KAMNIŠKI ZBORNIK XIII

1996

MATIČNA KNJIŽNICA
KAMNIK
3
88/133

KAMNIŠKI ZBORNIK XIII

1996

Izdaja občina Kamnik

Ureja uredniški odbor:
dr. **Božidar Drovenik, Tone Ftičar, Primož Hieng,** prof. **Marjeta Humar,** prof. **Biserka Močnik, Tone Smolnikar** in prof. **Milan Šuštar**

Glavna in odgovorna urednica
prof. **Marjeta Humar**
Žale 4 a, 1240 Kamnik

Lektorja in korektorja
prof. **Milan Šuštar**
Ljubljanska 74, 1241 Kamnik
prof. **Marjeta Humar**
Žale 4 a, 1240 Kamnik

Angleški povzetki
prof. **Helena Hribar**
Kettejeva 23, 1240 Kamnik

Oblikovanje in vinjete
Dušan Sterle
Zikova 3, 1240 Kamnik

Naslovna stran:
Primož Hieng
Cankarjeva 14, 1240 Kamnik

Računalniška obdelava besedila
Studio Dataprint, d. o. o.
Trg svobode 8, 1240 Kamnik

Tisk
DAN, Ljubljana

Naklada
1500 izvodov

Po mnenju
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
št. 415-494/96 z dne 17. 5. 1996 šteje publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

949.712 Kamnik (zb.)

MATIČNA KNJIŽNICA KAMNIK 3

88433

LEPO RAVNA S KNJIGO

Kamniškemu zborniku na (obujeni) poti ...

Se je v večstoletnem Kamniku ustavila zgodovina? Tako se sprašujejo mnogi, zlasti starejši Kamničani, ki so pred desetletji radi segali po zajetni knjigi o dogodkih iz naše bližnje in daljne preteklosti?

Prvi Kamniški zbornik je izšel 1959. leta in zatem dobro desetletje izhajal skoraj vsako leto, zadnjič nam ga je uspelo izdati leta 1979 – po desetletnem premoru. V njem so bile zbrane razprave s simpozija ob 750-letnici mesta.

Najbrž ne moremo zanikati trditve, da lahko zgodovino kamniške občine najbolje pišemo sami Kamničani, zgodovinarji ji bodo pridodali svoj pogled in strokovne vrednote. Tudi zato gre zahvala predvsem prof. Marjeti Humarjevi, da nas je vzpodbudila k razmišljanju, da ponovno obudimo in izdamo Kamniški zbornik.

Pred imenovanjem uredniškega odbora je iniciativni odbor za izdajo Kamniškega zbornika prosil vrsto dosedanjih sodelavcev, strokovnjakov in uglednih Kamničanov, da prispevajo svoj delež k tej izdaji. Odziv je bil vzpodbuden, prepričan pa sem, da bi še kdo z veseljem prispeval strokovna razmišljanja, analize, razprave o posameznih tematskih vprašanjih, povezanih s Kamnikom. Zato se vsem tistim, ki tokrat ne sodelujejo, a bi to želeli, opravičujem, obenem pa sem prepričan, da jim bomo dali to možnost v prihodnjih številkah Kamniškega zbornika.

Župan občine Kamnik
Tone Smolnikar

Kamniški zbornik 1996

Kamniški zbornik 1996 nadaljuje plemenito tradicijo zbornikov, ki so izhajali v času po drugi svetovni vojni. V njih so bila objavljena dognanja različnih strok o ljudeh in naravi kamniške občine z zgodovinskega in sočasnega stališča. Še danes so ti zborniki pogosto edini in najbolj dostopen vir za nadaljnje raziskave, vir osnovnih zgodovinskih, literarnozgodovinskih, arheoloških, ekonomskih, naravoslovnih in drugih informacij o občini Kamnik. Tako kot prvi izdajatelji Kamniškega zbornika smo se za oživitev izdajanja odločili zlasti zato, ker se zavedamo, da moramo svoje korenine sami raziskati in svojo sedanjost in preteklost sami dokumentirati. Uredniško delo pa je bilo zdaj lažje kot nekdaj, saj imamo v občini veliko raznovrstnih raziskovalcev, ki so izšli iz po vojni ustanovljene gimnazije in so pri zborniku radi sodelovali.

Novi Kamniški zbornik je oblikovno prenovljen – bolj kamniški. Vsebinsko in glede na tehtnost pa so članki zaradi boljše preglednosti in informativnosti razvrščeni v več delov: Razprave, Gradivo, Pogledi in mnenja, Pesmi, Kronika, Bibliografija zbornikov, ki ji sledi Kazalo.

Temeljni del zbornika so Razprave, v katerih objavljajo svoja dela uveljavljeni raziskovalci. V razdelku Pogledi so članki, ki so bolj kot plod nekih raziskav pogled avtorja na določeno problematiko, na njeno reševanje. V Gradivu smo objavili članke, ki še ne vsebujejo neke absolutno veljavne sinteze, vendar močno osvetljujejo določeno problematiko in bodo kasneje (lahko) temelj za sintetični prikaz določenega problema ali obdobja. V Kroniki pa so zapisi o nekaterih pomembnih dogodkih v občini, gospodarskem položaju, pomembnih Kamničanih, ki so umrli od izida zadnjega Kamniškega zbornika. Zavedamo se, da je Zbornik prav v tem delu najbolj pomanjkljiv, saj bi morali predstaviti kulturno življenje v občini v celoti in še marsikatero drugo stran življenja. Ker pa mislimo, da bo Zbornik odslej naprej izšel vsako drugo leto, upamo, da bomo te vrzeli še zapolnili. Da pa bi vseeno predstavili delček kamniške kulturne ustvarjalnosti, objavljamo nekaj pesmi mlajših pesnikov, in sicer Metke Tušar, Jernejke Drolec in Toneta Ftičarja ter slike akademskih slikarjev Toneta Žnidaršiča in Alojza Berleca. Vse ustvarjalce smo predstavili z nekaj življenjepisnimi podatki. Na koncu je objavljena bibliografija vseh zbornikov, ki so izšli do sedaj. Z bibliografijo želimo povezati to knjigo Kamniškega zbornika s tistimi, ki so izšle prej, in povedati, da nam je tradicija Kamniškega zbornika v čast. Hkrati pa je to tudi zahvala vsem, ki so nekdaj pripravljali to pomembno publikacijo.

Zahvaljujem se vsem piscem člankov, članom uredniškega odbora, zlasti prof. Milanu Šuštarju za strokovno pomoč pri pripravi besedil za tisk. Posebno zahvalo sem dolžna oblikovalcu Dušanu Sterletu za prijazno sodelovanje in izvirno tehnično ureditev Zbornika, Matični knjižnici Kamnik, podjetju Studio Dataprint za solidno opravljeno delo, tiskarni in še marsikomu. Zbornik pa bi težko ugledal luč sveta, če se zanj ne bi osebno zavzel gospod župan Tone Smolnikar.

Glavna in odgovorna urednica
Marjeta Humar

Kamnik, maj 1996

Narodove in narodnostne spremembe

Marko Žerovnik

I. Uvod

Dr. Marko Žerovnik, Čebuljeva ulica 17, 1218 Komenda

Po koncu 2. svetovne vojne, maja 1945, ko je bila Slovenija na osnovi privolitve Kočevskega zbora oktobra 1943 ponovno vključena v Jugoslavijo (prvič je bila v njej, s samoodločbo Slovencev, od oktobra 1918 do aprila 1941; najprej država Slovencev, Hrvatov in Srbov, pozneje, leta 1929, pa kraljevina Jugoslavija, upravno razdeljena na banovine), se je zaradi odprtosti medrepubliških meja bolj ali manj intenzivno (tudi po navodilu iz Beograda) nadaljevalo priseljevanje Neslovencev iz drugih jugoslovanskih republik.

Ob visokem krvnem davku Slovencev v domovini in drugod po svetu med drugo svetovno vojno in po njej, ob znanih dogodkih po koncu vojne, ko je pred novo nastajajočo oblastjo zbežalo iz Slovenije več tisoč ljudi in za tem še ob drastičnem zmanjšanju rodnosti Slovencev v domovini, se je vsako priseljevanje Neslovencev v Slovenijo zelo poznalo v narodnostni sestavi prebivalstva. Dotok je bil zlasti močan v 70-ih letih, ko je šlo za politično vodeno priseljevanje iz nekdanje SFRJ.

Nekdaj visok delež Slovencev se je v Sloveniji znižal za okoli 15 %, v kamniški občini, ki je osrednji predmet te obravnave, pa za blizu 12 %. Podatki, ki narekujejo navedeno oceno, temeljijo na povojnih popisih prebivalstva leta 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in na navedbi v dnevniku Delo oktobra 1995, da je po Zakonu o državljanstvu Republike Slovenije od 5. junija 1991 pridobilo slovensko državljanstvo okoli 170.000 Neslovencev.

Ker je bilo v Sloveniji po drugi svetovni vojni več upravno-teritorialnih reform (zadnja, leta 1994, na velikost občine Kamnik ni vplivala) in ker se jim je statistika venomer tudi prilagajala, je zato neposredna uporaba objavljenih statističnih podatkov v primeru občine Kamnik otežena. Da bi se temu izognili, bomo delili občino Kamnik na manjše teritorialne enote; vsaka od teh enot, v nadaljevanju imenovane mezoregije Kamnik, Kamniška Bistrica, Komenda, Motnik, Tuhinj in tuhinjska Srednja vas, je bila leta 1953 namreč samostojna občina in je spadala v okraj Ljubljana okolica (v tej obravnavi je mezoregija Kamnik povečana za tri kraje: Rudnik pri Radomljah, Šmarca in Volčji Potok; ti so leta 1953 ob popisu prebivalstva spadali v občino Radomlje).

Podobna razdelitev je bila na območju današnje občine Kamnik tudi pred 2. svetovno vojno (1937). Po tedanji upravni razdelitvi je bilo na tem območju šest občin: Kamnik (3 naselja s 3.140 preb.), Kamniška Bistrica (30 naselij z 2.371 preb.), Komenda (23 naselij s 4.342 preb.), Motnik (8 naselij s 1.244 preb.), Nevlje (25 naselij z 2.183 preb.) in Tuhinj (29 naselij z 2.497 preb.). Namesto tuhinjske Srednje vasi je bila tedaj občina Nevlje, vendar ne v docela istem površinskem obsegu in z istimi naselji.

Skoraj enaka teritorialna delitev občine Kamnik, razen v primeru Srednje vasi, je bila tudi v predlogu Urbanističnega inštituta Slovenije z dne 30. 3. 1992, ki je po naročilu skupščine Republike Slovenije izdelal za potrebe nove lokalne samouprave predlog oz. mrežo novih občin v Sloveniji s komentarjem. Državni zbor Slovenije, ki je določil nove občine 3. oktobra 1994, tega predloga za občino Kamnik ni sprejel; ta občina je tako ena redkih v Sloveniji, ki je nova lokalna samouprava ni razdelila na dve ali več občin in je tako ni zmanjšala.

Kot vidimo, ima delitev občine Kamnik na imenovane mezoregije (prej občine) že tradicijo, kar je skozi zgodovino tudi vplivalo na izoblikovanje nekaterih skupnih geografskih kazalcev.

Glede na objavljene (in razpoložljive) statistične podatke bodo na osnovi tega gradiva posamezne teritorialne enote obravnavane takole: Slovenija od leta 1948–91, občina Kamnik od 1953–91; mezoregije od 1953–91, vendar s presledkom leta 1961; večji oz. pomembnejši kraji v občini Kamnik od 1971–91.

II. Narodove spremembe

Po 2. svetovni vojni se je procentualni delež Slovencev v okviru vsega prebivalstva v Sloveniji vseskozi vztrajno zniževal. Zniževal pa se ni povsod enako in tudi ne enakomerno. Kako je dejansko potekal ta proces v Sloveniji, v občini Kamnik in v njenih manjših teritorialnih enotah – mezoregijah – ter v nekaterih krajih, nam povedo naslednji podatki:

Iz tabele št. 1 je razvidno, da je bil procentualni delež Slovencev v Sloveniji leta 1991 za 9,2 % nižji kot leta 1948 in za 8,7 % kot leta 1953. Delež se je najbolj znižal v obdobju 1971–81, in to za 3,5 %. Podoben razvoj je bil tudi v občini Kamnik (glej tabelo št. 2). Precej drugačen je razvoj v mezoregijah znotraj občine Kamnik (glej tabele od št. 3–8). Največje procentualno znižanje Slovencev je bilo v obdobju 1953–91 v kamniški mezoregiji, 10,7 %, potem v komendski mezoregiji, 4,8 %; v kamniškobistriški mezoregiji, 3,6 %; v tuhinjskosrednjevaški mezoregiji, 3,3 %; v tuhinjski mezoregiji, 2,2 %, in v motniški mezoregiji, 0,4 %. Poučni so tudi podatki za obdobje 1971–81 in 1981–91. Tudi tu izstopa kamniška mezoregija, ki ima 4,2 % in 4,5 % nižji delež Slovencev. Drugače je potekal

razvoj v komendski mezoregiji, kjer je bilo v prvem obdobju zabeleženo znižanje deleža Slovencev za 3,9 %, v drugem obdobju pa zvišanje za 0,8 %. Razlog za to rast je vselitev večjega števila Slovencev v nove stanovanjske hiše, zidane zlasti v Komendi, medtem ko se je v Kamniku oz. na Duplici, kjer je bilo postavljenih več stanovanjskih blokov, vselilo tudi mnogo Neslovencev. Večji delež beleži v obdobju 1981–91 tudi motniška mezoregija; ta je izrazito ruralna in tudi najbolj oddaljena od kamniške industrije. Podobno kot v kamniški mezoregiji je v vseh obdobjih padal delež Slovencev v preostalih treh mezoregijah: kamniškobistriški, tuhinjsko-srednjevaški in tuhinjski.

Ker je s temi etapnimi oz. razvojnimi kazalci neposredno povezan tudi procentualni delež Slovencev, so v tem primeru poleg Slovenije in občine Kamnik poučni podatki tudi iz nekaterih drugih bližnjih občin. Medtem ko se je v Sloveniji ob popisu leta 1991 opredelilo za Slovence 87,8 % ljudi, se jih je opredelilo v občini Domžale 92,0 %, v občini Kranj 86,3 %, v občini Celje 86,0 %, v občini Mozirje 97,2 % in v občini Kamnik 91,2 %. Da je v občinah Kranj in Celje procentualno manj Slovencev kot v občini Kamnik, je glede na njuno velikost in razvejano industrijo razumljivo, ne pa tudi za občino Domžale, ki je bližje Ljubljani in ima veliko industrije in močno gospodarstvo, a ima procentualno manj Neslovencev kot občina Kamnik. Morda je tudi tu v ospredju splošno znano dejstvo, da so se Neslovenci radi priseljevali prav v obmejne občine?

Za primerjavo so ob tem poučni tudi analogni podatki nekaterih bolj pomembnih krajev v občini Kamnik, npr.: v Črni pri Kamniku se je 1991. opredelilo za Slovence 75,6 % ljudi, na Duplici 78,8 %, v Kamniku 84,5 %, v Podstudencu 88,2 %, v Komendi 91,7 % itd. Iz tabele št. 10 je razvidno, da je v občini Kamnik kar deset naselij, v katerih je Slovencev manj kot 95,0 %. Nižji delež pa praviloma pomeni procentualno več Neslovencev, kar je osrednja vsebina IV. poglavja.

Tabelarični prikazi prebivalstva in procentualnih deležev Slovencev ob popisih, označenih v tabelah od številke 1 do 9

Tabela št. 1:
Slovenija

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1948	1,391.873	1,350.149	97,0
1953	1,466.425	1,415.448	96,5
1961	1,591.523	1,522.248	95,6
1971	1,727.137	1,624.029	94,0
1981	1,891.864	1,712.445	90,5
1991	1,965.986	1,727.018	87,8

Tabela št. 2:
Občina Kamnik

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1953	17.866	17.721	99,2
1961	19.897	19.621	98,6
1971	22.474	21.909	97,5
1981	26.420	24.813	93,9
1991	28.766	26.248	91,2

Tabela št. 3:
Kamniška mezoregija

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1953	8.646	8.515	98,5
1971	12.862	12.400	96,4
1981	16.292	15.019	92,2
1991	18.143	15.907	87,7

Tabela št. 4:
Kamniškobistriška mezoregija

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1953	2.787	2.783	99,9
1971	3.128	3.086	98,7
1981	3.078	2.974	96,6
1991	2.835	2.730	96,3

Tabela št. 5:
Komendska mezoregija

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1953	2.548	2.542	99,8
1971	3.033	2.975	98,1
1981	3.562	3.354	94,2
1991	4.032	3.829	95,0

Tabela št. 6:
Motniška mezoregija

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1953	860	859	99,9
1971	694	693	99,9
1981	663	653	98,5
1991	641	638	99,5

Tabela št. 7:
Tuhinjska mezoregija

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1953	1.877	1.876	99,9
1971	1.716	1.715	99,9
1981	1.754	1.736	99,0
1991	1.878	1.834	97,7

Tabela št. 8:
Tuhinjskosrednjevaška mezoregija

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1953	1.146	1.146	100,0
1971	1.041	1.038	99,7
1981	1.071	1.055	98,5
1991	1.237	1.196	96,7

Tabela št. 9:

Mesto Kamnik

Leto popisa	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
1971	6.652	6.337	95,3
1981	8.331	7.515	90,2
1991	9.695	8.189	84,5

Tabela št. 10:

Naselja, v katerih je bil ob popisu prebivalstva leta 1991 delež Slovencev manjši od 95,0 %

Naselje	Vse prebivalstvo	Število Slovencev	% Slovencev
Črna pri Kamniku	205	155	75,6
Duplica	2.011	1.585	78,8
Kamnik	9.695	8.189	84,5
Podstudenec	102	90	88,2
Komenda	808	741	91,7
Stahovica	180	165	91,7
Mekinje	1.233	1.136	92,9
Moste	735	688	93,6
Križ	439	412	93,8
Soteska	212	201	94,8

III. Narodnostne spremembe

Ob slovenskem narodu, ki ga obravnava III. poglavje, živi v Slovenji vedno več ljudi tujih narodnosti, tu imenovanih s skupnim imenom Neslovenci. To so ljudje iz bivših jugoslovanskih republik in njihovi v Sloveniji rojeni otroci, pa tudi tisti, ki so se ob popisu prebivalstva opredelili za Jugoslovane (med temi je največ sinov in hčera nacionalno različnih staršev). Med Neslovenci so še prebivalci drugih narodnosti (Bolgari, Rusi, Poljaki, Čehi, ...) in pripadniki narodnih manjšin: Madžari in Italijani.

V tabelah od št. 11–18 so poleg omenjenih narodnosti tudi podatki za prebivalce, ki so se opredelili po regionalni pripadnosti, in tiste, ki se narodnostno niso opredelili ali pa so ob popisu prebivalstva ostali neznani. V prvi vrsti vseh razpredelnic pa so podatki za Slovence; tako celovito zaokrožujejo krog vsega prebivalstva v Sloveniji.

V grafikonih, ki slikovno dopolnjujejo podatke v omenjenih tabelah, ni podatkov za slovensko prebivalstvo; razlog je v tem, da bi njihovo mnogo višje število znatno presegalo možnost grafične primerjave z mnogo manj številčnim delom drugih narodnosti.

Podatki v teh tabelah se časovno ujemajo s kazalci v tabelah iz prejšnjega poglavja. Zaradi vpliva na slovensko vitalnost narodnostne spremembe statistično obravnavamo najprej skupaj s Slovenci.

Indeksi v tabeli št. 11 kažejo, da je bila rast števila Slovencev v Sloveniji v obdobju 1971/81 in 1981/91 izmed vseh skupin prebivalstva najnižja (105,4 in 100,9), največja pa pri Muslimanih (415,5 in 199,9), nato pri Albancih (155,0 in 182,8) in Makedoncih (203,8 in 134,8), v obdobju 1971-81 pa tudi pri Srbih (205,6) in Črnogorcih (162,6) ter pri Jugoslovanih (398,4), ki so v tem obdobju takoj za Muslimani, medtem ko je bilo prebivalcev drugih narodnosti ob koncu tega obdobja manj kot na začetku (96,7).

Ob upoštevanju vseh tovrstnih demografskih podatkov znaša indeks rasti števila preb. v Sloveniji v obdobju 1971–81 109,5, v obdobju 1981–91 pa 103,9.

S tabelo št. 11 se povezuje tudi grafikon št. 1, ki ponazarja razvoj števila Neslovencev v Sloveniji leta 1971, 1981 in 1991. Ta prikazuje naslednje: največ je Hrvatov; njihovo število je ob zadnjem popisu prebivalstva nekoliko upadlo; veliko je tudi Srbov, njihovo število je naraslo zlasti med popisoma leta 1971 in 1981; na tretjem mestu so Muslimani, katerih število najhitreje raste; sledijo Jugoslovani, ki so številčno najizrazitejši ob popisu leta 1981, leta 1991, ko je bila Slovenija že samostojna država, pa so se mnogi izmed njih raje opredelili drugače. Črnogorcev, Makedoncev in Albancev je sicer manj, skupaj s prej omenjenimi skupinami Neslovencev pa so številčno vendarle močni. Za skupino, ki predstavlja prebivalce drugih narodnosti, drugih držav, pa je značilno, da številčno bolj ali manj stagnirajo.

In primerjava občine Kamnik s Slovenijo? Podatki v tabeli št. 12 in grafikonu št. 2 nam povedo, da je v občini Kamnik procentualno več Muslimanov, Črnogorcev in Makedoncev kot v Sloveniji ter manj Srbov, Hrvatov, Albancev, Jugoslovanov in drugih narodnosti. Glede rasti (293,6) v obdobju 1981–91 vzbujajo posebno pozornost Muslimani, ostali Neslovenci pa v obdobju 1971–81, med katerimi so na prvem mestu Črnogorci (835,7), sledijo pa jim Jugoslovani (707,1), Makedonci (461,1) idr. Za ilustracijo naj povemo, da je v obeh omenjenih obdobjih v občini Domžale, zlasti pa v občini Kranj, procentualno Muslimanov veliko manj; v Domžalah je največ Hrvatov (podobno je v Sloveniji), v Kranju pa Srbov.

Tabela št. 13 in grafikon št. 3 nam povesta, da vlada v kamniški mezoregiji podoben režim glede procentualnega deleža Neslovencev kot v občini Kamnik, kar je tudi razumljivo, saj živi v mestu več kot polovico vsega prebivalstva te mezoregije.

Tabela št. 14 in grafikon št. 4 izkazujeta podatke, ki se močno razlikujejo od kamniške mezoregije. Število enega ali drugega naroda se je zaradi spreminjajočih se gospodarskih razmer v kamniškobistriški mezoregiji izredno menjavalo; razen Hrvatov, katerih število je v obdobju od 1971–91 počasi upadalo, so v ospredju Srbi, Makedonci, Črnogorci, Jugoslovani in Muslimani. Zanimivo je, da je v tej mezoregiji v zadnjem obdobju (1981–91) več Neslovencev drugih narodnosti.

Tabela št. 15 in grafikon št. 5 nam poleg Slovencev prikazujeta naselitveni režim in gibanje števila Neslovencev v komendski mezoregiji. Iz podatkov je razvidno, da je poleg kamniškobistriške mezoregije tudi ta podvržena dokajšnjim spremembam. Procen-

Tabela št. 11:

Neslovenci iz bivših jugoslovanskih republik v Sloveniji od prvega povojnega popisa leta 1948 do 1991

	Popis prebivalstva						Indeks	
Narodnost	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1971/81	1981/91
SLOVENCI	Podatke o številu Slovencev glej v tabeli št. 1.						105,4	100,9
Muslimani	179	1.617	465	3.231	13.425	26.842	415,5	199,9
Srbi	7.048	11.225	13.609	20.521	42.182	47.911	205,6	113,6
Hrvatje	16.069	17.978	31.429	42.657	55.625	54.212	130,4	97,5
Črnogorci	521	1.356	1. 384	1.978	3.217	4.396	162,6	136,6
Makedonci	366	640	1.009	1.613	3.288	4.432	203,8	134,8
Albanci	216	169	282	1.281	1.985	3.629	155,0	182,8
Jugoslovani	-	-	2.784	6.744	26.263	12.307	389,4	46,9
SKUPAJ	24.399	32.985	50.962	78.025	145.985	153.729	187,1	105,3
druge narod.	17.325	17.483	18.332	16.341	15.806	17.429	96,7	110,3
opredelj. po regional. prip.	-	-	-	2.705	4.018	5.254	148,5	130,8
ostali	-	211	1.154	2.964	10.635	53.545	358,8	503,5
VSI SKUPAJ	Podatke o vseh prebivalcih Slovenije glej v tab. št. 1.						109,5	103,9

Pojasnilo: V vrstico pod ostali so uvrščeni prebivalci, ki se ob državnem popisu prebivalstva narodnostno niso opredelili, in prebivalci, ki so v osnovnem statističnem gradivu vodeni pod neznano.

tualno so tu v ospredju Hrvatje, Muslimani in Srbi, v letu 1981 pa so bili prav pri vrhu tudi Jugoslovani, katerih število pa se je 1991 izrazito znižalo. Zanimiv je tudi podatek, da je bilo razen Srbov vseh drugih narodnosti ob zadnjem popisu 1991 manj kot ob popisu 1981.

Na zadnjih treh tabelah št. 16, 17 in 18 so podatki, ki prikazujejo demografski režim Neslovencev v motniški, tuhinjski in tuhinjskosrednjevaški mezoregiji. Iz prve tabele je razvidno, da so živeli leta 1991 v motniški mezoregiji le Slovenci, v tuhinjski mezoregiji je živelo poleg Slovencev 10 Neslovencev (od tega 4 Srbi in 4 Jugoslovani), v tuhinjskosrednjevaški mezoregiji pa 7 Neslovencev (Hrvatje). Zaradi tako majhnega števila so odpadli iz obravnave za te tri mezoregije tudi grafični prikazi.

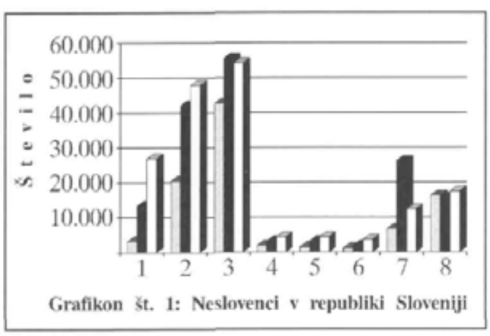

Grafikon št. 1: Neslovenci v republiki Sloveniji

Grafikon št. 1: Neslovenci v Republiki Sloveniji leta 1971, 1981 in 1991. Bere se od leve proti desni.

Številke od 1 do 8 predstavljajo: 1 Muslimane, 2 Srbe, 3 Hrvate, 4 Črnogorce, 5 Makedonce, 6 Albance, 7 Jugoslovane, 8 druge narodnosti (številke, ki označujejo posamezne narodnosti, veljajo za vse grafikone v nadaljevanju).

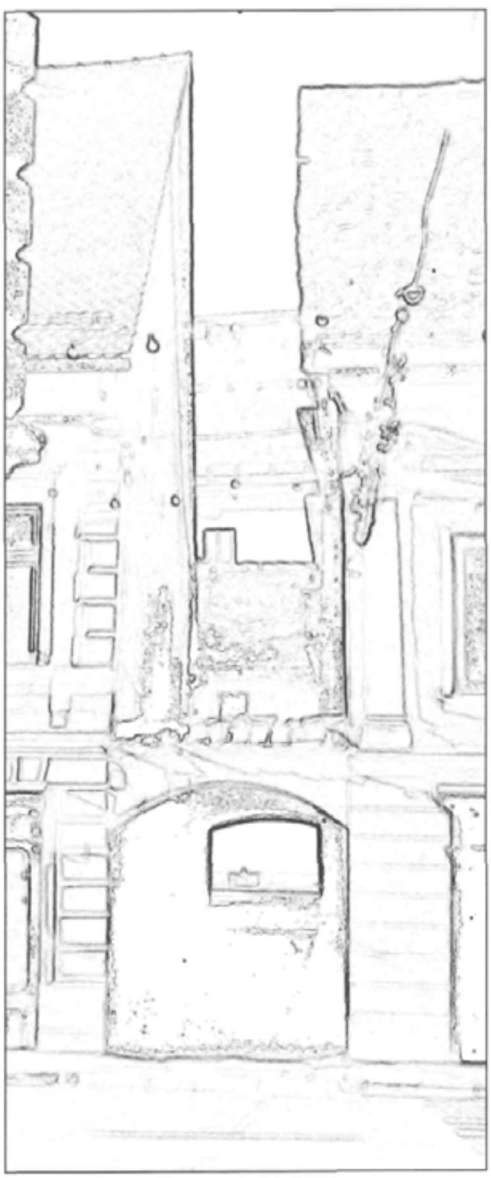

Tabela št. 12:
Občina Kamnik

	Popis prebivalstva					Indeks			
Narodnost	1953	1961	1971	1981	1991	1961/71	1971/81	1981/91	1971/91
SLOVENCI	17.721	19.621	21.909	24.813	26.248	111,7	113,3	105,8	119,8
Muslimani	-	26	63	223	543	242,3	354,0	243,5	861,9
Srbi	31	63	126	355	427	200.0	281,7	120,3	338,9
Hrvatje	60	106	258	370	388	243,4	143,4	104,9	150,4
Črnogorci	1	5	14	120	175	280.0	857,1	145,8	1.250,0
Makedonci	1	14	20	103	108	142,9	515,0	104,9	540,0
Albanci	-	1	3	17	31	300,0	566,7	182,4	1.033,3
Jugoslovani	-	18	16	151	96	88,9	943,8	63,6	600,0
SKUPAJ	-	233	500	1.339	1.768	214,6	267,8	132,0	353,6
druge narodnosti	-	11	19	35	29	172,7	184,2	82,9	152,6
opredelj. po reg. pripad.	-	-	16	62	110	-	387,5	177,4	-
ostali	-	32	30	171	611	93,8	570,0	357,3	2.036,7
VSI SKUPAJ	17.866	19.897	22.474	26.420	28.766	113,0	117,6	106,6	128,0

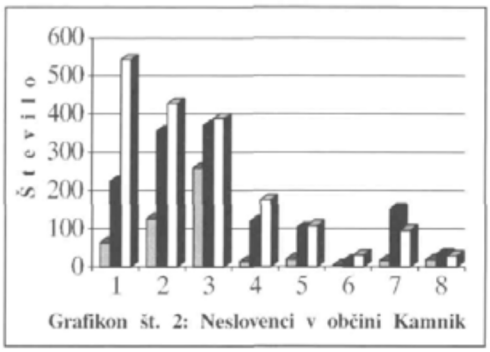

Grafikon št. 2: Neslovenci v občini Kamnik

Grafikon št. 2: Neslovenci v občini Kamnik leta 1971, 1981 in 1991
(Obrazložitev od številke 1–8 je navedena pri grafikonu št. 1.)

Tabela št. 13:
Kamniška mezoregija

	Popis prebivalstva				Indeks		
Narodnost	1953	1971	1981	1991	1971/81	1981/91	1971/91
SLOVENCI	8.515	12.400	15.019	16.108	121,1	107,3	129,9
Muslimani	-	63	173	508	274,6	293,6	806,3
Srbi	30	116	308	395	265,5	128,2	340,5
Hrvatje	56	179	303	305	169,3	100,7	170,4
Črnogorci	1	14	117	164	835,7	140,2	1.171,4
Makedonci	0	18	83	99	461,1	119,3	550,0
Albanci	-	3	8	27	266,7	337,5	960,0
Jugoslovani	-	14	99	82	707,1	82,8	585,7
SKUPAJ	87	407	1.091	1.573	268,1	144,2	386,5
druge narodn.	21	18	33	26	183,3	78,8	144,4
opredelj. po regional. prip.	-	13	42	87	323,0	207,1	669,2
ostali	23	28	107	551	382,1	515,9	1.967,9
VSI SKUPAJ	8.646	12 .862	16.292	18.355	126,7	112,3	142,7

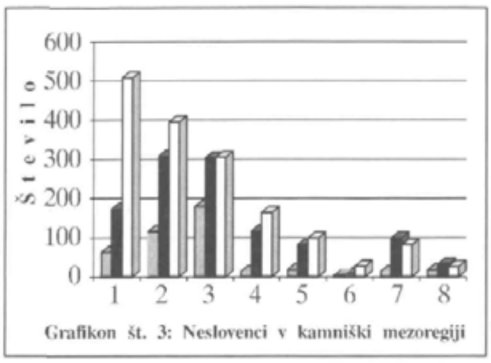

Grafikon št. 3: Neslovenci v kamniški mezoregiji

Grafikon št. 3: Neslovenci v kamniški mezoregiji leta 1971, 1981 in 1991

(Obrazložitev od številke 1–8 je navedena pri grafikonu št. 1.)

1. Mezoregija Kamnik; šteje 27 naselij:

Briše, Duplica, Hrib pri Kamniku, Jeranovo, Kamnik, Košiše, Laniše, Mekinje, Nevlje, Oševek, Podgorje, Podjelše, Poreber, Rudnik pri Radomljah, Spodnje Palovče, Šmarca, Trebelno pri Palovčah, Tučna, Tunjice, Tunjiška Mlaka, Soteska, Vir pri Nevljah, Volčji Potok, Vranja Peč, Vrhpolje pri Kamniku, Zduša, Zgornje Palovče.

Leta 1953 je živelo v naseljih 8.646 preb., od tega 98,5 % Slovencev, 1991 pa 18.143 preb., od tega 87,7 % Slovencev. Največ Neslovencev je bilo v Kamniku, 1.116 (od tega 318 Muslimanov, 277 Srbov, 233 Hrvatov, 117 Črnogorcev, 80 Makedoncev, 54 Jugoslovanov, 22 Albancev in 15 preb. druge narodnosti), na Duplici, 367 (od tega 139 Muslimanov, 93 Srbov, 53 Hrvatov, 39 Črnogorcev, 22 Jugoslovanov in 15 Makedoncev), v Mekinjah, 46 (od tega 26 Muslimanov, 10 Hrvatov in 4 Srbi), v Šmarci, 26 (od tega 8 Srbov, 7 Muslimanov, 5 Hrvatov in 5 Jugoslovanov), na Vrhpoljah pri Kamniku, 8 (od tega 5 Muslimanov), v Soteski, 10 (od tega 3 Muslimani in 3 Makedonci), ... Neslovenci so leta 1991 živeli v 8 naseljih.

Tabela št. 14:

Kamniškobistriška mezoregija

	Popis prebivalstva				Indeks		
Narodnost	1953	1971	1981	1991	1961/71	1971/81	1981/91
SLOVENCI	2.783	3.086	2.974	2.730	96,4	91,8	88,5
Muslimani	-	0	10	12		120,0	
Srbi	1	5	27	12	540,0	44,4	240,0
Hrvatje	0	23	19	18	82,6	94,7	78,3
Črnogorci	0	0	0	11	0		
Makedonci	0	2	11	5	550,0	45,5	250,0
Albanci	-	0	7	0	–	–	0
SKUPAJ	1	30	74	58	246,7	58,4	193,3
druge narodn.	3	1	1	3	100,0	300,0	300,0
opredelj. po regional. prip.	-	3	3	22	100.0	733,3	733,3
ostali	1	8	26	22	325,0	84,6	275,0
VSI SKUPAJ	2.789	3.128	3.078	2.835	98,4	92,1	90,6

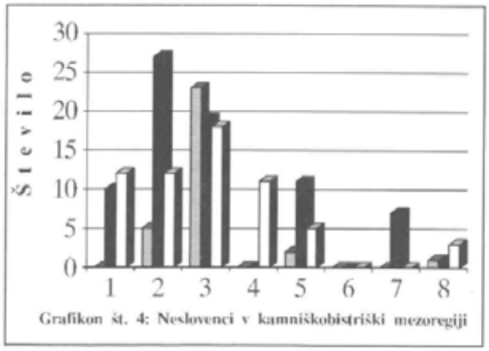

Grafikon št. 4: Neslovenci v kamniškobistriški mezoregiji

Grafikon št. 4: Neslovenci v kamniško-bistriški mezoregiji leta 1971, 1981 in 1991

(Obrazložitev od št. 1–8 je navedena pri grafikonu št. 1.)

2. Mezoregija Kamniška Bistrica; šteje 27 naselij:

Bistričica, Brezje nad Kamnikom, Črna pri Kamniku, Godič, Gozd, Kališe, Kamniška Bistrica, Klemenčevo, Kregarjevo, Krivčevo, Kršič, Okroglo, Podlom, Podstudenec, Potok v Črni, Spodnje Stranje, Stahovica, Stolnik, Smrečje v Črni, Velika Planina, Vodice nad Kamnikom, Zagorica nad Kamnikom, Zakal, Zavrh pri Črnivcu, Zgornje Stranje, Žaga, Županje Njive.

Leta 1953 je živelo v naseljih 2.789 preb., od tega 99,8 % Slovencev, 1991 pa 2.835 preb., od tega 96,3 % Slovencev. Največ Neslovencev je bilo v Črni pri Kamniku, 26 (od tega 10 Hrvatov in 8 Srbov), v Podstudencu, 10 (od tega 10 Muslimanov), in v Stahovici, 6 (od tega 5 Hrvatov), ... Neslovenci so živeli leta 1991 v 11 naseljih.

Tabela št. 15:

Komendska mezoregija

	Popis prebivalstva				Indeks		
Narodnost	1953	1971	1981	1991	1961/71	1971/81	1981/91
SLOVENCI	2.542	2.975	3.354	3.829	112,7	114,2	128,7
Muslimani	-	0	36	28		77,8	
Srbi	0	5	18	26	360,0	144,4	520,0
Hrvatje	3	51	42	48	82,4	114,3	94,1
Črnogorci	0	0	0	2	0		
Makedonci	0	0	10	4	–	40,0	–
Albanci	-	0	9	4	–	44,4	–
Jugoslovani	-	2	36	8	1.800,0	22,2	400,0
SKUPAJ	-	58	151	120	260,3	79,5	206,9
druge narodn.	0	0	1	1			
opredelj. po regional. prip.	-	0	0	1	–	–	–
ostali	3	0	56	81	–	144,6	–
VSI SKUPAJ	2.548	3.033	3.562	4.032	117,4	113,2	132,9

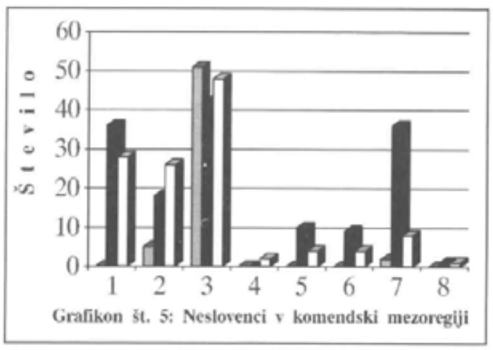

Grafikon št. 5: Neslovenci v komendski mezoregiji

Grafikon št. 5: Neslovenci v komendski mezoregiji leta 1971, 1981 in 1991

(Obrazložitev od št. 1–8 je navedena pri grafikonu št. 1.)

3. Mezoregija Komenda; šteje 14 naselij:

Breg pri Komendi, Gmajnica, Gora pri Komendi, Klanec, Komenda, Komendska Dobrava, Križ, Mlaka, Moste, Nasovče, Podboršt pri Komendi, Potok pri Komendi, Suhadole, Žeje pri Komendi.

Leta 1953 je živelo v naseljih 2.548 preb., od tega 99,8 % Slovencev, 1991 pa 4.032 preb., od tega 95,0 % Slovencev. Največ Neslovencev je bilo v Komendi, 52 (od tega 21 Muslimanov, 14 Hrvatov in 8 Srbov), v Mostah, 19 (od tega 12 Hrvatov in 6 Srbov), v Suhadolah, 16 (od tega 10 Hrvatov), in na Križu, 10 (od tega 5 Hrvatov), ... Neslovenci so živeli leta 1991 v 13 naseljih.

Tabela št. 16:
Motniška mezoregija

	Popis prebivalstva				Indeks		
Narodnost	1953	1971	1981	1991	1961/71	1971/81	1981/91
SLOVENCI	859	693	653	638	94,2	97,7	92,1
Muslimani	-	0	0	0	0	0	0
Srbi	0	1	0	0	_	0	_
Hrvatje	1	0	0	0	0	0	0
Črnogorci	0	0	0	0	0	0	0
Makedonci	0	0	0	0	0	0	0
Albanci	-	0	0	0	0	0	0
Jugoslovani	-	0	0	0	0	0	0
SKUPAJ	-	1	0	0	_	0	_
druge narodn.	0	0	0	0	0	0	0
opredelj. po regional. prip.	-	0	0	0	0	0	0
ostali	1	1	10	3	1.000,0	30,0	300,0
VSI SKUPAJ	860	694	663	641	95,5	96,7	92,4

4. Mezoregija Motnik; šteje 6 naselij:

Bela, Motnik, Okrog pri Motniku, Špitalič, Zajasovnik – del, Zgornji Motnik.

Leta 1953 je živelo v naseljih 860 preb., od tega 99,9 % Slovencev, 1991 pa 641 preb., od tega 99,5 % Slovencev, 3 ali 0,5 % preb. je neznanih.

Tabela št. 17:
Tuhinjska mezoregija

	Popisprebivalstva				Indeks		
Narodnost	1953	1971	1981	1991	1961/71	1971/81	1981/91
SLOVENCI	1.876	1.715	1.736	1.834	101,2	105,6	106,8
Muslimani	-	0	6	1	_	16,7	_
Srbi	0	0	0	1	0	_	_
Hrvatje	0	1	2	4	200,0	200,0	400,0
Črnogorci	0	0	0	0	0	0	0
Makedonci	1	0	0	0	0	0	0
Albanci	-	0	0	0	0	0	0
Jugoslovani	-	0	0	4	0	_	_
SKUPAJ	-	1	8	10	800,0	125,0	1.000,0
druge narodn.	0	0	0	0	0	0	0
opredelj. po regional. prip.	-	0	0	0	0	0	0
ostali	0	0	2	24	_	1.200,0	_
VSI SKUPAJ	1.877	1.716	1.754	1.878	102,2	107,1	109,4

5. Mezoregija Tuhinj; šteje 25 naselij:

Buč, Cirkuše v Tuhinju, Češnjice v Tuhinju, Črni Vrh v Tuhinju, Gabrovnica, Golice, Gradišče v Tuhinju, Hruševka, Kostanj, Laseno, Laze v Tuhinju, Liplje, Mali Hrib, Mali Rakitovec, Podbreg, Prapreče v Tuhinju, Pšajnovica, Ravne pri Šmartnem, Sidol, Stara Sela, Stebljevek, Šmartno v Tuhinju, Veliki Hrib, Veliki Rakitovec, Zgornji Tuhinj.

Leta 1953 je živelo v naseljih 2.877 preb., od tega 99,9 % Slovencev, 1991 pa 1.878 preb., od tega 97,7 % Slovencev. Neslovenci so živeli leta 1991 v 5 naseljih.

Tabela št. 18:
Tuhinjskosrednjevaška mezoregija

	Popis prebivalstva				Indeks		
Narodnost	1953	1971	1981	1991	1961/71	1971/81	1981/91
SLOVENCI	1.146	1.038	1.055	1.216	101,6	115,3	117,1
Muslimani	-	0	0	0	0	0	0
Srbi	0	0	1	0	–	–	0
Hrvatje	0	3	4	7			
Črnogorci	0	0	5	0	–	–	0
Makedonci	0	0	0	0	0	0	0
Albanci	-	0	0	0	0	0	0
Jugoslovani	-	0	5	0	–	–	0
SKUPAJ	-	3	15	7	500,0	46,7	233,3
druge narodn.	0	0	0	1	0	–	–
opredelj. po regional. prip.	0	0	1	0	–	–	0
ostali	0	3	0	13	–	–	433,3
VSI SKUPAJ	1.146	1.041	1.071	1.237	102,9	115,5	118,8

6. Mezoregija tuhinjska Srednja vas; šteje 18 naselij:

Bela Peč, Loke v Tuhinju, Markovo, Pirševo, Podhruška, Poljana, Potok, Rožično, Sela pri Kamniku, Snovik, Sovinja Peč, Srednja vas pri Kamniku, Studenca, Trobelno, Vaseno, Velika Lašna, Znojile, Žubejevo.

Leta 1953 je živelo v naseljih 1.145 preb., od tega 100,0 % Slovencev, 1991 pa 1.237 preb., od tega 96,7 % Slovencev. Neslovenci so leta 1991 živeli v 5 naseljih.

Povzetek

Pri majhnem narodu, in to Slovenci smo, se vprašanje narodnosti lahko zaplete, če gre za več narodnosti in s tem za več kultur in več (tudi političnih) povezav z matičnim narodom. Moteč je tudi tuj jezik Neslovencev, ki že dlje živijo v Sloveniji, a s Slovenci govorijo v svojem jeziku; znano je, da je za Slovence odločilen dejavnik prav jezik, ki jim pomeni povezovalno vez za skupno slovensko narodno zavest. Sicer pa je več narodnosti ob avtohtonem slovenskem narodu lahko tudi pozitivno, če se različne vrste znanja oplemenitijo v skupni življenjski cilj. Lažje se to doseže, če med avtohtonim slovenskim prebivalstvom Neslovencev ni veliko.

Medtem ko se je ob popisu 1991 v Sloveniji opredelilo za eno od tujih narodnosti 8,7 % ljudi, med katerimi je največ Hrvatov, Srbov in Muslimanov, je bilo tedaj v občini Kamnik Neslovencev sicer nekaj manj, več pa v kamniški mezoregiji in zlasti v Kamniku, kjer podobno kot v občini Kamnik prevladujejo Muslimani pred Srbi in Hrvati. Največ je bilo Muslimanov tudi na Duplici, v kraju, ki je bil pozneje pripojen h Kamniku. Muslimani dosegajo v občini od vseh Neslovencev tudi najvišjo rast. V kamniškobistriški mezoregiji je bilo sicer več Srbov, v komendski mezoregiji pa Hrvatov, kar pa zaradi števila ne vpliva na končno občinsko razmerje. Zanemarljivo malo je Neslovencev v tuhinjski in tuhinjskosrednjevaški mezoregiji, medtem ko v bolj oddaljeni motniški mezoregiji ni nobenega Neslovenca. Več Neslovencev med vsem prebivalstvom hkrati pomeni tudi manjši delež Slovencev. V občini Kamnik je procentualni delež Slovencev sicer nekaj odstotkov višji kot v Sloveniji, kjer znaša 87,8 %. Ni pa tako v Kamniku, kjer živi več kot 60 % vsega prebivalstva občine, Slovencev pa je le 84,5 %.

Ker je popis prebivalstva v Sloveniji na vsakih deset let, od zadnjega popisa 31. marca 1991 pa je preteklo skoraj pet let, je treba, da dobimo boljši pregled nad dejanskim stanjem ob koncu leta 1995, prišteti najmanj podatke, ki temeljijo na pridobljenem državljanstvu po 40., 10. in 14. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije z dne 5. junija 1991, po katerem je dobilo v Sloveniji okoli 170.000 Neslovencev iz bivših jugoslovanskih republik slovensko državljanstvo, v občini Kamnik pa blizu 2.000, od tega v Kamniku skupaj z Duplico okrog dve tretjini. Na osnovi tega lahko sklepamo, da živi v Sloveniji okoli 15,0 % Neslovencev, v občini Kamnik in v mestu Kamnik pa nekaj nad 10,0 % oz. 20,0 %.

Porazdelitev in koncentracija Neslovencev v občini Kamnik pa sta precej različni, največ jih je v gospodarsko bolj razvitih krajih, zanemarljivo malo pa na agrarnem podeželju.

Več je Neslovencev, težje se le-ti vključijo v življenjsko okolje s Slovenci, več časa potrebujejo za simbiozo, in takih območij je v občini Kamnik kar nekaj.

Zusammenfassung

Bei einem kleinen Volk, und das sind wir Slowenen, wird die Frage der Nationalität etwas verwirrend, wenn es um mehrere Nationalitäten geht und damit um verschiedene Kulturen und um verschiedene (auch politische) Verbindungen mit der Hauptnation. Als störend wird auch die

Fremdsprache des Nicht-Slowenen empfunden, der schon längere Zeit in Slowenien lebt, aber mit Slowenen nur in seiner Sprache spricht; es ist bekannt, daß ein entscheidender Faktor für den Slowenen gerade die Sprache ist, die für ihn das verbindende Band bei dem gesamten slowenischen Volksbewußtsein bedeutet. Ansonsten können verschiedene Nationalitäten neben der autochthonen slowenischen sich auch positiv auswirken, wenn sich die verschiedenen Wissensarten im gemeinsamen Lebensziel ergänzen. Das läßt sich leichter verwirklichen, wenn es nicht zu viele Nicht-Slowenen innerhalb der autochthonen slowenischen Bevölkerung gibt.

Während sich bei der Volkszählung 1991 in Slowenien 8,7 % der Bewohner einer der fremden Nationalitäten zugehörig erklärte, wobei es am meisten Kroaten, Serben und Muslims gab, gab es prozentual in der Gemeinde Kamnik etwas weniger Nicht-Slowenen, mehr dagegen im Bezirk Kamnik und besonders in Kamnik selber, wo es ähnlich wie in der Gemeinde Kamnik mehr Muslims als Serben und Kroaten gibt. Die Muslims waren auch an erster Stelle in Duplica, einem Ort, der später Kamnik angeschlossen wurde. Muslims erzielen in der Gemeinde von allen Nicht-Slowenen auch die höchste Zuwachsrate. In dem Bezirk von Kamniška Bistrica gab es mehr Serben, im Bezirk von Komenda mehr Kroaten, was sich aber zahlenmäßig nicht auf das Endergebnis in der Gemeinde auswirkt. Sehr wenig Nicht-Slowenen leben im Bezirk von Tuhinj und Srednja vas, im entfernten Motnik und Umgebung findet man gar keine Nicht-Slowenen. Mehr Nicht-Slowenen in der Gesamtbevölkerung bedeuten zugleich auch weniger Slowenen. In der Gemeinde Kamnik ist zwar der prozentuale Anteil der Slowenen um einige Prozente höher als in Slowenien, wo er 87,8 % beträgt. In Kamnik selber jedoch, wo mehr als 60 % der Gemeindebevölkerung lebt, beträgt der Anteil der Slowenen nur 84,5 %.

Da die Volkszählung in Slowenien nur alle 10 Jahre durchgeführt wird und von der letzten am 31.März 1991 schon fast 5 Jahre vergangen sind, ist es erforderlich, eine bessere Übersicht über den tatsächlichen Stand Ende des Jahres 1995 zu erhalten und zumindest die Angaben hinzuzuzählen, die aufgrund der erworbenen Staatsangehörigkeit nach dem 40., 10. und 14. Paragraphen des Gesetzes über die Staatsangehörigkeit der Republik Slowenien vom 5. Juni 1991 entstanden sind, wonach in Slowenien ca. 170 000 Nicht-Slowenen aus den früheren jugoslawischen Republiken die slowenische Staatsangehörigkeit erhalten haben, in der Gemeinde Kamnik fast 2000, davon ungefähr zwei Drittel in Kamnik zusammen mit Duplica. Daraus kann man schließen, daß in Slowenien ungefähr 15,0 % Nicht-Slowenen leben, in der Gemeinde Kamnik und in der Stadt Kamnik etwas über 10,0 % bzw. 20,0%.

Die Verteilung und Konzentration der Nicht-Slowenen in der Gemeinde Kamnik ist sehr unterschiedlich, sie leben häufiger in den wirtschaftlich mehr entwickelten Orten, verschwindend wenig in Agrargebieten.

Je mehr Nicht-Slowenen zusammen sind, desto schwerer integrieren sie sich in das Lebensumfeld mit den Slowenen und benötigen für eine Symbiose längere Zeit; und solche Gebiete sind in der Gemeinde Kamnik durchaus vorhanden.

Literatura in viri

1. J. J a n ž e k o v i č, Filozofski leksikon, str. 170–172. Mohorjeva družba Celje 1981.
2. Krajevni imenik LRS z upravno razdelitvijo Ljudske republike Slovenije, imenikom naselij, občin, okrajev, pošt in zemljevidom. Izdal Zavod za statistiko in evidenco, Ljubljana 1952.
3. N. K o n č i n a, Zakon o državi Republike Slovenije s komentarjem, str. 129–136. Ministrstvo notranjih zadev Republike Slovenije, Ljubljana 1993.
4. N. K o n č i n a, Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o državljanstvu Republike Slovenije s komentarjem (Dodatek h komentarju zakona o državi Slovenije), Ljubljana , 1994.
5. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
6. Krajevni leksikon Slovenije, Jedro osrednje Slovenije in njen jugozahodni del, II. knjiga, str. 165– 203. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1971.
7. Popis stanovništva 1953, Starost, pismenost i narodnost, knjiga XI, podaci za opštine prema upravnoj podeli u 1953 godini, str. 484, 416 in 417. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1960.
8. Popis stanovništva 1961, Vitalna, etnična i migraciona obeležja, rezultati za opštine, str. 4 in 88. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1967.
9. Popis prebivalstva in stanovanj 1971, **Prebivalstvo,** etnična, prosvetna in ekonomska obeležja prebivalstva in gospodinjstva po številu članov, rezultati po občinah, VI. knjiga, str. XVII– XX in 3, 16–17. Savezni zavod za statistiko, Socialistična federativna republika Jugoslavija, Beograd 1974.
10. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Godini, Nacionalni sastav stanovništva po obštinama – Konačni rezultati–. Statistički bilten 1295, Zavod za statistiku, Socialistička federativna republika Jugoslavija, Beograd 1982.
11. Poročevalec skupščine Republike Slovenije, posebna številka, zvezek II, Ljubljana, 30. marec 1992.
12. Prebivalstvo po narodnosti 1981, 1-1-5 (računalniški izpis). Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana.
13. Prvi – začasni podatki popisa prebivalstva, gospodinjstev in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991 po občinah, naseljih in krajevnih skupnostih, št. 538. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1991.
14. Republika Slovenija – popis 1991, 1-1-03, Prebivalstvo po narodnostni pripadnosti. Zavod Republike Slovenije, Ljubljana.
15. Republika Slovenija – popis 1991, 1-2-02, Prebivalstvo po občinah, kraju stalnega prebivališča, narodnostni pripadnosti in rojstnem kraju (računalniški izpis). Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana.
16. Stanovništvo prema narodnosti 1971, 3-6 (računalniški izpis). Zavod za statistiko SRS, Ljubljana.
17. Statistične informacije, 18. statistika prebivalstva, št. 142. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana, 12. junij 1991.
18. Statistične informacije, 18. statistika prebivalstva, št. 132. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana, 30. maj 1995.
19. J. Svetina, Slovenci in prihodnost. Didakta, Radovljica 1992.
20. Šri Aurobinde, Človeški ciklus. Slovenska matica Ljubljana, 1980.
21. Število sprejetih oseb v državljanstvo Republike Slovenije po naseljih občine Kamnik (tipkopis). Oddelek za notranje zadeve občine Kamnik, 27. 10. 1995.
22. A. Trstenjak, 1995, Narod in njegova problematika (tipkopis). Ljubljana.
23. Ukaz o razglasitvi zakona o ustanovitvi občin ter o določbi njihovih območij, Uradni list Republike Slovenije, št. 60 – 3. X. 1994, str. 3345–3346. Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana.
24. F. Veber, Nacionalizem in krščanstvo, Kulturna pisma Slovencem. Ljubljana 1938.
25. Zakon o dopolnitvi zakona o državljanstvu Republike Slovenije, 1. in 2. člen. Skupščina Republike Slovenije, Ljubljana 1991.
26. Zakon o državljanstvu Republike Slovenije, Uradni list Republike Slovenije, št. 1 – 25. VI. 1991, str. 6–10. Skupščina Republike Slovenije, Ljubljana.
27. M. Ž e r o v n i k, J. M l i n a r, L. Š i n k, Regionalni pristop k izdelavi demografskih in gospodarskih kazalcev na območju občine Kamnik. Izvršni svet skupščine občine Kamnik, 1994.

Vrednote na podeželju

Angelca Žerovnik

Dr. Angelca Žerovnik, Čebuljeva ulica 17, 1218 Komenda

Odkar se je človek zavedel sebe, svojega bivanja, odkar je njegova zavest uveljavila stike med ljudmi, odkar obstajajo simboli in zapisi, se je človek spraševal, kaj je dobro, kaj je vredno, kaj je smiselno. Zato je vprašanje, kaj so vrednote, že od antike zaposlovalo vrsto filozofov in različnih družboslovnih raziskovalcev.

Načelni pričevanjski razlagalci vrednot, ki jih tudi naš čas ne more prezreti, so bili stari Sumerci, Rimljani in Grki; to so bili misleci od Platona, Sokrata in Aristotela, korintskega Perianda; pisci od Sofokla, Permenida do svetopisemskih ter vrste novodobnih raziskovalcev – psihoanalitika Freuda, kritičnega filozofa Kanta, eksistencialista in fenomenologa Heideggerja ter dolga vrsta drugih. Vse je bilo zgovorno, utemeljeno, za človeka postavljeno, pogosto opuščeno in ponovno odkrito, čeprav ne vedno enako razumljeno. Vrednostni sistemi so se spreminjali, ob tem pa so ostajale nekatere vrednote kot stalnice. Le kako so se in kako se iz davnih časov prebijajo v naše dni predvsem vrednote, po katerih se človek uresničuje kot "človeško bitje"? To vprašanje je brez dokončnega odgovora in hipoteza stalnica.

Že od nekdaj je veljalo, da so vrednote tisto dobro, ki ga človek dojema celostno, z umsko in tudi s čustveno globino in le-to vodi k dobremu zanj, za druge in za stvarstvo. Pri vrednotah gre za celostno zunanje in notranje dojemanje, pri katerem je človek zavzet z vsemi svojimi izvirnimi človeškimi plastmi, da jih osvoji in v življenju uresniči.

Ko pa bi radi vrednote utemeljevali, je to "zelo zapleten, zelo širok proces, je celosten, na različne načine zasnovan in razložen pojem"; kot znanstveni, praktično-življenjski; kot filozofski, psihološki, pedagoški, antropološki ... Lotevajo se ga številna strokovna področja in ga opredeljujejo.

Pedagog Franc Pediček pravi, "da so vrednote motivacijske podstave človeških stališč, odločitev in dejanj. Določilo vrednot kot motivacijskih podstav človekovih stališč, odločitev in dejanj je vse, kar je dobro – "bonum", nevrednot pa vse, kar je slabo, torej "malum".

V družboslovju določajo filozofski pomen izraza vrednota takole: to je tista kategorija znotraj etike, estetike in spoznavne teorije, ki ima posebno vrednost, ker deluje na človekov razvoj in njegovo vedenje. Sociološko-psihološki pomen določa izraz vrednota kot pomembno vrsto prepričanj članov skupine o tem, kar je dobro in zaželeno. Vrednote so torej pozitivne, želene.

Vrednote so lahko tudi različni cilji – izpeljani iz idealov, stvari in kategorij, ki jih visoko vrednotimo in za katere si prizadevamo; potrebno pa je vrednote označiti tudi kot zgolj nazorsko usmeritev, bodisi realno, stvarno, udejanjeno ali kot različno spoznanje; moralno-etično, umetnostno-estetsko, politično, versko; postavljeno kot načelo, pravilo in drža.

So tudi človekov odnos do nečesa, kar ima zanj večjo ceno, večjo veljavnost v primerjavi z nečim drugim.

Kadar imamo kaj radi, nam to veliko pomeni, in kadar nam nekaj veliko pomeni, potem tistemu posvečamo veliko časa in skrbi.

Kakorkoli že, vrednote so izraz osmišljenosti človekovega življenja in snovanja, so predvsem nravstvena vsebinska določila človečnosti in družbenosti.

Razlikovati je potrebno med osebnimi, družbenimi vrednotami in normami ter vrednotami, "ki so vredne same po sebi". Na primer: poštenost cenimo in se zanjo potegujemo, ker je to "moja vrednota", je tudi "družbena vrednota", toda res je tudi, da je poštenje samo po sebi vedno vrednota, ne glede na osebni odnos ali odnos družbe do nje.

Ko pa gre za življenje, je mogoče vrednote živeti iz najrazličnejših izhodišč: iz lastnih ali posnemanja tujih vrednot, vrednot osebe in vrednot stvari, vrednot akta in vrednot reakcije, vrednot namere in vrednot prepričanja.

Na individualni ravni si človek vedno iz ponudbe vrednot osebno prisvoji to, kar se mu zdi "vredno", kar ima zanj poseben čar in privlačnost, kar je motiv. Kot ideja, teorija, načela pa se potem vrednote pojavljajo tudi na skupni ravni in postanejo značilnost posameznih skupin in območij.

Ali nastajajo razlike v vrednotah glede na to, v kakšnem okolju živimo? Temu vprašanju lahko odgovorimo pritrdilno.

Podeželje

Bolj kot kdajkoli se kaže, da mora iti pot za ohranitev naših naravnih temeljev življenja ne toliko preko prepovedi in zapovedi, temveč po poti vrednot, motivacij kot tudi po poti ustvarjanja srčne kulture. Za razliko od gosto naseljenih mestnih področij, ki so odmaknjena od narave, obstaja na podeželju neposredna prizadevnost in doživetost civilizacijske dediščine; moč imajo nekatere vrednote, ki v drugih okoljih izginjajo.

Ozrimo se na naše podeželje. Odkar imamo pisane vire, so ljudje svoj pogled, svoje vrednote (bolj ali manj dosledno) uravnavali konvencionalno in v okviru religioznosti.

Konvencionalnost je zlasti na podeželju težila k temu, da bi se stvari ustalile, zasidrale v tradicionalnosti. Tako je do novega veka prevladovala osebnost s kontemplativnim in

religioznim načinom življenja, zato je bila vera prisotna. Posvečujoč odnos do nedelj in praznikov je bil viden, spoštovanje očeta in matere prav tako, besedna skrunitev Boga, cerkve in bližnjih ni bila običajna človekova drža, poštenje do stvarstva in lastnine se je ohranjalo, zvestoba Bogu, cerkvi, zakonska zvestoba, zvestoba družini, zemlji je bila splošna vrlina, lastninski odnosi so bili opredeljeni in spoštovani, lažnih izjav in pretvarjanj ni bilo toliko kot danes, ko nikomur več ne verjamemo oziroma vedno znova dvomimo, ali morda le ne priča po krivem.

Zato nekateri pravijo, da bi bil decentralizirani podeželski življenjski prostor s svojo še prisotno globoko navezanostjo na naravo in njen ritem lahko iztočnica za novo človeško sožitje, za renesanso misli A. Glucka: "Kdor ljubi naravo, ljubi ljudi in tudi domovino."

Tu gre za človekov notranji odnos. Danes pa že prevladuje osebnost s praktičnim načinom življenja in dejavnim odnosom do zunanjega sveta in individua. Individualizem nove dobe je poskus, da bi posameznik s svojim razumom, intuicijo, čustvi, željami poiskal njemu lastne vrednote iz pluralne ponudbe v družbi; s tem pa izginja konvencionalnost.

V Evropi se je rodil individualizem in se povsem razmahnil, zato se tudi na podeželju danes pogovarjamo o tem, kaj so pravzaprav glavna gibala človekovega doživljanja in obnašanja, zlasti ker povsod prevladuje individualna ekonomska in individualna politična logika.

Pa še to: namesto versko-etičnih norm in regulativov so začele prevladovati ekonomske in racionalne smernice, ki pogojujejo prenizke, zmaterializirane cilje "kruha in iger", odpravljajo pa temeljne etične vrednote. Zato večina ni pripravljena iti čez to, iti dovolj dolgo in dovolj daleč, da bi v svojem življenju realizirala višje vrednote.

Nekdaj so bili opora in vodilo bivanja tradicija in vrednostni sistemi. Ti pa so v zadnjih desetletjih izgubili pomen in moč vplivanja. Večina ljudi hitro sprejme vrednote, ki vodijo v ugodje, užitek, lagodnost, (tako imenovane hedonske vrednote), težje v osebnostnem razvoju pa je osvajanje socialnih vrednot, ko je treba videti sočloveka, kaj storiti zanj, ustvarjati dobre medčloveške odnose. Še bolj omahljiv je korak k moralnim vrednotam, ko je treba sprejeti prave norme, zapovedi, prepovedi, zakone, ko je treba biti iz lastne zavesti in odgovornosti na primer pošten, solidaren, vzajemen, prizanesljiv, odpuščajoč. Na moralnem področju človek še nikoli ni bil v tako zahtevnem položaju kot danes, saj se mora odločiti med mnogimi vplivi iz okolja, ko se ponujajo "nemoralne vrednote kot moralne". Videti je težnje vrednotenja, "kot da ni več nevrednega, kot da ni nemoralnega življenja".

Najtežji korak za ljudi pa so vrednote samoaktualizacije (potreba po osebni rasti, uresničenju svojih sposobnosti) in presežne vrednote. Zato danes srečamo tako malo ustvarjalnih ljudi, ljudi, ki so se približali *svojim idealom, in takih, ki jim je presežnost* (vera) notranji kompas (ne le socialna pripadnost, tradicija, vir prestiža in moči ali celo politična opredelitev).

Iz tega sledi, da govorimo o današnji družbeni krizi vrednot in tudi o osebnih krizah, ker ni prave osebne rasti in s tem želenega napredka; tako prihaja do nadvlade materialnega sveta in sekularističnega individualizma. Tedaj je povsem upravičeno pričakovati veliko osebno in družbeno brezciljnost.

Današnji človek pogosto izgublja varnost in vero v obstoj temeljnih vrednot in v naravni red želja. Če nimamo pravega kompasa, da bi nas vodil, se izgubljamo in ne moremo priti do spoznanja, da je rešitev v lastni osebni rasti in iz tega v družbeni rasti. Borimo se z lastnimi čustvi, z lastnim zavedanjem, z lastnim spoznavnim nivojem, z lastnimi koraki; in v tem je fragmentarnost človeškega duha; mora pa prerasti v obče, v skupno družbeno prizadevanje.

Prav iz tega razloga je neuresničena zamisel, po kateri so kot člani družbe vsi posamezniki upravičeni do tako polnega življenja in razvoja, kot so ga individualno zmožni. Obstaja polno družbenih zaprek za takšen razvoj, kar vodi v disharmonijo posameznika in družbe.

Ali je mogoče zatreti vrednote in ideale

Ni ga sistema, ne ideologije, ne gibanja, ki bi mogli zatreti človekove težnje po vrednotah, po idealih, kljub temu da danes zmagujeta zmeda in uničevanje in se lotevata vsega in včasih omajata osebno gledanje na vrednote in družbeno naravnanost. Na drugi strani pa gre za spoznavno in etično rast človeštva in iskanje univerzalne hiearhije vrednot. Tako se celo moderni humanisti čedalje bolj naslanjajo na svetopisemsko načelo: "Ne stori ničesar drugim, česar ne želiš, da bi drugi tebi storili."

S tem etičnim načelom je mogoče povezati tudi sodobna pluralna gibanja za boljše osebno življenje in življenje vseh ljudi, za medsebojno pomoč in iskanje miru med narodi, za uveljavljanje človekovih pravic v svetu in tudi za skladnost vseh vzgojnih dejavnikov.

Morda danes še bolj izstopa uzaveščeno temeljno družbeno-zgodovinsko in (med)-osebno vprašanje, kako ljubiti in biti ljubljen. Gre za hrepenenje bitja po bitju, gre za hrepenenje "biti izvoljen" od Najvišjega.

Često smo preblizu, da bi se po tem resno vprašali, in predaleč, da bi na to vprašanje odkrito odgovorili.

Ljubezen ni le krščanska vrednota, temveč je vrednota, ki polni vrzel, razprto v vrednostnih sistemih od nekdaj do danes.

Taka vprašanja pa so zlasti tuja ljudem,

ki so zaznamovani z motivi preživetja (v borbi za vsakdanji kruh), in tistim, ki so prežeti z ekonomsko logiko kopičenja.

Posredovalci vrednot

Od prvih podatkov o izročanju vrednot in znanja v sredozemskem kulturnem bazenu, ki je "naplavil" Evropo, ugotavljamo, da se je vrednostno napajal predvsem iz dveh virov: prvi vir je družina, drugi pa domovina preko šol in drugih vzgojno-izobraževalnih ustanov. Družina je izročala stara rodovna in hišna izročila, domovina z izobraževalnim sistemom pa predvsem novo vedenje (znanje) in ideale.

V teh dveh zaokroženih vrednostnih območjih bom vrednote na podeželju podrobneje osvetlila:

1. v vrednotenju domovine (narod, zemlja, državne ustanove, materni jezik ...),
2. v vrednotenju doma (družina, posamezniki).

VREDNOTENJE DOMOVINE

Ob vsaki krizi v narodu se sprašujemo, kje so naše splošno veljavne vrednote, kje so naši simboli, kako se je sploh še mogoče domovinsko in narodno oblikovati?

Človek je v osnovi družbeno bitje, naravnano na narod in domovino (ki ni vedno identična z državnimi mejami), navezano nanjo, ona ga ohranja in izpopolnjuje hkrati. Motiv narodnega (domovinskega) življenja najde v sebi svoje globlje bistvo, svoj notranji zakon, ki narod ohranja, svoj pravi "jaz", svoje samozavedanje, svojo lastno "dušo", svoje skupinsko delovanje in miselnost, svoje samoizrazno življenje. Se pravi identiteto in samobit, zavest, kdo smo, od kod prihajamo, kaj želimo in kaj nas spremlja in vodi.

"Z osamosvojitvijo Slovenije je svet začel bivati za nas po slovensko, po meri osamosvojenega sveta," pravi B. Novak. Ne izbiramo prvič, kaj smo in kaj bi želeli postati. Ker smo bili v sebi že državotvorni, zato smo končno uresničili stoletni sen o samostojni slovenski državi. Domovinsko pa smo povezani s Slovenci po svetu.

Slovenci smo kot narod nosilci srednjeevropskih vrednot, kjer ima domovina osrednji smisel in pomen.

"Žal pa v naši kulturi ne najdemo državniške drže," ugotavlja J. Trček. Zato v državnem pogledu slabše funkcioniramo. Manjkajo nam skupne vrednote in cilji.

Durkheim poudarja, "da so prav skupne vrednote, čeprav nematerialni pojavi, tisto vezno tkivo med ljudmi kake družbe in države, da se ljudje – ločeni posamezniki z različnimi interesi – lahko med seboj sploh razumejo ter lahko usklajujejo svoja dejanja in tako brez hudega nasilja žive z drugimi in se celo tesneje povezujejo med seboj." Brez skupnih pobud, simbolov in vrednot ni skupnosti. Obstaja temeljno protislovje med še ne povsem svobodnim demokratičnim družbenim redom, njegovimi zahtevami in nekako "državnemu redu" nenaklonjeno in normam sovražno miselnost mnogih državljanov.

V medijih in tudi v družinah in šolah se širijo ideje, ki so škodljive vrednotam in normam, od katerih je odvisen obstoj države in sposobnost vzdrževanja družbenega reda. Nazadovanje pripravljenosti za sprejemanje družbenih vrednot in norm ter stalna kritika vsega obstoječega nevarno razdirata skupni domovinski etos, ki je doslej povezoval. Manj izrazita pa je takšna ljudska drža na podeželju; antropologi pripisujejo to razliko vezanosti na zemljo.

Zemlja

V večini vojn na svetu je poleg drugih namer tudi želja po posedovanju zemlje. Tudi lokalni spopadi in sosedski spori pogosto izvirajo iz prilaščanja zemlje. Zemlja deluje na človeka na poseben način.

Na podeželju je človek domovinsko ljubezen izpričeval preko zemlje. Ljudje se niso pustili opehariti za ljubezen do zemlje. Še izžareva ta ljubezen in vsaj do neke mere se ohranja "zdrav, ekološki" odnos do zemlje.

Ivan Cankar je v svojem delu Vrzdenec takole zapisal: "Z najmočnejšimi koreninami se ovija srca ljubezen do grude. Človeku, po svetu pognanemu, se toži po njivah, po senožetih ... V nas vseh se pretaka kmečka kri in v tej krvi ljubezen do zemlje ..."

Ljudje se znajo ukoreniniti, občudovati in spoštovati svoj košček zemlje. Zemlja jim daje kruh, v svoji rodovitnosti in dobroti jih nasičuje, podarja se v lepoti vedno spreminjajoče se narave.

Že Rimljani so imeli obdelovanje zemlje za ideal; ta ideal je bil izrazit v srednjem veku in je prisoten še danes. Na podeželju so pristni tudi ideali kmečke obrti, vezane na "darove zemlje" (les, glina, kamen).

Življenjska izkušnja prebivalcev na podeželju je sicer pod stalnim pritiskom kulture in socialnih kategorij mesta, saj ostre meje med podeželjem in mestom ni več; zato je tudi na podeželju potrebno močno prilagajanje med družbenim in svojim lastnim vrednostnim identitetnim konstruktom. Pa vendar do popolne podreditve ni prišlo.

Kriza identitete in zaradi tega kriza odnosov sicer prodira na podeželje zlasti zato, ker vse bolj živimo brez zgodovinskega "spomina", brez narodne kulture in osebne identitete. To povzroča generacijske prepade in mlajša generacija se srečuje s starejšo generacijo, ki je razočarana sama nad seboj, saj si mora priznati, da se njen vrednostni sistem ni izšel, prilagajanje in spreminjanje pa je vedno naporno. Te procese je zlasti zaznati tam, kjer se odrasli izogibajo soočenja z dejstvom, da so velik del svojega življenja živeli za nekaj, kar danes nima več prave veljave in perspektive.

Pogosto so s tem povezai prenosi vzorcev življenja in migracijska gibanja, (ki ne prizanašajo podeželju) bodisi zaradi dnevnega preseljevanja; odhajanja na delo v bolj ali manj oddaljene kraje z drugačnim utripom življenja, kot je na deželi, bodisi zaradi priseljevanja mestnega prebivalstva na podeželje v tako imenovana spalna naselja.

Vendar tudi v takih novih razmerah najdemo na podeželju bolj izražene vrednote stalnice, kot so pridnost, delavnost, vzajemnost, človečnost, dobrota, ljubezen.

Zaradi migracijskih gibanj pa slabita potreba po kulturnem življenju in udejstvovanju in potreba po ohranjanju žilavega (vitalnega) dela na podeželju, zlasti tam, kjer je podeželje zaradi odmaknjenosti (odročni kraji) izgubilo mlajše (vitalno) prebivalstvo.

Materni jezik

Tudi materni jezik je podlaga vrednotam, je varno zavetje pred vsiljivim tujcem. Zato se najbolj pristne in najčistejše oblike maternega jezika ohranjajo na deželi. Mesto se topi v tujkah, ki jih ljudje nekako sprejemajo za lastne, na podeželju pa so vedno tujek. Vendar podeželje živi preveč v molku, žive besede s svojo močjo je premalo in ni občestev, ki bi ohranjala in razširjala jezikovno kulturo in živost maternega jezika. Do spremembe komunikacije na deželi prihaja, ker se ljudje zapirajo v privatnost in se podrejajo medijem (zlasti radiu in televiziji). Posledica tega je nezaželeno siromašenje medsebojnih stikov in s tem siromašenje izražanja. Individualizem (vsaka kmetija zase, vsaka obrt zase) povzroča delni jezikovni molk in zoževanje komunikacij na poslovne zadeve.

Kriza družine in inštitucije, ko gre za dobre in živahne medčloveške stike, tudi podeželju ni prizanesla.

VREDNOTENJE DOMA

Pomen doma se nam zdi tako samoumeven, da o tem navadno sploh ne premišljujemo. Da je in mora biti.

Dom ni le rezultat osebnega vrednotenja, ima tudi skupno značilnost vseh bivajočih v njem in skupno bistvo za slehernega. Dom je preteklost, je sedanji trenutek, je prihodnost. Dom človeka pooseblja, kajti zanj dobi svojevrstno govorico, nagovarjajo ga posamezniki, osebe s svojim bistvom, nagovarjajo ga predmeti, stvari, prostor ... Na deželi je doživljanje doma močnejše, ker ima stavba in vse v njej povezavo z naravnim, po lastni meri oblikovanim okoljem. Dom povezujemo z družino in družinskim življenjem, ki postane središče pozornosti.

Družina v središču pozornosti

Na vasi je bila in je družina varuhinja vsega dobrega. Že od otroštva se v človeka vgnezdi doživljanje družine, kot da je v središču življenjskega dogajanja. Kar naprej se vse vrti okrog nje. S. Gogala pravi, da je "družina prirodna družbena skupnost, družba v malem in so v njej vidne najrazličnejše oblike življenja družbe." Tudi v družini so posamezni deli, ki se skladno združujejo v mali organizem, tudi v družini delajo posamezni člani za druge in zadoščajo njihovim potrebam. Družinski člani pa tudi sprejemajo od dela in prizadevanja drugih: tako živi družina svoje gospodarsko in celo tehnično življenje v malem, živi tudi svoje kulturno življenje, svoje politično življenje v malem, ker skrbi za svojo notranjo občo blaginjo. Ima svojo samoupravo, ker sama odloča o svojih najrazličnejših zahtevah in potrebah; ima svoje premoženje, svoje dohodke in izdatke, svoj proračun in svoj kratkoročni in dolgoročni gospodarski, kulturni, občedružbeni in vzgojni načrt. Ustvarjajo, ohranjajo in vežejo jo notranje, naravne in spontane fiziološko-telesne, duševne in duhovne vezi, ki preprosto so, ki obstajajo, ki stopijo tudi v zavest in so za člane družine tako važne in pomembne, da želijo in hočejo te vezi tudi namensko gojiti in še pomnožiti z novimi vezmi. Če natančno pogledamo, je družina naravna skupnost, ki nas povezuje in osvobaja pred osamitvijo posameznika in anonimnostjo sveta. Družina nudi vsakemu svojemu članu priviligirano okolje pri vzgoji, pri socializacijskih procesih, rasti, blagostanju in svobodi.

A današnji časi po svoji naravnanosti niso naklonjeni družini. Odvzeli so celovitost, rodovitnost in zvestobo, vedrino družinskega pogovora in prepira, veder odnos do sosedov in stalno pripravljenost na sodelovanje in pomoč, gostoljubnost do bližnjih in daljnih, v družini so tudi močno opešale stare navade.

Danes razpadajo starosvetni odnosi, zameglil se je pogled na svet, tudi na podeželju, razpadajo kulturni vzorci. Propadajo stare navade, ki jih je ohranjalo več rodov. Celo praznovanja in prazničnost izginjata pod težo in naglico pridobitniške tekme. Vendar kljub pogostim zelo zapletenim in protislovnim razmeram v moderni družbi družina še vedno zagotavlja pridobivanje osnovnih življenjskih izkušenj pri oblikovanju vrednot, kot so ljubezen, družinska harmonija, delitev vsega ...

Vendar družine in družinskega življenja tudi ne gre idealizirati. Družina ima tudi svoje temne plati, ugotavlja T. Rener, in te se najbolj pokažejo ob nasilju, zanemarjanju, brezbrižnosti. Zato velja posebno skrb nameniti "šibkim statusom" v družini in družbi, to pa so največkrat otroci, bolni, stari, prizadeti. Tako Renerjeva ugotavlja, da ni malo takih družin, ki se ne najdejo, ki ne zaživijo, ki iz najrazličnejših razumljivih in še večkrat nam in njim nerazumljivih razlogov nimajo moči in volje, da bi rojevali in vzgajali novi rod. Družina obstaja le še kot svet, ki odhaja, ki se konča v razpadu, v izgubljenih otroštvih, nazorski praznini, ma-

milih, alkoholu, vsebinski revščini ..., torej pomanjkanju vrednot. Prav pri "šibkih členih" družine je podeželje bolj varovalno; tako ostareli ostajajo doma, prav tako invalidni in bolni. Nimamo pa raziskav o kvaliteti njihove oskrbe, njihovega življenja.

Kvaliteta družinskega življenja in vrednote

Sprejemanje vrednot je najbolj odvisno od kvalitete življenja v družinski skupnosti, zato jo bom podrobneje obravnavala.

Družinska skupnost ima običajno začetek v zaljubljenosti dekleta in fanta. Predstava drug o drugem je približno takšna: "Dekle pričakuje svojega princa na belem konju, fant pa svojo princeso v sijaju in lepoti." Realnost življenja pa pokaže, da je on pričakal "Micko", ona pa "Janeza", vsak s svojo "doto vrednot". Pa to ni nič hudega, če sprejmeta drug drugega takšna, kot sta v resnici in ne v predstavah zaljubljencev; potem bosta lahko ohranila integriteto celotne osebnosti drug drugega in dala ustrezno vrednostno osnovo za življenje novemu rodu. Mož in žena sta povezana najprej prav kot moški in ženska po svojem telesno-fiziološko pogojenem spolnem teženju, po nagonu, da se tudi telesno najbolj zbližata in združita. Vendar je iz vrednostnega vidika to premalo. Potrebna je tudi duševna in duhovna povezanost, ki pomeni osebnostno povezanost. Duševna povezanost pomeni kontakt ali bližanje: po psihičnih procesih in po psihičnih posebnostih človeka. Duhovno pa pomeni vzpon zavesti in predvsem povezanost po doživljanju in še bolj po čustvih in hotenjskem doživljanju. Tu je zlasti pomembno čustvo ljubezni (ljubezen kot vrednota) kot osrečujoče čustvo, spoštovanje (spoštovanje kot vrednota), po katerem presojamo človeka po njegovi vrednosti; je torej presojevalno čustvo in zaupanje, ki ohranja zavarovanost družine.

Posameznik je lahko Oseba (z veliko začetnico) samo v družini in v prijateljstvu, povsod drugod je cenjen bolj ali manj po svojih posameznih lastnostih, po svoji vidni vlogi, po opaženem učinku dela ... V družini in prijateljstvu pa ima apriorno vrednost že samo zaradi svojega obstoja.

Iz vrednotenja in vidika vrednot lahko družinsko skupnost razdelimo v tri vrednostne stopnje, v tri kvalitativne ravni pripadnosti in povezanosti.

1. "Namenska družinska skupnost". Le-to združuje predvsem zadovoljitev potreb. Na začetku so lahko to potrebe po nežnosti, po spolnosti, po ekonomskih dobrinah ... V namenski skupnosti so podlaga osebnostni motivi, kot so nagonske zadovoljitve, in so v ospredju hedonske vrednote (slast, užitek, lagodnost, udobnost) ter intencionalne potrebe (po varnosti, posedovanju, uveljavljanju). Kot pravi V. Frankl, "izhaja namenska skupnost pogosto iz delitev premoženja, povečanja premoženja, rojevanja potomcev ali pa iz trenutnih, tudi kratkotrajnih potreb. Pri tem ne smemo prezreti, da skupne želje, skupne potrebe lahko tudi močno povezujejo". V taki družini kot skupne prednjačijo hedonske vrednote.

2. "Uslužnostna družinska skupnost", ki je nedvomno trdnejša, vrednostno višje, dokler je v ravnotežju, ker temelji na "biti si vzajemno koristen", kar služi vsem družinskim članom. Sposobni so empatičnih odnosov, torej vživljanja v sočloveka, zato se mu lahko bolj ustrezno odzivajo, bolj uspešno "uslužnostno trgujejo" in dobro razvijajo socialne vrednote. Uslužnostne družinske skupnosti največkrat nastajajo iz projicirane partnerske podobe, torej lahko zaradi telesne osvojitve, psihološke osvojitve in projicirane podobe, ko se moški in ženska "zaljubita" ne v drugo osebo, kakršna je v resnici, temveč v "projekcijo", podobo, kakršna naj bi izbrana oseba bila. Možno je, da je projicirana podoba izpeljana iz matere, ali očeta, ali iz iluzij. C. Jung pravi, da "vsak moški nosi v sebi svojo Evo", s čimer razlaga, da vsak moški v svoji podzavesti nosi podobo ženske, ki naj bi bila vredna njegove ljubezni. Podobno velja tudi za žensko. V nekaterih primerih ima lahko projicirana podoba kaj malo povezave z resnično osebo. Problem je v tem, da človek, ki vztraja pri predstavi in drugega prisiljuje, da se ji prilagodi, sprejema (ljubi) le predstavo, le projekcijo. Ker pa s "projekcijo" ne moremo živeti, smo prisiljeni razvijati empatične odnose in zato pridejo v ospredje skupni cilj, skupne vrednote kot temeljno vezivo družinske skupnosti. Družina se lahko s tem kaže v svoji moči, družbeni uveljavitvi in ugledu, premoženju in dobrinah uživanja, pa tudi v razbremenjenosti posameznika.

3. Najtrdnejša in najustreznejša je "ljubezenska družinska skupnost", ki temelji v tem, da hoče v družinski skupnosti vsak storiti za vse le najboljše, najboljše tudi za vsakega posameznika v skupnosti. In ker to hoče, se bo njegovo posebno prizadevanje stalno posvečalo prednostno šibkim družinskim članom. To načelo "hoteti najboljše za vse" vključuje tudi zdravo načelo "skrbeti za samega sebe", še zlasti tedaj, kadar "oseba" potrebuje "lastno skrb". S tem pa se razdeli služba člena, ki ni koristen ali ni več koristen, na druge družinske člane, kar ga razbremeni in mu nudi najvišjo možno podporo. Zato v taki družinski skupnosti lahko bivajo invalidi, bolni, onemogli, ostareli. Živeti socialne in moralne vrednote v taki družini je nekaj samo po sebi umevnega.

Kaj pomeni posamezna raven opisanih tipov družinske skupnosti za razvoj vrednot, za oblikovanje človekove osebnosti, si lahko predstavlja vsak sam.

Kriza družine v tranziciji družbe

Ali je mogoče družino kritizirati, ko gre za vrednote? Ob krizi družine, ki jo objektivno ugotavljamo, tudi podeželje ni izvzeto,

bi bila kritika "lahkotno razsojanje", vendar povsem neučinkovita pot za njeno izboljšanje.

Morda je le boljše analiziranje, iskanje vzrokov njene krize in usmerjanja. Razlik glede krize družin med podeželjem in mestom v statističnih kazalcih (pomembnosti) ni.

Njeno krizo mnogi (Pediček, Bergant, Ferguson, Mays, Growing) vidijo v treh dejavnikih: 1. industrializaciji, 2. urbanizaciji in migraciji, 3. zaposlovanju žensk izven družine.

Neizpodbitno je, da sta industrializacija in doseganje višje ekonomske ravni močno spremenila način življenja v družinskih skupnostih.

Migracija ljudi zaradi zaposlitev je povzročila gibanje velikih ljudskih množic in rušenje starih navad in vzorcev življenja ter spreminjanje kulture. Tako postane tudi družina oropana tradicije, kulturnega temelja in lastne življenjske zgodovine ter nekdanje "zraščenosti z zemljo".

Zaposlovanje žensk izven doma pa ima dobre in slabe strani. Na družino lahko koristno vpliva ugodnejše gospodarsko stanje in ekonomska odgovornost, žena in mati pa se znajde največkrat med dvema kamnoma: med delom v produkciji in gospodinjskim ter vzgojnim delom v družini.

Na otroke pa nemalokrat vpliva materina odsotnost neugodno zaradi neizpolnjenega prostega časa, pomanjkanja fizične bližine, prepuščenosti v varstvo ustanovam in ulici, razvrednotenja vrednot v njihovi zavesti, čustvene nezaščitenosti, zgodnje težnje po osamosvojitvi itd. Otroci pričakujejo in terjajo čas, posvečen samo njim, roditeljsko toplino, človeško prizadevnost, razumevanje ... Otroci terjajo od staršev vrednote, ki jih ne more odkupiti ugodna družinska materialna oskrbljenost.

Kriza, ki spodmika družini temelje, na katerih je doslej stala, je selitev številnih funkcij in dolžnosti iz družine v družbeni sistem.

To so:

- prenehanje zaščite ali protektivne funkcije. Družina ni več ekonomska enota za nemočne člane družine, za katere poskrbijo različne ustanove, pokojninski sistem, socialni sistem plačevanja za družinskega člana, ko le-ta ni v družini (zavodi), olajšave pri plačevanju varstva (vrtci, šole);
- skrb za zdravje (zdravstveno varstvo, prevzem bolnih in invalidov ...);
- kulturno usmerjanje (nudenje kulturnih dobrin izven doma, vstop kulturnega dogajanja v družino preko medijev);
- izobraževanje izven družine (zelo zgodaj se pojavi vpliv inštitucionalne vzgoje in učenja; vrtci, šole, možnost samostojnega srednjega, višjega in visokega izobraževanja v neodvisnosti od družin, štipendijska politika);
- upad družinskega erotizma (načrtovanje in omejevanje rojstev v ustanovah, spolna vzgoja preko medijev in izobraževalnih ustanov);
- disperzija interesov (ko hodi vsak član družine svojo pot tudi v prostem času – šport, politika, dopolnilne dejavnosti, zabave);
- stanovanjski pogoji, ki omogočajo življenje majhni družini, obsegajoči le starše in njihove otroke, kar povzroča individualno notranjo strukturo in slabljenje sorodstvenih vezi;
- tehnični in gospodinjski pripomočki, ki olajšajo organizacijo življenja in nadomestijo človekovo udeleženost;
- pravna sprememba pri definiranju družine in družbena zaščita posameznika.

Te spremembe pa zahtevajo od družine in družbe "prevrednotenje vrednot", saj nastajajo ob teh spremembah funkcije in dolžnosti družine in družbe pogosto "vrednostni vakumi", ki imajo še posebno pomembne posledice v družinski vzgojno-socializacijski funkciji, posledično pa seveda v širši družbeni skupnosti.

Ta kriza družine "v tranziciji družbe" ni obšla podeželja.

Viri

A. Gluck, H. Magel, Podeželje, vrt prihodnosti, Glavarjeva družba, Komenda 1993, IBSN 3-7825-0275-2.

T. Rener, Mednarodno leto družine, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana 1994.

A. Žerovnik, Vzgoja, vrednote, cilji, simpozij, Cankarjev dom 7. oktober 1995 (v tisku).

A. Žerovnik, Družina vzgaja za vrednote, Katehetski center, Ljubljana 1993, ISSN 035350507.

Zusammenfassung

Schon von jeher galt, daß ideelle Werte das Gute darstellen, was der Mensch ganzheitlich erfaßt, verstandes- und gefühlsmäßig, und nur das führt zum Wohl für ihn selber, für andere und für die Welt. Bei den Werten geht es um äußeres und inneres ganzheitliches Erfassen, wobei sich der Mensch mit all seinen ursprünglichen Schichten bemüht, um sie zu erreichen und im Leben zu verwirklichen.

Zum Unterschied von dicht besiedelten Stadtgebieten,die von der Natur weggerückt sind, besteht auf dem Lande eine direkte Beziehung und Empfänglichkeit in bezug auf das Erbe der Zivilisation; einige Grundwerte sind hier gegenwärtig, die in anderen Umgebungen verschwinden. Auf dem Lande drückt der Mensch seine Liebe zur Heimat über die Erde aus. Die Menschen dort sind fähig, Wurzeln zu schlagen und ihr Stückchen Erde zu bewundern und zu schätzen. Im

Ganzen gesehen behandeln die Menschen auf dem Lande die Werte jedoch konventionell und im Rahmen ihrer religiösen Weltanschauung.

Durch Migration bedingt, wird der Bedarf an kulturellem Leben und dem Erhalt der vitalen Arbeit auf dem Lande schwächer, besonders dort, wo das ländliche Gebiet wegen seiner Abgelegenheit seine jüngere (vitale) Bevölkerung verloren hat, was sich auch bei den Werten bemerkbar macht.

Von der Krise im Bereich von Familie und Institution, wobei es um gute und lebendige zwischenmenschliche Beziehungen geht, ist auch das ländliche Gebiet nicht verschont geblieben. Die Wertstrukturen werden auch hier von der Industrialisierung, Urbanisierung, Migration und der Beschäftigung der Frau außerhalb des Heims verändert.

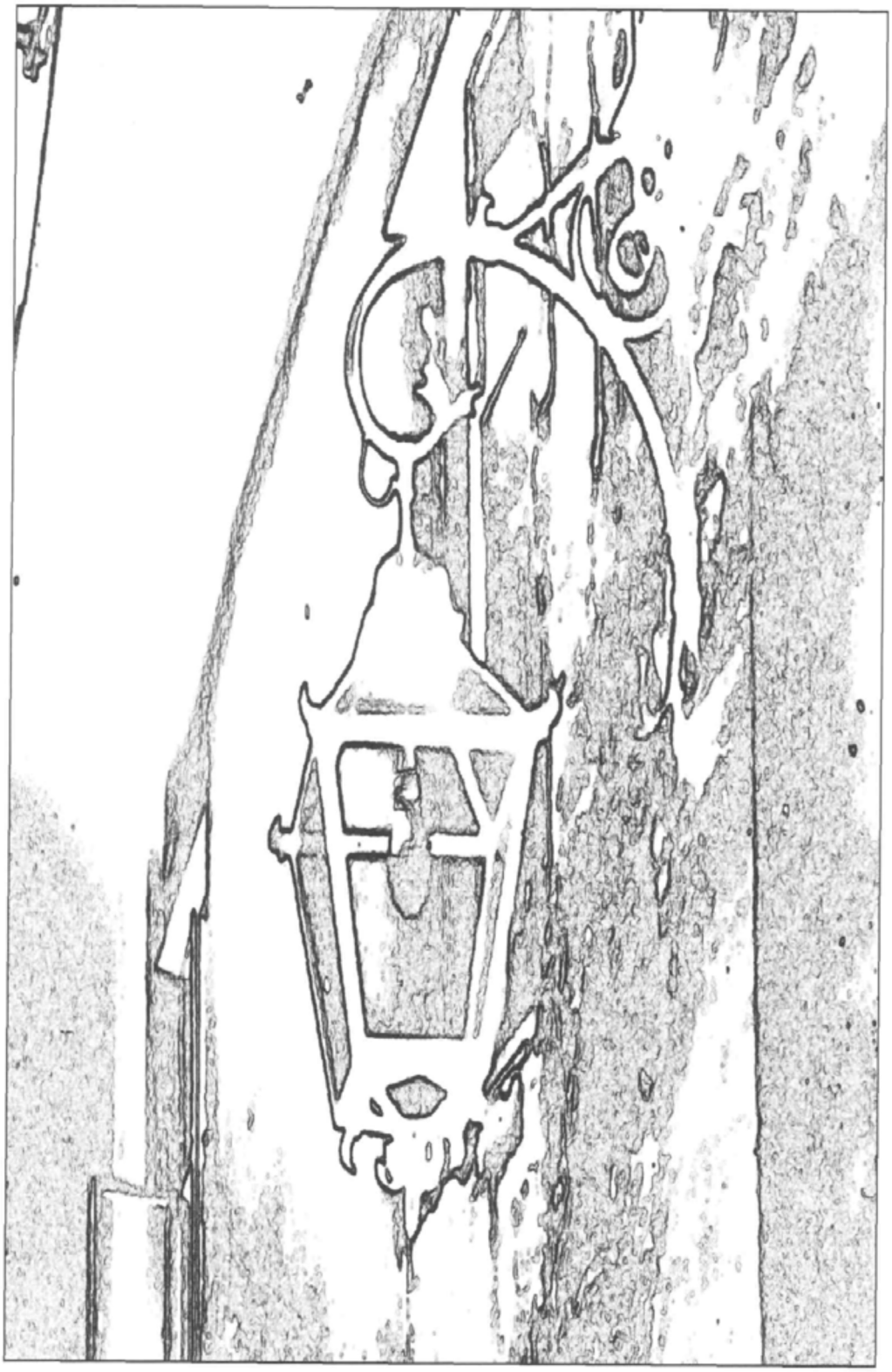

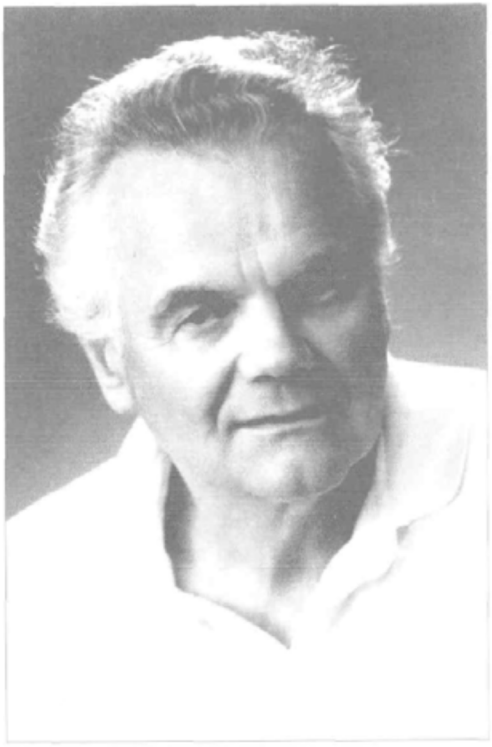

Ivo Zorman – sedemdesetletnik

Vlado Motnikar

Vlado Motnikar, prof.,
Ljubeljska 25,
1000 Ljubljana

"*Rodil sem se tretjega maja devetnajststo šestindvajsetega leta ob treh popoldne v hišici, ki jo je postavil moj oče na Gori pri Komendi.*" S temi besedami začenja knjigo spominov na otroštvo z naslovom *Lectovo srce* slovenski pisatelj Ivo Zorman, pisec več kot štiridesetih knjig za odrasle, mladino in otroke, več otroških radijskih iger in televizijske komedije. Otroštvo in mladost je preživljal v Kamniku, od tod se je z vlakom vozil v Ljubljano v meščansko šolo, a je zaradi vojne ni končal. Leta 1942 se je povezal s partizani, bil je med ustanovnimi člani SKOJ-a v Kamniku in njegov sekretar, pisal je za partizanska glasila, na začetku leta 1944 pa je odšel v ilegalo. Po vojni je bil nekaj časa dopisnik, njegovo željo po novinarskem poklicu pa je zatrl spor z vodilno ideologijo (l. 1947 je bil zaradi predavanja O duhovni aristokraciji izključen iz partije). Življenjska pot ga je vodila v šolstvo. Na učiteljišču je diplomiral iz slovenskega in ruskega jezika in kot predmetni učitelj poučeval v več nižjih gimnazijah oziroma osnovnih šolah. Leta 1965 je v založbi Borec prevzel uredništvo mesečnika Kurirček (honorarno že prej) in uredil tudi vrsto knjig. Od leta 1977 je upokojen.

Ivo Zorman se je resno začel ukvarjati s književnostjo sorazmerno pozno. Do svojega štiridesetega leta je objavil novelistično zbirko in tri manj pomembne mladinske povesti, danes pa ga že lahko štejemo med najplodovitejše slovenske pisatelje, kot so France Bevk, Anton Ingolič, Miško Kranjec ali Pavle Zidar. V romanih za odrasle bralce posveča največ pozornosti usodi svoje generacije, zaznamovane z nemško okupacijo, revolucijo in povojnimi dogodki. Pri tem se ves čas izogiba splošnim opisom ali sodbam, v ospredju njegovega zanimanja je usoda posameznika, ujetega v kolesje družbenih sprememb. Njegove literarne osebe so različne: žrtve in rablji, revolucionarni dogmatiki, povzpetniki in razočaranci, mali trgovci, bajtarji, uradniki in učitelji. Pojavljajo se kot predstavniki različnih družbenih plasti in krogov, vendar je vedno v ospredju njihova intimna plat – čustva, mišljenje, vera, prepričanje, spomini. Šele v povezavi z liki iz drugih romanov se zlijejo v podobo generacije oziroma družbe nasploh.

V drugi sklop sodi cikel petih romanov o kmečko-(malo)meščanski rodbini Bauman. Enajst bratov in sester skupaj z otroki tvori družbo v malem: iz trdne očetove kmetije so se raztepli po mestih in vaseh, nekateri so obogateli, drugi obubožali, vsem pa so vojna in nove družbene razmere močno spremenile življenje.

Obsežno je tudi Zormanovo mladinsko delo. V zgodnejših močno avtobiografsko obarvanih povestih *Na senčni strani mesta* in *Gnezdo sršenov* opisuje fantovsko druščino v predvojnem Kamniku, potepanje po okoliških gozdovih in ob Bistrici, njihove pogovore in dozorevanje. Pri opisovanju sodobne mladine se je posvetil predvsem šestnajst-, sedemnajstletnim dekletom, njihovim sporom s svetom odraslih in njihovimi večnimi prepovedmi, prvim ljubeznim in stikom s spolnostjo, iskanju in preverjanju različnih vrednot. Sem sodijo knjige *V sedemnajstem, Rosni zaliv* in *Oh, ta naša babica*. Za najmlajše pa je napisal več slikanic s tematiko NOB in nekaj sodobnih pravljic.

Za svoja dela je Ivo Zorman prejel Levstikovo nagrado, več Kajuhovih nagrad in nagrado vstaje slovenskega naroda za roman *Draga moja Iza*, otroci pa so mladinski roman *V sedemnajstem* izbrali za zlato knjigo leta. Nekatera prozna dela so prevedena v češčino in srbščino oziroma hrvaščino, radijski igri pa tudi v madžarščino in makedonščino.

Ivo Zorman piše o stvareh, ki jih dobro pozna iz izkušenj ali pripovedovanja, zato je malce nenavadno, da je o učiteljskih krogih, med katerimi je preživel več kot petnajst let, napisal le en roman in nekaj poglavij v drugih knjigah. S *Pedagoško komedijo*, enim svojih zgodnejših romanov, je dregnil v isto bolečo točko kot na začetku stoletja že Ivan Cankar z Martinom Kačurjem in Hlapci – in si prav tako nakopal jezo učiteljstva. Pripoveduje o mladi svobodomiselni učiteljici Marjani Skalar, *ki skuša v svoji zavzetosti* potrkati na vest svojih kolegov in jih zbuditi iz brezbrižnosti, a podleže njihovim spletkam, konformizmu in zatohlosti podeželskega mesteca, pravega gogovskega gnezda. V svojem boju ostaja osamljena, tiho ostanejo

celo tisti, ki so ji sicer naklonjeni. Podpre jo le slikar (umetnik!) in ljubimec Leon, ki pa je zaradi drugačnosti prav tako vir pohujšanja. Vse druge osebe so karikirane moralne pokveke, opravljive in grešne, a takoj pripravljene planiti na drugačne od sebe. Kot številni drugi Zormanovi romani je tudi ta kritika norm, kakršne veljajo v majhnih podeželskih mestih, kjer življenje uravnava nekaj posameznikov, vsaka drugačnost pa je že vnaprej obsojena. Položaj in veljavo posameznikov trdno določajo predniki, poklic in premoženje. Tudi značajske lastnosti, ki izhajajo iz takega zatohlega okolja, ne morejo biti kaj prida: privoščljivost, ukvarjanje z malenkostmi, spletkarstvo in podobno.

"Maks pa je pripovedoval o svojih in se je čudil, kaj vse je mogoče povedati o Baumanih, kako pomembni družini pripada. Upokojeni žandar Simon Bauman, ki ga tudi oče ni poznal, a so ga strici in tete radi omenjali, je nosil hlače z rdečimi portami in sukno s srebrnimi resami na ramah in široko napoleonsko kapo, stara mati je oskrbovala z glino Gmajnico, kjer so lončarji izdelovali posodje za vso Gorenjsko, stric Matija je pozidal pol Ljubljane, kolikor je je zraslo po prvi svetovni vojni, teta Rozalija je kuhala župniku, ki je bil doktor svetega pisma in pesnik in filozof, trgovina strica Jakoba se je bleščala od ogledal, teti Justini so navdušeni gledalci ploskali po gledališčih, kjer je šumela svila in so se bliskali lestenci in je bila sama vstopnica premalo, je bila obvezna tudi večerna obleka, smoking za gospode in toalete za gospe, stric Benjamin je upravljal najlepšo restavracijo v Ljubljani ... bil je čudovit večer in baumanovsko bahaštvo je imelo dovolj paše, da se je razraslo, da je povsem napolnilo razsvetljeni kot." (Leta herojev)

V cikel o Baumanih sodijo romani *Sončnica navadna, Stric Benjamin, Dom človekov, Portret revolucionarja Malusa* in *Leta herojev*. Realna podlaga za literarne osebe v njih so pisateljevi strici in tete, ujemajo se celo njihove rojstne letnice in nekateri dogodki. Bralcu jih približuje rodovno deblo, objavljeno na notranjih straneh platnic, hkrati pa napoveduje cikel v obliki družinske sage. Seveda pa Zormanovo pisanje ni dokumentarno, v njem ne moremo iskati kronike njegove družine, marsikatero podrobnost pa je le mogoče prepoznati. Družina, o kateri pripoveduje, je dovolj velika za prikaz družbe v malem in bi bila lahko tipična za slovenske razmere v prvi polovici 20. stoletja: kopica otrok, ki jih rojstna kmetija ne more vseh preživeti, se raztepe po svetu. Nekateri ostanejo pri dnu družbene lestvice, bolj prodorni pa se uveljavijo in si v obdobju med svetovnima vojnama naberejo nekaj premoženja, a po vojni oziroma po razlastitvi spet ostanejo praznih rok. Okolje, v katerem se gibljejo, je podeželsko mesto s predmestjem in bližnja kmečka okolica. Že rodbinsko ime ni izbrano naključno - stari Bauman je bil zidar in tudi njegov prvi sin je iz zidarskega pomočnika zrasel v lastnika velikega gradbenega podjetja. (Mimogrede, tudi pisateljev oče je bil tesar.) Številnih bratov in sester ne povezuje pretirana navezanost, po materini smrti se je *"družina razsula kot ledena plošča na ribniku. Posamezni kosi so poslej ločeno krožili po gladini, se iskali in se družili, nikoli več pa se niso zlili v en kos"*. Srečujejo se le še na porokah in pogrebih, toda še vedno razsojajo o vsakem posamezniku iz rodbine, čeprav se zanj sicer ne menijo kaj dosti. Kot pripadniki istega rodu imajo marsikaj skupnega: oglate brade, visoka čela in plapolajoče nosnice, občutek, da jim je okolje, v katerem so zrasli, pretesno, pa tudi množico neprijetnih lastnosti, kot so skopost in postavljaštvo, dvoličnost in poniglavost, preračunljivost, drobnjakarstvo, opravljivost, obsedenost s telesnostjo, hlastanje po bogastvu in ugledu, zavist ... Vsi stojijo trdno na tleh, pretirane rahločutnosti ne poznajo, si pa pomagajo, *"če pomoč ne zahteva prevelikih žrtev"*. Njihov podeželski izvor vedno znova sili na dan, ker pa ga skušajo zatajiti, so pogosto tarča posmeha in zavračanja.

Cikel začenja roman *Sončnica navadna*, vendar so Baumani v njem še v ozadju. Pisateljevo zanimanje je namenjeno nasprotju med odhajajočim starim svetom, polnim spominov, navad in meščanskih pravil, in prihajajočo mlado generacijo, sproščeno mladostjo, ki je ne vežejo predsodki, premišljenost in obzirnost. Bolj kot za zgodbo gre za portrete štirih neločljivo povezanih posameznikov. Stari svet zastopata Ana Garzia iz bogate trgovske družine, vdova po Jakobu Baumanu, nekdanjem komiju pri njenem očetu, in njen sin Erik, razvajen naivnež, odrasel že v novi družbeni ureditvi, a se drži materinega sveta in je podoben *"skrbno gojeni sobni rastlini s trni v zavetju pod steklom"*. Njuno življenje v zatohli meščanski hiši razgiblje Erikova mlada žena Barbara, sodobna ženska z velikansko željo po uživanju, ženska, ki se ne ustavlja ob družinskem izročilu, ampak ve, kaj hoče, mož pa ji je le sredstvo za dosego varnosti, ugleda in bogastva. Četrti lik pa je Jok, prikrivani nezakonski sin Erikovega očeta, večni nezadovoljnež in cinik, Barbarin ljubimec in oče "Erikovega" otroka. Čeprav so osebe tipizirane in imajo v romanu točno določeno vlogo, so psihološko trdno postavljene, njihova dejanja so v skladu z značajem. Pisatelj jih kot večino drugih opazuje na videz neprizadeto, nikogar ne obsoja, le zapisuje. Prikazuje propad starega meščanstva – purgarstva, katerega bližč je zlagan, napake pa prikrivane, in prihod novega meščanstva, ki je stare vrednote zavrgel, novih pa nima, ampak nekaj veljata le užitek in denar.

Podobno nasprotje se kaže v romanu

Dom človekov, le da je tu čas dogajanja raztegnjen na pol stoletja. Matija Bauman bi bil lahko vzorčen primer zgodbe o uspehu, saj se je iz borne bajte s sposobnostjo in poroko preselil v vilo v predmestju. Postane sicer eden najbogatejših in najuspešnejših prebivalcev mesteca, a ostane parveni. Mesto mu to daje vedeti in zaveda se, da bi deloval smešno, če bi se še bolj trudil s prilagajanjem in prevzemanjem navad, zato ostane z nogami na tleh. Kljub denarju se le s težavo prebija v meščanske salone, saj nima ne uglednih prednikov z bahavo grobnico na Žalah ne hiše ob glavnem trgu, hlač pa se mu še drži zidarska malta iz mladostnih let. Mesto ga sprejme šele po koncu vojne, ko ga zaradi družbenih prekucij doleti enaka nesreča kot druge – razlastitev in obubožanje.

Najbolj osebno je prikazan najmlajši med brati in sestrami Bauman – Benjamin. Tudi on ima nekaj družinskih lastnosti (sanjarjenje o uspehu in navidezni pomembnosti, širokoustenje ipd.), a je hkrati toliko samosvoj, čudaški in neustaljen, da v družini velja za črno ovco. Le nečakinja Cirila ga je občudovala skoraj kot vsemogočnega zavetnika in šele ko se ji je prikazal v pravi luči, je njena vera vanj splahnela. Vsi trije romani skupaj, vsak s svojimi posamezniki, sestavljajo zgodbo o nekakšni glembajevščini med povzpetniki, o moralnem razkroju rodbine, ki pa se šele uveljavlja in bi zato morala delovati bolj sveže. Zunanje (zgodovinske, socialne ...) okoliščine so orisane le v najosnovnejših črtah, pisatelja bolj zanima zasebna plat junakov, njihova duševna stanja, čustvena nepotešenost, pehanje za uspehom. A bleščeči videz se vedno razsuje v črepinje, vse čaka enak konec – pod rušo, v edinem in neizogibnem "*domu človekovem*". Vsi so bolj ali manj navadni ljudje, ne posebno srečni in tudi nesrečni ne; so le posamezniki, ki se vzpnejo, kolikor si pač upajo visoko. Pisatelj se ne opredeljuje, ampak opisuje mirno in neprizadeto, poroča brez kakršnega koli zgražanja, toda mozaična podoba, sestavljena iz različnih usod, nikakor ni lepa.

Če bi hotel Ivo Zorman kritizirati le predvojno slovensko (malo)meščanstvo, bi bil namen s to trilogijo dosežen, vendar sta ji sledila še romana o naslednji generaciji Baumanov, to je njegovih vrstnikov. Njihove bistvene poteze ostajajo enake, tako Levku Malusu iz *Portreta revolucionarja Malusa* kot Maksu Baumanu iz romana *Leta herojev* je okolje, v katero sta bila rojena, premajhno, oba si na vso moč prizadevata doseči oblast in veljavo, sredstev za to pa ne izbirata. Levko, ki je izšel iz najhujše kajžarske revščine, se je pridružil revoluciji, Maks, sin manjšega tovarnarja, pa se je "buržoazni" zaznamovanosti po vojni izognil z ovajanjem in udinjanjem policijskim veljakom. Toda oba sta gradila na majavih temeljih. Prvi, sicer pravi revolucijski zanesenjak, je dolga leta preživel na Golem otoku in pozneje naredil samomor, drugemu pa se je svet razkrajal počasi, kot je vodenela revolucionarnost njegovih nadrejenih, dokler ni, obremenjen s preteklostjo, končal v norišnici.

Zgradba romanov iz cikla o Baumanih je večinoma razbita. Še najbolj premočrtna je zgodba v *Domu človekovem,* a še tu jo dopolnjuje kopica oseb in njihovih usod. V drugih romanih pa o enotni zgodbi ni mogoče govoriti. *Sončnico navadno* sestavljajo štirje portreti, vedno dopolnjeni z odlomkom iz Barbarinega dnevnika, *Stric Benjamin* je opisan v spominih nečakinje Cirile in prepleten z njenim življenjem, pripovedovalčevemu opisu Malusove usode sledi skoraj nadrealistična prilika o lažnih dobrotnikih, dopolnjena z izpovedmi Malusovih žensk, v *Letu herojev* pa se Maksovi spomini in dejanja prepletajo z usodo opuščene hribovske kmetije.

Zapleten sintetično-analitični, ciklični in retrogradni pripovedni postopek s številnimi vrinjenimi deli pa ni značilen le za cikel o Baumanih, ampak za Zormanove romane nasploh. Ko bi marsikateri pisatelj že končal roman, Zorman razvije še protizgodbo ali isto osebo prikaže še z druge strani. Poglavja se večkrat začnejo s splošno modrostjo, šele potem se razvije pripoved. Dogajanje se nenehno prepleta s spomini, vedno znova prihajajo na dan dogodki iz preteklosti in osvetljujejo ali pojasnjujejo sedanjost. Ponavadi je neka oseba ali celotna zgodba prikazana iz več zornih kotov, kot jo pač opazujejo ali doživljajo drugi. Takšen pristop ustvarja nasprotje med kronološko epsko širino dogajanja in intimnostjo posameznika. Vsakdo ima svoj pogled in vsak je notranje utemeljen; nekakšen pluralizem mnenj torej. Ene resnice ni, nenehno se pojavljajo nove in nove.

"Med vojno je bilo zelo preprosto ločiti zrnje od plev in črta med dobrim in zlim je bila potegnjena jasno in pravično kakor v zgodbi o poslednji sodbi. Šele kasneje se je vse zapletlo. Črta, ki naj bi ločevala, se je skrotovičila, da se za mnoge ni vedelo, kam sodijo, na levo ali na desno stran." (Draga moja Iza)

Odlomek o ločnici med "našimi" in "njihovimi" bi bil lahko zapisan v kateri koli Zormanovi knjigi o generaciji, ki ji pripada. Česar si še včeraj ni bilo mogoče niti zamisliti, je danes normalno – za tiste seveda, ki so bili na strani zmagovalcev. Tudi če je glavni junak še tako zakrknjen v svojem prepričanju, gre vedno za obstoj več resnic, za njihovo spreminjanje in za relativiziranje. Vojna, revolucija in povojni dogodki so sploh osrednja tema njegovega pisanja, tematika, h kateri se vrača vedno znova in znova. Skladnosti s samim sabo ni več, zamenjala jo je zavest o neuresničenih sanjah in idealih. Že v prvem romanu z naslovom *Čez dvajset let bo vse drugače* je prikazal spreminjanje revolucionarnega zanesenjaštva v sivo malomeščansko vsakdanjost. Tolikokrat poudarjano geslo, da pri sekanju pač letijo trske

in včasih zadene tudi nedolžnega, postaja s časom vse bolj nesprejemljivo, saj pisatelja kot izrazitega humanista zanima predvsem usoda posameznika. Njegova obtožba je odločna, a je ne polaga v usta literarnim osebam, ampak le razgalja napake, njegovo pisanje skuša biti objektivno, poročevalsko, kvečjemu rahlo ironično. Že pahljača nekdanjih borcev, ki jih opisuje, je široka, za cel vod jih je: zakrknjeni ideološki dogmatiki, kot sta Ubald Kosi - Ahil ali Ciril Drenik - Valent, se spreminjajo v salonske oblastnike, slepi izpolnjevalci ukazov (Žiga Devetak, Maks Bauman) so z leti vse bolj izrinjeni iz družbe, razočarani idealisti (Andrej Novak - Florjan, Ahac Ponikvar, Levko Malus, Simon Mulej), teh je sploh največ, se zagrenjeni sami umikajo v samoto. Ponoči se v zavesti krivde vse pogosteje oglašajo glasovi nepotrebnih žrtev ali sorodnikov, ki so med vojno ali po njej končali na nasprotni strani: Peter Grum in Maks Bauman zblaznita, preganjavica muči tudi Žana Roba. S starostjo ne prihajajo samo bolezenske nadloge, ampak tudi spoznanje, da se svet vrti naprej tudi brez njih, in na vso moč odrivana misel, da so v življenju mogoče krenili na napačno pot. Nekdanji "bogovi" so le še duhovi.

"Lepi so jesenski sprehodi z Veroniko. Generali pa že čutijo novembrski hlad, sape, ki bodo odnesle listje z drevja, dež, ki bo namočil gozdne poti, meglo, ki se bo obesila na strehe. Takrat se bodo zaprli vsak med svoje štiri stene, vsak s svojimi spomini, s svojo negotovostjo in s svojim strahom." (Stiska bogov)

Zakon je v Zormanovih romanih bolj ali manj naključna skupnost, do poroke ne pripelje trajnejša zveza, ampak nepredvidena nosečnost ali strastno hitenje za zamujenimi užitki po osvoboditvi. Prav zato je skoraj vedno neuspešen in se pogosto konča z ločitvijo. Nekdanji borci si življenjsko družico skoraj po pravilu izberejo med meščanskimi hčerami, a otroci potem sledijo materinemu svetu. Očetje zaradi političnega delovanja ali pehanja za zaslužkom ponavadi ne najdejo stika z njimi. Žena je v taki družini nezadovoljna, od družbeno aktivnega moža nima ničesar (Cita) ali pa mora ob možu zaporniku (Pavlica, Donata) sama skrbeti za otroke. Življenje jim odteka v prazno, čutijo se opeharjene, od prihodnosti pa ne morejo pričakovati ničesar. Zadušljiva vsakdanjost dosega apokaliptične razsežnosti:

"Življenje je postalo vsakdanje, sivo, brezizrazno. Imeli smo toplo zimo brez snega in imeli smo pomlad, ko so se namnožile miši in vse vrste mrčes, krošnje dreves so se sušile in fižol ni priklil iz zemlje in azaleje v mamičinem vrtu niso vzvetele." (Donata)

Nekdanji revolucionarji torej v Zormanovih romanih ne najdejo zadoščenja in miru ne v družbenem delovanju ne v družinskem življenju. Bremena, ki so jim ga naložila vojna in povojna leta, ne morejo odložiti. Zaznamovana je celotna generacija, moralno pa je pravici vendarle zadoščeno: življenje se slej ko prej vrne v staro strugo, ene oblastnike nadomestijo drugi, že zastareli zločini pripeljejo celo v blaznost. Očiščenje bodo mogoče prinesli šele otroci ali vnuki, ki bodo presegli njihove travme ali pa se z njimi sploh ne bodo ukvarjali:

"Za Grega je bilo vsako življenje vredno spomina, saj je bilo del minulosti, ki je segala v sedanjost in se bo iztekala v prihodnost. Grega je čutil utrip, ki se ni menjal z rodovi. Kar je štel za pomembno nono, so bila zanj le naključja, ki jih prinaša čas, ki lajšajo človeški vsakdan ali prinašajo bridkosti, ne morejo pa spremeniti osnovnega smisla bivanja." (Kajnov rod)

Dogajanje v več Zormanovih mladinskih delih je postavljeno v konkretno kamniško okolje, romani pa se ponavadi dogajajo v neimenovanem majhnem gorenjskem mestu in njegovi okolici. Kraj bi bil lahko izmišljen, a nešteto podrobnosti dokazuje, da je imel tudi v teh primerih v mislih Kamnik. To so hiše z vegastimi strehami, stisnjene pod hribom, planine v ozadju, pravljice o treh bratih novomašnikih, Veroniki in jezeru, frančiškanski samostan, spomin na generala, rojenega v tem mestu ... Tudi imena so dovolj splošna, da bi bila lahko od koder koli, a hkrati natančno določena: Gmajnica, Gora, Mlaka in Kapla vas, Bistrica, potoka Kneža in Bela, Žale, gostilna Pri nebeškem očetu ... Drug pogost kraj dogajanja je morost, južno predmestje Ljubljane, kjer je pisatelj kot podnajemnik živel v študentskih letih. Ponavljajo se tudi številni motivi: iz gradbeništva in slikarstva, izdelovanje lončene posode, okrasna keramika, konji, tolmun, sončnice ... Zorman ves čas zajema snov iz sveta, ki ga pozna iz izkušenj: življenje na vasi in v majhnem mestu, ljubezenske zveze, učitelji, partizani, povojni oblastniki itn., zato je v knjigah polno drobcev, v katerih lahko pisateljevi sodobniki prepoznavajo resnične dogodke. Jeziku posveča veliko pozornosti, zato je premišljen, tekoč, pravilen. Osebe sicer niso orisane črno-belo, a tudi če imajo resnično podlago, so včasih preveč tipizirane, preveč se čuti, da morajo odigrati vlogo in posredovati idejo, ki jim jo je namenil avtor.

Za marsikaterega književnika bi lahko rekli, da ves čas piše eno samo knjigo, za Iva Zormana pa to še posebej velja. Čeprav je na prvi pogled neprizadet zapisovalec, je iz enega romana v drugega vse bolj očitno, da dosledno izhaja z etičnih stališč. Neusmiljeno razgalja moralne napake družbe in posameznikov. Svetlih oseb je malo, negativnih kar precej, avtorja samega pa verjetno lahko najdemo v dvomljivcih, kakršen je Novakov Andrej iz romana *Draga moja Iza:*

"Vse to pripovedujem zato, ker mi

nekateri očitajo, da ne cenim vrednot, ki sem jim sam pomagal postavljati oltarje, da sem poln dvomov in da dajem slab zgled. Kaj pa morem, če oltarjev ne maram več, če nisem vernik? Nekateri so bili ustvarjeni, da bodo verovali, drugi, da bodo dvomili. Nezaupljiv sem, kar so se zrušile resnice, na katere je prisegal Tilko, in je moral še trpeti zaradi njih. Sedaj me čudna sila žene, da otipam vse, kar bi moral morebiti samo gledati, tudi tisto, kar se pod dotikom osuje. Kar se je zrušil Tilkov svet, tako skrbno negovan, tako opevan in poveličevan, se mi resnice same osipajo. Seme dvoma in nezaupljivosti pa sem nosil v sebi že prej."

Bibliografija

Romani:
- **Čez dvajset let bo vse drugače, 1968**
- **V tem mesecu se osipa mak, 1969**
- **Pedagoška komedija, 1971**
- **Draga moja Iza, 1973 (lit. predloga za istoimenski film, 1979)**
- **Sončnica navadna, 1974**
- **Stric Benjamin, 1977**
- **Vonj po jeseni, 1978**
- **Medved z budilko, 1978**
- **Dom človekov, 1981**
- **Kdo bo meni prižigal sveče, 1983**
- **Portret revolucionarja Malusa, 1985**
- **Leta herojev, 1988**
- **V znamenju tehtnice, 1989**
- **Stiska bogov, 1991**
- **Donata, 1991**
- **Kajnov rod, 1992**

Zbirka novel:
- **Trije Borjanovi, 1955**

Otroška in mladinska dela:
- **Iz obroča, 1953**
- **Svobodni gozdovi, 1954**
- **Eno samo življenje, 1963**
- **Na senčni strani mesta, 1967**
- **Gnezdo sršenov, 1968**
- **V sedemnajstem, 1972**
- **Nedeljska jutra, 1973 (radijska dramatizacija, 1977)**
- **Storžkovo popoldne, 1973 (po njem televizijski scenarij, 1977)**
- **Rosni zaliv, 1975**
- **Uporne Dražgoše, 1978**
- **Tinčevi divji doživljaji, 1978**
- **Bolničarka Vida, 1978**
- **Naši kurirji, 1978**
- **Rada bi bila velika, 1979**
- **OF, 1979**
- **Obveščevalec Lesnika, 1982**
- **Deklica iz Mihovega mlina, 1982**
- **Hrčki smrčki, 1983**
- **Oh, ta naša babica, 1986**
- **Sla po letenju, 1987**
- **Račka puhačka, 1988**
- **Ded Nil in teta Filipa, 1989**
- **Lectovo srce, 1989**
- **Bolečina odraščanja, 1993**

Radijske igre:
- **Eno samo življenje, 1961**
- **Najboljši prijatelj, 1972**
- **Radijska igra v barvah, 1972**

Scenarij za televizijsko igro:
- **Botre, 1974**

Summary

Writer Ivo Zorman, the author of more than forty books for adults, youth and for children as well as some radio and television plays, was born on 3th May 1926 in Gora near Komenda. He spent his childhood and his youth in Kamnik, and most of his works have been marked by the influence of this town.

Almost all his works for adults may be divided into two sets: a set of five novels, dealing with a peasant-bourgeois family Bauman, and a set of several novels, dealing with destiny of author's generation, marked by German occupation, and also disapointed by the post-war events.

It is significantly, however, that there are several autobiographical elements present in his works which are remodelled with great skill.

Zorman's characters are mainly representatives of various social classes and trades, yet most of them are either of peasant or of bourgeois origins.

When describing his characters and the bourgeois life he is severely critical. There are only few positive characters, but on the other hand there are several negative ones. The author himself can be found among those who doubt. Structure of his novels is complicated etangled piece of work, consisting of remembering and simultaneous actions, there are many interpolated pieces and stories, observed from different angles of view. In his stories, written for youth (for some of them he was awarded), he wrote mostly about his own childhood and growing up, and about teenage girls problems, as to the kids he dedicated some educational picture books.

Ciril Vremšak (1900–1968) slovenski glasbenik – Kamničan (skladatelj in zborovodja)

Franc Križnar

Uvod

Mag. Franc Križnar, muzikolog, esejist, kritik in publicist, 4220 Škofja Loka

Kamniški zborovodja in skladatelj Ciril Vremšak doslej še ni bil v celoti ovrednoten. Nekaj poskusov predstavitev njegovega življenja in dela se da razbrati iz SBL/1/, težko pa se je dokopati do (do)končne umetnikove podobe, kajti edino nahajališče njegove zapuščine/2/ še vedno ne razpolaga s popolnim bibliografskim in biografskim gradivom. Zato se bomo v tem orisu v glavnem držali že dognanih dejstev in jih po pravilu tovrstnega prevzemanja dosledno citirali, se ogradili od domnev, ki so možne za vse tiste nedokazane trditve, ki jih ni mogoče podkrepiti z gradivom.

To delo je nastalo na podlagi prijaznega dovoljenja skladateljevega sina, g. Sama Vremšaka, slov. skladatelja in rednega univ. profesorja ljubljanske univerze na Akademiji za glasbo, ki mi je omogočil vpogled v razpoložljivo privatno zapuščino Cirila Vremšaka. S. Vremšak je bil hkrati tudi tako prijazen, da je pregledal prvo verzijo besedila in dal nanjo določene tehtne vsebinske pripombe. Zato mu velja na tem mestu posebna zahvala.

/1/ Slovenski biografski leksikon, 14. zvezek (Vode–Zdešar), SAZU ZRC, Ljubljana 1986, str. 621–22 /(Katarina) Bedina/.

/2/ Samo Vremšak, 1241 Kamnik, Maistrova 8 (sin Cirila Vremšaka).

Vremšakovo življenje – poskus orisa

Ciril Vremšak se je rodil v Kamniku (Maistrova 8) 14. junija 1900 očetu občinskemu tajniku Alojziju (Vremšaku), odličnemu tenoristu in v letu 1882 soustanovitelju najstarejšega slovenskega pevskega društva, kamniške Lire,/3/ in materi Mariji (roj. Čebulj). Po osnovni šoli v rojstnem Kamniku (1906–1913) je v letih 1913–1918 obiskoval v Ljubljani klasično gimnazijo, v letih 1918–1920 pa še dvorazredno trgovsko šolo. Poleg očeta Alojzija je bila družina tudi s starejšim bratom nadvse muzikalna in Cirilu se je glasba že kmalu vtisnila globoko v srce ter nato ostala njegova zvesta spremljevalka vse življenje, čeprav si zanjo ni mogel pridobiti ustreznih strokovnih kvalifikacij. Zaradi slabih gmotnih razmer, ki mu kljub pridnosti (in talentu za glasbo) niso dovoljevale nadaljnjega šolanja, se je po trgovski šoli takoj zaposlil in je od svojega dvajsetega leta (od leta 1920 dalje) pa vse do upokojitve leta 1956 delal v Mestni hranilnici v Kamniku. Še bolj kot vse to pa je seveda zanimivo Vremšakovo glasbeno šolanje. Če ga povzamemo po skladateljevi osebni izpovedi,/4/ je v letih 1915–1920 obiskoval šolo Glasbene matice (GM) v Ljubljani in študiral violino in solopetje. Še prej pa naj bi se bil učil violine v Kamniku pri Josipu Heybalu./5/ Ko je imel Ciril Vremšak (bil je zadnji izmed treh otrok v družini) komaj štiri leta, je oče Alojzij umrl in za družino so se začeli težki časi. Na ljubljanski GM sta mu bila učitelja Josip Vedral (violina) in ravnatelj Matej Hubad (solopetje). Tu mu je bil največji vzor Mešani pevski zbor Glasbene matice, ki ga je vodil prav Matej Hubad. V kompoziciji je Ciril Vremšak do konca ostal samouk, še največ sta mu pomagala "mentorja" slovenska skladatelja Emil Adamič in Zorko Prelovec./6/ Mladi in nadarjeni fant se tako ni mogel do kraja izšolati, prav tako si ni mogel kljub razvidnemu talentu in delovnim navadam izbrati glasbe za svoj poklic. Čeprav ni imel formalne glasbene izobrazbe, se je kot samouk povzpel do visoke stopnje ljubitelja in poznavalca zlasti zborovske glasbe. Tej se je kljub začetnim violinskim študijem največ in v večini tudi posvečal v ustvarjalnem kot v poustvarjalnem pogledu. Takoj po zaključku ljubljanske šole in ob nastopu službe v kamniški Mestni hranilnici je kot dvajsetletnik prevzel (leta 1920) tudi vodenje moškega pevskega zbora Lira, ki ga je vodil in hkrati zanj vseskozi pisal in komponiral do leta 1962 (razen 4-letne prekinitve v času druge svetovne vojne), ko je zbor zaradi zdravstvenih razlogov zapustil. Zborovodja in skladatelj Ciril Vremšak je bil torej (z omenjeno prekinitvijo vred) s kamniško Liro

/3/ Prim. koncertni list za koncert ob 95-letnici rojstva Cirila Vremšaka (S. Vremšak), 3. 6. 1995 v kamniški frančiškanski cerkvi.

/4/ Prim. Vremšakovo Vprašalno polo za SBL, ki jo je C. Vremšaku 27. 4. 1967 poslal takratni urednik SBL-ja A. Gspan, in odgovor nanjo (orig. hrani Arhiv SAZU – SBL; mapa Ciril Vremšak).

/5/ Prim. SBL, prav tam, str. 622.

/6/ Prav tam.

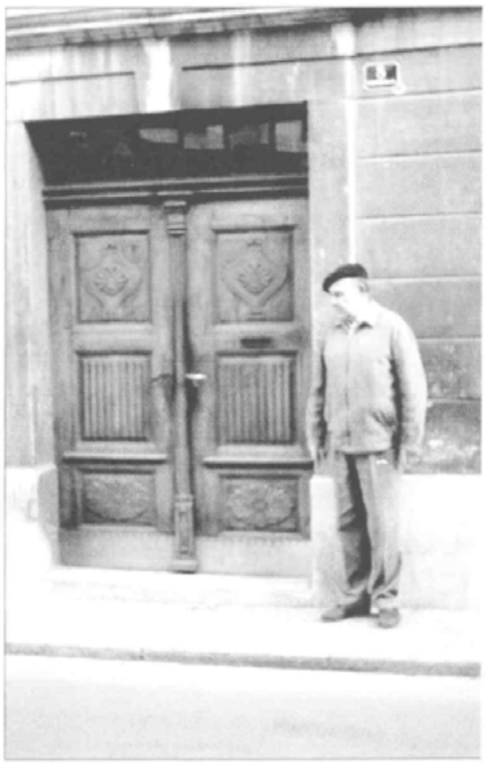

Vremšakova rojstna hiša v Kamniku (Maistrova 8), pred hišo stoji skladateljev sin, Samo Vremšak. Foto: F. Križnar.

/7/ V zakonu sta se jima rodila dva otroka: sin Samo (roj. 29. 5. 1938) in hči Aleksandra (roj. 16. 5. 1938). Ciril Vremšak je imel še sestro Armelo (roj. 20. 1. 1895), po poklicu učiteljica, neporočena, ki je umrla 11. 8. 1966, in brata Milana (roj. 31. 1. 1893); ta je umrl kot dvajsetletni dijak realke v Idriji; pisna izjava S. Vremšaka dne 12. 12. 1995 – hrani avtor.

/8/ Lira je imela tri vezane knjige Kronike. Prva knjiga je obsegala obdobje od ustanovitve (leta 1882) do leta 1913. To knjiga je doletela žalostna usoda: ko so Nemci (leta 1941) okupirali Kamnik, so zahtevali, da vsa društva oddajo svoje knjige. Strašno se jim je mudilo vse to odpeljati v predelavo za star papir, tako da niti niso utegnili preveriti, če so res vsa društva oddala knjige. Tako je kapelnik kamniške godbe, dober prijatelj Lire in tedaj občinski uradnik, Lirino kroniko odnesel na občinsko podstrešje (v Kamniku), jo položil v najožji trikot, kjer se stikajo opeke s tramovjem, in tako je Lirina kronika lepo preživela celotno okupacijo, ne da bi jo bil kdo opazil. Po vojni je novi oblastniki niso hoteli vrniti Liri.

polnih 42 let. Leta 1925 se je poročil. Za ženo je vzel Angelo (roj. Toni, 20. 11. 1903) in si ustvaril družino. Žena ga je tudi preživela in umrla za skladateljem./7/

Vse Vremšakovo življenje je bilo posvečeno glasbeni kulturi rodnega Kamnika, ki ji je zlasti v času med obema vojnama vtisnil svojevrsten pečat. Zagotovo je to posebnost v slovenskem zborovstvu še dandanes. O ostalih biografskih podatkih njegova dosegljiva zapuščina v glavnem molči. Tukaj manjkajo še nekatera bolj natančna dokazila (listine) o družini, službovanju, odločbe o namestitivi in zaključku službovanja, prav tako ni bila dana na vpogled kronika Lire./8/ Zato pa je seveda veliko bolj pestro in bogato gradivo o Vremšaku kot skladatelju ustvarjalcu. Tu so se nam ohranile številne zborovske partiture, prav tako pa je na razpolago kompletni tisk Vremšakovih skladb in pa tisk, ki je v vseh teh letih življenja in dela beležil skladateljeve obletnice./9/ Tako izvemo zanimivost o skladateljevem (zasebnem) življenju, da je "*bil od nekdaj strasten zbiralec lovskih trofej, čeprav nikoli v življenju ni bil lovec ...*"/10/ C. Vremšak je bil upokojen kot uslužbenec kamniške Mestne hranilnice (?) leta 1956./11/

Umrl je 27. decembra 1968 v Kamniku./12/ Pokopan je v Kamniku, na Žalah, v družinskem grobu. Za svoje zborovodsko in kompozicijsko delo je bil nagrajen z zlato plaketo Zveze kulturno-prosvetnih organizacij Slovenije (1962)/13/ in nagrado ter priznanjem skupščine občine Kamnik./14/

Temeljni podatki – bibliografski pregled kompozicij

V pričujočem popisu Vremšakovih del se v glavnem naslanjamo na privatni arhiv skladateljevega sina Sama Vremšaka (Kamnik, Maistrova 8). Ta je prispeval v očetovo zapuščinsko mapo tudi natančen popis in razdelitev del na posvetni in sakralni del. Nekaj malega (potrditve, ponovitve) je bilo mogoče najti še v NUK-GZ, SBL in NZ (ZKOS). Kajti skladatelj ni zapustil popisa svojih del, razen če od tega odštejemo popis del v "vprašalni poli" za Slovenski biografski leksikon, ki jo je izpolnil in podpisal avtor sam. Prav zato dopuščamo v tem primeru določeno distanco do navedenih *Temeljnih podatkov ...*, ker je ta pregled prvi in prav gotovo ne dokončen. Vanj so uvrščena Vremšakova dela, ki so izšla v tisku, pa tudi njegovi rokopisi. Pri sestavljanju te *Bibliografije ...* je upoštevana ustaljena mednarodna univerzalna decimalna klasifikacija./15/ Opuščene pa so glasbene oblike, kompozicijske zvrsti, ki se v Vremšakovem opusu sploh ne pojavijo (npr.: opera, kantata, koncert, simfonija, sonata itd.). Prav tako so v tem popisu (vseh) Vremšakovih del zajeti le tisti podatki, ki so znani in nedvoumni ob vpogledu v skladateljev opus in v razpoložljivo zapuščino. Ta vsekakor ni popolna in je kljub glavnemu in edinemu nahajališču, privatni zapuščini na skladateljevem domu, verjetno še kje možna (uredništva, cerkveni kori, ...). Zato še vedno obstaja raziskovalčev in popisovalčev dvom tako v pogledu Vremšakove bio- kot tudi bibliografije. Tako naj ta bibliografija glasbenika Cirila Vremšaka pomeni le avtorjev torzo in ne nekaj dokončnega. Vremšakov bibliografski pregled kompozicij je narejen po abecednem zaporedju naslovov skladb.

I. POSVETNA DELA

A **Komorna dela**
a) S a m o s p e v i

1. **Iz gozda so ptice odplule**
(bes. A. Gradnik), rkp. (?).

B **Zbori**
a) Brez spremljave (a cappella)
1. **Mešani zbori**

1. Če na poljane rosa pade ...
(bes. J. Murn - Aleksandrov), rkp. (?).
2. **Moravska narodna**
(bes. O. Župančič), rkp., (?).
3. **Partizanova izpoved**
(bes. J. Ciuha), rkp., (?);
tisk: NZ, 24/1972, str. 29–30.
4. **Veje veter po doline**
(slovaška narodna, prir. C. Vremšak), rkp., (?).
5. **Žanjica** (bes. F. Kozak), rkp., (?).

2. **(Triglasni) Mladinski zbori**

1. **Kolo** (bes. S. Vinšek), rkp., (?).
2. **Kralj Matjaž**

Nenehno so "tolažili" predsednika, da jo bodo že dali, "ko bo čas za to". Lepega dne pa je prišlo obvestilo, da so vse "stare papirje" odpeljali v papirnico. Druga knjiga Kronike je obsegala obdobje od leta 1913 do 1932, torej do zborove 50-letnice. To pa je morala Lira oddati v Zgodovinski arhiv Republike Slovenije. Oddolžili so se tako, da so Liri izdelali vsaj fotokopijo. Tretja knjiga Lirine Kronike je obsegala povojno obdobje (po letu 1945) in zajela le nekaj povojnih let. Tudi ta je bila oddana Zgodovinskemu arhivu Republike Slovenije in za Liro fotokopirana; pisna izjava S. Vremšaka, hrani avtor.

/9/ /Vasilij Mirk/, CIRIL VREMŠAK, ob skladateljevi 60-letnici, s sliko (v.: NZ, 15/1960, št. 3, str. 18); /Avgust Šuligoj/, CIRIL VREMŠAK (nekrolog s sliko) ob skladateljevi smrti (v.: NZ, 20/1968, št. 3, str. 3–4); n. n., Srebrna gamsova trofeja (v.: Ljubljanski Dnevnik, 1968, št. 345, 20. 12. 1968); Albert Čebulj, CIRIL VREMŠAK – In memoriam (v.: NR, 1969, št. 2, 25. 1. 1969, str. 70).

/10/ Prim. Ljubljanski dnevnik, prav tam.

/11/ Pisna izjava S. Vremšaka.

(bes. V. Jeraj), rkp., (?).
3. **Oj sijaj, sijaj sonce**
(bes. A. Gradnik), rkp., (?).
4. **Padajo snežinke**
(bes. Sokolov), rkp., (?).
5. **Ringaraja**
(bes. M. J. Tavčar), rkp., (?).
6. **Zapihaj, južec!** rkp. (?).

3. Moški zbori

1. **Balada o šmarnicah**
(bes. R. Peterlin - Petruška), rkp. (?).
2. **Boleraz, boleraz, ...**
(češka narodna;
harm. C. Vremšak), rkp. (?).
3 **Čuk se je oženil**
(narodna; prir. C. Vremšak), rkp. (?);
tisk: Notna mapa (ZKOS), št. 4
(1979).
4. **Dekle v vrtiču rož'ce sadi**
(narodna; harm. C. Vremšak), rkp. (?).
5. **DEVETNAJST NARODNIH,**
II. zvezek (za moški zbor prir. C.
Vremšak), Samozaložba, Kamnik 1965:
5. 1 **Ti si urce zamudila,**
5. 2 **Kadar boš ti vandrat šel,**
5. 3 **Spov ptičke pojo,**
5. 4 **Pojdam u rute,**
5. 5 **N'č bom več vinca pil,**
5. 6 **V Šmihelu 'no kajžico 'mam,**
5. 7 **Söntr pojd,**
5. 8 **Hladna jesen,**
5. 9 **Barčica,**
5. 10 **Kaj ti je deklica,**
5. 11 **Nocoj pa, oh nocoj,**
5. 12 **Tam na zelenem travniku,**
5. 13 **Ptička veselo nad hiško žvrli,**
5. 14 **Dekle na vrtiču rož'ce sadi,**
5. 15 **K' sem v pvavinco v vas hodiu,**
5. 16 **Ur'ca sedem je odbila,**
5. 17 **Rože je na vrtu plela,**
5. 18 **En starček,**
5. 19 **Pomlad se približuje.**
6. **Goreči ogenj**
(narodna; harm. C. Vremšak), rkp. (?).
7. **Iskal sem svojih mladih dni**
(bes. O. Župančič), rkp. (?); tisk:
NZ, 15/1960, št. 2, str. 29–30.
8. **Jurjeva**
(bes. Utva), rkp. (?); tisk (?).
9. **Kaj bi te vprašal?** rkp. (?).
10. **Kaj ti je, deklica**
(prir. C. Vremšak), rkp. (?);
tisk: (ZKOS), Notna mapa št. 1
(1980).
11. **Kam?** (bes. F. Prešeren), rkp. (?).
12. **Koledniška**
(bes. F. Sever), rkp. (?).
13. **Ko udari ura**
(bes. G. Koritnik), rkp. (?); tisk (?).
14. **Lahko noč**
(bes. A. Gradnik); rkp. (?);
tisk – šapirograf (?).
15. **Ljuba si pomlad zelena**
(narodna; harm. C. Vremšak), rkp. (?).
16. **Ljubezen**
(bes. R. Maister), rkp. 27. 9. 1942;
tisk (?).
17. **Mlada pesem**
(bes. C. Golar); rkp. (?), tisk, NZ,
12/1957, št. 4, str. 58–59.
18. **Napitnica** (bes. dr. Rišpelj),
"prijatelju Albertu k petindvajsetletnici poroke poklonil Ciril Vremšak";
rkp. (?).
9. **Na poljani**
(bes. J. Murn - Aleksandrov), rkp.
(?); razmnoženo kot šapirograf (?);
tisk (?).
20. **Na vasi** (bes. V. Kapus);
rkp. (?); tisk: NZ, 7/1952,
št. 1–2, str. 20–21.
21. **Oj z Bogom, ti planinski svet**
(bes. S. Gregorčič), rkp. (?).
22. **OSEM NARODNIH, I. zvezek,**
2. natis (za moški zbor prir. C.
Vremšak), Samozaložba, Kamnik 1966:
22. 1 **Se davno mrači**
(narodna; harm. C. Vremšak),
22. 2 **So še rožce v hartelnu žavovale**
(narodna; harm. C. Vremšak),
22. 3 **Smukova**
(narodna; prir. C. Vremšak),
22. 4 **Čej so tiste stezice**
(narodna; harm. C. Vremšak),
22. 5 **Vse je veselo**
(narodna; prir. C. Vremšak),
22. 6 **Oj deklica, povej mi to**
(narodna; harm. C. Vremšak),
22. 7 **Polje, kdo bo tebe ljubil**
(narodna; prir. C. Vremšak),
22. 8 **Šmarska vas**
(narodna; prir. C. Vremšak).
23. **Pojdem na prejo**
(bes. O. Župančič), rkp. (?).
24. **Polonica,** rkp. (?).
25. **Prišel je maj**
(bes. L. Grilc), rkp. (?);
tisk – šapirograf (?).
26. **Slovo** (bes. I. Peruzzi), rkp. (?).
27. **Slovo pod okencem**
(bes. J. Freuensfeld - Radinski), rkp.
(?).
28. **Škerjanček poje, žvrgoli,**
rkp. (?); tisk: Notna mapa (ZKOS),
1978, št. 4.
29. **Teče voda, teče**
(narodna; harm. C. Vremšak), rkp. (?).
30. **Tuji glas**
(bes. F. Albreht); tisk – šapirograf (?).
31. **Ujedinjena domovina**
(bes. F. Neubauer), rkp. (?).
32. **Uspavanka** (bes. A. Vodnik), rkp.
(?); tisk: NZ, 32/1980, str. 119.
33. **Vaška idila** (bes. G. Koritnik),
rkp. (?); tisk (?).
34. **Zapel bi pesem žalostno**
(bes. S. Sardenko - A. Merhar), rkp.
(?); tisk: Notna mapa (ZKOS), 1976,
št. 6.
35. **Zdravica** (bes. A. Funtek), rkp. (?).
36. **Zdravica**
(bes. F. Prešeren), rkp. (?).

/12/ Prim. SBL, prav tam.

/13/ Prav tam.

/14/ Prim. A. Čebulj, CIRIL VREMŠAK – In memoriam, prav tam.

/15/ Prim. Dezimal-Klassifikation Deutsche Gesamt-Ausgabe, 7. Lieferung, Beuth-Vertieb, GmbH, Berlin 1948, W 15 Kreifeld-Uerdingen, 1291–96, in Univerzalna decimalna klasifikacija, slovenska skrajšana izdaja, FID 404, CTK, Ljubljana 1967, str. 129–30.

37. **Zimska vožnja**
(bes. R. Peterlin - Petruška), rkp. (?); tisk: NZ, 16/1961, št. 2, str. 31–32; ponatis v Notni mapi (ZKOS), 1974, št. 6.
38. **Žalostinka**
(bes. F. Terčelj), rkp. (?).

II. CERKVENA DELA

A Maše in mašne pesmi (zbori)
a) S spremljavo

1. **Missa in honorem BMV (Beatae Mariae Virginis)** cum coro, solis et organo, rkp. (?):
1. 1 **Kyrie,**
1. 2 **Gloria,**
1. 3 **Credo,**
1. 4 **Sanctus,**
1. 5. **Benedictus,**
1. 6. **Agnus Dei.**
2. **Slovenska maša**
(psev. Demislav Dorin) v C-duru, za mešani zbor in orgle, rkp. (?); tisk: CG.
2. 1 **Izpovem se Bogu,**
2. 2 **Slava,**
2. 3 **Hvala ti, Kriste,**
2. 4 **Sprejmi, presveti oče,**
2. 5 **Sveti gospod,**
2. 6 **Blagoslovljen,**
2. 7 **Gospod, nisem vreden,**
2. 8 **Blagoslovi nas.**
2. **Pred Bogom,**
za zbor (?) in orgle, rkp. (?).
3. **Pred Bogom pokleknimo,**
za mešani zbor; rkp. (?); tisk: KGH.

b) Brez spremljave (a cappella)
1. **Oče naš,** za mešani zbor, rkp. (?); tisk: KCG.

B Božične pesmi (zbori)
a) S spremljavo

1. **Počivaj milo detece**
(bes. p. Krizostom Sekovanič), za zbor (?) in orgle, rkp. tisk: KCG.
2. **V naročju božje matere,**
za zbor (?) in orgle; rkp. (?); tisk: KCG.

b) Brez spremljave (a cappella)
1. **Prišla je lepa sveta noč,**
za mešani zbor, rkp. (?).

C Marijine pesmi (zbori)

a) S spremljavo
1. **Ave, kraljica**
(bes. M. Elizabeta Kremžar), za sopran, alt in orgle; rkp. (?).
2. **Ave Maria** (E-dur),
za tenor in orgle, rkp. (?); tisk: KCG.
3. **Ave Maria** (Es-dur),
za tenor in orgle, rkp. (?); tisk: KCG.
4. **Čuj Marija! klic srca,**
za sopran, tenor in orgle, rkp. (?).
5. **Kako si nam draga**
(bes. M. Elizabeta) za sopran (solo), mešani zbor in orgle, rkp. (?); tisk: KCG.
6. **Komu cvete v maju cvetje**
(A-dur; bes. V. Bele) za sopran ali tenor (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
7. **Komu cvete v maju cvetje**
(F-dur; bes. V. Bele), za alt (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
8. **Kraljica vigredi**
(bes. F. Pavšič), za tenor (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
9. **Mati božja misli name**
(bes. M. Elizabeta), za tenor (solo) in orgle; rkp. (?); tisk: KCG.
10. **Mati, ne pozabi me**
(B-dur), za soprane in alte (ženski zbor) in orgle; rkp. (?).
11. **Mati, ne pozabi me**
(F-dur), za soprane in alte (ženski zbor) in orgle; rkp. (?).
12. **O, Marija moje sonce**
(bes. G. Mali), za tenor (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
13. **Petje nebeških trum**
(bes. s. Benjamina), za sopran (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
14. **Pozdrav Mariji,**
za alt (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
15. **Prošnja**
(bes. M. Elizabeta Kremžar), za sopran in alt (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
16. **Slava ti, Brezmadežna,**
za mešani zbor in orgle; rkp. (?).
17. **Slavite Marijo**
(bes. E. Kremžar) za sopran (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
18. **Slavospev Mariji**
za sopran in alt (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
19. **Ti Mati in jaz tvoj otrok**
(bes. M. Elizabeta), za tenor (solo) in orgle; rkp. (?).
20. **Vse se klanja tvoji kroni**
(bes. M. Elizabeta), za tenor (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?); tisk: KCG.
21. **V večnem žaru ...,**
za sopran in tenor (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
22. **Za gore že sonce hiti,**
za mešani zbor in orgle (?); rkp. (?); tisk: KCG.
23. **Zdrava Marija, zgodnja danica**
(bes. M. Elizabeta), za sopran in alt (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
24. **Zdrava Marija**
(Des-dur; bes. F. K. Meško), za mešani zbor in orgle; rkp. (?); tisk: KCG.
25. **Zdrava Marija**
(Es-dur), za sopran (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
26. **Živa kapljica krvi**
(bes. p. Krizostom Sekovanič). za mešani zbor in orgle; rkp. (?).

b) Brez spremljave (a cappella)

1. **Do Marije**,
za mešani zbor; rkp. (?).
2. **Je mrak končan,**
za mešani zbor; rkp. (?).
3. **Najlepši – naš ave**
(bes. M. Elizabeta Kremžar), za mešani zbor, sopran in alt (solo); rkp. (?).
4. **Spomni se!**
(bes. sv. Bernard, ok. 1140), za mešani zbor; rkp. (?).
5. **Ti, ki si najlepša**
(bes. M. Elizabeta Kremžar), za mešani zbor; rkp. (?).
6. **Za gore že sonce hiti**
(A-dur), za mešani zbor; rkp. (?).
7. **Zdrava Marija**
(B-dur; bes. F. K. Meško), za mešani zbor; rkp. (?); tisk: KCG.

c) Moški zbor (a cappella)
1. **Mati žalostna;** rkp. (?).

č) Ženski zbor (a cappella)
1. **Ave Marija** (bes. A. Medved); rkp. (Kamnik, 23. 4. 1920).

D. Obhajilne pesmi (zbori)
a) S spremljavo

1. **Demant,**
za mešani zbor (bas in bariton solo) in orgle; (bes. M. = E. Elizabeta), rkp. (?); tisk: KCG.
2. **Gospod, jaz nisem vreden ...,**
za bariton (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?).
3. **V moji duši vlada sveti mir**
(bes. F. Terčelj), za mešani zbor in orgle; rkp. (?).

b) Brez spremljave (a cappella)

1. **K tebi zdihujem**; rkp. (?).
2. **O kam, Gospod ...**
(As-dur); rkp. (?).
3. **O kam, Gospod?** (E-dur); rkp. (?).
4. **O kam, Gospod?** (G-dur); rkp. (?).

E **Postne pesmi (zbori)**

a) S spremljavo

1. **Zemlja in nebo žaluje,**
za mešani zbor in orgle; rkp. (?).

b) Brez spremljave (a cappella)

1. **Dolorosa,**
za mešani zbor; rkp. (?); tisk: KCG.
2. **Kaj sem storil,**
za mešani zbor; rkp. (?).
3. **Med oljkami,**
za mešani zbor; rkp. (?); tisk: KCG.
4. **Na Golgoti,**
za mešani zbor; rkp. (?); tisk: KCG.
5. **Na križu,**
za mešani zbor; rkp. (?); tisk: KCG.
6. **Trudna noč,**
za mešani zbor; rkp. (?).

F Velikonočne pesmi (zbori)
a) S spremljavo

1. **Poglejte duše,**
za mešani zbor in orgle; rkp. (?).

b) Brez spremljave (a cappella)
1. **Jezus premagavec groba,**
za zbor; rkp. (?); tisk: KCG.

G Druga dela
a) S spremljavo

1. **Ave Maria,**
za sopran in tenor solo, orgle in orkester (I. in II. violina, viola, (violon)čelo, kontrabas in (gozdni) rog; rkp. (?); part. za orkester izdelal (instrumentiral) pater France Ačko.
2. **Majniška pesem Jezusu**
(bes. M. Elizabeta Kremžar), za mezzosopran in violino (solo), mešani zbor in orgle; rkp. (?);
3. **Srce ti čem dariti,**
za (mešani) zbor in orgle; rkp. (?).

V sklepu bibliografskega pregleda skladb Cirila Vremšaka dobimo v okviru dosedanjih ugotovitev naslednji opus: **posvetna dela: 75** del, od tega v zvrsti komornih del 1 samospev in kar 74 zborov, izključno vsi brez spremljave (a cappella: 5 mešanih, 6 mladinskih in kar 63 moških); **cerkvena dela: 62** del; od tega prevladujejo (s spremljavo in brez spremljave, a cappella) pesmi, zbori za različne priložnosti cerkvenega leta: 5 maš oziroma mašnih pesmi, 3 božične, 35 marijinih, 7 obhajilnih, 7 postnih, 2 velikonočni in še tri druge (uvrščene pod razne pesmi – zbore); **skupaj** torej (zaenkrat) **137** doslej ugotovljenih **del** v rokopisih in tiskih. Med ta dela so uvrščene tudi vse ugotovljene Vremšakove harmonizacije in priredbe (ljudskih, narodnih pesmi). Za večino navedenih del letnice nastanka (rokopisa) niso znane. Še nekateri posebni in poudarjeni raziskovalni in popisovalni dvomi ostajajo, saj se marsikateri naslov, besedilo, bibliografska enota, opus ponovi na eno in isto temo (naslov), vendar v drugi tonaliteti, kar smo (v oklepaju) tudi navedli. Pod črto vseh dosedanjih ugotovitev in na podlagi cit. popisa del pa lahko ugotovimo, da je Vremšakov opus na posvetnem področju (75 del) le za nekaj enot bogatejši od cerkvenega (62 del). Vse te ugotovitve pa vsekakor veljajo le v kvantitativnem pogledu tega vrednotenja.

Analiza skladateljevega profanega in liturgičnega dela

Vremšakovo delo moremo meriti najmanj na dveh glasbenih področjih: na poustvarjal-

nem in na ustvarjalnem – kompozicijskem področju.

Prav gotovo je bilo težišče Vremšakovega glasbenega dela v prvem, zborovodskem delu. V letih 1920–1962 je z izredno nadarjenostjo, smislom za pevsko kulturo, s pedagoškim in umetniškim delom v tem ansamblu izoblikoval več generacij dobrih zborovskih pevcev. Z rednimi nastopi in gostovanji po domovini in zunaj nje, posebno še na številnih festivalih in tekmovanjih, je Lira dosegla pomembne uspehe in sloves zglednega ljubiteljskega zbora. Zbor, ki je pred Vremšakovim prihodom tičal še globoko v občudovanju čitalniške literature, je previdno presajal na sodobnejša tla in ga usmeril v resno koncertno delo, o čemer pričajo tudi ohranjeni Lirini koncertni sporedi. Prav tako o vsem tem pričajo številne nagrade in priznanja, kvalitetni ter kritiško pozitivno ocenjeni nastopi doma in v tujini. Tukaj so bili vedno poudarjeni novejši slovenski avtorji tistega časa, med katerimi je imel zlasti Ciril Vremšak tudi dosti prijateljev. Bil je eden redkih slovenskih zborovodij, ki so vztrajali pri istem zboru polnih 42 let. To delo je odložil ob 80-letnici zbora in pevskega društva Lira (leta 1962) zaradi srčne bolezni. A ne samo na vokalnem, tudi na instrumentalnem področju je Ciril Vremšak razvil svoje umetniške in organizacijske sposobnosti. Dolga leta, od poznih dvajsetih let pa do začetka druge svetovne vojne, je vodil v okviru Narodne čitalnice v Kamniku orkester ter z njim in skupaj z moškim pevskim zborom Lira priredil vrsto uspelih samostojnih in pa vokalno-instrumentalnih koncertov. S posebno ljubeznijo, vestnostjo in natančnostjo je zbiral, dopolnjeval in razmnoževal notni material, tako da ima danes Lira bogat in urejen arhiv./16/

C. Vremšak ni imel kompozicijske šole, šolalo ga je delo in intenzivno ter vseskozi skoraj poklicno ukvarjanje z glasbo. Kajti prav komponiranje je bilo Vremšakova velika ljubezen. Ob študiju drugih avtorjev in njih del je bil v večini navezan nase, na tak ali drugačen način pa si je izklesal tudi svoj slog. Ob neki priliki je takole označil svoje delo: *"Kot izrazito vokalni skladatelj pišem v slogu, dostopnem krogom poslušalstva. Pri tem ne iščem efektov, ki jih prinašajo najnovejše struje glasbene umetnosti, temveč pišem v slogu tradicionalnega izraza. Pri umetnih pesmih je morda čutiti vpliv narodne pesmi, čeprav ne uvajam zavestno folklorne motivike. Ukvarjam pa se tudi s priredbami narodnih pesmi."*/17/

Skladateljski prvenec Cirila Vremšaka sega v leto 1920. To je bila krajša štiriglasna skladba za ženski zbor (a cappella) na besedilo kamniškega rojaka in pesnika Antona Medveda Ave Marija (Večerni zvon)./18/ Potem je skladateljevo pero za nekaj časa utihnilo, očitno je bilo veliko preveč poustvarjalnega dela, dela s prepisovanjem in razmnoževanjem skladb za Liro in orkester Narodne čitalnice. Takoj za tem, torej po letu 1920, je avtor prekinil z glasbenim ustvarjanjem do nekaj let pred drugo svetovno vojno. Ker so vsa v zapuščini pregledana rokopisna dela neoznačena z letnicami nastankov, se bomo lahko v tem delu razprave naslanjali le na približna desetletja, nekaj malega pa nam pri vsem tem lahko pomagajo še letnice objav skladb v tiskih (CG, KCG, NM, NZ). Čeprav tudi ti podatki ne morejo biti zanesljivi, kajti v večini primerov so Vremšakove skladbe izšle v tiskih veliko pozneje, kot pa so nastale, nekatere med njimi pa po zaslugi njegovega sina Sama Vremšaka šele po smrti. Vse to v glavnem velja za Vremšakov posvetni opus, kjer vseskozi prednjačijo dela za moške zbore (a cappella), in za sakralni del opusa. Z njim se je intenzivneje pričel ukvarjati dosti pozneje, kot smo razvideli iz predhodnega popisa vseh skladateljevih del, tudi v nekaj manjši meri. Ker je z začetkom druge svetovne vojne tudi v Kamniku zamrlo kulturno in s tem tudi glasbeno življenje, saj so bila vsa slovenska društva z nastopom okupacije ukinjena, s tem pa tudi "Vremšakova" Lira, se je Ciril Vremšak povzpel tudi na kamniški kor. Vodja kora v kamniški župnijski cerkvi, Avgust Cerer, ga je kot odličnega tenorista povabil k sodelovanju v cerkvenem zboru, kjer se je edino še uporabljala slovenščina. S tem povabilom in odzivom pa je povezan tudi začetek njegovega ustvarjanja sakralne glasbe. Rezultat tega je sorazmerno obsežen opus te zvrsti, kamor sodijo božične, postne, velikonočne, mašne, obhajilne, Marijine pesmi in maše. Tudi ta skladateljev ustvarjalni fragment je izšel v tisku. Šele zadnja leta pred smrtjo pa se je intenzivneje ukvarjal s priredbami ljudskih pesmi. Za Vremšakov ustvarjalni slog je značilen čut za logično gradnjo – *periodizacijo, za kar je verjetno še največ* vzrokov najti v vokalni glasbi, ki z "diktatom" besedila narekuje kitične, prekomponirane ali še katere druge glasbene (male) pesemske oblike, jasno usločena melodična linija in pristno muzikantsko čustvo. Dokaj preprosta faktura Vremšakovih skladb se v večini primerov, pa najsi gre za posvetni ali duhovni glasbeni opus, opira na slovensko vokalno izročilo, pri čemer je opazen precejšen dar za oblikovanje dobro pevnega, sočnega melosa. Kot tehten poustvarjalec na področju moškega pevskega zbora kot glasbene oblike je Vremšak še zlasti obvladal strogi štiriglasni stavek, ki je sam (a cappella) v posvetnem opusu in podprt z orgelskim instrumentom, kadar gre za sakralni opus, dovolj enovit in v skladateljevem primeru razpoznaven. Malo je sicer znanega, da bi bil v tem "sakralnem" ustvarjalnem obdobju Ciril Vremšak sedel tudi za orgle.

Od muzikoloških analiz smo za predstavitev Vremšakovega kompozicijskega opusa na posvetnem področju izbrali tri njegove popularne, morda tudi po naključju izbrane skladbe: edini samospev **Iz gozda so ptice odplule** (na besedilo Alojza Gradnika) ter

/16/ Morda bi bilo potrebno ob pomembni obletnici Lire pripraviti za Kamniški zbornik posebno razpravo o Liri, njenem pomenu v slovenski in še posebej kamniški kulturi, še posebej glasbeni, in tudi v tem okviru z natančnimi podatki predstaviti vlogo C. Vremšaka: npr. ob 30-letnici skladateljeve smrti (1998), ob 100-letnici skladateljevega rojstva (2000), ... (op. avtorja).

/17/ Prim. Vprašalno polo (za SBL), prav tam.

/18/ Prim. skladateljevo zapuščino, rkp. (brez oznake letnice nastanka) in spremno besedilo /S. Vremšak/ za koncert ob 95-letnici skladateljevega rojstva (Kamnik, 3. 6. 1995).

dvoje moških zborov (a cappella): **Iskal sem svojih mladih dni** (na besedilo Otona Župančiča) in priredbo – harmonizacijo slovenske narodne **So še rožce v hartelnu žavovale**.

Prvo od teh, samospev **Iz gozda so ptice odplule**,/19/ je Ciril Vremšak komponiral neznano kdaj na besedilo Alojza Gradnika (1882–1967). Popularno besedilo je že pred Vremšakom, pa tudi še po njem, doživelo kar nekaj uglasbitev. To ne zapišemo zato, da bi sedaj primerjali kvaliteto tega ali onega slovenskega glasbenega ustvarjalca, pač pa tudi zato, da bi Vremšaka analitično pričeli spoznavati in vrednotiti na področju vokalno-instrumentalne miniature. Pri samospevu *Iz gozda so ptice odplule* gre za njegov prvenec in hkrati edini primer. Vremšak je komponiral svoj edini samospev na dvokitično, lirično obarvano in skoraj vsebinsko temno koncipirano besedilo./20/ Skladatelj je zanj predvidel (v partituri za glas in klavir to ni posebej označeno!) enega od srednjih solističnih pevskih glasov (obseg je od e^1 do a^2), mezzosopran ali bariton. Pesemska oblika pa je glede na ritem in poudarke besedila dovolj pestra, čeprav prednjači kitična pesemska oblika, v kateri prevladuje tonalno (melodični) b-mol. Ta malokrat ali skoraj ne modulira v vzporedni mol; trpkost in žalobnost besedila sta torej muzikalno maksimalno podprti:

/19/ Prim. rkp. v skladateljevi zapuščini, prav tam.

/20/ Prim. Alojz Gradnik, Zbrano delo, 1. knj., DZS, Ljubljana 1984, str. 110.

A

oblika:

| | | |

harmonsko, ritmično in oblikovno enostavnem načinu. Saj gre za enostavna, ritmično-metrično urejena besedila z običajnimi rimami, za katere avtorju tudi med potekom melodij ni bilo potrebno spreminjati ne taktovskega načina in ne dodajati posebnih agogičnih oznak. Tudi za to petglasje je značilno "blagoglasje" v harmoniji, spevnost v melodiji in ostale enostavnosti v strukturi. Večina tovrstnega Vremšakovega opusa je bila vendarle namenjena nešolanim pevcem, vokalistom, ki so jim bili vsi omenjeni elementi kar najbolj blizu.

Tudi v cerkvenem, duhovnem in liturgičnem opusu Cirila Vremšaka se ponavljajo kratke, preproste glasbene oblike. Skladatelj ne pozna niti daljših niti cikličnih glasbenih oblik, da o večjih instrumentalnih ali morda celo vokalno-instrumentalnih delih sploh ne govorimo. Tudi na sakralnem področju prevladujejo zbori s pogostimi pevskimi solističnimi vložki in z obvezno orgelsko spremljavo. Tako kot so na posvetnem področju v večini moški zbori (a cappella), je na duhovnem področju prevladujoč fragment cerkvenih pesmi za različne priložnosti cerkvenega leta z obvezno orgelsko spremljavo, čeprav se seveda tudi v tem delu opusa še pojavijo a cappella vokalna dela.

/24/ Prim. rkp. v skladateljevi zapuščini, prav tam.

Iz prav tako bogatega Vremšakovega opusa na duhovnem področju smo si za analizo izbrali samo eno, pa zato obsežno in ciklično glasbeno obliko – šeststavčno vokalno-instrumentalno **Misso in honorem Beatae Maria Virginis.**/24/ Delo je ostalo kljub nekaterim (čez 20) tiskom v rokopisu, zato pa je že doživelo kar nekaj izvedb/25/ in celo posnetek./26/

/25/ Prim. zadnjo javno izvedbo 3. 6. 1995 v Kamniku z naslednjimi izvajalci: pevski kvartet: Irena Baar (sopran), Sabira Hajdarović (mezzosopran), Marjan Trček (tenor), Zoran Potočan (bas), Marija Holcar (orgle) in Samo Vremšak (umetniško vodstvo – dirigent).

Avtor je za uglasbitev uporabil šest stalnih mašnih spevov – stavkov na latinsko besedilo (**Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus** in **Agnus Dei**) in jih komponiral za štiri pevske soliste (sopran, alt, tenor in bas) ter orgle in v dveh stavkih še posebej izpostavil solistična parta soprana in tenorja. Stavke je koncipiral v različna, zdaj bližnja, zdaj oddaljena tonska središča: Kyrie – e-mol – G-dur; Gloria – D-dur; Credo – As-dur; Sanctus – D-dur; Benedictus – Es-dur in Agnus Dei – h-mol – D-dur.

/26/ Posnetek za zvočno kaseto (RASLO) z istimi izvajalci (kot v op. 25).

Prvi stavek Kyrie sestavlja vsega skupaj "le" 22 taktov avtorjeve glasbe. Začetek maše je spokojen, napoveduje "božji mir", pevski zbor, ki ga uvedejo alti, pa nadaljuje homofono, podprt z orgelskim plenom in sklene stavek Larghetto (C=4/4-taktovski način) od začetnega e-mola v vzporednem G-duru.

Kontrastni stavek Gloria je že v hitrem Allegru mosso, uvede pa ga orgelska figura v šestnajstinkah manuala in pedala. Pevski part je vseskozi homofon, kljub relativno hitremu tempu miren in spokojen, se v sredini v smislu tridelnosti prevesi v počasnejši Andantino (As-dur) ter se kot eden najdaljših stavkov celotne maše po Poco lento spet povrne v Andante con moto (D-dur) in končno spet v tempo začetka stavka (Allegro).

Credo je z izpostavljenim sopranskim solom (v drugem delu na strofo besedila: *Et incarnatus est* ... Od C (=4/4)-taktovskega načina se ta stavek preko 3/4 spet povrne v izhodiščni 3/4-taktovski način in spet nazaj. Tudi tonaliteta se preko številnih (orgelskih) modulacij spreminja od izhodiščnega As-dura, preko E-dura, e-mola, ponovnega As-dura, c-mola do zaključnega As-dura; le-ta nasploh prevladuje v celotnem mašnem stavku Credo z vsega kar 118 takti (v C=4/4, 3/4, ...). Tudi tu prevladuje homofonija, ki je nasploh najbolj priljubljen način komponiranja v celotnem skladateljevem opusu (posvetnem in duhovnem).

Sanctus (Andante) je v svetlem D-duru in ga v C (=4/4) in 3/4-taktovskem načinu tvori spet vsega le 33 taktov. Enakovredno izpostavljeni vsi štirje pevski glasovi so spet vseskozi (kot v celotni maši, v vseh njenih šestih stavkih!) podprti z orgelsko spremljavo. Tonaliteta stavka Sanctus je vseskozi svetla, durova, D-durova.

Predzadnji stavek maše (5.) Benedictus (Andante cantabile) uvedejo sopran, alt, tenor in bas solo, seveda ne sami, ampak spet ob trdni orgelski podpori (spremljavi). Njihov Es-dur teče od začetka do konca stavka zdržema, spet pa je poudarjen strogi kontrapunkt tako med vsemi štirimi solističnimi pevskimi glasovi kot vsi štirje glasovi skupaj z orglami in manual ter pedal v orgelskem partu.

V zaključnem (zadnjem – šestem) stavku Agnus Dei se najprej oglasi ob trdni orgelski podpori tenor solo. Po vsega 14 taktih tega uvoda (h-mol in C=4/4-takt. način – 5/4 –

Vremšakov družinski grob na kamniških Žalah. Foto: F. Križnar.

C) nastopijo še zadnjič vsi štirje pevski solisti v "chorusu" (zboru), ki se potem kot mašni pleno sklene s "poco a poco decrescendo e rit." na besedilo "... *dona pacem*", homofono, v svetlem G-duru.

Celotno mašo in vseh njenih šest stavkov odlikuje po eni strani pobožna spokojnost, ki veje že iz teksta mašnega ordinarija (gre vendarle za šest obveznih in najbolj popularnih mašnih spevov), temu pa je znal skladatelj z vsemi razpoložljivimi pevskimi glasovi (soli in tutti) in z obvezno orgelsko spremljavo dodati svojo poglobljenost. Vzorov za vse to je imel dovolj, praksa zborovodje pa ga je nenehno na vse to spominjala. Iz nje pa izhaja tudi možnost izvedbe iste maše tudi v kompletni zborovski zasedbi. Gre vsekakor za eno daljših in redkih cikličnih del skladatelja C. Vremšaka. Te se je v zaporedju mašnih stavkov še lotil, dlje pa njegova sposobnost takega (cikličnega) glasbenega oblikovanja ni segla. Pa še tukaj bi prej lahko govorili o šestih posameznih pesmih, cerkvenih zborih z orglami, kot pa o posebej zaznavni ciklični. Ta ni kdove kako trdna ne v melodijskem, ne v ritmičnem, ne v harmonskem in še manj v tonalnem pogledu. Edinole v oblikovnem zaporedju gre prej za zaporedje eno-, dvo- in tridelnih (malih) pesemskih oblik kot pa za kontrastiranje v oblikovnem smislu. Nasploh je skladatelju dramatski ton v celotnem opusu bolj tuj kot ne, saj gre očitno za kompletnega slovenskega glasbenega romantika, lirika.

Sklep – pomen

Tako v posvetnem kot v duhovnem delu ustvarjenega opusa Cirila Vremšaka prevladujejo dela za zbore, vokalna dela brez spremljave (a cappella) in s spremljavo. V skladateljevem opusu (137 del) jih je nekaj več na posvetnem področju (75) kot pa na duhovnem (62). Tu je v okviru celotnega Vremšakovega opusa (v glavnem je ostal v rokopisih) potem še en samospev, številne cerkvene pesmi, vse po vrsti oblikovane v vsebinskem smislu praznovanj cerkvenega leta (božične, mašne, Marijine, obhajilne, postne, velikonočne, ...). Kljub relativno bogatemu ustvarjenemu opusu in ob dejstvu, da sploh ni bil šolan skladatelj, v tem delu vsekakor manjkajo večja (ciklična) dela, če seveda odštejemo kar tri maše (na duhovnem področju). Vsekakor je enakovreden delež v opusu Cirila Vremšaka potrebno pripisati njegovemu zborovodstvu, morda še pevstvu in orglanju, ki smo se jih v tem orisu še najmanj dotaknili. Kajti poleg ustvarjalnega dela je bil skladatelj vsekakor predvsem zborovodja, poustvarjalec. Muzikološke analize bolj naključno izbranih štirih del pa seveda v vseh parametrih analiziranja (melodika, ritmika, harmonija, oblika in barva-instrumentacija-orkestracija) kažejo na najenostavnejše prijeme nasploh.

Stilno uvrščamo Cirila Vremšaka kot skladatelja med romantike (pozne in nove romantike), ne v popolnosti in ne v primerjavi s takratno vzporedno slovensko in evropsko glasbeno romantiko, pač pa le delno, v posamičnih in določenih primerih, ki na vse to navajajo in opozarjajo. Omenili smo že dokaj preprosto fakturo vseh razpoložljivih in analitično pregledanih del. Zborovske skladbe posvetne in duhovne narave pa se v večini primerov opirajo na tradicionalno slovensko vokalno izročilo, pri čemer je opazen precejšen dar za oblikovanje dobro pevnega, sočnega in polnokrvnega melosa. Simbioza med izbranimi (ali danimi) besedili pa je vseskozi smiselna, beseda ostaja v vokalnih delih v prednosti in glasba ji je v marsičem podrejena. V teh konturah (do)končne slogovne oznake Cirila Vremšaka se povsem zavedamo dejstva, da je bila konkurenca v času njegovega ustvarjanja neizprosna, trda in povsem drugje. Sicer pa Ciril Vremšak za vse take primerjave niti ni imel nobene prave kompozicijske šole. Bil je neke vrste samouk, glasbeni avtodidakt. Ni imel nikakršne akademske izobrazbe, v tem pogledu gre res za neke vrste glasbeno ustvarjalnega barda. Zaradi tega se je kot večina podobnih slovenskih umetnikov skušal čimbolj približati izvirnosti, enostavnosti in vnesti v svoje delo čim več pristno slovenskih motivov.

Ciril Vremšak zagotovo ni bil velik slovenski, kaj šele evropski skladatelj; po tem ga zaradi navedenih upravičenih dejstev niti ne moremo meriti. Bil pa je vsekakor eden številnih slovenskih glasbenih sopotnikov, ki bodo ostali tako v zavesti Kamničanov kot širšega – ljubljanskega in slovenskega – glasbenega prostora. Bil je pomemben glasbeni ustvarjalni sopotnik – tako v posvetni in v cerkveni glasbi. Večini del njegovega vokalnega opusa so pri sprejemu največkrat botrovala narodno obarvana besedila in v narodnem duhu zvenijo tudi Vremšakova melodija, ritem, harmonija, oblika in barva. Bil pa je Ciril Vremšak vsekakor sposoben poustvarjalec (zborovodja, pevec in organizator) ter ustvarjalec (skladatelj) in še kaj (zunaj glasbe); slednjega v tem orisu prav zagotovo nismo namerno obšli.

Summary

Ciril Vremšak, the citizen of Kamnik, Slovenian composer and choirleader, was born on the 14th June 1900, and died on 27th December 1968 in Kamnik where he lived and worked all his live. He was a man of a complex musical talent. Although he had no formal musical education he created more than 137 works, today known. In most cases his works remained manuscripts, inherited by his son Samo Vremšak, but some of them were published and printed (Cerkveni glasbenik, Knjižnica CG, Naši zbori, Notne mape) before and after his death. Male-voice choir (a capella) prevails in his

opus as far his secular fragment of music is concerned.

On the other hand masses and chants, and other songs-choirs, accompanied by organ, and with Slovenian and Latin texts, composed for the various festivities of the church year, prevail. According to the analyis of his work he was a musical romantic, his formes, themes, composing techniques, and language were simple and not complicated.

Ciril Vremšak was not only a creative composer, writing music, but was also very active as a choirleader and a reproductive artist. In 1920 when he was no more than twenty years old he took as a choirleader of Lira, the first and thus the oldest Slovenian choir society, and he led the choir until 1962, except during the World War Two. C. Vremšak was also a singer (a tenor), and an eager collector of trophies of the chase.

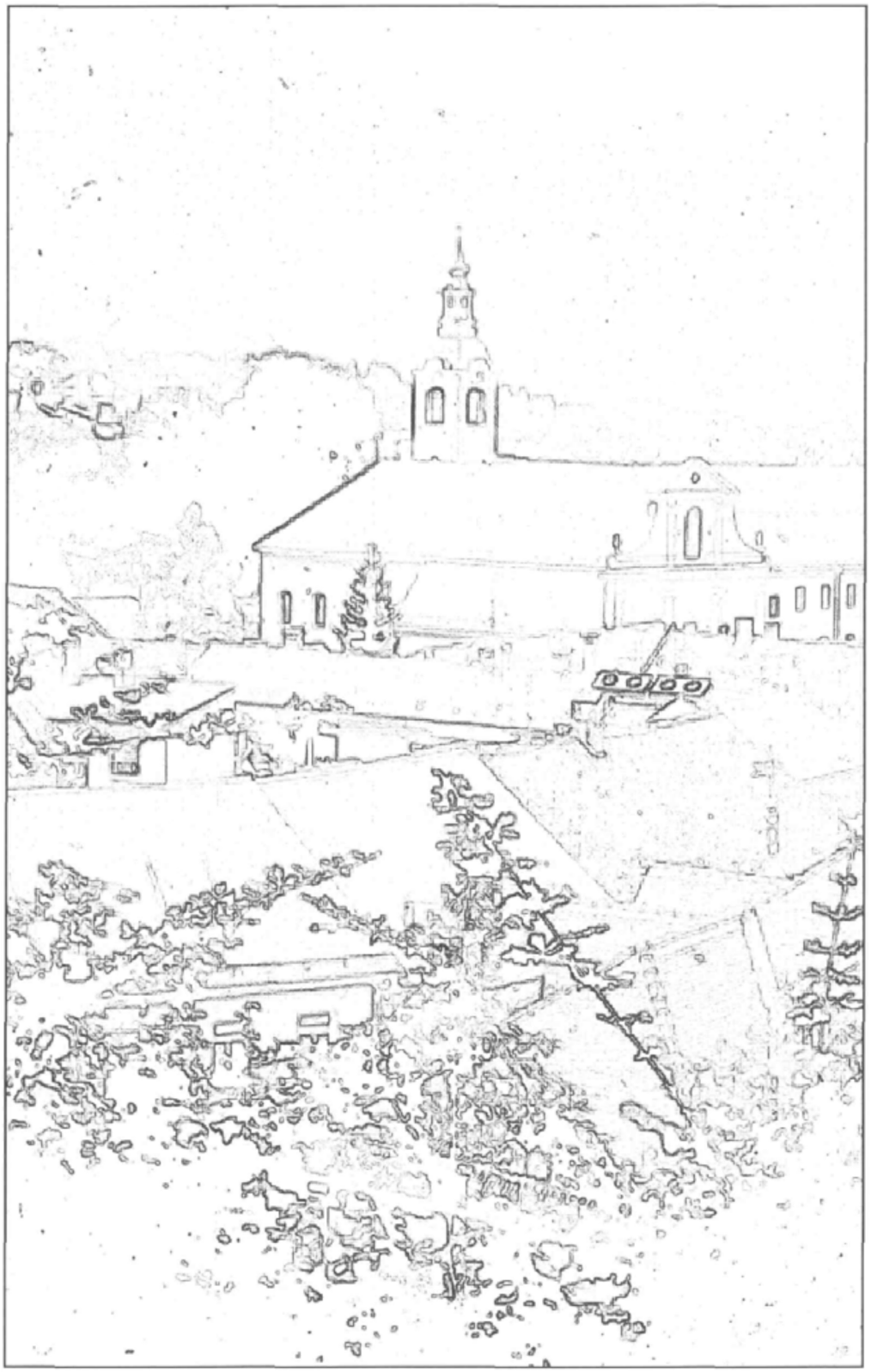

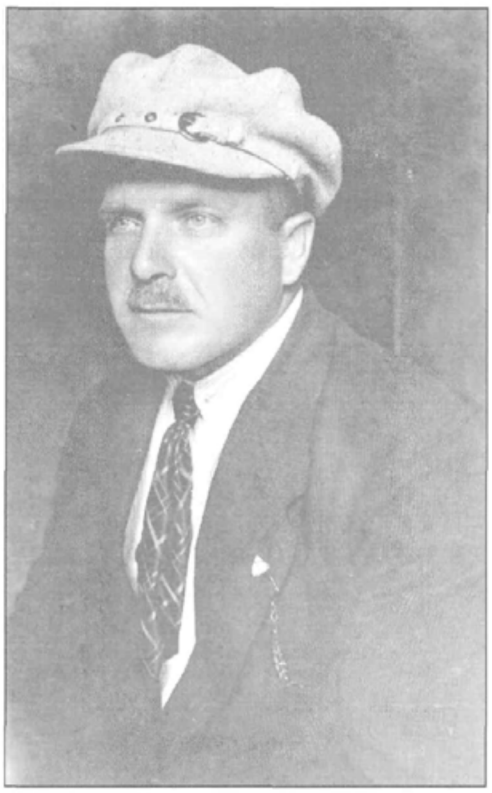

Radivoj Peterlin - Petruška v svoji značilni čepici

Slovenski ahasver – Radivoj Peterlin - Petruška

Breda Podbrežnik Vukmir

Uvodne besede

Breda Podbrežnik, prof., Novi trg 31, 1240 Kamnik

V tem prispevku želim predstaviti kamniškega pesnika Radivoja Peterlina - Petruško, slovenskega ahasverja, publicista in zanimivo osebnost, priljubljeno pri sodobnikih bolj zaradi značajskih potez in nenavadnega življenjskega stila kot zaradi samega literarnega ustvarjanja.

Prispevek temelji na raziskavi virov, ki so bili dostopni. To so Peterlinove knjižne izdaje, njegovi članki in zapisi drugih avtorjev. Nekaj je tudi drugih virov, ki pa so posebej navedeni. Vseh objavljenih prispevkov pričujoče besedilo ne zajema, ker je Petruška zelo pogosto publiciral tudi v dnevnem časopisju. Popoln pregled vseh njegovih objav bi terjal dolgotrajno raziskovalno delo, kar pa presega namen te razprave.

Namen tega zapisa je predvsem obuditi spomin na zanimivega Kamničana, ki je bil v svojem času znana osebnost. Zato literarno-estetska razčlemba njegovega pesništva ni podrobna, deloma tudi zaradi skromne poetike.

Njegovo pesništvo je skromno glede na izrazno in povedno moč, mnogokrat se epigonsko naslanja na slovensko moderno, zlasti na Murna, s katerim sta nekaj časa skupaj živela v stari cukrarni. Pisal in objavljal je tudi potopise s svojih potovanj po Rusiji, Evropi, Bližnjem vzhodu in severni Afriki. Izdal je tri pesniške zbirke: Po cesti in stepi (1912), Znamenje (1925) in Popotne pesmi (1934), ki so večinoma izbor iz prvih dveh zbirk. Del svojih popotnih vtisov je strnil v knjigi Ahasverjeva kronika – K matuški Rusiji, 1. del, kjer opisuje čas od odhoda k vojakom, pobega iz vojske in do prihoda v Odeso.

Bil je tudi prevajalec. Že pred odhodom v Rusijo je prevajal iz ruščine. Sodeloval je pri Vesel-Aškerčevi Ruski antologiji, prevedel je M. Korolije dramo v verzih Jugana, vila najmlajša, v rokopisu je ostal prevod A. Mickiewicza Konrad Wallenrod. Za ljubljansko narodno gledališče je prevedel dramo Svatba Krecinskega A. Suhova-Kobilina, pa tudi dve črtici Ivana Šmehelova Mary in Mars.

Njegovo publicisticno delo ostaja v celoti neraziskano, saj je objavljal skoraj v vseh tedanjih periodičnih listih. Zato njegova bibliografija ostaja nepopolna. Nekaj časa je izdajal tudi svojo revijo Odmevi, katere glavni urednik je bil. Znanih je tudi nekaj njegovih zanimivih spominskih zapisov, ki pričajo o času, v katerem je živel.

Jaz pa pojdem po svetu ...

Radivoj Peterlin se je kot France rodil 28. januarja 1879 v Kamniku na Šutni. Oče je bil znan zlatar in pasar Alojz Peterlin. V družini so bili poleg njega še štirje otroci – dva brata in dve sestri. Brat Alojz Peterlin - - Batog je bil duhovnik in prav tako literat, drugi brat Anton pa je prevzel očetovo pasarsko delavnico. Njegova dela krasijo cerkve v kamniški in savinjski okolici (npr. večna luč v Beli nad Špitaličem, svečniki na Selih, v Palovčah, Tuhinju ...). Osnovo šolo je obiskoval doma, med leti 1891–1895 je hodil v nižjo gimnazijo v Ljubljani, na višjo pa v Novo mesto. Tu se je srečal in spoprijateljil z Dragotinom Kettejem, prav tako pa tudi s pesništvom, saj je bil 1896/97 član njegove Zadruge.

Cukrarniško življenje

1899. leta se je odločil za bohemsko življenje v znameniti cukrarni.

Na to obdobje obuja spomine v članku V stari cukrarni s podnaslovom Spomini na življenje ljubljanskega literarnega proletariata (Kronika slovenskih mest, 1935). Najprej spregovori o svojem prvem srečanju s cukrarno, ko je obiskal umirajočega prijatelja Ketteja, v drugem delu pa opisuje skupno bivanje pod to revno streho z Golarjem in Murnom. Preživetje so mu omogočali honorarji za literarne prispevke. 20-letni France, zdaj Radivoj, se je tako znašel v središču literarnega ustvarjalnega vrveža, saj je bil v stiku s Cankarjem, Župančičem in drugimi. "Poleg literarnih pomenkov pa smo imeli tudi gostije," zapiše skoraj 35 let pozneje,

hkrati pa je pravilno, čeprav čustveno vzneseno, ovrednotil takratno literarno dogajanje:

"V teh mračnih prostorih stare cukrarne so se pele najlepše pesmi, so se rodile najčudovitejše povesti, napisane in nenapisane. V njih bo stara cukrarna živela še tedaj, ko ne bo od njenih temeljev več niti kamna na kamnu." V spominih tudi zapiše, da je Murn vsako pesem, ki jo je ustvaril, prebral svojima sostanovalcema v revni sobici in se o tem z njima tudi rad pogovarjal. Tako si lahko predstavljamo, sredi kakšnih literarnih vplivov se je znašel mladi Peterlin in kaj je pomenilo to za njegovo ustvarjalno žilico.

Spomin na "cukrarniške čase" je tudi pismo, ki ga hrani Rokopisni oddelek v NUK-u: gre za pismo Ivanu Prijatelju, ki ga je na eni strani popisal Murn, na drugi strani pa Petruška. Pismo govori o prevajanju ruske poezije, česar se je lotil mladi Peterlin.

Ton Murnovega pisanja je seveda bolj oseben in prijateljski, Petruška pa piše zadržano in zelo vljudno.

Vojaščina

Leta 1900 je bil potrjen k vojakom. Te dogodke pa že zajema njegova avtobiografija Ahasverjeva kronika (Odmevi, 1936), na začetku katere Petruška o slovesu od rodnega mesta in 70-letnega očeta zapiše: "Čim bliže je prihajal čas odhoda, tem tesneje sem se čutil privezanega na rojstni kraj Kamnik, na njegovo krasno okolico in na njegove prebivalce, ki so se mi zdeli tedaj vsi tako dobri in prijateljski. ... Skoraj vsak večer sem šel na materin grob na Žalah, ko pa se je bližal zadnji večer pred odhodom, sem nasul v dvojno puščico, kakršno so imeli avstrijski vojaki za poper in sol, prst z groba svoje matere in z groba matere dekleta, ki sem ga imel rad. To prst sem nosil s seboj vso svojo devetnajstletno pot in jo prinesel zopet na Žale nazaj."

Vojaščino je služil pri 5. trdnjavskem topniškem polku v Boki Kotorski.

V svoji avtobiografiji zelo natančno popisuje vojaško življenje in težave, ki jih je imel z nadrejenimi zaradi svojega izrazitega panslavizma in odpora do avstro-ogrske prevlade. Zaradi tega je l. 1901 iz vojske tudi zbežal, vendar se je moral vrniti zaradi pomanjkanja denarja, saj ni imel nobenih možnosti, da bi preživel v tujem svetu. Vendar pa je na prvem begu spoznal vojvoda Steva Petrovića Njegoša, ki mu je ponudil podporo in pomoč. Zaradi bega so Peterlina v vojski kaznovali z osmimi meseci vojaškega zapora. Še vedno pa je bil neomajen v svoji nagnjenosti do vsega, kar je slovansko, zato si je še dodatno nakopal zamero pri tamkajšnjih oficirjih, saj so ga po prestani kazni zaradi malenkostnega prekrška ponovno nameravali zelo strogo kaznovati z desetimi dnevi temnice in postom ter okovi. "Kaj drugega tudi ne zasluži takšen dezerter in podpihovalec Slovanov, za kakršnega sem zdaj med zagrizenim pangermanskim oficirstvom še trikrat bolj veljal." (Ahasverjeva kronika, str. 57) Tako je 1902. leta potrkal pri vojvodi Petroviću, ki mu je pred letom dni obljubil pomoč. Res mu je obljubo izpolnil – priskrbel mu je črnogorski potni list in priporočilna pisma za črnogorske konzulate. "Tu se začne Petruškova odisejada. Kot Črnogorec se je sin slovenskega Kamnika napotil v Italijo, od tod pa v Grčijo in v matuško Rusijo," je zapisal časnik Jutro ob Petruškovi petdesetletnici (Jutro, 1929, št. 24).

V Kroniki Peterlin niza svoje dogodivščine, z naklonjenostjo pa se spominja Črnogorcev, njihovega kralja, črnogorske preprostosti in tudi bojevitosti. Razumljivo je, da si je zaradi prijateljskih navezav med Rusijo in Črno goro in zaradi črnogorskega potnega lista za svojo drugo domovino izbral ravno Rusijo.

Tako preko Italije in Grčije odpotuje v Odeso.

Proza v Kroniki je seveda spominska in nezapletena, pa tudi neposredna, kar daje knjigi posebno privlačnost. Pripoved je tekoča in gladka, sama vsebina kaže na Peterlinovo razgledanost, saj med popotne vtise vpleta tudi zgodovinske in umetnostne drobce, povezane s kraji, koder se je potepal.

Hkrati pa nam Kronika odstira vpogled v način Peterlinovih potovanj: ta so samotna, ne držijo se obljudenih in običajnih poti ali cest, saj je Peterlin veliko pešačil ali kolesaril, polna so občudovanja naravnih lepot. Hkrati je kamniški ahasver rad navezoval stike z domačini.

K matuški Rusiji

O njegovem življenju v Rusiji je malo znanega. Jutro je zapisalo, da se je tam preživljal kot učitelj, delavec na cestah, zlatarski pomočnik, poljski delavec, dijakon v cerkvah in kot bančni uradnik v Caricinu, kjer ga je zajela revolucija.

Mnogo let pozneje so ga prijatelji spodbujali, da bi popisal svoje rusko življenje in mnoga samotna potovanja, ki so bila glede na tedanje potovalne razmere in navade, predvsem pa glede na Peterlinovo finančno stanje, pravi avanturistični podvigi. Leta 1903 je obhodil Krim in Kavkaz, kjer se je sam povzpel na Ararat. 1904. je obhodil zahodno Rusijo, 1906. se je odpravil v Palestino, 1909. v Skandinavijo, potem je prekolesaril Nemčijo, Holandijo, Belgijo in Francijo – skratka, s kolesom in "per pedes apostolorum", večinoma brez denarja. Zato se je med potjo mnogokrat udinjal na kmetijah, da je sploh lahko nadaljeval pot.

O svojih potovanjih je pisal potopise, ki jih je objavljal v Jutru in Planinskem vestniku, npr.: V gorah Kavkaza (1905), Na par svetopisemskih gora v Palestini (1907), Finska, dežela tisočerih jezer (1910). Ti zapisi nam kažejo popotnika, ki uživa v naravnih lepotah, se čudi mnogoterim oblikam bivanja

Peterlinova družina: v prvi vrsti sta starša, med njima najmlajša Johana; stojijo z leve proti desni: France (Radivoj), Alojz, Terezija, Anton

v naravi in se veseli srečanj z novimi ljudmi iz tistega okolja. Kamniški ahasver je samotni popotnik, vendar se zdi, da je samote vajen in da v njej celo uživa. Morda so to najmočnejši razlogi, ki so Peterlina vedno znova gnali na pot. Zato ni čudno, da sta najmočnejša motiva njegovega pesništva ravno potepuštvo in utrinki iz narave.

Edini dokaz, ki govori o njegovem ruskem življenju, je korespondenca – gre za razglednice, ki jih je pošiljal dr. Franu Zbašniku, glavnemu uredniku Ljubljanskega zvona. Korespondenco hrani Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Na podlagi teh pisnih drobcev lahko vsaj nekoliko sledimo njegovi poti in življenju v Rusiji. Vsebinsko se Peterlinovi dopisi večinoma nanašajo na njegove načrte za pisanje in vse v zvezi s tem – honorarji, pošiljke Ljubljanskega zvona, obljube prispevkov ipd. Prvi dopis datira iz 10. 1. 1904. leta, 13. julija sledi razglednica iz Varšave, 15. avgusta Zbašniku piše iz Jasne Poljane, kjer je bil na obisku pri Levu Tolstoju. Seveda pa prevladuje korespondenca iz Odese, kjer se je naselil.

Včasih pa iz njegovega pisanja zaslutimo različne stiske: ali ni mogel pravočasno poslati obljubljenih prispevkov ali pa so ga trle denarne skrbi. V tej korespondenci najdemo enega od redkih jasnih namigov, da se je Petruška živo zanimal tudi za politiko: "Jaz bi vam že zdavnaj kaj pisal in poslal, a je bila pošta radi stavke ves mesec zaprta. In potem je tu v Rusiji vse narobe in gode se take reči, da ne more biti človek, posebno Slovan, ravnodušen pri tej nevarni igri židovskih podložnikov in raznih neumnih utopistov. Mešam se v politiko in govorim na raznih shodih." Zanemarila bom morebitno razlago političnih stališč našega pesnika, ker je kljub namigom vendarle preskopa in nejasna. Tudi z njegovo kasnejšo politično dejavnostjo te izjave ne moremo nedvoumno povezovati, razen seveda panslovanske usmerjenosti. V istem pismu pa govori tudi o hudi eksistenčni stiski, saj je bil brez službe in denarja, zato je pristopil v "mestno ohrano". Ker pa je zbolel, je za nekaj časa pristal v katoliškem "ubežišču", saj ni imel denarja niti za hrano.

Očitno mu je prijatelj Zbašnik pomagal, saj naslednji dopis iz leta 1906, ki ga je poslal iz Carigrada, daje vtis drugačnega razpoloženja, prav tako razglednici iz Jeruzalema in Kaira, ki sta datirani v maju. Leta 1909 piše iz Skandinavije.

Poleg dopisov Zbašniku hrani rokopisni oddelek v NUK-u še eno razglednico, ki jo je Petruška 23. 7. 1923. leta pisal Podržaju, glavnemu uredniku Jutranjih novosti, in sicer iz Splita. Z zelo neurejeno pisavo obljublja feljton in zelo prosi za denarno pomoč, isto prošnjo je zelo nečitljivo še enkrat napisal na prvo stran razglednice, kar nakazuje njegovo hudo stisko ali posebno duševno razpoloženje.

L. 1905 je v Ljubljanskem zvonu objavil članek Pri grofu Levu Tolstem v Jasni Poljani, v katerem opiše svoje srečanje s pisateljem, ki ga je zelo cenil. Med drugim je zapisal svoje presenečenje nad njegovim videzom – videti je bil "visok, čil, krepkih korakov, preprosto odet v rjavo jopico brez suknje." Pogovarjala sta se med drugim o jugoslovanskem gibanju, za katero se je zanimal tudi Tolstoj. Hkrati je pisatelj svojemu gostu razložil, s kakšnim pisanjem se trenutno

ukvarja. Odgovoril je tudi na Petruškovo vprašanje, kaj si misli o rusko-japonski vojni, in sicer tako, da mu je dal v branje rokopis članka, ki ga je objavil v Timesu.

Spet med "prijateljčki"

Leta 1919 se je Petruška, po padcu Avstro-Ogrske, vrnil v domovino, saj zdaj ni več veljal za vojaškega ubežnika.

Po vrnitvi se je zaposlil kot uradnik pri Osrednjem uradu za zavarovanje delavcev, bil pa je tudi novinar in urednik revije Odmevi, ki jo je tudi sam izdajal. Pisal in objavljal je veliko, vendar pa očitno mladostnega poleta ni mogel več obnoviti. Njegovo publicistično delo je skorajda nepregledno, zlasti zaradi objav v dnevnih časnikih.

Zanimivo pri pregledu njegovega življenja in objav je tudi to, da predvsem drugi pisci omenjajo njegov izraziti panslavizem in naklonjenost jugoslovanskemu gibanju. Vendar pa nikjer ni bilo moč najti nobenega jasnega in zapisanega podatka o njegovem aktivnem sodelovanju v kateremkoli političnem gibanju. Članki in tudi sami Peterlinovi zapisi ne nudijo dovolj jasnih dokazov za trdne domneve.

Primer je članek iz Jutra, ki je pravzaprav poročilo o pogrebu Radivoja Peterlina in ki govori o tem, da so pokojnikovo krsto nosili tovariši četniki.

O četnikih pa v svojem pričevanju govori dr. Nikolaj Sadnikar, ki je osebno poznal kamniškega pesnika. Njegovo pričevanje, ki se nanaša tudi na Peterlinovo osebnost, naj navedem kar na tem mestu:

"Petruško sem poznal od leta 1932, ko sem bil še dijak. Vsako nedeljo je namreč prišel v Kamnik. Predvsem je bil Petruška zaveden Slovan in se je zavzemal za združitev Slovanov. V prvi in drugi balkanski vojni je sodeloval kot prostovoljec v srbski četniški organizaciji. To so bili vojni odredi srbskih nacionalistov. Glede na današnje dogodke je treba povedati, da je bilo to delovanje pozitivno za osvobajanje slovanskih narodov. Na spominski plošči na njegovi rojstni hiši so bile poleg ostalega besedila, ki ga lahko preberemo še danes, vklesane tudi besede: četnik v 1. in 2. balkanski vojni. Terezija Klobučar, pesnikova sestra, mi je povedala, da so te besede morali po vojni, leta 1945, na zahtevo tedanje oblasti izklesati, saj je bila beseda četnik moteča, ker je imela drugačen pomen kot med balkansko vojno. Peterlin je prve stike s četniki vzpostavil v Črni gori po pobegu iz vojske in se tako tudi vključil v organizacijo za združitev Slovanov. Leta 1912 se je v 2. balkanski vojni boril pri Kumanovem.

Po vrnitvi je delal kot uradnik na socialnem zavarovanju. V tem času sem ga tudi spoznal, saj je bil vsako nedeljo v Kamniku, na katerega je bil zelo navezan. Tu je šel vedno na sprehod, v Ljubljano pa se je vrnil popoldne z vlakom. Vedno je šel na Žale, pa tudi na Kalvarijo. Videti je bil zabuhel, rdečkast v obraz in precej starejši, kot je bil v resnici, najbrž zaradi težkega življenja.

Z njim je bil možen odličen kontakt. Ker je bil izobražen in zelo razgledan, se je dalo z njim veliko pogovarjati.

Zelo je spoštoval rusko literaturo, saj jo je imel v malem prstu. Nadvse je cenil Lermontova, zlasti Tolstoja, pa tudi Puškina. Tudi nemško književnost je popolnoma obvladal. Žal mu je bilo, da je v Rusiji prišlo do komunizma, vendar se temu ni čudil in je to razumel, ker je v tej deželi pred revolucijo vladala resnična revščina.

Pogreb je bil junija, udeležilo pa se ga je zelo veliko ljudi, zlasti iz Ljubljane."

Peterlin je po vrnitvi iz Rusije do svoje smrti živel precej bohemsko, veliko trenutkov je prebil tudi v gostilniški družbi. O tem pričajo mnogi objavljeni spominski drobci, med drugim tudi zapis njegovega mariborskega prijatelja Danila Gorinška z naslovom Petruška – ob 100-letnici Peterlinovega rojstva (Nedeljski dnevnik, 1979). Pisec pravi, da je bil Petruška "pred prvo vojno in po njej zelo znan pesnik, prevajalec, publicist in potopisec, še bolj pa je bil znan kot največji slovenski pesnik – ahasver." Gorinšek piše tudi, da je bil le deloma zaposlen, v glavnem pa bohem, "majhen, okrogel, rdečeličen, skoraj brez zob, poosebljena dobrota, pravi ruski mužik in ker je vsakega klical z imenom 'prijateljček', ga tudi nihče ni nazival drugače kot s tem imenom."

V tem sestavku Gorinšek opiše tudi zabavno anekdoto, kako je Petruška odšel od doma v toplih zimskih oblačilih, potem pa se tri dni ni vrnil domov, da ga je zaskrbljena gospodinja odšla iskat. Našla ga je v gostilni, kjer je s prijatelji popival – v kučmi in zimski suknji. Medtem pa se je zunaj že naredila pomlad, saj je bilo to v zadnjih dneh marca, zato ga je gospodinja smeje se opomnila, da je zunaj že pomlad. Petruška naj bi ji odgovoril: "Ja, prijateljica, ko sem bil zadnjič doma, je bila še zima."

Glede na vsa ta pričevanja in vse bolj pojemajoče ustvarjanje, lahko sklepamo, da je njegovo bohemsko in neurejeno življenje vplivalo tudi na njegovo literarno ustvarjanje.

Sicer je bil že prej s svojo poezijo bolj na obrobju literarnega snovanja, čeprav je živel in se družil z največjimi literarnimi duhovi slovenske književnosti. Svojo literarno dejavnost je skušal okrepiti, a mu to ni več uspelo.

Leta 1925 je izšla zbirka Znamenje, torej 13 let od izida prve. Leta 1934 so izšle Popotne pesmi, ki so bile izbor iz prvih dveh zbirk. Napisal je le še Ahasverjevo kroniko, ki pa nima umetnostnih pretenzij.

Ravno skoraj desetletni premori med zbirkami nakazujejo ustvarjalno stisko, še zlasti, ker po letu 1925 ni ustvaril nič novega. Presahnejo tudi objave v tedaj osrednjih literarnih revijah, zlasti pa v Ljubljanskem zvonu, katerega urednik je bil v tem času Fran Albreht. V tej reviji so pod Albrehtovo

taktirko objavljali tedanji vodilni pesniki, ki so se miselno in stilno vklapljali v sodobne literarne tokove od ekspresionizma do socialnega realizma in ki imajo še dandanes v literarnozgodovinskih ocenah posebna mesta.

Petruška s svojo preprosto poezijo tudi v tem smislu ostaja vse bolj obroben pojav.

Odmevi

Kljub vsemu je začel izdajati svojo literarno-kulturno revijo Odmevi, prva številka je izšla v jeseni leta 1929. Pridobil si je celo vrsto pomembnih in eminentnih literarnih sotrudnikov, kot so: Miran Jarc, B. Borko, E. Gangl, D. Gorinšek, V. Jerajeva, K. Meško, M. Pugelj, C. Golar, J. Glaser, tudi Stane Cuderman, Maksim Gaspari, Hinko Smrekar, Ivan Hribar, Marij Kogoj ... Sam je v njej malo objavljal, saj se je najbrž toliko bolj angažiral pri iskanju sodelavcev in celo z razpečevanjem, kakor se spominja Danilo Gorinšek (Še o Petruški, Nedeljski dnevnik, 1979).

Po zaključenem prvem letniku pa je Petruška na zadnji strani zapisal, da Odmevi stopajo mimo neprijateljskega razpoloženja "oficielne" literature s trdnim korakom v drugo leto izhajanja, da so bili z navdušenjem sprejeti, omenja pa tudi "togotno" odklanjanje Odmevov.

Zapiše tudi: "Mi hočemo jasnih, odkritosrčnih, smelih, a pravičnih besed. Kdor tako piše, stopa med borce za pravično stvar." Ni jasno, katero pravično stvar je imel Petruška v mislih, čeprav to lahko povezujemo z njegovo politično usmeritvijo, za kaj takega nimamo jasnih dokazov. Vendar pa nas te besede iz leta 1930 prepričujejo, da se ni vključil v nobeno od tedanjih literarnih smeri in da se je s tem postavil v obrambni položaj zaradi zavračanja ali pa zamolčevanja s strani tedanjih kulturnih in literarnih krogov.

Odmevi so delno sicer projugoslovansko usmerjeni, vendar pa daleč od skrajnosti, kakršno je v tedanjem času izkazoval časopis Orjuna.

Domneve o kakršni koli politični ali nacionalistični usmeritvi bi lahko potrdila le natančna analiza vseh letnikov Odmevov in objavljenih prispevkov, vendar to presega namen tega članka.

V Orjuni, listu organizacije jugoslovanskih nacionalistov, je objavljal tudi Petruška, kar pa seveda ni dokaz, da je bil vključen v to organizacijo. Potomci njegove družine (Bogo Klobučar, Karmen Klobučar, ki tudi živi v njegovi rojstni hiši) menijo, da je to mogoče, saj naj bi o tem govorilo tudi njihovo družinsko izročilo.

Vsekakor je nabolj verjetno, da je bil Peterlin orjunaš.

V tem časopisu je objavil tudi svoj prevod Korolije Jugane, vile najmlajše. Že sam naslov nakazuje izrazito projugoslovansko usmerjenost.

Leto dni po njegovi smrti je Josip Vandot zapisal (Jutro, 1939, št. 156), da je zadnja leta večinoma objavljal v političnih listih in da je med njegovo zapuščino našel pesmi, ki so bile natisnjene v nacionalnih listih in so seveda prav takšne vsebine. Vandot še pravi: "Petruška je bil zagrizen, brezkompromisen nacionalist, zato so te njegove pesmi polne ognja in prav udarne, velike literarne vrednosti pa nimajo zaradi preočitne tendence in patosa." Primer takšnega njegovega pesnikovanja je pesem Spomin na prevrat, ki je bila objavljena v "leposlovnem družinskem mesečniku" Pod lipo (urednik Anton Kristan) iz leta 1925, ki precej vzneseno govori o veselju in praznovanju ljudskih množic, ki so se otresle tirana, t.j. Avstro-Ogrske, saj pravi: "... odletel jim z vrata je tiran kakor cepec od poda ..." Pesem je seveda bolj priložnostna kot pa resen in umetniško izpiljen poskus.

Proč je že življenja ura mračna ...
(V pozabljenju)

Tako se je njegova življenjska pot leta 1938 iztekla. Tega leta je v domačem mestu po preboleli pljučnici nabiral moči. 21. junija se je ravno odpravljal v Brežice na pregled k specialistu, ko ga je v domači hiši zadela kap.

Njegova smrt in pogreb sta bila zabeležena v tedanjih časopisih, zlasti v Jutru, saj je bil Petruška občasni sodelavec tega lista. Objavljeni so bili tudi spominski članki njegovih prijateljev, ki so se vsi s toplo naklonjenostjo spominjali umrlega (Jutro, 1938, št. 142, 143, 144), pa celo anekdote in priložnostne pesmi, posvečene prijateljevemu spominu. Slovenski narod je pozorno zapisal vse podrobnosti o pogrebu: na njem so sodelovali Lira, kamniška mestna godba, sokoli s starostom Kazimirjem Gnusom in z zastavonošo s sokolskim praporom, zastavonoša kamniške narodne čitalnice in Lire, predstavniki novinarskega združenja, kulturnih društev, Slovenske matice, igralci, književniki, predstavniki v Kamniku živečih Rusov, pa tudi ves napredni Kamnik in njegov župan Nande Novak. Skozi špalir so "belo krsto nosili pokojnikovi tovariši četniki", med drugimi govorniki ob odprtem grobu pa se je od njega poslovil v imenu slovenskih četnikov Albin Ravnihar. Tudi Jutro omenja četnike, ki naj bi hkrati opravljali tudi vlogo častne straže.

Ob koncu zelo obsežnega pregleda njegovega življenja pa še nekaj besed o njegovi literarni zapuščini. Po njej sem spraševala že pri potomcih Peterlinove družine, vendar je Bogo Klobučar vedel le to, da je imel bogato knjižnico, ni pa vedel, kaj se je zgodilo z njegovo rokopisno zapuščino.

O tem obširno spregovori Josip Vandot, ki natančno opiše vso njegovo zapuščino. Brez odgovora pa ostaja vprašanje, kje se njegovi rokopisi nahajajo danes. Že omenjeni članek Petruškova literarna zapuščina (Jutro, 1939, št. 156) najprej govori o Petruškovih

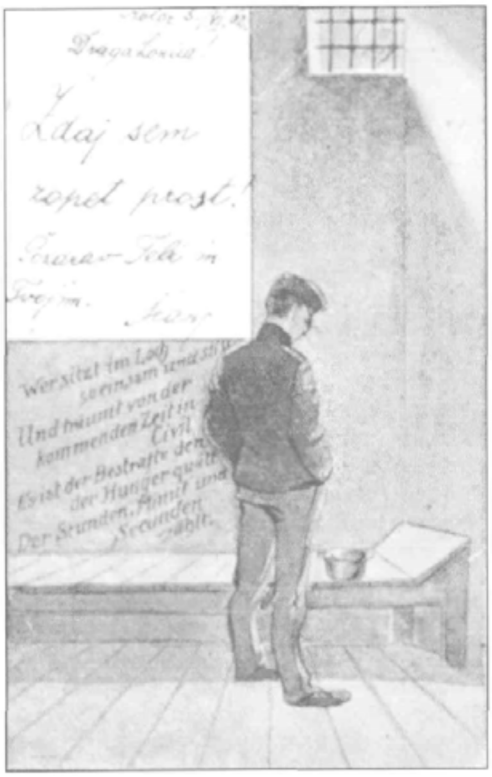

Dopisnica Lonici Dolinšek iz Kotorja l. 1902 z besedilom: »Zdaj sem zopet prost!« (po 8-mesečnem zaporu)

namenih, da bi svoja popotovanja opisal v več knjigah, vendar pa je bilo njegovo delo oteženo, ker je zapiske pustil v hiši svoje zaročenke na posestvu nedaleč od Bratskoja, ko se je po revoluciji moral na zapoved oblasti preseliti v Caricin na Volgi. Za te zapise je posredoval tudi poljski konzul, vendar neuspešno. Vandot poroča o tem, da so po smrti v njegovem stanovanju našli ogromno potiskanega in popisanega papirja, ki se nanaša na obdobje po Petruškovi vrnitvi iz Rusije. Zapiše tudi trditev, da se je njegova pesniška produkcija po vrnitvi zmanjšala, na kar kaže tudi precejšnje število lističev, na katerih so bili zapisani le začetni verzi brez nadaljevanja.

Vandot je v njegovi zapuščini našel:

1. Drobno popisane pole pesmi, ki so nastale v Rusiji med leti 1901–1909 in poslane Golarju za objavo. Večina je bila objavljena v zbirki Po cesti in stepi, med njimi pa je Vandot našel tudi nekaj neobjavljenih, za katere meni, da so dobre.

2. Pesmi nacionalne vsebine, nastale od l. 1919 dalje, vendar brez posebne literarne vrednosti.

3. Med zapuščino so omenjeni tudi prevodi, Vandot pa opozori na Mickiewizcevega Konrada Wallenroda, ki je obležal v predalu neke založbe.

4. Vandot navaja tudi štiri krajše feljtone: Žaba, Carična, Oj, v tistih starih dobrih časih, Srečen in vesel božič, Nočna hoja (napisano v Rusiji). Od vseh teh proznih sestavkov sem našla le besedilo Na sveti večer (Ljubljanski zvon, 1904), ki je najbrž identično z rokopisom z naslovom Srečen in vesel božič.

5. V zapuščini so bili najdeni tudi nekateri potopisi, hkrati pa Vandot zapiše, da je drugi del Ahasverjeve kronike Petruška nameraval sestaviti iz objavljenih člankov.

6. Največji del njegove zapuščine pa so obsegale prigodnice in priložnostne pesmi, vse neobjavljene. Vandot jih ocenjuje kot zanimive, saj odražajo dobrodušen, brezskrben in muhast Peterlinov značaj, vendar pa so brez prave pesniške vrednosti. Nekatere priložnostne pesmi so vsebovale tudi akrostihe, po mnenju avtorja pa so posledica tega, da je Peterlin s svojimi prijatelji zelo veliko časa prebil za gostilniškim omizjem.

Moje pesmi niso kot trgovci ...

Čeprav Petruška ni bil samo pesnik, ampak tudi potopisec, se bomo na tem mestu omejili samo na njegov pesniški opus, ki je najbolj obširen in pregleden.

Vendar pa je za razumevanje položaja njegovega pesništva znotraj slovenske literarne zgodovine nujna oznaka tedanjih slovenskih literarnih razmer.

Moderna

V času njegovih prvih pesniških poskusov je slovenska književnost z moderno in njenimi predstavniki: Ivanom Cankarjem, Aleksandrom Murnom, Dragotinom Kettejem in Otonom Župančičem doživljala svoj drugi vrhunec. Petruška je bil tudi osebno prisoten pri snovanju in umetniškem zamahu teh štirih izjemnih ustvarjalcev, saj je s Kettejem hodil v šolo, z Murnom pa sta si delila sobo v cukrarni. Njihove umetniškoizpovedne moči ni nikdar dosegel, vendar pa je bil njihov sopotnik, zato je v njegovi poeziji opazen močan vpliv zlasti Murnovega pesništva, predvsem v kratkih impresionističnih pesmih z vtisi iz narave. Ravno zato ga literarna zgodovina pri opredeljevanju prišteva k zapoznelim epigonom moderne, kamor pa so ga uvrščali že tedanji kritiki. Oznaka epigonstvo je na njegovo pesništvo nalepljena predvsem zato, ker to nima samosvoje in izvirne umetniške moči, zato je ostalo bolj kot ne na nivoju posnemanja, čeprav seveda ne hotenega ali namernega. Mnogi literarni zgodovinarji pa ga k zapoznelim sopotnikom moderne uvrščajo zato, ker je v tej maniri pisal še, ko trije od velikih ustvarjalcev niso več živeli, medtem ko je Župančič s svojo poezijo zorel in se razvijal v novih literarnih smereh.

Petruška pa ostaja zvest svoji začetni literarni usmeritvi ves čas svojega pesnikovanja.

Literarna dogajanja po letu 1918

Leto 1918 velja v literarni zgodovini za leto, ki označuje konec moderne. V književnosti se pojavijo novi stilni in miselni tokovi. Hkrati pa so se pojavljale tudi napetosti zaradi različnih gledanj na jugoslovansko vprašanje, saj so nekateri intelektualci zavračali srbsko idejo narodnega sta-

pljanja (Ferdo Kozak, Josip Vidmar, Fran Albreht). V nekaterih pisateljskih krogih pa so bili zato zelo zagreti za jugoslovanstvo, nekateri so sodelovali celo v Organizaciji jugoslovanskih nacionalistov (Orjuna), npr. Engelbert Gangl, Vladimir Levstik (F. Zadravec, Zgodovina slovenskega slovstva, str. 19).

Tudi politično področje je bilo živahno in večplastno: Zvon je npr. kasneje prevzel levičarsko usmerjeni Juš Kozak, zato je več socialnorealističnih prispevkov. Močan pa je bil tudi kulturno-umetniški krog s krščanskim konceptom, ki se je gibal od mističnega in metafizičnega doživljanja sveta in tudi slovenstva do krščanskega eksistencializma in personalizma (Edvard Kocbek) ter do izrazite krščanske ideološkosti. Ta razslojenost se je odražala v celi vrsti literarnih revij in celo v različnih založbah.

Ni si težko predstavljati, da se je Petruška v tem vrvenju idej, novih ustvarjalcev in literarnih vplivov po dolgoletni odsotnosti kar težko znašel. S svojo slovansko usmerjenostjo, nostalgičnim projugoslovanstvom, z nepoznavanjem novih razmer v svoji domovini in kot zapozneli naslednik moderne je deloval nekoliko izvenčasovno.

Med prvo in drugo svetovno vojno je evropska književnost doživljala pomembne premike, saj so nastajale tudi smeri, ki so revolucionarno zavračale tradicionalne umetniške postopke. Poleg teh avantgardnih smeri, ki pri nas ne ostanejo brez odmeva, je še vedno prisotem simbolizem, pa tudi estetsko konzervativnejše smeri. Za Slovence je pomemben zlasti srednje-evropski ekspresionizem, ki se od drugih modernističnih literarnih smeri razlikuje po tem, da ni usmerjen le v zavračanje tradicije in negiranje običajnih jezikovnih in pesniških postopkov, pač pa se zavzema za družbeno in moralno preobrazbo. Ekspresionizem je v marsičem nasproten impresionizmu kot glavni značilnosti slovenske moderne. Kot odsev povojne depresivnosti prinaša namesto lepih in harmoničnih občutij poetiko grdega, izrazno in miselno ostrino, težnjo po moralnem očiščenju in kolektivnem bratstvu.

V našem ekspresionizmu pa se razvijejo tudi različice: religiozna, proletarsko-socialna in kozmičnodoživljajska. Med takšne ustvarjalce sodijo Anton Vodnik, Miran Jarc, Edvard Kocbek, Božo Vodušek, Slavko Grum.

Kot nasprotje pretirani destruktivnosti in individualizmu se v Evropi pojavi še t. i. nova stvarnost, ki je za slovensko književnost prav tako pomembna, zlasti zaradi vpliva na socialni realizem, močan pa je tudi vpliv ruskega socialističnega realizma. Socialni realizem postane prevladujoč po letu 1930. Ti ustvarjalci, med njimi tudi nekateri ekspresionisti, se od apokaliptičnih vizij obrnejo v vsakdanjost, k malemu slovenskemu človeku in njegovim socialnim stiskam. Na podlagi materialističnega in pozitivističnega prepričanja je v ospredju predvsem socialna stran človekovega obstoja, ki je pogojen s krivičnim družbenim redom. V slovensko književnost stopijo pisci z obrobnih slovenskih pokrajin: Prežihov Voranc, Miško Kranjec, pa tudi pesniki Tone Seliškar, Mile Klopčič, Igo Gruden idr.

Prvič v slovenski književnosti se je pojavil celo modernizem, ki se sicer ni razmahnil in razvijal naprej, vendar pa ga kljub vsemu lahko pojmujemo kot predhodnika modernistične književnosti poznih 60-ih let. Anton Podbevšek in Integrali Srečka Kosovela so prav gotovo takšni uspeli poskusi.

Obširen oris tedanjih literarnih razmer seveda nima neposredne povezave z našim pesnikom. Vendar pa nam slika tedanjega umetniškega vrvenja še bolj živo ponazori, kako obroben pojav je bila Petruškova poezija s pretiranim naslanjanjem na moderno, ki je v tem času že zdavnaj izzvenela, s preprostimi motivi, kot so slike iz narave, spomini na dom, preprosta fantovska in ljudsko obarvana ljubezen, skromne refleksije, ki se opirajo predvsem na motiv minevanja in življenjskega razočaranja. Kljub vsemu pa je bil zaradi svoje dejavnosti, pogostega objavljanja in revije Odmevi del tedanjega dogajanja, prav gotovo pa ne anonimnež. Poznali so ga vsi tedanji kulturniški krogi, saj so mnogi sodelovali z njim pri Odmevih. Zlasti pa je bil priljubljen zaradi svoje nenavadne usode ter popotništva in tudi bohemstva.

Moje pesmi jasne so, priproste (Moje pesmi)

V tem delu bom skušala ovrednotiti tudi njegov pesniški prispevek.

V slovensko književnost je Petruška posegel kot pesnik, potopisec in prevajalec. Izdal je tri pesniške zbirke: Po cesti in stepi (1912), Znamenje (1925) in Popotne pesmi (1934), ki je sestavljena iz pesmi prvih dveh zbirk. Leta 1936 je izdal potopis Ahasverjeva kronika 1 – K matuški Rusiji.

S svojimi objavami je sodeloval pri celi vrsti časopisov s poezijo, ki je večinoma zbrana v zbirkah, pa tudi s spominskimi zapisi in potopisi. Zlasti sta zanimiva in dragocena članka V stari cukrarni (Kronika slovenskih mest, 1935), ki ima lahko celo zgodovinski pomen zaradi slikovitega in živega orisa življenjskih in socialnih razmer, v kakršnih so delovali najpomembnejši slovenski književniki, in Pri grofu Levu N. Tolstem v Jasni Poljani (Ljubljanski zvon, 1905). Oba članka sem že omenila.

Po cesti in stepi

Pesmi, objavljene v tej zbirki, so nastajale med njegovim bivanjem v Rusiji.

Že pred objavo zbirke jih je Petruška večinoma objavljal v Ljubljanskem zvonu. Rokopise teh pesmi je poslal svojemu prijatelju Golarju, ki je poskrbel tako za objavo v Ljubljanskem zvonu kot tudi za zbirko.

Prevladujejo pokrajinske in razpoloženj-

ske impresije, največ iz Ukrajine, spomini na dom, ljubezenski motivi in predvsem pesmi, polne popotnega nemira in bohemstva. Ravno ta motiv je najmočnejši, pa tudi najbolj izviren, saj česa podobnega v slovenski književnosti, razen v drobcih, ni moč zaslediti.

Motiv potepuštva ali skitalstva, kot ga imenuje v svoji literarni zgodovini Franc Zadravec, sega od otožnih do veseljaških in šegavih razpoloženj.

Nekatere pesmi zaradi naravne čustvenosti tudi izstopajo iz epigonskega okvira.

Že prva pesem z naslovom Moja pesem je pesnikova poetološka izpoved in njegova usmeritev, zato jo je treba posebej omeniti, saj nabolj neposredno označuje naravo in domet Petruškove poezije:

Moje pesmi jasne so, priproste
ko cvetlice v gajih in na polji,
v mraku v tugi nagnejo glavice,
v kasni dan so pri najboljši volji.

Kot košate, vitke vaške lipe
ljubko po domače vam šumijo,
kar vdahnila je rodna zemlja:
misli svetle, radost, tožno davorijo.

Petruškove iztočnice so torej: preprostost, čustvenost, neposrednost, pripadnost domačijskemu svetu. Ali kot pravi F. Albreht v Književnih poročilih (Ljubljanski zvon, 1912, str. 104): "On je gorenjski fant, kot se zdi, brez posebnih pretenzij za tisto 'visoko' umetnost. Tudi moderen ni. Njegovo čustvo je sicer nežno, a ni dovolj ofinjeno in iztančeno, da bi se nas dojmilo s tistim misterijoznim čarom, kakor pesmi nekaterih modernih lirikov ... Težkih pesmi ne piše."

Zares je njegova poezija mestoma prav po vaško robata, čeprav ne brez prisrčnosti, ljudsko preprosta tako miselno kot izpovedno in brez posebne moči in vplivnosti, ki jo zmorejo velike umetnine.

Estetsko so mu najbolj uspele slike iz narave, npr. Zimska vožnja, Poletna slika, Jutro, Na nebu migljajo zvezdice, Divja vihar čez polje. Za primer estetsko prepričljive in izvirne naj navedem del Poletne slike:

Po nadoblačni
morski modrini
k svoji družini
v pristan mračni
z jadri plamtečimi,
s poljubi gorečimi
solnce se vrača ...

Kljub preprostosti pesem izstopa zaradi zgoščenega in estetskega izraza, s katerim se odmika od poenostavljenega posnemanja Murnovega impresionizma. Poetični oris poletnega poznega popoldneva bogatijo tudi izvirne metafore, kakršnih je pri Petruški malo.

Mnoge druge pesmi preočitno spominjajo na Murna, npr. pesem Mrak, kjer Petruška razvija motiv minljivosti in slutnjo smrti z metaforo črnega vrana.

Omeniti je treba tudi nekaj poskusov življenjskoizpovedne poezije, kar pa prav tako ostaja na ravni preprostega, naivnega izpovedovanja nezadoščenosti, življenjskega razočaranja in neustreznosti vsakdanjika. Kot primer naj navedem pesem Večnosti, ki je na moč podobna Murnovemu Trenutku:

Vse, kar bo, zakrila nje tema je,
vse, kar bilo, v sivo noč zagrne,
kdor pa gre odkrivat njene kraje,
se nazaj nikoli ne povrne.

Pesmi z eksistencialno vsebino so še npr. Prešli so dnevi kot oblak, ki izpoveduje neujetost v vsakdanje življenjske okoliščine, zato pesnik blodi po svetu; potem V mestnem parku, ki govori o minljivosti življenja, zato pesnik išče ljubezen in dekle, saj je to rešitev pred prehitro iztekajočim se življenjem.

Najbolj izviren je seveda motiv potepuškosti, kar je sploh odlika te zbirke in Petruškove poezije nasploh. "To nemirno potovanje iz kraja v kraj, mrzlično hlastanje za novimi vtisi ljudi in krajev, to skitalstvo in nestalnost bivanja, kakor odsev notranje neskladnosti in neumirjenosti naše ..." (F. Albreht, prav tam) je tista Petruškova posebnost, ki ga je rešila pred pozabo. Tudi F. Zadravec pravi: "Lirsko jedro oz. konstanta večine pesmi v zbirki Po cesti in stepi je poleg ljubezni prav skitalski motiv in sega od otožnih do veseljaških skrajnosti. Če je Murn izbral topol, da bi izrazil osamljenost, ga je Petruška zato, da bi poudaril obratno vrednost: ni topol, ki bi sredi stepe zaman hrepenel v daljavo, ampak je žerjav, ki svobodno leti k soncu." (Zgodovina slovenskega slovstva 6, 1972)

Jaz pa pojdem po svetu

Jaz sem sam, to je res, sredi tujih ljudi,
a nisem privezan nanje,
tudi nisem topol, sam, sredi stepi,
ki zaman tja v daljavo z očmi hrepeni.
Le poglej na nebo, na te sive megle!
Niso sive megle, so žerjavi,
popotniki s severa k jugu lete,
z viharjem se kosajo, s solncem bleste.

V nadaljevanju pesmi se Petruška primerja z ahasverjem, katerega življenje je le popotni dan in neomejena svoboda.

Vedrino takšne življenjske izbire izraža tudi pesem Svetlo se mi zdi življenje – v njej se primerja s svetlimi brezami ob poti, zato se ne meni za vsakdanje drvenje ali poglobljeno življenjsko filozofijo, ker je on nevezan in svoboden. Zanj so življenjske družice steze in ceste, za brate pa si izbere hraste, gabre in bore ob poti, kar ga navdaja z veseljem in optimizmom.

Kolikor ga je tedanja kritika sploh opazila, je zabeležila bolj kot ne zadržane ocene,

razen Frana Albrehta v Ljubljanskem zvonu, ki sicer opazi in opozori na pomanjkljivosti Petruškove zbirke, prav tako pa se zaveda pozitivnih strani njegovega dela. Dom in svet (1913, str. 112) oceni zbirko kot neokretno in neotesano zaradi mladosti in gorenjske nature, z zadržano naklonjenostjo sprejme Popotne pesmi, sicer pa je do zbirke odklonilen. Čas (1913, str. 317), znanstvena revija Leonove družbe (urednik Aleš Ušeničnik), pa kot edino prednost zbirke navede naravno in neprisiljeno preprostost, sicer pa so za ocenjevalca pesmi le prazne površinske podobe brez duše in jedra.

Res ima zbirka šibak učinek, ki ga povzročita tudi nepreglednost in to, da knjižica nima kazala.

Ob koncu je treba omeniti, da vsebuje skromna knjižica tudi nekaj pesmi, ki bi jih utegnili ceniti zlasti njegovi someščani, saj z ljubeznijo opevajo domači kraj z značilnim planinskim ozadjem.

Pesniška zbirka Po cesti in stepi res ni vrhunski umetniški dosežek, vendar pa pesnik takih namenov niti ni imel. Tudi stilno so pesmi neizvirne, eklektične, večkrat prav po gorenjsko robate in preveč oprte na ljudsko izraznost in poetiko. Vendar pa je v zbirki nekaj dobrih pesmi, poleg tega pa tudi svež in samosvoj motiv skitalstva. Vse to in enkratna življenjska usoda rešujejo zbirko pred prahom popolne pozabe.

Znamenje

Po letu 1915 in po vrnitvi v domovino Petruška v svojem pesnikovanju popušča. Tudi pesmi vse manj objavlja, zlasti v uglednejših literarnih revijah. V Ljubljanskem zvonu se od leta 1915 do leta 1922 sploh ne pojavi, prav tako ne v Domu in svetu.

Ljubljanski zvon 1922. leta objavi dve pesmici, ki kasneje izideta v zbirki Znamenje.

Leta 1925 izide njegova druga zbirka Znamenje. Knjižica je skromna samozaložba, ki jo krasita dva lesoreza Staneta Cudermana.

Na izid se je ponovno odzval Fran Albreht (1925, str. 63), ki svojega odnosa do Petruškove poezije ni spremenil. Priznava, da ne gre za modernističen poskus, pač pa za ljudsko preprosto, čustveno pesništvo, čeprav ne tragično razgibano in zapleteno. Tudi idejno in formalno njegovo pesništvo ni revolucionarno, saj je zorel ob poznejših sopotnikih takratne moderne. S tega stališča je kritik Albreht Petruški naklonjen, čeprav mu poočita pretirano zgledovanje po moderni, zlasti pa Golarju. Prepoznava pa tudi močne vplive slovenske in ruske narodne pesmi. "V celoti pa je v Znamenju pesnik dovolj samosvoj. Zmôžil se je, krajši je postal, točnejši, neposrednejši v čuvstvu. Zlasti ta prisrčna, izredna toplina čuvstva, ki se zdi v svojem zunanjem izrazu bolj ruska nego slovenska in ki jo je naš čas malone pregnal iz pesmi, je tisto, kar nam dela Petruškin stih tako prikupen in mil," zaključi Albreht. Lino Legiša je veliko let pozneje v svoji Zgodovini slovenskega slovstva (Slovenska matica, 1969) zapisal, da zbirka Znamenja razkriva osamljenost, zagrenjenost in trudnost človeka, ki je prehodil življenje in ga obdaja misel na smrt in da so le redke pesmi o ljubezni in mladosti vedre. Petruškovim pesmim Legiša pripiše tudi inspiracijsko nezadostne prigodniške nagibe, vsakdanje izražanje in pojmovno ohlapno metaforiko, samovoljno izbiro besed le zaradi rimanja ter neokreten in trd ritem.

Lahko bi pritrdili tako kritiškemu kot literarnozgodovinskemu zapisu, ki sem ju navedla.

Petruškova neposrednost, ljudska preprostost, nenavadna potepuška narava in značaj ter namerno odmikanje od modernosti pri bralcu vzbudijo simpatijo. Res pa je tudi, da je ta poezija tako vsebinsko kot oblikovno skromna in ne dosega ravni pesnikovih zgledov, pa tudi dovršene poetike ne.

Opazno pa je, da je sama zbirka bolj pretehtano sestavljena, obsega le 30 pesmi.

Na začetek zbirke je postavljena pesem Znamenje, to je tudi naslov zbirke, ki izpričuje njegovo življenjsko izpoved in usodo hkrati:

Pod kakšno zvezdo ... sam ne vem,
kako sem bil ustvarjen:
nestalen sem vesel bohem,
rad kosam se z viharjem.

Seveda nas to spomni na prvo zbirko, ki je prav tako imela uvodno in hkrati nosilno pesem s temeljno izpovedjo.

V zbirki tokrat najdemo veliko manj svetlih impresij iz narave, ki se navezujejo na prvo zbirko. Novi so šegavo obarvani pivski motivi. V nadaljevanju zbirke kmalu prevladajo mračnejše barve, ki jih prikličejo motivi minevanja, izgubljene ljubezni, slutnja smrti, neizpolnjenih pričakovanj ter življenjskih razočaranj.

Naj za primer navedem eno od tipičnih resigniranih življenjskoizpovednih pesmi:

Nočni gost

Na razpotji križ stoji,
k njemu potnik pozen se napravi,
tam se težki mu korak ustavi,
v sivo dalj pogled mu zastrmi.

Cilj življenja, radost, moč,
vse, kar mu je nekdaj milo bilo,
kar ga v boju vedno je bodrilo,
zgubil je to pozno, težko noč ...

In ostal je z Bogom sam.
... Že na vzhodu se nebo je vnelo:
mračni gost stoji še pred razpelom,
no, zdaj ve, kje vodi pot in kam.

Očitno Petruškin korak ni več lahkoten, ko potuje po svetu, pač pa utrujeno zastoji ob razpelu, se z razočaranjem ozira nazaj, ko je pesnik še imel življenjski cilj, veselje

in moč. Njegov korak je zdaj – težak, dalja ni več jasna, ampak siva in tudi osmislitev njegovega bivanja se izgubi v premišljevanju o koncu življenja.

Ta pesem je značilna za zbirko Znamenja vsebinsko in tudi formalno. Nazorno nam prikaže skromno oblikovno moč s preprostim izrazom brez posebnega poetičnega žara in izvirnih pesniških postopkov. Vendarle pa skozi pesem seva iskreno življenjsko občutje.

Tudi sicer redkokdaj najdemo v zbirki metaforične oznake, pa še te so večinoma preproste in neučinkovite (npr.: na dušo legel je jesenski somrak hladni, carice večne – smrti spe tam, čas, ta naš tiran nezvani). Veliko več je metonimij in komparacij, ki pa prav tako ne dosegajo posebnega estetskega in umetnostnega nivoja (kot osamljen slepec mračna pota grem, lepa si ko nagelj rdeč...).

Očitna pa je še ena pomanjkljivost, ki jo je najbrž povzročila dolgoletna iztrganost iz domačega okolja in jezika – to je pogosta raba srbohrvatizmov, ki delujejo nadvse moteče.

Zanimivost te zbirke so še poskusi mistično obarvanih pesmi z religiozno vsebino, ki morda nekoliko spominjajo na eskpresionistično poetiko, npr. Salomeja, vendar pa ti poskusi niso najbolj posrečeni.

Popotne pesmi

Zbirka s tem naslovom je izšla leta 1934. V njej je izbor pesmi iz prvih dveh zbirk, nekaj pa je tudi novih.

Zbirka je izšla pri Odmevih, torej pri njegovi reviji, prinaša pa kar 100 pesmi. Zaradi množice izbranih besedil je zbirka kot celota nepregledna, posebne tematske in motivne urejenosti ni opaziti.

Kritiški zapis je priobčilo le Jutro v rubriki Kulturni pregled, v katerem neznani kritik kot posebnost zbirke poudari prav potepuško razpoloženje. To opredeli kot sanje o novi bohemski svobodi, zavračanje ustaljenega življenja in uniformirane službe zaradi ljubezni do tavanja po širnem svetu. "Erotično in ljubezensko" liriko označi kot povprečno in navaja, da že površna razčlemba npr. metafor in verzov kaže na pomanjkanje pesniške sile. Kritik tudi meni, da za njegovimi pesmimi bralec ne čuti močnih doživetij in ne sugestivnih idej in da ni metaforične iznajdljivosti in ne prav posebne učinkovitosti. Kljub temu ga priznava kot lirika pristnega in prikupnega kova, predvsem zaradi izvirnih potepuških motivov, vedre in ljudske šegavosti.

Posebnost te zbirke je predgovor filozofa Franceta Vebra, ki pa govori zgolj o stopnjah človekovega notranjega doživljanja, kar opredeli kot poskus filozofsko-estetske razčlembe lirike. Le na koncu mimogrede svoje teze aplicira na "prijatelja Petruško", kot mu pravi.

Tematsko in motivno se ta zbirka navezuje seveda na prejšnji dve, torej se spet srečamo s popotniškimi in pokrajinskimi motivi, z ljubezenskimi in življenjskoizpovednimi pesmimi. Nekaj je tudi balad in romanc, ki pa niso pretirano učinkovite.

Prav tako na začetku zbirke stoji nosilna pesem kot življenjski moto, in sicer gre za pesem Jaz pa pojdem prek poljan, ki sem jo navedla že pri obravnavi prve zbirke.

Tej svobodi in nevezanosti botruje "moje to srce nemirno", ki "le naprej, naprej teži,/ kjer v daljavi gora temni."

Posebno ob poznavanju njegove življenjske in pesniške usode se nam zdi pristno pretresljiva pesem Nikoli in nikdar ne žanjem:

Nikoli in nikdar ne žanjem,
nikoli in nikdar nisem sejal,
ne polnim časa z delovanjem,
preteklih dni mi ni nič žal.

Za njegovo domače mesto pa ima svojstven pomen pesem Moj rojstni kraj, ki nostalgično opeva lepoto kraja in pesnikovo ljubezen do doma:

A sred zelenega pod vami carstva
ležalo, zvesto si carstva
ljubezni mesto, tihega kovarstva,
kjer bil sem ljubljen,
kjer strastno sem ljubil,
kjer toliko sem našel, a še več izgubil ...

Nove pesmi so posvečene prijateljem Ketteju, Murnu in Puglju, so prigodniške, a okorne, z njimi pa izkazuje spoštovanje in posebno naklonjenost tem imenom kot prijateljem in slovenskim pesnikom hkrati.

Kljub fragmentarni obdelavi pesnikovega življenja in dela je iz prispevka razvidna njegova nenavadnost, izvirnost, potepuška in bohemska narava, kar ga še po toliko letih dela za izjemno osebnost.

Literatura

1. Radivoj Peterlin - Petruška: Po cesti in stepi, Slovenska matica, 1912.
2. Radivoj Peterlin - Petruška: Znamenje, samozaložba, 1925.
3. Radivoj Peterlin - Petruška: Popotne pesmi, Odmevi, 1935.
4. Radivoj Peterlin - Petruška: Ahasverjeva kronika 1 – K matuški Rusiji, Odmevi, 1934.
5. Radivoj Peterlin - Petruška: V gorah Kavkaza, Planinski vestnik, 1905.
6. Radivoj Peterlin - Petruška: Pri grofu Levu N. Tolstem v Jasni Poljani, Ljubljanski zvon, 1905
7. Radivoj Peterlin - Petruška: Na par svetopisemskih gora v Palestini, Planinski vestnik, 1907.
8. Radivoj Peterlin - Petruška: Finska, dežela tisočerih jezer, Planinski vestnik, 1910.
9. Radivoj Peterlin - Petruška: Na sveti večer, Ljubljanski zvon, 1904.
10. Radivoj Peterlin - Petruška: Spomin na prevrat, Pod lipo, št. 9, 1925.

11. Radivoj Peterlin - Petruška: V stari cukrarni, Kronika slovenskih mest, 1935.
12. Radivoj Peterlin - Petruška, Po cesti in stepi; Dom in svet, str. 112, 1913.
13. P. Perko: Po stepi, Čas, str. 317, 1913.
14. Fran Albrecht: Radivoj Peterlin - Petruška, Po cesti in stepi, Ljubljanski zvon, 1913.
15. Fran Albrecht: Rad. Peterlin - Petruška, Znamenje, Ljubljanski zvon, 1926.
16. (Neznani avtor): Radivoj Peterlin - Petruška – Ob pesnikovi petdesetletnici, Jutro, št. 24, 1929.
17. (Neznani avtor): Petruškove Popotne pesmi, Jutro, št. 110, 1934.
18. (Neznani avtor): Radivoj Peterlin - Petruška, Popotne pesmi, Slovenec, št. 104, 1934.
19. (Neznani avtor): Pesnik Radivoj Peterlin - Petruška je včeraj popoldne v Kamniku nenadno umrl, Jutro, št. 142, 1938.
20. (Neznani avtor): Poet na mrtvaškem odru, Jutro, št. 143, 1938.
21. Ivan Albreht: Zbogom, Petruška, zbogom, Jutro, št. 143, 1938.
22. Griša Koritnik: Prijatelju Petruški, Jutro, št. 143, 1938.
23. Fran Lipah: Prijateljček, Jutro, št. 143, 1938.
24. Anton Debeljak: Petruški na pot, Jutro, št. 143, 1938.
25. (Neznani avtor): Radivoja Petruške zadnja pot, Jutro, št. 144, 1938.
26. (Neznani avtor): Zadnja pot Radivoja Petruške, Slovenski narod, št. 140, 1938.
27. (Neznani avtor): Veliki romar Petruška umrl, Slovenski narod, št. 138, 1938.
28. Josip Vandot: Petruškova literarna zapuščina, Jutro, št. 156, 1939.
29. Danilo Gorinšek, Ob 100-letnici Petruškovega rojstva, Nedeljski dnevnik, 1979.
30. Danilo Gorinšek, Še o Petruški, Nedeljski dnevnik, 1979.
31. France Capuder: Znameniti možje iz kamniškega okraja, Na bregovih Bistrice.
32. Lino Legiša: Lirika v času moderne, Državna založba Slovenije, 1952.
33. Lino Legiša: Zgodovina slovenskega slovstva, Slovenska matica, 1969.
34. Anton Slodnjak: Slovensko slovstvo, Mladinska knjiga, 1968.
35. Fran Zadravec: Zgodovina slovenskega slovstva 6, Založba Obzorja Maribor, 1972.
36. Boris Paternu, Obdobja in stili v slovenski književnosti, Mladinska knjiga, 1989.
37. Slovenski biografski leksikon, 7. zvezek, SAZU.

Potepuh Petruška

SUMMARY

Radivoj Peterlin - Petruška is well known citizene of Kamnik because of his ahaseurismus as well as his literary work.

He was born on 28th January 1879 in Kamnik and he went to school in his hometown, and in Novo mesto.

In 1899 he was leading bohemian life in the company of Golar and Murn in the building in Ljubljana once used as a sugar factory, one year later he enlisted, but got into conflict with his superior officers because of his Pan-Slavism. As a soldier he was in Boka Kotorska, but in 1901 he run away for the first time to Monte Negro. He was caught and thrown into prison for eight months. In 1902 he escaped again and successfully this time as he got Montenegrin passport on behalf of acquairtance with the Duke, and went to Russia. He returned after the fall of Austro-Hungarian Empire in 1919. He got a job at a Central office of workers' inssurance. He was also a reporter and editor of his own magazine Odmevi (Echoes).

There are certain hints present about his political activities and particularly about his nationalist ideas. It is possible that he was a member of Orjuna.

He travelled a lot. It is vagabondism and unusual way of travelling that makes his life and fate so mysterious. He wandered and cycled nearly through whole Europe, a major part of Russia, he travelled to the Near East.

He wrote aboute these trips in his traveller's journals. In the most interesting one V gorah Kavkaza (Ljubljanski zvon, 1905) he described his solo climbing the mountain Ararat.

He published a lot – almost in all magazines and newspapers therefore it is difficult to make a complete list of his works as bibliography of his publications requires a large research project. He published particularly poems, some short stories, traveller's journals, translations and memorial notes. There were three volumes of his poems published: Po cesti in stepi (1912), Znamenje (1925), and Popotne pesmi (1934). He also published a volume of his memoirs Ahasverjeva kronika 1 – K matuški Rusiji. According to some evidence he was planning to go on with the chronicle, but he never did. Obviously towards the end of his life his creativity failed, yet he was well known and popular among his contemporaries, partly on behalf of his bohemian life, too.

Vtis blagostanja

Norme in navade najpremožnejših meščanov Kamnika v drugi polovici 19. stoletja

Zora Torkar

Mag. Zora Torkar, Jurčičeva ulica 22, 1241 Kamnik

V zadnjih letih je na Slovenskem ponovno zraslo zanimanje za vsakdanje življenje naših prednikov. V središču pozornosti je zopet človek: njegovo vsakdanje življenje, navade, vloga v družbi, njegovo mišljenje in vedenje, zanimanja in podobno. Med številnimi tovrstnimi možnostmi sem se odločila za raziskovanje najpremožnejše plasti meščanov Kamnika v drugi polovici 19. stoletja. Glavni vir za oblikovanje tega sloja so bili volilni imeniki za deželnozborske volitve v mestni kuriji Tržič-Radovljica-Kamnik. Za Kamnik so v Arhivu Republike Slovenije ohranjeni volilni imeniki za leto 1861 in januar 1867 (delno) in popolnoma za marčevske volitve 1867, 1871, 1877, 1883, 1889, 1895, 1901, 1908 in 1913 (manjkajo le za volitve 1870)./1/ Poudarek je torej na volilnih upravičencih davčne skupine, čeprav so se od osemdesetih let naprej začeli pojavljati med najpremožnejšimi meščani še predstavniki svobodnih poklicev, na primer advokati, notarji, zdravniki, ki pa jih za primerjavo tudi obravnavamo. V analizo so bili vključeni volilci prvega in drugega volilnega razreda mestne kurije Kamnik, in še to ne vsi. Po podatkih je bilo vseh sto (brez volilcev iz inteligenčne skupine), odločili pa smo se le za podrobnejšo obdelavo šestdesetih družin. Izločeni so bili vsi tisti, ki so bili na volilnem imeniku prvega in drugega razreda le enkrat, torej tisti, ki so imeli visoke dohodke in davke manj kot šest let. Prav tako smo izločili tudi tiste, ki so sicer imeli v davčni občini Kamnik nepremičnine ali prijavljeno obrt, ne pa tudi stalnega bivališča. Pri analizi so torej upoštevani samo meščani Kamnika, lastniki gradov in graščin, kot so Zaprice, Spodnje in Zgornje Perovo, Križ, pa predstavljajo posebno kategorijo prebivalstva, ki potrebuje samostojno raziskavo.

/1/ ARS, Deželno predsedstvo za Kranjsko. Deželnozborske volitve. Mestna kurija Tržič-Radovljica-Kamnik, fasc. 34–36.

Pri razkrivanju njihovega načina življenja sem naletela na razne raziskovalne sklope, ki sem jih s pomočjo arhivskih in časopisnih virov, literature ter drugih materialnih ostankov lahko različno raziskala. Zanimal me je predvsem izvor njihovega premoženja: ali so več dohodkov pridobili od zemljiških posesti in drugih nepremičnin ali je prevladovala posebno dobičkonosna gospodarska dejavnost. V zvezi s tem me je zanimalo gibanje uspešnosti neke družine, koliko časa je meščansko gospodinjstvo "zdržalo" med najpremožnejšimi, kdaj je prišlo do krize ali propada, kaj je bilo temu vzrok. Po drugi strani sem se poskušala vživeti v njihovo vlogo v lokalni politiki, gospodarstvu, na finančnem, šolskem in društvenem področju. Seveda nisem smela zanemariti tudi njihovega družinskega življenja, saj je trdna in urejena družina pomenila enega izmed idealov meščanskega mišljenja in vedenja. Zato sem se lotila analize družinskih vezi, krajevnega in socialnega izvora mladoporočencev, tako imenovanih gospodarskih porok, pomena krstnih in poročnih prič, umrljivosti meščanov in podobno. Stanu primerno je moralo biti tudi slovo od življenja, veliko vlogo so imele predvsem oporoke in način pokopa. Zunanji znaki njihove premožnosti so se kazali tudi v stanovanjski opremi, obleki, prehrani. Celotna raziskava z navedenimi vprašanji bo objavljena kot samostojna publikacija kamniškega muzeja, v zborniku pa bom predstavila njihovo vedenje in navade.

Analiza šestdesetih primerov je pokazala notranjo diferenciacijo najpremožnejših meščanov, ki je nastala predvsem zaradi različnega časa bogatenja. Ta je odločilno vplival na gospodarjenje družine, vire bogatenja, navade in vloge v družinskem in mestnem okviru. Tako ločimo pri nadaljnji obravnavi dve veliki skupini: prva predstavlja meščane, ki so bili na vrhuncu svoje uspešnosti do osemdesetih let 19. stoletja in so bili še bolj vezani na tradicionalno gospodarstvo (na primer poleg obrti in trgovine še kmetijstvo), med njimi je več tako imenovanih gospodarskih porok, prevladuje drugačen tip družine in podobno. Od štiriintridesetih je le osem primerov v najpremožnejšem sloju celo obravnavano obdobje. To so bili posestnik in izdelovalec kleja Valentin Benkovič, gostilničar Anton Fröhlich, trgovec in gostilničar Jernej Grašek, usnjar Jožef Polak, gostilničar Jožef Rode, gostilničar in kramar Blaž Svetic, trgovec Anton Svetic in gostilničar in kramar Miha

Ivan Franke:
Portret meščanke, 1882,
Muzej Kamnik, inv. št.
K 13

Šinkovec. Ostalo so gospodinjstva, ki so v osemdesetih ali devetdesetih letih 19. stoletja propadla ali prešla v druge roke, kot na primer strojarja Valentina Dralke, trgovca Janeza Ferlinca, voskarja in lectarja Jurija Golenverja, gostilničarja in kramarja Gašperja Hostnika, usnjarja Jožefa Igliča, trgovca Janeza Kecla, trgovca Janeza Podrekarja, gostilničarja Franca Prašnikarja, trgovca Ignaca Stamcarja, izdelovalca kisa in žganih pijač Julija Stareta, usnjarja Janeza Šlakarja itd.

Druga skupina šestindvajsetih družin predstavlja premožne meščane, ki so bogateli po osemdesetih letih 19. stoletja. V tej skupini najdemo več priseljencev, bolj specializirano gospodarstvo, manj nepremične lastnine (na primer zemljiških posesti), drugačen standard v smislu zaposlovanja hišnih poslov (na primer kuharice, pestunje, vrtnarji), prehrane, obleke kakor tudi tipa družine. Naj omenimo le nekatere: trgovca in gostilničarja Luka Berganta, kovača Ivana Dornika, klobučarja Franca Ekslerja, peka Ivana Karolnika, gostilničarja Josipa Kenda, trgovca Janeza Murnika, gostilničarja Boštjana Matičiča, lekarnarja Josipa Močnika, svečarja in lectarja Ivana Steleta, trgovca Matija Smolnikarja, izdelovalca keramike Blaža Šnabla, usnjarja Avgusta Terpinca.

Seveda je zanimiva primerjava izvora in obsega premoženja kamniškega meščanstva z ostalim meščanstvom kranjskih podeželskih mest kakor tudi v širšem avstrijskem okviru. Raziskave so pokazale, da ni bistvenih razlik med podeželskim meščanstvom posameznih avstrijskih dežel. Njihov poklicni obseg delovanja, na primer trgovine, različnih vrst obrti ali opravljanja gostilničarske dejavnosti, je bil bolj ali manj samo mesto in bližnja okolica (na primer okraj), redke izjeme so imele proti koncu stoletja večjo proizvodnjo, širši krog prodaje, večjo ponudbo izdelkov. V Kamniku so bili to na primer obrat Julija Stareta, tovarna cementa Alojza Prašnikarja, tovarna beloprstene keramike Blaža Šnabla, tovarna okovja Jana Špaleka, tovarna krivljenega pohištva Ivana Bahovca in podobno. To izenačenost meščanstva lahko potrdimo z izračunom letnih dohodkov najpremožnejših kamniških meščanov in jih primerjamo z ostalim avstrijskim meščanstvom. V članku

Ernsta Bruckmüllerja Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva je namreč zanimivo citirano delo Ernsta von Schwarzerja Geld und Gut in Neuösterreich iz leta 1857, v katerem izračunava letni dohodek avstrijskega meščanstva. Po njegovih izračunih naj bi imelo leta 1857 88 % prebivalstva do 400 goldinarjev letnega dohodka. Ti naj bi bili pod meščanskim nivojem, ker je po njegovih izračunih letne porabe za petčlansko družino majhnega državnega ali privatnega uradnika oziroma podobnih slojev znašala potrebna vsota 474 goldinarjev 40 krajcarjev. Od tega je porabil 300 goldinarjev za hrano, 57 goldinarjev za oblačila, 68 goldinarjev za stanovanje in kurjavo, 18 goldinarjev za plačo služinčadi. Sloji s 400 do 500 goldinarji letnega dohodka so na začetku malega meščanstva. Sem naj bi sodili vrhnji sloj rokodelskih pomočnikov, skupine nižjih oficirjev in podobnih uradnikov (7 %). Ostane le približno 5 % ljudi kot vrhnji porabniški razred, ki je razpolagal z več kot 650 goldinarji na leto. V to skupino je bil vključen tudi velik del plemstva. Z več kot 1200 goldinarji na leto je razpolagalo le 2,1 % aktivnega prebivalstva./2/

/2/ Citirano v E. Bruckmüller, Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva, Zgodovinski časopis 45/1991, št. 3, str. 377–379.

Za kamniške meščane dobimo podatke o njihovih letnih dohodkih posredno. Zlasti se omenjajo v prošnjah za znižanje dohodkovnega davka. Tako naj bi imel trgovec Edmund Zangger (v letih 1874 do 1882) od 500 do 800 goldinarjev letnega dohodka pri pridobitvenem davku 21 goldinarjev./3/ 500 goldinarjev čistega letnega dohodka naj bi imel leta 1876 tudi lastnik žage in izdelovalec sekir Franc Pohlin z Grabna 23./4/ Oba sta imela na primer leta 1877 v volilnem imeniku vpisanih okoli 33 goldinarjev letnih davkov. Tako lahko domnevamo po višini letnih davkov, da je imela podobne letne dohodke od 400 do 600 goldinarjev večina obravnavanih najpremožnejših meščanov prvega in drugega volilnega razreda mestne kurije Kamnik. Po tem lahko sklepamo, da so imeli okoli 800 do 1000 goldinarjev letnih dohodkov le redki predstavniki prvega volilnega razreda in še ti ne stalno. Med te bi lahko po pregledu njihovih dejavnosti prištevali trgovca in posestnika Janeza Kecla, gostilničarja in posestnika Jožefa Rodeta, kramarja, gostilničarja in posestnika Gašperja Hostnika, gostilničarja in izdelovalca žganih pijač, piva in kisa Julija Stareta, trgovca in posestnika Janeza Murnika, trgovca in posestnika Janeza Podrekarja, trgovca s čistilnim praškom Aleksandra Radešiča, lastnika obrata za izdelavo beloprstene keramike Blaža Šnabla, trgovca in posestnika Luka Berganta, gostilničarja in trgovca Jerneja Graška, c. kr. notarja Karla Schmidingerja, odvetnika Jakoba Pirnata in druge. Odstotek najpremožnejših meščanov (po davkih samo volilci prvega volilnega razreda) se torej giblje v letih 1867 do 1895 med pet in osem. Ti so po svojih letnih dohodkih odstopali od povprečja. Odstotek meščanov, ki jih še lahko štejemo med premožne (nad 400 goldinarjev letnega dohodka – v glavnem volilci drugega volilnega razreda), se je gibal v obravnavanem obdobju med 13 in 28 odstotkov. Temu lahko priključimo še nekatere premožne volilce iz inteligenčne skupine, ki so imeli volilno pravico ne glede na višino davkov. To so tudi približni odstotki najpremožnejših meščanov Kamnika. Po višini dohodkov jih lahko primerjamo z meščanstvom majhnih podeželskih mest, na primer Škofje Loke, Kranja, Radovljice itd.

/3/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, Splošni spisi, škatla 6, mapa V-5/1875.

/4/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, Splošni spisi, škatla 1, mapa X-5, Davki in trošarina 1870–1880.

Meščansko vedenje in navade

Kot razmišlja Ernst Bruckmüller, je "meščanskost" v prvi vrsti pomenila "kulturo", nekakšen kulturni habitus, skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja. Ta kultura je bila najtesneje povezana s samorazumevanjem "premoženja in izobrazbe". Kot se je tudi v naših primerih pokazalo, so bili to najvišje obdavčeni volilni upravičenci mestnih kurij po letu 1861 kakor tudi predstavniki inteligenčne skupine. Sem so sodili, ne tako kot v večjih mestih bankirji, veleindustrialci, veletrgovci, pač pa velikosti mesta in bližnje okolice primerni trgovci, manjši podjetniki, obrtniki, advokati, zdravniki, učitelji, vodilni okrajni nameščenci in uradniki. Njihova enotnost, kljub različnemu izvoru premoženja, se je izražala v skupnem kredu, ki je temeljil na razsvetljenstvu in na veri v racionalno razlago in obvladljivost sveta./5/

Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja niso imeli starega izvora. To so bili v manjšini potomci starega meščanstva s konca 18. stoletja, prevladovali pa so predvsem doseljenci iz kmečke okolice in iz bolj oddaljenih krajev, ki so si s primerno poroko in pridnim delom ustvarili premoženje v različnih obdobjih 19. stoletja. To nikakor niso bili zelo izobraženi meščani, saj so med njimi prevladovali trgovci, gostilničarji in obrtniki, ki pa so s svojim obrtnim znanjem, znanjem slovenskega in nemškega jezika, računanja, pisanja vsekakor presegali splošni nivo znanja. Inteligence je bilo v Kamniku le toliko, da je zadovoljevala potrebe mesta in okolice: to so bili dva do trije zdravniki, notar, odvetnik, lekarnar, več učiteljev, duhovniki in seveda različne vrste uradnikov. Meščani tako v Kamniku kot v vseh drugih podeželskih in večjih mestih vsekakor niso bili enoten sloj, kar dokazujejo različne mikroanalize. Do podobnih dognanj smo prišli tudi z analizo tako omejene plasti meščanstva, kot so najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja.

5/ E. Bruckmüller, Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva, Zgodovinski časopis 45 /1991, št. 3, str. 369–391.

Kljub različnosti lahko vseeno pritrdimo Bruckmüllerju, ki pravi, da je močna želja po varnosti in uspehu vtisnila enoten pečat meščanskemu vedenju:

– kar zadeva materialno osnovo, se je ta želja izražala v nalaganju denarja na primer v nepremičnine (zemljiške posesti, hiše), manj v delnice ali vrednostne papirje. To lahko potrdimo tudi s popisom posesti

kamniških premožnih meščanov;

– zagotovitev družbenih vezi, v katerih so se gibali, je bila mogoča le ob brezpogojnem upoštevanju cele vrste vljudnostnih izrazov, ki so bili znotraj določenega razreda pogoj za priznanje. Sem sodi tudi določena kultura obiskov, ki je spet igrala pomembno vlogo pri oblikovanju stanovanjske kulture;

– najvažnejše področje osebne varnosti je bila družina, ki je nudila po napornem delu očetu mir in počitek, otrokom pa občutek zavetja, ki je od gospodinje in matere zahtevalo različna opravila. Hkrati je bila žena odgovorna tudi za delovanje kulture obiskov z vsemi finesami in nepredvidljivostmi./6/

/6/ E. Bruckmüller, navedeno delo, str. 386–387.

Na ta način si lahko razložimo precej pogoste ponovne poroke kamniških najpremožnejših vdovcev. S smrtjo žene oziroma matere je bila nasilno pretrgana osebna in družinska varnost, pretrgan potek vsakdanjih gospodinjskih opravil in skrbi za nepreskrbljene otroke ob prezaposlenem očetu. Samo s čim hitrejšo ponovno poroko jim je uspelo ponovno vzpostaviti varnost in nadaljnji uspeh same družine in s tem povezanega celotnega gospodarstva. Prav tako je lahko tudi neporočenost ali vdovstvo gospodarja brez potomcev pripeljala do propada družinskega gospodarstva, kot na primer pri trgovcu Janezu Murniku, gostilničarju Jožefu Rodetu mlajšemu, izdelovalcu kisa in žganih pijač Karlu Staretu.

Poglejmo si, kako so se te meščanske norme ‚odražale pri kamniških najpremožnejših meščanih. Največ tovrstnih podatkov o družabnem, moralnem, družinskem vedenju dobimo v različnih objavljenih spominih, časopisnih člankih in drugi literaturi. Najbolj zaslužen v tem pogledu je Josip Suchy, ki je leta 1928 v samozaložbi izdal Spomine Krištofovega Pepčka, v katerih se spominja sedemdesetih in osemdesetih let 19. stoletja, ko je preživljal mladostna leta v Kamniku. Zanimivi so tudi spomini Jakoba Alešovca Kako sem se jaz likal, Janeza Trdine Moje življenje, Jerneja Andrejke Mladostni spomini 1850–1878 ter podlistki in pisma Janka Kersnika v Zbranih delih./7/ Zanimivi opisi pa so tudi v časopisnih člankih v Slovencu, Slovenskem narodu, Novicah in pa predvsem v Kamničanu, lokalni prilogi Našega lista, ki je izhajal med leti 1905 in 1907 ter posebna številka leta 1939.

/7/ J. Suchy, Spomini Krištofovega Pepčka, Ljubljana 1928; J. Alešovc, Kako sem se jaz likal, Ljubljana 1973; Janez Trdina, Moje življenje, zbirka Klasje, št. 5, Ljubljana 1947; J. Andrejka, Mladostni spomini 1850–1878, Ljubljana 1934; Janko Kersnik, Podlistki, članki. Zbrano delo, V. knjiga, Ljubljana 1952.

Na družinskem področju je na splošno veljal ideal meščanske družine, tako kot povsod drugod: na čelu družine je bil mož/oče – poglavar, ki je veljal kot "producent" in varuh družinskega premoženja ter je skrbel za materialno blagostanje družine, njeno varnost in ugled v družbi. Žena/mati je skrbela za vzgojo otrok in za "uravnavanje družinske porabe", tako da je "vsak v hiši dobil svoj kos", prav tako je tudi nadzirala vsa gospodinjska opravila hišnih poslov, skrbela za vajence, pomočnike in morebitne najemnike. Zamenjala pa je tudi svojega moža v njegovih vlogah, sicer le izjemoma, ko jih le-ta ni mogel več opravljati zaradi bolezni ali smrti./8/ Po njegovi smrti je upravljala gospodarstvo (vodila obrt ali trgovino, skrbela za ohranitev in razširitev nepremičnin) navadno le do polnoletnosti glavnega dediča – sina. Po tem je zopet stopila v ozadje (na primer Marija Benkovič, Antonija Polak) in prepustila vodilno vlogo moškemu v družini. Izjeme so bile vdove brez moških potomcev, ki so same aktivno gospodarile, dokler se je pač dalo. Prav tako najdemo med meščani tudi primere, kjer sta oba zakonca aktivno sodelovala pri ustvarjanju družinskih dohodkov in sta imela izmenično prijavljenih več dejavnosti, na primer Barbara in Anton Fröhlich, Ivana in Jernej Grašek, Marija in Janez Kecel.

/8/ P. Vodopivec, Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje, Zgodovina za vse, 1994, št. 2, str. 31.

Prav tako so imele ženske kot davčne obvezanke tudi volilno pravico ne samo na občinskih, deželnozborskih in državnozborskih volitvah, pač pa tudi v taki gospodarski ustanovi, kot je bila kamniška meščanska korporacija. Osebno sicer niso smele glasovati, pač pa so svojo voljo izražale preko moških pooblaščencev. Meščanke so sodelovale skupaj s svojimi možmi v raznih kamniških društvih. Tako so se na primer ob ustanovitvi Narodne čitalnice leta 1868 Kamničani vpisovali skupaj z družinskimi člani, dejavne pa so bile kot gledališke diletantke. Po letu 1890 jih najdemo že samostojno včlanjene v razne oddelke Narodne čitalnice in v drugih primernih društvih. In kot se je resnično pokazalo, so imele manj narodne vneme kot njihovi možje, saj so na čitalniških besedah pogosteje in vztrajneje uporabljale nemški jezik./9/

/9/ Z. Torkar, Narodna čitalnica od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne, katalog KCK, Kamnik 1991, str. 14.

Skrbele so tudi za družbeni ugled družine, spletale družabne vezi s sebi primernimi ženami in družinami. Zlasti je bila razvita tako imenovana kultura obiskov, kar izvemo tudi iz podlistka Iz preteklih dni, ki govori o obdobju osemdesetih let 19. stoletja v Kamniku: *"V četrtek popoldan imele so trške dame napovedan sestanek pri gospej Zagorjevi. Taki shodi so se vršili redno vsakih 14 dni in udeleževale so se jih seveda le gospe iz boljših krogov. Tudi v četrtek se je zbrala vsa elitna družba. Pila se je kava, a to ni bil glavni predmet shodom, temveč se je vsaka zadeva in vsaka novica na dolgo in široko razpravljala. Seveda so pri tem povzročili največ razprav različni ljubezenski parčki. Mimogrede naj omenimo, da mlajše gdč. sploh niso imele pristopa v to častito družbo, ker bi jih gospe lepo nabrulile: 'Kaj neki hočejo take frkle, ko pa nimajo nič skušenj, naj se naučijo šivati in kuhati.' Emancipacija namreč še ni bila v tistih časih na takem štadiju kot dandanes in je bila vsaka gdč., ki se je malo pobrigala tudi za duševno izobrazbo, mahoma razkričana kot domišljavka. Gospe so se dogovorile: 'Saj smo ne le nasproti g. Dobniku storiti dolžne, ampak tudi morala celega našega trga zahteva od nas, da preprečimo taka razmerja, iz katerih nikdar nič biti ne more. Bogata Dobnikova hči*

Družina Maksa Samca v cerkvi sv. Petra na Svetem Primožu l. 1910, Muzej Kamnik, inv. št. 253

vendar ne more postati žena berača (opomba: učitelja), *kateri nima druzega kakor nekaj lepih fraz na jeziku in gladko obrito lice.'"*/10/ Kot je razvidno iz članka, niso skrbele le za moralno obnašanje v svojih družinah, temveč so se čutile dolžne braniti tudi dober glas vseh najpremožnejših meščanov Kamnika. Branile so meščanske vrednote pred neizbranimi, revnejšimi meščani, med katere so štele tudi učitelje. Da je bila kultura obiskov, zlasti ženskih predstavnic, res v navadi, kaže tudi stanovanjska oprema tako imenovanih salonov, kjer so navadno sprejemali obiske. Na to nas je opozoril Josip Suchy v svojih spominih. Saloni, kot se spominja, so bili polni najimenitnejših kanapejev, foteljev, mizic in servisov, s katerimi so želeli meščani predvsem navzven pokazati svoje dobro premoženjsko stanje.

/10/ Kamničan, priloga Našega lista, iz podlistka Iz preteklih dni, 16. 2. 1907, 23. 2. 1907.

Če so se ženske v glavnem obiskovale po domovih, so moški svoje družabne vezi spletali na društvenih sestankih, v posebnih gostilnah, v tako imenovanih zaključenih družbah, na lovu in izletih v okolici Kamnika. Društveni sestanki so vsekakor predstavljali velik del družabnih srečanj. Tako sestanki odbornikov in članov Narodne čitalnice, kot vseh ostalih društev, so v glavnem potekali ali se nadaljevali v gostilnah. Leta 1868 je na primer Narodna čitalnica najela prostore v prvem nadstropju hiše Marije Iglič, ki je imela v pritličju gostilno Pri Kreuzbergu. Prva béseda je bila tako izvedena v gostilni, prav tako tudi same priprave nanjo; leta 1869 so najeli prostore v gostilni Gašperja Hostnika na Šutni./11/ Tudi ustanovna se-stanka podružnice Planinskega društva ali pa Hranilnice in posojilnice v Kamniku sta bila v gostilni Josipa Kende.

/11/ Z. Torkar, navedeno delo, str. 14–15.

Vsekakor niso bile vse gostilne primerno zbirališče najpremožnejših meščanov. Kot navaja Josip Suchy, so bile primerne le nekatere. Prva taka je bila gostilna Franca Prašnikarja v Veliki ulici 19 (tudi sam med najpremožnejšimi meščani), znana po imenu Pri nebeškem očetu. *"Kar je bilo uglednejših možakarjev, so vsi radi posedali v prijaznih gostilniških prostorih. V tej odlični družbi so bili registrirani vsi tačasni mestni veljaki: pijomtarji, zdravnik, trgovci in obrtniki, kanclisti, mešana družba odličnjakov. Le-tu so se zbijale šale, godovnikom prirejali frehi in burno politiziralo. Pri Nebeškem očetu se je točilo najboljše vino in obirale najboljše kosti. Nebeški oče je bil stara grča, pristen Kranjec, ki se nikdar ni naučil nemščine. Pri njem so morali vsi govoriti slovenski, tudi g. župan, da celo g. pecirk-shauptman. Oča Prašnikar je nosil na glavi tisto nekdaj tako priljubljeno kapico, ki je bila čez in čez okrašena s pisanimi vezeninami. Kapico je snel načeloma le pred veljaki. Njegova ekstrasoba je bila okrašena s cinastimi posodami, krožniki, majolikami in z različnimi lončki za cvetlice. Tu je stoloval Nebeški oče sam ter sam nosil na mizo vino in kruh."*/12/

/12/ J. Suchy, navedeno delo, str. 116, 10.

Če so gostilno Pri nebeškem očetu obiskovali bolj narodno usmerjeni najpremožnejši meščani, pa je bila gostilna Pri Krištofu na Šutni 22, last Ivane in Gašperja Hostnika, v osemdesetih letih 19. stoletja bolj namenjena nemškutarskim gostom. Kot omenja Janko Kersnik, je sem večkrat zahajal Janez Kecel s svojimi pristaši: *"Žejen in utrujen sem sedel pri kupici slabega cvička Pri Krištofu sredi nemčurske kamniške inteligence, katero reprezentira v prvi vrsti debeloglavi oče znanega izreka: Tri sto budičev."* To pa je bil c. kr. okrajni davčni nadzornik Franc Kavšek.

V Kamniku so bile znane kot dobre gostilne še na primer gostilna Antona Fröhlicha, Franca Fišerja, Jerneja Grašeka in nekoliko kasneje Josipa Kende. Vsi so bili sami predstavniki najpremožnejših meščanov

in tjakaj so zahajali tudi njihovi someščani po stanu. V kamniški okolici pa so bila taka shajališča najpremožnejših meščanov na Vrhpolju in v Stranjah. *"Pri Korelnu na Vrpalah so se ob nedeljah in praznikih sestajali kamniški purgerji 'mit Kind und Kegel'. Kamniški Grinzig tistih časov. Druga taka postojanka, kamor so zahajali samo tisti izvoljenci, ki so si mogli privoščiti bagerl ali kočijo, je bila pri Korelnu v Stranjah. Kako udobno se je sedelo tod za kamnitimi mizami nad deročo mrzlo Bistrico."*/13/

/13/ J. Suchy, navedeno delo, str. 12.

Po stanu, politični opredeljenosti, interesih, poklicih so se najpremožnejši možje združevali tudi v zaključene družbe, ki so se ob določenih dnevih v tednu dobivale v gostilnah ali restavracijah na tako imenovanih jour-fixih./14/ Po ustnih podatkih so bili to na primer visoki uradniki, zdravniki, odvetniki, podjetniki, tovarnarji, bogati trgovci in obrtniki, ki so se ob petkih sestajali na "žurfiksih". Imenovali so jih tudi petkovce. Na takih "moških večerih" so premlevali politične teme, igrali karte, peli, pili in jedli. Večeri so se navadno podaljšali do jutra, ko so se po sprehodu vrnili v gostilno na golaž in po tem okrepčilu odšli naravnost v službo./15/ Ohranjena je celo fotografija petkovcev iz leta 1902 v gostilni Josipa Kende. Na njej so bili: odvetnik doktor Alojzij Kraut, hotelir Franc Fišer, c. kr. okrajni sodnik Fran Regally, lekarnar Josip Močnik, poštarski mojster Martin Novak, lastnik tiskarne Anton Slatnar, nadučitelj Ignacij Tramte in tovarnar Jan Špalek. Fotografirali so se s časopisom Slovenski narod, s čimer so hoteli poudariti svojo liberalno politično usmeritev./16/

/14/ Kamničan, priloga Našega lista, iz podlistka Iz preteklih dni, 9. 3. 1907.

/15/ Informatorja Gizela Žerovnik in Niko Sadnikar.

Poleg ločenih zabav so bili v navadi še skupni družinski izleti v bližnjo kamniško okolico, ki so jih organizirala razna društva, na primer Narodna čitalnica je za svoje društvenike organizirala izlete s krajšimi gledališkimi igrami v Stranje, Palovče, Mengeš. Zelo uveljavljena in skoraj obvezna so bila tudi romanja k Sv. Primožu nad Kamnikom, na Limbarsko goro, v Velesovo in na Višarje. Josip Suchy opisuje vzpon k Sv. Primožu: *"Na svetega Primoža so oni in drugi zemljani radi posečali strmi hrib istega imena. To je bilo že v navadi. Zjutraj zarana je odhajala pestra vrsta odličnjakov na dolgo pot na strmo goro. Vsak je prispeval po svojih močeh, po geslu: Eden za vse, vsi za enega. Nosili so s seboj svežnje in nahrbtnike z najrazličnejšimi kulinaričnimi priborі. Vino pa se je dobilo kar gori pri mežnarju."*/17/

/16/ Informator Niko Sadnikar.

"Ko še ni bilo ajsenpona, so kamniški dandyji tistih časov izprevažali svoje boljše polovice v lepih udobnih kočijah ali saneh. Sani, kakršne je tiste čase uporabljala kamniška haute volee, so imele obliko laboda z navzgor obrnjenim koničastim sprednjim delom. Konji so s svojimi zvončki pritrkavali v ubranih akordih, da je bilo veselje poslušati."/18/

/17/ J. Suchy, navedeno delo, str. 117.

Poleg manjših in večjih vzponov v bližnje hribe in planine sta bili zimski zabavi najpremožnejših tudi kegljanje in balinanje na ledu. Kot navaja Ivan Zika v Kroniki športa v Kamniku,/19/ so v zadnji četrtini 19. stoletja pa do 1914 imeli Kamničani lepo urejeno drsališče na Resnikovem travniku (z umetnim namakanjem). Služilo jim je seveda tudi za drsanje in celo za predpustne plese v maskah. Ohranjena pa je tudi fotografija, ki prikazuje igro "štok" na ledu.

/18/ J. Suchy, navedeno delo, str. 95.

Poleti so hodili v hribe, obiskovali Prašnikarjevo zdravilišče in kopališče, v poznih devetdesetih letih 19. stoletja pa se med meščani pojavi nov šport – kolesarjenje. Ustanovljen je bil celo Klub slovenskih biciklistov za Kamnik in okolico, ki je organiziral kar nekaj tekem leta 1898 in izletov v kamniško okolico. Velik navdušenec za kolesarjenje je bil trgovec Janko Grašek, ki je celo tekmoval na kolesarskih tekmah./20/

/19/ I. Zika, Kronika športa v Kamniku, rokopis, hrani Kulturni center Kamnik.

Posebno donosni za kamniške trgovce, obrtnike in gostilničarje so bili semanji dnevi, ki so prinašali popestritev v vsakdanje življenje meščanov. Kot pravi Suchy, so bile vsak torek postavljene stojnice na Glavnem trgu in ljudje so hodili od vsepovsod. Na semanje dneve tudi ni bilo pouka, kar je posebej navduševalo otroke. *"Pohajkovali smo tam na trgu pred šolo, kjer je bila največja gneča kupcev in prodajalcev. Včasih pa so Kamnik obiskali cirkuški pajaci."* Pogosto so na sejmih sodelovali tudi potujoči glumači, pevci ali celi cirkusi, ki so zabavali obiskovalce. Prav tako pa so sejmi privabili v mesto berače, padarje in druge posebneže. Seveda so imeli koristi od tedenskih in letnih sejmov številni kamniški gostilničarji. Josip Suchy se spominja semanjih dni v gostilni Pri Krištofu: *"Vsak torek je bil v mestu tedenski semenj. Ta dan je bilo pri nas vse polno gostov: kmetov, kupcev, konjskih mešetarjev ali lišajev, skratka, prava mešanica v nebo vpijočih pijancev. Na prostranem dvorišču je stal voz tik zraven voza in tudi konji so stali na prostem, ker ni bilo več prostora v hlevih. Vsi so pozabili name: natakarici, kuharice, celo kuhinjske dekle."*/21/

/20/ ARS, Kartoteka društev; Slovenski narod, 11. 5. 1898, št. 106; Slovenski narod, 3. 5. 1898, št. 99; Slovenski narod, 11. 6. 1898, št. 130; Slovenski narod, 8. 7. 1898, št. 152.

/21/ J. Suchy, navedeno delo, str. 93, 41.

Prehrana

Medtem ko je prehrana revnejših meščanov temeljila na brezmesnih in preprostih jedeh, je pri premožnejših prevladoval z mesnimi jedmi pripravljen jedilnik, ki so ga sestavljali številni in pestri dodatki. Poglavitna naloga kuharice ali gospodinje je bila priprava številnih in raznovrstnih jedi. Temeljni model kuhinje so ponujale kuharske knjige in pa razni kuharski tečaji za meščanske hčere. Josip Suchy se spominja, *"da so se kamniške meščanske hčere učile kuhati pri Maliču ali pri Lefontu v Ljubljani, nekatere celo pri Sacherju na cesarskem Dunaju."* Seveda pa so tako hrano, kot jo navaja Suchy, na primer meso kljunačev, jerebic in divjih petelinov, gamsov in srn,

zajcev in postrvi, rakov, res imeli v zelo imenitnih družinah, na primer družinah zdravnikov, odvetnikov, visokih uradnikov, tovarnarjev in bogatih trgovcev. Trgovski in obrtniški ter gostilničarski sloj premožnih meščanov pa je še vedno kombiniral jedilnike s podedovanimi kmečkimi jedmi, kot so bili na primer žganci, močnik, kaša, štruklji, seveda vse primerno izboljšano. Po spominih sodeč, je imela hrana precej pomembno vlogo v meščanskem družinskem in družabnem življenju. Spomnimo se le izletov, jedilnikov na jour-fixih (telečja glava s hrenom, telečja juha, purani, polnjeni z žemljami in jabolki, na pepelnično sredo tako imenovan "hering šmaus" in podobno) ter jedilnikov v gostilnah. Predvsem je hranjenje z boljšimi jedmi pomenilo tudi zunanji izraz in znak boljšega družbenega položaja. Premožnejše meščanske družine so se morale tudi s prehrano razlikovati od ostalih slojev prebivalstva./22/ To mnogokrat vzvišeno meščansko vedenje je sprožilo nastanek številnih zabavljic o "z močnikom popackanih kamniških purgarjih". Omenjene zabavne pesmi so nastale predvsem med okoliškim, povečini kmečkim prebivalstvom, v katerih so smešili in poudarjali "meščanske" lastnosti, kot so prevzetnost, vzvišenost, samovšečnost. Te sicer redke stanovske pesmi je zbral po raznih zapisovalcih Karl Štrekelj v četrti knjigi Slovenskih narodnih pesmi./23/ Čeprav so te zabavljice o nekoč bogatih kamniških meščanih poznali ljudje tudi v drugi polovici 19. stoletja, vendarle meščani v tem času niso imeli podobnih težav. Z gojenjem živine in obdelavo zelenjavnih vrtov so si marsikje izboljšali vsakdanji jedilnik. *"Ob božiču pa je po vsej hiši dišalo po poticah. Na zapečku sem čepel in trl orehe, ki so se tam sušili,"* se spominja Josip Suchy. *"Otroci smo si pri Podrekarju kupovali cimperman. Neke vrste sladkorček, droben in pisanih barv ter grenkosladkega okusa. Ali pa si pri Lectarju dobil za dva krajcarja 8 kolobarčkov lecta v obliki velikega tolarja tistih časov."* Sveže kolobarčke so otroci pohrustali, z nekoliko starejšimi pa so se igrali in tekmovali. Nadalje se Suchy spominja, da je imela njegova stara mama (Ivana Hostnik) v veži z železnimi vrati zavarovano "špehkamro", kjer so pod stropom visele raznovrstne *"mesne dobrine, pričenši pri klobasi pa vse do gnjati in krač."* Kruh pa je hranila kar v predalu omare, kjer je bil vsakemu družinskemu članu dostopen, seveda z dovoljenjem gospodinje./24/

Bidermajerska kultura obnašanja pri mizi pa je prinesla tudi v meščanske kroge manjših podeželskih mest sicer nekoliko pozno (v drugi polovici 19. stoletja) kulturo pogrinjkov, kovinskega (ponekod celo srebrnega) jedilnega pribora, steklenine in porcelanastih servisov, kar je razvidno tudi iz licitacij in oporok kamniških meščanov. Vendar pa so bile dokaj visoke cene teh izdelkov in natančen popis zadnjih želja v oporokah glede posodja in drugih predmetov dokaz posebno spoštljivega in pazljivega odnosa do te vrste premične lastnine./25/

Oblačilna kultura

Podoben odnos so imeli meščani tudi do obleke, perila in tako imenovanega "šmuka" ali nakita. Nemalokrat v oporokah oporočiteljica namenja že nošeno boljšo obleko in perilo svojim hčeram in sestram, slabšo pa hišnim poslom. Prav tako pa tudi na licitacijah in prisilnih dražbah naletimo na prodajo čisto intimnih stvari, kot so perilo, nočne srajce in jakne, nočne čepice, kakor seveda tudi moška, ženska in otroška oblačila in obutev: od klobukov, plaščev, jaken, kril, hlač do nogavic in ponošenih polškorenjcev. Verjetno je takemu odnosu botrovala visoka cena in seveda tudi boljša kvaliteta izdelkov.

Obleka je bila prvi zunanji znak, ki je kazal na premoženjsko stanje lastnika. Kot se spominja Josip Suchy, so bili v tistih časih, *"ko so bili ljudje deljeni v kaste, v modi brade, dolge, častitljive a la Maksimiljan Mehiški. Kamniške dame in damice so se ponašale z dolgimi lasmi ter jih spletale v dve debeli kiti, ki sta se na pol pota navzdol spet lepo zavili do izhodišča. Saj ste katerikrat videli sliko rajnke cesarice Elizabete. Takrat je bila še krinolina v modi in tisti vrhu pompadourske frizure čepeči koketni slamniček, ki so ga pozneje zamenjali široki florentinci s pentljami in trakovi. Vse boljše dame so nosile židane obleke in tudi one postarišne kamniške mamice, ki so nastopale v avbah in pečah, so nosile svilena, široko nabrana krila na obroče. Žene z manjšo postavo so v krinolini nalikovali baloničkom."*/26/

Otroci so po enem letu starosti dobili srajco. Razlik v spolu ni bilo, bile pa so v socialnem pogledu. Razlike so bile namreč v kroju, v kvaliteti oblačil, ponošenosti kot tudi v času, ki je bil potreben za pridobitev nove, prave obleke. Mestni otroci so namreč nosili srajce manj časa, hlače pa so fantje dobili v starosti treh let./27/ Tega oblačila, dokaj neprimernega za igro, se spominja tudi Josip Suchy: *"Cucki so me zelo nadlegovali, ker sem po takratni šegi nosil obleko, to se pravi hlačice in telovnik iz enega kosa. Imelo pa je to oblačilo to nerodno slabo stran, da se je zapenjalo na hrbtu. Od zadaj je skozi vedno odprti spodnji del telovnika, tam, kjer so se začenjale hlače, drzno silila na svetlo – srajčica. In ta kos platna je bil večni kamen spotike za vse psage."*/28/

Moda, ki se je uveljavljala po slovenskih manjših in večjih mestih in trgih, je prihajala predvsem z Dunaja, premožnejše meščanke pa so jo sprejemale in oblikovale svojemu stanu in okolju primerno. Meščani so se seznanjali z modnimi novostmi na potovanjih ali v stikih s priseljenimi visokimi uradniki, zdravniki, odvetniki, ki so se po službeni dolžnosti selili iz kraja v kraj in prinašali

/22/ G. Makarovič, Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem, Slovenski etnograf 1988–1990, št. 33–34, Ljubljana 1991, str. 127–205; V. Šlibar, "Človek je, kar je". Prispevek k zgodovini meščanske prehrane v 19. stoletju. To in ono o meščanstvu v provinci, Pokrajinski muzej Celje, Celje 1995, str. 19–24.

/23/ K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, IV. zvezek, del VI. Šaljive in zabavljive pesmi, Ljubljana 1980, str. 690–696.

/24/ J. Suchy, navedeno delo, str. 36, 52, 75.

/25/ ZAL, KAM–15, Okrajno sodišče Kamnik, fasc. 9–14. Oporoke in drugi zapuščinski spisi; ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, škatla 10, mapa X-1. Prisilne dražbe, licitacije.

/26/ J. Suchy, navedeno delo, str. 94–95.

/27/ A. Puhar, Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju, Zagreb 1982, str. 119–120.

/28/ J. Suchy, navedeno delo, str. 15.

številne novosti iz večjih mest. Podobno vlogo so imele tudi družine višjega vojaškega kadra, ki je služboval v c. kr. smodnišnici v Kamniku. Z njihovo premično lastnino se bomo seznanili na licitacijah in prisilnih dražbah (številne novosti tudi v stanovanjski kulturi, gospodinjstvu). Verjetno pa so vplivali po osemdesetih letih 19. stoletja na modo, zlasti Kamničank, številni gostje in turisti v tako imenovanem Prašnikarjevem *zdravilišču in kopališču, ki so prihajali* v Kamnik iz drugih delov avstrijske monarhije. Po letu 1891 pa je k pretoku modnih idej pripomogla tudi hitrejša in enostavnejša železniška povezava Kamnika z Ljubljano, kjer je bila ponudba blaga in konfekcijskih izdelkov mnogo bogatejša. V mnogih pogledih so se tako uveljavile številne novosti, kot na primer nove oblike ženskih klobučkov, frizure, določeni kroji oblek, v mnogočem pa so starejše meščanke ohranjale oblačilno kulturo kmečkega okolja, na primer nošnjo peč in avb. *"Stara mati je bila silo okrogla krčmarica, vedno s pečo na glavi – menda je še spala v njej – in če je stopila v zgornje mesto* (opomba: iz predmestja Šutna v Mesto), *kar se je redko zgodilo, je nosila s seboj tisto torbico, ki je imela na sprednji strani lepo izvezen okrasek, kakor so ga takrat navadno nosile modre žene."* /29/

/29/ J. Suchy, navedeno delo, str. 22.

Podrobnejši vpogled v oblačilno kulturo kamniških najpremožnejših meščanov nudijo ohranjene umetniške slike in fotografije iz osemdesetih in devetdesetih let 19. stoletja. Portretno slikarstvo je namreč v 19. stoletju doživelo razcvet. Pogoj za razcvet je bil novi naročnik iz vrst premožnejšega meščanstva. Ekonomska uspešnost, želja po poudarjanju stanovske pripadnosti, tekmovanje s plemstvom, vse to so bili vzroki za številnejša portretna naročila. Portretiranci so upodobljeni z manj poze, manj je poudarjanja zunanjega blišča, več je realizma in psihološke izpovednosti. Na slikarstvo je vplivala tudi uveljavitev in razširitev portretne fotografije, ki je postajala dostopnejša širšemu krogu ljudi./30/ V kamniškem muzeju je ohranjenih nekaj portretov meščanov, ki so živeli v 19. stoletju. Mnogi med njimi predstavljajo neznane meščane, ki so jih portretirali bolj ali manj znani slikarji. Med njimi je najbolj znan portret žene z miniaturo, delo Ivana Franketa iz leta 1882. Slika predstavlja bogato meščanko srednjih let s skrbno počesanimi lasmi in čipkastim naglavnim robcem, oblečeno v sivo muslinasto obleko s čipkami na ovratniku in pentljo, ki jo krasi miniatura z upodobljenim možem. Edini dodatni okras so uhani./31/ Dopasno je upodobljen tudi neznani mož z bradico. Oblečen je v črn suknjič in telovnik, izpod katerega se vidi srajca z visokim zavihanim ovratnikom in pentljo. Okrog vratu mu visi zlata verižica z zelenim kamnom, na prstih desne roke pa ima več prstanov, med njimi tudi z okrasnim kamnom. Nosi modno "kozjo bradico". Znan je le podatek, da je bila slika nekoliko popravljena leta 1878./32/ Tudi drugi portreti prikazujejo meščane v pražnji obleki. Ženske srednjih in poznejših let so upodobljene v črnih oziroma temnih, svilenih, do vratu zaprtih oblekah. Premoženjsko stanje nakazujejo le z nakitom: uhani in broškami. Tudi moški portreti prikazujejo boljšo meščansko nošo: daljše temne suknjiče in telovnike, srajce z zapognjenim ovratnikom. Kot dodatki se pojavljata svilena pentlja z okrasno iglo in verižica za uro v žepu telovnika. Dva portretiranca imata tako imenovane "francjoževske", močno zaraščene zalisce z brki./33/

/30/ T. Badovinac, Portretisti celjskega meščana. To in ono o meščanstvu v provinci, Pokrajinski muzej Celje, Celje 1995, str. 63–68.

/31/ M. Lesar, Umetnine iz depojev kamniškega muzeja, katalog Kulturnega centra Kamnik, 1987, str. 84. Hrani kamniški muzej, inv. št. K 13.

/32/ Hrani kamniški muzej, inv. št. K 14.

/33/ Hrani kamniški muzej, inv. št. K 11, K 7, K 8.

Pogostejše so fotografije, ki so zlasti po osemdesetem letu spodrivale dražje portretno slikarstvo. Tudi tu so kamniški meščani upodobljeni v boljših oblekah, namenjenih za obiske, sprehode po mestu, izlete in druge družabne dogodke. Starejše meščanke so pogosto fotografirane v temnih, svilenih, zaprtih oblekah, mlajše v oblekah in životcih iz raznobarvnega blaga in okrašenih s številnimi dodatki in ozkim pasom. Ob koncu 19. stoletja se uveljavijo ženska krila in bluze, pogostejši so tudi že industrijski izdelki. Na vseh je viden bogat nakit: uhani, verižice, sponke in broške. Pogost ženski dodatek so bile ročne torbice, različni dežniki in senčniki ter klobuki. Meščani so slikani v daljših suknjičih, telovnikih in srajcah z nekoliko višjim ovratnikom. Skoraj obvezni so klobuki. Za okras so nosili vratne rutice ali kravate, pripete z okrasnimi iglami. Večkrat pa je na fotografijah vidna verižica žepne ure. Nekatere fotografije nam prikazujejo tudi obleko za posebne priložnosti, na primer za lov, izlete v hribe in podobno.

Oblačilna kultura premožnejših meščanov je bila po kvaliteti blaga, modelih, okrasju kot tudi po številu kosov zunanja manifestacija njihovega premoženjskega stanja. Čeprav, kot smo videli pri oporokah in licitacijah, so bili v tem pogledu tudi precej varčni in celo stiskaški.

Stanovanjska kultura
Hiše in razporeditev prostorov

V Zgodovinskem arhivu v Ljubljani so ohranjeni nekateri zapisi komisijskih ogledov stavb in prošnje ter načrti za gradnjo novih ali le nadzidavo starih hiš. Iz teh prošenj in zapisov si lahko predstavljamo, kakšne so bile idealne hiše in stanovanja v tistem času oziroma na kakšen način so premožnejši meščani lahko pokazali svoje bogastvo tudi v tem pogledu./34/

Stanovanjske hiše so bile na Šutni in v Mestu v drugi polovici 19. stoletja že večinoma enonadstropne, medtem ko so na Grabnu, v Novem trgu, ob spodnjem delu Šutne, na Perovem in Žalah prevladovale še nizkopritlične. Pri večini hiš so zgradili gospodarska poslopja, na primer drvarnice, šupe, hleve, kozolce, pode, kar kaže še "napol kmečko podobo mesta". V omenjenih primerih je veliko hlevov kar v pritličju hiš,

/34/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik. Splošni spisi, škatla 7. Mapa Gradnje VI–3/ 1869–70; ZAL, KAM–102, Občina Kamnik. Splošni spisi, škatla 7. Mapa Komisijski ogledi stavb VI–3/1873, 1877, 1878, 1880; ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, fasc. 109. Elektrika. Instalacijski načrti Šutna 1913–1918.

Pogled na imenitnejše hiše v Veliki ulici, okoli leta 1900, Muzej Kamnik, inv. št. 1493

zlasti če se hišni lastniki niso prvenstveno ukvarjali s kmetijstvom, ampak so bili obrtniki in trgovci in so redili živino le za domače potrebe. Drugače je bilo seveda pri premožnejših meščanih, ki so bili kmetje in lastniki velikih posestev, zlasti na Perovem in v Novem trgu. Tu so si poleg stanovanjskih stavb zidali samostojno stoječe hleve, kozolce in druga gospodarska poslopja, vezana na kmetijstvo. V pritličju so bili tako prostori za opravljanje obrti in trgovine, kleti, pogosto tudi hlevi za živino, v prvem nadstropju je bilo kvalitetnejše stanovanje za lastnika in njegovo družino. Poglejmo si nekaj primerov. V zapisniku komisijskega ogleda 28. februarja 1873 je zapisano, da je bila hiša gostilničarke Ivane Grašek na Šutni 41 zgrajena po gradbenem načrtu, ognjevarna in tudi sanitarno primerna. Sledi opis prostorov in *njihove namembnosti*: v *pritličju je bila* točilnica, kuhinja, shramba, vinska klet in klet za zelenjavo, hlev in pod. V prvem nadstropju je stanovanje sestavljalo šest sob./35/ Tudi usnjarjeva vdova Helena Iglič iz Mesta 11 omenja v prošnji za znižanje hišnega davka stanovanje v prvem nadstropju, ki je sestavljeno iz petih sob, kuhinje in shrambe./36/ Hiša usnjarskega mojstra Avgusta Terpinca na Šutni 31 je imela v pritličju prodajalno, sobo, svinjsko kuhinjo in hlev, v prvem nadstropju pa štiri sobe, kuhinjo, delavnico in vežo z gankom./37/ Trgovka Barbara Ferlinc s Šutne 46 je v gradbenem načrtu, ki ga je izdelal zidarski mojster Tomaž Snoj 18. januarja 1874, želela naslednjo ureditev: v pritličju klet, hlev, sobo za hlapce in svinjsko kuhinjo ter stranišče. V prvo nadstropje naj bi se po stopnišču prišlo na mostovž, od tu so vrata vodila v kuhinjo s shrambo in v štiri sobe, ki so bile med seboj prehodne. Tudi tu je narisan manjši prostor, kar bi lahko bilo stranišče./38/ Tako razporeditev prostorov najdemo tudi pri naslednjem naročniku gradbenega načrta. V obokanem pritličju so načrtovali sobo in kuhinjo (namenjeno poslom), hlev, klet in stranišče. Prvo nadstropje je sestavljalo stopnišče z vežo in mostovžem, s katerega je bil vhod v jedilno sobo, kuhinjo in tri sobe. Tudi te sobe so bile med seboj prehodne, obenem pa so imele izhod tudi na leseno verando s straniščem./39/

Verjetno so potrebe po vedno kvalitetnejših bivalnih prostorih in po boljših higienskih in požarnovarnih razmerah narekovale, da so se meščani odločali za rušenje ali nadzidavo starih hiš zlasti v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja. V arhivu je ohranjen načrt ključavničarskega mojstra Andreja Albrehta iz Mesta 82, ki je želel nadzidati nizkopritlično hišo. V pritličju je *ohranil* vhodno vežo, stranišče, kuhinjo in dve sobi, tretjo je ob pridobitvi novih prostorov namenil skladišču. V prvem nadstropju je pridobil vežo s straniščem, dve veliki sobi in kuhinjo. Za nadzidavo se je odločil leta 1880 in mestni urad v Kamniku mu je to prošnjo potrdil 20. marca 1881./40/

Zanimivi sta bili hiši na Šutni 6 in 7, ki sta bili od petdesetih let 19. stoletja v lasti lekarnarjev in zdravnikov. Leta 1858 ju je kupil lekarnar Adolf Jahn, leta 1876 doktor Maks Samec (združil hiši v eno), 1900 lekarnar Josip Močnik, leta 1913 jo je podedovala hči Ana Močnik, poročena Karba. Ker je bila hiša namenjena več kot sto let lekarniškim potrebam, to kaže tudi razporeditev prostorov. Razporeditev in oprema prostorov pa dokazujeta tudi premožnost hišnih lastnikov. Hiša je imela veliko klet, pritličje je bilo namenjeno lekarniški dejavnosti: prodajalna, dve skladišči, laboratorij in soba za asistenta. Na zaprtem dvorišču sta bili lesena drvarnica in zidana soba za

/35/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, škatla 7. Komisijski ogledi stavb VI–3/1873.

/36/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, škatla 7. Komisijski ogledi stavb VI–3/1878.

/37/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, fasc. 109. Elektrika.

/38/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, škatla 7. Komisijski ogledi stavb VI–3/1877.

/39/ ZAL, KAM–102, fasc. 109. Elektrika.

/40/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, škatla 7. Komisijski ogledi stavb VI–3/1880.

hlapca. Prvo nadstropje je imelo najlepše prostore. Stopnišču je sledila predsoba in vhod v tri sobe, kjer sta dve najlepši gledali na glavno ulico (z balkonom). Na zaprto dvorišče je gledal hodnik, ki je vodil v kuhinjo s shrambo in na veliko verando. Ob stopnišču je bilo stranišče, ki pa je bilo po načrtu leta 1913 že preurejeno v kopalnico. Uredili so si tudi mansardo, kjer so imeli še tri sobe, garderobo in sobo za služkinjo./41/

/41/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, fasc. 109. Elektrika. Instalacijski načrti Šutna 1913–1918.

Stare kamniške meščanske hiše v samem Mestu, na primer v Veliki ulici, na Glavnem trgu, v Svinjski in Samostanski ulici ter na Starem trgu, so imele še nekatere starejše gradbene elemente./42/ Tako kot na primer v Kranju, Radovljici, Škofji Loki se je namreč tudi v Kamniku meščanska hiša oblikovala v drugi polovici 15. stoletja. V obdobju vse do srede 19. stoletja so postale arhitekturne novosti skoraj obvezne in so kazale željo meščanov, da svoj dom približajo idealu plemiškega doma. Te spremembe se kažejo predvsem v fasadah, sistemu obokov in dvorišč. Na fasadah se zamenjajo portali, ki dožive razcvet v začetku 19. stoletja. Okna se povečajo in okrasijo s profiliranimi okvirji, fasade se po letu 1800 začno prepredati s horizontalnimi venci in štukaturami. Take tipične spremembe v razvoju meščanske hiše so bile značilne zlasti za predele na Šutni in v Mestu, ki še danes kažejo zunanjo podobo prve polovice 19. stoletja v vrsti fasad in portalov. Še celo 19. stoletje pa nadaljuje meščanska hiša, glede svoje namembnosti, srednjeveško tradicijo, kjer so trgovina, obrt, dodatne gospodarske dejavnosti in družinsko stanovanje povezani v celoto./43/

/42/ F. Stelè, Spomeniki političnega okraja Kamnik. Politični okraj Kamnik. Topografski opis. Ljubljana 1929, str. 95–97.

/43/ C. Avguštin, Razvoj meščanske arhitekture v Kranju od srednjega veka do začetka 20. stoletja, Kranjski zbornik, Kranj 1970, str. 227–244.

Pri nizkopritličnih hišah ni bilo veliko prostora: dve sobi s kuhinjo in vežo. Pri enonadstropnih hišah pa si že lahko predstavljamo stanovanja, ki naj bi bila primerna meščanskemu standardu: pet- do šestsobna stanovanja s kuhinjo, kletjo, sobami za posle. Takih stanovanj je bilo v povprečju največ, izjemna so bila še kvalitetna stanovanja z urejeno kletjo in podstrešjem. Prav lahko se strinjamo z opisom G. Pirhoferja, ki je v svoji raziskavi meščanstva v Avstriji opisal dobro meščansko stanovanje: *"...štiri sobe druga za drugo, obrnjene proti parku, z dolgim balkonom; zadaj je bila na vsaki strani ena velika soba in en kabinet. In seveda krilna vrata, štukatura na stropu, soba za gospode z biljardom, salon za dame, kjer sta stala klavir in harmonij..."./44/*

/44/ G. Pirhofer, Konservativität und Bedeutung bürgerlichen Wohnens. Bürgertum in Österreich, 1988, zvezek 3.

Notranja oprema stanovanj

Meščansko vedenje je zahtevalo tudi utrjevanje in zagotavljanje družbenih vezi med pripadniki istega razreda. Pri tem je šlo predvsem za tako imenovano kulturo obiskov. "Dobesedna nagnjenost k reprezentiranju je bila povzdignjena v vsesplošen ideal. Mogoče še bolj je bilo meščansko stanovanje opremljeno za imaginarnega obiskovalca."/45/ Da pa so bili meščanski ideali povsod enaki, nam potrjuje tudi Josip Suchy v svojih spominih, v katerih opisuje *"kulturo obiskov mestnih gospa"* in pri tem pravi, *"da so v tistih časih* (okoli 1880) *imeli v hiši še ti. salon, sobo za goste. Tam je stalo vsepovprek foteljev, zof itd."*/46/ H kulturi obiskov je tako vsekakor spadala tudi ustrezna notranja oprema meščanskega stanovanja oziroma vsaj salona, v katerem so, s čim številnejšim in raznovrstnim pohištvom ter drugimi dodatki, želeli pokazati gostom svoj dober ekonomski položaj.

/45/ G. Pirhofer, navedeno delo.

/46/ J. Suchy, navedeno delo, str. 18.

Določen vpogled v opremo kamniških meščanskih stanovanj dajejo zapuščinski spisi, ki le na nekaj mestih omenjajo vrste pohištva, na primer omare, politirane predalnike, postelje in dodatke kot so stoječe ure, slike in podobno./47/ Podrobnejše podatke dobimo iz licitacij in prisilnih dražb, na katerih so ljudje, zaradi selitve, dedovanja, zadolžitve ali česa podobnega, prodajali predmete in pohištvo iz svojih stanovanj. V Zgodovinskem arhivu v Ljubljani je ohranjenih deset licitacijskih zapisnikov iz sedemdesetih let 19. stoletja (1870–1879), ki nas seznanjajo z vrsto licitiranega blaga, ceno in novimi kupci. Pri omenjenih licitacijah je več primerov, kjer so bili licitatorji doseljenci, bodisi vojaške osebe, uradniki, ki so se morali po službeni dolžnosti odseliti iz Kamnika. Iz licitacij izvemo, kateri predmeti in kosi pohištva so bili kamniškim meščanom najbolj všeč, katere prestižne drobnarije so hoteli pokazati v salonu, kaj jim je manjkalo v kuhinji in podobno. Med licitatorji so bil tudi: Karolina Schmalz, posestnica iz graščine Zgornje Perovo, ki je leta 1875 licitirala pohištvo, živino in vozove; Gustav Ribano je leta 1878 ponujal vozove, stroje in kovinsko orodje; Jožefa Iglič iz Mesta 11 je licitirala premičnine, ki sta jih z bratom podedovala po materi./48/

/47/ ZAL, KAM–15, Okrajno sodišče Kamnik, fasc. 9–14. Oporoke in ostale zapuščinske zadeve.

Licitatorji so ponujali pohištvo, opremo, obleko in obutev, igrače, slike, posodje. Med pohištvom so omenjeni številni predalniki (cena 9 goldinarjev 15 krajcarjev), skrinje za obleko (1 goldinar 60 krajcarjev), omare za obešanje oblek (Hängkosten, okoli 10 goldinarjev), posebne omare za perilo (11 goldinarjev). Prodajali so posebne omare za kuhinje in shrambe ter skrinje za živež. Kredenco z nastavkom je kupil hotelir Franc Fišer kar za 18 goldinarjev 55 krajcarjev. V spalnice so nameščali nočne omarice, postelje s "federmadrazi" ali brez. Žena gostilničarja in trgovca Neža Hostnik si je kupila za spalnico leta 1872 umivalnik z ogledalom za 6 goldinarjev, žena c. kr. okrajnega glavarja Ulricha pa toaletno mizico z ogledalom. Poleg lesenih posteljnih stranic so prodajali še železne. Licitirali so stare stole, klečalnik, dve knjižni polici, ki ju je kupil hotelir Franc Fišer za 11 goldinarjev. Na licitacijo so dali še razne vrste miz, od navadnih kuhinjskih, raztegljivih, malih mizic ob zofi ali ob kanapeju, navadnih lesenih

/48/ ZAL, KAM–102. Splošni spisi, škatla 10, mapa X–1. Prisilne dražbe, exekucije 1869–1870, 1871; Rubeži, licitacije 1872; Licitacije 1872, 1874, 1877, 1879; Exekucije 1878.

do lakiranih, iz češnjevega lesa in podobno. Licitirali so tudi pisalne mize s pisalnim priborom, obtežilnike za pisma in črnilnike.

Veliko zanimanja so kamniški premožnejši meščani pokazali za razne vrste kanapejev in foteljev, divanov in naslonjačev. Trgovec Janez Murnik je na primer kupil zofo in osem naslonjačev za 40 goldinarjev 5 krajcarjev, usnjarjeva vdova Marija Dralka pa nekoliko slabšo zofo in šest naslonjačev le za 15 goldinarjev. Tudi trgovec Maks Plauc je pri istem licitatorju kupil leta 1872 še tretjo garnituro – zofo in štiri naslonjače v vrednosti 16 goldinarjev 20 krajcarjev. Izdelovalec kisa in žganih pijač Julij Stare pa je odkupil pri majorju von Pfersmannu celo garnituro pohištva za kar 67 goldinarjev 50 krajcarjev.

Poleg oblazinjenega pohištva in raznih salonskih mizic so največ zanimanja vzbujali razni dodatki, s katerimi so hoteli poudariti neko prestižnost. Tako so kupovali karnise, večja in manjša ogledala (na primer veliko ogledalo z okvirjem kramar Jožef Orel za 11 goldinarjev, Janez Murnik za 6 goldinarjev), blazine za okno, svečnike (trgovec Janez Murnik za 25 krajcarjev), lestence iz mesinga, petrolejke za 1 goldinar 5 krajcarjev, namizne in stenske ure v vrednosti od treh do 14 goldinarjev in manjše za en goldinar Franc Fišer je na primer kupil držalo za cigare s figuro Pana. Za vrednejše umetnine, ki bi krasile stene, ni bilo zanimanja. Tudi med licitiranimi slikami ne najdemo slik večje umetniške vrednosti. To so bili bolj ali manj razni ponatisi, ki so bili zelo poceni in primerni za vsako stanovanje, kar vidimo po izklicnih cenah od 20 krajcarjev do 11 goldinarjev. Zanimivi so motivi: veliko je slik cesarja in članov cesarske družine ter slik zgodovinskih dogodkov, na primer Cesar Maksimilijan v Mehiki, Bitka pri Leipzigu, Wilhelm Tell; druge slike so nabožne, na primer slike raznih svetnikov – svetega Pavla, Urbana, Antona, Viktorja, Kristus in Marija, Križanje, Puščavnik. Nekatere podobe so prikazovale domače in tuje kraje, na primer Oljsko goro, Ljubelj, Novi trg. Več slik je prikazovalo kako fantazijsko krajino. Naslednja skupina slik je predstavljala razne lovske prizore in vrste živali, povezane z lovom, na primer Ostričevka s psom, Pes, Lisjak. Licitirali so tudi zabavne slike, na primer tisti z naslovom Ljubček ali Vedeževalka. Cene slik so bile zelo nizke, saj so se gibale med 20 krajcarji in tremi goldinarji. Le za eno sliko z naslovom Pokrajina je omenjeno, da je naslikana na platnu z oljnimi barvami. Temu primerna je bila tudi cena 11 goldinarjev. Prodajali so tudi vezene slike za 20 do 30 krajcarjev. Sama vrednost slik je kazala na odnos kupcev, ki so slike kupovali kar po več skupaj. Med kipi so prodali dva bronzirana kipa v vrednosti enega goldinarja (kupil rezbar Matija Ozbič) in bronzirani kip viteza za pet goldinarjev. Prav tako tudi ni bilo velike ponudbe in zanimanja za nakup knjig. Le Amalija Lakner prodaja leta 1870 en paket knjig, romanov in več zakonikov, ki jih je za nekaj več kot en goldinar odkupil trgovec Janez Murnik.

Več zanimanja in višje cene dosegajo razno kuhinjsko posodje, kozarci, servisi, jedilni pribor, namizni prti. Slabši kuhinjski pribor je bil en goldinar, šest kavnih skodelic 50 krajcarjev, Neža Hostnik je na primer kupila eno spono za serviete za en goldinar. Ponujali so čisto navadno kuhinjsko posodje, na primer železne lonce, pletene košare, vrče za kis, lonce in čebre za mast, čibre za moko, "štrudlmodele", vilice za peč, ponve, lesene lopatice, zajemalke za vodo, košare za rake, valjar, sita, vrčke, enostavne pločevinaste krožnike in skodelice, ribežen, solnice, lavorje, sklede. Vsi ti kosi niso presegali vrednosti enega goldinarja. Licitirali so razne vrste kozarcev, od malih kozarcev, kelihov, kozarcev s pokrovom, pivskih kozarcev (cena šestih kozarcev s steklenico je bila 7 goldinarjev) do skodelic za kavo, kavnih servisov, porcelanastih krožnikov (s pokrajinskimi motivi) in porcelanastih posod za juho.

Kamniški meščani so radi nakupovali tudi razne novejše gospodinjske pripomočke, ki jih verjetno v Kamniku še ni bilo veliko. Gorilnik za kavo, kavni mlinček za en goldinar, strojček za kavo – vse to sta kupila leta 1872 od c. kr. nadporočnika Antona Matiusija trgovec Janez Murnik in gostilničar Boštjan Matičič. Gostilničarka Marija Dralka pa je od majorja von Pfersmanna kupila za 10 goldinarjev star kavni strojček. Zanimivi so še trije nakupi kolovratov, ki so jih kupili Marija Teršak, Janez Murnik in Franc Stele.

Družine z majhnimi otroki so kupovale pri c. kr. majorju von Pfersmannu tudi otroške igrače. Gospa Hoffer je odkupila za dva goldinarja otroški štedilnik, Marija Suchy za en goldinar 75 krajcarjev otroški voziček, Marija Dralka otroško omaro z nastavkom za en goldinar 55 krajcarjev. Amalija Lakner je leta 1870 licitirala otroško računalo in lesenega konja, vse vredno manj kot goldinar.

Nekoliko nas preseneča prodaja čisto intimnih predmetov, kot so na primer perilo, nočne srajce in nočne jakne, čepice, celo nočne posode, posteljnina, že rabljeni prti in brisače. Verjetno so pomanjkanje te vrste predmetov, visoke cene ali boljša kvaliteta blaga pripeljali do prodaje rabljenih osebnih predmetov. Prodajali so tudi prevleke za blazine, volnene odeje, flanelaste in volnene kose blaga, posteljna pregrinjala, otroške brisače, brisače za roke in noge, namizne prte, serviete in podobno. Med osebnimi predmeti najdemo perilo, spalne srajce (po 70 krajcarjev), spalne čepice, kopalne plašče, volnene in bombažne nočne jopiče za gospode, usnjen in volnen trebušni pas (za boljši stas), ki sta ga kupila Jakob Eppich in Marija Toman za nekaj krajcarjev, nočna posoda je bila po 45 krajcarjev, žlica za obuvanje škornjev pa je stala kar 4 goldinarje 90 krajcarjev. Seveda so prodajali tudi rabljeno obleko in obutev. Med oblačili

najdemo stare šale, volnene čepice in rokavice, otroško spodnje krilo, kravate, moške srajce (po en goldinar), otroške in ženske klobuke, celo "Hosenträger", dežnike in sončnike, ženske ročne torbice, otroške srajčke in slinčke, otroške hlače s čipkami, krilca, hlače, suknjiče, plašče (okoli 7 goldinarjev), zimsko krilo za 8 goldinarjev 55 krajcarjev. Med obutvijo najdemo ženske, moške in otroške polškornje, cokle za nekaj krajcarjev, par vrhnjih čevljev ali galoš, klobučevinaste škorenjčke za zimsko obutev, par visokih čevljev pa je glede na kvaliteto materiala in ohranjenost stal od 3 do 8 goldinarjev.

Rabljene obleke in obutev so kupovali revnejši meščani, premožnejši pa so se med licitiranimi predmeti rajši odločali za nakup dragocenejših stvari, kot so pohištvo, jedilni servisi in pribori ter prestižni predmeti, ki se jih v domačih trgovinah ni dalo dobiti. Da so včasih kupci resnično pretiravali, nam dokazujejo prodani pljuvalniki, kokošje grede za tri krajcarje, štirje lonci majarona, oleandri za 50 krajcarjev do šest goldinarjev, odpadno železo, jermen za brušenje britve, koši praznih steklenic, paket papirja, zabojček peneče limonade, steklenica vinskega kisa za 80 krajcarjev, kletke za kanarčke (od 50 do 90 krajcarjev), potovalni kovčki, deska za likanje perila, ribje koščice z vrvico in podobno.

Poleg vsega navedenega so prodajali tudi živino, stroje, kočije in druge vozove ter orodje. Frančiška Nastran in Terezija Velič sta prodali leta 1879 kočijo za 16 goldinarjev usnjarskemu mojstru Avgustu Terpincu. Graščakinja Karolina Schmalz z Zgornjega Perovega je leta 1875 licitirala živino: kravo z dvema telicama je za 105 goldinarjev kupil trgovec Janez Ferlinc, eno "rdečo" kravo za 90 goldinarjev 50 krajcarjev gostilničar Anton Fröhlich, drugo za 62 goldinarjev 50 krajcarjev krojač in kramar Franc Mejač z Grabna, "belo" kravo je za 74 goldinarjev kupil Anton Fröhlich.

Licitacije in prisilne dražbe nam nudijo vpogled v intimne dele družinskih stanovanj. Seznanijo nas s pohištvom, dodatno opremo, vrsto oblačil in obutve. Že same cene licitiranih predmetov nam izdajo, kateri predmeti so bili med premožnejšimi meščani bolj iskani in zaželeni. Najvišje cene so dosegale oblazinjene sedežne garniture, garniture pohištva, kanapeji in mizice. Sledijo porcelanasto posodje, jedilni pribori, kavni servisi, kompleti okrašenih kozarcev. Tudi mi lahko potrdimo, da se kamniški trgovci, obrtniki kot tudi višji uradniki niso pretirano zanimali za slike večjih umetniških vrednosti. Cena ponatisnjene slike je bila namreč nižja od cene nošene moške srajce ali obuvala za škornje. Le redki meščani so se na umetnine spoznali in so jih tudi poznavalsko zbirali, ob koncu 19. stoletja sta bili na primer v Kamniku dve znani privatni zbirki: c. kr. okrajnega zdravnika doktorja Antona Binterja in c. kr. okrajnega živinozdravnika doktorja Josipa Sadnikarja. Tudi zanimanja za nakup knjig in knjižnih polic med meščani ni bilo veliko, saj naletimo nanje le izjemoma.

Dokumenti stanovanjske kulture so tudi ohranjene fotografije. Slike interierjev so v večjem številu nastajale šele okoli leta 1900. S kamero je bila ujeta dnevna soba – salon čevljarskega mojstra in hišnega posestnika Gregorja Kratnarja na Šutni 32. Na fotografiji vidimo polno zof in žametnih naslonjačev, na steni uokvirjene fotografije, stensko uro in ostale drobnarije. Amaterska fotografija Josipa Sadnikarja nam nudi vpogled v del spalnice, kjer je stal predalnik s porcelanastim vrčem in lavorjem za umivanje. Gospodinje so bile zelo ponosne tudi na svoje zimske vrtove na zastekljenih verandah in hodnikih, kar nam dokazujejo fotografski posnetki pri c. kr. notarju Karlu Schmidingerju in c. kr. okrajnem zdravniku Antonu Binterju.

Sploh je bilo Binterjevo stanovanje na Šutni 5 (hišo je kupil leta 1897 od trgovčeve vdove Marije Kecel), prav zaradi njegovega zbirateljstva, nekaj posebnega. Doktor Anton Binter je namreč z zanimanjem spremljal umetnine vseh vrst in jih vneto zbiral. Tako je imel v lasti slike in kipe domačih in tujih umetnikov. Na fotografijah vidimo bogato opremljen salon s klavirjem, predalnikom, ogledalom, v kotu sobe je miza s poslikano skrinjico za nakit. Na steni opazimo portretno sliko ženske z bogato izrezljanim okvirjem, druga umetniška dela ter več okrasnih ogledal. Stene so okrašene s tapetami s cvetličnim motivom, na stropu pa ne manjkajo skoraj obvezne štukature in mogočen lestenec iz mesinga. Vendar pa, kot smo že omenili, je bila tako bogata opremljenost prostorov izjemna, o njej lahko govorimo v času ob prelomu stoletja in tja do prve svetovne vojne.

Stanovanjske kulture najpremožnejših kamniških trgovcev in obrtnikov nikakor ne moremo primerjati z opisanim primerom, čeprav so seveda vsi težili k čim večji popolnosti vsaj enega prostora, to je salona za obiskovalce. Ostali prostori, namenjeni le družinskim članom, so bili bolj preprosto opremljeni, na primer spalnice s posteljami, nočnimi omaricami, omarami za obleko, skrinjami in predalniki za perilo, kuhinje z navadnimi mizami, omarami za živež in posodje ter zidanimi štedilniki (leta 1869 je na primer zaprosil za gradnjo požarnovarne kuhinje in zidanega štedilnika gostilničar Anton Fröhlich)./49/ Če pa vse to primerjamo s stanovanjsko kulturo revnejših meščanov, so premožnejši Kamničani vsekakor dosegali zavidljivo dober meščanski standard.

Pripadnost meščanskemu stanu se je kazala v prvi vrsti kot neko skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja. Skupne ideale, kot so urejeno družinsko in družabno življenje, pomembna vloga in časti v javnem življenju, stanu primerna stanovanjska in oblačilna kultura, prehrana – vse to so seveda poskušali vsaj

/49/ ZAL, KAM–102, Občina Kamnik, škatla 7. Mapa VI–3/1869–70. Gradnje.

na zunaj kolikor toliko uresničevati. Z zunanjim poudarjanjem premožnosti pa so večkrat sprožali tako med ostalim mestnim prebivalstvom, zlasti pa med okoliškim, posmeh in nevoščljivost. Lahko pa je bil to tudi njihov namen. Vsekakor so premožni me-ščani sami skrbeli za zaprtost in elitizem svojega stanu, kar jim je po mnenju okolice dajalo tudi posebne značajske lastnosti. Analiza šestdesetih izbranih najpremožnejših kamniških meščanov v drugi polovici 19. stoletja je predvsem pokazala, da tudi tako časovno in številčno omejena skupina ni bila popolnoma enotna. Številne razlike tako v načinu pridobivanja premoženja, izobrazbi, v odnosu do kulture, politike kot tudi v čisto vsakdanjem načinu življenja potrjujejo različnost med tako imenovano davčno skupino premožnih meščanov, ki so jo sestavljali obrtniki, gostilničarji in trgovci in delno zemljiški posestniki, ter inteligenčno skupino. Prav tako je opazna tudi razlika med meščanstvom, ki si je pridobilo premoženje do osemdesetih let 19. stoletja, pri katerem naletimo še na močno tradicijo, in pozneje obogatelim meščanstvom, ki je bilo že kazatelj modernejših časov. Kljub vsem tem razlikam pa so bili vsi pripadniki meščanskega stanu, kar jim je dajalo vsaj v odnosu do drugih enotno meščansko mišljenje in vedenje.

IMPRESSION OF PROSPERITY

Norms and habits of the wealthiest burghers of Kamnik in the second half of the 19th century

The main source for the definition of this class were the electoral rolls for the elections to the County Assembly in the constituency covering the towns of Tržič, Radovljica and Kamnik. For Kamnik the Archives of the Republic of Slovenia still hold the electoral rolls from the period between 1861 and 1913 (although they are incomplete for the year 1861, January 1867 and 1870). The electoral system in the Austro-Hungarian empire was based on the level of direct taxes paid and on education. The right to vote was neither general nor was it equal, there were also differences in the representation of the counties and nations. The voters were divided into electoral classes, each of which elected a specific number of representatives. In larger municipalities, such as for example Kamnik, the voters were divided into three electoral classes. In the first electoral class were the people who paid the highest taxes and the intellectuals, in the second group were the voters who paid two-thirds of the total amount of taxes collected, and in the third were the remaining taxpayers. Each electoral class, irrespective of the number of people it contained, voted for the same number of representatives, which gave the wealthiest class political predominance.

The main emphasis of this study is thus on the eligible voters in the top tax brackets, although from the eighties onwards members of the professions, lawyers and doctors, also had high incomes. The analysis thus covers 60% of the voters in the first and second electoral classes in the town constituency of Kamnik. People who appeared in these classes only once, that is those who had high tax assessments for less than six years, were excluded. We also excluded people who owned real estate or exercised a registered trade in the Kamnik assessment area but who had no permanent residence there, as well as the owners of smaller castles and manors. The wealthiest stratum of the citizens represented between 20 % and 30% of all eligible voters in the town constituency of Kamnik. But here too, the only really wealthy people were those in the first electoral class, i.e. 5 % to 8 % of the voters.

Membership of the burgher class was expressed above all in conformity to certain ways of thought and behaviour. Common ideals, like a well-ordered family and social life, an important and honourable role in public life, a residential and sartorial culture and a diet appropriate to their class – all these were things they tried to realize at least as far as appearances went. There was a certain amount of envy and this conspicuous exhibition of wealth was ridiculed by the other classes in the town and particularly by the people in the surrounding countryside, who sang some very funny songs at their expense. However that may be, the wealthy citizens themselves ensured that their circle remained almost hermetically closed and elite. This, according to their environment, also gave them specific personality traits.

The analysis of sixty of the wealthiest citizens of Kamnik in the second half of the 19th century showed above all that although this was a temporally and numerically limited population it was not completely homogeneous. The numerous differences in the way in which wealth was acquired, in education, in attitudes to the arts and politics, as well as in the ordinary everyday way of life, reflect the diversity within the so-called wealthy citizens' tax bracket, which included craftsmen, innkeepers, merchants and some landowners on the one hand and intellectuals on the other. There is also a clear difference between the burghers who acquired their wealth up to the eighties of the 19th century, where we still find strong adherence to tradition in all respects, and those who made their fortunes later, who heralded more modern times. However, despite this disparity they were all members of the burgher class, which gave them a common way of thinking and behaviour at least in contrast to the other strata of society.

Tovarna ščetk in čopičev brata Naglič

Janez Humar

Peter Naglič (1883–1959), tovarnar v Šmarci. Foto: Lampič, Ljubljana.

Janez Humar, dipl. inž., Žale 4 a, 1240 Kamnik

Na mestu, kjer stoji danes podjetje Menina v Šmarci, je še pred štiridesetimi leti delovala Tovarna ščetk in čopičev brata Naglič. Sedanji objekti industrije pogrebne opreme ne dajo slutiti, da je bila nekoč tu povsem druga proizvodnja, ki je bila vodilna v ščetarstvu na slovenskih tleh. Po spletu razmer pa je po drugi svetovni vojni prenehala delovati. Zaradi njenega pomena in vloge je potrebno, da jo obvarujemo pozabe in pravilno ovrednotimo njen gospodarski, tehnični in vsakršen drug pomen ter tako obogatimo narodov spomin in njegovo samozavest.

Naznačena naloga pa ni nič kaj lahka. O tovarni obstaja le malo zapisanega, pa tudi arhiva skoraj ni, bodisi da se je porazgubil ali pa je bil ob menjavi lastnikov celo uničen. Ta zapis, ki je le skromen prispevek k monografiji tovarne, je nastal po pričevanju tistih redkih nekdanjih delavcev tovarne, ki so še živi, po vtisih in spominu avtorja na počitniško delo v tej tovarni in na skoraj vsakdanje obiske v njej ob prinašanju malice očetu, ki je bil tu zaposlen od leta 1920 pa do njenega prenehanja, nazadnje kot honorarni delavec. Pomembni so nekdanji pogosti in prijateljski stiki z obema že pokojnima lastnikoma, pogovori s sorodniki bratov Naglič in nekdanjimi poslovnimi partnerji tovarne. Bistvena dejstva pa so seveda oprta na vire naših uradnih inštitucij, kar je naznačeno v opombah. Neprecenljive avtentične dokumente predstavljajo številne fotografije, ki jih je posnel Peter Naglič.

Zanimivo je, da podjetje kljub mnogim referencam, ki jih je imelo v svoji stroki in v slovenskem prostoru, nikoli ni bilo znano in uveljavljeno sorazmerno s svojim pomenom in vlogo. Za to je več razlogov. Podjetje je bilo do druge svetovne vojne stalno v fazi rasti, kar je lastnike zaposlovalo s tehničnimi, tehnološkimi in organizacijskimi vprašanji. Institucionalna propaganda, reklama izdelkov in osebni prestiž so bili povsem drugotnega pomena. Omeniti pa je treba še eno zanimivost, namreč ugotovljeno dejstvo, da vsi glavni stroji nekdanje Nagličeve tovarne še danes delujejo pri različnih proizvajalcih po Sloveniji./1/

Kaj je ustanovitelja podjetja, Jožefa Nagliča, roj. 1859, razen prekipevajoče energije in zavedanja lastne moči in sposobnosti dvignilo iz vaške povprečnosti, lahko samo ugibamo. Mogoče sozvočje njegovih teženj in načrtov v njegovi sposobni ženi Mariji, roj. 1860. Domnevamo lahko, da je k nastanku podjetja pripomogel podjetništvu dokaj naklonjen čas v drugi polovici prejšnjega stoletja. Zagotovo pa tudi konjuktura za ščetarske izdelke, ki je po zapisu njunega sina Petra/2/ nastopila po ljubljanskem potresu leta 1895.

Nastanek, razvijanje in doba razcveta Nagličeve tovarne kažejo mnoge podobnosti z drugimi slovenskimi podjetji tedanje dobe. Prenehanje delovanja podjetja pa je v mnogočem specifično. Večina manjših tovarn, kakršna je bila tudi Nagličeva, je takoj po drugi svetovni vojni prešla v splošno imovinsko last. Te tovarne so bile solidna osnova za nastanek večjih podjetij, celo gigantov. Za Nagličevo tovarno pa so spremenjene razmere po drugi svetovni vojni pomenile počasno umiranje, ki se je pričelo najprej z ukinitvijo osnovne ščetarske dejavnosti. Tovarna je zatem dajala streho nekaterim dejavnostim podjetja Svit iz Kamnika, dokler se končno ni znašla v objemu podjetja Menina, ki jo je docela integriralo v svojo prostorsko in proizvodno zasnovo, pri čemer je del objektov povsem porušilo, del zgradb pa vključilo v svoj sistem. Le ena zgradba je izpadla iz njegovega okvira, iz te pa je po preureditvi nastalo privatno stanovanje.

Delo in sposobnosti dveh Nagličevih rodov so bili pogoj za delovanje takrat vodilne ščetarske tovarne pri nas, ki je dajala kruh številnim šmarskim in drugim delavcem ter njihovim družinam. Že drugi rod Nagličev pa je dočakal gospodarsko in politično povsem neustrezne čase, ki so delovanje podjetja pripeljali v gospodarsko neučinkovitost, saj proizvodne zmogljivosti, zgrajene za približno 60 do 70 delavcev, gospodarsko niso prenesle le 10–20-odstotnega izkoriščanja kapacitet. To dejstvo in brezperspektivnost v sistemu, ki je omejeval osebno pobudo, uveljavljal enosmernost slehernega delovanja, sta zaradi preživetja potisnila tretji

/1/ Nekaj najbolj znanih uporabnikov strojev iz Nagličeve tovarne: Francisova turbina, Anton Grebenc, Mlinarstvo, Bistrica pri Mokronogu; vrtalka za vrtanje lukenj v hrbtu ščetk, tip Beer, debelinski skobeljni stroj, tip Kircher, polavtomat za izdelavo ščetk, tip Ebser, in kolutni brusilni stroj: Pavle Peterlin, Ščetarstvo, Preserje pri Radomljah; mikalni stroj, prodal neznanemu kupcu Aleksander Šimenc, Ščetarstvo Brezovica pri Ljubljani; kovinska stružnica: Franc Dolenc, Mehanična delavnica, Šmarca; mizni rezkar: prodal neznanemu kupcu Ciril Jaševec, Mizarstvo Šmarca; stebrni vrtalni stroj, stružnica, tip Pikica: Industrija pohištva Stol Kamnik.

/2/ Rokopis Petra Nagliča hrani Katarina Šporar, Šmarca.

Nagličev rod v gospodarski pesimizem in ga usmerila v druge dejavnosti.

ZAČETKI TOVARNE IN OBDOBJE DO LETA 1922

Šmarca je bila, kakor kažejo podatki franciscejskega katastra iz leta 1868,/3/ tipična majhna obcestna vas med Kamnikom in Domžalami. Iz omenjega vira izhaja, da je bilo tedaj po posestnem statusu več kočarjev (kajžarjev) kot gruntarjev. Cela grunta sta bila le dva, ostale kmetije pa so bile polovične in četrtinske. Precejšen del vaščanov se je moral preživljati z najrazličnejšimi opravili: z domačo obrtjo, dninarstvom, gozdnim delom in raznimi priložnostnimi opravili. Po ustnem izročilu so bile tedaj v vasi najmanj štiri gostilne, krojač, zidar ... Po podatkih omenjega katastra pa so bili tedaj v Šmarci štirje mlini, tri žage, usnjarna in tri kovačije./4/ Tudi ščetarstvo naj bi bilo tu domača obrt. Pri Nagličevih, ki so imeli po odredbi o numeraciji hiš iz leta 1769/5/ hišno številko 1, kar pomeni, da je bila hiša "ta krajna" oziroma "ta končna" v vasi, gledano iz kamniške smeri, in so zato dobili hišni vzdevek oziroma hišno ime Konček, so bili po posestnem statusu kočarji. Ukvarjali so se z najrazličnejšimi opravili. Jožefov oče je med drugim sodeloval pri graditvi proge Dunaj–Trst, kakor opisuje njegov vnuk Peter. Po pripovedovanju Etbina Jermana/6/ naj bi se Jožefov oče ukvarjal tudi s prodajo drobnih okrasnih predmetov: barvnih reprodukcij slik, raznih kipcev itd., ki jih je prodajal po sejmih, pa tudi po domeh. Po ugotovljenih uradnih virih/7/ se je mnogo Nagličevih sorodnikov konec prejšnjega in v prvi polovici tega stoletja ukvarjalo s ščetarsko obrtjo. Iz tega smemo domnevati, da se je Nagličevo podjetje razvilo iz nje. Po Petrovi pripombi o konjukturi po letu 1895 in glede na dejstvo, da je Jožef Naglič leta 1881 postal lastnik domačega posestva,/8/ je gotovo, da so se pri Nagličevih v osemdesetih letih prejšnjega stoletja že ukvarjali s ščetarsko obrtjo. To pa potrjuje tudi podatek o gradnji nove hiše, ki jo je Jožef postavil na mestu, kjer je stala stara. Okoli leta 1890 je nastala nova enonadstropna, prostorna, za tisti čas zelo sodobna stanovanjska hiša z delavnico v pritličju, ki so jo imenovali "verkštat". Nova hiša je imela med drugim sodobno kuhinjo z vodno črpalko, kar je bilo tedaj izjemno. V nadstropju je imela odprt balkon, prav tako poseben za tisti čas. Vse to kaže na uspešno razvijajočo se obrt, ki dobi s konjukturo po letu 1895 še dodaten zagon in perspektivno težnjo po razširitvi. V tem času je bil Jožef Naglič že trdno zasidran v vse gospodarske tokove vasi in širšega območja, ki je segalo do Ljubljane in še naprej. Bil je sprejemljiv za vse novo, aktiven v vsem dogajanju svojega okolja, ki je bilo v tistem času izredno razgibano zaradi Krekovega delovanja ter njegovih socialnih in gospodarskih idej. Za ožje območje, to je območje homške fare, pa je bilo tedaj značilno gospodarsko, zadružno in društveno delovanje, kar sta organizirala sposobna homška župnika Franc Bernik in Anton Mrkun. Ta čas je bil za Nagličeve izredno razgiban in uspešen, kar se kaže v stalnem razširjanju ščetarske dejavnosti in v splošnem blagostanju družine, k čemur je mnogo prispevalo tudi najsodobnejše gospodinjstvo. V tem času se je pričel uspešno vključevati v delo sin Peter, ki je bil rojen leta 1883, sin Karol, rojen 1892, pa se je kot nadarjen učenec leta 1905 vpisal v prvo slovensko gimnazijo v Šentvidu nad Ljubljano in jo leta 1913 kot odličen maturant zaključil.

Poslovni uspehi in podjetniška naravnanost so Jožefa vodili k razširitvi dejavnosti. Ker poteka ščetarstvo po dveh tehnološko različnih linijah, ki se na določeni stopnji spojita, in od katerih je linija priprave in obdelave lesa energetsko in prostorsko zahtevnejša, si je Jožef Naglič hotel zagotoviti popolno neodvisnost pri izdelavi lesnih polizdelkov, ki so osnova ščetarskih izdelkov. Želel je postaviti lastno žagalnico z delavnico za obdelavo lesa, kar pa mu v prvem poskusu

/3/ ARS, fko Šmarca 1868.

/4/ ARS, fko Šmarca 1868.

/5/ Kamniški zbornik 1955, str. 53.

/6/ Ustni vir Etbin Jerman, Šmarca.

/7/ ARS, TOI, fascikel 331, št. 127.

/8/ Zemljiška knjiga občine Kamnik.

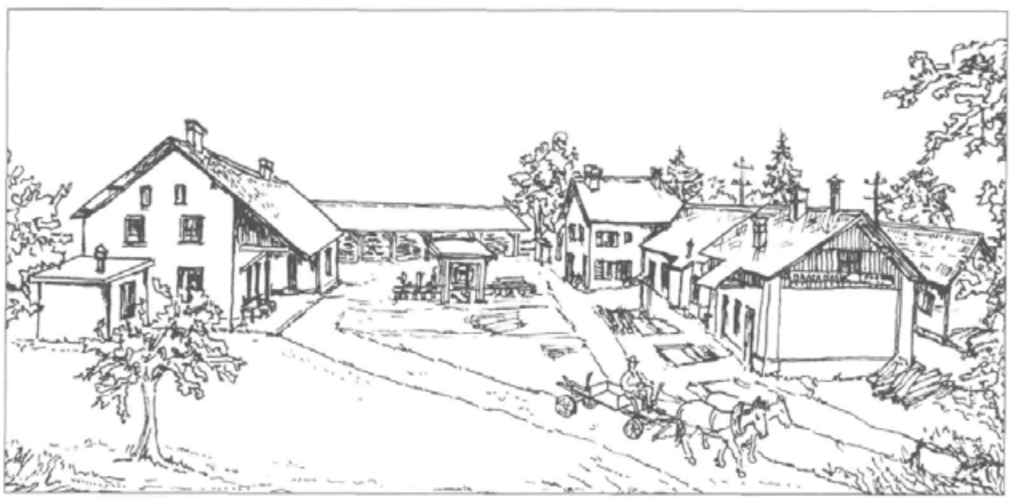

Pogled na tovarno ščetarskih izdelkov bratov Naglič leta 1950 (rekonstrukcija po fotografijah), narisal Janez Humar

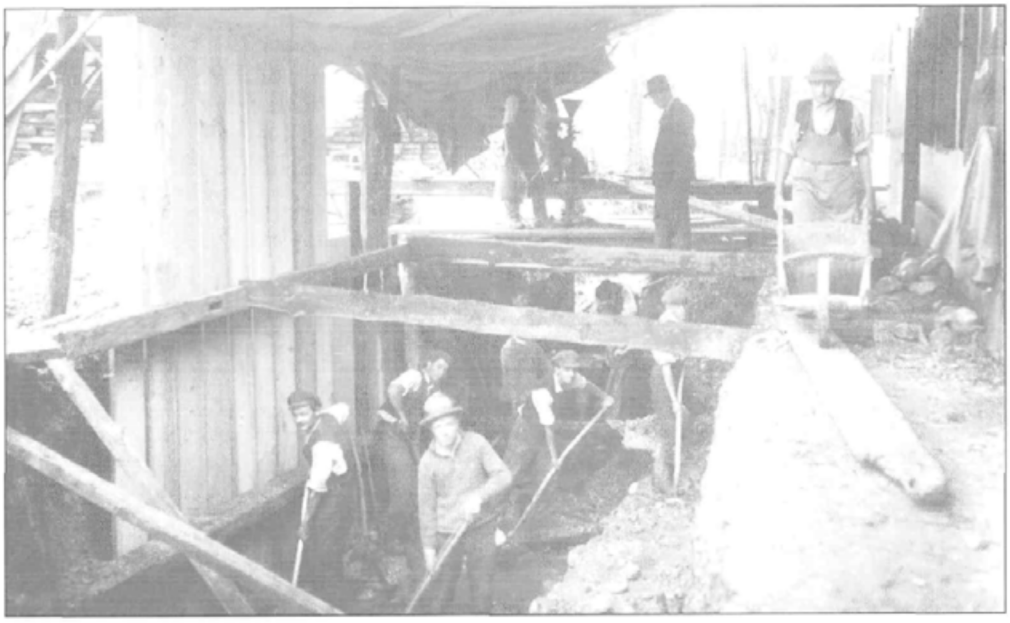

Nagličeva tovarna v Šmarci leta 1926. Izkop dovodnega kanala za Francisovo turbino. Foto: Peter Naglič.

z lokacijo žagalnice med Okornovim in Vavpetičevim mlinom ob šmarski Mlinščici ni uspelo. Uspešnejši je bil, ko je na parceli št. 208, k. o. Šmarca, ki jo je kupil od Franca Lužarja iz Šmarce št. 8,/9/ postavil delavnico za obdelavo lesa s površino približno 60 m^2 in s pomočjo vodnega kolesa uporabljal četrtino vodne moči Mlinščice, ki jo je s pogodbo 11. 3. 1895 odstopil kovač Janez Jerman iz Šmarce št. 62. Z obdelavo lesa je torej postal neodvisen od dobaviteljev, kar pa ne velja za žagani les, ki ga je še po prvi svetovni vojni kupoval od raznih dobaviteljev, največ od Rudolfa Šnabla, ki je imel žago v Šmarci in je žagal pretežno za Nagličevo ščetarno. Kot zanimivost je treba omeniti, da je to lokacija, kjer so v neposredni bližini konec prejšnjega in v začetku tega stoletja nastale nekatere tovarne in hidrocentrala. Delavnica za obdelavo lesa je kasneje postala izhodišče nove tovarne. Proizvodnja lesnih polizdelkov, predvsem hrbtov za ščetke, ki so jih preprosto imenovali "dilce", je bila občasna, nekaj zaradi izdelave na zalogo, nekaj pa zaradi delavcev, ki so bili, vsaj nekateri, polkmetje in so delali le v zimskem času. Glede na količino porabljenega lesa naj bi imela ščetarna okoli leta 1910 od pet do deset zaposlenih delavcev. V tem obdobju že izdelujejo ščetke za potrebe raznih obrti in porajajočo se industrijo in ne le izdelke za gospodinjstvo in pleskarstvo.

/9/ Zemljiška knjiga občine Kamnik.

Naraščajoča prodaja je terjala nove lesne in ščetarske proizvodne zmogljivosti, kar je v letih od 1911 do 1923 pripeljalo do nakupa novih parcel. Najprej leta 1911 do nakupa parcele št. 211, k. o. Šmarca, ki je bila neposredno ob parceli št. 208, in parcele št. 212, k. o. Šmarca, ki jo je prodal J. Zobavnik iz Šmarce./10/ Pričele so se priprave na izgradnjo novih proizvodnih objektov: razširjene lesne delavnice in delavnice za ščetarske izdelke. Načrti so bili zastavljeni velikopotezno in suvereno, a tudi uresničeni.

/10/ Zemljiška knjiga občine Kamnik.

Lesna delavnica je bila načrtovana v tlorisu 28 m x 7 m, ščetarski del tovarne v tlorisu 17,5 m x 9 m ter sušilnica za žimo v tlorisu 11 m x 6 m. Začetek nove tovarne sega torej v čas neposredno pred prvo svetovno vojno, ta pa je delo zavrla. Peter je moral na vojsko, Karol pa se je posvetil študiju na univerzi. Med vojno so zamrle mnoge dejavnosti in tudi žagarska proizvodnja, kar ilustrira naslednji dopis županstva Šmarca Trgovinski in obrtni zbornici v Ljubljani: "Podpisano županstvo sporoča na zahtevo podpisane zbornice pod št. 1158. V drugi polovici leta 1915 so bile sledeče žage ustavljene: Jožefa Okorna na Duplici, Antona Vavpetiča v Šmarci, Rudolfa Šnabla v Šmarci. Šmarca 6/3 1916." J. Benda in žig Županstvo Šmarca, okraj Kamnik."/11/ Ustavitev žagarske proizvodnje je razumljivo zaustavila ali vsaj zelo zmanjšala ščetarsko proizvodnjo. Takoj po vojni pa je sledila živahna in ustvarjalna doba. Že leta 1921 so preselili ščetarsko delavnico v nove tovarniške prostore na parceli št. 212. Nova lesna delavnica je bila dograjena že pred njo. V tem času je dograjeno tudi pokrito skladišče za les s tlorisom 22 m x 6 m, ki so ga imenovali "šupa". V njem se je lahko uskladiščilo približno 300 m^3 žaganega lesa. Zgrajena je bila tudi sušilnica za žimo.

/11/ ARS, TOI, fascikel št. 226.

Ko so bili leta 1922 končani objekti ščetarske in lesne delavnice, ki je imela v celi vzdolžni smeri vgrajeno transmisijsko gred za pogon strojev, in ko je bila končana sušilnica za žimo ter dograjeno skladišče za goriva in maziva ter sanitarije ob obeh večjih delavnicah itd., je Jožef Naglič 8. 6. 1922 umrl. Mesec prej, 6. 5. 1922, je z izročilno pogodbo zapustil tovarno sinovoma Petru in Karlu./12/

/12/ Zemljiška knjiga občine Kamnik.

OBDOBJE DO LETA 1945

Obdobje od Jožefove smrti do druge svetovne vojne predstavlja vrh Nagličeve

ščetarne, vojna in čas neposredno po njej pa njen počasni konec. Brata Naglič sta prevzela vodstvo tovarne v občutljivem času, ko je razširjena proizvodnja porajala mnogo problemov, ki jih prinaša vsaka nova proizvodna zmogljivost, poleg tega se je tovarna počasi vključevala v novi gospodarski sistem prve Jugoslavije. Mnoge zadeve je bilo treba dokončno tudi pravno urediti. Iz te neurejenosti je izviralo precej težav. Kovač Janez Jerman, ki je prodal četrtino vodne energije Mlinščice, je leta 1922 ob njej, po razsodbi okrajnega glavarstva v Kamniku, postavil novo vodno kolo in z njim izkoriščal vso njeno moč z utemeljitvijo, da je Jožef Naglič svojo lesno delavnico postavil brez gradbenega dovoljenja. Prišlo je do spora in tožb na sodišču in raznih pristojnih uradih. Zadeva je dobila ime "vodni spor". Po zadnji odločbi z dne 26. 10. 1926, ki jo je izdal okrajni glavar v Kamniku, je četrtina vodne energije Mlinščice dokončno pripadala Nagličevim. Vzporedno z reševanjem energetskih zadev sta brata Naglič urejala tudi pravne zadeve v zvezi z lastništvom in namembnostjo zemljišč, kar sta uredila leta 1923./13/

/13/ Zemljiška knjiga občine Kamnik.

Takoj po prevzemu vodstva tovarne sta pričela uveljavljati nov tehnično-tehnološki koncept poslovne politike podjetja. Za razumevanje vsega tega je treba vsaj v najbolj grobih obrisih poznati "curiculum vitae" glavnih akterjev podjetja.

Peter Naglič (1883–1959) je bil vsestranska, pa tudi zapletena osebnost. Za ščetarstvo se je odločil po družinski tradiciji. Osnovno šolo je zaključil v Kamniku, zatem pa se je v okviru avstro-ogrskega sistema strokovnega šolanja usposobil za ščetarja in opravil še mojstrski izpit na Dunaju./14/ Med šolanjem se je naučil nemško, kasneje med 1. svetovno vojno pa kot italijanski ujetnik še italijansko. Ščetarstvu je posvetil pretežni del svojega življenja. Bilo mu je poklic, služba, predvsem pa delovno področje raziskovanja in študija. Celo življenje se je poglabljal v ščetarsko tehnologijo in dognanja uporabljal v proizvodnji. V tovarni je uvajal nove materiale: *korenine, basin, fibris itd., novo tehnologijo* obdelave žime: barvanje in podobno. Z barvami, lepili, novimi materiali je mnogo eksperimentiral. V tovarni je bil po današnjih opredelitvah operativni in tehnični vodja.

/14/ Ustni vir Katarina Šporar, Šmarca.

Zelo raznovrstne in številne pa so bile njegove ljubiteljske dejavnosti, ki jim je bil zvest celo življenje. Naj jih na kratko opišemo le nekaj. V prvo lahko štejemo petrografijo – kamenoslovje. Strastno in sistematično je vse svoje življenje zbiral in urejal: kamnine, kristale, minerale, kapnike in rudnine. Vse te je sistematično zbrane, urejene in opisane razporedil po policah nekdanjega "verkštata". Zbirka, kaj mikavna na pogled, ki je bila vredna tudi širše in strokovne pozornosti, se je žal po njegovi smrti "porazgubila". Peter Naglič je bil vse življenje navdušen fotograf, od zgodnje mladosti, ko je snemal še na steklene plošče, pa do smrti je ustvaril neprecenljiv zaklad dokumentov svojega časa. To gradivo je v glavnem ohranjeno. Spekter njegovih fotografskih motivov in tem je izredno številen in kliče po sistematični obdelavi. Njegov konjiček je bilo tudi planinarjenje. Kolikor so tedanje razmere dopuščale, je zelo rad potoval, pa ne le po Avstro-Ogrski, temveč tudi dlje. Od mnogih potovanj naj omenimo le udeležbo na prvem vseslovenskem romanju v Sveto deželo, ki ga je vodil knezoškof A. Bonaventura Jeglič leta 1910. Stroške potovanja je pokril s prodajo posnetkov tega romanja./15/ Veselilo ga je delo s sadnim vrtom, ki ga je vzorno in strokovno urejeval ob domači hiši in ob tovarni. Udeleževal se je takratnih sadjarskih tečajev in naročal strokovne publikacije s tega področja. Poleg strokovne literature in publikacij je spremljal tudi publikacije in literaturo svojih ljubiteljskih zvrsti. Če se ne bi bil rodil v ščetarski družini, bi bil prav gotovo postal sposoben novinar, za kar je imel mnoge dispozicije in osebna nagnjenja.

/15/ Ustni vir Katarina Šporar, Šmarca.

Po značaju je bil Peter Naglič izredno skromen, delaven in globoko veren, zato je bil priljubljen tako v poslovnih kakor tudi v prijateljskih krogih. Izjemna je bila njegova ljubezen do mladine in sposobnost vživljanja v njene probleme. Mladino je s svojim pristopom in znanjem privlačil kot magnet. Kot podjetnik pa je imel zelo realen čut za svoje okolje, ki se mu je znal prilagajati, ne da bi pri tem izgubljal svojo istovetnost. To najbolje izraža dejstvo, da je bil od dvajsetega do šestdesetega leta abstinent.

Karol Naglič (1892–1965) je leta 1913 z odliko končal gimnazijski študij. Zatem je stopil v ljubljansko bogoslovje in ga po dveh letih zapustil/16/ ter se vključil v študij elektrotehnike in strojništva na Dunaju. Nazadnje je študiral tudi na univerzi v Brnu na Češkem. Zaradi očetove smrti in domačih razmer je študij tik pred diplomo opustil in se vključil v vodenje tovarne. Nagnjen je bil k reševanju tehničnih problemov, kar je po besedah sošolca pokazal že v gimnaziji./17/ Evropsko razgledan je spremljal dosežke proizvodnje ščetarskih strojev in naprav. To *se je odražalo v kvaliteti strojne opreme in* naprav Nagličeve tovarne. V svojem času je imela najvišji nivo. V tovarni je bila med drugim njegovo delovno področje energetika. Projektiral je mnogo strojnih naprav, posebej po drugi svetovni vojni. Pri tem mu je bil nepogrešljiv pomočnik mehanik Karol Humar./18/ Projektiranje, konstruiranje in eksperimentiranje je opravljal v svojem elektro-strojnem laboratoriju, v kleti svoje vile ob tovarni. Laboratorij je bil za nepoklicane strogo zaprt. Le po očetovih zvezah mi je bilo nekajkrat mogoče občudovati male stroje, naprave, načrte in podobno. Karel Naglič je imel bogato strokovno knjižnico, založeno predvsem z nemško strokovno literaturo. Po razmerah pa se je moral ukvarjati tudi s tržnimi in komercialnimi vprašanji, pri tem pa žal ni imel vedno najbolj posrečene roke. Med vojnama je bil v središču gospodarskega dogajanja v kam-

/16/ Šematizem Ljubljanske škofije, letnik 1914 in 1915.

/17/ Ustni vir profesor Anda Peterlin, Kamnik.

/18/ Karol Humar (1895–1967), priučeni mehanik, ki si je z dokazili o izvršenih delih pridobil regularni naziv visoke kvalifikacije.

Jožef Naglič (1859–1922). Foto: Peter Naglič.

niški regiji s sodelovanjem v raznih gospodarskih in poslovnih odborih. Med drugim nekaj časa kot delničar Električnostrojne zadruge, z. o. z., v Radomljah./19/ Jubilejna publikacija ob petindvajsetletnici šentviške gimnazije ga v seznamu nekdanjih maturantov označuje kot industrialca./20/

/19/ S. Stražar, Ob bregovih Bistrice, Radomlje 1988.

/20/ A. Koritnik, Ob srebrnem jubileju, Ljubljana 1930.

Podobno kot brat Peter se je tudi on ukvarjal z različnimi ljubiteljskimi dejavnostmi. Klasično izobražen je spremljal vsa kulturna in literarna dogajanja svoje dobe, kar se je lepo izražalo v bogati leposlovni knjižnici. Vključeval se je v kulturna društva svojega okolja in po drugi svetovni vojni več let predsednikoval šmarskemu kulturnemu društvu. V njegovo delo je aktivno posegal, posebej posrečeno z organiziranjem prosvetnih večerov. Povojno zaupanje ljudi, ki so ga izvolili za prvega predsednika šmarskega ljudskega odbora, pa se je hitro izničilo, ko so taka mesta prevzeli bolj "zanesljivi kadri".

Po značaju se je občutno razlikoval od svojega brata. V strokovnih krogih se je gibal suvereno in je vzbujal optimizem, drugače pa je deloval odmaknjeno, skrival je precejšnjo mero introvertiranosti. Do sodelavcev in podrejenih je bil korekten in je njihovim tehtnim osebnim problemom dajal prednost pred tovarniškimi./21/

/21/ Ustni vir Anica Burger, Šmarca.

Med drugo svetovno vojno sta brata Naglič vseskozi gmotno podpirala narodnoosvobodilno vojsko. Partizani so imeli v Nagličevi tovarni stalno zatočišče, zato sta bila brata neštetokrat v različnih tveganih situacijah.

Ta kratki zapis o bratih Naglič kaže njuno usposobljenost za vodstvo tovarne, hkrati pa tudi vso heterogenost njunih delovanj. Strokovno dobro pripravljena sta torej prevzela vodstvo in pričela uresničevati sodoben poslovno-tehnični koncept poslovanja in s tem pripeljala podjetje v sam vrh slovenskega ščetarstva v času med obema vojnama. Mnogi ščetarji so iskali tu strokovno, pa tudi drugo pomoč./22/ Že v času Jožefa Nagliča so mnogi ščetarji kupovali pri njih lesne polizdelke ali na njihovih strojih opravljali razne tehnološke operacije. Take in podobne usluge je tovarna nudila ves čas svojega obstoja. Nekaj ščetarjev se je v tej tovarni usposobilo in kasneje odprlo svoje ščetarske delavnice./23/ V vsem času svojega obstoja pa so v tovarni razžagovali drva za vaščane in okoličane.

/22/ Ustni vir Andrej Rebolj, Medvode.

/23/ Lovro Peterlin je odprl svoje ščetarsko podjetje v Preserjah, Julij Jeran v Šmarci in drugi.

Za obdobje največjega razcveta tovarne lahko štejemo čas od leta 1930 do 1935. Takrat je bilo v tovarni v posameznih letih zaposlenih od petintrideset do štirideset delavcev. Ščetke ribarice in metle, imenovane Record, pa so izdelovali tudi po domovih. Teh zunanjih sodelavk, bile so samo ženske, je bilo vedno od pet do deset. Količina izdelkov, narejenih doma, ni nič zaostajala za proizvodnjo redno zaposlenih delavk. Naredile so po štirideset do petdeset ribaric ali metel na dan. Glede na spol zaposlenih je bilo razmerje vedno enako: slaba tretjina moških delavcev in dobri dve tretjini žensk.

Energetsko in tehnološko stanje tovarne prikazujejo naslednji podatki:

Že v letu 1923 bi bili vgradili novo vodno kolo za proizvajanje električne energije, pa je vodni spor to preprečil. Zapleti so pripeljali do tega, da je bila ob lesni delavnici leta 1927 vgrajena Francisova turbina, testirana za 6 kW moči, dajala pa je ob normalnem nivoju vode približno 4,5 kW energije, kar je zadoščalo za pogon vseh strojev lesne delavnice. Za pogon jarmenika za razrez hlodovine pa ta energija ni zadoščala, zato so morali hlodovino žagati ponoči. Električno energijo za razsvetljavo in pogon malih elektromotorjev so kupovali pri Električnostrojni zadrugi v Radomljah, zato so imeli lastno transformatorsko postajo. To energijo so izkoriščali do leta 1948, ko je radomeljska elektrarna pogorela,/24/ potlej pa so se oskrbovali z istosmernim električnim tokom šmarske Elektrostrojne zadruge, po likvidaciji te elektrarne v letu 1956 pa z električno energijo, priključeno na DES.

/24/ S. Stražar, Ob bregovih Bistrice, Radomlje 1988.

V času po vgraditvi Francisove turbine so postavili prvo žagalnico za razrez hlo-

dovine. Pokrita žagalnica z ostrešjem, naslonjenim na štiri zidane stebre z betonskimi temelji, je bila začasna. Jarmenik žagalnice in strojev v njej je poganjal električni tok. Prvi žagalnici je kmalu sledila nova, locirana nekaj metrov pred njo v smeri proti zahodu. Objekt prve žagalnice se je moral umakniti novi, modernejši. Le temelji stebrov ostrešja so kazali avtentično sled te žagalnice vse do nastanka novih objektov Menine. Nova žagalnica z vgrajenim bočnim jarmenikom z enim žagnim listom je obratovala že pred letom 1939. Poganjala jo je turbina s transmisijskim prenosom po podzemnem kanalu. Kanal se je ob jarmeniku nadaljeval do ščetarske delavnice, kjer je turbina preko tega prenosa poganjala še mikalni stroj za žimo. Še pred drugo svetovno vojno je žagalnica dobila betonsko streho na treh stebrih. Okoli leta 1937 so bili vsi stroji vezani na pogon turbine. Po tem letu se tovarna znova, tokrat zadnjič, razširi. Z nakupom in preureditvijo Jermanove kovačije na desnem bregu Mlinščice nastane pralnica za žimo. Stroj, imenovan "bolfar" v kombinaciji z vodnim koritom za pranje žime, zasnujejo in izdelajo brata Naglič in Karol Humar. Stroj je pravzaprav prototip "bolfarjev", ki so jih za potrebe slovenskega ščetarstva izdelali po drugi svetovni vojni. Kovinska delavnica, v nekdanji strojnici diesel motorja, postane razvojni laboratorij in operativni prostor./25/ V njem delata predvsem oba Karla, Peter Naglič pa sodeluje z nepogrešljivimi nasveti in izkušnjami ščetarske tehnologije. "Bolfar" deluje na energijo vodnega kolesa domače proizvodnje. Nova energija Mlinščice je v celoti pridobljena s pogodbo, sklenjeno z novim lastnikom Jermanove kovačije in posestva, Agricijem Jermanom. Kovačija je pripadla podjetju, domačijo z vsemi pripadajočimi njivami pa je odkupil Peter Naglič. Pravnoformalno je bilo to urejeno v zemljiški knjigi leta 1938./26/ Približno polovica neizkoriščene moči Mlinščice, ki je odslej v celoti pripadala Nagličevim, je bila izziv za Karla. Zasnoval je novo vodno kolo, ki naj bi izrabilo preostalo neizkoriščeno energijo. Poganjalo naj bi stroje lesne in kovinske delavnice, turbina pa žagalnico, mikalni stroj in nove ščetarske avtomate, inštalirane ob strojnici. Ustvarjalni duh in spretne roke že omenjene trojke so realizirali tudi to. Okoli leta 1939 je že stalo novo vodno kolo s premerom približno 3 m in z 1,8 m širokimi lopaticami. Druga svetovna vojna je prekrižala tudi te načrte in vodno kolo ni nikoli opravljalo svoje funkcije.

/25/ Ustni vir Lado Osolnik, Šmarca.

/26/ Zemljiška knjiga občine Kamnik.

Neposredno pred drugo svetovno vojno je bila torej opravljena zadnja prostorska in proizvodna razširitev tovarne in taka je ostala do svoje ukinitve. Pregled proizvodnih in drugih prostorov pa kaže naslednjo sliko: skupna površina tovarniških proizvodnih, skladiščnih in pomožnih prostorov je znašala 1887 m^2. Podrobnejšo sliko teh prostorov kažejo naslednji podatki:

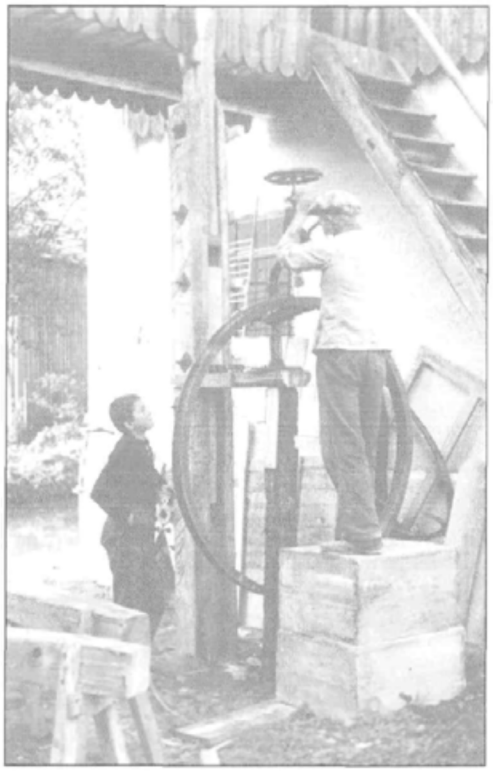

Nagličeva tovarna v Šmarci v letih 1937–38. Karol Humar izdeluje obroč vodnega kolesa za pogon »bolfarja«. Opazuje ga njegov sin Mato. Desno je viden del objekta sušilnice za žimo, v ozadju pa Jermanova drvarnica. Foto: Peter Naglič.

A	Proizvodni prostori:	
a)	za lesarsko in kovinsko proizvodnjo: 265	m^2
b)	za ščetarsko proizvodnjo: 332	m^2
c)	za energetsko proizvodnjo: 35	m^2
B	Skladiščni prostori:	
a)	pokriti	
	–za ščetarske izdelke in material: 545	m^2
	–za žagani les: 132	m^2
	–za goriva in maziva: 15	m
b)	hlodišče: 500	m^2
C	Pomožni prostori:	
a)	transformatorska postaja: 3	m^2
b)	pisarniški prostor: 16	m^2
c)	stanovanje: 32	m^2
č)	sanitarije: 12	m^2

Skupna tovarniška površina pa je znašala tedaj nekaj manj kot 4000 m^2.

Strokovno in tehnološko razgledana brata sta poznala kvalitetne proizvajalce strojev in naprav, zato sta kupovala pri najbolj renomiranih firmah, večinoma nemških. Večina ključnih strojev in naprav iz Nagličeve tovarne še danes deluje pri raznih uveljavljenih proizvajalcih po Sloveniji, kar ne potrebuje posebnega komentarja. Ščetarski stroji, polavtomati in avtomati se ponašajo z znakom firme Ebser iz Todtnaua pri Freiburgu, ki je še danes vodilna firma v Nemčiji in Evropi na tem področju. V arhivih je zaslediti firmo Cahn & Rheinaner iz Mannheima, Kircher iz Leibziga, Beer in še nekatere druge. Mnogi stroji in naprave so inovacije in izdelava vodilne trojke podjetja.

Razrešitev energetskega vprašanja in modernizacija proizvodnje sta pomenili popolno osamosvojitev in neodvisnost od dobaviteljev

Karol Naglič, tovarnar v Šmarci (1892–1965). Foto: Atelje Helios, Ljubljana.

in celo nasprotno: že obstoječa svetovalna in poslovna pomoč raznim ščetarjem se je še okrepila in povečala. Mnogi so kupovali v Nagličevi firmi polizdelke, predvsem lesne, zopet drugi so naročali razne strojne in druge pripomočke, ki so jih proizvajali v kovinski delavnici. Posebej gorenjska regija se je naslanjala na strokovno pomoč in svetovanje bratov Naglič. Z novo in razširjeno proizvodnjo se je razširilo tudi tržišče. Slovenija postane premajhna, prodajajo tudi na Hrvaškem, kar prevzame firma Frei iz Zagreba. Svetovna kriza tistega časa je terjala davek tudi v Nagličevi ščetarni. Leta 1935 so že odpustili nekaj delavcev.

Vse naštete tehnične, tehnološke in druge odlike podjetja pa niso mogle povsem odstraniti negativnega vpliva pomanjkljive in včasih tudi nedodelane tržne in komercialne strategije. Vodilna tehnično-tehnološka misel in mnogi problemi, izvirajoči iz tega, so trženje potiskali na obrobje. Posledica so bile mnoge finančne težave, ki so se včasih izkazovale tudi v kratkotrajnih izgubah, ki pa sta jih podjetnika s posojili, predvsem pri premožnih sorodnikih, uspešno pokrivala. Vinkulacije v zemljiški knjigi kažejo na to, saj vsem vpisom hitro sledijo izbrisi obveznosti. Podjetje je torej iz resursov pozitivne bilance le pokrivalo svoje mnogotere obveznosti./27/ Izjema je čas tik pred drugo svetovno vojno, ko so nekateri stroji prišli pod hipoteko, ki pa je bila takoj po vojni s poravnavo vseh obveznosti eliminirana./28/

/27/ Zemljiška knjiga občine Kamnik.

/28/ Ustni vir Andrej Rebolj, Medvode, Frančiška Teršan, Ljubljana, Katarina Šporar, Šmarca.

Lesarska proizvodnja

Proizvodni proces lesnih polizdelkov je bil z lastno žagalnico in lesno delavnico organizacijsko in tehnološko zaključen. To je bila maloserijska industrijska proizvodnja, glede na tip proizvodnega procesa pa delavniška proizvodnja. Sam tehnološki proces je imel analitično obliko. Hiba lesarske proizvodnje je bil notranji transport, ta ni dosegel nivoja strojne opreme. Organiziran je bil z enostavnimi ročnimi sredstvi in pripomočki. Za prevoz večjih in težjih obdelovancev: plohov, desk itd. je služil enoosni ročni voziček za dva delavca. Manjši obdelovanci so se ročno prenašali ali prevažali med delovnimi mesti. Obdelava lesa je v glavnem potekala po naslednjem opisu:

Hlodovino, pretežno bukovo, nekaj malega tudi češnjevo in drugih drevesnih vrst, po izvoru pa pretežno iz Tuhinjske doline, so skladiščili na hlodišču ob žagalnici. Ročna manipulacija hlodovine je potekala ob uporabi preprostega orodja: cepinov, rant ipd. Prevoz žaganega lesa na skladišče in v lesno delavnico je bil organiziran z že omenjenim vozičkom. Razrez hlodovine se je opravljal z bočnim jarmenikom, ki je stal nekako na sredi med ščetarsko in lesno delavnico. Vsi strojni deli jarmenika, vključno s podajalnim vozičkom na tirnicah, so bili kovinski. Hlod se je, pritrjen s posebnim vpenjalnim mehanizmom na podajalnem vozičku, gibal ob jarmu naprej in nazaj. Podajalni voziček se je gibal s pomočjo jeklene vrvi, povezane z gibalnim mehanizmom jarmenika. Tirnice vozička so bile pritrjene na betonskih pragih. Drobnejša hlodovina se je razžagala na polovice, debelejša pa na plohe, debeline 100 in 120 mm. Svež žagani les se je letvičeno skladiščil v "šupi". Primerno naravno sušen les se je nato transportiral v lesno delavnico, najprej k večji krožni žagi na krojenje po dolžini, zatem pa k manjši krožni žagi za decimiranje v elemente, največ "dilce". Tako pripravljeni lesni polizdelki so se obdelovali na različnih strojih, dokler niso bili primerni za izdelavo ščetk, omel itd. Lesna delavnica je bila predeljena na dva dela. V prvem delu, kjer se je opravljala predvsem groba obdelava, so bili nameščeni stroji: groba in fina krožna žaga, ozkolistna tračna žaga, rezkalnik za oblikovanje držal za metle, visokoturni rezkar za oblikovanje krožnih in utornih delov ter brusilni stroj z dvema širokima kolutoma in diskom. V delavnici so bile še strojne škarje za egaliziranje ščetk ali "pristriganje", kakor so ta postopek imenovali. Zahtevnejšim obdelavam lesa pa je služila fina delavnica. Tu so bili nameščeni mizni rezkar, šest vrtalnih strojev, stružnica za les, debelinski stroj ter skobeljnik. Zanimive so bile vrtalke tipa Beer za vrtanje lukenj v hrbte ščetk, omel in metel. S posebno šablono so se najprej označila vrtalna mesta, zatem je delavec sede, naslonjen na zaščiteno glavo vrtalke, s posebnim malim suportom z gibljivim prislonom za naslonitev obdelovanca potiskal le-tega proti svedru in izvrtal primerno število lukenj. Opravljanje teh postopkov je bilo posebej zanimivo za otroke. Nagličevi so jim ogled vedno radi dovolili. Lesni polizdelki

so se obdelovali glede na vrsto izdelkov. Za ribarice in metle so bili ti elementi le grobo obdelani. Polizdelki za zahtevnejše ščetke, npr. za obleke in podobno, pa so se obdelovali na mnogih strojih in nazadnje so gladke, brušene površine še lakirali. Ščetarski izdelki so se razlikovali tudi glede na vrsto lesa. Ribarice, metle in večina industrijskih ščetk so bile vedno iz bukovine, zahtevnejši izdelki pa iz češnjevine in drugih plemenitih listavcev.

Z lesno proizvodnjo so se ukvarjali izključno moški. V obdobju razcveta tovarne je bilo redno zaposlenih deset do dvanajst delavcev. V zimskem času pa se jim je pridružilo tudi nekaj sezonskih delavcev – polkmetov. Med zaposlenimi so prevladovali nekvalificirani – priučeni delavci, zaposlovali pa so tudi mizarje.

V času največje zmogljivosti tovarne so predelali 400–500 m^3 hlodovine na leto.

Ščetarska proizvodnja

Ta proizvodnja je bila seveda osnovna in bistvena za podjetje in je v svojem razvoju prešla mnoge tehnične in tehnološke kombinacije. V času največje zmogljivosti tovarne so se uporabljali vsi načini proizvodnje, od ročne do specializirane strojne. Najnižjo stopnjo je predstavljala manufakturna proizvodnja po domovih. Povprečno deset delavk je izdelovalo tehnološko manj zahtevne izdelke, predvsem ribarice in metle. V sami tovarni pa so se prepletale kosovna, serijska in celo množična proizvodnja, le-ta je obsegala predvsem ribarice iz korenin in metel iz basina, ki je pred drugo vojno potekala na avtomatih. Organizacijsko pa je bila tudi tu cela paleta kombinacij, od ročne preko specializirane delavniške do specializirane proizvodnje na polavtomatih in avtomatih. Vse te kombinacije so izvirale iz zelo heterogenega proizvodnega programa. Ta je v glavnem obsegal ves tedaj znani ščetarski program.

Ščetarska proizvodnja je potekala pretežno v ščetarski tovarni s specializiranimi delavnicami za: apreturo, ročno proizvodnjo, specializirano proizvodnjo za pleskarstvo v "smolivnici", delavnici za mikanje, tj. urejanje in sortiranje žime, in delavnici s polavtomati ter avtomati. Proizvodnja pa je potekala še v nekaterih drugih prostorih in na drugih mestih: v pralnici, sušilnici, pa tudi na prostem (naravno sušenje žime) in ob Mlinščici (pranje žime) itd. Material so skladiščili na več mestih: na podstrešju lesne delavnice in sušilnice, večinoma pa v prvem nadstropju ščetarske tovarne.

Glavni proizvodni materiali so bili: konjska in kravja žima, ščetine, kozja dlaka (kozin), dlaka veveričjih repov, korenine, basin, fibris, palma, sisal in sirek. Torej domači in uvoženi materiali. Proizvodni program je bil širok in heterogen, usmerjen v proizvodnjo izdelkov za široko in specializirano porabo. V prvi skupini tako najdemo: ribarice, blatarice, mazalice, likarice ter ščetke za parket, obleko, roke, kopalno-masažne ščetke, ščetke za čiščenje konj, delovnih oblek, steklenic, za katranske premaze ter razne druge premaze za tla. V programu specialnih ščetk pa najdemo ščetke in omela za obrt in industrijo: za dimnikarje, za mlinsko in papirniško industrijo, za usnjarstvo in škrobarstvo, dalje vse vrste čopičev za pleskarstvo in soboslikarstvo, vse vrst omel za tla in zidove, žične ščetke za razne obrti in industrijo ter umetniške čopiče.

Glede na proizvodni program je bila heterogena tudi usposobljenost delavcev oziroma delavk. Večina delavk je bila priučena, nekaj pa jih je bilo usposobljenih za specializirana dela (mikanje žime). Večino delavcev so usposobili doma. Za delo na polavtomatih in avtomatih pa so delavce pošiljali na specializacijo v Nemčijo./29/ Zaposlovali so tudi kvalificirane ščetarje.

/29/ Ustni vir Lovro Peterlin, Kamnik.

Gotove izdelke so embalirali v pakete, prirejene za posamezne vrste distribuiranja. Večje količine izdelkov so transportirali s konji na posebej prirejenem vozu. Izdelke so vozili najmanj enkrat tedensko v Ljubljano in na železniško postajo v Jarše. Manjše količine za bližnje trgovine in tovarne pa so prevažali z ročnimi vozički, običajno s cizo ali pa z dvokolesom. Del prodaje je bil seveda v tovarni sami, kar je bilo v tistih časih navada.

Obseg proizvodnje je ob tako širokem programu težko prikazati. Proizvodnja, izražena v ekvivalentu ribaric, je v najproduktivnejšem času znašala približno 1700 do 2000 ribaric na dan. Z avtomatom za ribarice, kupljenim okoli leta 1940, je bilo mogoče izdelati do 800 ribaric na dan.

Nagličevi izdelki so bili kvalitetni, vendar zaradi dragih uvoženih materialov dragi, zato so bili na tržišču nekoliko manj konkurenčni. Izjema so bili specializirani proizvodi za obrt in industrijo, poznani in iskani po vsej Sloveniji. Žal pa so bile potrebe po teh proizvodih majhne. Podjetje je bilo finančno najbolj odvisno od proizvodnje in prodaje najbolj množičnih proizvodov, in sicer ribaric iz korenin in metel Record, ki so jih oglaševali v dnevnih časopisih in raznih publikacijah. Tu lahko še enkrat poudarimo, da je bila komerciala šibka točka poslovne politike podjetja, saj so med vojnama večino svojih izdelkov prodajali le preko dveh podjetij. To sta bili Veletrgovina M. Teršan/30/ iz Ljubljane in Veletrgovina Frei iz Zagreba.

/30/ Skoraj izključno navezavo na enega samega posrednika v Sloveniji kažejo naslovi na poslovnih pisemskih ovitkih z vsebino: Brata Naglič, Šmarca pri Kamniku, Tvornica ščetarskih izdelkov, Glavna tvorniška zaloga in prodaja na veliko M. Teršan, Ljubljana, Kongresni trg 14.

OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI DO PRENEHANJA TOVARNE LETA 1964

Povojni val nacionaliziranja podjetij se je hitro širil in dosegel tudi Nagličeve. Predstavniki tedanje oblasti so trikrat zahtevali nacionalizacijo tovarne in jo trikrat iz ne povsem pojasnjenih razlogov umaknili. O razlogih umika lahko samo ugibamo. Eden izmed mogočih razlogov je občutno zmanjšanje proizvodnje zaradi zmanjševanja števila

zaposlenih. Drugi razlog je bil verjetno značaj proizvodnje, saj v obdobju intenzivne gradbene dejavnosti ščetarsvo ni bilo aktualno. Število zaposlenih se je stalno zmanjševalo in leta 1950 je bilo le še 7 zaposlenih. Brata Naglič sta morala dejavnost ponovno registrirati./31/ Po letu 1950 sta imela registrirano vsak svojo ščetarsko obrt in svoje delavce. Z internim dogovorom sta uredila delitev dela in formalno razporedila zaposlene, da sta navzven lahko delovala po takrat veljavnih zakonih.

/31/ ARS, TOI, fascikel 331, št. 127.

Z ukinitvijo uvoza materialov so nastale nove težave v proizvodnji. To pa je bil razlog, da sta se v glavnem preusmerila v izdelavo izdelkov iz žime.

V tako utesnjenem delovnem področju je ustvarjalni duh že omenjene trojke iskal nova pota. Peter je mnogo eksperimentiral z najraznovrstnejšimi čopiči, od navadnih pleskarskih do specializiranih in umetniških. Raziskoval je tudi nove materiale: koruzno ličkanje, nove vrste žime ... Oba Karla sta našla novo delovno področje v konstruiranju in proizvajanju ščetarskih strojev in naprav. Od večjih strojev smo že omenili "bolfarje", od manjših pa bi omenili razne strojne in ročne škarje za pristrizanje žime in drugih materialov. V kovinski delavnici, ki sta jo stalno dopolnjevala z novimi strojnimi napravami, sta izdelovala še druge kovinske izdelke in naprave, npr. osi za krožne žage ter manjše strojne pripomočke za razne obrtnike. Izdelovala sta tudi kovinske štedilnike, predvsem pa kovinske peči na žagovino. Opravljala sta storitve struženja in skobljanja kovin.

Tudi pri vseh teh novih dejavnostih so bila v ospredju tehnična, konstruktorska in podobna vprašanja, komercialna pa na obrobju. Denar in dobiček jim nikoli nista bila cilj, ampak le sredstvo. Plačilo se je izražalo v uspešni rešitvi nekega problema, v tem, da je nekaj delovalo, pa ne samo v njihovo zadovoljstvo, ampak tudi v blagor ljudi.

Po letu 1950 se je podjetje počasi nagibalo k svojemu zatonu. Peter Naglič je umrl leta 1959. Na že omenjeni širši lokaciji tovarne so nastopili novi gospodarski interesi, izraženi v perspektivnih načrtih podjetij Svit in Menina. Leta 1960 se v zemljiški knjigi že pojavi klavzula o prepovedi odsvojitve in leta 1964 so v njej zadnjikrat omenjeni Nagliči kot lastniki.

Mnogi stroji iz Nagličeve tovarne pa še danes opravljajo koristno delo uveljavljenim podjetnikom po Sloveniji.

ZUSAMMENFASSUNG

In Šmarca stand einst, am Ort der heutigen Firma "Menina", die Bürstenfabrik der Brüder Naglič. Ihr Anfang reicht in die Zeit unmittelbar vor dem Ersten Weltkrieg. Sie wurde von Jožef Naglič gegründet, der sich mit Bürstenbinderei schon Ende des 19. Jhr. beschäftigte. Seine Söhne Karel und Peter leiteten die Firma in der Zeit zwischen dem Ersten und Zweiten Weltkrieg und unmittelbar nach dem Zweiten Weltkrieg. Ihre Blütezeit und ihren Höhepunkt erreichte sie zwischen den beiden Kriegen als sie in ihrer Branche die führende slowenische Firma, was die Herstellungskapazitäten, technische Ausrüstung und technologische Ergebnisse betrifft, war. In der Fabrik wurde das ganze damals bekannte Assortiment der Bürstenbindereiprodukte hergestellt.

Nach dem Zweiten Weltkrieg waren ihre Herstellungskapazitäten wegen neuer politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse um 80 % reduziert und Peter und Karel durften nur noch ihr eigenes Bürstenbindereigewerb betreiben. In dieser Zeit wurde auch mit der Herstellung der Bürstenbindereimaschinen begonnen. Im Jahre 1964 hörte die Fabrik mit der Produktion auf und wurde in die neue Firma "Menina" integriert.

Tudi prosti čas je trojka pogosto preživljala skupaj. Od leve proti desni: Peter Naglič, Karol Naglič, Karol Humar, (1940). Foto: Matevž Švigelj.

Franc Hohenwart

Franc Hohenwart iz Zoisovega kroga

France Malešič

Kako so pred dvesto leti mladega grofa na Prédaslju odvadili vrtoglavice in iz njega naredili čvrstega hribolazca

France Malešič, doktor medicine, Levstikova ulica 6, 1240 Kamnik

Znameniti Franc Jožef Hanibal Hohenwart/1/ (1771–1844), glavni junak naše pripovedi, je bil iz stare kranjske plemiške rodbine, ki je živela pri nas že od 14. stoletja.

Njegov prvi znani prednik Henrik je bil omenjen leta 1308. Andrej je bil leta 1467 deželni glavar in se je bojeval proti Turkom; bil je ujet in izpuščen šele za visoko odkupnino. Hohenwarti so živeli na Metliškem in kasneje na Gorenjskem. V drugi polovici 15. stoletja so imeli Mengeš, od konca 16. stoletja Kolovec in od druge polovice 17. stoletja Brdo pri Kranju. V 17. stoletju so imeli škofjeloški Puštal, na Kamniškem pa Špitalič in Zaprice.

Tudi kasnejši sorodniki so se uveljavili tako ali drugače. Franc Erazem (1650–1714) je bil v začetku 18. stoletja član ljubljanske Akademije delavnih, Bernardin (1734–1779) je bil slovit govornik, Siegmund Ernst (1745–1825)/2/ je bil duhovnik, naravoslovec in slovi kot prvi osvajalec Grossglocknerja, Karl Sigmund (1824–1899) pa je bil v drugi polovici 19. stoletja avstrijski ministrski predsednik./3/

Naš Hohenwart je bil naravoslovec in muzeolog. Po njem se imenuje v kraškem podzemlju najdeni hrošč robnovratnik *(Leptodirus hohenwarti)*. Bil je rojen v Ljubljani. V svoji zreli dobi je bil ta grof vladni komisar v Trbižu in predsednik Kranjske industrijske družbe. Bil je tudi soustanovitelj Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani. Med letoma 1831 in 1836 je bil predsednik muzejskega kuratorija in je vodil njegovo poslovanje. Muzeju je podaril izredno bogato zbirko polžev in školjk, kapnikov, mineralov, rastlin, živali in srednjeveških listin./4/

Med letoma 1830 in 1832 je izdal opis Postojnske jame, leta 1936 vabljiv vodnik po zbirkah deželnega muzeja v Ljubljani/5/ in leta 1838 tudi štiri zvezke časopisa Prispevki k prirodopisju, poljedelstvu in topografiji Vojvodine Kranjske. V Prispevkih je v Izvlečku iz mojih dnevnikov o pohodih v kranjska visoka gorovja/6/ opisal svoja popotovanja po domačih gorah.

Opisi njegovih potovanj po gorah so bili objavljeni več kot 40 let po njegovih vzponih in zato niso vedno jasni in so imena vrhov včasih zamenjana./7/ Vendar je avtor v njih odkritosrčno priznal, kaj vse se mu je zgodilo v mladih letih.

Na Dunaju je študiral naravoslovje in rudarstvo. Dobro je govoril slovensko in je že kot študent zahajal tudi v družbo barona Žige Zoisa (1747–1819). Njegov prerodni krožek je na mladega študenta naredil izreden vtis in postal je iskren baronov prijatelj.

V tistem času je Anton Tomaž Linhart (1756–1795) napisal prvo slovensko komedijo in jo tudi "gori postavil". Bil je ne samo avtor, ampak tudi režiser, šepetalec in organizator, njegova žena pa je igrala Micko. Prva uprizoritev je bila konec leta 1789. Pri ponovitvi komedije takoj po novem letu 1790 je nastopil tudi Franc Hohenwart.

Igral je lahkoživega Tulpenheima,/8/ ki je nič hudega sluteč s prijateljem Monkofom zmrzoval med čakanjem na nesojeni zmenek z Micko Anžetovko. Monkof je takrat zaman tarnal: "Mene zebe, da se ves tresem. Nisem navajen ponoči okoli krivorititi. Huš, huš, kaj za en veter od Kamnika dol piše!" Takrat ga je Tulpenheim korajžno zavrnil: "Sram te bodi! Zadržiš se, kakor da bi osemdeset let star bil. Kadar se vasvat gre, se ne sme gledati, kaj je za eno vreme ..."/9/

Komedija je doživela sijajen uspeh. Nepodpisana kritika, ki jo je verjetno napisal Zois, je hvalila gibčnost, prožnost in blagoglasnost jezika, poudarila, da so igralci položili temelj za izpopolnitev maternega jezika in napovedala, da bo nanje ponosen ves narod in jih bo ovekovečil za vedno./10/

Vsa ta hvala in slava našemu junaku ni dosti pomagala, saj vemo, da so ga v komediji razkrinkali kot prevaranta in goljufa in je kot Tulpenheim kaj slabo končal.

Vendar to mladeniča ni izučilo. Takrat res ni mogel vedeti, kaj ga še čaka. Vedno pa se najde kdo, ki človeka spravi v težave. Tudi tokrat je bil Zois tisti, ki je bil pobudnik odkrivanja naših gora. Takole je Hohenwart kasneje pisal o njem:

"Moj nepozabni prijatelj baron Žiga Zois me je spodbujal, naj se v letu 1793 odpravim na planinsko potovanje po Kranjskem, da bi

/1/ Izg. hoenvart. V starejših zapisih Hochenwart. Kmetijske in rokodelske novice, 1844, 36, 114, v novici o smrti zapisana oblika Hohenwart.

/2/ Podatka iz rodovnika Hohenwartov in avstrijskega biografskega leksikona mi je posredovala Nada Praprotnik, za kar se ji lepo zahvaljujem.

/3/ Slovenski biografski leksikon, 1, 3, 331.

/4/ Enciklopedija Slovenije, 4, 39. Mala splošna enciklopedija, DZS, Ljubljana 1975, 2, 45. Mira Marko Debelakova, Kronika Triglava, Gore in ljudje (PV) 1947, 271.

/5/ Marko Aljančič, Grofov(sk)o povabilo v ljubljanski Deželni muzej, Proteus, 1985–1986, 7, 250. Nada Praprotnik, Ob 160-letnici Prirodoslovnega muzeja Slovenije, PV 1982, 43. Točne podatke sta mi posebej posredovala oba avtorja, za kar se jima lepo zahvaljujem.

/6/ Franz Grafen von Hochenwart, Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirthschaft und Topografie des Herzogtums Krain. Auszug aus meinen Alpenreisen-Tagebuechern über die krainischen Hochgebirge, Ljubljana 1838, 29–75.

/7/ Debelakova, n. d., 271, pri turi v Triglavsko pogorje je zanesljiv datum Zoisa in Vodnika. Boris Režek, Stene in grebeni, PZS, Ljubljana 1959, 322, imena so zamenjana, zato so domnevali, da je bil pred Planjavo tudi na Grintovcu. Stanko Hribar, Pripombe k rokopisu Gorski vodniki v Julijskih Alpah Evgena Lovšina, v: Evgen Lovšin, Gorski vodniki v Julijskih Alpah, PZS 1961, 303, Hohenwart ni bil na Brani, Grintovcu in Kočni.

/8/ Mala splošna enciklopedija.

/9/ Anton Tomaž Linhart, Županova Micka, Kondor 83, MK, Ljubljana 1974, 15, 127.

/10/ Linhart, n. d., 127.

spoznal visoko pogorje svoje domovine. Rad sem poslušal ta nasvet."/11/

Mladi grof se je zato namenil, da bo začel s Planjavo (2394 m) v Kamniških ali Savinjskih Alpah,/12/ za katero je izvedel, da je na kamniški strani gora znan višinski pašnik in je lahko dostopna./13/ Na njej dotlej še ni bilo nobenega turista, zato si je obetal tudi kakšno zanimivo naravoslovno najdbo./14/

Podjetni 22-letni mladenič je petega julija 1793 odpotoval z vozom iz Ljubljane. Z njim je bil služabnik, ki mu je stregel in pripravljal hrano. Pripotoval je v Kamnik in nato v Stranje. Prespal je v tamkajšnji župniji.

Naslednji dan so ga že ob treh zjutraj čakali dva vodnika in nosač. Prva dva sta bila lovca grofice Auerspergove, lastnice lovišča in graščine na Križu. Peš so se odpravili ob Bistrici navzgor. Prišli so do slovite Firštove mize pri Prédaslju. Firštova ali Knežja miza je bila postavljena v spomin na nadvojvodo in deželnega kneza Karla, ki je tamkaj obedoval daljnega 29. aprila 1564./15/ Tamkaj se je tudi mladi grof nekoliko odpočil in se razgledal ...

Nato se je začelo: "... prišli smo do neke prepadne, temne globeli, tako blizu nasprotni strani hriba, da smo našli veliko skalo, ki je ležala počez in omogočila prehod. Neizurjen v gorah, nevajen gledati v globočino brez omotice, sem postal malodušen in vrtoglav in sem se uprl nadaljnji hoji. Zaman je stal en lovec onstran globeli, drugi pa na tem groznem mostu; kadar sem se približal prepadu, vsakokrat se mi je zvrtelo v glavi. Moji spremljevalci, utrujeni zaradi čakanja, so izjavili kategorično, da moram ali naprej ali nazaj. To je pomagalo. Začel sem s kapitulacijo in predlagal, da mi zavežejo oči in me prepeljejo čez. Oba vodnika pa sta odklonila tako smelost, ki bi privedla v nesrečo, in sta vztrajala, da pridem čez most z odprtimi očmi. Po več ko enourni debati (ki se je še danes sramujem) sem se okorajžil; vodnik mi je podal roko in prišel sem srečno na drugo stran. Tu so mi priporočili, naj si pobliže ogledam globel, ker bom s te strani bolje videl besnečo vodo in skalnate strmali. Končno sta mi predlagala moja vodnika, naj grem nazaj, ker bi pri tem premagal svojo vrtoglavico in otroški strah pred prepadi. Storil sem to dvakrat, zadnjič brez pomoči vodnika. Zadovoljni, da smo postavili temelj čvrstemu hribolazcu, smo odkorakali naprej ..."/16/

Hohenwart v svojih spominih žal ne omenja imena kraja, kjer se je začelo njegovo šolanje. Prav tako ga ne omenja tudi Evgen Lovšin, ki je v svoji knjigi V Triglavu in njegovi soseščini prvi objavil opis njegovega šolanja in ob tem imenitno ilustracijo tega dogodka, delo Vlasta Kopača. Vsebina knjige je bila pač posvečena triglavski zgodovini. Tako marsikdo ne ve, da se je to zgodilo na naravnem mostu, imenovanem Prédaselj.

Napotili so se v Konec. Tamkaj jih je čakal lovec Spruk, ki je prevzel vodstvo./17/

Hohenwartovo šolanje v hribolastvu (risba Vlasta Kopača)

Po uhojeni lovski poti čez Jermanco in plazove na jugovzhodnem pobočju Brane so v smeri današnje planinske poti pod Brano prišli do Klina in navzgor do ravnice v krnici pod Kamniškim sedlom, kjer je bila tedaj stara planina Na stanu.

Na ravnici je bila ob veliki osameli skali pastirska koča in okoli nje osek ali ograda./18/

Planina je bila prvič omenjena že leta 1499 kot planina "Vsedli na Brani", ki je bila kamniška last. Ni znano, kdaj so kamniški meščani oziroma podložniki iz okolice Kamnika prenehali s tamkajšnjo visokogorsko pašo. Verjetno se je to zgodilo zaradi težavne dostopnosti in nasprotnih lovskih koristi deželnega kneza./19/ Najkasneje v prvi polovici 18. stoletja so jo pri kamniških meščanih že najemali kmetje iz Solčave. Priganjali so trope drobnice v Logarsko dolino, čez Klemenčo jamo in na Škarje, povprek pod vrhom Planjave in po Planjavskih zelenicah do planine Na Molzini (tudi Na Movznem, približno 1900 m; tamkaj so molzli ovce in koze in so še danes vidni sledovi pastirskega stanu) in potem po grapi Za Vratam /20/ navzdol do Macesnovca in planine Na stanu./21/ Tudi v Hohenwartovem času so tamkaj še vedno pasli Solčavani in kamniškim meščanom plačevali pašnino./22/ V drugi polovici 19. stoletja je bil starodavni stan opuščen zaradi lovskih koristi kamniške

/11/ Stanko Hribar, Evgen Lovšin, Miha Potočnik, Triglav, gora in simbol, MK, Ljubljana 1979, 61. Navedek iz zahvalnega pisma, ki ga je Hohenwart

/12/ Hohenwart, n. d., 73, navaja za Kamniške ali Savinjske Alpe poimenovanje Steiner Alpe, v svojih spominih pa iz njih omenja naslednja imena: Grintouz, Brana (včasih to ime uporablja za druge vrhove), Kozhna, Storschiz (ali Storshez), Sedlu (drugega imena Jermanova vrata ne omenja), Kojn, nad Zirkevjo (kraj zaenkrat ostaja nedoločen).

/13/ Glede na to, da so Hohenwarti imeli posest tudi v Kamniku, mu je bilo mogoče dovolj natančno poizvedeti, kateri vrh bi bil primeren in kje bi dobil vodnike.

/14/ Boris Režek, n. d., 22.

/15/ France Malešič, Prvi obiski Grintovcev, PV 1980, 9.

/16/ Evgen Lovšin, V Triglavu in njegovi soseščini, SPD, Ljubljana 1944, 104; 105, risba Vlasta Kopača.

/17/ Glavni vodnik se je pridružil v Koncu in se je imenoval Spruk. Režek, n. d., 21, lovec Spruk se je pridružil v Koncu. Evgen Lovšin, Gorski vodniki v Julijskih Alpah, PZS, Ljubljana 1961, 17, učila sta ga kamniška lovca z imenom Spruk. Hribar, Lovšin, Potočnik, n. d., 199. Stanko Hribar omenja, naj bi Hohenwarta vodila dva domačina po imenu Špruk.

/18/ Ostanki oseka stare planine so še vidni okrog velike skale na ravnici krnice pod Kamniškim sedlom

/19/ Malešič, n. d., 8, 10.

korporacije. Kasneje je nekoliko nižje nastala pastirska koča Pri pastirjih na stanu, ki se je je po vojni prijelo ime Pri pastirjih./23/

Naši popotniki so se ustavili pri pastirjih in se okrepčali. Povzpeli so se na Macesnovec na jugozahodnem delu Planjave in naprej po grapi Za Vratam ter na razgledno Molzino. Pot je bila dobro uhojena in posebno hudih težav ni bilo. Vseeno sta Spruk in njegov tovariš poučila vodenega, da so dobri čevlji prvi pogoj za uspešno hojo. Posebej sta poudarila, da je vkreber treba hoditi počasi in enakomerno. Pokazala sta mu, kako naj si pomaga s palico, in celo, kako naj stopa v derezah.

Na sedelcu Na Molzini se jim je odprl prelep razgled na Planjavske zelenice in po zadnji strmini proti vrhu. Vse naokoli so vstajali novi vrhovi. Spruk je spotoma razkazoval vrhove in pripovedoval o lovskih doživljajih.

V takratnih časih so bile med mestnimi ljudmi in podeželani velike, včasih celo nepremostljive razlike. Še posebno je to veljalo pri stikih z gorjani. Mestni škric, ki se ni znal prav obrniti in ni vedel, kaj in kako bi vprašal, ni izvedel prav dosti. Še slabše je bilo z gospodo in najmanj so opravili tisti, ki niso znali domačega jezika. Domačini so jim pokazali najnujnejše, sicer pa so ostali zaprti in prišlekom niso zaupali, kaj šele, da bi jim odprli vrata v svoje kraljestvo.

Res srečna je bila okoliščina, da je Hohenwart znal dobro slovensko. Bil je mlad, pogumen in vedoželjen. Na vodnika je naredil dober vtis, zato nista opravila le svoje najnujnejše službene dolžnosti. Bila sta odlična vzgojitelja in v roke jima je prišel res pravi učenec. Nista ga preizkusila le zaradi ture tistega dne, ampak sta ga vzgajala ves čas ture in mu posredovala vse tedanje izročilo gorjanov.

Po vseh doživljajih in njunem pripovedovanju se je zavedal, da so bili na Planjavi že davno pred njim lovci in pastirji. Zlahka in pogosto so prihajali na vršni greben, kjer so se v vročih poletnih dneh hladile tudi ovce. Kljub temu je bil tisti dan zanj nepozaben. Doživetja so se kar vrstila, izpopolnil je svoj herbarij in zbirko polžev. Bil je izredno vesel, da je prišel na vrh kot prvi turist: "Pod takim vodstvom se mi je zdelo plezanje lahka stvar. Pod njihovim vodstvom in z njihovo skrbno pomočjo sem z lahkoto premagal vse ovire ..."/24/

Nato je bil na vrsti Storžič. Na Zoisovo vabilo se je Hohenwart 23. julija 1793 odpravil nanj nabirat rastline. Spremljala sta ga Zoisov vrtnar Ried z Brda in Andrej Legat iz Stare Fužine./25/ Prvi turist na tem vrhu je bil že leta 1758 botanik Anton Scopoli, ki je leto kasneje kot prvi turist obiskal tudi Grintovec. Za njim je bil na Storžiču celovški botanik Franc Ksaver Wulfen leta 1762 ali 1763. Znan je tudi Jurij Pinc, ki je kot nabiralec rastlin za botanika Karla Zoisa obiskal Storžič, Greben in Grintovec in je največkrat omenjen v Zoisovi beležnici iz let 1785 do 1792. Prav on je Na Uratah pod Hudim grabnom nad Koncem Kamniške Bistrice našel novo vrsto zvončice, ki je zaslovela kot Zoisova zvončica *(Campanula zoysii)*./26/

Leta 1794 je naš "čvrsti hribolazec" z nekim divjim lovcem kot prvi turist priplezal z belopeške strani čez Travnik na vrh Mangarta v Julijskih Alpah. Ta vrh je poleg Triglava prvi vzbudil zanimanje tedanjih začetnikov planinstva. Že prej pa so ga z južne strani obiskovali domačini, lovci in pastirji./27/

Avgusta leta 1795 je Žiga Zois pisal prijatelju Valentinu Vodniku, župniku na Koprivniku, naj bi kot mentor spremljal Hohenwarta na njegovi poti proti Triglavu "in ne dvomim, da ste še vedno voljni udeležiti se gorskega potovanja in poljubiti na brado starega častitega Triglava". Prosil ga je, naj vodnika prej pripravita njegove tri botanične koče. "Prosim vas tudi, da opominjate vodnika in druge služabnike, naj ne sprejmejo nikakršnih napitnin. To sem si izprosil od grofa. Sam hočem dobro plačati svoje ljudi in tako s svojimi prijatelji shajati v čast Bohinjcem," je še pripisal plemeniti Zois./28/

Hohenwart je po Zoisovem nasvetu vzel s seboj jezuita dr. J. Pinhaka, župnika pri Sv. Jakobu v Ljubljani. 12. avgusta 1795/29/ sta se pripeljala do Javornika. Tam ju je pričakal koprivniški župnik Valentin Vodnik. Hohenwart mu je v spominih namenil prisrčne besede: "... kot pesnik in spisatelj nedoseženih pesmi za brambovce tedaj še ni bil znan, a sprejela sva ga iskreno, ker so se njega blagosrčnost in kipeča vroča čutila v neprisiljeno veselih besedah izražala o lepih krajih in krasnih mestih stvarjenja. Kmalu se nama je prav priljubil in zelo sva se veselila, da nama je postal popotni tovariš."/30/

Naslednji dan so šli z vodnikom Andrejem Legatom, Zoisovim železarskim delavcem iz Stare Fužine, na Belščico in Mali Stol v Karavankah, se nato vrnili na Javornik in se odpravili v Bohinj.

17. avgusta so se pod vodstvom Antona Kosa odpravili iz Stare Fužine skozi Suho in čez Dedno polje in Ovčarijo do druge botanične koče Na Utah pri Dvojnem jezeru, kjer stoji danes koča pri Triglavskih jezerih. Tamkaj jih je prisrčno pozdravil botanik Karel Zois (1756–1799), Žigov brat, ki je z neverjetno vztrajnostjo raziskoval gorsko rastlinstvo v Triglavskem pogorju. "V gostoljubni koči smo bili kar najprijetneje sprejeti in smo mogli občudovati delo barona Zoisa, ki je bil, čeprav se je mudil tu šele osem dni, vložil že nad 1000 rastlin, povečini za svoje dopisujoče prijatelje."/31/

Zvečer so pred kočo sedeč občudovali sončni zahod. Navdušeni Vodnik je ob tem zložil tri kitice pesmi, ki je očarala vse. Nastal je prvi osnutek Vodnikove ode Vršac./32/

Naslednji dan so se povzpeli na Vršac in

/20/ Prvo ime se je obdržalo v dveh oblikah – Na Molzini in Movznem. Drugo ime je pravilno Za Vratam. Za vratmi je starejša oblika Za vrati. Omenjena grapa ima v zgornjem delu obliko nekakšnih vrat. Vrata so občno geografsko ime za ožjo dolino, ki se konča s sedlom, na primer v bližini Jermanova vrata za Kamniško sedlo, podobno glej tudi ime "Nauratah" v zapisu Karla Zoisa o najdbi endemične zvončice pod Kokrskim sedlom. Vlasto Kopač, risba Planjave v članku Borisa Režka, Jugozahodni greben Planjave (2399 m) z Macesnovca, PV 1939, 357: imeni Na Molžini, Za Vratom. Vlasto Kopač, Krajevna imena v Grintovcih, Gore in ljudje (PV) 1946, 204, Na mouzin, Za wratam. Pavel Kunaver, V Kamniški Bistrici nekdaj, Kamniški zbornik V, Kamnik 1959, Na Movznem (zelenice med Planjavo in Repovim kotom, kjer so nekoč molzli ovce in koze), Za vratom (gamsji prehod v planjavskih strminah). Režek, n. d., 22, škrbina Na Molžini, grapa Za vratom. Bojan Pollak, Naravne znamenitosti Kamniško-savinjskih Alp na kamniškem območju, Kamnik, 1995, št. 21, Okna

/21/ Malešič, n. d., 16.

/22/ Pašo na najvišje ležečih visokogorskih pašnikih na južni strani Kamniških Alp omenja terezijanska davčna rektifikacija, opravljena leta 1754. Malešič, n. d., 14. Joc Triglav, Na kratko o zgodovini zemljiškega katastra na Slovenskem, Življenje in tehnika 1995, 4, 35.

/23/ Režek, n. d., 325. Žal se uveljavlja izumetničena turistična oblika Pri pastircih.

/24/ po Hohenwartovem zapisu naj bi vrh Planjave dosegli 6. ali 7. julija. Hribar v Lovšinovih Gorskih vodnikih, n. d., 303, na vrh so prišli 8. julija.

/25/ Hribar v Lovšinovih Gorskih vodnikih, n. d., 303. Režek, n. d., 21, po pomoti navaja, da je bil na Storžiču pred Planjavo. Nada Praprotnik, Ali hodimo k Žigi ali h Karlu? Po kom se imenuje Zoisova koča? PV 1989, 381.

/26/ Praprotnik, Ali hodimo, n. d., 381. Celovški botanik Wulfen je bil v Ljubljani v letih 1762 in 1763 in je bil takrat na Storžiču in Grintovcu. Ime Na Uratah ("kir se na hudem graben gre, ktir se u Konz Bisterze sazhne") se ni ohranilo, po vsej verjetnosti pa se nanaša na najožji del Kokrske doline na bistriškem koncu Kokrskega sedla. Pod njim desno oziroma vzhodno je začetek Hudega grabna.

/27/ Mirko Kajzelj, Naš alpinizem, TKS, Ljubljana, 1932, 72, 82.

/28/ Fran Orožen, Valentin Vodnik kot turist in turistiški pisatelj, PV 1895, 100. Debelakova, n. d., 271.

/29/ Hohenwart, n. d., 48, po pomoti navaja, da je bilo potovanje med 28. julijem in 2. avgustom 1794.

/30/ PV 1895, 100.

/31/ Nada Praprotnik, Botanik Karel Zois, Proteus 1981, 3, 83.

/32/ PV 1895, 100. Hribar, Lovšin, Potočnik, n. d., 64.

se čez Hribarice spustili na Velo polje. V četrtek, 20. avgusta, so se od tam odpravili čez Ledine na Prode pod Triglavom. Tamkaj so se ločili. Hohenwart in vodnik Arh sta odšla na rob Triglavskega Vogla (jugovzhodni greben), Vodnik, Pinhak, Kos in Legat pa proti Malemu Triglavu. Čim višje so se vzpenjali, več je bilo težav. Z vrha Malega Triglava so se podali čez malo globel in začeli plezati proti vrhu. Spretni Pinhak je plezal naprej. Dosegel je skalo, s katere bi moral naprej po zelo ozkem prehodu. Ko je videl, da je mesto pretežavno in mu ne bo uspelo priti čezenj, je ritensko sestopil k Vodniku. Vsa skupina se je nato vrnila na Velo polje.

Hohenwartovo navdušenje nad gorami je bilo izredno. Nič manj ni bil navdušen nad Valentinom Vodnikom: "Njega spokojno vedro mišljenje, prekipevajoče vroče občutje se je izražalo v vzhičenosti nad lepimi pokrajinami med veličastnimi prizori stvarstva v neprisiljeno radostnih besedah."

Žiga Zois se je Vodniku zahvalil za pomoč in pri tem zapisal: "Grof Hohenwart in abbé Pinhak sta se vrnila domov ko pijana od veselja! Neskončno sta vam hvaležna in ne najdeta besed za to. Gora, narava in prijateljstvo so vsemogočne stvari."/33/

Leta 1796 je šel Hohenwart znova v Triglavsko pogorje. Ni hotel izrabiti gostoljubnosti širokosrčnega Zoisa in je o svojem namenu skrivaj pisal Vodniku. Z njim in dvema nosačema je šel čez Dedno polje in Ovčarijo v Zajezersko dolino in naslednji dan med Vršacem in Toscem na Velo polje in v Staro Fužino./34/

Tega leta je ponovil svojo izredno turo na Mangart. S seboj je vzel Wulfena in sorodnika Siegmunda Ernsta Hohenwarta. Na vrh sta kasneje prišla tudi Valentin Stanič (1774–1847) in Henrik Freyer (1802–1866). /35/

Na začetku že omenjeni Siegmund Ernst Hohenwart/36/, ki ga naši sosedje poznajo kot "osvajalca Grossglocknerja", je bil rojen leta 1745 v Celju. Bil je duhovnik in vnet naravoslovec, ki ga je še posebno zanimala botanika in je zato prehodil vso Koroško in Kranjsko. V času vzpona na Mangart je bil generalni vikar v Celovcu. Leta 1800 je bil v Salmovi odpravi na Grossglockner in je 27. julija z dvema vodnikoma prvi prišel na vrh. Dan kasneje je bil na vrhu tudi naš Valentin Stanič.

Siegmundu Ernstu Hohenwartu je leta 1806 Valentin Vodnik poslal svoje Pesme za pokušino. V pismu se mu je naslovljenec zahvalil za poslane pesmi in dodal, da bi kakor Glockner želel obiskati tudi na naslovni strani upodobljeni Triglav./37/ Bil je tudi naravoslovec in je julija 1806 na Ljubeljski Babi (Košutica po Stanku Klinarju) našel neznano vrsto kamnokreča. Kasneje so to endemično rastlino imenovali po njem Hohenwartov kamnokreč *(Saxifraga sedoides ssp. hohenwartii)*./38/ Leta 1809 je postal škof v Linzu, kjer je leta 1825 tudi umrl.

Vrnimo se k našemu Hohenwartu. Leta 1796 se je oženil z Margareto (1764–1851) iz kranjske plemiške rodbine Erbergov, hčerjo barona Volbenka Danijela Erberga (1713–1783), podpornika baročnega slikarja in kamniškega rojaka Fortunata Berganta (1721–1769)./39/

Hohenwart je bil leta 1799 okrožni komisar v Trbižu in je takrat z dvema vodnikoma iz Mojstrane šel skozi Krmo in na Velo polje. Občudoval je Triglav, na katerega mu ni bilo dano stopiti: "Videl sem mesto, kjer sta obtičala Pinhak in Vodnik, videl sem stene, ki se ustrome nad tem mestom, in rečem vsakemu, ki hoče tod na vrh, da je lahkomiseln drznež, saj je tak vzpon nekoristen, ko vendar ne prinese nobenih naravoslovnih obogatitev. Tudi višino je določil generalni štab na 1506 klafter. Zakaj torej tako tveganje, ki je zvezano s smrtno nevarnostjo?"/40/

Planinski zgodovinar Stanko Hribar omenja, da se je leta 1806 povzpel na Babo med Planjavo in Ojstrico ali pa je bil spet na Planjavi./41/ Leta 1807 sta Hohenwart in Žiga Zois povabila avstrijskega nadvojvodo Johanna v Ljubljano, Bohinj in proti Triglavu. Zaradi slabega vremena je uspel priti le do Savice./42/

V naslednjih letih se je posvetil popotovanjem, naravoslovju in muzealstvu. Leta 1821 so kranjski deželni stanovi sklenili ustanoviti kranjski deželni muzej. Hohenwartova zbirka konhilij in Zoisova zbirka mineralov sta bili prvi in osnovni zbirki novega muzeja, ki so ga deset let kasneje odprli za javnost. Hohenwart je postal njegov prvi kurator./43/

Vendar na svoje mladostno veselje ni pozabil. Še v visoki starosti, ko je ohromel, se je dal avgusta 1836 na pobudo muzejskega kustosa Freyerja na vozičku pripeljati v Vrata pod Triglavom, da bi lahko še enkrat videl čar gora. Ves navdušen nad razgledom je zapisal, da pri svojih tako številnih potovanjih ni nikoli prišel s tako majhnim trudom k najvišjim goram in je videl, "kar bi sicer mogel videti šele po celodnevnem plezanju."/44/

Umrl je 29. avgusta 1844 na svoji graščini na Dolenjskem. Bleiweisove Kmetijske in rokodelske novice so takrat zapisale, da je bil pokojni "c. kr. ključar, poglavarski svetovalec in tovarš veliko učenih družb. Bil je ves vnet za svojo domovino. Našiga muzeuma je bil stvarnik in vseskozi močna podpora, veliko let je bil tudi vodja c. kr. kmetijske družbe, kjer se je prav čversto obnašal. Še več drugih zaslug ima za našo deželo, ktere tukej popisati nam ni mogoče."/45/

Izredno pomemben je Hohenwartov prispevek k naravoslovju in muzealstvu. V svojem času je bil nedvomno tudi najboljši planinec med prvimi turisti in tudi njegov delež pri planinski zgodovini je vreden spoštovanja. Kasneje ga je prekosil Valentin Stanič, ki je bil s svojimi uspehi daleč pred časom in še

/33/ Lovšin, V Triglavu, n. d., 96. Hribar, Lovšin, Potočnik, n. d., 61.

/34/ Debelakova, n. d., 273.

/35/ Kajzelj, n. d., 82.

/36/ Podatki Nade Praprotnik in Slovenski biografski leksikon, 1, 3, 335. Hohenwart, n. d., 47, Siegmunda Ernsta imenuje bratranca Sigmunda, po rodovniku pa kaže, da sta bila v nekoliko bolj oddaljenem sorodstvu. Ne gre ga zamenjati s Siegmundom Antonom (1730–1820), ki je bil stric Franca Hohenwarta, škof v Trstu, St. Pöltnu in knezoškof na Dunaju. Debelakova, n. d., 271, po pomoti omenja kot osvajalca Velikega Kleka Siegmunda Antona Hohenwarta, ki je bil v času vzpona na Grossglockner star 70 let. Ni podatkov, da bi se ukvarjal z naravoslovjem in hojo po gorah. Matjaž Deržaj navaja podobno napako v razpravi Zgodovina *meritev višine* Triglava, v: Triglav, gora naših gora, uredil Tone Strojin, Založba Obzorja Maribor, 1980, 158.

/37/ Debelakova, n. d., 277. Hribar, Lovšin, Potočnik, n. d.,

/38/ Podatki Nade Praprotnik.

/39/ Enciklopedija Slovenije, 3, 54, rodovnik Erbergov, in 1, 246. Rodovnik Hohenwartov navaja, da je Margareta umrla 1853.

/40/ Debelakova, n. d., 273.

/41/ Hribar v Lovšinovih Gorskih vodnikih, n. d., 303. Gre za Lučko Brano ali Babo, ki je tik zraven Planjave, zato so obe imeni in vrhova dolgo časa zamenjavali.

/42/ Debelakova, n. d., 277.

/43/ Praprotnik, Ob 160-letnici, n. d., 43.

/44/ Režek, n. d., 23. Hribar, Lovšin, Potočnik, n. d., 199.

/45/ Kmetijske in rokodelske novice 1844, 36, 144.

danes slovi po vsem svetu kot prvi alpinist sploh.

Lepo in prav je, da ne pozabimo, kako so domačini pod vodstvom gorskega vodnika Spruka izšolali prvega pravega gornika. Še danes jih lahko samo občudujemo, kako načrtno, na kakšen način in kako temeljito so to opravili. Vodeni se jih je vse življenje spominjal z veliko hvaležnostjo.

Spruk je prvi znani gorski vodnik v Kamniških in Savinjskih Alpah. Njegovo ime se žal ni ohranilo, zgledno opravljeno delo pa bo ostalo za vedno zapisano v naši kulturni zgodovini. Zanimivo je, da je tudi nadvojvodo Karla leta 1564 na poti v Bistrico spremljal lovec Lenart Spruk. Na kraju, kjer je Karel v bližini Prédaslja obedoval, so Kamničani postavili znamenito Knežjo mizo. Prav pri njej se je Hohenwart ustavil in se odpočil, preden so ga vodniki preizkusili na bližnjem naravnem mostu. Kako je bilo s Knežjo mizo, nam je v 11. Kamniškem zborniku povedal pokojni profesor Ivan Zika./46/

/46/ Anton Šivic, Knežja miza v Kamniški Bistrici, Kamniški zbornik IX, 1963, 133. Ivan Zika, Še o Knežji mizi v dolini Kamniške Bistrice, Kamniški zbornik XI, 1967, 167.

Starodavna pastirska pot čez Macesnovec in po grapi Za Vratam, po kateri se je pred dvesto dvema letoma Hohenwart povzpel na Planjavo, se je že povsem zarasla in je skoraj izginila. Le najbolj vztrajnim in trmastim planinskim gošarjem je še mogoče priti po njej navzgor. Še vedno pa velja, da je pozimi tod najlažji dostop na Planjavo.

Knežje mize pri Prédaslju že davno ni več. Jezero, ki je nastalo konec prejšnjega stoletja v Prédaslju, je odteklo. Tako je izginil slap, ki se je imenoval Na skoku v Prédaslju. Mostički in balkoni za turistične sprehajalce so propadli. Naravni most se je pred nekaj leti malo pogreznil./47/

Ime samega kraja se je v zadnjih desetletjih tudi spremenilo. Vedno manj domačinov uporablja starejšo in bolj pravilno obliko Prédaselj s poudarkom na prvem zlogu (kot na primer pri kraju Predoslje pri Kranju). Starejši opisovalci so uporabljali obliko Predoselj. Žal je bila vedno zapisana brez naglasa. Skoraj povsem se je razširila ravninskim ušesom bližja turistična oblika Predaselj s poudarkom na drugem zlogu.

/47/ Vlasto Kopač, n. d., 204.

In kaj naj bi ime pomenilo? Po mnenju Rudolfa Badjure je izraz prédoselj oziroma prédaselj v ljudskem izrazju občno ime za naravni most in je še ohranjeno v Kamniški Bistrici, pri Kranju in pri Železni Kapli pod Obirjem./48/ Prédaselj je torej prvotno ime naravnega mostu. Kasneje se je preneslo tudi na kanjonska korita.

/48/ Rudolf Badjura, Ljudska geografija, 297. France Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, III/P–S, SAZU, Ljubljana 1995, 109.

Ime naravnega mostu je torej zanimiva

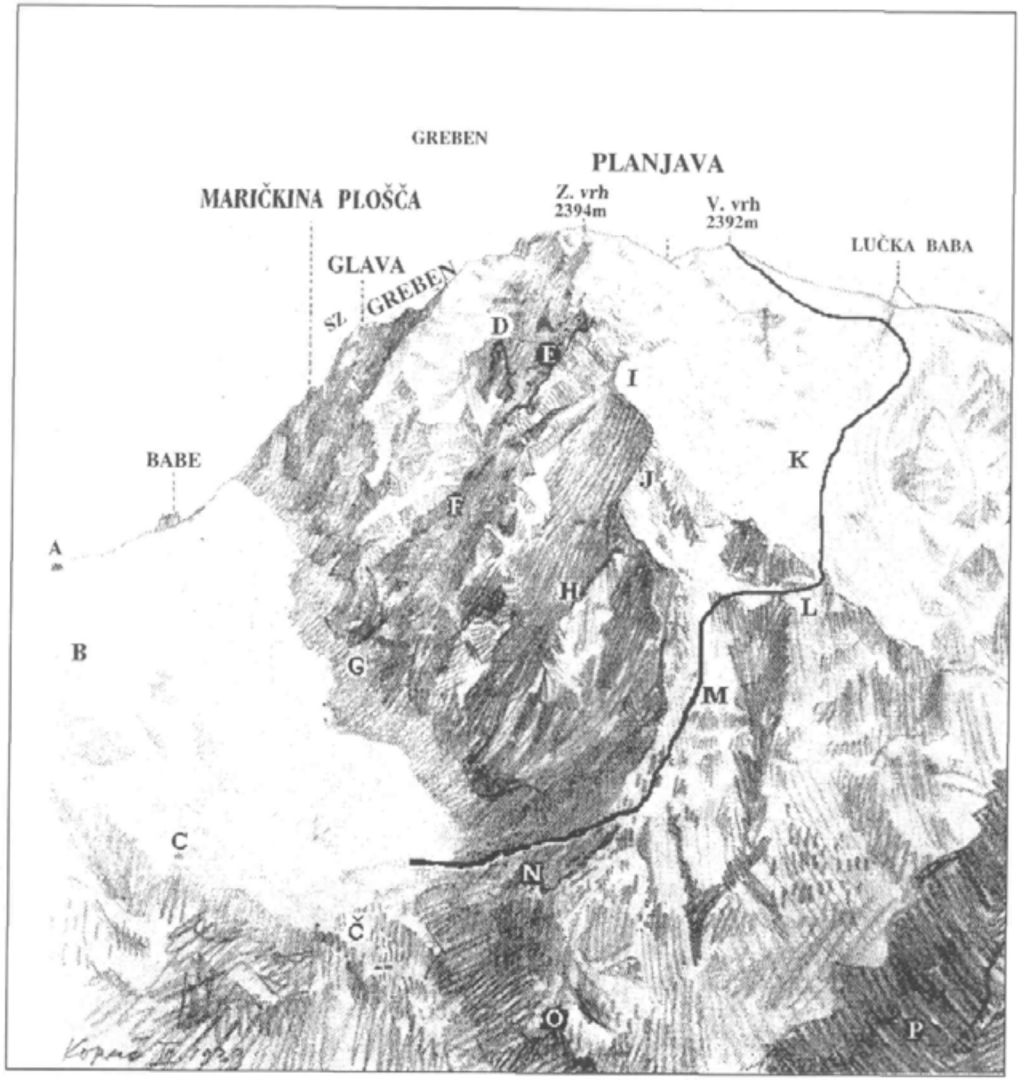

Starodavna pastirska pot, po kateri je Hohenwart prišel na Planjavo: A – Kamniško sedlo, B – Zgornja grič a, C – Kamrica, Č – Pri pastirjih Na stanu, D – Rdeči kup, E – Okno, F – Wisiakova grapa, G – Wunderlichov sneg, H – Most, I – Veliki Sukalnik, J – Mali Sukalnik, K – Planjavske zelenice, L – Na Movzini, M – grapa Za Vratam, N – Macesnovec, O – Orlov turn, P – Repov kot, desno zadaj Lučka Brana ali Baba (prirejeno po risbi Vlasta Kopača).

in dragocena posebnost in nam ni več potrebno ostajati pri zasilnem imenu Naravni most. Prav bi bilo, da ohranimo ime v prvotni obliki s poudarkom na prvem zlogu. Imamo torej celo dva naravna mostova: Veliki in Mali Prédaselj./49/

/49/ Pollak, n. d., št. 32, Predaselj – Predoselj, Veliki in Mali.

In še nekaj. Stanko Hribar omenja, da je bil Hohenwart grof, vendar pa ni imel dvornih manir in zaradi svojega izražanja, ki je bilo včasih grobo, ni bil posebno priljubljen v določenih krogih. Toliko bolj ga je vleklo v domače gore, ki jih je precej prehodil in pisal o njih./50/ Ob tem podatku se lahko samo nasmehnemo. Nadvse ljube gore so mu verjetno pustile nekaj robatosti in takšna njegova povsem človeška slika nam je še bližja in ljubša. Vendar se še enkrat spomnimo na izredno prijazne besede, ki jih je v svojih spominih posvetil Žigi in Karlu Zoisu ter Valentinu Vodniku. Nikakor ni bil le njihov sopotnik, ampak iskren prijatelj. Prav je, da ga imamo za svojega in ga ne pozabimo.

/50/ Hribar, Lovšin, Potočnik, n. d., 199.

Brata Zois, Linhart in Vodnik so bili poglavitni stebri dobe razsvetljenstva in kulturnega preroda na Slovenskem. Hohenwart je bil gotovo njihov pomemben sopotnik, brez katerega bi bil razvoj počasnejši.

Posebej pa se zavedajmo, da ga je k planinskemu in kulturnemu delovanju bistveno spodbudil Žiga Zois. Najzaslužnejši za prve temelje našega planinstva ni bil le nadvse darežljivi mecen, ki je z vsemi sredstvi spodbujal odkrivanje gorskega sveta, ampak glavni pobudnik in idejni oče raziskovanja naših gora.

Pred očmi nam ponovno vstaja na dom priklenjeni baron, ki vzradoščen spremlja vsako dejanje in si zapisuje vse do zadnje podrobnosti. To ganljivo intimno poglabljanje in veselje je povsem enakovredno najidealnejšim kulturnim planinskim dejanjem našega časa. Naj nam še enkrat pove: Gora, narava in prijateljstvo so vsemogočne stvari.

Summary

Hohenwart of the noble crain family was natural scientist and co-founder Ljubljana's Museum. He well spoke slovene and visited circle of Zois. In restaging Linhart's Županova Micka in the year 1790 he played the part of Tulpenheim. On the recomendation of Žiga Zois in the year 1793 he started to visit our mountains. Native alpine guides first of all tested him on the natural bridge Prédoselj in Kamniška Bistrica and then under Spruk's lead gave him lessons of mountaineering. They led him as the first touristic visitor on the top of Planjava in the Kamniške ali Savinjske Alpe. They used the old path, known before 1750 by shepherds from Solčava, that led their sheeps and goats from the valey of Logarska dolina on the top of Škarje, then on the south side of Planjava and downwards to the old pasture under Kamniško sedlo. H. was in the year 1794 first tourist on the top of Mangart. Next year was Zois again, who recommended H. and organized him travel in the Triglav region. Accompanied by Valentin Vodnik, H. visited botanist Karl Zois and reached the top of Mali Triglav. Vodnik wrote famous ode Vršac. H. memories contain toponyms, descriptions and other particulars, important for our mountain and cultural history, that confirm the role of Žiga Zois as repeatedly main recommendator and suporter of the first exploratoins of our mountains.

Metzingerjev pasijonski cikel iz cerkve na Žalah

Ferdinand Šerbelj

Ferdinand Šerbelj, um. zgod., kustos v Narodni galeriji, 1000 Ljubljana

V zasebni lasti v Ljubljani je pet oljnih podob Jezusovega trpljenja:/1/ so ovalnega formata in merijo 59 x 72 cm. Prvi je leta 1929 o njih pisal France Stelè./2/ Takrat so bile odložene za eno od omar v zakristiji pokopališke cerkve sv. Jožefa na Žalah v Kamniku. Pred tem so visele v cerkvi in Stelè jih je zaradi zelo slabega stanja imel za rokodelska dela prve polovice 19. stoletja. Na podlagi objave v kamniški topografiji tudi Marijan Marolt slikam ni pripisal posebnega pomena. Čeprav si jih je gotovo ogledal, jih je imel za dela v Metzingerjevi tradiciji./3/ Zato je tudi razumljivo, da so po drugi svetovni vojni prešle v zasebno last. Šele ko jih je leta 1986 restavriral Izidor Mole, sta njihova lepota in pomen ponovno prišla do izraza, vendar je avtorstvo ostalo še odprto. Ob teh podobah se srečamo z dvema uglednima osebama: naročnikom, dolgoletnim kamniškim župnikom baronom Maksimilijanom Leopoldom Raspom (1673–1742), in vodilnim ljubljanskim slikarjem Valentinom Metzingerjem (1699–1759). Mnoga ohranjena Metzingerjeva dela na Kamniškem nazorno odslikavajo ustvarjalne stike med tema izjemnima osebnostma našega baroka.

Med datiranimi Metzingerjevimi slikami na Kamniškem so vse, razen danes izgubljene slike iz Zakala z letnico 1747, nastale v letih med 1731 in 1742, kar govori o pospešeni Raspovi barokizaciji kamniške župnije./4/ Največje Raspovo podjetje je bila leta 1734 zgrajena cerkev na Šutni, ki jo je v naslednjih letih še opremil. Tudi tu je Rasp našel v Metzingerju najprimernejšega mojstra za okrasitev stranskih oltarjev. Pred tem je bila na vrsti barokizacija opreme žalske cerkve. Leta 1730 je Franc Jelovšek poslikal povečani prezbiterij in leta 1736 na južno zunanjščino naslikal veliko fresko sv. Krištofa. Štiri Metzingerjeve slike za stranska oltarja pa so nastale v letih 1731–32.

V ta čas ali nekoliko širše v trideseta leta 18. stoletja lahko postavimo nastanek podob Jezusovega trpljenja iz žalske cerkve. Valentin Metzinger se je držal uveljavljene sheme, ki se je izoblikovala v prvi polovici 17. stoletja. Slikanje tovrstnih prizorov se je k nam razširilo predvsem s posredovanjem grafičnih predlog iz bavarskih bakroreznih delavnic, med katerimi so bile najbolj dejavne tiste v Augsburgu. Bakrorezne delavnice so v grafiko prevajale tako dela italijanskih mojstrov kot tudi dela severnjakov, jih pogosto stapljale in posredovale v širši srednjeevropski prostor, v baroku je bila grafična podoba namreč neke vrste kanon in niti naročnik niti slikar navadno nista pomišljala, da bi spreminjala določene likovne sheme. Tako je imel grafični list pomembno posredniško vlogo univerzalne podobe, ki je prispevala k likovnemu poenotenju širšega prostora.

Čeprav ne poznamo grafične predloge, po kateri se je Metzinger zgledoval pri žalskih slikah, lahko nanjo z gotovostjo sklepamo. Ob primerjavi z drugimi Metzingerjevimi slikami in tudi z deli njegovih sodobnikov je gotovo, da je pasijonski cikel nastal na podlagi predloge, ki je bila najbrž iz neke bavarske bakrorezne delavnice./5/ Cikel iz cerkve na Žalah je kanoniziran po besedah drugega, to je žalostnega dela rožnega venca: 1. *Jezus, ki je za nas krvavi pot potil*; 2. *ki je za nas bičan bil*; 3. *ki je za nas s trnjem kronan bil*; 4. *ki je za nas težki križ nosil* in 5. *Jezus, ki je za nas križan bil*. Upodobitve obsegajo čas Jezusovega trpljenja, ki se je začelo v četrtek ponoči na vrtu Getsemani ob vznožju Oljske gore in se s smrtjo na križu sklenilo naslednjega dne ob treh popoldne.

/5/ Ferdinand Šerbelj, Križev pot Antona Cebeja v okviru tradicije, Ljubljana 1994, str. 117–120.

1. *Jezus, ki je za nas krvavi pot potil* (Mt 26,36–46; Mr 14,32–42; Lk 22,39–46)

Jezusova molitev na Oljski gori je bila v oljčnem nasadu, ki ga evangeliji istovetijo s pristavo Getsemani, a že od nekdaj velja za vrt Getsemani. Samo evangelist Luka omenja krvavi pot in s tem najbolj poudarja Jezusovo agonijo. Tudi Metzinger se je približal Lukovemu besedilu: "*Prikazal se mu je angel iz nebes in ga krepčal. Ko ga je obšel smrtni boj, je še bolj goreče molil. Njegov pot je postal kakor kaplje krvi, ki so padale na zemljo.*" Ta dogodek so upodabljali že od 6. stoletja naprej, kot samostojen motiv Jezusa s tremi spečimi apostoli pa se je uveljavil šele v pasijonski mistiki poznega 15. stoletja, ki ji je bila Oljska gora osrednji motiv mističnega razglabljanja. Baročna miselnost je dramatično dogajanje na vrtu Getsemani osredotočila na Jezusa. Edina tolažba mu je (navadno en sam) angel, ki ga podpira. Agonijo na vrtu Getsemani, ki je v Metzingerjevem ciklu najbolj doživeta in tudi slikarsko najbolj dognana, je slikar s pretanjenim rokopisom upodobil kot dramo v vsej baročni polnosti. Duhovno izčrpanega Jezusa podpira angel, drugi pa se je na oblačku spustil pred Jezusa, v rokah drži kelih in križ – simbola odrešitvenega trpljenja, ki se jima Trpin ni hotel izogniti. Figure dopolnjujeta še prizorišče baročno tesnobne pokrajine in scensko učinkujoča luč, prej nadnaravna kot pa svetloba zvezdnega neba.

2. *Jezus, ki je za nas bičan bil* (Mt 27,26; Mk 15,15; Lk 23,16; Jn 19,1–3)

V nočnih urah med Jezusovo molitvijo na vrtu Getsemani in bičanjem se je zvrstilo še nekaj dogodkov: Jezusa primejo (Judeževo izdajstvo); Jezus pred visokim zborom, kjer

/1/ Slike so bile ponujene v odkup Muzeju v Kamniku, a na ponudbo ni bilo odziva.

/2/ France Stelè, Politični okraj Kamnik, Ljubljana 1929, str. 37.

/3/ Stanko Vurnik, Marijan Marolt, Metzingerjeva dela, v: Zbornik za umetnostno zgodovino, XIII, 1934–35, str. 38.

/4/ Stelè, o. c., na str. 211 je reproducirana banderska slika s podobo Janeza Krstnika; prim. Vurnik, Marolt, o. c., str. 60, št. 200.

ga zasramujejo; pred nekdanjim velikim duhovnikom Hanom; pred velikim duhovnikom Kajfo; pred Pilatom; pred Herodom (samo Luka 23,7); Ecce homo!; Jezus in Baraba ter Pilatova obsodba oziroma Pilatovo umivanje rok.

Z bičanjem se začenja Jezusovo telesno trpljenje. Nenavadno kratka omemba bičanja pri vseh evangelistih je našla odmev v likovni umetnosti dokaj pozno, v 9. stoletju, in se šele v 15. stoletju razširila. Podobno kot motiv Oljske gore se tudi bičanje uveljavi kot samostojni motiv nabožne podobe (*Andachtsbild*). Na srednjeveških upodobitvah je Jezus privezan ob visok steber, v 17. stoletju pa visoki steber vse bolj zamenjuje nizek in masiven, balustru podoben steber, ki ima na vrhu železen obroč za privezovanje žrtve. Gre za vprašanje češčenja dveh relikvij: visokega stebra, ki se hrani v jeruzalemski cerkvi Božjega groba, in nizkega stebra, ki je v rimski baziliki S. Prassede; prav tega rimskega je na priporočilo tridentinskega cerkvenega zbora razširila katoliška protireformacija./6/

Metzinger je bičanje naslikal na tradicionalen način s tremi figurami. Odrska postavitev bičanja je teatralno poudarjena z divjimi pogledi in razvihranimi oblačili obeh mučiteljev. Jezus je, kar je značilno za baročni čas, privezan ob steber, ki je povzet po rimskem tipu. Ukrivljena stena z enostavnim zidcem v ozadju, ki pa ne spominja na ječo, kaže na zglede v italijanskem slikarstvu 18. stoletja.

/6/ V rimski baziliki S. Prassede je v kapeli S. Zenone okrog 90 cm visok graniten stebrič, za katerega velja staro izročilo, da je bil med bičanjem nanj privezan Jezus. V Rim so ga prinesli v času križarskih pohodov leta 1223. Ta tip stebra pa se je k nam najbolj razširil z božjepotnimi podobicami vklenjenega Jezusa iz znamenite romarske cerkve v Wiesu na Bavarskem, kjer se je leta 1738 zgodil čudež, ko naj bi kip vklenjenega Jezusa začel jokati.

3. *Jezus, ki je za nas s trnjem kronan bil* (Mt 27,27–30, Mr 15,16–19; Jn 19,2–3)

V tem pasijonskem prizoru je Jezusovo kronanje s trnjevo krono povezano z drugim zasmehovanjem rimskih vojakov. Polmrak ječe z zamreženim oknom osvetljuje kovana bakla, ki z medlo svetlobo obseva gmote teles. Silovitost mučiteljev je Metzinger nakazal kot nekak oklep, ki stiska izmučeno Jezusovo telo. Dva mučitelja z vso silo pritiskata trnjevo krono na mučenčevo glavo, tako da Jezus ječi od bolečin, tretji odurnež pa s trstom v roki sramotilno pokleka predenj in se mu pači.

4. *Jezus, ki je za nas težki križ nosil* (Mt 27,32–33; Mr 15,21; Lk 23,26; Jn 19,17)

Iz prvih treh evangelijev posredno izvemo, da je Jezus na Kalvarijo nesel križ, le Janez je jasno zapisal: "*Nesel si je križ in šel ven proti kraju, ki se imenuje Lobanja, po hebrejsko Golgota.*" Jezusov padec pod križem v evangelijih ni omenjen, a nanj lahko pomislimo v zvezi z evangeljskimi poročili o Simonu iz Cirene, ki so ga prisilili, da je pomagal Jezusu nositi križ. Pobožnost češčenja Jezusovih padcev se je izoblikovala v 15. stoletju na Nizozemskem in še zlasti v nemških deželah, kjer se je ohranila še daleč v 19. stoletje. V 16. stoletju se je Jezusov padec pod križem razvil v samostojno podobo in postal pogost motiv v likovni umetnosti. Tudi v križevem potu so na 3., 7. in 9. postaji upodobljeni Jezusovi padci pod križem.

Na Metzingerjevi upodobitvi Jezusovega padca je razvidno, da je padel zaradi težkega križa, pod katerim se je dobesedno zgrudil. Težo križa prepričljivo kaže tudi to, da ga z naporom dvigujeta dva silaka. Križ s svojimi diagonalami kompozicijsko ločuje gmoto treh figur. Na levem robu slike je konjenik, ki uvaja v prizorišče. Jezdečevo rdeče ogrinjalo je v barvnem ravnotežju z Jezusovo obleko. Lega križa in Jezusov padec nakazujeta smer sprevoda v desno, globina prizorišča pa je poudarjena z diagonalno razporeditvijo stavbnih gmot arhitekture.

Slika je zanesljivo posneta po grafični predlogi, ki jo smemo iskati med bavarskimi bakrorezci./7/ Podoben prizor je Metzinger naslikal leta 1730 na tretji postaji križevega pota, danes v cerkvi na Vačah./8/ Leta 1732 je župnik Rasp pri Metzingerju naročil oljno podobo Jezusovega padca pod križem za cerkev sv. Primoža nad Kamnikom./9/ Tudi na tej je Metzinger z manjšimi odstopanji ponovil motiv, kakršnega poznamo na upodobitvah z Vač, Žal in iz Šmartna v Tuhinjski dolini (o slednji glej op. 13), kar opozarja na konkretno predlogo, po kateri so se vse 18. stoletje zgledovali tudi drugi kranjski slikarji.

/7/ Šerbelj, o. c., str. 118–119.

/8/ Podobe so bile dvakrat preslikane. Letnica 1801 na sarkofagu zadnje postaje priča o prvi obnovi. Drugič ga je leta 1875 obnovil Janez Šubic (sign. na 14. postaji: Joane Šubic/ 1875), ki je na prvo postajo napisal: I. Valentin Metzinger/ pinxit 1730. Križev pot na Vačah sem leta 1994 pripisal Metzingerjevemu nasledstvu, a je gotovo njegov.

5. *Jezus, ki je za nas križan bil* (Mt 27,45–46; Mr 15,33–34; Lk 23,44–46; Jn 19,30)

Križanje je osrednji motiv v krščanski umetnosti in sodi med njene najstarejše likovne teme. Na Metzingerjevi sliki je upodobljen Jezus na križu s tradicionalno razporeditvijo poglavitnih oseb pod njim. Na levi je mati Marija s klečečo spokornico Marijo Magdaleno, ki na upodobitvah pogosto objema križ. Na desni stoji Janez in si briše solze, v daljavi je na nizkem obzorju viden obris Jeruzalema. Za baročni čas je značilen Jezusov navzgor uprti pogled, ko se z zadnjimi besedami obrača k Očetu. Metzinger je z dramatično svetlobo, za kar mu bakrorez ni mogel nuditi slikarske rešitve, prizor približal evangeljskemu zapisu: "*Bilo je okrog šeste ure, ko je nastala tema po vsej deželi ...*." Čeprav bi moralo biti nebo temno, je slikar figuralno skupino poudaril z močno svetlobo, ki prihaja z desne zgoraj. Tako je kljub stereotipni in statični postavitvi z barvo ter menjavo osvetljenih in senčnih partij ustvaril baročno napetost in na prizorišče s scensko osvetljavo dodatno vnesel baročni nemir.

Raspovo naročilo pasijonskih slik za cerkev na Žalah ni bilo naključje, kajti tu so v postnem času ob prosto stoječem božjem grobu gotovo že v 17. stoletju opravljali pasijonske pobožnosti, o katerih

/9/ Vurnik, Marolt, o. c., str. 38. Slika o. pl., 72 x 92 cm je bila leta 1936 kupljena na Dunaju in je sedaj v zasebni lasti v Ljubljani. Na hrbtu ima napis: PRO ARA SEPULCHRI/ ECCLESIAE SS: PRIMI, ET FELICIANI/ OFFERT/ MAXIMIL: LEOPOL:ROSP/ PLEBANUS STAINENSIS/ ANNO 1732. Pod tem napisom je še: Io: Val: Metzinger/ Sabaud: Pinxit/ Labaci. Ob tej sliki, ki je bila najbrž del nekega cikla, pomislimo na obstoj postnih slik tudi pri Sv. Primožu, še zlasti, ker so tu že od nekdaj nedeljske maše ravno v postnem času.

viri prvič poročajo leta 1704./10/ Na bližnji vzpetini je tudi Kalvarija, in če je že ni postavil Rasp, je vsaj poskrbel za njeno obnovo in dal morda postaviti postaje žalostnega dela rožnega venca, ki so bile označene z visokimi lesenimi križi./11/ Lahko bi rekli, da je Rasp kot vnet privrženec češčenja pobožnosti Jezusovega trpljenja iz praktičnih razlogov naročil pet oljnih podob za cerkev, v kateri so se zaradi prostrane notranjščine lahko udobneje opravljale pasijonske pobožnosti. Na postaje križevega pota pa Rasp ni mogel misliti, kajti pri podružnicah se takrat še ni smel postavljati frančiškanski križev pot štirinajstih postaj./12/ Nenavaden pri slikah z Žal je ovalni format, ki kaže, da niso bile namenjene za opremo oltarjev, ampak so bile razporejene po cerkvi. Ugibamo lahko tudi, ali so slike imele vlogo postnih podob, ki so jih v cerkvah razobesili le v času velikonočnega posta. To domnevo bi potrjevala omenjena citata Steleta in Marolta, ki sta slabo ohranjene slike videla za omaro, kar bi potrjevalo njihovo vsakoletno prenašanje in v preostalem času leta neprimerno hranjenje v zakristiji. Pasijonske oziroma postne upodobitve skrivnosti žalostnega dela rožnega venca so v baroku sodile med pogost inventar naših cerkva, podobno kot slikovite kulise božjih grobov. Toda čas in pogosto človeška malomarnost sta kriva, da jih je mnogo propadlo, zato sta danes ti dve zvrsti likovnega pripovedovanja dokaj redki. Žalski cikel je edino Metzingerjevo delo te vrste, ki je v celoti ohranjen, kajti precej soroden žalskemu je Metzingerjev cikel v Šmartnu v Tuhinjski dolini, a je žal ohranjen le v treh prizorih: *Oljska gora*, *Jezusa s trnjem kronajo* in *Jezusov padec pod križem*./13/ Upajmo, da bo dovolj razumevanja, še več pa volje, da bi se ta za naš barok pomemben cikel iz cerkve na Žalah vrnil na svoje mesto.

/10/ Stelè, o. c., str. 39.

/11/ Stelè, o. c., str. 43.

/12/ Breve papeža Klemena XII. z dne 16. 1. 1731, s katerim dovoljuje, da se lahko v vsaki župnijski cerkvi postavi križev pot, vendar le, če v kraju ni frančiškanske cerkve s križevim potom.

Summary

This work is introducing five paintings, representing the sorrowful rosary, which used to be in the cementary church on Žale in Kamnik. After the World War Two they became a private property, but they were in a very poor condition. Only after they had been restored the authorship could be recognized. The paintings are not signed, but according to the style they were most likely painted by the baroque painter Valentin Metzinger (1699–1759) from Ljubljana. The passion paintings, which were made in the thirties of the 18th century, are the only preserved pieces of art within this series of Metzinger's opus because the similar series of Metzinger's paintings of rectangular shape in the parish church of Šmartno in Tuhinj is only preserved in three scenes: Oljska gora, Jezusa s trnjem kronajo and Jezusov padec pod križem.

/13/ Na šmarske postne slike je prvi opozoril F. Stelè (o. c., str. 228) in jih stilno uvrstil v neposredno bližino slikarja Valentina Metzingerja, a ne omenja pete slike Križanja. Zanimivo je, da teh slik ni v Vurnik-Maroltovem o. c. Slika Jezusa bičajo in morda tudi Križanje sta propadli, ko je bila cerkev v noči na 1. november 1944 minirana. Omeniti velja, da se tudi šmarske slike ikonografsko naslanjajo na isto predlogo kot te z Žal. Kompozicijsko odstopa le motiv Oljske gore in na sliki Jezusovega padca je namesto konjenika upodobljena Marija z Janezom Evangelistom, ki sta natančen posnetek s 4. postaje križevega pota, kakršne so bile v navadi na Kranjskem, in tudi na Metzingerjevem križevem potu na Vačah.

1. Valentin Metzinger,
"Jezus, ki je za nas kravi pot potil"

2. Valentin Metzinger,
"Jezus, ki je za nas bičan bil"

3. Valentin Metzinger,
"Jezus, ki je za nas s trnjem kronan bil"

4. Valentin Metzinger,
"Jezus, ki je za nas težki križ nosil"

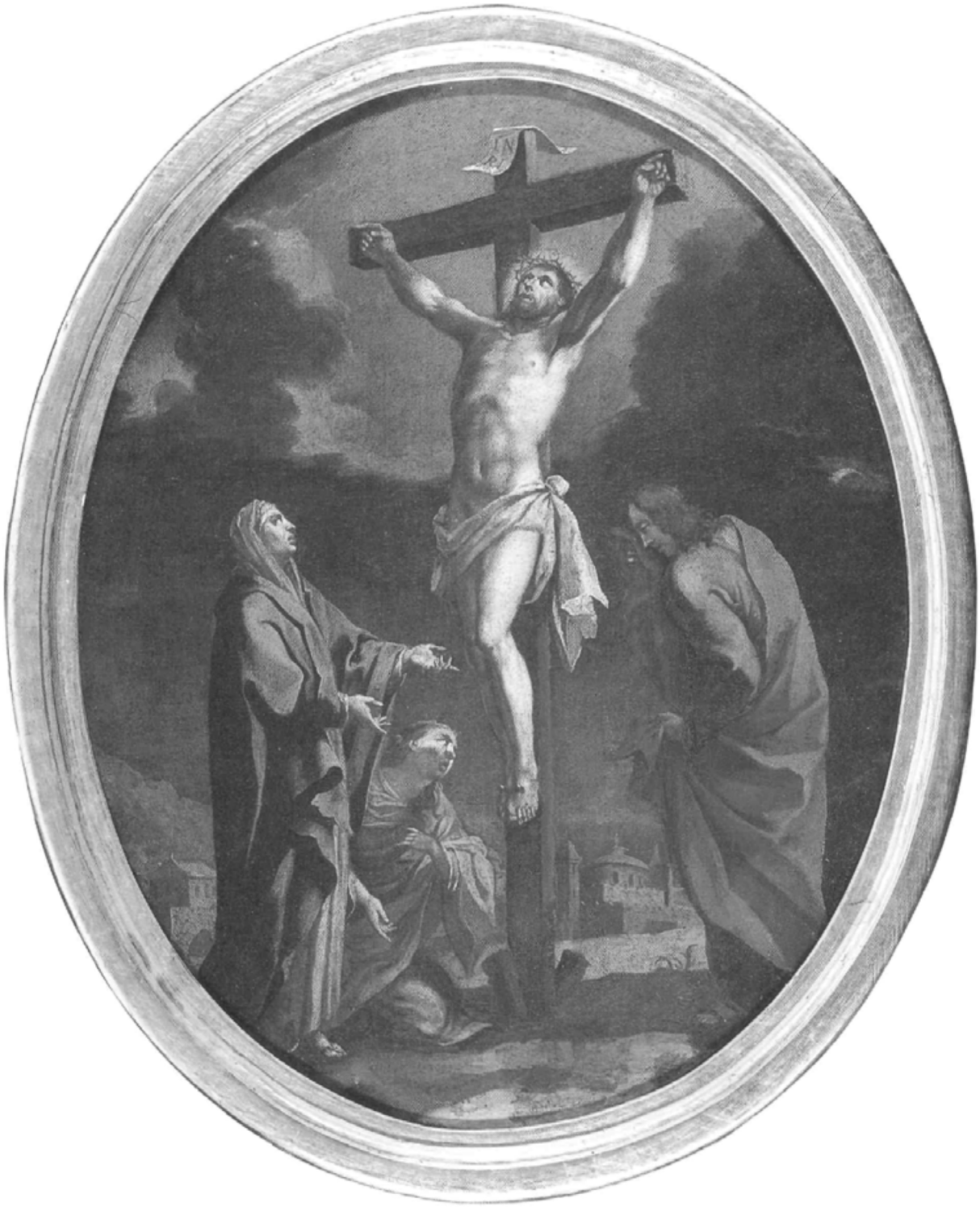

5. Valentin Metzinger,
"Jezus, ki je za nas križan bil"

Alojz Berlec

Dušan Lipovec

Dušan Lipovec, akad. slikar in kritik, Cankarjeva ulica 7, 1240 Kamnik

Alojz Berlec je poznan kot dovršen risar, ki je svoj risarski talent izbrusil že v Šoli za oblikovanje pri prof. Tonetu Žnidaršiču. Med študijem na ALU v Ljubljani je prejel študentsko Prešernovo nagrado za risbo. Glavna značilnost Berlečevega slikarstva je raziskovanje barvnih in kompozicijskih zakonitosti v okvirih realizma. Trdna in zanesljiva risba je osnova njegovih slikarskih tihožitij, krajin, figuralnih motivov in portretov. Občasno se ukvarja tudi z grafiko in eksperimentalnimi oblikotvornimi raziskavami. Zaposlen je kot likovni pedagog v Osnovni šoli Toma Brejca v Kamniku.

Alojz Berlec, Kamnik pozimi, 70 x 60 cm, 1984. Foto: Marjan Smerke.

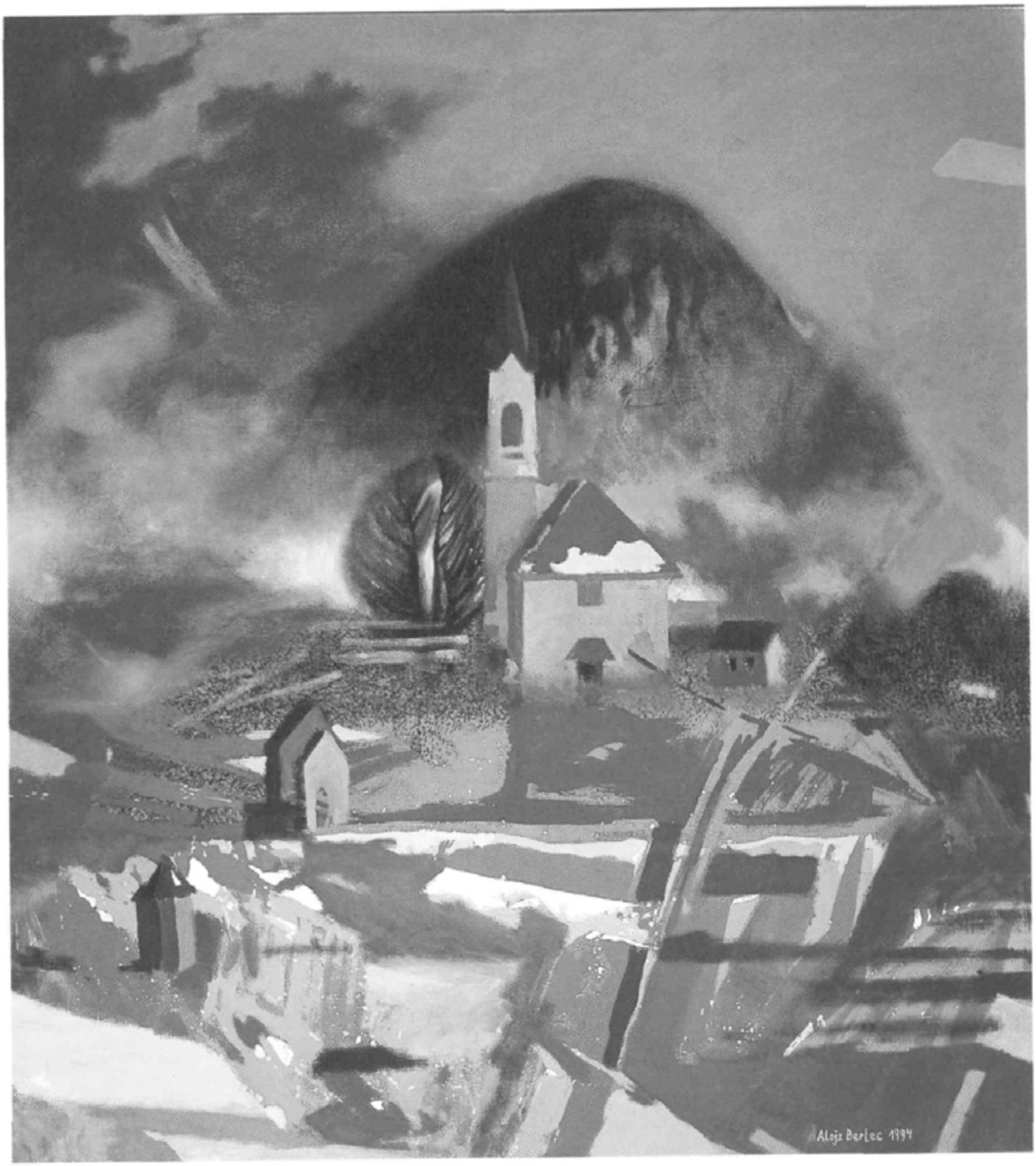

Alojz Berlec, Žale, 90 x 100 cm, 1994. Foto: Marjan Smerke.

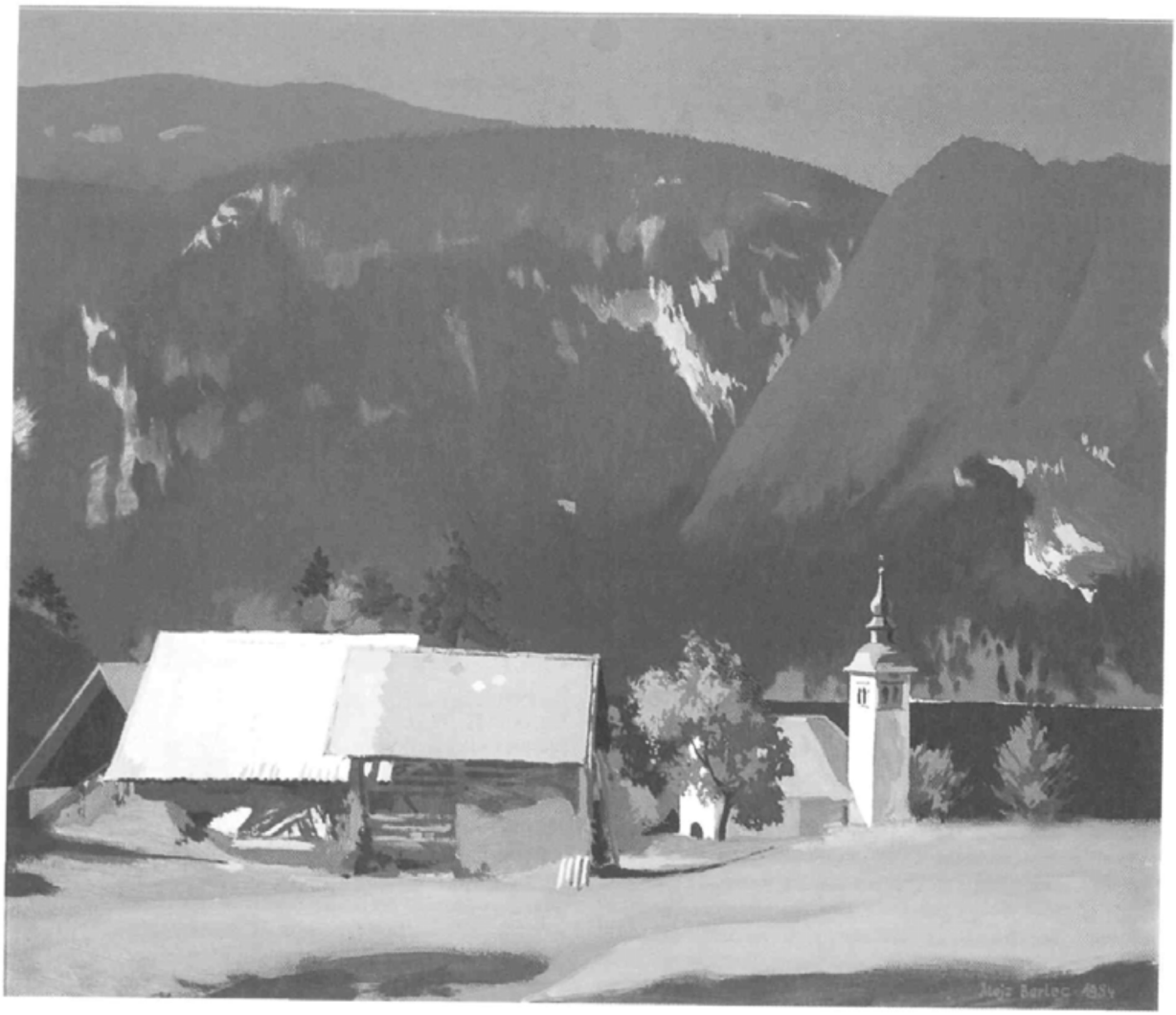

Alojz Berlec, Bohinj, 70 x 60 cm, 1984. Foto: Marjan Smerke.

Nekaj še neobjavljenih kipov frančiškanske delavnice in problem šolanja njenih umetnikov

Metoda Kemperl

Metoda Kemperl, absol. um. zgod., Zg. Stranje 46 b, 1242 Stahovica

Članek je nastal na podlagi študija literature na oddelku za umetnostno zgodovino *innsbruške univerze* in dela na terenu (ogled tirolskega baročnega kiparskega gradiva po cerkvah), kar mi je finančno omogočil Sklad dr. Franca Munde, za kar se mu iskreno zahvaljujem. Hvala tudi Ferdinandu Šerbelju za nesebično pomoč.

Prvi je na delavnico opozoril France Stelè v Topografiji političnega okraja Kamnik,/1/ ko je opazil skupne značilnosti nekaterih oltarjev in posameznih plastik. Delavnico je poimenoval Ljubljanska frančiškanska delavnica in ji kot center delovanja določil Ljubljano. Leta 1955 je Melita Stelè - Možina v Zborniku za umetnostno zgodovino objavila obširno študijo o delu delavnice./2/ Popisala je vsa do tedaj znana dela in jih glede na stil razdelila v tri osnovne skupine. Imena umetnikov, ki jih je poiskala v arhivih, so pokazala, da so po rodu Tirolci in da so njihova dela v glavnem vezana na frančiškanske samostane. Raziskovanje njihovih vzorov jo je pripeljalo do Meinharda Guggenbichlerja, ki je bil samostanski kipar v Mondseeju na Salzburškem, omeni pa tudi sorodnosti s tirolskim kiparjem Andreasom Thamaschem, saj je delavnica prišla iz Tirolske. Njihova dela označi za najkvalitetnejša dela našega baročnega kiparstva v lesu. Štiri leta kasneje je v zborniku objavila tudi na novo odkrita kipa sv. Magdalene in sv. Antona Puščavnika iz cerkve v Škocjanu pri Lukovici (enega je podpisal in datiral z letom 1710 pozlatar brat Lactantius Schweiger) in križanje iz Stare Loke./3/ Vodnik po baročnih spomenikih Narodne galerije v Ljubljani iste avtorice je prinesel še dva nova kipa. To sta sv. Anton Padovanski in sv. Frančišek, ki izvirata iz okolice Domžal./4/ Razstava Barok na Slovenskem, ki je bila leta 1961 v Narodni galeriji v Ljubljani, ni prinesla nič novega,/5/ prav tako ne Vrišerjev prispevek o delavnici v knjigi Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji./6/ Leta 1966 je Emilijan Cevc v knjigi Slovenska umetnost podvomil o Ljubljani kot centru in napisal, da so se mojstri selili iz samostana v samostan. Kot vzornika pa prav tako navaja Guggenbichlerja in Thamascha./7/ Isti avtor je leta 1992 ob 500-letnici frančiškanskega samostana v Kamniku v razpravi napisal, da gre center frančiškanske delavnice postaviti v Kamnik, saj je imel tamkajšnji samostan v redovni provinci posebno mesto. Kot vzornika navaja ista dva, omeni pa še sorodnosti z na Švabskem delujočim Thamaschevim učencem Johannom Ruezom in drugimi deli na Tirolskem./8/

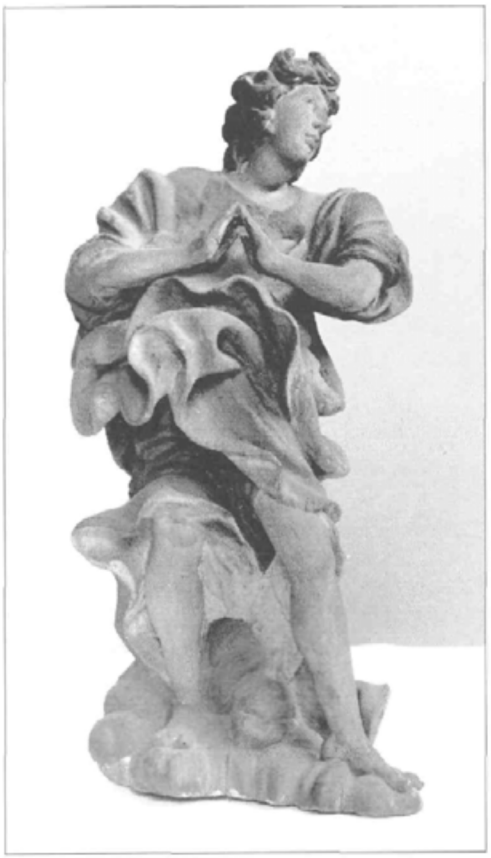

Slika 1: Frančiškanska delavnica, Angel adorant, domnevno iz oltarja v meniškem oratoriju frančiškanskega samostana v Kamniku, fototeka Narodne galerije v Ljubljani.

V alpskih deželah je gotika doživela višek z rezljanimi krilnimi oltarji in pripadajočo plastiko. Pozna gotika je prešla iz meščanske v ljudsko in zadnja faza je t. i. "gotski barok", kjer postanejo bogato gubanje draperije in ekspresivna obrazna mimika ter gestikulacija zrcalna podoba notranjega, individualnega doživljanja. To tradicijo nadaljujejo domači umetniki v 17. stoletje, kar pogojuje tudi izbira istega materiala – lesa. Tako je na primer Thomas Schwanthaler nadomestil v St. Wolfgangu Pacherjev oltar v njegovem pojmovanju. Za duhovne spremembe (saj se notranje doživljanje obrne navzven) in spremembo stila pa sta odločilna italijanska renesansa in barok, ki vplivata predvsem na arhitektonsko zgradbo oltarja in osamosvojitev figure. Kiparstvo sedaj prevzame vlogo slike, zato mora biti slikovito. Na Tirolsko pride v 17. stoletju veliko južnonemških umetnikov, ki se še direktneje navezujejo na "gotski barok", na primer Martin in Michael Zurn. Tudi Thomas Schwanthaler (1634–1705), učitelj umetnikov, ki predstavljajo vrh tirolskega baročnega ustvarjanja, je sin švabskega kiparja Hansa, ki je v Riedu ob reki Inn začel družinsko tradicijo, ki ne pojenja do konca 18. stoletja. Thomas po letu 1660 združi italijanski visoki barok Berninija in južnonemški temperament in ustvari tipične podobe, izžarevajoče ljubkost in čutno veselje, ki jih potem prevzamejo njegovi učenci./9/ To sta v prvi vrsti Meinhard Guggenbichler in Andreas Thamasch./10/ Vse ključne elemente sta pobrala od učitelja, razvijala umetnost vsak po svoje, a sta si vendarle podobna. Tista kmečka, ljudska

/1/ France Stelè, Politični okraj Kamnik, topografski opis, Ljubljana 1929 (od tod citirano Stelè: Kamnik), str. XII, XIII.
/2/ Melita Stelè, Ljubljanska frančiškanska podobarska delavnica, Zbornik za umetnostno zgodovino, II., 1955 (od tod citirano Melita Stelè, 1955), str. 161–195.
/3/ Melita Stelè - Možina, K problematiki "frančiškanske podobarske delavnice", Zbornik za umetnostno zgodovino, V/VI 1959 (od tod citirano Melita Stelè, 1959), str. 489–498.
/4/ Umetnost baroka na Slovenskem, Vodnik po umetnostnih zbirkah Narodne galerije v Ljubljani, II., Ljubljana 1957 (od tod citirano Barok, 1957), str. 33.
/5/ Sergej Vrišer, Kiparska umetnost v baroku, Barok na Slovenskem, Narodna galerija Ljubljana, Ljubljana 1961 (od tod citirano Barok, 1961), str. 41 /rk./.
/6/ Sergej Vrišer, Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji, Ljubljana 1976, str. 73–80.
/7/ Emilijan Cevc, Slovenska umetnost, Ljubljana 1966, str. 127, 128.
/8/ Emilijan Cevc, Umetnostnozgodovinska pričevalnost frančiškanskega samostana v Kamniku in okolici, 500 let frančiškanov v Kamniku, zbornik referatov zgodovinskega simpozija 1992, Kamnik 1993 (od tod citirano Cevc, 1993), str. 13.
/9/ Rupert Feuchtmüller, Die Plastik, Barok in Osterreich, Wien 1960, str. 62–63; Heinrich Decker, Barokplastik in den Alpenländern, Wien 1943, str. 32; Karl Bardachzi, Wunderwelt österreichischer Plastik, Wien 1954, str. 28–30; Johanna Felmayer, Die Altäre des 17. Jahrhunderts in Nordtirol, Innsbrücker Beitrage zur Kunstgeschichte, 1967 (od tod citirano Felmayer).
/10/ Ulrike Gauss, Andreas Thamasch 1639–697, Stiftsbildhauer in Stams und Meister von Kaisheim, Weissenhorn 1973 (od tod citirano Gauss: Thamasch).

linija, ki zmaga že pri Schwanthalerju, se pri njiju še stopnjuje.

Guggenbichler si ustvari delavnico v samostanu Mondsee, ki jo vodi do smrti leta 1723. Njegova dela so v glavnem nastala za Salzburško. Figure so napolnjene z dramatično življenjskostjo in ljubko milino, predvsem pa daje poudarek obrazni mimiki. Arhitektura se za figurami v naravni velikosti kar izgubi./11/

Andreas Thamasch (1639–1697) iz Paznauna se prvič pri Schwanthalerju omenja šele leta 1671, kje je prej potoval, pa ni znano. Mogoče je bil prej mizar, saj za to govori mnogo faktorjev. Osamosvoji se dokaj pozno in do smrti ostane samostanski kipar v Stamsu. Zanj so značilni bogati oltarni nastavki, narejeni pod italijanskim vplivom: tordirani stebri, bogati kapiteli z naturalističnimi motivi in močno profilirano gredo s *trdim prelomom linij v zelo ostrih kotih*. Draperijo, ki je sicer tudi pri Guggenbichlerju bogata, a se zalamlja in pada v zelo ozkih gubah, pa Thamasch razvije v zelo bogate naborke, ki se mehko in široko gubajo, delajo zavihke, vehementno plapolajo v vetru, se včasih *nalepijo na telo, nikoli pa* ne najdemo ravne ploskve. Oblikovanju obrazov posveča manj pozornosti, zato so njegovi obrazi manj ekspresivni. Tamasch, čeprav manj kvaliteten od Guggenbichlerja, velja za utemeljitelja tirolskega visokega baroka./12/ Za sabo pusti ogromno delavnico, tako da kiparji pod njegovim vplivom ustvarjajo še do konca 18. stoletja.

Iz tega alpskega kulturnega kroga prihaja v Kamnik čisto drugačno umetniško razpoloženje, kot ga tu začne italijansko šolani Mihael Kuša s črnimi marmornatimi oltarji./14/ Prinese ga frančiškanska podobarska delavnica iz severne Tirolske, od koder pride vsaj leta 1710 in deluje na slovenskem območju do osemdesetih let 18. stoletja. Prvo datirano delo pri nas sta kipa sv. Antona Puščavnika in sv. Magdalene iz leta 1710 in sta danes v podružnični cerkvi v Škocjanu pri Lukovici./15/ Če domnevamo, da sta kipa prišla iz Kamnika (ustno izročilo in zapis o tem celo pravi, da naj bi kip sv. Magdalene izhajal z gradu Križ pri Kamniku), lahko sklepamo, da je delavnica najprej prišla v Kamnik, seveda po redovnih zvezah, mogoče pa tudi po posredovanju mecena kamniških frančiškanov Jakoba Schellenburga, saj je bil sam Tirolec in je bil njegov brat Tomaž župnik v Sterzingu na Tirolskem./16/ Za Kamnik je nastalo največ in najkvalitetnejših del./17/ Kamniški frančiškani so delavnico povabili, da bi jim izdelala cerkveno opremo. Sicer je bila cerkev posvečena šele leta 1730, a oltarji so morali nastati že v drugem desetletju./18/ Od teh oltarjev danes v cerkvi ni niti enega več, ohranil pa se je kiparski okras na štirih stranskih oltarjih: 1. sv. Klara in Terezija, v atiki sv. Katarina; 2. sv. Marjeta in sv. Apolonija, v atiki sv. Lucija in dva angela; 3. sv. Florjan in sv. Jurij, v atiki sv. Janez Nepomuk; 4. sv. Bernardin Sienski in sv. Peter Alkantarski, v atiki sv. Frančišek in dva angela. V celoti je ohranjen le veliki oltar, ki pa so ga kasneje prenesli v podružno cerkev sv. *Tomaža na Lokah v Tuhinjski* dolini, s tabernakljem, ki je kasnejše baročno delo./19/ Delo te delavnice je tudi oltar v meniškem oratoriju, od katerega je danes ostalo bore malo./20/ V tronu je bil Križani, ob njem Marija, Janez in Marija Magdalena, v atiki sv. Frančišek, obdan z angeli. Oltar je prenovil in ga dopolnil Franc Ksaver Ozbič leta 1890./21/ Od tega oltarja sta Marija in Janez danes v Narodni galeriji v Ljubljani in pa mogoče angela v Muzeju cerkvene umetnosti na Blejskem otoku./22/ V samostanu je še en Križani, ki trenutno visi v krstilnici, Stelè pa je našel še kip sv. Antona Padovanskega./23/ Naslednje delo v Kamniku je z letom 1720 datirani največji in najbogatejši oltar te delavnice, veliki oltar v cerkvi mekinjskih klarisinj. V zakristiji cerkve in v znamenju v Mekinjah sta bila po en Križani – deli te delavnice./24/ Delavnica pa ni delala samo v okviru samostanov, ampak tudi za druge naročnike. Tako je Rasp leta 1724 zaradi napovedanega misijona naročil skupino križanja z Marijo, Janezom in križanima razbojnikoma za kapelo na kamniški Kalvariji, ki jo je najbrž tudi dal postaviti ob tej priložnosti/25/, in pa kip sv. Roka za malograjsko kapelo./26/ Stelè piše o skupini križanja, ki je stala v ladji žalske cerkve./27/ Skupina je danes izgubljena, mogoče pa je bila naročena pri tej delavnici. V kapelici sv. Barbare pred vhodom v smodnišnico je bila skupina objokovanja, delo te delavnice, danes izgubljeno./28/ Tudi kipa sv. Avguština in Nikolaja v Loki pri Mengšu najbrž izhajata iz Kamnika/29/ ali pa pripadata skupaj s

Slika 2: Frančiškanska delavnica, Angel, domnevno iz oltarja v meniškem oratoriju frančiškanskega samostana v Kamniku, fototeka Narodne galerije v Ljubljani.

/11/ Heinrich Decker, Meinhard Guggenbichler, Wien 1949 (od tod citirano Gu-ggenbichler).
/12/ Gauss, Thamasch, str. 10 ss.
/13/ Gauss, Thamasch, str. 99–127 (najkvalitetnejša Thamascheva naslednika sta Johann Ruez in Andreas Kölle).
/14/ Mihael Kuša in njegov naslednik Luka Mislej naredita za frančiškane lavabo v zakristiji, mekinjsko cerkev pa opremita s stranskima oltarjema, oltarjem v kapeli sv. Antona Padovanskega in s kamnitima portaloma, ki sta vhoda v zakristijo.
/15/ Melita Stelè, 1959, str. 489.
/16/ Za Jakoba Schellenburga glej Jacob Schell von und zu Schellenburg und seine Stiftungen, Leibach 1843, in Maks Miklavčič, Schellenburg, Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1960, str. 215, 216.
/17/ Melita Stelè, 1955, str. 178.
/18/ Stelè, Kamnik, str. 56; Melita Stelè, 1955, str. 162.
/19/ Stelè, Kamnik, str. 240; Melita Stelè, 1955, str. 162.
/20/ Stelè, Kamnik, str. 62.
/21/ Prav tam.
/22/ Melita Stelè, 1955, str. 166.
/23/ Stelè, Kamnik, str. 64; Melita Stelè, 1955, str. 163.
/24/ Melita Stelè, 1955, str. 164.
/25/ Stelè, Kamnik, str. 42, 45–46.
/26/ Stelè, Kamnik, str. 76.
/27/ Stelè, Kamnik, str. 39.
/28/ Stelè, Kamnik, str. 103–106.
/29/ Stelè, Kamnik, str. 166.

kipoma sv. Frančiška in sv. Antona Padovanskega, katerih provenienca pravi, da izhajata iz okolice Domžal,/30/ oltarju, ki je bil narejen za kakšno cerkev v okolici. Vmes so mojstri leta 1716 delali za frančiškanski samostan v Novem mestu, kamor so se vrnili še štirikrat, nazadnje leta 1781, vendar se od teh del ni nič ohranilo.

V Sloveniji najdemo dela te delavnice še na Hribcu v Škofji Loki, v Brusnicah pri Novem mestu, Dvoru pri Polhovem Gradcu in v Narodni galeriji v Ljubljani, nato pa po hrvaških samostanih: v Samoboru, Karlovcu, Jastrebarskem, Senju in na Trsatu./31/

V Kamniku je ohranjenih največ del, tudi najboljših, zato ga lahko štejemo za nekakšen center, od tu pa se je delavnica, največ po redovnih zvezah, selila, kamor so jo povabili. Številno delavnico so sestavljali mizarji, rezbarji, zlatarji in polihromatorji, ki so se med seboj skladno dopolnjevali. Ves čas njenega delovanja, t. j. do osemdesetih let, so ohranili enak stil, čeprav v kasnejših delih opazimo padec v kvaliteti, manj razgibano draperijo in ostrejše gube, npr. figure v Brusnicah, Hribcu, Samoboru in na Trsatu./32/ Najbrž gre tu že za generacijo, ki je prišla na slovensko ozemlje kasneje in ki umre v 70. in 80. letih./33/ Delavnica je bila strogo zaprta vase, nove moči so prihajale samo iz Tirolske, kar razberemo iz imen, prav tako niso šolali domačih pomočnikov, zato ta delavnica ni vplivala na slovenske umetnike.

Direktno ne moremo s kamniškimi deli povezati nobenega imena, saj nam kamniška kronika sporoča le to, da sta oltarje v redovni cerkvi naredila "dva brata, laika naše provincije". Lahko pa predvidevamo, da so bili pri delu v Kamniku prisotni fr. Elcearij Mayer, ki je umrl leta 1718 v Novem mestu, rezbar Ivo Schweiger, ki je umrl leta 1757 na Trsatu, in pozlatar fr. Laktancij, ki se je kot "F. Lactantius Schwaiger M(aler)" leta 1710 podpisal na hrbtni strani sedečega sv. Antona v Škocjanu. Nekrologi pa nam sporočajo še druga imena – vsa tirolska./34/

Značilnosti te tirolske frančiškanske delavnice so najprej bogati oltarni nastavki, kar dokazujeta velika oltarja iz Mekinj in Lok. Noben žal nima več ohranjene prvotne polihromacije. V Mekinjah stoji na visokem lesenem podstavku arhitektura gladkih in tordiranih stebrov in pilastrov z bogatimi korintskimi kapiteli. Ob sliki stojita na listnih konzolah v nadnaravni velikosti sv. Frančišek Asiški in sv. Klara (zavetnika mekinjskih klarisinj), na robu oltarja pa na še lepših konzolah in pred bogatimi listnimi krili sv. Peter in Pavel. Na bogato profilirani gredi stojita sv. Janez Krstnik in sv. Janez Evangelist, vmes pa sedita dva angela. V atiki med stebri je močno razgibana skupina Sv. trojice s putti, obdana z oblaki, nad njo pa baldahin, ki ga razkrivata dva sedeča angela. Na menzi stoji tabernakelj, ki je pomanjšan oltarni nastavek: na nizkem podstavku stoji bogata arhitektura gladkih in svedrastih stebrov, ki nosijo močno profilirano gredo,

Slika 3: Frančiškanska delavnica, Križani, domnevno iz oltarja v meniškem oratoriju frančiškanskega samostana v Kamniku, fotografija Marko Habič (1992).

nad katero se pne kupola. Med stebri stojijo angeli z mučilnim orodjem, na kupoli sedi oziroma stoji še osem takih angelov, na vrhu pa je kip vstalega Zveličarja. V duplini, obdani z oblaki in angelci, je skupina križanja. Srednji del z vratci je iz 1901./35/ Tudi na Lokah so prvotno polihromacijo prekrili./36/ Sedanja plast se kruši in spodaj je vidna prvotna polihromacija v rjavih tonih. Ko so ga ob prenosu iz Kamnika razstavili in nato zopet sestavili, je bil potreben ponovnega polihromiranja. Sedaj se nam kaže v modrih tonih – imitacija marmorja, kapiteli, baze in okvirji pa so pozlačeni. Nad visokim podstavkom se dviguje arhitektura, ki je oblikovana konkavno in ima poleg glavne niše še dve stranski, pod katerima sta narejena prehoda za obhod in ju od glavne ločujeta dva para stebrov. V glavni niši stoji sv. Tomaž, ki je iz 19. stol., v stranskih pa sta sv. Primož in Felicijan./37/ Nad močno profilirano gredo se dviguje bogata atika, na straneh ima kar po štiri stebre. Ob sliki stojita sv. Ludvik Toložanski in Bernard Sienski s pripadajočima atributoma: mitro in kardinalskim klobukom,/38/ ki ju držita sedeča angelca na gredi, na atiki pa sv. Jožef z Jezusom in dva angela. Na gredi stojita sv. Peter in Pavel in dva angelca, ki držita v rokah napis iz prvega Petrovega pisma in pisma Galačanom. Tabernakelj je kasnejše delo./39/

Vse plastike, nastale za Kamnik, druži enak stil: močna reliefnost, pretirano in dekorativno razvihrana draperija, kjer so mase gub večkrat prav nenaravno nakopičene. Gube so mehke in nikjer ne najdemo ostrega roba. Gube včasih tvorijo zavihke, v vetru bogato plapolajo ali pa se nalepijo na telo; značilna je S-linija, ena noga je

/30/ Barok, 1957, str. 33.
/31/ Melita Stelè, 1955, str. 164–166.
/32/ Melita Stelè, 1955, str. 176, 177, 182, 186.
/33/ Melita Stelè, 1955, str. 168.
/34/ Prav tam. Mogoče je podpisani umetnik sin kiparja Johanna Schweigerja (1657–1734) iz Reichenhalla (Allgemeines Lexikon der Bildenen Kunstler von der Antike bis zur Gegenwart XXX, Leipzig 1936, str. 352).
/35/ Stelè, Kamnik, str. 286.

/36/ Za opazko se zahvaljujem kolegu Ferdinandu Šerbelju.
/37/ Izbira svetnikov pogojuje dejstvo, da so pri frančiškanih hranili relikvije teh dveh mučencev.
/38/ Za atribucijo se zahvaljujem kolegu Ferdinandu Šerbelju.
/39/ Stelè, Kamnik, str. 240.

pomaknjena naprej in je od kolena navzdol močno poudarjena pod obleko ali razkrita. Obrazi so večkrat zelo ekspresivni, ekstatično zamaknjeni in trpeči, prav tako gibi rok, lasje jim kakor oblačila plamenasto vihrajo./40/ Podrobneje je figure opisala in jih razvrstila v skupine že Melita Stelè./41/

V Narodni galeriji v Ljubljani hranijo nekaj še neobjavljenih del te delavnice.

Prvi je lesen, polihromiran, 43 cm visok angel adorant, ki ima kot izvor zapisan kamniški frančiškanski samostan./42/ Angel stoji na oblakih, roke ima sklenjene na prsih, glavo pa dvignjeno in oči uprte v nebo. Močno nagubano draperijo vzdiguje veter in angelu razgalja noge do kolen. (Slika 1) Drugi je prav tako lesen, polihromiran angel,/43/ ki nestabilno stoji na oblakih, gleda navzdol, z desnico pa kaže navzgor. Razgaljena ima ramena, prsi in noge do kolen. (Slika 2) Zaradi ugotovljenega izvora angela mogoče pripadata oltarju iz meniškega oratorija frančiškanskega samostana v Kamniku. Oba sta z leve strani oltarja, manjkata pa pendanta. Adorant je najbrž stal ob Mariji, drugi angel pa na atiki. Kvaliteta angelov kaže na nastanek v dvajsetih letih in sta v tesni sorodnosti z angeloma adorantoma na atiki loškega oltarja.

Še neobjavljen je tudi Križani manjšega formata iz samostana, ki ga poznam samo po fotografiji./44/ Ekspresivne obrazne poteze, oblikovanje las in ledvenega pasu se popolnoma skladajo z značilnostmi te delavnice, nov pa je slap krvavih kapelj, ki lije Kristusu iz rane (gotska tradicija). (Slika 3) Ta ekspresija kaže, da bi Križani lahko pripadal oltarju v meniškem oratoriju. Tako so ugotovljeni že vsi kipi tega oltarja, razen sv. Frančiška v atiki.

Tretje delo iz Narodne galerije v Ljubljani je delno poškodovan lesen, polihromiran in pozlačen kipec, visok 54,5 cm, predstavlja pa Salomo, ki drži pred sabo krožnik z glavo sv. Janeza Krstnika./45/ Salomini bujni lasje segajo do ramen, glavo ima sklonjeno z nasmeškom na ustnicah. Obleka ji zgornji del razgalja, spredaj ji sega do kolen, zadaj pa do tal. (Slika 4) Značilno oblikovanje obraznih potez in las, gubanje draperije, ki se zapleta med noge, in stoja telesa odločno govorijo, da je Saloma delo te delavnice. Po kvaliteti spada kip v njeno najbolj zrelo obdobje. Samo ugibamo lahko, od kod izhaja omenjeni kip, mogoče pa je bil sestavni del oltarja v grajski kapeli sv. Janeza Krstnika na Starem gradu nad Kamnikom. Grad je lastnik grof Thurn zapustil po potresu in streli leta 1576 in si na Križu pri Kamniku postavil novega./46/ Po razpadu grajske stavbe na Starem gradu leta 1670 je kapelica ostala nepoškodovana, zato je križki gospod leta 1677 najel frančiškane, da so hodili vsak teden enkrat tja maševat./47/ Po Benkoviču/48/ je bila v kapeli maša zadnjič leta 1749./49/ Prav gotovo so morali frančiškani zaradi stoletne opuščenosti kapelo nanovo opremiti.

V vodniku po baročnih spomenikih Narodne galerije v Ljubljani/50/ sta bila objavljena kipa sv. Dominika in sv. Klare kot deli neznanega kiparja. Čeprav se v obrazu in draperiji sv. Klare kaže slabša kvaliteta, jo lahko z gotovostjo pripišemo tej delavnici. Sv. Dominik pa je kvalitetno delo in je primerljiv s kipoma sv. Petra in Pavla na atiki loškega oltarja. Njegova reliefnost namreč kaže, da ni bil glavni kip, ampak da je stal na gredi ali v atiki. Zaradi razlike v kvaliteti kipa ne pripadata istemu oltarju; od kod izvirata, bodo pokazale nadaljnje raziskave.

Ob pregledu del frančiškanske delavnice se nam pokaže doslej spregledana orgelska omara iz mekinjske cerkve. Skupaj s korno balustrado so jo postavili leta 1720./51/ Trodelno omaro tvorijo svedrasti pilastri, nad katerimi se dviga bogata greda. Iz nje se dvigajo konzole, na katerih stojijo kipi sv. Cecilije, Rozalije in Davida, na vsaki strani sedi po en angel. Odprtina nad piščalmi je zaprta z listovnikom in angelskimi glavicami. Pod vrhom srednjega krila je v akantu dvojni gallenberški grb. Enaki svedrasti pilastri se pojavijo na korni balustradi in delijo njen spodnji del, medtem ko je zgornji pas zamrežen z lesenimi mrežami. Isti motiv svedrastega pilastra srečamo še na ograjah oratorijev nad Antonovo in Kolomanovo kapelo. Že Steletu se je cel kor zdel dobro delo,/52/ Bizjak pa ima orgelsko omaro za eno najlepših baročnih omar v Sloveniji./53/ Letnica postavitve kora z omaro se ujema z delovanjem frančiškanske delavnice, saj je s tem letom datiran mekinjski veliki oltar. Če si bolje pogledamo žal težko dostopne kipe, nas potek draperije takoj spomni na dela frančiškanske delavnice. Tudi angelci in akant sodijo v njihov repertoar. Kipci niso delo najboljšega kiparja, a so vseeno povedni. Podobna omara se je na žalost ohranila samo na fotografiji v Gočah pri Vipavi./54/ Veliko podobnost z mekinjsko pa kažeta korna balustrada in orgelska omara v uršulinski cerkvi v Škofji Loki./55/ Korna ograja je enako zasnovana, le namesto svedrastih pilastrov so tu svedrasti stebri, mreže v zgornjem delu pa delijo svedrasti pilastri. Omara je prav tako sestavljena iz treh kril in dveh vmesnih kot mekinjska, z ročajem na krilih, kot ga srečamo na loškem velikem oltarju. Omara nima kipov, ker je poslikana. Ali smemo trditi, da je ta delavnica opremila škofjeloško cerkev tudi z oltarji in je ostanek teh ohranjen na Hribcu nad Škofjo Loko, bodo morda pokazale arhivske raziskave.

Ob tej delavnici si moramo ogledati še veliki oltar v Volčjem Potoku, ki ima zadaj napis 1879 F. Osole./56/ Gre za posnetek velikega oltarja na Lokah, le da je ta brez atike in stranskih kril. Ali gre za okrnjeno delo frančiškanske delavnice, pripeljano iz neke druge cerkve, je bil oltar narejen za to cerkev, pa so kipi propadli in so jih nadomestili z drugimi, ali pa Osole ni le prenovil oltarja in je v svojem delu posnemal

/40/ Melita Stelè, 1955, str. 174; Cevc, 1993, str. 13.
/41/ Melita Stelè, 1955, str. 174–177.
/42/ Narodna galerija v Ljubljani, inv. št. P 591.
/43/ Narodna galerija v Ljubljani, inv. št. P 620.
/44/ Fotografija je last Ferdinanda Šerbelja.
/45/ Narodna galerija v Ljubljani, inv. št. P 584.
/46/ Mirina Zupančič, Majda Žontar, Gradovi na kamniško-domžalskem območju, Kamniški zbornik, str. 60; Milan Valant, Zgodovina kamniškega in kočevskega okraja, Ljubljana 1983, str. 34.
/47/ Anton Koblar, Drobtinice iz furlanskih arhivov, Izvestje muzejskega društva za Kranjsko II., 1892, str. 54.
/48/ Josip Benković, Kamnik, Dom in svet 1892, str. 554.
/49/ Stelè, Kamnik, str. 128.
/50/ Barok, 1957, str. 33.
/51/ Stelè, Kamnik, str. 285.
/52/ Prav tam.
/53/ Milko Bizjak, Edo Škulj, Orgle na Slovenskem, Ljubljana 1985, p. 35.
/54/ Prav tam.
/55/ Milko Bizjak, Edo Škulj, Orgle na Slovenskem, Ljubljana 1985, str. 114.
/56/ Stelè, Kamnik, str. 270.

frančiškansko delavnico, ostaja uganka.

Glavno vprašanje, ki se nam zastavlja ob pogledu na te umetnine, je vprašanje umetniškega izvora, stilnega izhodišča delavnice in ali je delavnica ustvarjala, še preden je prišla v Kamnik. Melita Stelè je zapisala, da so umetniki izhajali iz delavnice Meinharda Guggenbichlerja, ki je deloval na Salzburškem, omeni pa tudi sorodno dejavnost Andreasa Thamascha na Tirolskem./57/ Isto je ponovil tudi Emilijan Cevc in dodal še Johanna Rueza kot stilno sorodnega umetnika./58/

Če pogledamo oltarno arhitekturo, bomo kaj hitro našli izjemne podobnosti s Thamaschevimi, a ne s tistimi najzgodnejšimi, ker so še preveč vezani na Italijo (Keisheim). Kasneje se bolj nasloni na alpsko tradicijo, to je na zlate oltarje, saj uporablja tako dekoracijo: veliko listnatih bordur, bogate listnate okvirje za slike, listne aplikacije z angelskimi glavicami, listne konzole in kapitele. V naših oltarjih se vse to poleg tipične gradnje z gladkimi in tordiranimi stebri ter močno gredo ponavlja. Če primerjamo Thamaschov oltar v Brennbichlu/59/ z oltarjema v Mekinjah in na Lokah, opazimo enako zasnovo in enake detajle, kot so listne bordure v gredi in okvirja za sliki, enake kapitele, enake konzole, na katerih stojita v Brennbichlu angela, v Mekinjah pa sv. Frančišek Asiški in sv. Klara; v Brennbichlu prostor pod nišo zapolnjuje brstno listovje z angelsko glavico, kar v enaki obliki srečamo v Lokah nad obodoma, le da sta tam po dve glavici; detajl angelske glavice v listovju, ki je v Brennbichlu na podstavku, pa srečamo v Mekinjah na gredi. Razlika je v enotnem vtisu. Naša oltarja sta monumentalnejša in nista razdrobljena v detajle. Izredna podobnost je med Thamaschevim tabernakljem v Kaisheimu/60/ in mekinjskim, razlika je le v tem, da je slednji skromnejši. Konstrukcija je enaka, prav tako ikonografija, celo stil figur – angelov – je zelo podoben. Z gotovostjo lahko rečemo, da izhajajo ideje za oltarne nastavke iz Thamascheve delavnice. Ker je bil on sam tudi avtor oltarnih zasnutkov,/61/ predvidevamo, da so tudi umetni mizarji naše delavnice delali brez slikarskih predlog. V monumentalnosti pa so učitelja mogoče celo presegli.

S kiparskim okrasom pa je malo drugače. Če ga primerjamo z Guggenbichlerjevim, kot dosedaj,/62/ bomo našli precej skupnih točk. Guggenbichler posveča veliko pozornosti izrazu na obrazih in v gestah rok, ki so ekspresivne. To podedujejo kiparji naše delavnice. Obraz sv. Bernharda iz oltarja v Mondseeju,/63/ ki ga zaznamujejo globoko vsajene oči pod zgubanim čelom, rahlo ukrivljen nos in udrta lica, srečamo pri vseh svetnikih na mekinjskem in loškem oltarju. Tak obraz pa najdemo tudi v Thamaschevem opusu: na primer sv. Joakim iz oltarja v Finstermunznu,/64/ ki ga tudi zaradi obdelave las in brade lahko primerjamo s sv. Pavlom iz mekinjskega oltarja. Ne daje pa Thamasch takega poudarka mimiki rok kot Guggenbichler in naši kiparji. Ozki ovalni obrazi svetnic iz oltarjev v frančiškanski cerkvi so manj izraziti in jih lahko primerjamo s Thamaschevimi, npr. Marijo pod križem v Stamsu, Marijo iz oltarja v Kaisheimu in svetnicami iz oltarja v Finstermunznu./65/ Prav tako so slabši obrazi sv. Florjana in sv. Jurija iz frančiškanske cerkve ter sv. Klare in sv. Antona Padovanskega iz Narodne galerije v Ljubljani, saj ponavljajo brezizrazne Thamascheve obraze. Tudi nekateri angelski obrazi bi bolj ustrezali Thamaschevim vplivom in tudi njihova ikonografska uporaba. Kar se tiče samih teles in stoje svetnikov naši kiparji večkrat uporabljajo S-linijo, vedno pa močan kontrapost z zelo poudarjenim, naprej štrlečim kolenom. Na to nogo se draperija nalepi ali pa jo veter privzdigne in se v vrtincu gub nabira nad kolenom. Guggenbichler zvije telo v S in poudari kontrapost, nikakor pa ne tako močno kot Thamasch in nesporno je, da so naši kiparji močno poudarjeno koleno z nalepljeno draperijo prevzeli prav od Thamascha./66/ Tak način upodabljanja telesa so prevzeli tudi že znani Thamaschevi učenci, na primer Johann Ruez ali Andreas Kölle. So pa telesa svetnikov naših kiparjev včasih tako manieristično razpotegnjena, kot jih ne srečamo pri nobenem drugem mojstru. Njegovega sv. Bernarda Klervojskega iz Wurzacha bi prav lahko zamenjali z Bernardom Sienskim iz kamniške frančiškanske cerkve./67/ Tudi tip

Slika 4: Frančiškanska delavnica, Saloma, domnevno iz kapele sv. Janeza Krstnika na Starem gradu nad Kamnikom, fototeka Narodne galerije v Ljubljani.

/57/ Melita Stelè, 1955, str. 180.
/58/ Cevc, 1993, str. 13.
/59/ Gauss, Thamasch, repr. 70.
/60/ Gauss, Thamasch, repr. 17–28.
/61/ Thamasch je bil vodja delavnice in je kot tak prejel plačilo, nato pa ga je razdelil med pomočnike; med njimi ni slikarjev (Felmayer, str. 79).
/62/ Melita Stelè, 1955, str. 188–190; Cevc, 1993, str. 13.
/63/ Guggenbichler, repr. 5.
/64/ Gauss, Thamasch, repr. 115.
/65/ Gauss, Thamasch, repr. 53, 54, 39, 116–118.
/66/ To kažejo že zgodnje Thamascheve figure, kot so na Kaisheimskem oltarju, do njegovih zadnjih del, na primer v Finstermunznu.
/67/ Klaus Schwager, Bildhauerwerkstätten des 18. Jahrhunderts im Schwabischen Voralpengebiet 1., Forschungen zur Kunstgeschichte Bd. 22, Tübingen 1955 (od tod citirano Schwager), repr. 23.

korpusa Kristusa na križu je bližji Thamaschevim vitkim, slokim telesom in pa detajl debelih kapelj, ki vrejo Kristusu iz ran, ki ga Tamasch uporabi v Stamsu, naši mojstri pa v frančiškanskem samostanu./68/ Način gubanja draperije naše delavnice nima kaj dosti opraviti z Guggenbichlerjevim, čeprav se ta po letu 1700 bolj nagiba k mehkemu in bogatemu oblikovanju draperije, in tudi pri njegovih naslednikih ne srečamo podobnega načina./69/ Že na prvi pogled pa se vidi, da je sistem gub frančiškanske delavnice le še stopnjevan način, ki ga obvlada Thamasch: mehki slapovi gub, ki se kopičijo na rokavih, sploh pa bogato nagubana ogrinjala svetnikov, saj se z njimi poigrava veter, ki jih dviguje, spodnja oblačila pa lepi na telo. Naši kiparji draperiji posvetijo še več pozornosti. Gube se sedaj že prav pretirano nabirajo, postajajo pa še mehkejše in linija je bolj tekoča. Telesa pod njimi ohranjajo telesnost, S-linija je še bolj poudarjena in tudi neobremenjena noga. Telesa se daljšajo in postanejo nenavadno vitka in visoka. Podobne značilnosti opazimo tudi pri vseh drugih Thamaschevih učencih, ki nadaljujejo njegovo delavnico vse do začetkov 19. stoletja in delajo na Tirolskem in Švabskem./70/ Prav ti umetniki so zanimivi za naše raziskovanje, saj so pri njih vidne vse značilnosti, ki smo jih našteli pri stilu frančiškanske delavnice. Bistvena razlika pa je v tem, da nihče ne dosega tako visoke kvalitete kot prav naši ustvarjalci.

Na Tirolskem ne zasledimo nobenega dela, ki bi dokazovalo, da so naši mojstri ustvarjali, preden so prišli k nam ali kasneje.

Vodja delavnice je od obeh učiteljev prevzel najboljše kvalitete, to po svoje predelal in je dokaj samostojen. Najboljša dela je ustvaril do konca dvajsetih let. To so: Sv. Anton Puščavnik in Magdalena iz Škocjana pri Lukovici iz leta 1710, po vsej verjetnosti oltarji v Novem mestu iz let 1716 in 1726, a niso ohranjeni, veliki oltar v Mekinjah iz leta 1720, skupina križanja v kalvarijski kapeli na Žalah iz leta 1724, veliki oltar na Lokah, Sv. Rok na Malem gradu, skupina križanja iz ljubljanskega frančiškanskega samostana, Saloma, Sv. Anton Padovanski, Sv. Frančišek in Sv. Dominik iz Narodne galerije v Ljubljani, oltar v meniškem oratoriju, katérega kipi se hranijo v Narodni galeriji v Ljubljani, ter stranski oltarji iz kamniške frančiškanske cerkve, a ne vsi; Sv. Florjan in Sv. Jurij iz zadnjega severnega oltarja že kažeta neko šibkost, brezizraznost in površnost. Izgleda, da ga tu že nasledi slabši mojster, ki je prav tako prišel iz Tirolske.

Na podlagi primerjave oltarnih nastavkov in stilne analize plastike lahko rečemo, da so se izdelovalci oltarnih nastavkov frančiškanske delavnice gotovo učili v Thamaschevi delavnici, prav tako kiparji, le-ti pa so poznali tudi umetnost Guggenbichlerja in v ustvarjanje vnesli veliko njegovih elementov. Prav zaradi tega kombiniranja Guggenbichlerjeve ekspresivnosti obrazov in rok s Thamaschevim virtuoznim gubanjem draperije pa so izdelki naše delavnice mogoče še kvalitetnejši od samega učitelja Thamascha (vsaj od teh del, ki so se do danes ohranila). Z dejstvom, da sorodne značilnosti srečamo pri Thamaschevih naslednikih na Tirolskem, in s tem, da so vsi bratje, omenjeni v nekrologih, prihajali iz Tirolske in ne iz kakšne druge pokrajine, na primer Salzburške, kjer je imel delavnico Guggenbichler, je ugotovitev še podkrepljena.

Čudno je, da avstrijski znanstveniki (na primer Ulrike Gauss, ki je v svoji magistrski nalogi skušala poleg Thamascha zajeti še vse njegove učence in stilne naslednike)/71/ delavnice še niso opazili, saj kvaliteta njihovih izdelkov presega vse Thamascheve posnemovalce, če ne celo njega samega.

/71/ Gauss, Thamasch.

Summary

The authoress introduces three statues of Franciscan workshop which are stored in Narodna galerija, and have not been presented to the public so far, as well as the Crucifixion of Franciscan monastery in Kamnik. The two statues of angels as well as the Crucified are a part of altar of the monasterial oratorio of the Franciscan monastery in Kamnik. The altar itself is not preserved. Salome belongs to the castle chapel of Stari grad above Kamnik. The artists of the Franciscan workshop originate in Andreas Thamasch's workshop from Stams in Tyrol, and as far as the quality is concerned they exceed all Thamasch's followers if not the master himself.

/68/ Thamascheva Križana v Stamsu in Wennsu ter Križani iz oratorija frančiškanskega samostana v Kamniku.
/69/ Gauss, Thamasch, str. 99.
/70/ Prav tam; Schwager.

Arboretum Volčji Potok

Andreja Pogačar Špenko

Andreja Pogačar Špenko, dipl. inž. agr., Žebljarska pot 6, 1240 Kamnik

Nekdaj zelo cenjeno in slavno mesto Kamnik s svojo edinstveno okolico in panoramo Kamniških Alp skriva v svojih nedrih mnogo čudovitih in zanimivih kotičkov. Prenekatere od njih smo že odkrili oziroma jih že obiskali, toda le redko pomislimo tudi na njihovo zgodovino ali vsebino. Prav to mi je bilo vodilo pri izbiri teme mojega članka, s katerim želim pobližje predstaviti eno izmed najbolj znanih in obiskanih točk Kamnika. Arboretum Volčji Potok je eden od teh njegovih zakladov, ki s svojo zgodovino, razvojem in krajinsko oblikovanostjo postavlja določeno uganko svojim zvestim ali pa le občasnim obiskovalcem.

O Arboretumu je bilo pravzaprav malo napisanega, kakor da bi ga želeli obvarovati pred zunanjim svetom in mu istočasno pridati duh skrivnostnosti. Grad Volčji Potok je prvič omenil že Valvazor leta 1689 v Slavi vojvodine Kranjske. Naslednje, bolj obsežno delo z naslovom Arboretum Volčji Potok je leta 1956 napisal tedanji kurator Arboretuma prof. ing. Ciril Jeglič. Zadnje, bolj vidno delo pa predstavlja brošura, ki naj bi služila kot vodnik po tem naravnem spomeniku Slovenije. Avtor le-te je bil tedanji direktor Arboretuma ing. Miha Ogorevc. Izšla pa je leta 1979. Kasneje so bili v različnih časopisih in revijah objavljeni krajši članki, ki so obveščali širši krog ljudi o dogajanju v parku.

Zgodovina krajinskega oblikovanja

Na začetku bi želela predstaviti razvoj krajinskega oblikovanja, saj nam bo to služilo v pomoč pri kasnejšem opisu parka, ki obsega različne krajinske sloge.

Vrtna umetnost predstavlja področje človekove ustvarjalnosti, na katerem so se njegova kulturna prizadevanja uresničevala v naravi in to pretežno z naravnimi sredstvi. Sodi v skupino likovnih umetnosti, v katero se uvrščajo tista dela krajinske arhitekture, ki zadostijo ustreznim estetskim merilom, posredujejo določena sporočila s samosvojimi sredstvi in v lastni likovni govorici ter z vsem omenjenim nesporno in jasno pričajo o času, v katerem so nastajala. Tako se v njenih delih zrcalijo pomembna družbena dogajanja in hotenja. Človek si je s pomočjo vrtne umetnosti ustvaril svet utvar, narejen iz resničnega sveta, v katerega se je lahko zatekel po svoj duševni mir in potrditev samega sebe.

Vrtna umetnost uporablja različne kompozicijske tehnike in naravno gradivo, in sicer od kamna, vode, zemljišča, različnega rastlinskega sortimenta do opeke, lesa, betona, kovanega železa in drugih materialov.

Korenine urejanja so se nakazale že z ograditvijo vrta. S počasnim in dolgotrajnim razvojem so privedle do bolj dovršenih in raznovrstnih oblik. Prve ohranjene dokumente predstavljajo stenske slikarije v **egipčanskih grobnicah**. Z njihovo pomočjo lahko sledimo skoraj dvatisočletnemu razvoju, ki je vodil od umno urejenega zemljišča, na katerem so gojili izbrane, a še vedno koristne rastline, do prostorsko pestrejših in z vzorci vse bolj domiselnih

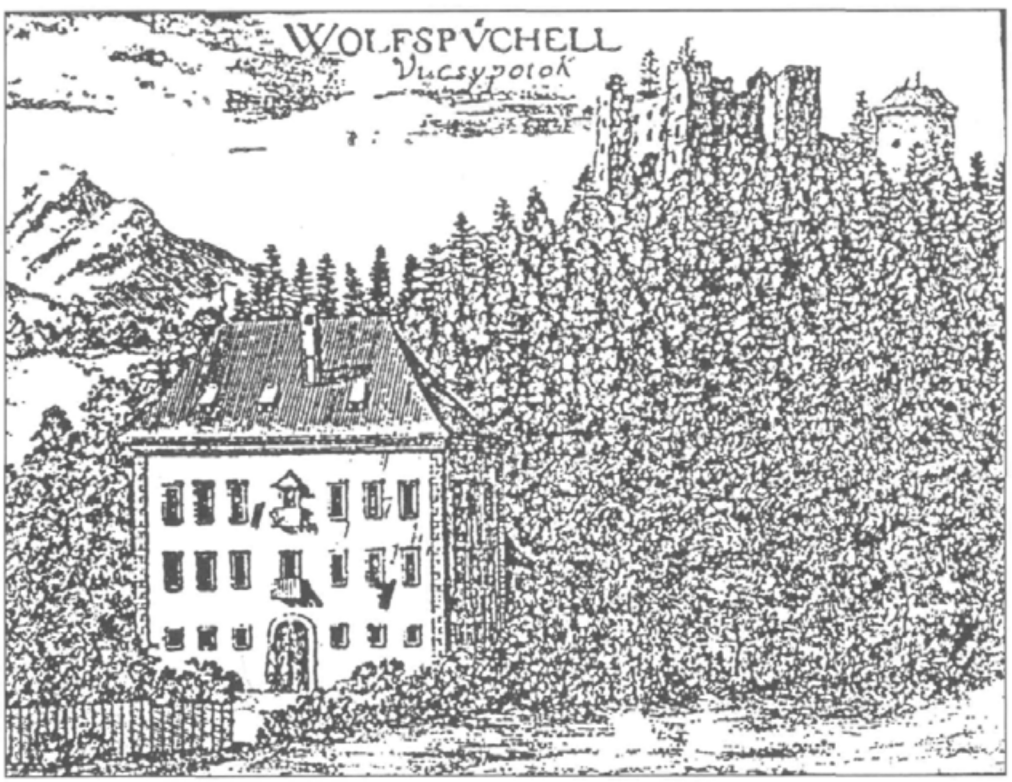

Grad Volčji Potok (Valvazor: Slava vojvodine Kranjske)

razvrstitev. Voda igra pri tem bistveno vlogo in prehaja iz preprostih kanalov v vodnjakov za namakanje v umetelno grajene bazene. Ti se preoblikujejo v vrtne motive, okoli katerih se začno razvrščati druge prvine, predvsem nasadi rastlin in drevoredi, vse pa tvori pravilno geometrijsko zgradbo.

Pri **starih Grkih** so urejali in zasajali le javne prostore, trge, gimnazione, templje, akademije itd. Tipična motiva tega obdobja predstavljata krožni trg v Šparti, obsajen s platanami, in sveti gaj. Bajeslovna antična Grčija je kot sveti gaj poimenovala skalne votline, obrasle z drevjem in dopolnjene s kipi Pana in nimf. Ta motiv je postal stalni spremljevalec renesančne, baročne in tudi poznejših vrtnih umetnosti v Evropi.

V zadnjem stoletju pred našim štetjem so **Rimljani** naredili velik korak naprej pri vzponu vrtne kulture. Zgledovali so se po grških vzorih in po Orientu. Slovite vile iz tega obdobja so že imele izoblikovano zasnovo bivališča, ki se je razvila iz italske in grške atrijske hiše z dodatkom peristila in njegovega podaljška v xystus. Xystus je bil formalni vrt ob koncu hiše s simetričnim vodnim motivom in z geometrijsko urejenim nasadom drevja. Vrtovi so poleg omenjenega obogateni še s stebričastimi terasami, pergolami, klopmi, mozaičnimi tlaki, kipi, majhnimi templji ter nišami.

Srednji vek je v Evropi razvil, po predlogi antičnega peristilnega vrta, obliko kalustra. Notranje dvorišče je tudi tu obdano s stebričastimi hodniki in se deli na zeliščni vrt, zelenjavni vrt, sadovnjak, kjer so tudi pokopavali, in več kalustrov. Razvidna je križna delitev vrta na štiri dele. V križišču stez, natanko sredi vrta, stoji vodnjak, kar ni novost, saj izvira iz Perzije. Vrtovi tega obdobja so zrasli ob gradovih in dvorih plemstva, samostanih ter kasneje ob hišah premožnejšega meščanstva. Vsi omenjeni sloji so imeli skupno lastnost: zapirati se med štiri stene.

Renesančna Italija je hiše in vrtove v obliki teras vrezala v pobočja in se s tem odprla v naravo. Lastniki so lahko občudovali celotno panoramo, ki so jo imeli tako rekoč pred nogami. Hišo in vrt so povezali z ložami in s stebrišči, seveda pa niso smeli manjkati pergole, vodnjaki in striženi pušpan. Nov, kasneje tudi nepogrešljiva sestavina renesančnega vrta, postane manjši zaključen vrtni prostor, namenjen zgolj zasebni uporabi. V renesančnem obdobju so dozorevale nove ideje. Tako je nastalo dvoramno vrtno stopnišče, oživili pa so tudi hidravlično spretnost izvabljanja zvokov iz vodnih orgel. Vodi so razširili izbor oblik tako v gibanju kot tudi v mirujoči obliki z zrcalnimi ploskvami.

Francoski baročni klasicizem je pripomogel k osvoboditvi človekove zavesti, saj se je postavil nad naravo ter s tem ustvaril oblikovno zlitost stavbe in vrta. Druge karakterne poteze njegovega sloga so: vseskozi dosledna osna zasnova, tridelni razvoj v vzdolžni smeri (dostop s predvrtom–častno dvorišče–dvorec–vrt), iluzionistična perspektiva, ki vzdolž osi prenaša vtis notranjega reda vrta v vesoljni svet, velike zrcalne vodne ploskve in obilje gibajoče se vode, raznovrstni parterji z gladko tekočimi vzorci, ki se prelivajo iz razdelka v razdelek, njim kontrastne gmote bosketov s striženimi zunanjimi robovi in vrsta natanko preračunanih pogledov ter razgibanost celote v vzdolžni smeri.

Korak naprej predstavlja **angleški vrt**. Za njegov nastanek imajo veliko zaslug družbeno-politične in gospodarske razmere ter pesništvo. Vsi so imeli isti cilj: svobodo. Ena od izpolnitev je odsevala v nastajanju in poveličevanju naravnih nepravilnih angleških vrtov, kar je imelo navsezadnje tudi moralno vrednost v primerjavi s francoskimi, kjer je "narava potlačena". Geometrijska zgradba baročnih vrtov se je postopoma krhala in prehajala v nove mehkejše oblike. Kompozicijski slog tega obdobja je razvil: valovito tratno zemljišče, jezera vijugastih oblik, ki se zgubljajo v ozadje, krepke gmote drevesnih gruč in robove visoke vegetacije, vijugaste poti, ki so ponazarjale svobodo, ter suhe jarke na meji med vrtom in posestjo, s katerim so vizualno spojili dva dotlej vizualno ločena svetova. Pri ustvarjanju pa so prevzemali ideje po antičnih pastoralnih krajinah in bajeslovnih prizoriščih, svetih gajih in pečinah.

Na koncu bi se pomudila še ob **japonskem stilu**, ki v nas vzbuja začudenje, občudovanje in občutek mističnosti, kar pa je posledica njihovega specifičnega življenja, miselnosti, verovanja, filozofskih izhodišč, kulturnih tokov in nenazadnje tudi drugačnih klimatskih razmer ter s tem povezanega reliefa. Vrtovi so zasnovani dosledno nepravilno, organsko, na osnovi prostorskega reda, ki je blizu naravnemu. Vizualno vrednost predstavljajo nasprotna razmerja med peščenimi, vodnimi in rastlinskimi ploskvami ter skalami, telesninami ali gmotami drevnin.

Japonski vrt deluje zelo grafično s številnimi zrnatimi in črtnimi teksturami v listju, pesku in produ. Značilne lastnosti te svojevrstne vrtne umetnosti so: skale nenavadnih oblik in zgradb, tako v vodi kot ob njej, pred okni in zidovi; geometrijsko oblikovane peščene ploskve; množica raznovrstnih tlakov; vijugasto izpeljane poti; neobičajno oblikovani mostovi in paviljoni; trate ni; preproge rastlinja so z rezjo preoblikovane v različne oblike. Rastline visoko cenijo in v njih iščejo in razvijajo simboliko glede na njihove morfološke lastnosti.

Pojem arboretuma

Arboretum je živa materija in zaradi tega je v nenehnem gibanju in spreminjanju. Iz tega dejstva najbrž izhaja razlaga, zakaj se definicija arboretuma kar naprej spreminja

in dopolnjuje. V enciklopedijah lahko zasledimo naslednje obrazložitve: arboretum je botanični vrt drevja; zbirka žive drevnine; specialen botanični vrt za drevje in grmovnice; drevesni nasad v poučne namene; načrtno razporejen nasad različnega drevja za študijske namene; sistematično urejena zbirka domačih in tujih lesnatih rastlin, ki se uporablja v znanstvenoraziskovalne namene itd.

Arboretum je prof. Jeglič leta 1956 jedrnato definiral: "Arboretum je botanična in hortikulturna ustanova, ki v oblikovno utemeljenih življenjskih združbah kaže sožitje lesnatih rastlin in trajnih zelik, uvaja in preizkuša drugod vzgojene lesnate rastline in skrbi za njih praktično rabo tako v utilitarne kot tudi v estetske namene ter za njihovo širjenje, zbira domače lesnate rastline, ugotavlja njihovo gospodarsko in lepotno vrednost ter jih daje v oceno podobnim ustanovam po svetu." Sodobni arboretum je botanična in hortikulturna ustanova. To pa pomeni, da ni predstavljen samo v obliki botaničnega vrta, kakršen naj bi se ukvarjal s sistematičnim pregledom rastlinskih družin in zbiranjem značilnih predstavnikov sorodnih rodov v povezavi z rastlinsko geografijo, ekologijo, sociologijo ter genetiko, temveč zaradi vrtnarjenja in parkovnega oblikovanja izžareva tudi človekovo duhovno kulturo. Načrtovalci in oblikovalci arboretuma morajo kljub umetno sestavljenim rastlinskim formacijam ustvariti njihovo skladnost, harmonijo, sozvočje in simbiozo, ki jo razumejo in opazijo tudi preprosti obiskovalci in nekaj tega ponesejo tudi v svoje domače ekosisteme. Arboretum lahko upravičeno primerjamo z modernim muzejem, ki s tehniko preglednega razstavljanja in organsko povezavo predstavlja obiskovalcu mnogotere znanstvene in kulturne vrednote.

Čar arboretuma je sproščeno, pretežno v pejsažni obliki, z mikavno naravno krajinsko sliko prikazati izraze in motive naravne krajine. S strokovnim oblikovanjem se razporedijo prizori iz rastlinskega vivarija z revialno zbirko živega drevja in drugega lesnatega rastlinstva tako, da lahko vsakomur pojasnujejo kompleksnost okolja, ki je značilno za določene rastline na prirodnih rastiščih te ali one flore, ali pa take hortikulturne formacije, ki je učinkovita po svoji fiziognomski skladnosti.

Zgodovina arboretuma se začne z razvojem botaničnega vrta. O prvem botaničnem vrtu v Atenah poročajo že v 4. stoletju pred našim štetjem. Imel ga je veliki učitelj Aristotel za pouk študentom. Prve javnosti dostopne botanične vrtove pa je ustvarila Italija sredi 16. stoletja v Padovi, Pisi in Bologni. V drugi polovici 16. stoletja so jih začeli ustanavljati na Nizozemskem in v Nemčiji, v naslednjih obdobjih pa širom po Evropi. Do preloma med botaničnim vrtom in arboretumom je prišlo, ko so začele biološke vede vplivati na vsebino botaničnih vrtov. Arboretum se je razvijal in postajal kvantitativno in kvalitativno bogatejši z izpopolnjeno obliko, kar se odraža tudi v kulturnem življenju vsake napredne dežele.

Zgodovina Volčjega Potoka

Kot je bilo že omenjeno, se ime Volčji Potok prvič zasledi v Valvazorjevi Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689. Poimenovanje kraja s Wolfsbuhel povezujejo z nadlegovanjem volkov, ki so se često priklatili v tamkajšnje gozdove. Že v tedanjem času je stal bivalni dvorec v podnožju hriba, na slemenu hriba pa so bili ostanki prvotnega gradu, ki jih lahko še danes obiščemo. Volčji Potok je prešel iz rok v roke kar pestri paleti lastnikov. Ob koncu 16. stoletja je bil v lasti rodbine Bonhomo. Po Valvazorjevem obdobju so bili lastniki dr. Janez Burger s hčerjo Pavlino, nato rodbina Gozani. Od vdove Ferdinanda Gozanija je l. 1882 kupil posestvo Volčji Potok Ferdinand Souvan. O njem je znano, da je l. 1885 preuredil dvorec, nekatere pred dvorcem ležeče njive in travnike zasadil z drevjem in naredil park ter ga obdal z zidom. Souvan je delno restavriral tudi prvotni grad na slemenu hriba, tako da je viden tloris stolpa in zidov, ki spominjajo na srednjeveške čase. Iz vzhodnega dela parka pa je prestavil na vzhodno stran dvorca velik hlev. Posestvo je po njegovi smrti podedoval sin Leon Souvan. Tudi on se je lotil preureditvenih del in je l. 1937 podrl hlev in ga preoblikovanega v gospodarsko poslopje sezidal izven parka v zahodnem delu posestva. Na njegovem mestu pa je zgradil garažo, ki preurejena stoji še danes. Dvorec, ki je na istem mestu kljuboval preko 300 let, je 13. aprila 1944 do tal uničil požar. Leon Souvan se je zapisal v zgodovino Volčjega Potoka kot velik arhitekt še do danes ohranjenih in zaščitenih arboretskih nasadov. Obzidje prvotnega parka je podrl in park dopolnil z nasadi domačega in eksotičnega drevja. Park, ki je obsegal približno 12 ha, je ob južni in jugozahodni strani obdal z gabrovo živo mejo. V parku sta našla svoje mesto dva z lokvanji in trsjem obrasla ribnika. Skupaj sta zavzemala 0,77 ha površine. Leon Souvan je 50 let posvečal veliko časa, skrbi in pozornosti ureditvi in razširitvi parka. Bil je tudi oblikovalec geometrijskega parterja (francoski park) pred dvorcem in drugih delov parka, v katerih je hotel posnemati naravo (angleški park). Njegov smisel za hortikulturo se izraža tudi v skrbi za gozd, ki ga ni izkoriščal zgolj po gospodarski računici.

Zavod za spomeniško varstvo LRS je 26. 2. 1946 parkovno ozemlje izločil iz tedanjega agrarnoreformnega razdelitvenega sklada in ga zaščitil z zakonito varstveno odločbo.

Do leta 1949 je Leon Souvan sam vzdrževal park, po njegovi smrti v tem letu pa je posestvo Volčji Potok prevzelo podjetje Gradis. Po zakonu o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v

Sloveniji je bila leta 1950 razglašena odločba (Uradni list LRS 1950, št. 35/201), s katero sta park in parkovni gozd na površini 38 ha v Volčjem Potoku zaščitena kot hortikulturna stvaritev, v kateri se zrcali za slovenski narod pomembna kulturna in naravna dediščina. V začetku l. 1952 pa je Svet za prosveto in kulturo LRS izdal na pobudo tedanje Agronomske in gozdarske fakultete odločbo o ustanovitvi arboretuma v Volčjem Potoku in skrb za njegov razvoj in strokovno upravljanje zaupal današnji Biotehniški fakulteti iz Ljubljane pod vodstvom prof. Cirila Jegliča. Po izvedenih arondacijah je obsegalo posestvo Volčji Potok kar 79 ha strnjenih površin, od tega je bilo, kot je bilo že omenjeno, 38 ha parkovnega ozemlja zaščitenega kot prirodna znamenitost. S tem so bili dani osnovni pogoji za postopno obnavljanje in udejanjanje sodobnejšega arboretuma.

Nova ustanova Arboretum je že takoj na začetku naletela na vrsto problemov. Morali so si preskrbeti potrebne stavbe, najnujnejša obratna sredstva, ni bilo ne orodja, živine, nobenih zalog in ne potrebnega strokovnega kadra. Sprva je bilo njihovo preživetje odvisno od lastne kmetijske proizvodnje. To pa je zaviralo spontan razvoj arboretuma, ker so dela časovno sovpadala. V delno pomoč so jim bile dotacije, ki pa niso bile tako visoke, da bi se lahko posvetili izključno *inštitutskemu delu, ki bi obsegalo znanstveno* raziskovanje, biološko proučevanje, hortikulturno ter kulturno prosveto, organiziranje posebnih tečajev in seminarjev.

Kljub vsem problemom so z zavzetostjo in navdušenjem premostili začetne ovire in nadaljevali z razvojem. Ustvarili so razmnoževalno bazo, izvedli sanitarno sečnjo v gozdu, očistili jezero z otočkom, oblikovali komunikacijsko mrežo, obnovili stopnice na strminah, uredili počivališča, odstranili kupe ruševin, podedovane iz vojnih časov. V tem obdobju so s posluhom za raznovrstne naravne danosti, ki jih ima Volčji Potok v izobilju in jih omogočajo njegova razčlenjenost in povezava z razgibanimi krajinskimi podobami ter veličastno panoramo Kamniških Alp v ozadju, oblikovali naslednje zanimive predele: počivališče Pod lipami, Jezero bele magnolije, razgledišče Na čapkovih prisojah, v peskolomu je zaživel skalnjak za senčne rastline, pot mimo pa vodi po Seidlovih serpentinah na Grajski hrib. Leta 1952 so imeli v Volčjem Potoku 160 različnih lesnatih listavcev in 28 iglavcev. V štirih letih, kolikor je deloval prof. Ciril Jeglič, se je število dopolnilo za okoli tisoč.

V letih 1957–1961 je Arboretum vodil ing. Igo Oraš, ki je z odkupom nekaterih parcel na južnem koncu zaokrožil območje na današnjih 80 ha. V tem času so uredili jezero v Jelovi dragi, zgostili mrežo poti in modernizirali gojišče z rastlinjaki in zaprtimi gredami.

Po letu 1961 je postal direktor Arboretuma ing. Miha Ogorevc. Leta 1967 so odkupili od nekdanjih lastnikov vse zgradbe, leta 1977 pa tudi zemljišča, ki so bila dotlej kot enklave še v zasebni lasti. Na mesto uničenega dvorca so želeli postaviti spomeniško dragoceno Koslerjevo hišo iz Ljubljane in v njej namestiti inštitut. Na žalost pa do izvedbe tega projekta ni prišlo in tako je geometrijsko izoblikovani del parka še vedno brez pravega zaključka. Organizacija si je morala urediti svoje prostore v bivšem Souvanovem gospodarskem poslopju na zahodnem delu posestva. Vzporedno z omenjenimi deli so posodobili objekte in mehanizacijo, prenovili nekatere izrojene rastlinske motive, ogradili arboretum, oblikovali Souvanovo loko, zasnovali rozarij in dolino rododendronov, pomnožili taksonomske zbirke, dogradili čuvajnico in parkirni prostor. Število sistematskih enot lesnatega rastlinja se je po letu 1980 povečalo na več kot 3500.

Leta 1988 je mesto direktorja prevzel dipl. ing. agr. Aleš Ocepek. Sama dogajanja v parku je popestril z vsakoletnimi spomladanskimi in jesenskimi razstavami. Obiskovalcem je bilo tako omogočeno, da so pobližje spoznali pestro paleto enoletnic in tulipanov. V parku se je dogradil tako dolgo zaželeni Center za biotehnologijo. Park pa se je duhovno oplemenitil z galerijo, v kateri so razstavljene skulpture iz živalskega sveta akademskega kiparja Janeza Boljke.

Aboretum v obliki parka

Arboretum Volčji Potok je eden redkih, ki je pognal korenine v parkovno obarvanem prostoru. Kot je bilo že omenjeno, sta tu v sožitju dve različni oblikovalni ideologiji, ki nazorno prikazujeta strukturo gradbeno zasnovanega formalnega ali francoskega parka, vezanega na strogo nenaravno obliko, in katere so značilnosti sproščenega, naravnega, pejsažnega ali angleškega parkovnega stila.

Oglejmo si najprej **francoski park**, ki se je razvil pred angleškim. Francoski park Volčjega Potoka predstavlja po velikosti le senco pravih formalnih parkov, vendar je kljub temu pomemben spomenik. Kljub majhnosti ima razvite vse stilne značilnosti tega obdobja. Vrt se od dvorca spušča v treh terasah. Dvorec predstavlja ključni element parka, od katerega vodi glavna os. Tako opredeljuje celotni prostor pred dvorcem in na vrtni strani, kjer preko stopnišč privede do enovito oblikovanega ugreznjenega parterja. Trenutno si to na mestu samem malce težje predstavljamo, saj nam ključni arhitektonski element – dvorec – manjka. Od dvorca nas os preko tratne površine vodi do zaključka zgornje terase, ki jo predstavlja okrogla cvetlična greda, od katere vodijo močno stilizirane dvoramne stopnice, ki pripeljejo do okrogle fontane v srednji terasi. Center le-te je poudarjen z gredami, ki ležijo pravokotno na dvorec. Stopnišče nas privede do najnižje terase, v kateri zaživi osrednja travna površina, na kateri so simetrično razporejene gmote strižených bosketov. Osred-

MATIČNA KNJIŽNICA
KAMNIK
3

nji prizor predstavlja velika greda v obliki stiliziranega cveta. Njeni robovi so izoblikovani iz striženega pušpana, sredina gred pa se menja glede na letni čas: od višjih enoletnic – kane, dalije v poletnem času – do višjih tulipanov spomladi. Zasnova se razvija simetrično neposredno ob osi, na robovih se pojavljajo raznovrstne prvine, ki pa se prilagajajo celoti. Tako je ob desni strani geometrijsko oblikovan bazen, na nasprotni strani pa okrogla greda z rastlinsko zasaditvijo.

K enoviti podobi formalnega parka so veliko prispevale pravilne razporeditve mogočnih pacipres, ki jih bo potrebno počasi nadomestiti z novimi.

Angleški park se je izoblikoval pod vplivom slikarstva, naravnih razmer in odklonilnih odzivov na francoski barok. Park Volčji Potok je izrazito pejsažnega značaja in to mu omogoča, da lahko vsebuje lepoto domače krajine, ki jo stopnjuje in idealizira z načrtno izbranimi naravnimi motivi ter dopolnjuje z naturalistično obarvanim žlahtnejšim parkovnim rastlinjem. Obširni travniki in vodne površine se kot elementi svetlobe učinkovito menjavajo in v sozvočju družijo s temnejšimi grmadami. Vijugaste poti, razpredene po parku, neopazno vodijo obiskovalca tako, da v parkovnem gozdu na hribu in med kulisami drevja s pogledom zaobjame vse odpirajoče se mikavne poglede in razglede. Bogata razgibanost reliefa in različni geološki sestavi so ustvarili zanimiva prizorišča: jezero z otočkom, skalnjak za senčne rastline, igrivo pretakanje vode iz ene v drugo obliko ...

V celotnem parku prevladuje domača vegetacija. Gozd se ponaša z bogatimi niansami zelenine, bujno spomladansko floro, v nekaterih gajih so mogočna stebrovja starejšega drevja. Zasaditev predvsem drevesastih vrst v travnike ali obrobna obsaditev je popolnoma dorečena, spontana in nevsiljiva, oblikovana po naravi sami.

Volčji Potok v podobi arboretuma

Volčji Potok do leta 1952 še ni predstavljal arboretuma, imel pa je parkovne sestoje, na katerih je bilo potrebno graditi.

Pri izbiri so bile odločilnega pomena tudi naslednje naravne danosti: razgiban relief ozemeljske površine in z njim povezana ekološka spremenljivost, razlike v terenskih nagibih, ki vplivajo na odcednost tal, razlike med prisojnimi in osojnimi legami, razlike v značajih rastišč so odvisne od spreminjajočih se mikroklimatskih in edafskih povzročiteljev. Na tako majhni površini je kar pet različnih prirodnih gozdnih združb, ki jih omogočajo presenetljive pedološke menjave in drugi ekološki vzroki.

Najprej si oglejmo grobe značilnosti narave. Geološko podlago v nižjih in bolj zravnanih predelih tvorijo miocenski peščenjaki, dolomitizirani apnenec triadne dobe se pojavlja le na gričevnatem področju, aluvialni nanosi pa so v dolinah s tekočo vodo. Volčji Potok ima razmeroma hladno klimo z obilnimi padavinami, kar dokazuje mezofilna in higrofilna vegetacija, ki v manjši meri razodeva znake toplotnega obrata, značilnega za mrzle kotline.

Starejše rastline, zlasti zanimiva drevesa, pripeljana iz tujih dežel, je zasadila že družina Souvan: *kavkaška jelka, ginko, ciprese, klek, brini, magnolije, tulipanovec, japonske češnje, okrasne jablane, barviti japonski javor ...*

Ob koncu bi predstavila razdelitev parka po predelih z njihovimi karakterističnimi rastlinskimi predstavniki:

Rozarij: Kot pove ime, so v njem predvsem vrtnice vzpenjavke, grmaste vrtnice, parkovne vrtnice, divje rože, miniaturke, mnogocvetne vrtnice, floribunde in čajevke. Poleg njih lahko občudujemo še številne zastopnike rodov: *Chamaecyparis, Cornus, Cotoneaster, Juniperus, Picea, Pinus, Taxus, Thuja,* med katerimi je treba posebej omeniti naslednje vrste: *Picea excelsa 'Inversa'* in *Chamaecyparis nootkatensis 'Pendula'.*

Objezerska flora: Sestavljajo jo predvsem močvirske trajnice, kot so *Lysichiton americanum, Primula, Iris sibirica, Caltha palustris, Hemerocalis, Hosta, Astilbe, Gunnera, Peltiphyllum peltatum, Rodgersia, Meconopsis, Trillium, Cornus canadensis, Molinia coerulea 'Variegata', Pachysandra.*

Jezerska flora: Najbolj veličasten zastopnik je *Nymphaea* v 14 raznobarvnih sortah.

Jezero bele magnolije: Rastišče je bolj vlažno, zato tu domujejo *Davidia, Taxodium, Metasequoia,* različne sorte magnolij, *Rhododendron, Salix, Acer.*

Dolina rododendronov: Tu so močne skupine različnih sort: *Rhododendron, Azalea, Pieris, Skimmia.*

Trije hrasti: Predstavljajo zbirko redkih zastopnikov rodu *Quercus.*

Skalnjak za senčne rastline: *Ilex, Taxus, Juniperus, Rhododendron, Hypericum, Gaultheria, Calluna, Primula, Phyllitis.*

Pod lipami: Prevladujejo lipe, poleg so še *Prunus, Cytissus,* pester sortiment lesnatih potonk ter bogata spomladanska flora.

Souvanova loka: *Hamamelis mollis, H. japonica, H. virginiana, Parrotia persica, Alnus glutinosa 'Rubra', A. g. 'Laciniata', Metasequoia* ter številne sorte *Astilb.*

Okolica parternega parka: Kulise parterja oblikujejo *Chamaecyparis lawsoniana, Ch. nootkatenski, Ch. thyoides, Ch. obtusa, Ch. pisifera, Thuja occidentalis, Th. plicata, Th. standishii, Th. koraiensis, Thujopsis dolabrata, Liriodendron tulipifera.*

Pot med Velikim jezerom in Jelovo drago: Zaznamovana je s *Corylopsis spicata, Parrotiopsis jacquemontiana, Ginko biloba, Magnolia acuminata, Platanus acerifolia, Malus, Halesia carolina, Ulmus carpinifolia 'Purpurea', U. c. 'Lutea', Quercus robur 'Fastigiata Purpurea', Carpinus betulus 'Columnaris'.*

Drevored krilatih oreškarjev: *Pterocarya fraxinifolia, Tsuga canadensis, Pinus griffithi, Fraxinus americana, Gymnocladus dioica.*

Ob gozdnem robu: Ta je poudarjen z mogočno skupino *Cornus florida.*

Pred Jelovo drago: Najvažnejši predstavnik je *Abies grandis,* spremljajoči pa so še *Pseudotsuga, Tsuga, Pinus, Sorbus, Amelanchier, Azalea, Enkianthus.*

Jelova draga: *Tsuga canadensis, Magnolia tripetala, M. obovata, Cercidiphyllum japonicum.*

Otočec: Poleg *Taxodium distichum* in različnih hortenzij je vključena še bogata obvodna flora.

Jezero rdečega javorja: Že ime samo pove, da vključuje širok sortiment javorjev, zastopani pa so predstavniki naslednjih rodov: *Viburnum, Aesculus, Styrax, Cornus, Corylus, Stewartia, Malus, Euonymus, Clerodendron, Diospyros, Cryptomeria, Pinus, Larix, Microbiota, Abies, Sciadopitys, Phellodendron.*

Ob kužnem znamenju: Obdan je s sortimentom smrek: *Paulownia tomentosa, Magnolia macrophylla, Populus tremula 'Pendula'.*

Ob upravni zgradbi: Sortiment bodik *(Ilex)*, popestren s *Taxus, Chamaecyparis, Juniperus,* v bližini pa je tudi *Sequiadendron giganteum.*

JV del Arboretuma: Pri vasi Hudo je bogata zbirka brez, na južnem predelu pa borovcev, smrek, jelk, jerebik, bukev, pacipres, češenj, klekov, javorjev. Na novo se je oblikoval stiliziran parter iz enoletnic in tulipanov.

Veliko stvari zaradi obširnosti teme nisem mogla zaobjeti, še posebno pri zadnjem poglavju bi se lahko bolj razpisala. Morda se bo v prihodnosti ponudila priložnost tudi za to. Upam pa, da bo članek prispeval k boljšemu poznavanju Arboretuma.

LITERATURA

A. Šivic, Proteus l. 1952/53.
C. Jeglič, Arboretum Volčji Potok, 1956.
C. Jeglič, Med ljudmi in rastlinjem, 1979.
D. Ogrin, Vrtna umetnost sveta, 1993.
M. Ogorevc, Arboretum Volčji Potok, 1979.

Summary

The Volčji Potok Arboretum belongs to cultural treasures of Slovenia. In it the culture blends imperceptibly with botanical and horticultural establishment. Horticulture is a form of plastic art which has developed over time. Different landscape - gardening styles have formed, two of which are exhibited in olčji Potok with all their main characteristics: formal – French and natural – English style. In the formal park with geometrically regular shape and emphasized main axis the nature itself is captured in the order imposed by man. The English park represents the opposite, letting the nature to develop freely and to display all its beauty. The latter landscape – gardening style made possible for the park to create a completely new dimension – the Arboretum as a botanical and horticultural institution. The specific natural configuration with its diverse relief, ecological changeability and differences in ground slopes and its features contributes to the exploration and introduction of new species. The park is divided and named after the areas known for the plants with the common climatic and pedologic needs.

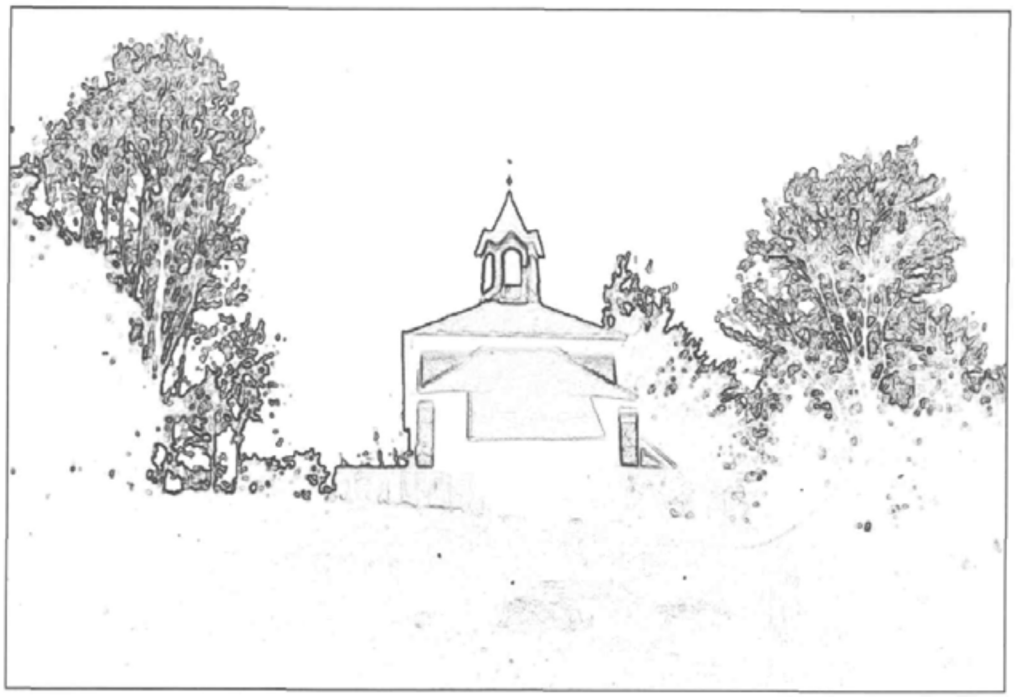

Pregled raziskav in posebnosti v favni hroščev *(Coleoptera)* na Kamniškem

Božidar Drovenik

Dr. Božidar Drovenik, Tunjiška cesta 2, 1240 Kamnik

Zgodovinski pregled raziskav

Raziskave hroščev v Sloveniji segajo tja v čase, ko je Carl Linné uveljavil za rastlinstvo in živalstvo dvojno poimenovanje (rod in vrsta, 1758. leta) v latinščini. Pri nas sta takrat delovala Poda (1761) in Scopoli (1763). Pomembno delo za tiste čase je Entomologia Carniolica (1763). V njej je Scopoli opisal mnogo novih vrst za tedanjo Kranjsko. Ni opisoval le hroščev, ampak vse žuželke in tako vemo, da je zelo veliko vrst za svetovno znanost opisanih ravno iz naših krajev.

Po odkritju prvega znanega jamskega hrošča na svetu v Postojnski jami 1832. leta so raziskovalci hroščev z vsega sveta hodili v naše jame odkrivat nove endemne vrste. Tako je še danes.

Na Kamniškem pa so zgodovinske razmere nekoliko drugačne. V zgodnjih časih tukaj ni raziskoval nihče od svetovno znanih koleopterologov. Vse raziskave pri nas so omejene na obdobje med obema vojnama. Prvi podatek o odkritju kakšne nove vrste sega v leto 1898, ko sta brata Daniel opisala novo vrsto z Grintovca *(Trechus pseudopiceus)*. Naslednja najdba sega v leto 1907, ko je Eugen Weber odkril slepega brzca tudi na Grintovcu v melišču ob snegu in ga je opisal svetovno znani entomolog Ludwig Ganglbauer kot *Anophthalmus gobanzi weberi*. Nekje med letoma 1920 do 1925 odkrije Kolb na Mokrici novo podvrsto krešiča *Carabus silvestris kolbi*, ki jo je leta 1927 opisal Breuning. V teh letih so tu raziskovali hrošče naši znani zbiralci, kot so bili Gspan, Hafner, Staudacher, Pretner in tudi že Janez Matjašič. Od vseh naštetih ni nihče ničesar objavil, tako da je za to obdobje zapisanih zelo malo podatkov o hroščih na Kamniškem. Nekaj raztresenih podatkov z Velike planine zasledimo v delu Heberdeija in Meixerja o brzcih v Jugovzhodnih apneniških Alpah leta 1933.

Po drugi svetovni vojni sta na Kamniškem v jamah, na planinah in v kamniški okolici raziskovala Egon Pretner in Janez Matjašič, vendar nista o svojih raziskavah ničesar objavila. Novejši podatki o hroščih na Kamniškem se pojavijo šele, ko se je avtor tega prispevka pričel ukvarjati z raziskavami živalstva in rastlinstva v Tuhinju, kjer so učiteljevali moji starši. Za diplomsko delo sem popisal favno hroščev brzcev in krešičev Menine planine in registriral 120 vrst krešičev. Skupaj s prof. dr. Janezom Matjašičem sva objavila delo o rogačih Slovenije, kjer so vzeti tudi podatki iz Kamnika in njegove okolice. Vrh mojih raziskav hroščev na Kamniškem je bil med leti 1980 do 1990, ko sem skupaj s kamniškimi jamarji (predvsem z R. Slapnikom in V. Kregarjem) v Kamniški jami odkril dve novi vrsti jamskih brzcev. Največje presenečenje je bilo odkritje kamniškega jamskega brzca *(Aphaenopidius kamnikensis* Drovenik, 1987) leta 1982, ki sem ga poimenoval po mestu Kamnik. V isti jami smo z jamarji odkrili še drugo novo vrsto jamskega brzca, ki še ni opisana. Do sedaj smo našli le dva primerka. Imenovala se bo *Orotrechus slapniki* (v čast mojemu kolegu dr. R. Slapniku). Nekoliko kasneje so kamniški jamarji našli še tretjo novo podvrsto iz skupine *Anophthalmus ajdovskanus*. Dr. R. Slapnik je leta 1988 objavil diplomsko delo o združbah krešičev v Kamniški Bistrici. V tem delu je podal tudi krajši popis vrst krešičev, ki živijo v Kamniški Bistrici.

V letih 1986 do 1992 so na Kamniškem po jamah in tudi v planinah raziskovali avstrijski, češki in slovaški entomologi, ki so odkrili in tudi opisali nekaj novih vrst in podvrst hroščev.

Nasploh so se raziskave hroščev v Kamniško-Savinjskih Alpah v zadnjih letih zelo razmahnile. Rezultati so zelo zanimivi. To še posebno velja za alpsko in obrežno favno hroščev na Kamniškem. Kljub intenzivnim raziskavam mi do sedaj v kamniški okolici še ni uspelo najti znamenitega slovenskega hrošča orjaškega krešiča *(Procerus gigas)*, čeprav menim, da živi tu, saj mu biotopi ekološko ustrezajo.

Kot sem že uvodoma omenil, raziskave v tem delu Slovenije niso bile tako intenzivne kot drugod, vendar je bilo tudi na Kamniškem najdenih nekaj za svetovno znanost in slovenski prostor zelo zanimivih vrst.

Favnistične posebnosti in zanimivosti

V drugem delu tega prispevka bom na kratko opisal le nekatere najbolj zanimive vrste hroščev, ki sem jih do sedaj našel na Kamniškem. Tu se ne bom omejil le na Alpe in predalpski prostor, temveč tudi na nižinske predele. Pregled bo podan sistematično in po družinah hroščev.

Krešiči *(Carabidae)*

Calosoma sycophanta (Linnaeus, 1758)

Ta vrsta, slovensko imenovana tudi moškatnik, je bila v Kamniku najdena le enkrat in je v Kamniško-Savinjskih Alpah zelo redka vrsta, ker je vezana na zelo tople biotope.

Carabus pseudonothus Kraatz, 1879

Ta krešič, križanec med vrstama *Carabus*

creutzeri in *Carabus irregularis*, je slovenska posebnost in ga v naravi zelo pogosto najdemo v gozdovih v Kamniški Bistrici pri Žagani peči. Drugod v Sloveniji je ta križanec zelo redek.

***Carabus silvestris kolbi Breuning*, 1926**

Ta gorska podvrsta krešiča je bila, kot sem že uvodoma omenil, opisana z Mokrice, čeprav živi samo v Karavankah, Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah in je endemit teh gorstev. Živi vedno nad gozdno mejo od 1600 do 1800 m visoko.

***Cychrus schmidti Chaudoir*, 1837**

Tudi to je visokogorska vrsta krešiča, ki je bila dolga leta znana le z Grintovca v Kamniško-Savinjskih Alpah. Z intenzivnimi raziskavami smo jo v novejšem času našli tudi drugod v Kamniško-Savinjskih Alpah.

***Leistus imitator Breit*, 1914**

Endemna vrsta Jugovzhodnih apneniških Alp, ki je do sedaj na Kamniškem znana le z vrha Grintovca. Vrsto najdemo šele na višini od 1900 m dalje.

***Omophron limbatum Fabricius*, 1778**

Obrežna vrsta, ki živi v fini mivki in je bila najdena tudi ob Kamniški Bistrici na Perovem. Z urejanjem in reguliranjem rek uničujemo biotope te vrste. To se je zgodilo tudi na Perovem, kjer so z gradnjo poslovno--trgovskega centra skoraj uničili vso prvotno prodno nabrežino reke.

***Trechus pseudopiceus* Daniel, 1898**

Endemit Kamniško-Savinjskih Alp. Vrsta živi na višini od 1900 m dalje. Najdena je bila na več nahajališčih in eno od teh je tudi vrh Kamniškega sedla.

***Anophthalmus gobanzi weberi* Ganglbauer, 1911**

Že uvodoma omenjena slepa visokogorska vrsta. Živi v meliščih ob snežnih krpah na Kalškem Grebenu in Grintovcu skupaj s slepo vrsto Anophthalmus erbeus, ki je tudi endem Kamniško-Savinjskih Alp in v Avstriji ni bila nikoli najdena.

***Anophthalmus schaumi silvicola* Jeannel, 1928**

Endemna vrsta z Menine in Čemšeniške planine. Vrsta je slepa in živi v visokogorskih gozdovih pod globoko vkopanini kamni. Češki entomologi so jo našli tudi v Selski luknji pri Zgornjem Tuhinju.

***Aphaenopidius kamnikensis* Drovenik, 1987**

To je gotovo najbolj znamenita vrsta hroščev na Kamniškem. Že v zgodovinskem pregledu sem omenil, da je to slepa jamska vrsta, ki je razmeroma zelo velika, saj meri skoraj 12 mm, je torej pravi velikan med jamskimi hrošči. Za sedaj je bila najdena le v Kamniški jami. Rod *Aphaenopidius* je bil znan do leta 1982 le iz Črete in Dobrovelj. Nato pa je bil odkrit tudi v centralnem delu Kamniško-Savinjskih Alp. Odkritje tega rodu ima za zoografijo velik pomen, saj so ga kasneje našli tudi v Avstriji v dolini Bele nad Železno Kaplo.

***Pterostichus variolatus variolatus* (Dejean, 1824)**

Vrsta je bila opisana z Menine planine. Živi le v slovenskih Alpah nad višino 1200 m v gozdovih in nad gozdno mejo do višine 1900 m.

***Laemostenus morior* Moravec et Udržal, 1995**

Ta vrsta je bila najdena v Selski luknji pri Zgornjem Tuhinju in je bila opisana šele pred kratkim. Za sedaj je to edino znano nahajališče na svetu. Ta vrsta je slovenski endemit in ni prava slepa jamska vrsta, saj ima še vedno razvite oči, vendar so že nekoliko zakrnele.

Jamski mrharji – *Bathyscinae*
***Aphaobius milleri meninensis* Moravec et Udržal, 1995**

To novo podvrsto sva z E. Pretnerjem našla že pred mnogimi leti in jo tudi spoznala za novo podvrsto, vendar nikoli ni bilo toliko časa, da bi jo opisala. Živi v Selski luknji pri Zgornjem Tuhinju, je endemna jamska vrsta, torej znana le iz te jame.

***Aphoboius milleri droveniki* Moravec et Udržal, 1995**

Podobno kot prejšnjo podvrsto smo tudi to našli s kamniškimi jamarji že leta 1982, vendar je ostala le v moji zbirki kot neobdelano gradivo. Živi v Kamniški jami.

Pokalice – *Elateridae*
***Zorochrus boubersi Lesceigneur*, 1970**

Edino slovensko nahajališče te vrste so prodišča ob Kamniški Bistrici na Perovom ob novem poslovno-trgovskem centru. Prodišča so bila ob gradnji tega centra in regulaciji Kamniške Bistrice skoraj popolnoma uničena. Kasneje te vrste nismo več našli in je zelo velika nevarnost, da s takimi nekontroliranimi posegi v naravo uničimo edinstvena nahajališča. Zato bi bilo treba pred vsakim posegom v prostor napraviti biološko inventarizacijo rastlinskih in živalskih vrst. Tako je bil uničen log ob Kamniški Bistrici na Perovem, ne da bi sploh vedeli, kaj tam živi in raste.

Lepenjci – *Chrysomelidae*
Chrysochloa liturata **Scopoli, 1763**

Gorska vrsta lepenjca, ki živi le v Julijskih Alpah, Karavankah in Kamniško-Savinjskih Alpah. Vrsto najdemo povsod tam, kjer raste hranilna rastlina zali klobulček *(Astrantia major, Astrantia bavarica* in *Astrantia carniolica)*. Na Kamniškem sedlu je ta vrsta zelo pogosta Pri pastirjih.

Sclerophaenodon carpathicus
(Weise, 1875)

Ta vrsta je bila do nedavnega znana v glavnem iz Karpatov, kar pove že njeno vrstno ime. Našli so jo na Korošici pod Ojstrico, kar je prvo nahajališče v Sloveniji.

Rilčkarji – *Curculionidae*
***Dichotrachelus luzei Ganglbauer,* 1895**

Vrsta je bila opisana z Grintovca. Strokovnjaki so menili, da živi le tu, vendar so zadnje raziskave pokazale, da živi tudi na Raduhi in Ojstrici na višini od 2000 m dalje. Aktivna je ponoči in jo podnevi pod kamni komaj opazimo, ker je zelo majhna.

Zusammenfassug

Die Erforschung der Käfer in Slowenien reicht in jene Zeiten zurück, in denen Carl Linné sowohl im Pflanzen- als Tierreich die binäre Nomenklatur in lateinischer Sprache (Gattung und Art im Jahre 1758) durchgeführt hat. Damals waren bei uns Poda 1761 und Scopoli 1763 tätig. Ein grundlegendes Werk der damaligen Zeit stellt die Entomologia Carniolica dar, in der im Jahre 1763 viele neue Arten aus Krain von J. A. Scopoli beschrieben wurden. Er hat darin nicht nur Käfer, sondern auch andere Insekte beschrieben, für diese neubeschriebenen Arten befinden sich in unserem Lande ihre klassischen Fundorte.

Nach der überraschenden Entdeckung des ersten Höhlenkäfers auf der Welt in der Postojnska jama im Jahre 1832 sind viele Käferforscher aus aller Welt nach Slowenien gekommen, um in unseren Höhlen neue endemische Arten zu entdecken. Dadurch ist Slowenien für Käferforscher sehr bekannt geworden und die entsprechenden Untersuchungen dauern noch heute unvermindert weiter.

Im weiteren Bereiche der Stadt Kamnik ist, historisch gesehen, die Situation wesentlich anders. In den frühen Jahren der Entomologie wurde dieser Raum nicht berührt und die Käferforschungen begannen hier wesentlich später. Die erste Angabe über eine neu entdeckte Käferart geht auf das Jahr 1898 zurück, in dem die Brüder Daniel vom Grintovec die neue Art Trechus pseudopiceus beschrieben haben. Der nächste Fund wurde im Jahre 1907 von Eugen Weber gemacht, der ebenfalls auf dem Grintovec eine blinde Laufkäferart entdeckte und die der damals weltberühmte Entomologe Ludwig Ganglbauer als *Anophthalmus gobanzi* weberi beschrieben hat.

Die um das Jahr 1920 vom Kolb auf der Mokrica entdeckte neue Unterart des Laufkäfers *Carabus silvestris kolbi* ist von Breuning im Jahre 1927 beschrieben worden. Zwischen den beiden Weltkriegen waren hier unsere bekannten Sammler Gspan, Hafner, Pretner, Staudacher und auch schon Janez Majtašič tätig. Von allen angeführten Forscher hat jedoch in dieser Zeitspanne niemand darüber irgendwas publiziert, so dass fast keine Angaben über Käfer aus dem Bereiche von Kamnik bestehen. Einige zerstreute Angaben sind lediglich in der Veröffentlichung von Heberdei und Meixner 1933 über Laufkäfer der Südöstlichen Kalkalpen von der Velika planina vorzufinden.

Nach dem zweiten Weltkrieg haben im Bereiche von Kamnik in Höhlen und Gebirge Egon Pretner und Janez Matjašič geforscht, ohne aber darüber schriftlich berichtet zu haben. Neuere Angaben über Käfer im Raume von Kamnik wurden erst veröffentlicht, als der Autor dieses Beitrages, Božidar Drovenik, mit seinen Untersuchungen der Tiere und Pflanzen in der Umgebung von Zgornji Tuhinj, wo seine Eltern als Lehrer wirkten, begonnen hat. Seine Diplomarbeit befasste sich mit der Fauna der Laufkäfer der Menina planina und ergab 120 registriete Käferarten. Zusammen mit Prof. Dr. Janez Matjašič hat er ferner eine Publikation über die Hirschkäfer Sloweniens veröffentlicht. Der Hauptpunkt seiner koleopterogischen Untersuchungen des Kamniker Bereiches wurde in der Zeitspanne von 1980 bis 1990 erreicht, in der er, zusammen mit den Höhlenforschern aus Kamnik(vor allem mit R. Slapnik und V. Kregar), in der Kamniška jama zwei neue Höhlenkäferarten entdecte. Die grösste Überraschung bedeutete die Entdeckung von *Aphaenopidius kamnikensis* Drovenik, 1987, der zu Ehren der Stadt Kamnik benannt wurde. In derselben Höhle haben wir Zusammen mit den Höhlenforschern noch eine zweite Art von Blindlaufkäfer gefunden, die noch nicht beschrieben ist und bisher nur in 2 Exemplaren angetroffen wurde. Sie soll *Orotrechus slapniki,* zu Ehren meines Kollegen Dr. Rajko Slapnik, benannt werden. Bald nachher wurde von der Kamniker Höhlenforscher eine dritte neue Unterart aus der Gruppe *Anophthalmus ajdovskanus* ermittelt.

In den Jahren 1986 bis 1994 haben in Höhlen und auf den Gebirgen des Bereiches von Kamnik auch österreichische, tschechische und slowakische Entomologen geforscht, die auch einige neue Arten und Unterarten von Käfer entdeckt und beschrieben haben.

Im allgeinen steht fest, dass sich im Bereiche der Kamniško-Savinjske Alpen die Untersuchungen der Käfer in den letzen

Jahren sehr verstärkt haben, mit dem Erfolg, dass viele neue Ergebnisse für die Käferfauna in diesem Teil von Slowenien ermittelt worden sind. Dies gilt besonders für die alpine und Uferfauna der Käfer dieses Raumes. Trotz intesiver Untersuchungen, aber ist es uns bisher im Bereiche von Kamnik noch nicht gelungen, den berühmten slowenischen Riesenlaufkäfer *Procerus gigas* zu ermittln, obwohl wir der Ansicht sind, dass er auch in diesem Gebiet lebt, nachdem auch hier ihm endsprechende Biotope vorhanden sind.

Wie schon einführend betont, waren in der Vergangenheit in diesem Teil von Slowenien die Forschungen nicht so intensiv wie in den anderen Teilen, doch sind später auch im Bereiche von Kamnik sehr interessante Arten vorgefunden worde. Neben der bereits im Text erwähnetn Arten kommen besonders noch die folgenden hinzu: *Carabus pseudonothus, Leistus imitator, Anophthalmus schaumi silvicola, Laemostenus morior, Aphaobius milleri meninensis, Aphaobius milleri droveniki, Zorochrus boubesi* und *Sclaerophaenodon carpathicus.*

Kronološki pregled bioloških raziskovanj v jamah Kamniško-Savinjskih Alp v okviru Jamarskega kluba Kamnik

Rajko Slapnik

Dr. Rajko Slapnik, Drnovškova pot 2, 1240 Kamnik

Z ustanovitvijo Jamarskega kluba Kamnik leta 1977 smo začeli sistematično raziskovati obsežno območje podzemskega sveta v Kamniško-Savinjskih Alpah. V prvih letih delovanja so bile raziskave posvečene odkrivanju novih jam in podzemskih sistemov. V ospredju so bile speleološke raziskave, ki so vključevale nastanek jam, geološke značilnosti, povezane s tektoniko, ter dokumentiranje novoodkritih podzemnih objektov. Ustanovni člani so bili bolj geomorfološki strokovnjaki, zato njihove raziskave niso vključevale raziskovanja živega sveta v tem posebnem življenjskem okolju. Pobudnik prvih speleobioloških raziskav v okviru Jamarskega kluba Kamnik je bil dr. Božo Drovenik, znanstveni svetnik na Biološkem inštitutu Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani in član Jamarskega kluba Kamnik. Kot biolog in priznan koleopterolog (specialist za hrošče) ter dolgoletni sodelavec Egona Pretnerja, znamenitega jamoslovca in človeka, ki je ustvaril eno največjih zbirk podzemeljskih hroščev na svetu, nas je takoj navdušil s svojim poznavanjem podzemeljskih živali ter pritegnil k odkrivanju novih skrivnosti podzemlja. Po njegovih navodilih smo že leta 1982 prvič postavili pasti za lovljenje večine talnih živali. Kot vzorčno jamo smo izbrali Kamniško jamo v Zeleniških špicah, ki nas je zaradi svoje izjemnosti in velikosti povsem zasvojila. Pasti smo postavili po vsem glavnem rovu te jame. V začetku so bili to plastični jogurtovi lončki, v katere smo obesili koščke rahlo usmrajenega mesa. Položili smo jih na tista mesta v jami, za katera smo menili, da so najprimernejša za vzorčevanje (gruščnata ali ilovnata tla v vlažnih prostorih). Kasneje smo ugotovili, da plastični lončki niso zanesljivi, ker lahko živali splezajo po dokaj hrapavi steni ven. Zamenjali smo jih s steklenimi, nad katere smo obvezno namestili kovinske pokrove, ki so pasti zaščitili pred kapljajočo vodo. Pri vsakokratnem pregledu smo natančno pregledali ulovljene živali, zabeležili posamezne vrste ter njihovo številčno pojavljanje v posamezni pasti. Zaradi zanesljivosti podatkov smo določeno število primerkov shranili za nadaljnje taksonomske raziskave. Sedaj so v različnih strokovnih zbirkah na Biološkem inštitutu ZRC SAZU, v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani ter na Oddelku za biologijo Biotehniške fakultete v Ljubljani.

Že po prvem pregledu pasti v Kamniški jami (18. 07. 82) smo bili vsi zelo prijetno presenečeni in še bolj navdušeni. Dr. Drovenik je zelo hitro ugotovil, da smo verjetno ujeli vsaj 2 novi vrsti hroščev. Tako so se začele sistematične speleobiološke raziskave, v začetku samo v Kamniški jami. V naslednjih dveh letih smo mesečno preverjali pasti, evidentirali vse ujete ali kako drugače opažene živali ter merili nekatere fizikalne lastnosti (temperatura in vlažnost) zraka in vode v različnih delih jame. V zimskih mesecih je bilo obiskovanje jame precej oteženo. Zaradi zahtevnega dostopa in obilnega snega smo dobljene rezultate še bolj cenili. Pri raziskovanjih smo izmenično sodelovali člani Jamarskega kluba (Vido Kregar, Miha Hribovšek, Dane Holcar, Rajko Slapnik). Rezultate raziskav smo prikazali v biltenu, ki ga je klub izdal ob deseti obletnici odkritja Kamniške jame in ji je v celoti posvečen. Rezultat intenzivnih dvoletnih bioloških raziskav v Kamniški jami je bila najdba jamničarjev, milimetrskih polžkov (*Zospeum alpestre*), ki so endemni v jamah Kamniško-savinjskih Alp. Naseljujejo podzemne prostore v sredogorjih in visokogorjih. Najdemo jih celo nad 2000 m nadmorske višine. Presenetljive so bile najdbe jamskih hroščev. Najpomembnejši je *Aphaenopidius kamnikensis*, novoodkrita in opisana vrsta, imenovana po mestu Kamnik. Ti so pravi velikani med jamskimi hrošči, najdeni le v Kamniški jami. Upodobljen je celo na znamki, ki jo je izdala slovenska pošta v seriji, posvečeni podzemeljskim živalim. Temu hrošču najbližji sorodnik živi v jami na Dobrovljah in v Trbiški zijalki.

Tudi novoodkriti in opisani vrsti *Orotrechus slapniki* in *Anophthalmus ajdovskanus* sta specifični in najožje endemni vrsti. *Aphaobius milleri* in *Laemostenus schreibersi* sta vrsti, ki imata velik areal razširjenosti in sta v Kamniški jami običajni. Pomembno podzemeljsko skupino živali predstavljajo jamske kačice oz. dvojnonoge. Dr. Mršič (Biološki inštitut ZRC SAZU), specialist za to skupino, je ugotovil novo podvrsto *Glomogonium karawankarum* ssp. in vrsto *Tylogonium nivifidele*. V jami so pogosti tudi suhozemski raki iz rodu *Androniscus*, uvrščeni med jamske mokrice. Iz velike skupine pajkovcev smo našli 2 vrsti suhih južin (*Nelima aurantiaca* in *Ischyropsalis milleri*). Le v vhodnem delu jame smo evidentirali 2 vrsti metuljev, ki se v jamo zatečeta le v zimskem obdobju. V jamo se občasno zatekajo in tu tudi prezimujejo netopirji (*Rhinolophus ferrumequinum*, *Rhinolophus hipposideros*, *Plecotus auritus*).

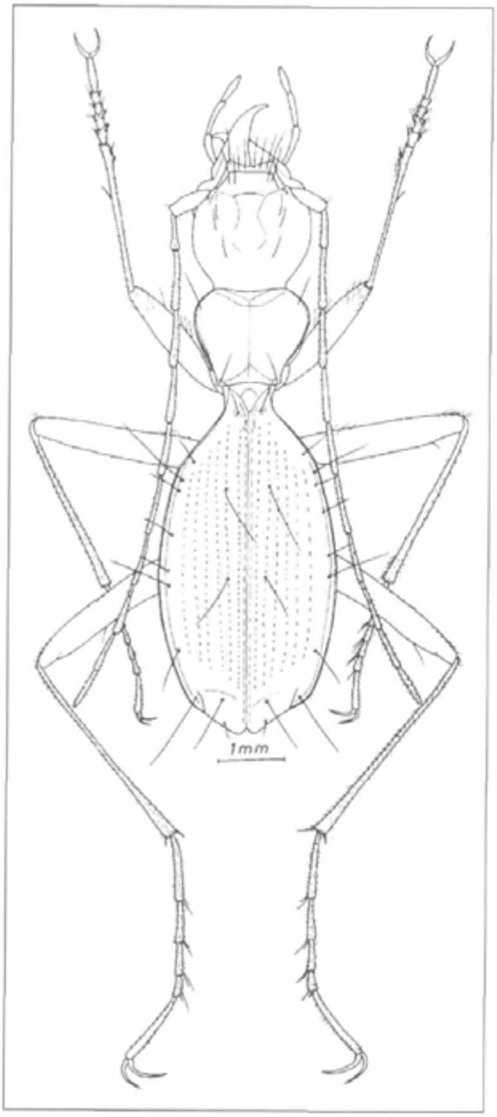

Jamski hrošč *Aphaenopidius kamnikensis* iz Kamniške jame (Drovenik 1987)

Zaradi izjemne odmevnosti najdb so se začeli za jamo zanimati tudi drugi speleobiologi. Tako so jo nekajkrat obiskali jamarji iz Avstrije in nekdanje Češkoslovaške.

V obdobju od 1982 do 1989 smo jamo zaradi bioloških raziskav obiskali 38-krat (06. 06. 82, 18. 07. 82, 07. 08. 82, 30. 08. 82, 30. 09. 82, 24. 10. 82, 28. 05. 83, 19. 06. 83, 13. 07. 83, 31. 07. 83, 04. 09. 83, 16. 10. 83, 26. 11. 83, 24. 12. 83, 21. 01. 84, 10. 03. 84, 21. 04. 84, 02. 06. 84, 17. 06. 84, 08. 07. 84, 30. 09. 84, 08. 12. 84, 24. 08. 85, 15. 09. 85, 26. 09. 85, 12. 10. 85, 04. 05. 86, 25. 05. 86, 15. 06. 86, 19. 07. 86, 03. 09. 86, 02. 05. 87, 08. 06. 87, 21. 07. 87, 08. 08. 87, 01. 05. 88, 29. 05. 88, 20. 05. 89). Iz množice podatkov nam je uspelo vsaj približno spoznati nekatere karakteristike oz. življenjske cikle najznačilnejših vrst. Ker je v literaturi tovrstnih (ekoloških) podatkov o življenju podzemeljskih vrst hroščev zelo malo, so bili naši rezultati še toliko pomembnejši. V biltenu Kamniška jama (1988: 20–21) smo tabelarno in grafično prikazali dinamiko posameznih vrst hroščev v jami. Še vedno je odprtih nekaj taksonomskih kot tudi ekoloških problemov, zato občasno še vedno raziskujemo v jami. Z drugačnimi metodami lova, z raziskovanji v drugih delih te zelo razgibane in kompleksne jame poskušamo dopolniti obstoječe poznavanje podzemeljskih oblik življenja v Kamniški jami.

Radovednost in vse večja raziskovalna strast sta nas vodili tudi v druge jame in brezna, kjer smo postavili lovilne pasti. Že v letu 1983 smo pričeli z biološkimi raziskavami v Breznu po meri, pod Hudim koncem, vzhodno od Kamniškega vrha (16. 04. 83, 15. 05. 83, 11. 06. 83, 25. 06. 83, 13. 07. 83, 30. 07. 83, 16. 10. 83, 01. 07. 87), v Jami brez marele, pod Rzenikom (01. 05. 83, 14. 05. 83, 13. 01. 88), Jami v kamnolomu, pod Veliko špico (05. 06. 83, 25. 06. 83, 22. 07. 83, 14. 08. 83) in v Plastenki, pri Starem gradu (05. 06. 83, 25. 06. 83, 22. 07. 83, 14. 08. 83), obe nad Kamnikom, Jesenski jami, na Kalcah (30. 07. 83, 08. 83, 10. 09. 83, 29. 10. 83) ter v Deržaj-Tauzer (05. 07. 83, 27. 07. 83, 19. 09. 83, 26. 10. 83, 07. 09. 88) in Tauzer IV (05. 07. 83, 27. 07. 83, 19. 09. 83, 26. 10. 83), obe na Korošici. Pri nekajkratnih vzorčevanjih v posameznih jamah smo prišli do zelo zanimivih rezultatov. Ves nabrani material smo redno posredovali ustreznim strokovnjakom (dr. Božu Droveniku, akad. dr. Jožetu Boletu, dr. Narcisu Mršiću, ...), ki so ga determinirali in dognanja objavili v različnih člankih, razpravah. V naslednjem letu smo v raziskave vključili še Krapljetovo jamo (20. 06. 84), Konečko zijalko (06. 09. 84), Štabirnico (20. 06. 84), Tinčkovo jamo (20. 06. 84) in Brezno presenečenj (07. 09. 85, 29. 09. 85, 03. 11. 85, 24. 07. 86, 21. 08. 86, 19. 09. 86, 25. 10. 86, 09. 07. 87, 06. 08. 87, 12. 09. 87), vse na dobroveljski planoti; Brezno v Kofcah na Veliki planini (15. 07. 84, 01. 12. 84, 14. 09. 87, 08. 10. 87, 18. 11. 87) in Jamo na Starem gradu (24. 07. 84) nad Kamnikom.

S stalnimi in sistematičnimi terenskimi raziskavami smo odkrili številne nove jame in brezna na področju celotnih Kamniško-Savinjskih Alp. V obdobju med 1985 do 1989 smo intenzivno raziskovali izrazito kraško področje Velike planine. Plod napornega dela sta bili dve nanovo odkriti večji jami. Jerohi 1 so 130 m globoko stopnjasto brezno v pobočju Koritnega vrha (severni del Velike planine) na nadmorski višini 1400 m. Zaradi izredne različnosti podzemeljskih prostorov (velike dvorane ter zapleteni rovi) in zanimive lege smo že zelo kmalu po odkritju začeli jemati vzorce za biološke raziskave in v naslednjih treh letih redno preverjati pasti (04. 08. 85, 31. 08. 85, 22. 09. 85, 20. 10. 85, 30. 11. 85, 15. 08. 87, 15. 09. 87, 08. 10. 87, 18. 11. 87, 20. 07. 89). Dve leti kasneje (1987) je bilo po naključju odkrito brezno v Vrtih, ki je na južnem pobočju Dolskega grabna na nadmorski višini 1300 m. Tudi to je stopnjasto

brezno z vodoravnim nadaljevanjem, za katero so značilni visoki in ozki meandri. Uvršča se med 3 največje jame na velikoplaninski planoti. Relativna oddaljenost od Jame v Kofcah in Jerohov 1 in nekoliko drugačne ekološke razmere v sami jami so nas prepričale v pomembnost speleobioloških raziskav v njej. Še v istem letu smo tu večkrat vzorčevali (01. 05. 87, 30. 05. 87, 26. 06. 87, 16. 07. 87, 16. 08. 87) in prišli do zelo zanimivih najdb, ki dopolnjujejo seznam vseh ugotovljenih podzemeljskih živali v nederju Velike planine. Ker so vse podzemeljske živali v Sloveniji zaščitene, bodo morali načrtovalci razvojne strategije Velike planine z vso resnostjo upoštevati naravovarstvene ukrepe in čimbolj zavarovati ter ohraniti ta izjemno občutljiv in zelo ranljiv prostor.

Diverziteta in velikost jam ter različni ekološki parametri so v nadaljevanju bioloških raziskav določali, katere jame bomo raziskali. V obdobju do leta 1990 smo primerjalno (nekajkrat) vzorčevali in lovili živali v zelo različnih jamah v centralnih Kamniško-Savinjskih Alpah:

- Brezno nad Vodolami, Ena-sedeminštirideset, Ena-šestinštirideset, Ena-triindvajset, Ena-štiri-šest, Štiri-devet, Jama pod Lastovcem, Palčkova jama ter Jama Saša Kamenjeva, vse na Dleskovški planoti;
- Lepa glava, Petkova njiva 1, Petkova njiva 2 na Korošici;
- Brezno pod vrhom Korena, Snežnica pod Korenom, Koren;
- Jama z 2 oknoma, nad Srebrnim sedlom;
- Medvedji rov pri Kamniški jami, Zeleniške špice;
- Velika Vetrnica na Veliki planini in v njenih predgorjih:
- Brezno po meri, Brezno upanja, Brezno v Klinu;
- Jama nad izvirom v Šuncah, Šunce 1, nad Črno;
- Jama na Zg. Brsnikih, Jama pod planiko, Jama pod Štucom in Medvedja jama na Mokrici, vse pod Mokrico;
- Icmankova zijalka pri Solčavi;
- Mlinarska jama nad Podvolovljekom;
- Parna pri Lučah;
- Zijalka pod veliko hojko, Veliki Rogatec in celo na področjih, ki se le naslanjajo na Kamniško-Savinjske Alpe;
- Jelenska zijalka, Snežna jama in Sovnatci na Raduhi;
- Ložečka zijalka pod Olševo;
- Murnova zijalka pri Belih vodah;
- Plastenka na Starem gradu nad Kamnikom.

V omenjenem obdobju smo prvenstveno raziskovali razširjenost podzemeljskih polžev iz rodu *Zospeum*.

Speleobiološke raziskave so v kratkem obdobju delovanja Jamarskega kluba prispevale pomemben delež k naravoslovni znanosti. Opravljenih je bilo čez 100 raziskovalnih ekskurzij v približno 40 zelo različnih jamah oz. breznih. V njih smo prebili veliko ur. Z izjemo dobro raziskane Kamniške jame so dosedanje raziskave v večini ostalih jam kvantitativnega značaja. Potrebne bodo še obsežne nadaljnje raziskave, ki nam bodo približale to zanimivo in zelo specializirano skupino živali.

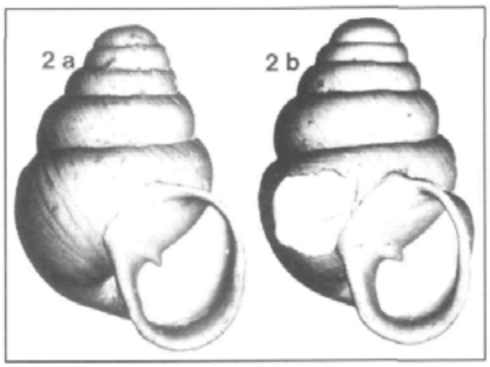

Jamničar *Zospeum alpestre* iz Kamniške jame (Freyer 1855)

Vse prepogosto samo omenjamo naravno dediščino, ki je pomembna za identiteto določenega prostora.

Endemiti, bodisi rastline ali pa živali, karakterizirajo posamezna področja in prav ti so značilni za podzemeljske vrste.

Ta prispevek je le kronološki prikaz speleobioloških raziskav na območju Kamniško-Savinjskih Alp, ki so bile izvedene v kratkem obdobju od leta 1982 dalje in hkrati uvod v naslednje obsežnejše ter nekoliko strokovnejše obravnave. Z njimi želimo prikazati vso raznovrstnost, specifičnost in enkratnost živali, ki naseljujejo podzemeljske habitate v Kamniško-Savinjskih Alpah.

Viri

B. Drovenik: O najnovejših raziskavah jamskih hroščev v Sloveniji. Naše jame, 27, 42–43, Ljubljana 1986.

B. Drovenik: Hrošči Kamniške jame. Kamniška jama, 17–18, Kamnik 1987.

B. Drovenik: Eine neue art der Gattung *Aphaenopidius* Müller, 1913 (Coleoptera Carabidae). Ent. Zeitschrift, 97(5), 49–57, Essen 1987.

B. Drovenik: Jamski in slepi hrošči Kamniško-Savinjskih Alp. Naše jame, 29, 31–37, Ljubljana 1988.

B. Drovenik: Eine neue Unterart aus der Gattung *Aphaenopidius* aus dem Bereich der Savinjske Alpe. Entomologische Zeitschrift, 99(6), 68–71, Stuttgart 1989.

R. Slapnik: Favnistične in ekološke raziskave v Kamniški jami. Kamniška jama, 15–18, Kamnik 1987.

R. Slapnik: Kako živijo pravi podzemni hrošči. Kamniška jama, 19–21, Kamnik 1987.

R. Slapnik: Variabilnost in medsebojna interakcija *Zospeum alpestre* (Freyer 1855) in *Z. isselianum* Pollonera 1886 (Gastropoda, Ellobiidae) v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. Magistrska naloga, Zagreb 1991.

R. Slapnik: Razširjenost *Zospeum alpestre* (Freyer 1855), *Z. isselianum* Pollonera 1886 in *Z. alpestre bolei* ssp. n. (Gastropoda, Carychiidae) in njihova variabilnost v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. Razprave IV. razreda SAZU XXXII, 3–73, Ljubljana 1991.

R. Slapnik: Polži (Mollusca) Kamniško-Savinjskih Alp – inventarizacija. 1–14, Ljubljana 1995.

Summary

By establishing the Kamnik caving club in 1977 we started to research the vast area of Kamniško-Savinjske Alpe underworld sistematically. First speleobiological researches were done in 1982 when we first set the traps for most of ground animals hunting. Kamniška jama in Zeleniške špice was selected as a sample cave. We put the small glasses into which we had put small pieces of slightly stinking meat on the most suitable places (on gravelly or clayey ground in damp places) in the cave. At each inspection we checked thoroughly on the animals caught, we notified individual species and their number in the particular trap. In the following two years we checked on traps monthly, we kept a record of all the animals – either trapped or observed, and we also measured some physical characteristics (temperature and humidity) of air and water in different parts of the cave. Results of these researches were presented in the bulletin which was published by Jamarski klub Kamnik at the tenth anniversary of discovery of Kamniška jama. The discovery of the cave beetles was surprising event. The dominating species is no doubt *Aphaenopidius kamnikensis*, a newly discovered and described species, named after Kamnik. Also *Orotrechus slapniki* and *Anophthalmus ajdovskanus*, newly discove species, are specific and highly endemic species. *Glomogonium karawankarum* is also a new subspecies, classified into a group of small spelean snakes.

In the folowing year we started some biological researches in other caves as well: Brezno po meri, below Hudi konec, east from Kamniški vrh, in Jama brez marele, under Rzenik, in Jama v kamnolomu, under Velika špica and in Plastenka, near Stari grad (both above Kamnik), in Jesenska jama, on Kalce and in Deržaj-Tauzer and Tauzer IV, both on Korošica. In 1984 Krapljetova jama, Konečka zijalka, Štabirnica, Tinčkova jama and Brezno presenečenj (all of them on Dobroveljska planota) were included into researches. Then also Brezno v Kofcah, on Velika planina, and Jama on Stari grad above Kamnik were included.

Between 1985 and 1989 we did some intensive speleobiological researches of carst area of Velika planina (Jerohi 1, Brezno v Vrtih, Jama v Kofcah) as well as of caves in central Kamniško-Savinjske Alpe, and in foothills of Kamniško-Savinjske Alpe, and in the areas nearby.

There were more than a hundred researching excursions done into some forty very different caves and abysses.

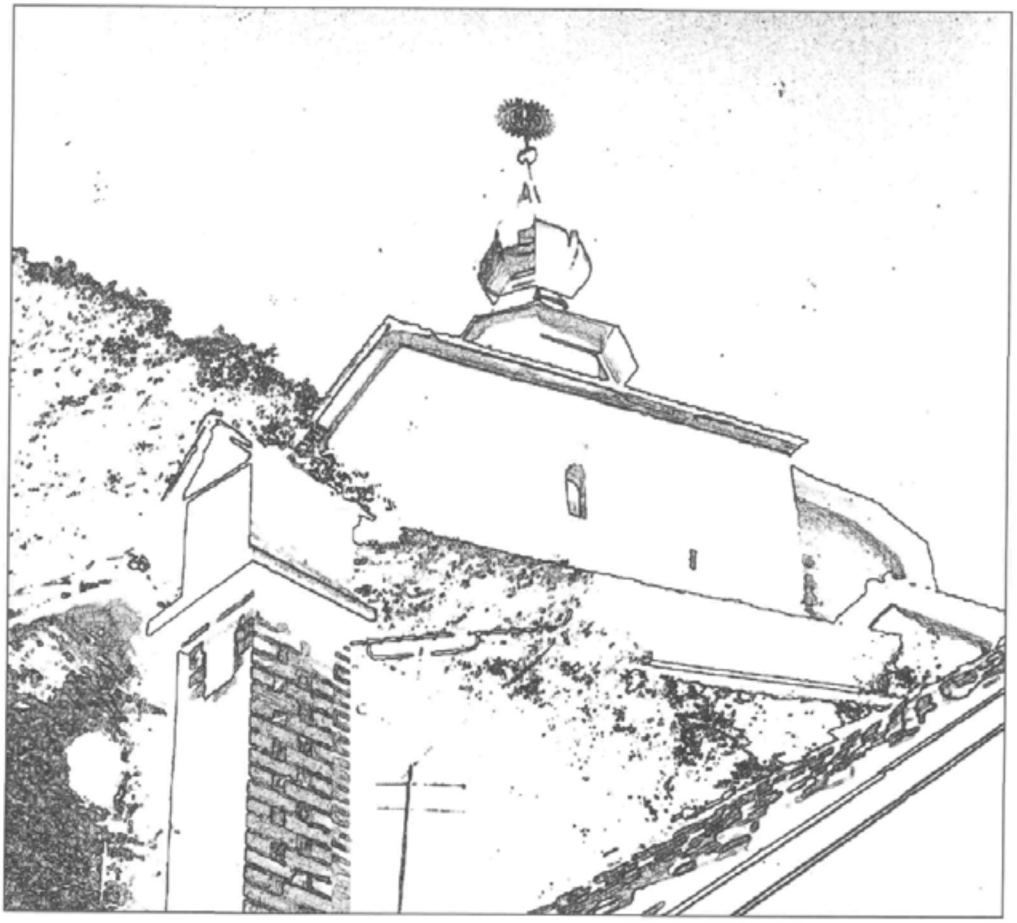

Prazgodovinske najdbe z Malega gradu v Kamniku

Milan Sagadin

Milan Sagadin, dipl. arheolog, konzervator, dipl. um. zgod., Župančičeva 39, 4000 Kranj

Od izida dveh sintetičnih člankov prof. dr. Staneta Gabrovca o prazgodovini Kamnika ter njegove ožje in širše okolice/1/ ni prišlo niti v spoznanjih slovenske arheološke stroke niti pri terenskih raziskavah do tako pomembnih odkritij, da bi bile potrebne nove sinteze za to področje. Posamezne topografske raziskave na področju občine Kamnik pa so vendarle potrdile, da je pomanjkanje zlasti prazgodovinskih arheoloških najdb na tem ozemlju predvsem posledica stanja raziskav in ne toliko redke poselitve./2/ Za morebitna nova spoznanja, ki bi povzročila spremembo doslej veljavnih ugotovitev, bo torej potrebno najprej dolgoletno vztrajno delo na terenu.

/1/ S. Gabrovec, 1965, 89. ss; S. Gabrovec, 1984, 5 ss.

/2/ M. Sagadin, 1989, 214 s; M. Sagadin, 1990, 166 ss.

Ena takih akcij je prav gotovo raziskava in sanacija malograjskih razvalin. Skromni ostanki Malega gradu so bili s strani umetnostnozgodovinske stroke vseskozi zapostavljeni, nekako v senci arhitekturno daleč pomembnejše dvojne kapele, ki je edini v celoti ohranjeni del gradu. Njegov razmeroma zgodnji propad in seveda neposredna bližina mesta, ki je grajske razvaline uporabilo za kamnolom, sta povzročila, da grajska poslopja niti v tlorisu niso bila več razpoznavna. Tako že na Valvazorjevi upodobitvi Kamnika razvaline Malega gradu niso ohranjene bistveno bolje kot danes. Do leta 1978 je bil edini arheološki raziskovalni poseg na tej lokaciji manjša sonda, izkopana leta 1950 na ravnici pod kapelo. Sondiranje je opravil sodelavec takratne Sekcije za arheologijo pri SAZU Stanislav Jesse. V sondi, veliki 100 X 120 cm in globoki 130 cm, je našel zgolj srednjeveško keramiko (13. in 14. stoletje), v profilu sonde pa je poleg nasutij ugotovil še izrazito plast žganine. Že takrat pa je glede na obliko hriba in njegov položaj domneval, da bi bodoča obširnejša izkopavanja utegnila tu odkriti bodisi staroslovansko bodisi prazgodovinsko naselbino./3/

/3/ Arhiv Inštituta za arheologijo, Elaborati in poročila za leto 1950, inv. št. 143 A.

Raziskave, ki jih je leta 1978 pričel Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, pa s presledki trajajo še danes. Zastavljene so bile kot zemeljska dela z arheološkim nadzorom v sklopu sanacije malograjskih razvalin. Že kmalu pa so dale tudi tako obetavne rezultate pri ugotavljanju razvoja grajskega tlorisa, da so postale pomembne tudi za bazični stroki (arheologijo in umetnostno zgodovino). Ob vseh problemih v zvezi z datacijo najstarejše faze gradu, njegove potencialne povezave s staroslovanskim grobiščem, formiranjem tipičnega jedra romanskega gradu t. i. kastelnega tipa ter preraščanjem v srednjeveški grebenski grad, so raziskave v najglobljih plasteh odkrile tudi sledove prazgodovinske poselitve malograjskega hriba. Te vsebinsko niso povezane z navedeno problematiko, zato smo jih lažje izločili za samostojno obravnavo.

Prve prazgodovinske najdbe so bile odkrite leta 1986, ko so se po zaključku izkopavanj in sanacijskih del na zahodnem koncu gradu raziskave prenesle na severovzhodni del, t. j. na ravnico pod malograjsko kapelo. Žal so bila vsakoletna sredstva skromna, tako da je bilo celotno območje pod kapelo raziskano kar v šestih etapah (do 1994). Leta 1986 smo tako prekopali približno 200 m^2 površine na skrajnem severnem robu ravnice. Do globine 150 cm je segala srednjeveška kulturna in ruševinska

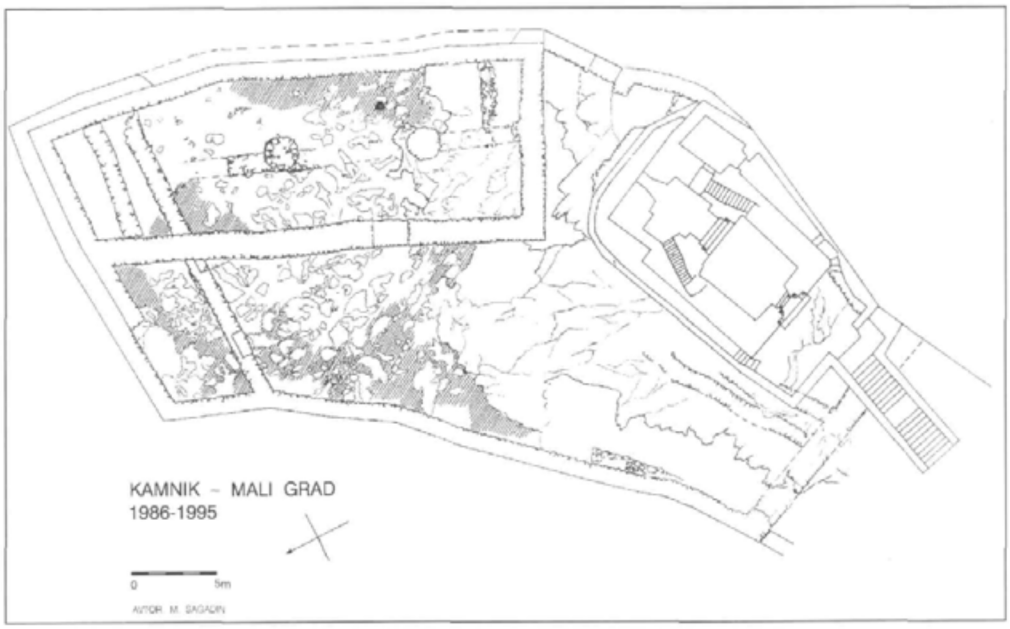

Slika 1: Razprostranjenost prazgodovinskih najdb na Malem gradu

plast, ki se je na dnu zaključevala z izrazito plastjo žganine na ostankih maltnega tlaka. Pod njim se je nad sterilno rumeno ilovico med živo skalo pojavljala tu in tam tudi do 15 cm debela prazgodovinska kulturna plast, ki je vsebovala obilo hišnega lepa (t. j. kosov ilovice, s katero so bile oblepljene iz vej spletene stene koč in ki se je spekla, ko so te koče pogorele), nekaj pa tudi atipičnih odlomkov prazgodovinske lončenine. Od kronološko opredeljivih najdb sta bila v tem letu najdena le poškodovana kamnita sekira in železen nož iz mlajše železne dobe. Leta 1989 so se izkopavanja nadaljevala na vzhodni polovici ravnice, zajela so le približno 70 m^2. Tudi tu se je nadaljevala podobna stratigrafska situacija. Prazgodovinska plast se je pojavljala v posameznih temno rjavih lisah nad sterilno ilovico. Med najdbami je prevladoval hišni lep, pa tudi amorfni kosi prazgodovinske lončenine. Največ tovrstnih najdb je bilo nato odkritih v naslednjem letu, ko je bila izkopana še preostala vzhodna polovica ravnice. Prazgodovinske najdbe so se kopičile povsem ob vzhodnem robu, tik za obzidjem. Na to kulturno plast so se vezali poleg tega še ostanki ognjišča. Tudi ob izkopavanju zahodne polovice terase pod kapelo v letu 1992 je bila večina prazgodovinskih najdb najdenih ob robu ter tik ob vznožju skale, na kateri stoji kapela. Tak razpored najdb morda kaže tudi že na razpored nekdanjih bivališč, razen če ni bila z osrednjega dela ravnice prazgodovinska plast odstranjena pri kasnejših gradbenih delih ali izravnavanju grajskega dvorišča, za kar pa ni bilo najdenih nobenih dokazov (slika 1).

Med najdbami, ki jih lahko označimo kot prazgodovinske, seveda prednjačijo odlomki lončenine. Po svoji izdelavi najbolj izstopa skupina črepinj iz sivorjavo, rumeno ali rdeče žgane gline, mešane s kremenčevim peskom ali povsem prečiščene in z rdeče slikano

T1

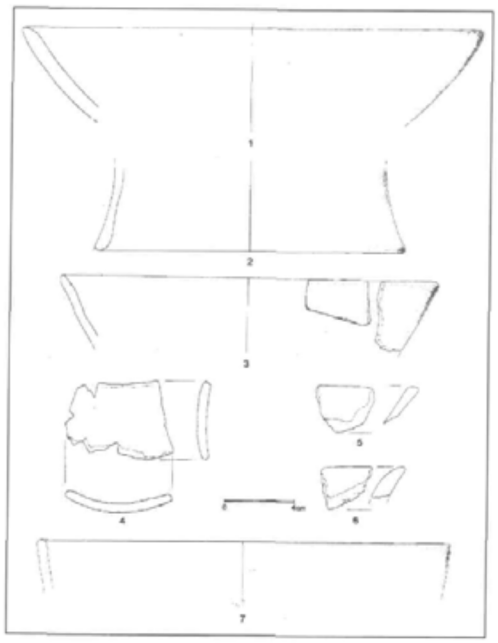

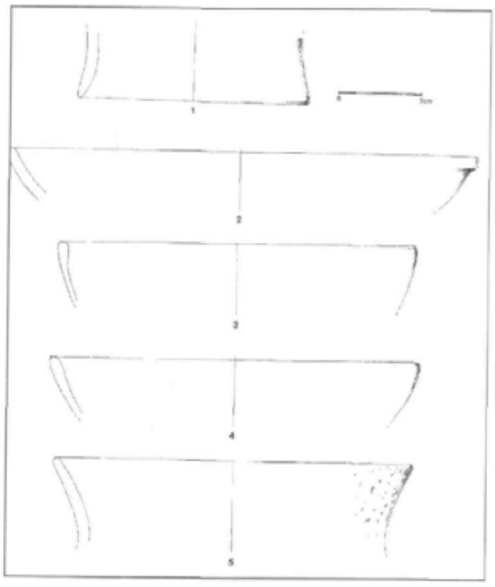

T2

notranjo in zunanjo površino. Oblike, ki jih razberemo, predstavljajo predvsem plitve ali bolj globoke sklede brez profiliranih ustij (T1: 1–7). Zaradi nekaterih kosov, ki pripadajo votlim cilindričnim nogam (T1: 2, 4; T2: 1), moramo med temi skledami računati tudi na posode na nogi. Med sklede lahko

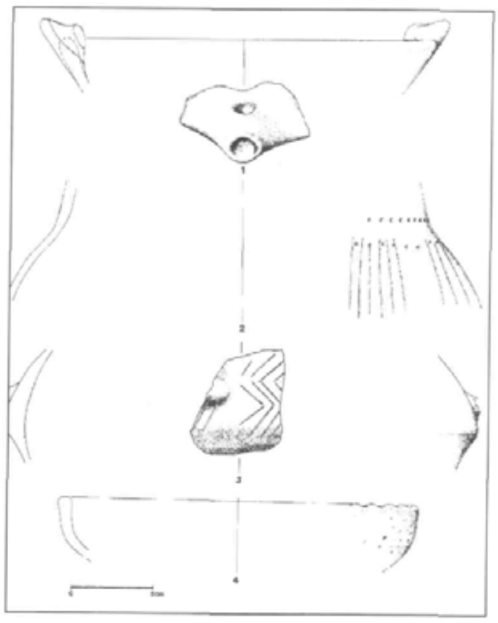

T3

prištevamo tudi del ustja iz sivorjavo žgane, s finim kremenčevim peskom mešane gline. Značilen je zlasti izliv v obliki dulca, potegnjenega iz roba posode (T3: 1). Skledam pripadajo tudi odlomki (T2: 2, 3, 4) enake ali podobne fakture. Iz bolj grobe, sivo žgane in porozne gline je izdelana skleda z odtisi prstov na robu ustja (T3: 4). Med najbolj značilne oblike posod kulturnega kroga, ki mu pripada naše najdišče, sodi odlomek večje bikonične amfore, od katere se nam je tu ohranil le del ramena in vratu (T3: 2). Odlomek je iz dobro prečiščene, z drobnim kremenčevim peskom mešane gline,

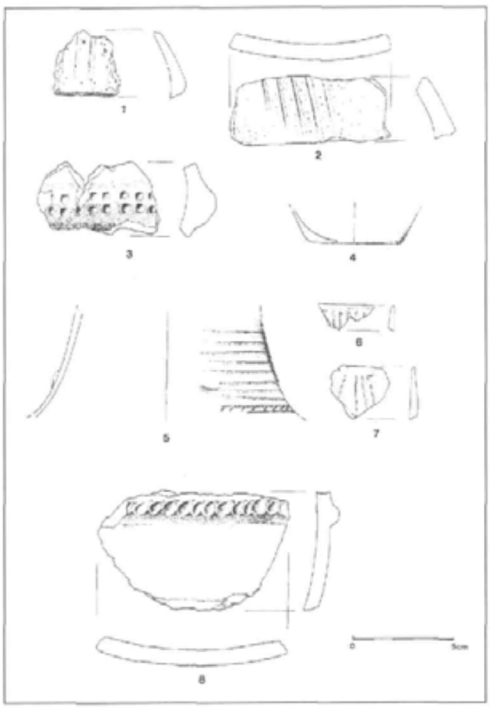

T4

sivorjavo žgan. Posoda je bila na ramenu okrašena s snopi petih navpičnih vrezov in vodoravnima linijama kvadratnih vbodov. Zelo podobne fakture so še odlomki posod

T5

T2: 3, 4; T3: 1. Podobno oblikovani posodi, a iz bolj grobe, porozne, rumeno pečene gline je verjetno pripadal tudi del ustja T2: 5. Isto obliko ponavlja fragment vratu in največjega oboda, ki je okrašen s cikcakastimi vrezi. Rahla odebelitev, ki se nakazuje ob robu odlomka, lahko označuje prehod v nastavek ročaja (T3: 3). Nekoliko manjši bikonični amfori pripada odlomek izjemno kvalitetne fakture (T4: 5). Glina, iz katere je, je povsem prečiščena, brez primesi, enakomerno sivorjavo pečena z zglajeno površino. Vrat in bolj sedlast prehod v rame je okrašen z vzporednimi vodoravnimi vrezi, dopolnjenimi z nizom zrnastih vbodov. Povsem podobne fakture sta še fragmenta dveh ustij (T4: 6, 7), okrašena z zrnatimi vbodi in navpičnimi vrezi. Za opredeljevanje našega najdišča je izjemno karakteristična keramična oblika (T5: 1), ki predstavlja zajemalko z votlim tulcem za nasaditev lesenega ročaja. Ohranjena je v dveh kosih, ki zaradi povsem sorodne fakture (sivorjavo do črno žgana glina, mešana z belim peskom) verjetno pripadata istemu predmetu. Med našteto lončenino smemo uvrstiti tudi grobo izdelan širok ročaj, ki navadno pripada bikoničnim amforam (T5: 2). Morda predstavlja največji obod take posode tudi odlomek iz sivočrno žgane, z grobim belim peskom mešane gline, okrašen z dvema vrstama kvadratnih vbodov (T4: 3). Tudi črepinja, okrašena s plastičnim rebrom z odtisi (T4: 8), bi lahko še spadala med našteto keramiko, vendar pa se po fakturi nekoliko razlikuje, tako da lahko sodi tudi že v mlajša časovna obdobja (bronasta ali železna doba). Poleg naštetih je bilo na tej lokaciji najdenih še nekaj odlomkov keramike, ki jih glede na njihovo fakturo lahko uvrstimo v prazgodovino, vendar nimajo ohranjene niti karakteristične oblike niti ornamentike, tako da jim časovne pripadnosti ne moremo natančneje določiti.

Posebno pozornost moramo posvetiti tudi redkim primerkom kamenega orodja z Malega gradu. To je najprej praskalo na klini iz svetlorjavega roženca (T5: 5), ki ima desni lateralni rob prirejen v rezilo, na levem pa so ostanki korteksa. Iz svetlorjavega roženca je lamilarni odbitek (T5: 6). Najlepši kos predstavlja vbadalo ob prečni retuši na klini iz rdečerjavega, kalcedonu podobnega marmoriranega roženca (T5: 7). Desni lateralni rob ima sledove uporabne retuše, ravno tako levi lateralni rob ob bazalnem koncu. Značilna je tudi poškodovana jezičasta sekira, zglajena iz drobnozrnatega kremenovega peščenjaka zelenosive barve (T5: 4). Najdenih je bilo še nekaj odbitkov, največja dva iz zelenega silificiranega tufa.

Povsem zunaj časovnega in kulturnega konteksta opisanih najdb, vendar še v prazgodovino, spada železen udarni nož, najden leta 1986 (T5: 3). Ležal je v isti prazgodovinski plasti kot omenjene keramične in kamnite najdbe, vendar je precej mlajši. Najdba je povsem brez ustreznega spremljevalnega gradiva, tako da njeno prisotnost na tem najdišču lahko razlagamo le kot slučaj. Nož spada v obdobje mlajše železne dobe (latenske), v t. i. mokronoško skupino keltske kulture – imenovane tako po najdišču Mokronog na Dolenjskem. Etnično lahko to kulturno skupino povežemo s skupnostjo keltskih plemen pod vodstvom najmočnejših – Tauriscov./4/ Mokronoška

/4/ S. Gabrovec, 1966, 169–242.

skupina predstavlja v centralnem delu Slovenije srednjelatensko obdobje, po novejših razdelitvah pa znotraj nje ločimo 4 faze./5/ Noži našega tipa so značilni za fazo Mokronog Ia – to je čas od 250 do 180 pr. Kr.. Prav s pomočjo razprostranjenosti te vrste nožev je bila potrjena Gabrovčeva ugotovitev, da so se Kelti, ki so bili nosilci mokronoške skupine, doselili z vzhoda./6/

Za proučevanje najzgodnejše poselitve Slovenije pa so prav gotovo pomembnejše že opisane keramične in kamnite najdbe. Dobre primerjave imajo tudi na slovenskih najdiščih. Tako je bila rdeče slikana keramika, zastopana z elegantno oblikovanimi plitvimi skledami neprofiliranih ustij, včasih tudi na cilindrični votli nogi (T1: 1, 7; T2: 1), najdena tudi na Drulovki,/7/ na kolišču pri Resnikovem prekopu na Ljubljanskem barju,/8/ v Ajdovski jami pri Krškem,/9/ Gradcu pri Mirni itd.. Na vseh najdiščih se ta keramika tako po fakturi kot po dekorju in oblikah loči od ostale in predstavlja jasno ločljivo samostojno skupino. Stratigrafsko in s tem relativno kronološko je opredeljena v Ajdovski jami in na Gradcu pri Mirni. V Ajdovski jami sodi v IV. in III. horizont, ta dva pa P. Korošec postavlja v čas 1. stopnje moravske slikane keramike, t. j. v starejše obdobje lengyelskega kulturnega kroga ali poenostavljeno rečeno še trdno v mlajšo kameno dobo. Na Gradcu pri Mirni pa se rdeče slikana keramika pojavlja v fazah 1a in 1b, ki ju J. Dular glede na Parzingerjevo razdelitev kulture Ljubljanskega barja vzporeja z obdobjem kolišča pri Resnikovem prekopu b oziroma s 1. do 2. horizontom Ljubljanskega barja, t. j. v širšem smislu s pozno lengyelsko kulturo./12/

Tudi skleda z dulcem, potegnjenim iz roba posode (T3: 1), ima primerjave na domala vseh omenjenih najdiščih, tako v Ajdovski jami,/13/ na Drulovki,/14/ pa tudi na nekaterih štajerskih lokacijah, npr. v Andrencih/15/ in v Zbelovem,/16/ v Beli krajini pa npr. na Pustem Gradcu./17/ Stratigrafsko so take posode določljive v Ajdovski jami, kjer se prvič pojavijo v III. horizontu (glej op. 13).

Skleda grobe izdelave s cilindričnim vratom in odtisi prsta na robu ima primerjave npr. na Drulovki,/18/ sicer pa je tak način krašenja ustij na drugače oblikovanih posodah dokaj pogost tudi v 1a fazi na Gradcu pri Mirni,/19/ medtem ko podobne oblike posod nastopajo tam šele od 2. faze dalje./20/ Bikonične ali t.i. piriformne amfore, ki jih na našem najdišču predstavljajo odlomki T2: 5; T3: 2, 3; T4: 1, 2, 3, 5, so nekakšna stalnica na najdiščih tega časa v Sloveniji in njihovemu razvoju se je posvečalo že kar nekaj avtorjev./21/ O oblikovnih detajlih zaradi fragmentarne ohranjenosti naših primerkov ne moremo razpravljati, najboljše primerjave za naš največji kos (T3: 2) pa dobimo na Drulovki/22/ in v Ajdovski jami./23/ Opozoriti pa velja, da se odlomek podobne posode izredno tankih sten (T4: 5) tudi po ornamentu loči od posod te vrste na omenjenih dveh najdiščih. Horizontalno žlebljenje, ki ga dopolnjuje linija vbodov, ima lepe primerjave v 5. fazi naselbine v Moverni vasi v Beli krajini. Že v 4. fazi te naselbine pa dobimo tudi primerjave za cikcakast ornament na odlomku ramena naše posode T3: 3, ki ga na ostalih najdiščih Slovenije zaman iščemo./24/ Nekaj fragmentov posod (ustij) tankih sten iz dobro prečiščene gline pa ima poleg najdb iz Moverne vasi primerjave tudi v najdbah iz najstarejše faze Gradca pri Mirni./25/

Zelo značilna za kulturni krog, ki mu pripadajo te najstarejše najdbe z Malega gradu, je tudi keramična zajemalka z votlim tulcem za nasaditev lesenega ročaja. Dobimo jo na vseh že omenjenih najdiščih, povsod pa se pojavlja v več fazah in torej ni ožje časovno opredeljiva.

Ob naštevanju primerjalnega gradiva za keramiko z Malega gradu smo že nekako začrtali kulturni krog, v katerega se najdbe uvrščajo. Ta se je v stroki postopno izoblikoval z odkrivanjem novih in novih najdišč v Sloveniji./26/ Ob objavi keramike iz Ajdovske jame je Josip Korošec že leta 1953/27/ definiral njene posebnosti, pa tudi povezave s sosednjimi poznoneolitskimi kulturami. Z odkritjem naselja na Drulovki je isti avtor njeno območje razširil in jo poimenoval "slovenska neolitična kulturna skupina"./28/ Njeno vpetost v širši kulturni prostor je kasneje nakazal s poimenovanjem te kulturne skupine kot "alpsko facies lengyelske kulture"/29/ in jo tako navezal na prostor zahodne Slavonije in Madžarske. Vanjo so se vključevala poleg omenjenih dveh še najdišča v jami Kevderc na Lubniku, kolišče ob Resnikovem prekopu na Ljubljanskem barju, Ptujski grad, Rifnik, Zreče, Brezje pri Zrečah, Andrenci, Zbelovo itd. Sčasoma so različni avtorji z analizo posameznih elementov (tipov posod in ornamentike) dokazovali v tej alpski facies lengyelske kulture tudi vplive drugih območij, zlasti npr. povezave z Dalmacijo./30/ Po drugi plati pa je npr. Stojan Dimitrijević celotno alpsko facies vključil v lasinjsko kulturo, in sicer v njeno stopnjo II-a (zgodnjeklasična stopnja)./31/ Ta kultura se razprostira na področju med rekama Savo in Dravo zahodno od Slavonskega Broda, po avstrijskem Koroškem in madžarski Transdanubiji. Njegovi opredelitvi so se pridružili tudi nekateri slovenski avtorji. Pri obravnavi najdb z Malega gradu nas na tem mestu bolj zanima njihova vpetost v slovenski prostor, predvsem pa njihova starost. Pri večini avtorjev ves primerljivi material z naštetih najdišč predstavlja najstarejšo fazo (prvo stopnjo) v razvoju jugovzhodnoalpske neolitske kulture, to je v čas zgodnje bakrene dobe, katere razvoj v drugi in tretji stopnji lahko sledimo pri nas predvsem na kolišču Ljubljanskega barja./32/ Absolutne datacije za to obdobje se razlikujejo, Biba Teržan navaja čas med 2400 do 2600 pr. Kr., medtem ko so analize

/5/ D. Božič, 1987, 895–897.

/6/ B. Teržan, 1973, 690–691.

/7/ J. Korošec, 1960, 31 s, t. 32: 7, 10, 11; t. 33: 1, 2, 6, 9, 10; t. 34: 1, 3, 4, 5.

/8/ Z. Harey, 1975, 150 s, t. II: 10; t. III: 1.

/9/ P. Korošec, 1975, 179–180, t. V: 1; t. VI: 1; t. VIII: 4; t. XI: 6, 8; Ma. Horvat, 1986, t. I: 2.

/10/ J. Dular, 1991, 88 s, t. 22: 1, 2, 6, 7, 10; t. 24: 5, 10.

/11/ H. Parzinger, 1984, 13 ss.

/12/ J. Dular, 1991, 88–89 s; podobno Ma. Horvat, 1986, 82 s.

/13/ P. Korošec, M. Uršič, 1965, t. 1: 2; P. Korošec, 1975, t. 6: 8; Ma. Horvat, 1986, t. 2: 1.

/14/ J. Korošec, 1960, t. 17: 3, 5; t. 13: 10.

/15/ S. Pahič, 1976, 36 s, t. 1: 25.

/16/ V. Pahič, 1983, t. 11: 1, 4.

/17/ M. Budja, 1989, t. 1: 17.

/18/ J. Korošec, 1960, t. 9: 2.

/19/ J. Dular, 1991, 88 s.

/20/ Prav tam, t. 7: 6; t. 8: 4, 5; t. 9: 9, 10 itd..

/21/ Npr. T. Bregant, 1974, 37 s; Z. Harey, 1975, 151 s – z literaturo.

/22/ J. Korošec, 1960, t. 10: 2; t. 16: 1.

/23/ P. Korošec, 1975, t. 2: 13; t. 7: 4; t. 11: 1; Mi. Horvat, 1989, t. 1–t. 9.

/24/ M. Budja, 1993, fig. 9.

/25/ Zahvaljujem se arheološkemu oddelku Narodnega muzeja v Ljubljani, ki mi je ljubeznivo omogočil ogled.

/26/ M. Budja, 1983, 75–83 s.

/27/ J. Korošec, 1953, 45–83 s.

/28/ J. Korošec, 1956, 3–28 s.

/29/ J. Korošec, 1960, 5–53 s.

/30/ T. Bregant, 1972, 181–186 s.

/31/ S. Dimitrijević, 1979, 137–181 s.

/32/ Glej povzetek pri B. Teržan, 1987, 171–172 s.

Izkopavanje na Malem gradu 1992

C-14 za Resnikov prekop dale datacije okrog 3900 pr. Kr./33/ Pri reševanju temeljnega vprašanja, ali gre pri najdbah, sorodnih tem z Malega gradu, še za končno fazo mlajše kamene dobe ali že za začetno fazo bakrene dobe, postajajo vse bolj pomembne raziskave belokranjskih najdišč (Moverna vas, Pusti Gradec). Najdišče z najjasneje izraženo vertikalno plastovitostjo je Moverna vas. Iz primerjav, ki jih omogočajo tamkajšnje najdbe, je razvidno, da omenjeno najstarejšo fazo Drulovke, Ajdovske jame in Resnikovega prekopa vendarle še lahko prištevamo v zaključek neolita./34/ Naš material, v katerem je glede na skromno število najdb, relativno veliko odlomkov rdeče slikane keramike in keramike fine fakture, pri katerem se kot primes pojavlja droben kremenčev pesek, bi glede na te značilnosti in glede na ornamentiko (cik-cak, horizontalno žlebljenje) lahko vzporejali celo s 4. in 5. naselbinskim horizontom Moverne vasi (absolutne letnice 4330 +– 145 do 3900 +– 140 pr. Kr.), in potemtakem spada še v zaključek mlajše kamene dobe. V Moverni vasi se prehod med neolitikom in eneolitikom kaže tudi kot sprememba v tehnologiji izdelave keramike *in tipologiji poselitve./35/*

/33/ S. Dimitrijević, 1979, 179 s; M. Budja, 1994, 123s.

/34/ M. Budja, 1992, 95–107 s in op. 1; isti, 1991, 124–125 s.

/35/ Po razgovoru z raziskovalcem tega najdišča M. Budjo.

Obravnavane najdbe z Malega gradu kažejo dokaj enotno kulturno in časovno podobo, tako da tudi horizontalne stratigrafije ne moremo ugotavljati. Glede na majhen obseg naselbine je to tudi razumljivo. Če ob tem upoštevamo, da je bila plast z najdbami tanka in nestrnjena, lahko zaključimo, da je bila naselbina razmeroma kratkotrajna. Kljub temu ali prav zato pa predstavlja pomembno dopolnilo k naselbinski sliki naših krajev ob koncu mlajše kamene dobe. To tem bolj, ker je lokacija naselbine izrazito podobna naselbini na Drulovki (skalni pomol nad Savo) in še nekaterim naselbinskim točkam, kjer so bile odkrite posamezne najdbe, sorodne tistim z Drulovke (Pivka nad Naklim, Gradišče pri Bodeščah). Ali morda taka izrazito naravna zavarovanost naselbin odraža nemirne čase, pa je stvar novih sintetičnih obravnav.

Literatura:

D. Božič, 1987 – D. Božič, Zapadna grupa, v: Praistorija jugoslovenskih zemalja V – željezno doba, Sarajevo 1987.

T. Bregant, 1972 – T. Bregant, Elemente der adriatischen Mittelmeerkulturgruppe in Alpenfazies der Lengyel – Kultur, Akten der Pannonia Konferenzen 1, Szekesfehervar 1972.

T. Bregant, 1874 – T. Bregant, Elementi jadransko-mediteranske kulturne skupine v alpskem faciesu lengyelske kulture, Situla 14/15, 1974.

M. Budja, 1983 – M. Budja, Tri desetletja razvoja teorij o poznem neolitu in eneolitu severozahodne Jugoslavije, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita XI, 1983.

M. Budja, 1989 – M. Budja, Arheološki zapisi na površju, palimpsesti preteklih stanj, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XVII, 1989.

M. Budja, 1991 – M. Budja, Arheološka stratigrafija: stratigrafska konceptualizacija neoeneolitskih kultur in preteklega časa, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XVIII, 1991.

M. Budja, 1992 – M. Budja, Pečatniki v slovenskih neolitskih kontekstih, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XX, 1992.

M. Budja, 1993 – M. Budja, Neolithic Studies in Slovenia: an Overview, Atti Soc. Preist. Protost. Friuli – V. G. Trieste VIII, 1993 (1994).

M. Budja, 1994 – M. Budja, Neolithic and eneolithic settlement Patterns in the Bela krajina Region of Slovenia, Mem. Museo Civ. St. Nat. Verona, Sez. Scienze Uomo 4, 1995.

S. Dimitrijević, 1979 – S. Dimitrijević, Lasinjska kultura, v: Praistorija jugoslovenskih zemalja III – eneolitik, Sarajevo 1979.

J. Dular, 1991 – J. Dular, B. Križ, D. Svoljšak, S. Tecco-Hvala, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini, Arheološki vestnik 42, 1991.

S. Gabrovec, 1965 – S. Gabrovec, Kamniško ozemlje v prazgodovini, Kamniški zbornik 10, 1965.

S. Gabrovec, 1966 – S. Gabrovec, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, Arheološki vestnik 17, 1966.

S. Gabrovec, 1984 – S. Gabrovec, Mesto Kamnika v prazgodovini Slovenije, Kamnik 1229–1979, zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta, 1984

Z. Harey, 1975 – Z. Harey, Kolišče ob Resnikovem prekopu II, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji IV, 1975.

Ma. Horvat, 1986 – Ma. Horvat, Ajdovska jama pri Nemški vasi – desni hodnik, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XIV, 1986.

Mi. Horvat, 1989 – Mi. Horvat, Ajdovska jama, Razprave Filozofske fakultete Ljubljana, 1989.

J. Korošec, 1953 – J. Korošec, Kulturne

ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi, Razprave SAZU 3, 1953.

J. Korošec, 1956 – J. Korošec, Neolitična naselbina na Drulovki pri Kranju, Arheološki vestnik 7/1–2, 1956.

J. Korošec, 1960 – J. Korošec, Drulovka, Zbornik Filozofske fakultete Ljubljana III/4, 1960.

P. Korošec, Uršič, M., 1965 – P. Korošec, M. Uršič, Neolitske in eneolitske najdbe iz okolice Krškega, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji II, 1965.

P. Korošec, 1975 – P. Korošec, Poročilo o raziskavah v Ajdovski jami 1967. leta, Poročilo o raziskavi neolita in eneolita v Sloveniji IV, 1975.

S. Pahič, 1976 – S. Pahič, Seliščne najdbe v zahodnih Slovenskih goricah, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji V, 1976.

V. Pahič, 1983 – V. Pahič, Zbelovo, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji XI, 1983.

H. Parzinger, 1984 – H. Parzinger, Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolitischen und frühbronzenzeitlichen Kultursystem der Mittleren Donauländer, Arheološki vestnik 35, 1984.

M. Sagadin, 1989 – M. Sagadin, Varstvo spomenikov 31, 1989.

M. Sagadin, 1990 – M. Sagadin, Varstvo spomenikov 32, 1990.

B. Teržan, 1973 – B. Teržan, Valična vas, Arheološki vestnik 24, 1973.

B. Teržan, 1987 – B. Teržan, Bakrena doba, v: Enciklopedija Slovenije 1, 1987.

Summary

On the ruins of Mali grad in Kamnik archaelogical researches have been going on in intervals since 1978. Beside some interesting discoveries, concerning starting and development of castle some prehistoric objects were found on the plain northeast below the Mali grad chapel. The first discovery of this kind was an iron attacking knife, found in 1986. It belongs into the middle La Tène perood, the Mokronog phase which means from 250 to 180 B. C. (see note 4–6). The find itself had no context.

On the other hand several pieces of prehistoric ceramics and individual pieces of stone tools belong into a rather complex group. They were found in a rather easily separable cultural stratum, and they were accompanied by several pieces of house glue. We can obviously speak of remains of a settlement which, according to the ceramics, painted in red (T1: 1–7; T2: 1; see note 7 to 10), and specific shapes, i. e. a bowl (T3: 1; see note 13 to 17), biconical amphoras (T3: 2, 3; see note 21 to 24) and a ladle (T5: 1) belongs to the group of late neolithic or early eneolithic sites in Slovenia such as Ajdovska jama near Krško, Drulovka near Kranj, the crannog by Resnik canal on Ljubljansko barje, the Kevderc cave on Lubnik, the castle of Ptuj, Rifnik, Zreče, Adrenci, Zbelovo, Moverna vas etc. (see note 26 to 33). For reasons of correct determination of time it is important to compare the objects from Moverna vas (see note 34) to those of Mali grad and thus prove that the discoveries from Mali grad date back into the end of the early Stone Age (the second half of the 4th millennium B. C.).

Pesnik
France Balantič

Zaznamovani

Tilka Jesenik Balantič

Tilka Jesenik Balantič, učiteljica slov. jez., Novi trg 36, 1240 Kamnik

Pisalo se je leto 1921. Podoba časa in ljudi počasi bledi. Le v spominu tistih, ki so takrat doživljali svojo mladost, je ostala sled, ki se oddaljuje z neustavljivo naglico.

Konec januarja istega leta se je po vrnitvi iz Višnje Gore, kjer je služila pri nadučitelju Dermelju, Marija Ovcin, doma iz Kamnika, poročila z Antonom Balantičem, ki je takrat delal v tovarni Titan. Marija se je primožila k Balantičevim, po domače Joškovčevim, kjer so živeli Tonetovi starši, brat Pepe in sestra Rezka, utesnjeni v tipično predmestni hiši, ki stoji še danes v vrsti na levi strani ozke ulice, imenovane Novi trg. Nad njo se dviga travnato pobočje do gozda, ki se vzpenja do Starega gradu, kjer so ruševine, ki pričajo o znameniti preteklosti starodavnaga mesta Kamnika. Ob robu gozda ne daleč stran je stala hišica, dom Ovcinove Micke, najstarejše od šestih otrok Uršule in Matija, ki je prišel z Notranjske, njegov rod ima korenine v Narinu pri Pivki (Šempeter na Krasu).

Novi trg se je ustavil ob lipi, ki stoji blizu Tomanove hiše, za njo je bil "mesarjev" travnik. Za "Korlnovo" domačijo in Plahutovo, še dolgo s slamnato streho pokrito hišo, se je odprl svet njiv in travnikov, ki so dajali kruh njihovim lastnikom. Idilično podobo kraja, hiše, dremajoče v srednjeveškem snu, so božale planinske sape, gozdovi so šumeli in svoj dih utapljali v zelenih rosnih travah, strmečih v bistre valove mrzle Bistrice. Njen tok je bil hiter, čista se je ponujala žejnim.

Zanimivi ljudje so živeli tod. Poznala sem jih, ko so jih zaradi starosti že zapuščale moči in so težko sprejemali, kar so jim ponujali novi časi.

Zapis o dvajsetih in tridesetih letih našega iztekajočega se stoletja je vzet iz pripovedi mojih staršev, tet in starejše sestre Minke.

Mama se je neštetokrat spominjala tistega januarskega dne, ko je šla k poroki. Bila je v beli obleki. Kupila si jo je z denarjem, ki ga je zaslužila kot služkinja. Poročni šopek je imela iz belega teloha.

S poroko se je za mamo začelo težko življenje. Čeprav je pričakovala otroka, svojega prvorojenca, je morala za zaslužkom v tovarno. Dela v tovarni ni bila vajena, zato se je ponesrečila in ostala doma.

Spominjam se maminih besed, ki sem jih ohranila, ker so mi segle do srca. Kdor ni imel zemlje, je bil revež. Moral je delati na poljih posestnikov, ki so mu plačilo skopo odmerjali. Moja stara mama je vse dneve pregarala na tujih njivah. Doma so jo čakali lačni otroci. Ko se je zvečer utrujena namenila domov, je morala prositi za liter moke, da bi skuhala močnik svojim otrokom. Gospodinji se ob zgarani ženi ni omehčalo srce. Revščino je spremljalo poniževanje, ki je bilo najbolj boleče. Pokorščina in ponižnost sta bili revnim privzgojeni, zato so vdano prenašali krivice in ponižanja za drobtine z bogatinove mize.

Tej cankarjanski revščini se je moja mama izognila. Ko je bila stara štirinajst let, je šla služit najprej na kmetijo, nato v Ljubljano in končno v Višnjo Goro k nadučitelju Dermelju. Zaradi njene naravne inteligence, (v šolo ji je bila zaradi revščine pot zaprta), se je odnos gospodinje do nje spremenil, sprejela jo je kot sebi enako, ji zaupala otroke, da je materinsko skrbela zanje. Z njimi je imela stike še po poroki.

29. novembra 1921 se je rodil njen prvorojenec. Krstili so ga za Franceta, 3. decembra je imel god.

Bil izstreljen sem iz gibkih tetiv hrepenenja,
brizgnil sem skozi od sonca nakodrane
dalje,
čeprav sem zaplel se v vse krošnje življenja,
bil sem ubog, bolj ko borovec brez tal je.

Besede, ki poetično odpirajo pot življenju, so privrele iz duše, ko se je France zavedel sebe in sveta okoli sebe, vendar je v njih njegov začetek v vsej polnosti resnice. "Izstreljeni iz gibkih tetiv hrepenenja" prihajamo na ta svet, da ga oblikujemo iz časa v čas po svoji podobi.

In tudi France Balantič je "brizgnil skozi od sonca nakodrane dalje".

Sprejela ga je skrbna mati, grela ga je očetova skrb. Ni ga čakala mehka postelja in topla odeja, ne prostorna soba s svetlimi zavesami, zavetje je našel v toplem materinem naročju, ki je odtehtalo vse razkošje tega sveta. Ker je občutil njeno toplino, se je ogrela njegova duša in se prepustila "od sonca nakodranim daljam".

Dokler je živela dobra atova mama, so

zdržali pod isto streho. Ko je leta 1931 umrla, je oče nagnal sina z družino od hiše. Z bornim imetjem so odšli k Ovcinovim (po domače Gadarjevim), kjer so živeli mamin oče Matija, mamini sestri Lojzka in Rezka ter brat Lojze, ki je bil čevljar. Sosedje so zmajevali z glavami, češ kako more živeti toliko ljudi v tako majhni hiši. A mama, ki ni nikoli obupala, je kmalu našla stanovanje v Novem trgu v hiši, ki je bila last Senicovih. Za plačilo je stregla Alojzu Benkoviču, ki je bil pisatelj in prevajalec.

France je hodil v šolo, prav tako njegova tri leta mlajša sestra Minka. Da so se laže preživljali, je mama kuhala usnjarjem iz bližnje Knafličeve usnjarske tovarne. Bremena, ki so težila starše, so otroka komaj oplazila, njuno otroštvo je bilo vedro, minevalo je v igri z njunimi vrstniki. Med otroki ni bilo razlik, razlike med njimi so delali le učitelji, ki so otrokom bogatih staršev prizanašali z vzgojnimi ukrepi. Učiteljevo strogost so občutili predvsem revni otroci.

France je bil nadarjen učenec. Sošolci se spominjajo njegovih pametnih odgovorov učitelju, ki je prav tako spoznal, da je fant talentiran, zato je mami svetoval, naj ga vpiše v "ljubljanske šole". Mama se je zavedala, da se bo zaradi šolanja otrok povečala denarna stiska. Ata je delal tudi po dvanajst ur na dan, mama se je po svoje trudila. Denarja je primanjkovalo še posebej takrat, ko sta se odločila, da bosta zidala hišo.

Kupila sta svet za Bistrico, kjer je leta 1934 zrasla skromna hiša. To je bil krizni čas, ko hranilnice in banke niso hotele izplačevati prihrankov svojih strank. Tako tudi mama ni mogla dobiti svojega denarja iz kamniške hranilnice. V najtežjih razmerah jima je le uspelo zgraditi dom, da so se izselili iz najemniškega stanovanja.

Leta 1935 sem se rodila v novi hiši kot tretji in zadnji otrok v Balantičevi družini. Bili smo trije. France je obiskoval klasično gimnazijo v Ljubljani, Minka je hodila v Mekinje v uršulinsko šolo. Mama je hotela dati svojim otrokom največ, in to je izobrazba. Da bi uresničila svoje želje in želje svojih otrok, je bila pripravljena na velike žrtve. Šolanje je bilo povezano s finančnimi sredstvi, ki so bila za delavsko družino prevelik zalogaj. Z atovim denarjem je bilo treba plačevati dolgove od hiše, šolnino in stanovanje za Franceta v Ljubljani, obleko in hrano ter šolske potrebščine, in še Minkino šolanje. Kolikokrat je mama jokala v strahu, da ji bodo prodali hišo, ker ne bo mogla poravnati vseh dolgov. Ata se je jezil na sina, ki je hodil v šolo, namesto da bi služil denar v tovarni.

Ob spominih na tiste čase se je mama pogosto ustavljala. V stiski, ki jo je doživljala zaradi pomanjkanja, ni mogla mimo krivic, ki so zagrenile življenje.

Med sivimi zidovi mladih let
ležijo zakopani žalostni spomini.

Balantičeva družina: mama s Francetom in Minko, stara mama (očetova mati), oče s sestro Rezko

Otroci smo zbežali v glubo noč,
ljudje so vžgali v čelo nam obroč,
da bo berače vsakdo brž spoznal.

Verzi so iz Balantičeve pesmi Zaznamovani. Njen naslov sem izbrala tudi za svoje videnje pesnikovega časa in njegovega udejanjanja v njem. Pesem je iz cikla Na blaznih poteh in sodi med najzgodnejše Balantičeve ohranjene pesmi. Njena sporočilnost me obvezuje, da spregovorim o njih, ki jih pesem zadeva. Cikel Na blaznih poteh je pesnik prvega poslal v javnost, in sicer v revijo Mladika, vendar ga niso objavili, ker je imel "preostro socialno noto". (France Pibernik)

... ljudje so vžgali v čelo nam obroč,
da bo berače vsakdo brž spoznal.

Takrat so na Slovenskem krojili politiko klerikalci in liberalci, porajala se je komunistična partija, ki je po vzoru sovjetskega komunizma zaradi nasprotij med bogatimi in revnimi začela pridobivati pristaše med socialno zapostavljenimi sloji.

Kako ne bi "zaznamovani", ki so jim na čelo vžgali znamenje "beraštva", prisluhnili ideji komunizma? Mnogi kristjani so s polnimi usti krščanskega usmiljenja z miloščino reševali bedo revnih v strahu, da se kup njihovega bogastva ne bi zmanjšal.

Tudi pesnikov oče je bil delavec, vendar ga komunistične ideje, ki so se širile med delavci, niso prepričale. Obdržal je svojo vero in svoje prepričanje. Prav tako mama. V obeh je bila vera globoko zasidrana. Božjega nauka, ki sta ga sprejemala od Cerkve, nista nikoli merila po ljudeh. S krščanstvom, ki so ga oznanjali z besedo in zanikali z dejanji, ju niso zmedli. S strahom

sta spremljala dogodke v svetu, ko sta iz revij in časopisov (Slovenec, Bogoljub, Domoljub) izvedela za strah vzbujajoči pohod komunizma. Tudi France je znal ločiti zrnje od plev. Ideja, ki so jo širili komunisti, je bila zanimiva za tiste, ki so občutili kapitalistične družbene odnose, vendar ni bila sprejemljiva za vse, ker so jo zmaličili z duhovnim terorjem njeni brezbožni pristaši.

Med revolucijo v drugi svetovni vojni so komunisti pokazali svoj pravi obraz v boju za oblast in so po vojni kot zmagovalci krvavo okronali svojo zmago z zločini nad tistimi, ki niso bili z njimi.

Med mnogimi, ki so bežali, da so si ohranili golo življenje, je bil tudi Jože Vombergar, pisatelj. Leta 1988 mi je prišla pod roke publikacija Meddobje, XIII, 1982–3 (izhaja v Argentini). Prebrala sem črtico Jožeta Vombergarja z naslovom Moj birmanec, ki pripoveduje o otroštvu mojega brata, pesnika Franceta Balantiča. Pisatelj je bil njegov "nadomestni" birmanski boter.

"Revček je iz ene najubožnejših družin v Novem trgu in Kamniku sploh. Sosedov Tomanovih ..." Tako piše Jože Vombergar. (Bil je poročen z Benkovičevo Marjanco - Tomanovo. *Tomanovi so bili posestniki v* Novem trgu.) Čeprav je to literarni prikaz naše družine, sem ga sprejela z bolečino, ki nas je z revščino zaznamovane spremljala, dokler ni z drugo svetovno vojno, ki je terjala toliko žrtev, med njimi tudi našega Franceta, prišlo do drastičnih sprememb.

Rodila sem se pred šestdesetimi leti, zato tudi moj spomin seže v čas pred vojno. Revščine, kakršno je pisatelj Vombergar naslikal v svojih spominih, v našem domu nismo nikoli občutili.

"Ko sem bil eno zadnjih nedelj tu, se je ravno prišel sosed pritožit, da so mu Balantičevi otroci obrali še zelene češnje ob mejnem plotu." Tako obuja spomine pisatelj Vombergar. (Balantičevi otroci. Dva sta bila, France in Minka ...)

Ne morem pisati o otroškem doživljanju tistega birmanskega dne, vem pa samo eno, da se France ni dobro počutil, kajti zavedati se je moral, čeprav je bil še otrok, da mu je vse, revežu, milostno podarjeno.

Ne maram iz vaših mrzlih rok darov,
usmiljenje me prazno peče huje
kakor preziranje bogatih tolp.

Pisatelj nadaljuje: "Pri nas je tako malo lepih dni ... Glas mu je zadrhtel, sramežljivo je povesil glavo. 'Nate, gospod, vzemite šopek! Za vas sem ga nabral.'"

Ne, to ni bil moj brat!

Ko sem prebrala te spomine, sem si želela, da bi pisatelju Jožetu Vombergarju položila šopek rož na njegov grob v daljni Argentini kot dokaz, da revščina, ki jo je videl skozi stekla okrašenega avta svoje tete, *ni bila taka, da Balantičevi otroci niso lačni* kradli sosedovih zelenih češenj, da jih oče ni tepel in da mati ni jokala zaradi njih ... bolelo je le zaničevanje, poniževanje in prevzetnost bogatih.

Epilog

Z Zaznamovanimi odpiram poglavje naše preteklosti, ki se kot reka preliva v sedanjost z vsemi znamenji minljivosti. Grenkobi, ki se jasno kaže v mojih besedah, je ime revščina. Nekoč je bila najpogostejše literarno

Balantičeva družinska hiša ob Kamniški Bistrici

sporočilo slovenskih pisateljev in pesnikov. Brez nje ne bi imeli Cankarja, Murna, slovenska "moderna" bi izgubila svoj čar. Z njo so zaznamovali tudi pesnika Franceta Balantiča. Ne očitam, ne moledujem, ne sprašujem in ne iščem odgovorov. Želim le pokazati resnico, ki je samo ena.

Najzgovornejša je pesnikova beseda, ki sega najgloblje v človekovo zavest. V njej najdemo resnico, ki nas zavezuje.

Povojna generacija ljudi pozna predvsem "komunistično" resnico o preteklosti. Marsikaj, kar so imeli komunisti za svojo doktrino, najdem v svojem razmišljanju. (Bogati posestniki, revni bajtarji, lačni otroci ter zgodbe o izkoriščanju ...) Ali moremo mimo teh dejstev?

Druga svetovna vojna. Revolucija. Partizani in domobranci.

Sredi vojnega meteža se je znašla tudi naša družina. S starši in sestro smo bili v Kamniku, brat France je odšel po preboleli težki pljučnici v Ljubljano, ki je bila pod Italijani. Občutili smo nemško okupacijo, Italijani so Franceta odpeljali v Gonars v taborišče. Ko se je vrnil, se je pridružil vaškim stražam, ki so branile dolenjske in notranjske vasi pred partizanskimi represalijami.

Iz otroštva, ki je ostalo zapisano v spominih pesnikovih najbližjih, se je nenadoma znašel mlad in neizkušen sredi brezobzirnega boja, sredi revolucije, ki je na začetku prikrito, kasneje pa vedno očitneje kazala svoje cilje.

Pesnik France Balantič je dozoreval v iskanju poti, po kateri bi se povzpel do smisla svojih idealov. Ni se obotavljal pri odločitvi, komu naj se pridruži. Njegova krščanska naravnanost, ki je ustrezala njegovi občutljivi pesniški naravi, ga je odvrnila od komunizma. Vedel je že takrat, da diktatura, čeprav proletariata, nima nobene perspektive. Vsako nasilje, v kateremkoli imenu, rodi nasilje, ki vodi v propad družbenega sistema. Zaradi najstrašnejše zmote, ki jo pozna človeštvo, je ugasnilo življenje mladega pesnika, a prižgala se je njegova bakla, ki še vedno gori ... V njenem soju vidimo pesnikovo otroštvo, ki je minevalo v idiličnem svetu ob Bistrici pri skrbnih starših, mladost in šolanje na klasični gimnaziji v Ljubljani, ko se je kot vagonar vozil s kamničanom in doživljal najlepše trenutke s svojimi vrstniki, Franceta domobranca ter njegovo tragično smrt v goreči Krajčevi hiši v Grahovem na Notranjskem.

Pesnikova usoda se nadaljuje v petdesetletnem molku, ko se o njem ni smelo ne govoriti ne pisati, ker je padel na "nepravi strani". Dokler ni prišlo leto 1990. Slovenska pomlad je v samostojni Sloveniji odstrla zaveso molka in krivic.

Pesnik France Balantič se je vrnil v svoje rodno mesto. V Novem trgu pod lipo, kjer se je kot otrok igral, stoji njegov spomenik, umetnina slovenskega kiparja Draga Tršarja, ki ga je umestil med lesene podboje vrat s plameni, ki kažejo tragično pesnikovo usodo. Njiv in travnikov ni več. Hiše mogočnih posestnikov so se zgrbile vase, njihovi razpadajoči zidovi nemo strmijo v svet, ki se spreminja z rodovi, ki prihajajo.

SUMMARY

The time in which the poet France Balantič lived, was marked by a special social feature which is clearly seen in his poems.

"The stigmatized" were accepting their destiny as a fate, rewarding them some time in the future. Their spiritual balance enabled the poet to remain faithful to his principles.

His poetry is a lyric piece of art in which we can find the "stigmatized" witnesses of events, which have fatally been prolonged into the present.

Tone Cerer
leta 1948

Zlata leta plavalnega športa v Kamniku

Janez Majcenovič

I. UVOD

Janez Majcenovič,
prof. matematike,
Kovinarska 23 a,
1241 Kamnik

V letih po II. svetovni vojni so se prebivalci Kamnika in okolice kopali v "mrzli" Bistrici, "topli" Nevljici in v malem bazenu kopališča Neptun, ki je bil zadnji ostanek turistične in zdraviliške tradicije kamniškega "kurhausa".

Danes si težko predstavljamo, da je bil na sotočju Bistrice in Nevljice rajski kotiček, kjer je bil pravi, dobrih 14 m dolg bazen s toboganom. Za predmestne in kmečke otroke je bil praznik, če so kopanje na Titanovem jezu, za Nevljico in v tolmunih potokov lahko zamenjali za plavanje v bazenu, kjer so potekali tudi pomembni plavalni troboji Šutna : Mesto : Graben in kjer je bila po sezoni v izpraznjenem bazenu plesna prireditev kamniških športnikov.

Ob tem malem bazenu so se začeli zbirati fantje in dekleta, ki so želeli pravilno plavati v različnih slogih in tudi – tekmovati! Zbirati so se začeli ob Tonetu Cererju, ki je bil živa legenda kamniškega, slovenskega in jugoslovanskega plavanja. Simpatični plavalec je imel za seboj dve olimpiadi (Berlin 1936, London 1948), evropska prvenstva v plavanju (London 1938, Monte Carlo 1947, Dunaj 1950), balkaniade in druga pomembna tekmovanja. Tone Cerer ni bil le uspešen tekmovalec z vrhunskimi rezultati, odličnimi uvrstitvami, kolajnami in rekordi; pokazalo se je, da je bil tudi sposoben trener in uspešen organizator.

V letu 1950 ni nihče pričakoval, da bo Tone Cerer uspel razviti kamniško plavanje in ga pripeljati v sam vrh slovenskega in jugoslovanskega plavanja.

Zlata leta kamniškega plavanja (1953, 1954, 1955) so neločljivo povezana z delom organizatorja, trenerja in tudi aktivnega tekmovalca, ki je svojo enaindvajsetletno plavalno kariero sklenil v krogu kamniških plavalcev. Le-te je navdušil za plavanje, treniral jih je in vodil ter vzgajal v najboljšem pomenu besede v dobre športnike in poštene ljudi.

Vse to je dosegel z lastnim zgledom, discipliniranim in vestnim treningom, s požrtvovalnostjo in spretnostjo pri vodenju gradnje kamniškega kopališča z olimpijskim bazenom in ne nazadnje: tudi ko je "pihnil" v spirometer (pravzaprav so morali prinesti dva spirometra!) 8 litrov in pol zraka ...

Tone Cerer je že leta 1934 veliko pripomogel, da je takratni Plavalni klub Kamnik zmagal v Radovljici na prvenstvu ljubljanske podzveze. Na "športnem" kopališču, ki so ga v kolenu struge Nevljice zgradili v letih 1931 in 1932, se je Tone Cerer razvijal v plavalca prostega sloga. Tako kot Tarzan v filmih, s(m)o rekli! Pred omenjenim prvenstvom je "za vsak" primer poskusil, kaj zmore v prsnem slogu. Bil je presenečen nad dobrimi rezultati. Še bolj so bili presenečeni drugi, ko je "kravlist" Cerer zmagal tudi v prsnem slogu, kjer je kmalu postal najboljši slovenski in jugoslovanski plavalec.

V letu 1935 je Tone Cerer nadaljeval svojo plavalno kariero v ljubljanskem plavalnem klubu Ilirija, ki je nadarjenemu plavalcu omogočila nadaljnji razvoj. Uspešno je preživel delitev prsnega sloga na klasično prsno plavanje ("po žabje") in na "metuljčka", ki

se je kasneje spremenil v "delfinov" slog.

Kljub uspehom, ki jih je dosegel kot tekmovalec in tvorec kamniškega plavalnega čudeža, Tone Cerer pri svojem delu ni dobil prave podpore in razumevanja. Umaknil se je, sedaj živi v ZDA in **še vedno** tekmuje (roj. 30. 10. 1916) v veteranskih vrstah, kjer osvaja prva mesta in postavlja svetovne rekorde v svoji starostni kategoriji.

Tone Cerer se rad vrača v rodni Kamnik, ne skriva pa žalosti, ker njegovo veliko delo ni obstalo in se razvijalo, saj je veliko pomenilo za poznavanje in ugled mesta Kamnika.

Škoda, da nimamo strokovne monografije o tem velikem kamniškem športniku in njegovi "plavalni sekciji". Tone Cerer, ki bo letos dopolnil 80 let, bi bil lahko Kamniku v ponos kot častni občan. To pa je že druga zgodba.

Zaton kamniškega plavanja sovpada s časom, ko so morali vse organizacije voditi "preverjeni kadri". Teh med kamniškimi plavalci, kjer so prevladovali šolarji in študentje, ni bilo. Podobne procese so v Kamniku preživljali v gospodarstvu, kulturi in drugod. Pravzaprav so bile obsojene na smrt dejavnosti (kovaštvo, usnjarstvo ipd.), ki so imele v mestu stoletno tradicijo, z delom so morali prenehati Narodna čitalnica in druga društva, ki so bila obremenjena z dediščino narodnobuditeljske in meščanske dobe; ugasnili so tudi "novi" pevski zbori in igralske skupine, ki so s svojo kvaliteto prerasli lokalne okvire in s tem tudi duhovno obzorje takratnih veljakov. Zato je treba dati posebno priznanje tistim, ki so z zdravo trmo kljubovali nenaklonjenim družbeno-političnim razmeram, nadaljevali delo in dosegali lepe uspehe (npr. odbojkarji v športu, Prvo slovensko pevsko društvo Lira in drugi). Po več desetletjih lahko ugotovimo, da se je plavanje v Kamniku hitro razvilo in dvignilo (pre)visoko; to je bil komet v slovenskem in jugoslovanskem prostoru, ki je zažarel in po nekaj letih ugasnil.

Strokovna raziskava o vzrokih in okoliščinah pri vzponu in propadu kamniškega plavanja bo lahko razjasnila marsikaj; ostala pa bo izjava enega od plavalcev, ki je s prizadetostjo parafraziral "Goriškega slavčka": *Ah, strli so naše plavuti …*

II. LETA RASTI 1950–1952

Plavalna sekcija Sindikalnega športnega društva Kamnik (SŠD Kamnik) se je ustanovila na iniciativo Toneta Cererja, ki je na ustanovnem občnem zboru 6. junija 1950 prevzel mesto načelnika sekcije. V upravnem odboru so bili še podnačelnik in tajnik Ivo Kordaš, blagajnik Vid Koželj, propagandista Aleš Koželj in Milan Windschnurer ter gospodar Franci Vavpetič.

V prvem letu so plavalci utrjevali znanje posameznih slogov in priredili več tekmovanj v domačem bazenu, ki je bil dolg 14 metrov in nekaj centimetrov. Na progah 56 m, 100 m, 400 m in z različnimi štafetami so člani plavalne sekcije dosegali svoje rezultate, borbenost in poznavanje različnih slogov. Prvo pomembno tekmovanje je bilo slovensko prvenstvo plavalnih klubov II. kategorije, ki je bilo 29. in 30. julija 1950 v Konjicah. Svoje prvo srečanje z velikim bazenom so uspešno prestale kamniške plavalke s solidnimi uvrstitvami in med moškimi Ivo Kordaš, ki je med "drugokategorniki" postal slovenski prvak na 100 m prsno.

Za leto 1950 je bilo treba izpolniti "izveštaj" (poročilo) v cirilici. V Beogradu so lahko prebrali, da:

- je načelnik in trener Tone Cerer nameščenec, star pa je 34 let,
- gospodar Franci Vavpetič skrbi za dva vaterpolo gola brez mrež in nekaj kapic,
- gostuje Plavalna sekcija na kopališču Neptun, ki je last Telovadnega društva Partizan.

Še pred ustanovitvijo Plavalne sekcije in tudi potem je nad kamniškimi plavalci "skrbno bdela" Plavalna zveza Slovenije in jih opozarjala:

- naj se z vsemi silami vključijo v predvolilno kampanjo za volitve v zvezno skupščino FLRJ (23. 6. 1950),
- naj brez posebne odobritve ne "trošijo" papirja za plakate,
- naj plačajo 200 din, če hočejo biti registrirani.

Zanimivo pričevanje o takratnem delu in izrazju je okrožnica, ki poziva "vse plavače na obvezni stoping 23. 7. 1951 ob 18. uri". Napotki trenerja so bili naslednji:

- Vsakomur priporočam, naj odplava v dopoldanskem času 200 m!
- 2 uri pred stopingom naj se vsak malo izplava, nakar naj počiva v senci!

S preselitvijo na novo kopališče ob Nevljici, ki je bilo v letu 1951 "že precej zgrajeno", so dobili kamniški plavalci priložnost za treninge in tekmovanja v bazenu olimpijskih dimenzij. Voda je bila res bolj hladna, zato pa je bilo vroče kamniško občinstvo, ki je od vsega začetka spremljalo uspehe in razvoj "svojih" plavalcev. S sodelovanjem v mladinski delovni brigadi, ki je pomagala graditi kopališče, je v plavalcih rasel čut odgovornosti do objekta, ki so ga naslednja leta skrbno vzdrževali in ohranjali. Dokončne ureditve kopališča ta generacija v času svojega aktivnega sodelovanja v Plavalni sekciji ni dočakala. Ozkost, nerazumevanje in brezbrižnost kamniških vladajočih struktur so bili vzrok, da je ostalo kamniško kopališče v dobi največjih uspehov nedokončano.

V letu 1951 je Tone Cerer pokazal, kaj je resno delo v pravem bazenu. Vse tisto, kar je pridobil pod vodstvom najboljših trenerjev v PK Ilirija in državni reprezentanci, je Cerer posredoval svojim varovancem. Za to je žrtvoval ves prosti čas.

Na treningih in tekmah so se pridružili tudi veterani iz predvojnih časov. Predsednik SŠD Kamnik, dostojanstveni sodnik Rajko

Svetek, je z odličnim rezultatom na 50 m prosto pokazal, kako so včasih plavali pri ljubljanski Iliriji, predvojni kamniški mladinec Demeter Sadnikar je potrjeval sloves kamniških "šprinterjev". Plavalno šolo preteklosti je predstavljal učitelj Stane Pogačnik in učil otroke (s)plavati in skakati v vodo.

Resno in strokovno delo v kamniškem bazenu in ob njem je dalo prve rezultate. Izoblikovala se je vrsta plavalk in plavalcev, ki je bila kos skrajšanemu programu slovenskih ligaških tekmovanj. Uveljavili so se tudi vaterpolisti in dosegli prve zmage z bolj izkušenimi nasprotniki. S pomočjo kamniških športnih delavcev je zaživel tudi sodniški zbor, ki je s časomerilci in ostalimi sodelavci tudi organizacijsko izpeljal posamezne prireditve.

Omeniti je treba dvoboj s Plavalnim klubom Železničar iz Ljubljane, ki je s svojim drugim moštvom odločil srečanje v svojo korist. V dvoboju s Plavalnim klubom Prešeren iz Radovljice pa so zmagali Kamničani.

Pri moških so še prevladovali starejši plavalci Igor Detela, Ivo Kordaš, Aleš in Vido Koželj, Franc Lamberšek, Dušan Slatinšek, Janez in Jernej Stele in še nekateri.

Prihod nove generacije sta uspešno napovedala Janez Bogataj in Vlado Zrimšek. Pri ženskah so tvorile jedro Marija Auersperg, Mara Dolinšek, Nada in Nika Pogačar ter Mimi Vavpetič.

Plavalna zveza Slovenije je spremljala razvoj plavanja v Kamniku, skrbeti pa je morala tudi za naslednje:

- da bodo plavalci spodobno proslavili 10. obletnico ustanovitve OF,
- da bodo plavalni klubi čimprej poslali 10 % zbrane članarine, od tega mora skoraj polovico dobiti osrednja zveza v Beogradu,
- klubi naj ne pretiravajo s potrdili, ki "trenirajoče" člane oproščajo od delovnih akcij.

Organizatorji tekmovanj so poskrbeli za večerjo in prenočišče, gostje so morali prinesti odeje s seboj.

V pričakovanju, da bo kamniško kopališče dobilo skakalno desko, je Ivan Jakopec pripravil navodila za "suhi" trening skakalcev v vodo.

V letu 1952 sta novozgrajeni stolp in kvalitetna skakalna deska zares omogočila delo in napredek skakalcem, ki jih je Plavalna sekcija potrebovala za ligaška tekmovanja. Velika pridobitev je bila lesena tribuna za 500 gledalcev. To darilo Plavalne zveze je še bolj privabilo kamniško občinstvo, ki je z množičnim obiskom moralno in materialno podpiralo razvoj plavalnega športa. Pri plavalcih in občinstvu se je uveljavilo športno gledanje Toneta Cererja, da je treba ceniti resno in pošteno delo; priznanje zaslužijo rezultati in športna borba. Vsem je privzgajal *odpor do kakršnekoli "kuhinje"*, ki *jo je sam doživljal v jugoslovanskem prostoru.*

Začetek sezone je bil v znamenju dvoboja z renomiranim plavalnim klubom Villacher-sportverein iz Beljaka. Prvo mednarodno tekmovanje v zgodovini kamniškega plavanja je bilo za kamniške plavalce in občinstvo *nekaj novega. Začutili so čar zdravega* športnega boja, saj so se morali gostje iz Koroške za pričakovano zmago pošteno potruditi.

V letu 1952, tako kot v prejšnjem letu, slovenskih prvenstev v plavanju ni bilo. Večji poudarek je bil namenjen razširjenemu ligaškemu tekmovanju, kjer je Plavalna sekcija sodelovala v III. razredu. Kamničani so dosegli dve prepričljivi zmagi s Plavalnim klubom Rudar iz Trbovelj in dva poraza z II. moštvom PK Železničar iz Ljubljane.

Poročila iz leta 1952 govore o uspešnem klubskem prvenstvu, kjer so dobri rezultati potrdili uspešnost "Cererjeve šole". Mnogi starejši tekmovalci so prevzemali naloge organizatorjev, sodnikov in časomerilcev. Uveljavila se je mlada in perspektivna skupina plavalk in plavalcev, ki so ji strokovnjaki napovedovali bleščečo prihodnost. Dobre rezultate kamniških plavalcev najdemo v slovenskih lestvicah najboljših in imena Marija Auersperg, Fanči Škofic, Stane Šnabl, Mimi Vavpetič, Vlado Zrimšek postanejo znana širši slovenski javnosti.

Iz ohranjenih dopisov Plavalne zveze Slovenije razberemo, da je vodstvo slovenskega plavanja:

- omogočilo mednarodno tekmovanje v Kamniku in podarilo leseno tribuno,
- bilo zadovoljno z delom Iva Kordaša pri plavalni šoli, ki je bila za zgled vsem ostalim plavalnim šolam.

Plavalna zveza je toplo priporočala sodelovanje pri *izvenarmadni vzgoji mladine*, precej skrbi je posvetila tudi zbiranju članarine in odvajanju ustreznih deležev v Ljubljano in Beograd.

Predsednik SŠD Kamnik Milan Trpinc je v tem času podpisoval potrdila, ki so "odvezala" aktivne tekmovalce sodelovanja v mladinskih delovnih brigadah. Posredovati je moral tudi pri pridobivanju štipendij in delovnih mest, ki so omogočala članom sekcije nadaljnje sodelovanje pri treningu in na tekmovanjih.

Na oglasni deski Plavalne sekcije je bilo (med drugim) strogo naročilo:

- gospodarja Lado Dobrovoljc in Aleš Koželj naj pripravita tekmovalne proge in gole za vaterpolo,
- referent za vaterpolo Marjan Kordaš naj pripravi: vaterpolo žogo, kapice za igralce, piščalko in zastavico.

Velik problem je bila žoga za vaterpolo, ki je takrat ni bilo mogoče kupiti v naših trgovinah. Kamničanom je žogo posodil PK Ilirija. Aktualne so bile prošnje za dovoljenja, ki so omogočila prevoz s tovornjakom, pod obvezno "plahto" in na lesenih klopeh (če so sploh bile!). Dopis iz Radovljice je Kamničanom grozil s sodiščem. Za mednarodno srečanje so si izposodili avstrijsko zastavo in je niso vrnili. Red pač mora biti!

III. ZLATA LETA 1953–1955

V letu 1953 je kamniški plavalni šport zaživel v vsej polnosti. Tone Cerer se je vrnil v Kamnik tudi kot tekmovalec, za "svojo" plavalno sekcijo je uspešno tekmoval v metuljčku, prsnem in prostem slogu, igral vaterpolo in plaval v štafetah. Na 18 let njegovega plavanja pri PK Ilirija (vmes je ta plavalni klub nosil ime Udarnik in Enotnost) so spominjali mnogi slovenski in jugoslovanski rekordi.

Začelo se je z uspehi s slovenskih mladinskih prvenstev v plavanju (3. mesto) in vaterpolu (2. mesto). Najbolj odmevno je bilo 2. mesto na slovenskem članskem prvenstvu v plavanju, ki je bilo v Kamniku od 21. do 23. 8. 1953. Mlada kamniška ekipa je ob izdatni pomoči Toneta Cererja dosegla več, kot so pričakovali optimisti. Ob Tonetu Cererju, ki je zmagal na 100 m prsno, 100 m metuljček, 200 m prsno, 200 m metuljček in bil udeležen pri dveh drugih mestih v moških štafetah, so se odlični trojki Janez Bogataj, Stane Šnabl in Vlado Zrimšek pridružili še Maks Bergant, Roman Dobrovoljc, France Pucelj in drugi. V ženski vrsti pa so bile uspešne zlasti Marija Auersperg, Mimi Vavpetič, Fanči Škofic in Mara Dolinšek. Kamniško občinstvo je navdušeno spremljalo predtekmovanje in finalne borbe, kamor so se med najboljših osem uvrstili tudi borbeni Kamničani, celo po štirje ali pet!

Še bolj navdušeno pa so ljubitelji plavanja sledili dvobojem v II. slovenski ligi v plavanju, vaterpolu in skokih v vodo. V zahtevnem programu so poleg prej imenovanih in neimenovanih udeležencev slovenskih prvenstev morali priskočiti na pomoč starejši tekmovalci in tudi tisti, ki so šele začenjali svojo plavalno pot.

Ob skakalnem stolpu in deski so skakalci v vodo urili spretnost, eleganco in pogum. Jana Bručan, Ivan Jakopec, Marinka Janič, Janez Mrak, Vano Simončič, Bojan Šlegl in še nekateri so orali ledino ...

Kamničani so s prvim mestom v II. slovenski ligi dosegli velik uspeh. Kranj in Bled sta bili plavalni središči z daljšo tradicijo in zlasti za PK Mladost (prej PK Železničar) iz Kranja je bil to hud udarec.

Pregled deseteric najboljših slovenskih plavalcev za leto 1953 je zanimiv zato, ker so kamniški plavalci zasedli dobro petino vseh mest.

Ob vsem tem je uspešno delovala plavalna šola, v okviru možnosti se je dograjevalo kopališče, mnogo težav je bilo povezanih s (pre)hitrim napredkom Plavalne sekcije.

Iz zapisnikov Plavalne zveze lahko zvemo:
- da bo Športna zveza Slovenije prispevala za dograditev kamniškega kopališča 100.000 din; gradbeni odbor je zaprosil za 500.000 din;
- veliko problemov je bilo tudi s klubi, ki se niso držali dogovorjenih terminov; tudi v Kamniku so plavalci in polna tribuna zastonj čakali na goste iz Kranja, ki enostavno niso prišli;
- v uradnih dopisih se "Smrt fašizmu – svoboda narodu" sme nadomestiti s pozdravom "Vse za šport!"
- da razumejo kamniške prošnje in zahteve po poklicnem trenerju, ki bi razbremenil Toneta Cererja, vendar rešitve ne vidijo.

S problemom zaposlitve plavalnega trenerja so se ukvarjali tudi kamniški komiteji in podobni "forumi", ki so zadevo odložili. Odložili so tudi investicijo v filtrirne naprave za čiščenje vode v bazenu.

Statistično poročilo pove, da je bilo v letu 1953 registriranih 43 plavalcev in 12 plavalk. Vsi so se morali udeležiti klubskega prvenstva v lepih septembrskih dneh, večkrat so morali v vodo tudi funkcionarji. Bilo je lepo, napeto in zanimivo; vse je dokumentirano v uradnem zapisniku.

V letu 1954 so "pristojni" (Plavalna zveza Slovenije, novinarji ipd.) uvrstili Plavalno sekcijo SŠD Kamnik med vodilne slovenske klube. Veliko priznanje je bilo, da so Kamničani lahko šli v zahtevno slovensko-hrvaško ligo in da je Plavalna zveza Jugoslavije zaupala mladi sekciji organizacijo državnega mladinskega prvenstva. Vodstvo kamniških plavalcev je upalo, da bo mogoče zaradi vsega tega rešiti najbolj boleče zadeve: dograditev kopališke stavbe, ureditev filtrirnih naprav, okolice bazena in najnujnejših prostorov za plavalce, predvsem pa – dobiti profesionalnega trenerja. Upanje je bilo zaman, pomoči za rešitev navedenih problemov ni bilo od nikoder; še za dotacijo, ki jo je Plavalna zveza Jugoslavije obljubila organizatorju državnega mladinskega prvenstva v plavanju, je bilo treba moledovati dve leti.

To prvenstvo je bilo od 3. 7. do 1. 8. 1954, pri organizaciji so poleg članov Plavalne sekcije sodelovali člani ostalih sekcij in vodstvo SŠD Kamnik. Glede na pomen, zahtevnost in številnost nastopajočih je prireditev presegala vse dotedanje prireditve v Kamniku.

Priprave za sprejem, namestitev, prehrano in vse ostalo je načrtoval in vodil Tone Cerer, ki je izkušnje s številnih velikih tekmovanj prenašal na svoje sodelavce. Ti so vzorno poskrbeli za preko 200 tekmovalcev in 50 spremljevalcev iz vseh jugoslovanskih republik. V informacijskem središču, ki je delovalo vse dni prvenstva, so gostje in tudi novinarji dobivali potrebne informacije. Poseben problem so bili prevozi iz dijaških domov, internatov in drugih prenočišč. Izkoristiti je bilo treba vse kapacitete od Duplice do Mekinj, ker v Kamniku samem drugih prenočitvenih možnosti ni bilo in jih še danes ni. Za normalen potek samih tekmovanj je skrbel 30-članski zbor sodnikov in časomerilcev. Tone Cerer je moral poleg organizacijskega dela po trenerski in psihološki strani voditi "svoje" plavalke in plavalce.

Zmagovalec na državnem mladinskem

prvenstvu za leto 1954 je bil PK Jadran iz Splita, ki je zbral 179 točk. Med 17 klubi so Kamničani zasedli 6. mesto s 44 točkami in bili najboljše slovensko moštvo. Na prvenstvu je nastopilo 16 kamniških plavalcev; večina od njih se je uvrstila v finalna tekmovanja. Najbolje se je odrezal Vlado Zrimšek, ki je postal državni mladinski prvak na 200 m prsno; na 200 m metuljček je bil drugi. Postal je slovenski mladinski rekorder in član državne mladinske reprezentance. Presenetila je tudi kamniška štafeta 4 x 100 m mešano, mladinci Janez Bogataj, Roman Dobrovoljc, Vlado Zrimšek in Stane Šnabl so si priborili 2. mesto v hudi konkurenci. Dragocene točke so osvojili še Janez Bogataj na 100 m hrbtno, Marija Auersperg in Tadeja Potrato na 100 m metuljček.

Po uspešnem nastopu ni bilo časa za počitek. Komaj dva tedna sta minila in v Radovljici je bilo slovensko mladinsko prvenstvo v plavanju.

Kamniški mladinci in mladinke so zmagali z veliko prednostjo. Zbrali so 222 točk pred PK Mladost iz Kranja (150 točk); sodelovalo je 7 klubov.

V finalnih bojih so uspešno sodelovali Marija Auersperg, Janez Bogataj, Maks Bergant, Roman Dobrovoljc, France Pucelj, Fanči Škofic, Stane Šnabl in Vlado Zrimšek, ki je zmagal na 200 m prsno in 200 m metuljček; 1. mesto je osvojila tudi štafeta 4 x 200 m prosto – mladinci. Kamničani so imeli v Radovljici še precej plavalcev, ki so že posegali v boj za točke in omogočili, da je Plavalna sekcija naenkrat postavila po dve štafeti.

Na slovenskem članskem prvenstvu v plavanju je zmagala homogena ekipa ŽPK Ljubljana in odvzela PK Iliriji dolgoletni primat. Takrat so mladi plavalci iz Kamnika merili svoje moči z rutiniranimi plavalci ostalih klubov. Kamniške vrste sta okrepila le dva starejša plavalca: Mimi Vavpetič in Tone Cerer, ki je tekmoval le v obeh moških štafetah. Poleg odsotnosti v ženski vrsti so bila za Kamničane usodna registracijska pravila, ki novi kamniški plavalki Majdi Pelan, prej članici PK Ilirija, niso dovolila nastopiti za kamniške barve. Zato 3. mesto, ki so ga Kamničani dosegli na Koleziji, ni bil neuspeh. Trikrat je dosegel 1. mesto Vlado Zrimšek (200 m prsno, 200 m metuljček, 400 m mešano), pri ženskah pa je Fanči Škofic zmagala na 400 m prosto. Več dobrih uvrstitev so dosegli tudi nekateri drugi Kamničani, posebej je treba omeniti drugi mesti obeh moških štafet 4 x 100 m mešano in 4 x 200 m prosto.

Na slovenskem mladinskem prvenstvu na Vrhniki so Kamničani osvojili 1. mesto, ki ga za zeleno mizo niso priznali. Odpadlo je preveč tekem, ker nekatera moštva niso nastopila.

Po organizacijski, materialni in tekmovalni strani je bilo zelo zahtevno sodelovanje v hrvaško-slovenski ligi v plavanju, vaterpolu in skokih v vodo. Tekmovanje je potekalo v dveh enakovrednih skupinah in Kamničani so zasedli 1. mesto v skupini A, kjer so merili moči s klubi iz Karlovca, Maribora in Zadra. Poleg tekmovalcev, ki so sodelovali na naštetih prvenstvih in so se tudi večkrat uvrstili v deseterice najboljših v letu 1954, so v ligaških tekmah morali "garati" za točke še mnogi drugi, pri plavalkah so bile to Cirila Bergant, Mara Dolinšek in Nada Pogačar, med vaterpolisti Vid Koželj, Marko Rode in Bojan Šlegl, pri skokih v vodo sta nepogrešljiva Marinka Janič in Janez Mrak. Natančna analiza zapisnikov tekmovanj iz leta 1954 bi razkrila še vrsto imen, ki so tudi zaznamovala kamniški plavalni utrip.

Zapisniki sej in razni dopisi govore o pomanjkanju denarja ter o vseh težavah, ki so se vlekle iz leta v leto.

S Plavalno zvezo Slovenije in PK Ilirija se je Plavalna sekcija dopisovala v zvezi s prestopom (takrat) najboljše slovenske plavalke Majde Pelanove, ki je želela tekmovati za Plavalno sekcijo SŠD Kamnik, čeprav je vedela za vsestransko kamniško revščino in je zaradi registracijskih določil izgubila sezono.

Zelo oster dopis je zahteval plačilo *četrtine vrednosti razbitega okna v Radovljici*; v spalnici, kjer so prenočevali mladinci PK Ilirija, ŽPK Ljubljana, PK Mladost, Kranj in "čisto nedolžni" so bili zraven tudi Kamničani.

Na propagandnem letaku za državno mladinsko prvenstvo v plavanju so oglasi takratnih kamniških podjetij; zraven je tudi reklama za plavalno šolo, ki nam pove, da je "zdrava mladina največje veselje in jamstvo za lepo bodočnost domovine".

V letu 1955 je prenehala tekmovati generacija slovenskih plavalcev, ki so dolga leta igrali pomembno vlogo v jugoslovanskem plavanju. To je usodno prizadelo PK Ilirija; brez pravega naraščaja je ta klub za dolga leta izgubil stik s slovenskim vrhom. Za krajše obdobje je prevzela vodstvo številčno močna, homogena in perspektivna ekipa ŽPK Ljubljana, ki je delovala v urejenih razmerah. Olimpijska bazena na Koleziji in Iliriji, mali zimski bazen in druge naprave so omogočali normalno delo ljubljanskim plavalcem, vaterpolistom in skakalcem v vodo. ŽPK Ljubljana je imela tudi strokovno usposobljene trenerje, dobre organizatorje, pokroviteljstvo močnega železniškega podjetja in prestolnega mesta, ki je potrebovalo in podpiralo reprezentančni plavalni klub.

Zanimiv in napet boj za drugo mesto v Sloveniji je potekal med plavalci iz Kamnika in Kranja. Ta boj je z majhno prednostjo odločil v svojo korist PK Triglav (prej PK Mladost) iz Kranja. V gorenjski metropoli je imelo plavanje široko kadrovsko in materialno zaledje; vse to in močna družbeno-politična podpora so omogočili izvajanje dolgoročnega načrta, ki je pripeljal v naslednjih letih kranjske plavalce v jugoslovanski, evrop-

ski in svetovni vrh. V Kranju so postopno ustvarjali možnosti za letni in zimski trening, zagotovili so najboljše poklicne trenerje iz množice talentov so zrasli in dozoreli Brinovci, Košniki, Petriči ...

Na podoben način so se kasneje razvila nova plavalna središča v Trbovljah, Krškem, Vevčah in drugod. Marsikje je industrija omogočila ogrevanje vode in s tem podaljšanje plavalne sezone; ob bazenih je začela delati generacija trenerjev, ki je šla skozi potrebne šole in se je s trenerskim delom tudi preživljala.

Teh in podobnih problemov se v Kamniku leta 1955 ni dalo rešiti in Tone Cerer, ki je dobival najvišja priznanja za uspehe v slovenskem in jugoslovanskem plavanju, je ostajal z mlado ekipo sam v ozkih kamniških razmerah. Med člani Plavalne sekcije so prevladovali dijaki in študentje, ki na mnogo stvari niso mogli vplivati; s svojo mladostno zagnanostjo in tekmovalnimi uspehi so segli previsoko, njihov meteorski vzpon se je zato kmalu strmo prevesil navzdol. Zakaj takrat kamniški krogi niso priskočili na pomoč perspektivnim plavalcem, ki so poleg vsega zastonj pomagali pri vzdrževanju nedokončanega kopališča? Morda bi našli odgovore v zapisnikih občinskih, partijskih, sindikalnih in drugih forumov, ki so imeli v rokah "škarje in platno".

Za dolgoročne načrte, ki so predvidevali tudi večletne priprave za uvrstitev najboljših kamniških plavalcev na olimpijske igre v Rimu leta 1960, ni bilo razumevanja.

Tone Cerer se je umaknil iz glavnega odbora SŠD Kamnik in pred začetkom tekmovalne sezone prepustil mesto načelnika Plavalne sekcije mlajšim. Kljub temu pa je (brez honorarja!) še vedno treniral kamniške plavalke in plavalce, igral vaterpolo in plaval v štafetah; brez Cererjeve pomoči bi novi odborniki, sodniki in drugi organizatorji težko reševali probleme, ki sta jih prinašala tekmovalni koledar in kruta vsakdanjost s prazno blagajno.

V začetku tekmovalne sezone je kamniško moštvo dobilo močno okrepitev, pridružila sta se mu odlična plavalka Majda Pelanova, ki je bila večkratna slovenska prvakinja v različnih plavalnih disciplinah (hrbtno, prsno, metuljček), in Marjan Novak, ki je bil med najboljšimi skakalci v vodo v Sloveniji in Jugoslaviji.

Na mladinskem prvenstvu v plavanju se je pokazalo, da Kamničani nimajo prave zamenjave za plavalce, ki so zaradi starosti zapustili vrste mladincev. Na Vrhniki je tako zmagalo mladinsko moštvo PK Triglav pred ŽPK Ljubljana, PS Kamnik itd. V zelo močni konkurenci so dosegli lepe rezultate Marija Auersperg, Roman Dobrovoljc, Fanči Škofic in Vlado Zrimšek, ki je zmagal na 200 m metuljček. Že na tem tekmovanju so pestile Kamničane finančne težave; v primerjavi z ostalimi udeleženci prvenstva so morali varčevati povsod, tudi v prehrani!

Vlado Zrimšek je nastopil tudi na jugoslovanskem mladinskem prvenstvu v plavanju in v Kotoru zmagal na 200 m prsno in bil tretji na 200 m metuljček; s tem je dosegel tudi 10. mesto za svoj klub v ekipni razvrstitvi, prehitel je vrsto imenitnih plavalnih klubov (npr. PK Ilirija in PK Jug iz Dubrovnika).

Slovensko člansko prvenstvo v vaterpolu je prineslo Kamničanom razočaranje. Pričakovali so več, zaradi spodrsljaja v predtekmovanju so dosegli le 5. mesto.

Najbolj napeta in za kamniško športno občinstvo najbolj zanimiva so bila srečanja v hrvaško-slovenski ligi, kjer so se Kamničani pomerili s tekmeci iz Kranja in Karlovca. Zahtevna dvodnevna tekmovanja v plavanju, skokih in vaterpolu so zahtevala velike napore od kamniškega moštva, kjer so morali sodelovati tudi "veterani". Karlovčani Gorenjcem niso bili kos, zato sta morali odločiti srečanji med obema gorenjskima kluboma. Kranjčani so dosegli eno zmago (91 : 89) in en neodločen rezultat (90 : 90) in to je zadostovalo. Oba dvoboja je spremljalo pravo južnoameriško vzdušje.

Člansko prvenstvo Slovenije v plavanju se je odvijalo na novem bazenu v Krškem. Po treh dnevih napetih borb je seštevek zbranih točk prinesel naslednji končni vrstni red: 1. ŽKP Ljubljana (186 točk), 2. Triglav, Kranj (153), 3. Kamnik (150), 4. Ilirija, Ljubljana (56), 5. Branik, Maribor (47), 6. Prešeren, Radovljica (18).

V Slovenskem poročevalcu je 29. avgusta 1955 pisalo: "ŽPK je naša sila. Na drugem mestu sta dve odlični ekipi s podeželja, med katerima je Triglav (Kranj) za las močnejši od Kamnika. V spodnji hiši vedrijo Ilirija, Branik in Prešeren." O tem prvenstvu so takratni časopisi veliko pisali. Res je, da so bile organizacijske težave, protesti in druge zadeve, ki so jih v kraju brez plavalne tradicije težko reševali. Bile pa so tudi lepe športne borbe in vrsta dobrih rezultatov. Mnogo so jih dosegli Kamničani, čeprav se jih je med finaliste uvrstilo le deset! Tekmeca iz Ljubljane in Kranja sta imela v finalnih bojih precej večje število plavalcev. Končna odločitev je dejansko padla na koncu tekmovanja v ogorčeni borbi moških štafet 4 x 200 m prosto. ŽPK Ljubljana si je prednost v točkah nabral že prej, zato je bila toliko bolj napeta borba med štafetama Triglav I. in Kamnik, kamniški plavalec Stane Šnabl je v silnem finišu zmagal in dobljene točke "bi morale" zadostovati za 2. mesto v skupni razvrstitvi. Zadevo je v korist Kranjčanov obrnila štafeta Triglav II., ki je nepričakovano osvojila 3. mesto in "tistih nekaj točk" je zadostovalo. V časopisih in na Plavalni zvezi Slovenije so precej časa obravnavali razloge za izredno slabo uvrstitev in rezultat štafete ŽPK Ljubljana I, ki je omogočila štafeti Triglav II boljšo uvrstitev in "usodne" točke. Ob uradni razlagi, da je šlo za nerazpoloženje in utrujenost, so nekateri namigovali na mlado ljubezen, ki je ravno takrat "razsajala" med plavalci ljubljanske štafete in brhkimi

plavalkami iz Kranja.

Kamniška ekipa je imela dobre in borbene plavalce, le premalo jih je bilo! Kamniški tekmeci so lahko uspešno "taktizirali" in to se jim je mnogokrat izplačalo.

Zato pa je uspeh, ki so ga dosegli Marija Auersperg, Janez Bogataj, Tone Cerer, Roman Dobrovoljc, Majda Pelan, Tadeja Potrato, Fanči Škofic, Stane Šnabl, Mimi Vavpetič in Vlado Zrimšek, vreden pozornosti in priznanja. Uvrstili so se v finale, uspešno tekmovali kot posamezniki in v štafetah in zbrali 150 točk. Majda Pelan je pri ženskah osvojila prvi mesti na 100 m hrbtno in 400 m prosto. Janez Bogataj, Tone Cerer, Stane Šnabl in Vlado Zrimšek so zmagali v moški štafeti 4 x 200 m prosto. Omenjena deseterica je zasedla dobro šestino vseh mest na lestvicah najboljših slovenskih plavalcev v letu 1955.

Kamničani so tekmovali še na dveh državnih prvenstvih. V Zagrebu je bilo člansko prvenstvo v skokih v vodo. Marjan Novak je bil v hudi konkurenci sedmi v skokih s 3-metrske skakalnice, klubu pa je priboril šesto mesto v skupni uvrstitvi.

Na državnem članskem prvenstvu v plavanju je Majda Pelanova dosegla dve peti mesti (100 m hrbtno, 100 m metuljček). V finale se je dvakrat uvrstil tudi Vlado Zrimšek (200 m prsno, 200 m metuljček). Med 21 klubi iz vse države je Kamnik zasedel 13. mesto.

Statistika za leto 1955 pove, da je bilo v Plavalni sekciji 60 plavalcev in 21 plavalk.

V tem letu je Plavalno zvezo Slovenije in glavni odbor SŠD Kamnik zelo zaposlovala organizacija parade v počastitev 10. obletnice osvoboditve Ljubljane. Kar 20 kamniških plavalcev je v nedeljo 3. julija 1955 strumno korakalo po ljubljanskih ulicah. Oblečeni so bili v sive hlače in bele srajce.

Plavalna zveza Slovenije je organizirala več tečajev za voditelje plavalnih šol, plavalne sodnike, sodnike za vaterpolo ipd. Med udeleženci je bilo več Kamničanov.

Fanči Škofic in Mimi Vavpetič sta z ekipo PK Ilirija sodelovali na mednarodnem srečanju na Bavarskem. Uradna zahvala je dokaz, da sta dobro plavali in sta pravočasno vrnili izposojene trenirke in plavalne trikoje. Da, to je bilo v tistih časih pravo bogastvo!

Na mednarodnem dvoboju Zagreb : Ljubljana so ljubljanske vrste okrepili Janez Bogataj, Fanči Škofic, Stane Šnabl in Vlado Zrimšek.

Zapisniki vseh sej Plavalne sekcije so polni dograditve kopališča in filtrirnih naprav, urejevanja kabin, nasadov in ograje. Težave so z disciplino pri treningih in za denar se ne ve, če sploh bo!

Načelnik sekcije pridno piše prošnje za izredne dopuste, opravičila za šolo, prakso in delovne akcije.

Zanimivo je dopisovanje z ŽPK Ljubljana v zvezi z dvobojem prvakov obeh skupin hrvaško-slovenske lige za leto 1954! Ljubljančani so na dogovorjeni termin pustili čakati kamniške plavalce in občinstvo. Vsake pol ure je prišel telegram iz daljne Ljubljane in sporočal o avtobusnih težavah. V Kamniku so potem sami "odplavali" predpisani program in seveda "zmagali". Občinstvo se je zabavalo in vstopnine ni bilo treba vrniti. Kasneje se je zadeva uredila za zeleno mizo tako, da je ŽPK Ljubljana plačal penale in dvoboj v Kamniku je prinesel zmago Ljubljančanom. Vse skupaj je bilo koristno za kronično prazno blagajno.

Kamničani se sploh niso jezili, ko je odpadlo tekmovanje v Karlovcu. Narasla reka Korana je namreč odnesla bazen ...

Poročilo z dne 4. 9. 1995 pove, da sta vodja začetniškega tečaja plavalne šole Marija Auersperg in vodja nadaljevalcev Janez Majcenovič pripravila zaključno produkcijo. Vse skupaj je vzorno potekalo pod strogo kontrolo Toneta Cererja in dežurnega zdravnika dr. Milana Kirna. Pri produkciji je bilo prisotnih veliko staršev in drugih prijateljev plavalnega športa. Na koncu so dobili tečajniki bonbone in čokolado. Seznam tečajnikov bo treba obdelati kdaj drugič. Pred 40 leti so pokazali svoje plavalno znanje mnogi (danes) ugledni Kamničani, precej se jih je že vključilo v upokojenske vrste in nekateri so se za vedno umaknili na Žale.

III. LETA ODMIRANJA 1956–1958

Po odhodu Toneta Cererja v inozemstvo je v Plavalni sekciji zazevala praznina. Negotovost in strah pred prihodnostjo sta bila prisotna na občnem zboru v začetku leta 1956. Različni predstavniki iz Kamnika in Ljubljane so obljubljali marsikaj, ostalo pa je le pri besedah. To se je pokazalo zlasti pri zagotavljanju sredstev za tekmovanja in trenerja. Člani plavalne sekcije so zvedeli, kako "vse forume strašno skrbi" za kamniško plavanje, kako "bomo" nadomestili Toneta Cererja in kako moramo dosegati še boljše uspehe ...

Takrat so bile aktualne smernice Leopolda Kreseta in Športne zveze Slovenije, ki naj bi rešile tudi težave kamniških plavalcev. Po teh smernicah naj bi vse izhajalo iz široke osnove športa med delavci in kmečko, dijaško ter vajeniško mladino. Za ozke skupine reprezentantov, vrhunski šport, ekskluzivizem, klubaštvo in profesionalizem naj ne bi bilo prostora pod socialističnim soncem! Predstavnik kamniških sindikatov pa je pogrkovaje razvijal svoje globoke misli: "Mi se bavimo samo z delavsko mladino, ki je imamo mnogo, da bodo plavalne tekme med sindikati in bodo člani sindikata postali člani Plavalne sekcije."

V novem ideološko okrepljenem odboru so ostali mnogi, ki so ob Tonetu Cererju uspešno opravljali organizacijske naloge, vodili plavalne šole in sodelovali pri delih na kopališču. Manjkal pa je trener in vodja, ki bi strokovno in vzgojno obvladoval odlične, vendar mnogokrat težko vodljive plavalce.

Občni zbor je pustil večino stvari odprtih;

izzvenel je kot nekakšen rekviem kamniškemu plavanju. Med pripravami na novo tekmovalno sezono je kamniške plavalce zelo prizadela izguba Vlada Zrimška, ki je bil več let med glavnimi stebri moštva. V Kranju, kjer je hodil v šolo, mu je PK Triglav omogočil normalne pogoje za trening in napredek pod vodstvom profesionalnega trenerja.

Sodelovanje na zimskem prvenstvu Ljubljane in prvomajski plavalni miting v Rimskih Toplicah sta prinesla kamniškim plavalcem vrsto obetavnih rezultatov. Prijetno so presenetili tekmovalci iz pionirskih vrst.

Po ukinitvi hrvaško-slovenske lige so vsi slovenski klubi tekmovali v enotni ligi z obsežnim programom, ki sta mu bila kos le PK Triglav in ŽPK Ljubljana. Vsi ostali klubi so imeli težave, ko je bilo treba zagotoviti po tri tekmovalce v vsaki plavalni disciplini in skokih; poleg tega je moral imeti vsak klub dve vaterpolo moštvi. Pri manjših klubih so morali ob preobremenjenih tekmovalcih poseči v boj za točke veterani in (pre)mladi plavalci, ki za naporne ligaške tekme niso bili ustrezno pripravljeni. Ob doseženem 4. mestu v enotni slovenski ligi bi Kamničani zaslužili priznanje, ker so v napornih ligaških bojih zdržali do konca. Med plavalci, ki so v letu 1956 dosegli najboljše rezultate, so bili Marija Auersperg, Janez Bogataj, Roman Dobrovoljc, Majda Pelan, France Pucelj, Pavli Sušnik, Stane Šnabl, Fanči Škofic in Mimi Vavpetič.

Na ligaških tekmovanjih in na različnih prvenstvih je usodno manjkala avtoriteta Toneta Cererja, ki ni dopuščal "samoupravljanja" pri sestavljanju moštva in določanju, kaj bo kdo plaval in česa ne bo.

Na mladinskih prvenstvih Slovenije Kamničani leta 1956 niso imeli sreče. Vaterpolisti so zasedli zadnje mesto, plavalci pa so morali sredi prvenstva zapustiti tekmovanje, ker niso mogli pravočasno zagotoviti že odobrenih sredstev. Zaradi resnične denarne stiske ali zaradi nagajanja?

Vaterpolisti so na članskem prvenstvu zasedli 5. mesto in bili najboljši v II. razredu slovenskega vaterpola.

Na slovenskem članskem prvenstvu v plavanju so na domačem terenu zmagali plavalci Triglava iz Kranja, 2. mesto je z malenkostnim zaostankom osvojil ŽPK Ljubljana, Kamnik se je s precejšnjo razliko uvrstil na 3. mesto in bil vodilni klub v spodnjem razredu. V finalnih tekmovanjih je sodelovala večina že omenjenih tekmovalcev, med njimi je Majda Pelanova osvojila 1. mesto na 100 m hrbtno in 2. mesto na 400 m prosto; lep uspeh je dosegel Roman Dobrovoljc (2. mesto na 200 m prsno in 3. mesto na 200 m metuljček) in obe ženski štafeti, ki sta osvojili 2. in 3. mesto.

Za svetlejše in bolj obetavno razpoloženje so poskrbeli najmlajši, ki so dosegli lepe uspehe na conskem in republiškem pionirskem prvenstvu v plavanju. 4. mesto med 12 klubi je obetalo Kamniku novo, odlično plavalno generacijo. Janez Bervar, Janez Maleš, Pavli Sušnik in drugi "absolventi" plavalnih šol so uspešno nadaljevali delo predhodnikov. Pavli Sušnikova je pri pionirjih postala slovenska rekorderka na 50 m prosto.

Tudi plavalna šola je nadaljevala tradicijo in bila med najboljšimi v Sloveniji. Dobri voditelji so večino tečajnikov naučili plavati. 105 članom Plavalne sekcije naj bi se pridružilo še 70 tistih, ki so plavalno šolo že prerasli.

Plavalna sekcija je preživljala usodno leto, borila se je s težavami navzven, da bi zagotovila moralno in materialno pomoč za izvedbo tekmovanj in treninga. Nekateri poskusi reševanja nastavitve trenerja, ki bi prišel v Kamnik na dopust, se niso obnesli. Navznoter se je med plavalci rušila disciplina, padla je morala in borbenost, od 16 odbornikov jih je delalo le šest.

V letu 1956 se je zgodil tudi "čudež". Plavalna zveza Jugoslavije je po dveh letih poravnala svoj dolg in poslala dotacijo 40.000 dinarjev za državno mladinsko prvenstvo, ki je bilo v Kamniku leta 1954.

Nadrejene športne organizacije je spet skrbelo, kako bo s 5 plavalkami in 15 plavalci na prvomajski paradi v Ljubljani. Ali imajo ustrezne copate?

Disciplinsko sodišče Plavalne zveze Slovenije je slabo delovalo, zato so mnoge stvari zastarale. Dokument priča, da se nekatere stvari do danes niso spremenile.

Glavni odbor SŠD Kamnik je Plavalni sekciji poleg kritike izrekel tudi pohvalo, da se "izmed vseh sekcij najbolj drži kvalitete in linije".

Ob poročilu nadzornega odbora je njegov predsednik Oto Fink poudaril, "da čaj ni nobena podlaga za tekmovalca na tekmah in je treba priskrbeti kaj bolj izdatnega."

"Plavanje v Sloveniji je doseglo tako stopnjo, da se s samim amaterskim delom trenerjev in brez zadostnih finančnih sredstev ne more več zagotoviti napredka!"

To je bila ugotovitev Plavalne zveze Slovenije v letu 1957, ko je ob kamniškem bazenu ostalo le nekaj zagnancev in skušalo rešiti potapljajočo se ladjo.

Požrtvovalni trener smučarskih skakalcev prof. Ivo Černilec je sprejel izziv in se posvetil množici pionirjev, ki so iz plavalne šole prihajali med mlade tekmovalce. Z vaterpolisti se je nekaj časa ukvarjal upokojeni trener z Reke Mićo Blažina. Mlade so poskušali trenirati nekateri plavalci, vaterpolisti in skakalci v vodo.

Lastovke, ki bi lahko prinesle pomlad, so bili pionirji, ki so na slovenskem pionirskem prvenstvu v plavanju za leto 1957 zmagali in takrat je osvojil dve prvi mesti Janez Bervar (50 m prosto, 50 m hrbtno), prav tako je bila dvakrat prva Pavli Sušnik (50 m prosto, 50 m hrbtno) in zmagala je tudi štafeta pionirk 4 x 50 m prosto. Oba omenjena tekmovalca sta bila tudi slovenska rekorderja v svoji starostni kategoriji, za

njima je bila še cela vrsta nadarjenih plavalk in plavalcev, ki bi ob primerni pomoči lahko nadaljevali delo odlične ekipe Toneta Cererja. – Zanimivo je, da so Kamničani tudi v slovenskem pionirskem vaterpolu in neformalno segali po jugoslovanskem vrhu. Leta 1997 bo minilo od takrat 40 let in generacija, ki je morala prenehati s plavanjem in vaterpolom, še preden je resno začela, zasluži svojo spominsko brošurico.

Pregled tekmovanj v letu 1957 pove, da Kamničani niso nastopili na članskem in mladinskem prvenstvu Slovenije v vaterpolu, prav tako niso nastopili na mladinskem prvenstvu v plavanju.

Nekaj "poslednjih mohikancev" iz Kamnika je nastopilo še na slovenskem članskem prvenstvu v plavanju. V Trbovljah so zasedli 6. mesto, med zmagovalci pa ni bilo nobenega Kamničana.

Pri pregledu deseteric najboljših plavalcev v letu 1956 je Kamničanov približno desetina, v letu 1957 najdemo samo še tri kamniška imena, to so Roman Dobrovoljc, Majda Pelan in Pavli Sušnik. Kasneje v knjigi Plavanje v Sloveniji (1919–1994), ki sta jo napisala Mitja Prešern in Stane Trbovc, podatkov o kamniškem plavanju ni več. Pač, včasih se avtorji spomnijo na perspektivno Plavalno sekcijo SŠD Kamnik, ki je nekaj let žarela kot komet in nato izginila.

Za monografijo o kamniškem plavanju bo treba temeljito pregledati zbrano gradivo v arhivu Plavalne zveze Slovenije v Ljubljani. Avtor tega zapisa je uporabljal gradivo, ki ga je zbral v letih, ko je bil tajnik, načelnik in član odbora Plavalne sekcije. Pozabljeno gradivo se je slučajno ohranilo na podstrešju hiše na Kovinarski 23 (včasih Perovo 9); z dragoceno dokumentacijo, omenjeno knjigo in drugimi informacijami je pomagal Stane Šnabl. Njemu in vsem, ki so pomagali z informacijami po telefonu, iskrena hvala!

P. S.

Morda se bomo sredi oktobra 1996 zbrali kje v Kamniku in zaželeli Tonetu Cererju vse najboljše za 80-letnico!

Summary

After the World War Two Tone Cerer, the excellent swimmer and record holder, who took part in two Olympic games (Berlin 1936, London 1948), gathered a group of swimming enthusiasts of Kamnik. In 1950 a group of swimmers was founded and its members were among the best in Slovenia and in Yugoslavia in the years 1953, 1954, and 1955.

Tone Cerer's leaving Kamnik and unfavourable local climate stopped the promising growth of swimming. For some decades, there was no progress possible as far as swimming was concerned in the town by the Bistrica.

To so kamniški plavalci ali kakor *jim pravijo »Tonetova četa«*. Od leve proti desni: Fanči Škofic, Janez Majcenovič, Tadeja Potrato, Janez Bogataj, Mimi Vavpetič, trener kamniških plavalcev Tone Cerer, Majda Pelan, Vlado Zrimšek, Mara Dolinšek, Stane Šnabl, Marija Acuersperg in Roman Dobrovoljc. (Karikatura Bojana Schlegla)

Razvoj šolstva v Komendi in v Mostah od leta 1945 do 1960

VIKTORIJAN DEMŠAR

Jože Pavlič, dipl. teol., Suhadole 61 g, 1218 Komenda

Predgovor

Nekdanji komendski župnik in zaslužni dekan, častni vitez Suverenega malteškega viteškega reda (SMVR), Viktorijan Demšar (1904–1992) je po prihodu v Komendo leta 1946 zavzeto raziskoval tukajšnjo zgodovino. Najbolj se je posvečal odkrivanju prave podobe velikega Slovenca duhovnika Petra Pavla Glavarja (1721–1784), poleg njega pa tudi drugih zaslužnih mož, dogodkov in zanimivosti iz komendske in slovenske preteklosti.

V raznih slovenskih strokovnih in drugih publikacijah je objavil vrsto tehtnih prispevkov, pri celjski Mohorjevi družbi pa leta 1991 tudi knjigo Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja. Neobjavljen pa je ostal tipkopis o razvoju šolstva v Komendi in v Mostah po koncu druge svetovne vojne do leta 1960. Pri pisanju le-tega se je opiral predvsem na zapise ravnateljev v šolski kroniki. Omenja tudi njihova prizadevanja za poživitev raznih šolskih dejavnosti, kulturno zavzetost v šoli in zunaj nje, pa tudi kritične pripombe o vedenju učencev in učiteljev. Iz daljšega prispevka sem za objavo odbral večino besedila, le-tega pa malenkostno, kjer je bilo to nujno potrebno, priredil oziroma – zaradi še živečih ljudi – povzel brez njihove omembe.

Jože Pavlič

Zgodovina šolstva v Komendi

V Komendi je nedvomno že sredi 18. stoletja obstajala tako imenovana nedeljska šola "trivialka" (v stari Avstriji osnovna šola v manjših krajih z najosnovnejšim učnim programom; op. J. P.). Peter Pavel Glavar je poskrbel zanjo v času svojega delovanja v Komendi od leta 1744 do 1766, saj so dečki, ki so od leta 1760 vstopali v "normalko" (nekakšno nižjo gimnazijo, ki jo je zanje ustanovil P. P. Glavar), morali že prej prejeti osnovno znanje v pisanju in drugih predmetih. Cesarica Marija Terezija se je namreč zelo trudila, da bi trivialke ustanovili po vseh župnijah.

Kdo pa je bil bolj vnet za izobrazbo ljudstva kot Glavar, ki je želel tudi višjo izobrazbo slovenskemu človeku? O tem sem že pisal natančneje v Glasniku SDD 1981 v št. 2 in 3: Zgodovina šole v Komendi.

Trivialka, imenovana tudi "nedeljska šola" (zaradi pouka v nedeljo; op. J. P.), je v Komendi delovala bolj ali manj redno verjetno že pred začetkom 18. stoletja, normalka pa od leta 1760 do verjetno leta 1790. Od leta 1811 do 1837 je bila tukaj že redna župnijska nedeljska šola, nato pa spet občasna. Leta 1852 pa se je v Komendi začela redna dnevna šola. Pouk je bil od tedaj pod vodstvom ustanovitelja te šole, komendskega kaplana Janeza Brenceta, v kaplaniji in v večji sobi v graščini do leta 1872, ko so sezidali novo šolsko poslopje (blizu lip, požgano na binkoštno soboto 1944; op. J. P.).

Učenci so najprej obiskovali dva razreda, od leta 1904 pa tri. Leta 1912 je šola imela pet razredov s ponavljalnim. Od leta 1934 do začetka druge svetovne vojne prav tako pet razredov z dvema vzporednicama.

Po odhodu nemškega okupatorja leta 1945 je bila ustanovljena ljudska šola v Mostah. Leta 1948/49 je postala komendska šola (Državna osnovna šola Komenda, na pečatu iz leta 1946; op. J. P.) sedemletka (Sedemletna šola Komenda; op. J. P.), to pa je bila le do šolskega leta 1950/51, ko je bila v Komendi ustanovljena nižja gimnazija (Nižja gimnazija Komenda. Anka Lah - Jezeršek iz Kamnika, ki je obiskovala šolo v Komendi, ima že zaključno spričevalo te šole iz šolskega leta 1950/51. Op. J. P.), prostore pa je dobila v Glavarjevi bolnici ("špitalu"). Prvi štirje razredi osnovne šole so bili v Komendi in v Mostah. V šolskem letu 1957/58 je bila omenjena nižja gimnazija ukinjena, rodila pa se je Osemletna osnovna šola Komenda-Moste ali osemletka, kar je še sedaj, s poukom v Komendi in v Mostah. (Občinski ljudski odbor Kamnik je 13. junija 1958 izdal odločbo št. 01/1-1989/1-58 o ukinitvi Osnovne šole Komenda in Nižje gimnazije Komenda dne 31. avgusta 1958 "zaradi reorganizacije splošnoizobraževalnega šolstva v smislu šolske reforme". Odločil je, da se 1. septembra istega leta ustanovi Osemletna osnovna šola Komenda. Odločba torej ne omenja uradne ustanovitve Osemletne osnovne šole Komenda-Moste. Ta pa je, sicer ne čisto tako, kot navaja avtor prispevka, v bistvu že omenjena v odločbi Občinskega ljudskega odbora Kamnik št. 01/6-0-87/1 z dne 5. januarja 1961 o ustanovitvi oddelka za izobraževanje odraslih pri Osnovni šoli Komenda-Moste. V spričevalih iz šolskega leta 1958/59 piše: Osnovna šola Komenda-Moste, prav tako na pečatu šole. Op. J. P.)

Šolski pouk v Komendi in v Mostah po koncu druge svetovne vojne

Po koncu druge svetovne vojne ni bilo lahko začeti s šolskim poukom, saj v Komendi ni bilo več nekdanje šolske stavbe, primanjkovalo je učiteljev, prav tako ni bilo potrebnih šolskih pripomočkov (učbenikov, zvezkov, svinčnikov itd.). Kljub temu pa je bilo pri ljudeh mnogo dobre in trdne volje, da bi otroci dobili potrebno šolsko izobrazbo.

Zato je že tik po vojni v šolskem letu 1945/46 "šola" gostovala po raznih hišah v Komendi in v Mostah. Tedanjemu šolskemu upravitelju Ivanu Jezeršku, ki se je z družino srečno vrnil iz izgnanstva (iz Markovca v Srbiji; op. J. P.), se je posrečilo dobiti zasilne prostore za šolski pouk "pri Vodetu" v Komendi v tako imenovanem "salonu", v "Domu" v sobi nad odrom in v "Glavarjevem špitalu". Ko je bila ta Glavarjeva ustanova leta 1947 ukinjena, se je nekaj razredov vselilo v to stavbo. Dve šolski sobi s pisarno pa sta že bili v nekdanji prosvetni dvorani "Na štiftengi". Urejeni sta bili s pomočjo krajevnega ljudskega odbora in s posekanim lesom iz "štiftenskih" oziroma cerkvenih gozdov (še pred agrarno reformo februarja 1946), kar je pozneje povzročilo vprašanje lastništva. To se je po nekaj letih s poravnavo med občino v Kamniku in župnijskim uradom v Komendi priznalo rimokatoliškemu župnijstvu v Komendi, za kar je bil jasen dokazni material. Poudariti pa je treba, da je pri adaptaciji nekdanje dvorane v šolske prostore prispeval svoj delež tudi Okrajni šolski odbor v Kamniku.

Za šolski pouk v Mostah v šolskem letu 1945/46 s pričetkom šele 10. januarja 1946 so uredili zasilni šolski sobi v hiši št. 20 (za Žerovcem, danes nova hiša; op. J. P.) in v hiši št. 34, "Pri Kepcu". Ta dva prostora sta bila res zasilna! Bila sta majhna, povrh vsega vlažna, natrpana s klopmi, čez katere je moral učenec stopati, če je hotel med poukom priti k tabli, sicer bi se morala vsa vrsta umakniti iz klopi ter spet nazaj. Zrak je bil zatohel. Higienske razmere so bile zelo slabe. Kljub temu pa so bili učenci in njihovi starši srečni, da so imeli svojo šolo. Poučeval je zelo izobražen učitelj Milan Pogačnik. Upravitelj obeh šol – v Komendi in v Mostah – je bil učitelj Ivan Jezeršek. Šola v Mostah je bila uradno odobrena 25. oktobra 1945 z odlokom Okrožnega ljudskega odbora v Ljubljani. V prvem šolskem letu je pouk obiskovalo 142 učencev, med temi devet "Bosancev". (To so bili otroci vojne sirote iz BiH, ki so začasno živeli pri ljudeh; v Suhadolah pri Avguštinu. Op. J. P.)

Ker je bil osnovnošolski pouk v zasilnih prostorih in v njih s splošnega stališča izobraževanja ni bil mogoč kulturni napredek, so v Mostah kmalu ustanovili pripravljalni odbor za novo šolsko poslopje. Predsedoval mu je tesarski mojster Anton Štebe iz Most. Odbor je v kratkem zbral 75.000 din. Za tedaj velika vsota!

V Komendi pa se žal niso mogli sporazumeti za zidavo nove šole. Že pokojni kmet Ivan Štrcin iz Komende, izobražen in razgledan mož, je zastonj ponudil na svojem posestvu v bližini sedanje komendske šole potrebno zemljišče za novo šolsko stavbo in njene pritikline (vrt, igrišče in drugo). Krajevni ljudski odbor v Komendi je to (v veliko škodo) odklonil. Morda tudi zaradi tega, ker je bil njegov predsednik Andrej Juvan iz Most. Podoba je, da bi bili s tem ljudje preveč obremenjeni ali pa je nanje vplival lokalni patriotizem? V Komendi je 1. septembra 1951 začela delovati nižja gimnazija v preurejenih in prenovljenih prostorih – dveh učilnicah v prvem nadstropju – v nekdanji "Glavarjevi bolnici". (V spričevalu Eme Lah iz Suhadol piše, da se je v šolskem letu 1951/52 vpisala v prvi a razred Nižje gimnazije Komenda. Op. J. P.) Poleg domačih so jo obiskovali še učenci iz Vodic in bližnjih vasi cerkljanske župnije.

Štirirazredna ljudska šola pa je bila v Komendi in v Mostah. Moščansko je upravljal Janez Marinček. Po premestitvi ravnatelja Ivana Jezerška leta 1952 na mesto šolskega nadzornika v Sežani je Marinček postal začasni ravnatelj celotne šole.

Zidava šole v Mostah

V Mostah so 15. aprila 1946 v bližini hiše "Šenzelnovega Johana" začeli izkopavati teren za temelje novega šolskega poslopja. Tedaj je bila ta lokacija oddaljena od cestnega hrupa, saj ni bilo še sedanje ceste iz Mengša skozi Moste proti Brniku, zato se je ves promet odvijal skozi vas.

Vsa gradbena dela je vodil gradbeni mojster Slavko Urbanec iz Suhadol, bivši dachauski taboriščnik. Krajani so navdušeno pomagali z udarniškim delom. Tako je zidava šole razmeroma hitro napredovala, čeprav je primanjkovalo zdaj tega, zdaj onega.

Tudi brez nesreče ni šlo. 24. maja 1947 se je ponesrečil učenec tretjega razreda Cveto Cibašek iz Most. Padel je iz prvega nadstropja na betonsko ploščo. S počeno lobanjo so ga prepeljali v ljubljansko bolnišnico. Opomogel si je, vendar mu je nesreča pustila posledice. Zelo uspešno je vodil gostilno "Pri Olgi" v Mostah. Umrl je leta 1983.

Čeprav še ni bila celotna šolska stavba pokrita, so se šolarji iz prejšnjih zatohlih prostorov že 2. januarja 1948 preselili v novo, za silo opremljeno šolsko poslopje. 11. julija 1948 je bila vsa stavba pokrita. Šolsko poslopje v Mostah je bilo dokončano in slovesno izročeno svojemu namenu 12. septembra 1954. Ob tem dogodku je bilo lepo okrašeno z venci in zastavami. Te so visele tudi s hiš krajanov. Ves kraj se je veselil in se udeležil te slovesnosti. Prišli so tudi zastopniki OLO iz Kamnika, ljudske prosvete, ljudskih organizacij in mojstri, ki so sodelovali pri zidavi; prav tako tudi učiteljski zbor z dijaki. Učenci in domačini so pripravili lep kulturni program. Poslopje je bilo izročeno nižji gimnaziji v Komendi. Vredno je omembe, da so pri tej slovesnosti pionirji ljudske šole čestitali pionirjem gimnazije ob prihodu v stavbo in jim poklonili šopek rož.

Za dograditev šolske stavbe v Mostah je Okrožje Ljubljana okolica prispevalo 5,000.000 din, Okrajni ljudski odbor v Kamniku 2,600.000 din, domačini iz Krajevnega ljudskega odbora Moste pa v materialu (les in podobno, razni dovozi) in v

denarju za okrog 5,000.000 din prostovoljnih darov. Podpora ljudske oblasti je bila res izdatna, s tem pa je pokazala dobrohotnost do občanov.

Prvo leto bivanja v novem poslopju je bilo 165 "nižjih gimnazijcev". Med šolskim letom so živahno sodelovali v raznih krožkih: dramskem, TVP, šahovskem, likovnem, naravoslovnem itd. V naslednjem šolskem letu je sprejelo 167 dijakov, od tega šest iz Vodic, štiri pa iz Zaloga.

Zapisi ravnateljev o kulturnem delovanju na šoli in zunaj nje

Ivan Jezeršek je kot šolski upravitelj spet začel pisati šolsko kroniko. V njej je na začetku hotel prikazati kratko zgodovino Komende. Pri tem pa je, žal, naredil nekaj napak. Sedanja župnijska cerkev ni bila sezidana v 17., marveč v 18. stoletju (leta 1726). Na benefijski hiši, v kateri je Glavarjeva knjižnica, so tri freske znamenitega freskanta Franca Jelovška in ne le ena. Sicer pa je res hvalevredno prikazal smisel za nekdanje kulturno življenje kraja.

Omenja navdušenje za Jugoslavijo že med prvo svetovno vojno, predvsem po zaslugi nekdanjega odličnega komendskega učenca, sociologa in poslanca dr. Janeza Evangelista Kreka (v letih 1873 in 1874 je bil vpisan v "Zlatih bukvah" odličnih komendskih učencev). Glede razpoloženja ljudi pa pripominja: "Čutilo se je pa že takrat nezaupanje do velesrbstva. Ko sta se namesto načrtnega dela pojavili korupcija in zatiranje svobode, se je navdušenje sprevrglo v razočaranje."

Nato je kratko opisal nemško okupacijo leta 1941 in prisilno izselitev zlasti kulturnih delavcev v Srbijo, pozneje pa tudi na prisilno delo v Nemčijo. Omenja dela za osvoboditev; tudi s spisi. Dobesedno pravi: "Zrelost in politična zavest ljudi je bila med okupacijo odlična. Vseh vojnih žrtev v kraju je bilo 37, aretiranih in zaprtih 25 ljudi, na prisilno delo odvedenih 24, izseljenih pa 27." (Podrobnejše podatke o žrtvah druge svetovne vojne v komendski župniji je v brošurah z naslovom V iskanju zavetja leta 1995 objavil dr. Marko Žerovnik iz Komende. Op. J. P.)

Začasni ravnatelj Janez Marinček je po politični premestitvi Ivana Jezerška v Sežano v šolsko kroniko za šolsko leto 1951/52 zapisal: "Kulturno-prosvetno delo je počivalo, posebno po odhodu tov. Jezerška. Bil je videz, da nekateri iz demonstracije niso hoteli sodelovati. To se je pokazalo zlasti ob priliki državnih praznikov. KUD ni sodeloval z nobeno točko. Vse to kaže politično nezrelost članov KUD-a, kar pa ima svoje globlje korenine. Enako tudi masovne organizacije niso bile aktivne."

Kot kaže, Janez Marinček ni znal najti poti do ljudske duše. Zato je že v šolskem letu 1953/54 prevzel vodstvo šole bivši šolski upravitelj v Preski tov. Drago Fakin. Ta je omenjeno Marinčkovo mnenje o delovanju KUD-a res uvidevno popravil in v šolski kroniki napisal sledeče: "Z ozirom na lanskoletne pripombe v Kroniki o kulturnem izživljanju v kraju pa je pisec mnenja, da kljub dobronamernosti niso objektivne; prav pri kulturnem delu so za uspešno delo potrebne osebne žrtve ljudi, ki ga hočejo voditi."

Novi ravnatelj Fakin je začel skrbno pisati šolsko kroniko med šolskim letom 1953/54, pri tem pa upošteval odnos učencev do učiteljev in obrnjeno, odnos šole do kulturnega udejstvovanja in delovanje krajanov v kulturnem, gospodarskem in političnem življenju.

Verouk v šoli

Verouk je s posebnim dekretom smel poučevati v šoli domači duhovnik. Pri tem pouku pa je bil navzoč nekdo izmed učiteljev in ga tako nadzoroval. Ko so bili diplomatski odnosi med FLR Jugoslavijo in Svetim sedežem prekinjeni (leta 1952 jih je enostransko prekinila naša nekdanja država; op. J. P.), je bil tudi pouk verouka izključen iz vseh šol (1. februarja 1952. Op. J. P.), kar se je skladalo tudi z ustavo, ki je potrdila ločenost Cerkve od države. Kronist je v šolski kroniki zapisal: "Z II. polletjem je bil tudi verouk prenešen iz šole v cerkev v duhu in smislu Ustave FLRJ in se verouk ni več poučeval v šoli."

Proslava ob 100-letnici ljudske šole v Komendi

Ivan Jezeršek, ki se je vrnil iz Sežane na tukajšnje službeno mesto, je v spomin 100. obletnice ustanovitve redne ljudske šole v Komendi z učenci priredil samostojni koncert, za kar mu gre kot pevovodji vse priznanje. Program proslave so pripravili na posebni učiteljski konferenci 4. maja 1954. Proslava je bila po sledečem vrstnem redu: 5. junija je bila fizkulturna akademija s tekmovanjem, 13. junija pevska akademija s sodelovanjem orkestra s Črnuč, 20. junija so igrali igrico Franceta Bevka Mačeha in pastorka.

Pohvalno je, da ta važna letnica ni šla kar neopazno mimo. Vendar se zdi, da bi bilo nujno zaradi zgodovinske resnice povedati, da je prav komendski kaplan Janez Brence že leta 1852 organiziral dnevno šolo v kaplaniji in zaradi prevelikega števila učencev še v posebni sobi komendske graščine, kjer se je poučevalo do leta 1873. (Avtor na začetku prispevka omenja šolsko leto 1872/73, ko naj bi bila uradno priznana dvorazredna šola v novi šolski stavbi, čeprav, tako pravi sam, ni o tem nobene uradne listine. Za to priznanje naj bi govorilo tudi dejstvo, da je na njej poučeval "kvalificirani učitelj Jože Letnar iz Suhadol". Op. J. P.). Takrat je bilo zgrajeno prvo šolsko poslopje pri komendskih lipah. Med nemško okupacijo so ga požgali partizani. (O ustanovitelju prve redne šole v Komendi je

Viktorijan Demšar napisal prispevek P. P. Glavar in Janez Brence. Objavljen je bil leta 1960 v reviji Nova pot, št. 9–12, str. 536 do 542. Op. J. P.)

Na proslavi ni bilo zastopstva župnije, ker ni bilo povabljeno, čeprav se je redna šola začela prav pri župnijskem središču.

O kulturnem delovanju učiteljev

O kulturnem delovanju tukajšnjih učite' ljev je kronist Drago Fakin v šolskem letu 1955/56 v kroniko zapisal: "Pri vsem delu, tudi prosvetnem na področju Komende, kjer je bilo uprizorjenih več gledaliških del, med njimi 'Miklova Zala' na prostem, se udejstvuje marljivo tudi učiteljski kader." (Miklova Zala je bila prikazana pri komendskih lipah pri cerkvi, na nekdanjem šolskem prostoru. Glavno težo vseh prireditev je nosil bivši ravnatelj Ivan Jezeršek. Op. V. Demšar.)

Ko je bil Ivan Jezeršek premeščen na novo službeno dolžnost v Ljubljano, je Fakin napisal tole: "Ivan Jezeršek je zapustil šolo 1. avgusta 1958, ko je služboval v Komendi polnih 23 let. Bil je izredno delaven na prosvetnem polju, zlasti kot režiser, vodja pionirskega pevskega zbora in šolske folklorne skupine. S svojimi vedno skrbno pripravljenimi točkami je žel splošno pohvalo. Na novem službenem mestu mu želimo vse dobro."

(Ivan Jezeršek je bil poleg tega tudi vnet športnik, vrhunski telovadec, marljiv telovadni vzgojitelj in organizator športnega življenja v Komendi. Op. J. P.)

Tako se konča pisanje kronike nižje gimnazije v Komendi, ki jo je začel pisati (prav) Jezeršek. Od leta 1954 do konca jo je pisal ravnatelj Drago Fakin, ki je objektivno priznal Jezeršekovo kulturno delovanje.

(Ivan Jezeršek je umrl leta 1970 v Ljubljani za rakom na želodcu. Na njegovem pogrebu, ki je bil cerkven, pa žal ni bilo nobene deputacije osnovne šole Komenda-Moste. To seveda ni pohvalno, saj kaže na neustavno potezo nestrpnosti, zakaj Jezeršek je bil prepričan katoličan in obenem resnično delaven učitelj tudi v socialistični družbi. Leta 1979 pa je vendarle občina Kamnik (na predlog KS Komenda; op. J. P.) priznala njegovo delovanje v blagor ljudstva s tem, ko je pristala na poimenovanje ene od komendskih ulic v Jezeršekovo. (Op. V. Demšar)

Preureditev in preimenovanje šole

V šolskem letu 1957/58 je bila šola iz štirirazredne osnovne šole in nižje gimnazije reorganizirana v osemletno osnovno šolo, ki se je na željo občanov preimenovala v Osnovno šolo Komenda-Moste. Upravo šole obeh krajevnih skupnosti je prevzela ista oseba. Tedanji Občinski ljudski odbor v Kamniku je za dozidavo učilnice delavnice nakazal 400.000 din, za nabavo potrebnega orodja zanjo pa 80.000 din.

Zadruga Enotnost in Šolska zadruga

Že prva povojna leta se je začela širiti zadružna misel v duhu socialistične ideologije. Pred vojno, pa tudi že več desetletij prej, je bila zadružna misel zlasti močna v Komendi in tudi v Mostah. V Komendi so ustanovili mlekarsko zadrugo, kmetijsko so imeli v obeh krajih.

V socialistično zadrugo v Mostah, imenovano Enotnost, je bilo včlanjenih enajst gospodarjev. Iz Most so bili to: Kepic Alojz, Korbar Franc, Zarnik Anton. Iz Suhadol pa: Petelinkar, Lipar, Sršen, Železnikar, Pibernik, Selan, Zarnik in Globočnik.

Vse omenjene je bilo treba trdo prepričevati, da so oblikovali to skupnost. To so zahtevale politične razmere. Kot je znano, pa je zdržala le nekaj let.

Na šoli pa se je zdrava zadružna misel začela širiti od leta 1960 v Šolski zadrugi prek raznih krožkov in akcij, kot so bili na primer: obdelovanje gredic, zasajanje ribeza, čiščenje prostora pred šolo, izdelovanje posod za rože, presajanje lončnic itd. Za manj nadarjene so skrbeli bolj nadarjeni in jim pomagali pri učenju. Učitelji so sodelovali, kolikor so največ mogli. Pravilo je bilo: vsak učenec naj bo aktiven vsaj v enem krožku!

Še nekaj zanimivosti iz šolske kronike (povzetek)

V šolski kroniki je omenjenih tudi nekaj političnih zadev, kot na primer ocena o dveh možeh iz KLO Moste. Eden je prelomil obljubo, bil pa je pod vplivom drugega, ki se je izkazal kot neznačajen človek (omenjena sta po imenih, priimkih in funkcijah; op. J. P.).

Šolski upravitelj Janez Marinček je na strani 24 v šolskem letu 1949/50 zapisal pripombo o volitvah: "Volitve za skupščino in Svet narodov: izpadle so zelo slabo, kar je slika o politični nezrelosti in pripadnosti volivcev OF Moste, ki so pričakovali prav v tem času 'vdor' angleške vojske."

V isti knjigi je za šolsko leto 1956/57 kronist o politično-upravni razdelitvi na komune za tukajšnje območje zapisal: "Občina Komenda razformirana, spojena v komuno-občino Kamnik. Ostal je Krajevni odbor v Komendi in v Mostah. Tudi matični urad (s pravico zaročence poročati, kar je trajalo do julija 1980, ko je bila ta pravica odvzeta zaradi enotnosti v celi občini Kamnik, kjer se odtlej vsi zaročenci občani poročajo)."

Kronist Založnik je 28. septembra 1960 zapisal, da so Občinski odbor in Zveza borcev NOV Kranj ter osnovna šola v Zalogu povabili učence in učitelje na odkritje spominske plošče na založki šoli partizanskemu kurirju Rudiju Sodniku, nekdanjemu učencu šole v Komendi. Plošča je bila odkrita 1. oktobra ob 17. uri. (Kje, kdaj in kako je umrl Rudi Sodnik, piše na spominski plošči na hiši št.

41 v Zalogu: 26. II. 1945 so okupatorjevi pomagači na tem mestu zverinsko umorili kurirja partizana Rubija Rudolfa Sodnika. Op. J. P.)

Krajani, prav posebej pa krajanke, so na šoli obiskovali več praktičnih tečajev, kot so: kuharski, šiviljski, zdravstveni. Poslušali so predavanja o sodobnem kmetijstvu in druga.

V šoli so uvedli tudi šolsko malico: mleko, kruh in podobno. Nekateri učenci so jo dobivali zastonj, drugi pa za majhen denar. ObLO Kamnik je leta 1957/58 za malico namenil 30.000 din. To je bil začetek nekakšne okrepčevalnice za šolarje. Nekateri učenci so malico nujno potrebovali, drugi, presiti, pa so nespoštljivo ravnali s kruhom in drugimi živili. Takšna dejanja so ravnatelji skušali preprečiti z opozorili v šolskih okrožnicah.

Zanimivi so tudi zapisi o odnosih učencev med seboj in do učiteljev, kakor tudi odnosi učiteljev do učencev, kar sta posebej skrbno in v pravem smislu zapisovala ravnatelja Drago Fakin in njegov naslednik Marjan Založnik.

Ravnatelj Fakin je v okrožnici učiteljskemu zboru 20. junija 1958 zapisal: "Pred izročitvijo letnih izkazov dajte primerne napotke učencem za obnašanje med počitnicami z opozorilom, da so tudi v tem času podvrženi disciplinskim predpisom (pozdravljanje, kletev itd.)."

V okrožnici septembra 1958 isti ravnatelj opozarja na nedisciplinirano vedenje učencev na stranišču. Na razne njihove prekrške in izgrede, proti katerim je treba ukrepati s primernimi kaznimi (najprej lepa beseda, če ta ne bo zalegla, pa disciplinski ukrepi, in celo denarnimi kaznimi, pa v okrožnicah 27. oktobra 1958 in 26. decembra istega leta.

Na razne prekrške in nedisciplinirano vedenje učencev v šolskih prostorih in zunaj njih je za ravnateljem Fakinom, ki je šel v pokoj, v okrožnici z dne 26. maja 1959 in drugih šolskih obvestilih v istem in prihodnjem letu opozoril novi ravnatelj Marjan Založnik.

22. oktobra 1959 je ravnatelj Založnik ponovno opozoril razrednike, naj med poukom ne zapuščajo učilnic. Zanimivo je tudi posebno naročilo, naj v vsakem razredu napišejo seznam duševno zaostalih učencev. Kar zadeva le-te (napisanih je trinajst), V. Demšar na koncu prispevka, ki sem ga iz uvidevnosti do omenjenih oseb, ugleda šole, učencev in učiteljev le kratko povzel, modro pripominja: "K tej klasifikaciji omenjenih učencev (nk) morem in moram pripomniti, da so bili prav počasni za dojemanje učne snovi, nekateri pa bolj leni. Prav vsi od teh omenjenih so se v poznejšem življenju uveljavili in so na svojem službenem delovanju v redu. Vzrok nenapredovanju v šoli je bil čisto drugod, navadno v družinah samih, saj so bili glede šolanja prepuščeni bolj samim sebi. Zares mora biti človek počasen za težjo obsodbo in premisliti vse okoliščine, v katerih otrok živi."

ZUSAMMENFASSUNG

Viktorijan Demšar (1904-1992), Pfarrer von Komenda und verdienter Dechant, ein sehr eifriger und gruendlicher Forscher der Geschichte von Komenda, behandelt in seinem Beitrag mit dem Titel "Die Entwicklung des Schulwesens in Komenda und Moste von 1945 bis 1960" zunaechts die Geschichte des Schulwesens in Komenda von der Zeit des bedeutendsten Pfarrers, des Einheimischen Peter Pavel Glavar (1721-1784) an bis zum Beginn des 2. Weltkriegs.

Besondere Aufmerksamkeit widmet er der Entwicklung von Schule und Schulunterricht in Komenda und Moste von 1945 bis 1960. Dabei stuetzt er sich auf die Schriften der Schulleiter Ivan Jezeršek, Janez Marinček, Drago Fakin und Marjan Založnik in der Schulchronik. Besonders wird der Bau der neuen Schule in Moste bei Komenda beschrieben. Dabei haben sich die Bewohner der jetzigen Ortsgemeinschaft Moste durch freiwillige Arbeit, finanzielle Hilfe und dem starken Wunsch, den Kindern einen kuerzeren Schulweg zu verschaffen, sehr hervorgetan. Die Bewohner von Komenda hatten leider nicht soviel Glueck, denn der oertliche Volksausschuss (KLO) Komenda lehnte den Bau einer Schule in Komenda von einem umsichtigen Landwirt, Ivan Štrcin aus Komenda kostenlos angeboten wurde, ab.

Der Autor erwaehnt auch den Einsatz der Schulleiter und Lehrer in Komenda und Moste auf kulturellem Gebiet innerhalb und ausser halb der Schule, verschiedene Aktivitaeten der Schueler (Schulge nossenschaft), wie es mit dem Religionsunterricht in der Schule nach dem 2. Weltkrieg aussah, un berichtet auch ueber verschie bene Disziplin- und andere Probleme an der Schule.

Der Beitrag von Viktorijan Demšar wurde fuer die Veroeffentlichung, soweit erforderlich, von Jože Pavlič aus Suhadole bei Komenda bearbeitet.

Oris zgodovine Alpinističnega odseka Planinskega društva Kamnik med 1965 in 1979

Bojan Pollak

Bojan Pollak, dipl. inž., Trg svobode 5, 1240 Kamnik

Viri:
Arhiv Alpinističnega odseka Kamnik;
Matej Humar, Bojan Pollak in Tone Škarja: Poskus orisa zgodovine Alpinističnega odseka Kamnik; 1893–1993 Zbornik Planinskega društva Kamnik, 1993
Tone Škarja: Alpinizem na Kamniškem, Kamniški zbornik X, 1965

Gore nad Kamnikom so imele, imajo in bodo imele svoj vpliv tudi na mesto samo in prebivalce v njem. Ko se je v Kamniku v letu 1893 začela organizirana planinska dejavnost, tedanji ustanovitelji prve podružnice Slovenskega planinskega društva niti v sanjah niso slutili, da bodo njihovi potomci na področju alpinizma dosegli takšne uspehe.

Tudi v samo osrednjo planinsko organizacijo, v Planinsko zvezo Slovenije (PZS), je Alpinistični odsek (AO) Kamnik dal pomemben delež: sedanji podpredsednik, načelnik Komisije za odprave v tuja gorstva (KOTG), načelnik Komisije za alpinizem (KA), načelnik Kategorizacijskega odbora (KO), član upravnega odbora Združenja gorskih vodnikov Slovenije (ZGVS) so vsi člani AO Kamnik. Tudi v bližnji preteklosti je bilo podobno. Tako je udeležba članov kamniškega AO v organih PZS, ki so odgovorni za slovenski alpinizem, v primerjavi s številom prebivalcev kamniške občine zelo velika.

Po kvaliteti svojih alpinistov je kamniški AO tudi precej visoko. Če vzamemo kot osnovo za primerjavo kategorizacijo športnikov, lahko ugotovimo, da je imel kamniški AO od vključitve v ta sistem vrednotenja športnikov vedno nekaj članov, ki so dosegli katerega od kategorizacijskih razredov. Doslej sta dva njegova člana dobila naziv zaslužni športnik. Poleg tega pa je bilo še nekaj športnikov svetovnega razreda, športnikov mednarodnega razreda itd.

V 10. Kamniškem zborniku (1965) je bila že objavljena zgodovina Alpinističnega odseka Kamnik, in sicer do leta 1964, ki jo je napisal Tone Škarja. Tako je objava zgodovine AO Kamnik po letu 1964 samo nadaljevanje takrat začetega dela. AO Kamnik namreč praznuje v letu 1997 60. obletnico ustanovitve. Zato bi do takrat objavili prikaz dejavnosti kamniških alpinistov, včlanjenih v kamniški AO od leta 1964 naprej, in sicer v dveh delih. Prvi del bo obsegal obdobje od 1965 do 1979, drugi pa od 1980 do vključno 1996.

1965

Ne samo v človeškem življenju in razvoju, tudi v alpinizmu prihaja do tega, da velikim uspehom sledijo obdobja zmanjšane aktivnosti. Ko mladi dosežejo velike uspehe, je nato za doseganje novih, večjih uspehov potreben vedno večji napor. Kar je bilo še včeraj izreden uspeh, je danes samo uspeh, jutri pa bo to pač nekaj normalnega, povprečnega.

Tako je tudi izjemnim uspehom kamniških alpinistov v letu 1964 sledilo leto, ki ni bilo rekordno, kljub temu pa nikakor ne bi mogli govoriti o krizi. Pozimi je bila v novi smeri preplezana zahtevna 1000 m visoka severna stena Kočne z Jezerskega (Humar, Šimenc, Škarja). Zato pa so bili ostali vzponi v tej zimi precej lažji (SZ greben Planjave itd.).

Poleti se je plezalo v Koglu, Dedcu, pa tudi v Široki peči (Centralna smer), Triglavu (Skalaška smer s Čopovim stebrom), Planjavi (Glava) itd. Nekaj članov Alpinističnega odseka se je udeležilo tudi alpinističnega tabora v Koritnici, kjer so v Loški steni preplezali dve novi smeri: v Votlem vrhu Franc Bauman, Jernej Koritnik, France Malešič, Franc Papler in pa Boža Gorjanc, ki ni bila iz kamniškega odseka, v Vrhu Rup pa Bauman in Drago Geršak. Franc Mulej in Jože Repič sta obiskala tuje gore in se povzpela na Ortler (3899 m) in Jungfrau (4150 m) pa tudi na Montaž v zahodnih Julijcih

Najpomembnejši dogodek v tem letu je bila vsekakor druga Jugoslovanska alpinistična himalajska odprava (II. JAHO), ki se je poskusila povzpeti na 7902 m visoki Kangbačen v nepalski vzhodni Himalaji. Udeležili so se je tudi trije člani kamni-škega Alpinističnega odseka: Metod Humar, Pavle Šimenc in Tone Škarja. Ta udeležba je bila lepo priznanje kamniškemu alpinizmu v zveznem merilu. Odprava je odkrila pot do vrha, vendar je morala v tekmi s časom zaradi hudega mraza in vetra obrniti 250 m pod vrhom. Kljub temu sta Metod Humar in Ljubo Juvan skupaj z dvema šerpama 7. oktobra 1965 prišla na vrh v glavnem grebenu, na Jalung Ri, visok 7538 m in tako postavila slovenski in s tem seveda tudi jugoslovanski višinski rekord. To je še danes najvišji vrh, na katerega so se prvi od vseh povzpeli Slovenci.

Toda v tistem letu, to je 1965., so šteli samo glavni vrhovi, ne pa vrhovi v grebenih.

1966

Po dveh zelo uspešnih letih je zagnanost malo popustila in aktivnost je močno upadla. Na to je vplivala tudi smrtna nesreča Draga Geršaka in Ceneta Grčarja, ki sta 26. junija padla iz zgornjega dela smeri Modec-Režek v Štajerski Rinki – nekateri člani AO so zaradi te nesreče celo prenehali s plezanjem.

Poleg raznih lažjih in težjih ponovitev smeri v Kamniških Alpah sta bili preplezani tudi dve novi. Franc Berlec in Jože Kuralt sta v Zobu Kalške gore preplezala Raz želja (IV+, A1), Franc Bauman in Jernej Koritnik pa v zahodni steni Planjave čez značilne strani Centralno smer (V+, A1). Slednja dva

sta šla tudi v zahodne Centralne Alpe, vendar jima je slabo vreme preprečilo, da bi lahko naredila kaj več od prečenja Mont Blanca.

1967

Manjša kriza, ki je nastopila v prejšnjem letu, je nekako minila. Vodstvo odseka, ki ga je več let zapovrstjo opravljal Tone Škarja, je prevzel Jernej Koritnik. Število članov, ki je v prejšnjem letu upadlo na 14, se je spet povzpelo na 20.

Od vseh zimskih vzponov so pomembne tri prve zimske ponovitve. Milan Jagodic in Jernej Koritnik sta kot prva pozimi ponovila Centralno smer (V–) v Kalški gori, nato pa še ista dva in Tone Škarja smer Svetelove (III+) v Planjavi. Obe smeri sta bili ponovljeni v februarju leta 1967, za konec leta pa sta Bojan Pollak in Janez Vrhovec (AO Celje) kot prva pozimi ponovila malo plezano Zajedo na Maričkino ploščo v Planjavi.

Tega leta je bila za prvomajske praznike organizirana tudi manjša odprava v Veliko Paklenico v južnem Velebitu. Tu so se Kamničani prvič srečali s plezanjem v trdnem in ostrem velebitskem apnencu. Ponovili so Mosoraško in Brahmovo smer v Anića Kuku, nekaj smeri v Čuku, v Visoki glavici pa sta Jernej Koritnik in Janez Uršič preplezala novo smer IV. težavnostne stopnje.

Po vrnitvi iz Paklenice se je aktivnost nadaljevala. Maja sta Milan Humar in Janez Uršič preplezala novo smer v južni Planjavi. Poleg tega se je čez poletje zvrstilo več dobrih ponovitev. Koritnik in Škarja sta na začetku letne sezone ponovila Čopov steber v Triglavu, kar sta avgusta naredila tudi Janez Kosec in Bojan Pollak. Slednji je v prejšnjem letu končal alpinistično šolo v Zagrebu, kjer je študiral, vendar ga je kamniški odsek sprejel za svojega, saj je (bil) iz Kamnika. Ponovljeni sta bili tudi Aschenbrennerjeva smer in Zajeda v Travniku, ki sta ju ponovila Milan Humar in Jernej Koritnik, Kamniška v Koglu (Pollak z Miroslavom Pleškom iz AO Velebit). Vido Griljc in Bojan Pollak sta kot prva ponovila smer Šimenc-Škarja (VI) v Dolgem hrbtu, Kosec in Pollak pa kot tretja Direktno smer v Štruci. Poleg tega je bila preplezana cela vrsta drugih smeri. Odsek je spet zaživel, Franc Berlec in Tone Škarja sta opravila prvo ponovitev Centralne smeri v Planjavi, Milan Humar in Jernej Koritnik pa sta ponovila Modec-Režkovo smer v Rzeniku. Za konec poletne (kopne) sezone sta Vido Griljc in Bojan Pollak preplezala še tri prvenstvene smeri: Spominsko smer Geršak-Grčar (V) in SZ raz (IV+) v Vežici ter Kamniško (V+, A2) v Vršičih.

Kamniški alpinisti so plezali tudi v tujini. Tone Škarja in Janez Uršič sta bila gosta v francoski nacionalni šoli smučanja in alpinizma (ENSA), pa jima je vreme nagajalo, tako da sta uspela preplezati samo malo ponavljano smer Rébuffat-Couttet (V) v Dent du Requin. Pollak pa je plezal z Mihelićevo iz AO Velebit v Velikem Kleku Lammerjevo smer in v Dolomitih (Velika Cina, Passportenkopf). Poleg tega je dobil Pollak tudi pohvalo Komisije za alpinizem PZS kot alpinist z največ vzponi v enem letu.

Lahko rečemo, da se je odsek spet popolnoma postavil na noge in prebrodil krizo, ki je nastala zaradi nesreče v preteklem letu. Vodstvo odseka je prevzel Metod Humar.

1968

Ta zagon pa ni trajal dolgo. Dosegel je določeno raven in na njej obstal. Tako je bila zimska sezona slabša kot leto dni prej. Milan Humar in Jernej Koritnik sta se pozimi podala v smer Benkovič-Kemperle (Kamniška) v Rzeniku, vendar sta morala odnehati slabih 150 m pod vrhom, ker jima je zmanjkalo klinov, tuje pomoči pa nista hotela sprejeti. Pozimi torej ni bilo preplezanega ničesar pomembnega, zato pa se je bolj razmahnilo smučanje.

Tako se je tega leta začelo smučarsko tekmovanje v veleslalomu med AO in postajo GRS.

Poletje je spet prineslo vrsto dobrih vzponov, čeprav ne toliko kot prejšnje leto. Še pred začetkom prave sezone so bile v Koglu ponovljene Rumena zajeda, Zupanova in Spominska smer. Nato sta v maju Franc Bauman in Tone Trobevšek v Grintovcu preplezala novo smer, ki se le delno pokriva z Gregorinovo. V začetku junija pa so trije pripravniki (Janez Humar, Marjan Perčič in Blaž Slapnik) v Planjavi potegnili novo smer, ki so jo imenovali Pripravniški steber (IV). Smer je skupaj z grebenom visoka več kot 500 m in poteka po izrazitem stebru, ki se začenja levo od Macesnovca in se konča na Sukalniku. V Malem Grintovcu pa sta Bauman in Trobevšek tudi preplezala novo smer.

Od ostalih smeri naj omenim samo najpomembnejše, ki pričajo, da je odsek obdržal tako kvaliteto, da se je bil sposoben podati v katerokoli smer pri nas. Tako so bile ponovljene: v Rzeniku smeri Modec-Režek (V; Bauman, Trobevšek) in Centralna (V; Milan Humar in Jernej Koritnik), v Štruci Direktna (Vido Griljc, Janez Kosec in Ivo Mušič), v Dolgem hrbtu Jubilejna (Humar, Koritnik) in druge.

Tega leta je bila tudi jugoslovanska odprava na Kavkaz. Iz Kamnika sta se je udeležila Franc Bauman in Tone Trobevšek. Tam sta v steni Aday Hoh preplezala prvenstveno smer IV. težavnostne stopnje, poleg tega pa sta plezala še v Piku Nikolajeva, Kazbeku, Vilsu in Ullpati. Trobevšek si je tam tudi težje poškodoval ramo

Poleg te odprave, ki jo je organizirala Planinska zveza, so štirje člani Alpinističnega odseka odšli v Zahodne Alpe: Milan Humar, Jernej Koritnik, France Malešič in Marjan Perčič. Preplezali so Gervasuttijev ozebnik v Mont Blanc du Taculu, nato pa še v Aiguille Verte smer Charlet-Simond. Pri sestopu po Whymperjevem ozebniku jih je zajel plaz in

jih vlekel s seboj vse do izteka. Marjan Perčič je bil pri tem tako močno poškodovan, da je nato 7. septembra v bolnišnici umrl.

1969

Ta nesreča je spet pomenila hud udarec za celotni odsek, saj je preminil mnogo obetajoč pripravnik. Zato je trajalo precej časa, da je odsek spet našel samega sebe. Novi načelnik je postal Tone Trobevšek. Z organizirano akcijo se je povečalo število članstva, toda kvaliteta vzponov je v primerjavi s prejšnjimi leti padla. Nekaj najaktivnejših članov je bilo v JLA, pri drugih pa je aktivnost pojenjavala. Kljub vsemu je bilo opravljenih tudi nekaj dobrih vzponov: prva in druga ponovitev Akademske smeri (VI) v Vežici (Janez Kosec in Bojan Pollak), tretja ponovitev Centralnega stebra (VI) v Rzeniku (Blaž Slapnik, Tone Trobevšek, Janez Uršič), Direktna v Štruci in druge. Med prvomajskimi prazniki so Bauman, Trobevšek in Uršič preplezali v zahodni steni Planjave novo smer, ki so jo imenovali Majska (IV+). Tomo Juršič, France Malešič, Blaž Slapnik in Miha Šraj so se udeležili zveznega ledeniškega tabora pod Velikim Klekom in so med drugim preplezali tudi Pallavicinijev ozebnik.

1970

Kriza plezalske aktivnosti odseka se je potegnila tudi v to leto. Vodstvo odseka je prevzel Franc Bauman in si zadal nalogo, postaviti odsek spet na noge, ne samo po številu članov, ampak tudi po vzponih. Vendar to ni šlo ne lahko ne hitro. Tako lahko gledamo na leto 1970 glede plezalske aktivnosti kot na eno najslabših v zadnjih nekaj letih. 42 članov odseka je opravilo komaj 194 vzponov ali 4,62 vzpona na posameznika. Toda osnova je bila postavljena, število članov je bilo tako veliko, da je bilo realno pričakovati, da bo iz te množice prišlo tudi nekaj dobrih alpinistov.

Med vsemi 194 vzponi je tudi nekaj takih, ki so vsekakor vredni omembe. V Vežici sta Janez Kosec in Bojan Pollak (ta se je vozil plezat iz Pulja, kjer je bil v službi) preplezala spominsko smer Marjanu Perčiču (VI–). Smer poteka po značilnem stebru v desnem delu stene. V Zobu Kalške gore sta Franc Bauman in Franc Berlec preplezala novo smer B-B (V). Na alpinističnem taboru v zahodnih Julijcih v septembru je Tine Štritof s soplezalcem iz Nove Gorice preplezal novo smer v Zadnjih Lastovicah, v Mali Devici (IV+). Drugače pa se je v glavnem plezalo doma, v Kamniških Alpah: Rumena zajeda, Centralna v Planjavi in druge.

1971

V tem letu je kriza odseka dokončno minila. V AO se je vključila množica mladih, povečala pa se je tudi aktivnost. 53 članov, kolikor jih je štel odsek, je opravilo 365 vzponov, torej več kot prejšnje leto. Vzpone so opravljali predvsem novi, mladi alpinisti. Od starejših je ostalo bolj malo aktivnih. To leto je bilo nekako leto menjave generacij.

Zimska sezona sicer ni bila bleščeča, saj so se mladi šele uvajali v gore. Kljub temu je bilo opravljenih precej zimskih vzponov. Med njimi je bila tudi prva zimska ponovitev Pripravniškega stebra, ki so jo v februarju opravili Julči Balut, Lojze Jerman, France Malešič, Franc Osolnik in Janez Volkar.

Poletna sezona se je začela tragično. Petega junija se je v Razu želja v Zobu Kalške gore smrtno ponesrečil Miha Lah. Njegova smrt je močno pretresla člane odseka, toda zaradi njihovega velikega števila ta nesreča ni pomenila velikega zastoja v plezalski aktivnosti. Imela pa je še eno posledico. Vedno več članov odseka je začelo pri plezanju uporabljati čelado.

Janez Kosec in Bojan Pollak sta še v juniju preplezala v Vežici Hunikino smer (V+) v spomin na preminulo hrvaško alpinistko Ano Klasinc - Huniko. Čez mesec dni sta v tem ostenju preplezala v spomin na ponesrečenega Miha prvenstveno spominsko Lahovo smer (VI), najtežjo do takrat v tem ostenju.

Pri plezanju obeh smeri sta posnela tudi film, ki sta ga dopolnila še s posnetki iz prejšnjega leta iz Perčičeve smeri. Tako je nastal prvi kamniški alpinistični film Tri spominske smeri v Vežici.

V Rzeniku so v desnem delu stene, desno od Modec-Režkove smeri, Berto Ribič, Tone Trobevšek in Janez Uršič preplezali novo smer in jo imenovali Jakova smer (IV+). V Malem Grintovcu pa sta Berto Ribič in Tone Trobevšek potegnila Centralno smer (IV+).

Tako je bila ta stena v glavnem obdelana.

Od ostalih vzponov je vsekakor najpomembnejša druga ponovitev Dularjeve zajede v Jalovcu, ki je na to ponovitev čakala več let. Preplezala sta jo Kosec in Pollak. V Štruci je bila opravljena tudi prva ženska ponovitev Direktne smeri (Zinka Slapar in Marička Škrlep skupaj s Koscem in Pollakom), v Rzeniku tretja ponovitev smeri Benkovič-Kemperle (V; Cene Kramar in France Malešič), v Brani prva ponovitev 100 let stare Bosove smeri (III), prva ponovitev smeri B-B v Zobu Kalške gore (V; Franc Berlec in France Malešič) in še cela vrsta drugih smeri, predvsem v Kamniških Alpah (Akademska v Vežici, Centralni steber Dedca in druge), pa tudi v Julijcih (Hudičev steber v Prisojniku in druge).

Tega leta se je začelo tudi sodelovanje Kamničanov s Poljaki oziroma kamniškega alpinističnega odseka s Klubom Wysokogorskim iz Katowic. Prve dni avgusta je skupina 9 alpinistov in planinke odpotovala v poljske Visoke Tatre. Po zelo gostoljubnem sprejemu, ogledu mesta Katowice in koncentracijskega taborišča Auschwitz so se odpeljali v Zakopane in naprej do jezera Morskie oko. Tu so opravili 35 vzponov od I. do VI. težavnostne stopnje. Med njimi sta Bauman in Uršič preplezala tudi prvenstveno smer IV. težavnostne stopnje. Odprava je lepo uspela in izpolnila pričakovanja. Udeležili so se je: Janez Ažman, Franc Bauman, Cene Kramar, Ciril Križelj, Štefan Kukovec, France Malešič, Zinka Slapar, Marička Škrlep in Janez Uršič. Poljaki so septembra vrnili obisk in opravili v Kamniških in Julijskih Alpah 36 vzponov, med njimi tudi Zajedo, Pod Stolpom in Čez Ploščo v Skuti, Direktno v Štruci in Skalaško s Čopovim stebrom v Triglavu.

Vsa aktivnost v tem letu je dokazovala, da se je odsek spet postavil na noge in da je kriza popolnoma minila. Kriza sicer ni bila tako huda, da bi ogrozila alpinizem v Kamniku, ne, za to ni bilo več bojazni, toda kvalitete, v katero je kamniški alpinizem popeljal Tone Škarja, že nekaj časa ni bilo. V tem letu pa se je začel kvalitetni dvig, ki je v kasnejših letih ne samo dosegel, ampak tudi presegel prejšnjo kvaliteto. Pa pojdimo lepo po vrsti.

1972

Aktivnost odseka se je nadaljevala z nezmanjšano močjo. Načelništvo je prevzel mlad in ambiciozen alpinist Lojze Jerman. Že pozimi na zimskem alpinističnem taboru, ki je bil to leto v Kamniški Bistrici, sta Cene Kramar in Janez Volkar preplezala novo smer v Zeleniških špicah, ki sta jo imenovala Tuhinjska grapa (II). 15. in 16. marca pa sta Janez Kosec in Bojan Pollak v drugem poskusu, v februarju, ko sta poskusila prvič, ju je obrnilo slabo vreme z močnim sneženjem, kot prva pozimi preplezala Akademsko smer (VI) v Vežici in s tem začela novo obdobje v kamniškem alpinizmu: kvalitetni zimski vzponi. To zimo sta bili preplezani še dve prvenstveni smeri v Brani: Domžalska (II; Stane Klemenc in Slavko Šikonja) in Kamniška grapa (III; Drago Dimec in France Malešič). Na prvi pomladanski dan pa je France Malešič sam preplezal grapo med Zobom in Kalško goro in jo v spomin na ponesrečenega alpinista imenoval Mihova grapa (II). Istega dne je preplezal še grapo v vzhodni steni Kalškega Grebena.

Kvalitetni vzponi so se nadaljevali celo leto. Tone Škarja in Metod Humar sta "odkrila" jugovzhodno steno Planjave, 200 do 400 m visoko steno čisto na koncu Repovega kota. 25. junija sta v tej steni, do takrat še popolnoma deviški, potegnila svojo smer (IV–V), ki so jo čez tri tedne ponovili Lojze Jerman, Bojan Pollak in Franc Vettorazzi. V Štruci sta Stane Klemenc in Štefan Kukovec kot trening za Dolomite ponovila Direktno smer. Toda do odprave v Dolomite ni prišlo. V začetku avgusta se je namreč Štefan Kukovec smrtno ponesrečil pri soliranju v Dedcu. Še v juliju so Lojze Jerman, Bojan Pollak, Franc Vettorazzi in Biserka Žerjav preplezali v JV steni Planjave novo smer (V+), ki so jo nato imenovali po ponesrečenem Kukovcu.

Nesreča je samo za nekaj časa zavrla delo odseka in njegovo plezalsko aktivnost. Kmalu nato so se nadaljevali dobri vzponi: prva ponovitev Kamniške smeri (V+, A2) v Vršičih (Lojze Jerman, Janez Kosec in Franc Vettorazzi), Direktna z Glavo Planjave v Planjavi in Aschenbrennerjeva smer v Travniku (Kosec in Pollak), Raz Jalovca in druge.

Tega leta je bila organizirana tudi prva čisto ženska alpinistična odprava na najvišji vrh Irana, 5671 m visoki Demavend. Iz kamniškega alpinističnega odseka se je je udeležila Zinka Slapar.

V poletni sezoni so bili v gosteh alpinisti iz Poljske, Kamničani pa so odšli v Visoke Ture in mimogrede še v Dolomite, vendar so imeli ves čas slabo vreme, tako da so uspeli preplezati samo Dibonov raz v Veliki Cini. Biserka Žerjav pa se je s soplezalcem iz Tržiča povzpela na Matterhorn.

Poletna sezona se je uspešno nadaljevala tudi v zimsko. Takoj na začetku zime sta Cene Kramar in Bojan Pollak opravila prvo zimsko ponovitev Kamniške smeri v Koglu (VI–), dan za tem pa sta France Malešič in Janez Volkar kot prva pozimi ponovila Mali in Veliki greben (II). Pollak in Volkar sta nato 28. decembra opravila še prvi zimski vzpon po Perčičevi smeri v Vežici. Razmere so bile zelo ugodne, toda vreme ni dolgo držalo. Po novem letu se je pokvarilo in kvalitetnejših vzponov v glavnem ni bilo več.

Leta 1972 je odsek prekinil dolgoletno tradicijo, da se je plezalna šola začela šele spomladi. Tokrat so začeli s šolo že jeseni, po prenovljenem konceptu, tako da tečajniki absolvirajo zimski in kopni del. Šola je bila izredno dobro obiskana, saj se je je udeležilo kar 15 tečajnikov. Pa še nekaj se je začelo

pojavljati. Vedno več je bilo zanimanja za alpinizem tudi v Domžalah, tako da je število članov odseka, ki so bili iz Domžal in okolice, vedno bolj naraščalo. Tudi Mengšanov je bilo vedno več.

1973

Tega leta je kamniško planinsko društvo praznovalo 80. obletnico svoje ustanovitve. K proslavi tega visokega jubileja se je pridružil s svojo aktivnostjo tudi Alpinistični odsek pod vodstvom načelnika Franceta Malešiča

To leto je bilo najuspešnejše v dotedanji zgodovini alpinizma v Kamniku, vsaj kar zadeva aktivnost. 46 članov odseka, od katerih jih je 8 začelo plezati šele v jeseni, je opravilo skupaj 831 alpinističnih tur ali po 18,07 ture na člana.

Na kamniškem alpinističnem odseku običajno niso nikoli delali problema zaradi pripadnosti posameznika določenemu planinskemu društvu. Važno je bilo samo članstvo v planinski zvezi in pa delo v okviru odseka. Večina članov odseka je bila sicer včlanjena v kamniško planinsko društvo, posamezniki, ki jih ni bilo tako malo, so bili člani domžalskega, mengeškega, ljubljanskega in celo idrijskega planinskega društva. Ker pa je število članov odseka naraščalo in ker je bilo vedno več članov iz posameznih planinskih društev, se je tega leta v okviru odseka formirala tudi alpinistična sekcija planinskega društva Domžale. Ta je v začetku štela 2 alpinista in 4 pripravnike. Toda Alpinistični odsek Kamnik je vodil skupno kartoteko in do kakšnih posebnih ločitev tega leta še ni prišlo.

Zima je bila dokaj slaba, vendar je bilo opravljenih veliko pristopov, pa tudi vzponov, predvsem lažjih. Janez Ažman, Stane Klemenc in Cene Kramar so januarja preplezali grapo levo od Zoba Kalške gore in jo imenovali Jetijeva grapa (III). V prvih dneh pomladi, vendar še v čisto zimskih razmerah, pa so Klemenc, Malešič in Šikonja opravili prvenstveno prečenje vzhodne stene Brane po Gamsjih policah.

Za prvomajske praznike se je v Paklenico podala odprava 12 članov, ki je v 5 dneh naredila 53 vzponov. Med njimi sta Cene Kramar in Jože Močnik ponovila Klin (VI), Stane Klemenc in Bojan Pollak pa Velebitaško (VI–). Nato se je zvrstila cela vrsta kvalitetnih vzponov doma: prva ponovitev Lahove smeri v Vežici (Kramar, Močnik), druga ponovitev Belega raza v Dedcu (Klemenc, Kramar, Pollak), prva ponovitev več kot 900 m visoke smeri Kemperle-Murovec (Pollak, Biserka Žerjav), ponovitev smeri Pišler-Škarja (Trikot; Kramar, Pollak) in ponovitev smeri Šimenc-Škarja (Klemenc, Močnik) – vse v Dolgem hrbtu, in drugih. Metod Humar in Tone Škarja sta v severni steni Skute preplezala novo smer – Steber Skute (V), Bauman, Marička Škrlep in Janez Volkar pa v vzhodni steni Brane tudi novo smer, imenovano Dolgoletna. V Skuti sta Franc Berlec in Škarja opravila prvo ponovitev Nemške smeri (IV–V), Janez Škofic in Janez Šušteršič pa sta v Vršičih preplezala novo smer in jo imenovala Smer stare granate (IV-V).

Poleti je 11 članov AO odšlo v francoske Alpe, vendar so imeli smolo z vremenom. Uspelo se jim je povzpeti na Mont Blanc, prečenje Hudičevih igel pa so morali prekiniti zaradi slabega vremena. Naslednja skupina 8 alpinistov je imela v Franciji podobne težave z vremenom, vendar ji je uspelo opraviti kar precej vzponov. Janez Ažman in Cene Kramar sta preplezala severno steno Aiguille Verte, Tone Trobevšek in Janez Volkar pa sta takrat še kot prva Jugoslovana ponovila Švicarsko smer (V) v Les Courtes.

V domačih gorah se je plezanje nadaljevalo z nezmanjšano močjo. Klemenc in Pollak sta preplezala dve prvenstveni smeri v JV steni Planjave: v soboto Sobotno (V–) in v nedeljo Nedeljsko (III–IV), ter v Julijcih ponovila Direktno smer v Špiku (V+) in Zajedo (VI) v Šitah. Dušan Leb, Janez Šušteršič in Franci Vrankar pa so z mengeškim planinskim društvom obiskali Durmitor in poleg drugih smeri preplezali tudi dve prvenstveni III. in IV. težavnostne stopnje v Sljemenu in Grudi. Slavko Šikonja in Janez Škofic sta med tem v vzhodni steni Brane preplezala prvenstveno, Dimnikarsko smer (V), navezi Ažman-Volkar in Jerman-Klemenc pa v Kompoteli še dve prvenstveni smeri: Desno (VI) in Levo (V+). Dobri vzponi so se vrstili drug za drugim in dokazovali, da sestavljajo odsek kvalitetni alpinisti, ki so sposobni rešiti še tako trd problem.

Vendar se odsek ni ukvarjal samo s plezanjem. Ob 80. obletnici ustanovitve planinskega društva Kamnik je izdal plezalski vodnik za področje Korošice, ki ga je na roke napisal Bojan Pollak. Drobna knjižica je pomenila nov pristop k tovrstni literaturi, saj je za vsako opisano smer narisana tudi njena shema, vse višine smeri pa so bile premerjene z višinomerom.

Velika poletna plezalska dejavnost je napovedovala tudi močno zimsko sezono. In res. Komaj se je zima dobro začela, so Bauman, Trobevšek in Volkar 30. decembra kot prvi pozimi ponovili Centralno smer v Malem Grintovcu, istega dne kot Klemenc in Pollak Majsko smer v Planjavi.

1974

Aktivnost preteklega leta ni ponehala. Pripravljali sta se dve odpravi, ena na Kavkaz in druga v Himalajo. Po skoraj desetih letih je imel kamniški odsek spet alpiniste, ki so bili sposobni, da se udeležijo katerekoli od obeh odprav. To je bila velika vzpodbuda za kvalitetne vzpone, tako da se je plezalska aktivnost kljub slabim razmeram nadaljevala z nezmanjšano močjo. Za to obdobje lahko rečemo, da je bil kamniški odsek nedvomno eden najboljših v celi tedanji Jugoslaviji.

Vodstvo odseka je prevzel Stane Klemenc.

Poleg domžalske alpinistične sekcije se je v okviru kamniškega odseka ustanavljala še mengeška. Vendar sta obe še vedno delovali v kamniškem odseku.

Takoj na začetku zime je padlo več kot pol metra novega snega in za novo leto je ponovno snežilo. Stene so bile ometane s snegom, sneg je bil celo v previsih in strehah. Vendar to ni preprečilo aktivnosti Kamničanov. Komaj se je vreme malo ustalilo in so se uleteli najbolj nevarni plazovi, so že bili v gorah. Petega januarja sta Klemenc in Pollak kot prva pozimi ponovila popolnoma zasneženi Severni raz Vežice (III), čez teden dni pa spet kot prva pozimi smer Bauman-Trobevšek (IV+) v Malem Grintovcu. Naslednji dan sta ista plezalca skupaj s Cenetom Kramarjem opravila še prvo zimsko ponovitev Direktne smeri na Konja (IV) v grebenu Rinka–Skuta. Vsi ti vzponi so bili kot priprava za enega najboljših zimskih vzponov, kar so jih Jugoslovani preplezali v tem obdobju, za Zajedo (VI) v Šitah. Vanjo so se Cene Kramar, Stane Klemenc in Bojan Pollak podali 19. januarja in po petih dnevih plezanja, 23. januarja, stali na vrhu stene. To je bil uspeh, ki ga kamniški alpinizem do takrat še ni dosegel, jugoslovanski pa samo enkrat z zimskim vzponom čez Čopov steber.

Pa tudi drugi alpinisti v tem času niso mirovali. Metod Humar in Tone Škarja sta kot prva pozimi ponovila več kot 800 m visoko Bosovo smer (III) v zahodni steni Brane, Lojze Jerman, Jože Močnik in Ludvik Retar pa 26. januarja smer Humar-Škarja (V–) v JV steni Planjave, tudi kot prvi pozimi. V isti steni so dan pozneje Dušan Leb, Janez Šušteršič in Franci Vrankar prvič pozimi ponovili Nedeljsko smer (III–IV). Isti trije so nato kot prvi pozimi preplezali tudi Kamniško smer (V+, A2) v Vršičih. Poleg tega pa so Leb, Šušteršič, Vrankar in Retar preplezali še prvenstveno smer v Zeleniških špicah in jo poimenovali Namizni prt. Za konec zime sta Klemenc in Pollak opravila še prvo zimsko ponovitev SZ raza (IV+) v Vežici. Skratka, bera kvalitetnih zimskih vzponov je bila takšna, kakršne ni bilo še nikoli doslej.

Zaradi ugodnih razmer se je plezalska aktivnost nadaljevala tudi v aprilu. Janez Škofic in Emil Tratnik sta v Planjavi preplezala novo smer, ki sta jo imenovala Univerzalna (III–IV), Janez Ažman in Cene Kramar pa sta opravila tretjo ponovitev spominske smeri Geršak-Grčar v Vežici. Poleg tega so bile do prvega maja preplezane še Kamniška v Koglu in Direktna v Štruci (Klemenc, Pollak) in Akademska v Vežici (Pollak, Vrankar).

Za prvomajske praznike je bila spet organizirana odprava v Paklenico, kjer so poleg množice drugih kvalitetnih smeri preplezali tudi Klin (Klemenc, Pollak), spominsko smer Umberto Girometta (VI), tretja in četrta ponovitev (Kramar, Vrankar in Klemenc, Pollak).

Doma se je nato zvrstila cela vrsta dobrih vzponov: prve ženske ponovitve Perčičeve spominske smeri (VI–) v Vežici (Marička Škrlep skupaj s Klemencem) in Smeri čez Ploščo (V) v Skuti (Marička Škrlep skupaj z bratoma Šušteršič), Hunikine smeri (V+) v Vežici (Marička Škrlep z Ažmanom in Kramarjem) in druge: Cizljev raz (VI) v Špiku (Klemenc, Pollak), Lahova v Vežici (Klemenc in Jože Rožič iz Rateč), Centralni steber Rzenika (Klemenc, Šikonja), Comicijevi kamini v Mrzli vodi (Jerman, Škofic) in še druge. Stane Klemenc in Bojan Pollak sta desno od Direktne smeri v Štruci preplezala novo smer, ki sta ji dala ime Smer treh svedrovcev (V+, A3) in sta jo čez dva tedna ponovila Jerman in Škofic. Skratka, dobri vzponi so se vrstili drug za drugim.

Tega leta sta bili organizirani tudi dve odpravi v tuje gore in Kamničani so zaradi svojih alpinističnih uspehov povsem upravičeno pričakovali, da bodo temu primerno tudi zastopani v njih. Pa ni bilo povsem tako. Za odpravo v Kavkaz je bil izbran samo Stane Klemenc. Ta se je povzpel na najvišji vrh gorovja Elbrus. V steni Čatin-Taua pa je moral zaradi poškodbe roke – nanjo mu je padel kamen – obrniti. Preplezal je še steno Ulu-Taua in Pik Ščurovskega, nadaljnji načrti pa so bili opuščeni zaradi smrtne nesreče hrvaške naveze.

Zato so se pa V. JAHO udeležili trije člani odseka: Tone Škarja kot vodja odprave, Bojan Pollak in Tone Trobevšek kot člana. To je bila do takrat vsekakor najuspešnejša JAHO. Poleg tega, da je kar 9, takrat še Jugoslovanov, drugače pa samih Slovencev, med njimi tudi Tone Trobevšek, stopilo na 7902 m visoki Kangbačen in tako povrnilo dolg gori, ki ga je naredila II. JAHO leta 1965, sta bila osvojena na alpski način še dva do takrat nepreplezana vrhova: Vrh V. JAHO (okoli 6500 m) in 6812 m visoka Dimigilata ali Wedge Peak (Ramtang Čang). Na slednjem je bil tudi Pollak skupaj z Janezom Gradišarjem in Mihom Smolejem. To je bil do takrat najvišji popolnoma samostojen vrh v Himalaji, na katerega so prvi stopili Slovenci.

Vendar to niso bili edini Kamničani, ki so bili uspešni v tujih gorah. Odsek je organiziral tudi manjšo odpravo v Zahodne Alpe. Tam so Janez Ažman, Franci Bauman in Cene Kramar preplezali tri kvalitetne smeri: Gréloz-Roch v Trioletu, Charlet-Simond v Les Courtes in Diagonalo v Brenvi, zadnji dve sta bili tudi prvi jugoslovanski ponovitvi.

Konec leta pa so bile narejene še tri prve zimske ponovitve: Klemenc, Kramar in Pollak so v dveh dneh preplezali Lahovo smer (VI) v Vežici, Lojze Jerman in Janez Škofic sta preplezala Smer treh svedrovcev (V+, A3) v Štruci, Slavko Šikonja in Franci Vrankar pa Dolgoletno smer (IV–V, II) v Brani.

Leto 1974 je bilo vsekakor najuspešnejše leto kamniškega alpinističnega odseka do takrat in je pomenilo nov korak naprej v kvaliteti, ne samo v kamniškem, ampak v celotnem jugoslovanskem alpinizmu. Takrat

se je tudi prvič zgodilo, da je bil za najboljšega športnika občine Kamnik proglašen alpinist, in to je bil Bojan Pollak.

1975

Alpinistični sekciji Domžale in Mengeš sta postali tako močni, ne samo številčno, ampak tudi kvalitetno, da sta dosegli vse pogoje za svoje samostojno delovanje. Zato sta se tega leta odcepili od kamniškega alpinističnega odseka in začeli svoje samostojno uspešno delovanje. Seveda ta odcepitev ni bila opravljena v trenutku in po balkansko. S cepitvijo niso bile potrgane vse vezi, ki so družile člane. Še zdaleč ne. Sodelovanje je še naprej obstajalo. Še celo leto 1975 so alpinisti vseh treh planinskih društev prirejali skupne akcije. Cepitev pa je bila resnično nujna. Na sestankih je bila običajno prisotna pravcata množica članov. Ker cepitev ni bila nasilna, ampak je bila posledica razvoja alpinizma na kamniškem področju, tudi ni bila opravljena po teritorialnem principu. Tako so v kamniškem odseku še vedno ostali nekateri alpinisti, čeprav so bili doma od drugod, ne pa iz Kamnika. Med njimi je bil Tone Škarja, rojen Mengšan in najboljši alpinist zadnjih let, pa tudi Marička Škrlep, ki je bila v teh letih ena najboljših slovenskih alpinistk.

Vodstvo odseka je prevzel Cene Kramar. Članstvo odseka se je res zmanjšalo z 39 na 28, vendar njegova aktivnost ni upadla. Sicer res ni bilo toliko kvalitetnih vzponov kot leto dni prej, vendar jih je bilo vseeno še precej.

Takoj po novem letu sta Lojze Jerman in Bojan Pollak skupaj s Klemencem iz AO Domžale opravila prvo zimsko ponovitev Dimnikarske smeri (V–) v Brani. Dober teden pozneje pa je Pollak skupaj s Klemencem ponovil tudi kot prvi pozimi Hunikino smer (V+) v Vežici. Ta dva alpinista sta malo pred koncem zime opravila tudi prvi zimski vzpon čez Zajedo (III) v Zeleniških špicah. Smer, ki je poleti prijetna plezarija, je bila v spodnjem delu pravi ledeni slap.

Poleti se je zvrstilo nekaj dobrih vzponov, med njimi tudi štirje prvenstveni: 27. in 28. julija sta Metod Humar in Tone Škarja preplezala novo smer v zahodni steni Brane, ki je že dolgo čakala na svoje obiskovalce. Spodnji del smeri poteka po navpičnem stebru in je ocenjen s V+, A2, zgornji del je pa lažji. Avgusta sta Lojze Jerman in Janez Škofic preplezala severno steno Kompotele v novi smeri, ki sta jo ocenila s V+, A2. Dušan Kregar, Marjan Kregar in Srečo Podbevšek pa so septembra preplezali značilni steber v vzhodni steni Brane in ga zato, ker so med plezanjem precej počivali, imenovali Steber počitkov (V–, I–II). Dušan Humar in Janko Plevel pa sta za zaključek kopne sezone potegnila še novo smer v Jermanovem turnu. Od ostalih vzponov je pomembna prva ženska ponovitev Raza (V+) v Plazkem Voglu, ki jo je opravila Marička Škrlep skupaj z Matijevcem iz AO Šmarna gora.

Tudi tega leta so Kamničane zvabile v goste tuje gore. Tako se jih je osem odpravilo na Poljsko na povabilo Kluba Wysokogorskega iz Katowic. Ker pa niso imeli sreče z vremenom, je bila bera vzponov precej slaba. Vsak dan je namreč deževalo, edini sončni dan pa jim je pobrala birokracija.

Druga odprava se je podala v zahodne Alpe. In tam so bili opravljeni tako kvalitetni vzponi, kot jih Kamničani do takrat skoraj še niso preplezali. Janez Ažman in Cene Kramar sta v Grand Pilier d'Angle v Mont Blancu kot prva Jugoslovana preplezala drugo ponovitev smeri Bonatti-Zappelli (VI). Kramar je nato z Zvonetom Andrejčičem iz AO Ljubljana Matica preplezal še severno steno Les Droites v smeri Cornuau-Davaille (VI–).

Tega leta so člani odseka dosegli tudi dva svoja višinska rekorda. Prva članica kamniškega AO, ki je presegla višino 6000 m, je bila Biserka Žerjav. Ta se je med trekingom v Himalaji povzpela na 6157 m visok vrh. Bojan Pollak pa je bil prvi član kamniškega alpinističnega odseka, ki je prišel nad 8000 m. Kot član VI. JAHO je v prvi skupini dosegel tabor V 8020 m visoko. Na žalost mu je poškodba noge onemogočila, da bi se pridružil sedmerici, ki se je povzpela na 8481 m visok vrh Makaluja in tako dokazala, da sodi naš alpinizem v sam svetovni vrh. Kljub temu mu je uspelo po okrevanju priti še na 6157 m visok vrh, poleg tega pa še na dva vrhova, na katera do takrat še ni stopila človeška noga: 5900 m visok Vrh jugoslovansko-šerpovskega prijateljstva in v solo vzponu še na vrh Iswa-la (5700 m).

Udeležba na VI. JAHO in pa kvalitetni vzponi v Franciji vsekakor pomenijo nadaljevanje uspehov, doseženih v prejšnjem letu. Ne samo to. To je bila njihova potrditev in lahko bi rekli, da morda še za stopničko višja uvrstitev. To je bil vrh kamniškega alpinizma, ki je trajal dve leti.

Po uspešni poletni sezoni je zavladalo malo zatišja, vendar samo do začetka zime. Takoj prvega dne koledarske zime sta Bojan Pollak in Janez Volkar kot prva pozimi preplezala eno redkeje plezanih smeri v Kalški gori – Sončno smer (IV+, A1). Ta smer jima je ostala še posebno v spominu, saj sta v istem dnevu, ko sta smer preplezala, sestopila v Kamniško Bistrico in se nato peš vrnila do Stahovice, od koder sta nato z avtom prišla v Kamnik samo toliko, da sta takoj nato lahko odšla na reševalno akcijo.

Še pred koncem leta sta nato Marjan Kregar in Bojan Pollak v treh zaporednih dneh naredila tri prve zimske ponovitve: JV steber Babe ali Lučke Brane (I–II), Polikarpov steber (IV+, A1) v Škarjah in Bolostajo (IV–V) v Vršičih.

1976

Novo leto se je začelo z velikopoteznim grebenskim prečenjem od Krvavca čez Kalški Greben, Grintovec, Skuto, Rinko, Brano, Planjavo, Ojstrico, Vršiče, Konja, Rzenik do Velike planine, ki sta ga kot prva v celoti izvedla med novoletnimi prazniki Marjan Kregar in Janko Plevel. Še v času novoletnih praznikov sta Marička Škrlep in Janez Volkar kot prva pozimi ponovila smer Matičič-Zupan (III) v južni steni Planjave. Osem dni pozneje pa so Dušan Kregar, Marjan Kregar in Bojan Pollak opravili prvo zimsko in obenem tudi prvo ponovitev Stebra počitkov v Brani. Nato se je zvrstilo več lažjih vzponov in pristopov. Februarja pa sta Marjan Kregar in Bojan Pollak kot prva pozimi preplezala še Raz želja (IV+, A1) v Zobu Kalške gore

Zima je nato minila brez kakšnih kvalitetnejših vzponov, pa tudi aktivnost odseka se je počasi umirjala. Po dveh izredno uspešnih letih je sledilo leto zatišja. Mlajše generacije še niso dosegle svojega kvalitetnega vrha, starejše so postale utrujene, vsaj začasno. V življenju odseka je nastopilo obdobje umirjenosti, o krizi namreč ne moremo govoriti. Posebno ne pri 36 članih in 451 vzponih. Ampak je že tako, da tudi odsek ne more biti stalno na vrhu in da tudi alpinizem pozna določena obdobja vzponov, padcev, napredovanja in stagniranja. V tem letu odsek ni dosegel kakšnega bistvenega napredka, kakor ga je v preteklih dveh letih, vendar je vseeno uspel obdržati aktivnost, in tudi kvaliteto na dokaj visoki ravni. Vodstvo odseka je za naslednja tri leta prevzel Bojan Pollak. Tega leta se je v Kamnik preselil tudi eden najboljših slovenskih alpinistov, Stane Belak. Njegovo bivanje v Kamniku pa ni imelo na kamniški AO praktično nobenega vpliva, ker se ni pridružil Kamničanom, ampak je ostal Ljubljančan.

Kopna sezona se je začela z manjšo odpravo pripravnikov v Paklenico, nadaljevala pa se je z vzponi v Vežici (Akademska, Perčičeva), Vršičih (Kamniška), Koglu (Rumena zajeda, Zupanova) in drugje. Značilno je bilo, da so te smeri najvišje težavnostne stopnje preplezali novi, mladi člani odseka. Tako je v začetku junija Milan Gladek skupaj s soplezalcem iz AO Ljubljana Matica kot četrta naveza preplezal Obraz Sfinge (VI) v Triglavu. Plezali so tudi v Temenu Rjavine (smer Gradišar-Mlač), v Triglavu (Čopov steber), pa v Štruci Direktno smer (Janko Plevel, Dušan Podbevšek), v Dedcu Centralni steber (Gladek, Plevel, Kregar, Pollak), Beli raz (Gladek, Plevel), v Dolgem hrbtu smer Šimenc-Škarja (Gladek, Dušan Orehek), v Rzeniku Centralni steber (Plevel, Dušan Podbevšek, Kramar, Pollak) in druge. V severni steni Škarij sta Kregar in Pollak preplezala novo smer, ki sta jo imenovala Smer bratov Golob in jo ocenila s V+, A2.

Skupaj s Klubom Wysokogorskim iz Katowic je AO organiziral odpravo na Nošak v Hindukušu. Poleg Poljakov, enega Domžalčana in dveh Mengšanov so se je udeležili tudi Franci Bauman, ki je bil vodja jugoslovanskega dela odprave, pa še Marjan Kregar in Janez Volkar. Odprava je bila uspešna, čeprav ni povsem izpolnila pričakovanja, to je prečenje Nošaka, vendar so se vsi Kamničani povzpeli na 7462 m visok glavni vrh po zahodnem grebenu.

Po dolgem času so Kamničani imeli to leto svoja predstavnika, ki sta zastopala jugoslovanske alpiniste v francoski nacionalni šoli smučanja in alpinizma (ENSA). To sta bila Janez Ažman in Cene Kramar, ki sta se specializirala za vzpone v ledu. Čeprav so bile tega leta neugodne ledne razmere zaradi dolgotrajne suše in visokih temperatur, sta vseeno naredila drugo jugoslovansko ponovitev smeri Dufour-Fréhel v Grand Pilier d'Angle v Mont Blancu, ki je ocenjena s VI. težavnostno stopnjo. Žal jima je vreme preprečilo, da k temu svojemu uspehu, razen Gervasuttijevega ozebnika (IV) v Mont Blanc du Taculu, nista mogla dodati še kaj.

Dušan Kregar in Bojan Pollak sta plezala v Velikem Kleku (prva jugoslovanska ponovitev smeri Welzenbach-Wien, IV+), nato pa sta se skupaj s Tonetom Škarjo podala še v Walliške Alpe. Tam so kot prvi Jugoslovani preplezali Direktno smer v vzhodni steni Nordenda (4609 m), ocenjeni s V. težavnostno stopnjo. Nekaj dni za tem pa so opravili še prvo jugoslovansko ponovitev smeri Kitson-Almer-Young (IV) v severni steni Weisshorna (4505 m).

1977

Zima 1976/77 se je odlikovala z velikimi količinami snega, ki so v gorah padle že novembra. Tako je bilo za praznike 29. novembra že toliko snega, kot ga je običajno šele januarja. Poleg tega je bilo vreme tudi

zelo slabo – topla obdobja z veliko padavin so se menjavala s hladnimi. Šele proti koncu februarja se je vreme stabiliziralo in takrat so bili opravljeni pomembnejši vzponi.

Tako sta 26. februarja Marjan Kregar in Bojan Pollak preplezala novo smer v severozahodni steni Lučke Brane (III–IV, 500 m), naslednji dan pa še eno lažjo v isti steni skupaj s Klemencem in Vrankarjem (AO Domžale, AO Mengeš). Naveza Kregar-Pollak je bila to zimo gotovo najbolj aktivna, saj je poleg prvenstvenih smeri v Babi preplezala še prvenstveno smer v Zeleniških špicah, poleg tega pa opravila še šest prvih zimskih ponovitev: Iglič-Verbic (II–III) in Černivec-Pibernik (III–IV) v Štruci, Mihova grapa v Kalški gori, Sobotna (V–) v JV steni Planjave, Namizni prt v Zeleniških špicah in Univerzalna (III–IV) v zahodni steni Planjave, zadnje tri skupaj s Klemencem iz Domžal.

No, tudi drugi niso mirovali. Janez Benkovič in Dušan Podbevšek sta opravila prvo zimsko in s tem prvo ponovitev Bobnarja (V, II), več kot 900 m visoke grape v jugozahodni steni Brane, kar je bil eden najboljših vzponov to zimsko sezono. Zaradi varnosti sta plezala v noči med 1. in 2. marcem.

Irena Markuš in Dušan Podbevšek sta nato kot prva pozimi preplezala spodnji del Pripravniške grape (IV, II) v Planjavi, štiri dni za njima pa še Janez Benkovič in Franc Vettorazzi.

V okviru priprav na odpravo v Paklenico je Irena Markuš skupaj z Dušanom Podbevškom in Ivanom Sprukom preplezala Rumeno zajedo v Koglu. Nato pa se je odpravila v Paklenico največja skupina Kamničanov doslej. Kar 16 jih je plezalo v stenah Anić Kuka, Čuka in drugod. Skupaj so opravili 91 vzponov, med njimi tudi Raz Klina (A3, Janez Benkovič in Dušan Podbevšek), Klin (VI, Dušan Humar in Dušan Orehek), Jenjavi (VI, Marjan Kregar in Bojan Pollak) in druge.

V Kamniških Alpah so nato opravili vrsto vzponov najtežjih težavnostnih stopenj. Med njimi je bila tudi druga ponovitev Jernejevega stebra v Dolgem hrbtu (VI–), ki jo je opravil Tone Škarja skupaj s Stanetom Belakom iz AO Ljubljana Matica. Dušan Humar in Dušan Orehek sta opravila tretjo ponovitev Mengeške smeri (V+) v Vršičih. Poleg tega pa je bilo preplezanih še 7 novih smeri. Od tega pet v Kalškem grebenu: Raz razočaranj (II, Janez Benkovič, Tone Trobevšek), Raz trojčkov (I–II, Ludvik Retar, Marička Škrlep, Janez Volkar) in pa še spominska smer Slaparjeve (III), Esasta (III–IV) ter Direktna (III–IV), ki jih je preplezal Bojan Pollak skupaj s Klemencem iz AO Domžale. Ta dva sta 11. junija preplezala v zahodni steni Brane tudi novo, skoraj 500 m visoko smer (IV–V), ki sta jo imenovala Vojkina smer v spomin na domžalsko alpinistko Vojko Slapar, ki jo je leto dni prej na Kalškem grebenu ubila strela. Ob koncu kopne sezone pa sta Irena Markuš in Dušan Podbevšek potegnila še novo smer v Kalški gori (Miškina grapa, IV).

V tujini je bil od kamniških vzponov najpomembnejši tisti čez SV ozebnik v Druju, ki je bil ocenjen z najvišjo težavnostno stopnjo (VI+). Navezo treh je sredi stene ujel vremenski preobrat z velikim padcem temperature in močnim sneženjem. Plezali so naprej, ker bi bilo spuščanje prenevarno. Vendar sta na vrh priplezala samo Janez Ažman in Dušan Podbevšek, Cene Kramar pa je 150 m pod vrhom umrl. Tako je pomenil ta izjemni uspeh tudi veliko tragedijo in neprecenljivo izgubo za kamniški alpinizem, saj je bil Kramar na najboljši poti, da postane vrhunski alpinist. Tudi drugi vzpon v skupini Mont Blanca, Greben Brenve (IV–), ki so ga opravili Janez Benkovič, Marička Škrlep, Tone Trobevšek in Janez Volkar, bi se skoraj končal s tragedijo. Zaradi poslabšanja vremena in drugih nesrečnih okolnosti so Škrlepovi močno pomrznile noge in roke, Volkarju pa roke in so jima pozneje morali amputirati zmrznjene dele.

Tega leta je prišlo tudi do mednarodne izmenjave alpinistov. Tako sta konec avgusta odšla v ENSA Vincenc Berčič in Dušan Orehek. Ta dva sta v okviru šole naredila vrsto srednjetežkih vzponov v ledu in kopni skali. Poleg tega so Kamničani tega leta plezali tudi v Velikem Kleku (Kramar in Vettorazzi Pallavicinijev ozebnik, IV–) in skupini treh Cin (Franc Berlec in France Malešič).

Tragična izguba Ceneta Kramarja, priljubljenega "Thinca", je močno prizadela vse člane odseka, prav tako tudi nesreča ostalih. To je močno vplivalo na aktivnost in odsek je potreboval nekaj časa, da si je kolikor toliko opomogel.

Tega leta sta Zveza za telesno kulturo Jugoslavije in Zveza za telesno kulturo Slovenije prvič uvedli športno kategorizacijo alpinistov. Tako so na osnovi uspešne plezalne sezone 1977 dosegli naziv športnika alpinista republiškega razreda Janez Ažman in Marjan Kregar, naziv športnika alpinista zveznega razreda pa Dušan Podbevšek in Bojan Pollak. Od takrat naprej ni bilo več leta, da Kamničani ne bi imeli kategoriziranega alpinista.

1978

Začetek zime 1977/78 je bil dokaj ugoden, vendar so Kamničani zamudili dobre razmere, tako da jim je nato slabo vreme preprečilo kvalitetnejše vzpone. Še pred poslabšanjem vremena je Vincenc Berčič skupaj z Mirom Šušteršičem iz AO Mengeš opravil prvo zimsko ponovitev redko plezane Smeri desno od Okna (III) v Planjavi. Franc Vettorazzi pa je ravno tako s Šušteršičem preplezal Centralno smer (V, A1) v Planjavi. Nato je bilo do začetka marca slabo vreme, tako da se je manjša skupina odpravila v Paklenico. Ko se je vreme izboljšalo, sta Bojan Pollak in Stane Klemenc iz AO

Domžale preplezala v zahodni steni Brane novo, skoraj 700 m visoko smer, ki je bila že nekaj časa "problem" tega ostenja. Imenovala sta jo Osrednja grapa (V+, A2, II). V vzhodni steni te gore pa so Vincenc Berčič, Tatjana Golob in Bojan Pollak skupaj s Stanetom Klemencem med Kamniško grapo in smerjo V kulminaciji (Centralno) potegnili novo, dobrih 700 m visoko smer, ki so jo imenovali Bovistata (III). Dan prej sta Berčič in Pollak kot prva pozimi preplezala redko plezano Mulejevo smer (III) v zahodni steni Brane. Sestopila sta po Šiji v močnem vetru, ki je nosil sneg, tako da sta morala plezati skoraj miže. Dan pozneje pa sta Berčič in Janko Plevel opravila še drugo ponovitev Grape med Konjem in Rzenikom. Konec zime pa so bile preplezane še 4 prvenstvene smeri v Zeleniških špicah: Irena Markuš, Dušan Podbevšek in Janko Plevel 1, Markuševa in Podbevšek 1, Pollak in Vettorazzi 2.

Tudi prvomajska odprava v Paklenico je bila uspešna, saj je 14 udeležencev naredilo kar 93 vzponov, med njimi tudi Velebitaško in Raz Klina.

Žal se je 14. maja v plezalnem vrtcu v Starem gradu smrtno ponesrečil Stane Resnik. Smrt tega talentiranega in priljubljenega tečajnika je hudo pretresla odsek, vendar aktivnosti ni zavrla. Tako so bile poleti v Kamniških Alpah preplezane naslednje smeri VI. težavnostne stopnje: v Koglu Rumena zajeda (Benkovič, Berlec, Podbevšek, Pollak) in Kamniška (Benkovič, Gladek, Pollak), v Vežici Akademska (Benkovič, Gladek, Irena Markuš, Podbevšek, Pollak), Perčičeva (Benkovič, Gladek, Markuševa, Mihela Možek, Pollak, Vettorazzi) in Lahova (Benkovič, Gladek, Markuševa, Pollak), v Dolgem hrbtu smer Šimenc-Škarja (Benkovič, Berčič, Kregar, Podbevšek, Pollak), v Štruci Direktna (Benkovič, Gladek, Kregar, Pollak), v Vršičih Kamniška (Kregar, Podbevšek, Pollak), v Planjavi Glava (Benkovič, Vettorazzi), v Dedcu Centralni steber (Benkovič, Vettorazzi) in v Rzeniku Centralni steber (Benkovič, Gladek, Kregar, Pollak). V Julijskih Alpah sta Kregar in Pollak preplezala Steber Šit (VI), v Kleku na Hrvaškem je Benkovič skupaj s soplezalcem iz ljubljanskega Akademskega AO preplezal Brankovo, Tajanstveno in Žoharjev steber, vse ocenjene s VI. stopnjo.

Tudi prvenstvenih kopnih smeri je bilo veliko. V Kalški gori so Benkovič, Gladek in Plevel preplezali novo smer V. težavnostne stopnje, ki so jo poimenovali po Stanetu Resniku. V vzhodni steni Kalškega grebena je bilo preplezanih kar 5 novih smeri. Eno sta plezala Kregar in Pollak sama, pri ostalih štirih pa je sodelovala tudi Irena Markuš. Ocenjene so od I do III–IV. Janez in Mira Ažman sta v Planjavi potegnila novo smer po značilnem stebru levo od Wisiakove grape. Imenovala sta jo Kratkohlača in jo ocenila s III+ (V). Za konec poletne sezone, že v novembru, sta Plevel in Podbevšek dokončala že pred leti začeto Mekinjsko smer (IV+, A1) v Stolpu v Skuti.

Poleg prvenstvenih smeri so bile preplezane še tri prvenstvene variante. V Koglu varianta Hruške (Benkovič, Holcar), v Rzeniku izstop Jakove smeri do vrha glavne stene (Dušan Kregar in Dušan Podbevšek).

Odsek je bil celo leto zelo dejaven, saj se je pripravljala nova državna odprava, tokrat na najvišjo goro sveta, Mount Everest.

1979

Kvalitetna dejavnost članov kamniškega alpinističnega odseka se je nadaljevala in dokazovala, da so med najboljšimi v državi. Čeprav so bile pozimi dokaj neugodne razmere, so kamniški alpinisti opravili največ zimskih tur in tur v zimskih razmerah od vseh v Sloveniji. Preplezali so jih 126, kar pomeni po eni strani skoraj četrtino vseh tur v tem letu, po drugi pa to, da so plezali in hodili v gore celo leto enakomerno. Vodstvo odseka je za dve leti prevzel Janez Ažman.

Izoblikovala se je ekipa, ki je v naslednjih letih dajala pečat kamniškemu alpinizmu in bila sinonim za njegovo kvaliteto: Benkovič, Berčič, Gladek, Kregar, Markuševa, Plevel od mlajših in od starejših neutrudni Pollak, pa tudi Škarja, ki sicer na odseku ni več blestel z množico kvalitetnih vzponov, je pa zato neprimerno več naredil za slovenski alpinizem drugje.

Najpomembnejši dogodek v tem letu je bila odprava na Čomolungmo (Sagarmato, Mount Everest, 8848 m). Vodil jo je Tone Škarja, od Kamničanov sta sodelovala še dva: Dušan Podbevšek, ki je prišel do višine 8320 m in s tem dosegel nov kamniški višinski rekord, ki ga je šele leta 1991 presegel Marko Prezelj z vzponom na Kangčendžengo, in Bojan Pollak, ki se je moral obrniti pri taboru V, 8120 m visoko, ker je zaradi poslabšanja vremena in pomoči prvi navezi izgubil mesto v vrsti za vrh, ki pa je nato zaradi nesreče Ang Phuja ostal nedostopen še za nekatere. Odprava je preplezala novo, najbolj zahtevno smer, ki jo je doslej, do leta 1996 kljub številnim poskusom, uspelo ponoviti samo še eni odpravi. Na ta način smo ponovno dokazali, da spada naš alpinizem v svetovni vrh.

Tudi v Zahodnih Alpah smo bili Kamničani uspešni. Janez Benkovič in Janez Plevel sta ponovila smer Cornuau-Davaille (VI–). V Brenvi pa sta Benkovič in Marjan Kregar ponovila smer Major (IV). Srečanja alpinistk sveta se je udeležila tudi Irena Markuš, ki je v Dauphineji skupaj z drugimi preplezala nekaj kvalitetnih smeri: Couloir Barre Noir des Ecrins, Arête Sialouze, Pillier Cheze v Tête sud du Replat.

Milan Gladek je bil skupaj s soplezalcem iz AO Tržič na tekmovanju v skalolazenju kot predstavnik Slovenije v poljskih Tatrah. Poleg tega pa so Kamničani plezali še v Aiguille du Midi in Mont Blanc du Taculu.

Doma je bilo kljub neugodnim zimskim razmeram precej dobrih vzponov. V Planjavi:

Kratkohlača (Kregar, Pollak, prva v času koledarske zime, Podbevšek in Vettorazzi kot druga pozimi), Univerzalna (Kregar, Pollak), Centralna v Brani (Benkovič, Kregar, Pollak), Bosova (Benkovič) in še druge, ki sicer niso visokih težavnostnih stopenj, vendar so zaradi slabih razmer v tej zimi kljub temu pomembne. Poleg tega so se v kamniškem alpinističnem odseku tudi med prvimi v Sloveniji začeli ukvarjati s plezanjem v zaledenelih slapovih. Tako sta Podbevšek in Plevel preplezala Sinji slap pod Češko kočo.

Prava kopna sezona se je začela z vzponi v Paklenici v Anića Kuku: Fanikina (Benkovič s soplezalcem iz AAO), Klin (Gladek s soplezalcem iz AO Domžale), Forma viva (VI), prva ponovitev (Benkovič s soplezalcem iz AO Domžale), Funkcija (Benkovič, Plevel) in druge. Po vrnitvi iz Paklenice sta Gladek in Pevel plezala tudi v Ospu in tako kot prva iz Kamnika spoznala to zanimivo stenico, ki je pozneje postala izredno priljubljena.

Od ostalih prvenstvenih naj omenim samo pomembnejše: Kramarjeva v Koglu (V–VI, Gladek s soplezalcem iz AO Mengeš), Smer zlomljene bajle v Velikem grebenu (IV+, A1, Kregar, Pollak), Deževna smer v koti 370 (Paklenica), ki so jo preplezli Markuševa, Podbevšek in Vettorazzi, in Dopustniška na Pelješcu (Pollak), ki je zanimiva zaradi tega, ker odkriva novo področje. Benkovič in Plevel sta preplezala tudi novo varianto Centralnega stebra v Rzeniku. Od ostalih ponovitev je pomembna četrta ponovitev kombinacije Helba-Čopov steber v Triglavu, ki sta jo opravila Benkovič in Gladek, ponovitve Ljubljanske (Benkovič, Gladek), Wisiakove (Kregar, Pollak), Skalaške s Čopovim stebrom (Plevel, Potočarjeva) v Triglavu, Zajede (Balantič, Gladek), Belač-Zupan (Orehek, Potočarjeva) in Stebra (Benkovič, Gladek), vse v Šitah, in Zajede v Travniku (Benkovič, Štrajhar).

Tudi v Kamniških Alpah je bila aktivnost zelo močna. Posebno se je izkazala Violeta Potočar, ki je tega leta zablestela kot zvezda repatica, saj je preplezala vrsto odličnih smeri: Centralni steber in Kamniško s Plevelom, Jakovo in Modec-Režkovo z Benkovičem, vse v Rzeniku, poleg tega pa še Direktno v Štajerski Rinki, ki so jo plezali tudi Balantič, Benkovič, Markuševa, Kregar in Plevel, in Akademsko v Vežici, ki so jo poleg nje plezali tudi Ahlinova, Golobova, Kregar, Plevel in Pollak.

Z letom 1979 se je nekako zaključilo obdobje, ko so se Kamničani potrdili tudi v Himalaji. Sicer niso organizirali svojih odprav, vendar je bila njihova udeležba na državnih odpravah tolikšna, da so prispevali pomemben delež k visoki kvaliteti slovenskega oziroma takrat še jugoslovanskega alpinizma.

SUMMARY

Bojan Pollak

This article describes the activity of the Alpine Section of the Mountaineering Club Kamnik during the period from 1965 till 1979. The main activity was climbing off different routes of different difficulties, also the hardest ones, on different mountains. The activity was spread on the mountains in former Yugoslavia, Alps, Carpathians and also on Caucasus, Elburz, Hindukush and Himalaya.

The members of the Alpine Section Kamnik have achieved many great successes on the field of mountain climbing. They have made many new routes in domestic mountains and were also the members of three successful Himalaya expedition, of which two were led by Tone Škarja. Metod Humar was one of the three expedition's members who stood in year 1965 on the top of 7.538 m high Yalung Ri, which is the highest peak ever reached by Slovenians before any other nation. Tone Škarja was the leader of the successful expedition, which reached the top of the Mount Everest on the new route on the West ridge in the year 1979. And between this two expeditions many alpinistic and other acts, which are written in this article have been made.

Pričetki procesa demokratizacije na Kamniškem

France Tomšič

Moč zemlje

France Tomšič, dipl. inž., Perovo 16/B, 1241 Kamnik

V petek, 12. septembra 1986, sem se pozno popoldne vračal s službenega potovanja v Beograd, kjer sem bil na pogovorih s strokovnjaki iz vojnotehničnega inštituta zaradi rekonstrukcije aerodinamičnega tunela za preizkušanje letalskih modelov. Litostroj iz Ljubljane in Metalna iz Maribora sta že pred leti skupno zgradila to velikansko napravo, ki spada med največje v Evropi. Za menoj so bili trije naporni dnevi, zato sem se med potjo domov veselil tople kopeli in dveh prostih dni. Že med vrati mi je hčerka Nadja sporočila, da me je prejšnji dan iskal sosed Lojze Homar. Povedala mi je, da mora nujno govoriti z menoj.

Z Lojzetom se že dolgo poznava, še s kamniške nižje gimnazije, kjer sva bila sošolca. Kasneje so se najine poti razšle; on je ostal na očetovi kmetiji, jaz pa sem nadaljeval šolanje v Ljubljani in se kmalu po študiju podal po svetu. Jeseni leta 1978 sva se po dvajsetih letih ponovno, čeprav naključno, srečala na bencinski črpalki v Kamniku. To je bilo ravno tisto obdobje, ko sva z ženo že nekaj let zaman iskala primerno gradbeno parcelo. Zato sem Lojzetu ta problem previdno omenil, ker sem vedel, kako so kmetje občutljivi na vse, kar je v zvezi z zemljo. Tudi Lojze je bil skoraj užaljen, ko sem mu proti koncu najinega pogovora omenil, da bi bil pripravljen kupiti del njihovega griča na Zgornjem Perovem, ki leži severno od hiše, kjer je sedaj travnik in sadovnjak. Ker sem bil seznanjen z urbanističnim načrtom Kamnika, sem vedel, da ta predel zaenkrat še ni zazidljiv in da predstavlja zeleni pas. To je omenil tudi Lojze. Vendar sem upal, da bi bilo to območje lahko uvrščeno pod urbanistični red, ker je ta zemlja 3. ali celo 4. kvalitetnega razreda, torej manj primerna za kmetovanje. Sploh pa je ni bilo mogoče obdelovati s kmetijskimi stroji, ker so pobočja prestrma.

V začetku februarja 1980 smo podpisali kupoprodajno pogodbo, spomladi pa je iz blatnega gozdnega kolovoza, ki ga že dvajset let ni nihče uporabljal, pričela nastajati cesta do gornjega dela parcele, kjer naj bi stala hiša. Do majskih prazničnih dni je bila cesta končana.

Naslednja tri leta pa lahko označim za leta garanja in odrekanja. Brez neprecenljive pomoči svojega sorodstva pa hiše v tem času ne bi mogel zgraditi. Tudi moja žena Gizela, čeprav "mestno dekle", ni nič zaostajala za drugimi. Dva dni pred začetkom šolskega leta 1983 smo se iz hiše, ki je last sestre Cilke in svaka Mileta in kjer smo stanovali skoraj sedem let, preselili v naš novi dom.

Medtem ko sem razmišljal o preteklosti, ki se mi je pred očmi zvrtela kot filmski trak, je Lojze prispel do terase, kjer sem ga pričakal.

"Poglej, France, medtem ko si bil v Beogradu, so te barabe izdale to knjižico. Videti je, da nam hočejo vse pobrati," je razburjeno govoril Lojze in mi kazal neko knjižico. To je bilo skupščinsko gradivo skupščine občine Kamnik, št. 4, kjer sta bila objavljena dnevni red in gradivo za 6. sejo zbora krajevnih skupnosti in 5. sejo zbora združenega dela (ZZD). Seja ZZD je bila sklicana za 25. september 1986, seja zbora krajevnih skupnosti (ZKS) pa za 25. november 1986.

Oba zbora sta imela na dnevnem redu predlog odloka o prenehanju lastninske pravice na območju B3 (Kamnik – Novi trg) in osnutek odloka o prenehanju lastninske pravice na območju B8 (Kamnik – Zgornje Perovo).

Na zadnjih dvajsetih straneh skupščinskega gradiva sta bila natisnjena oba odloka, manjkal je samo še podpis predsednika skupščine občine Kamnik, Antona Ipavca.

Prebral sem usodni 3. člen, ki se je glasil: "Lastninska pravica preneha na naslednjih zemljiščih k. o. Kamnik." Nato je bilo v posameznih rubrikah navedenih 105 parcelnih številk s posameznimi zemljiškoknjižnimi lastniki, označbo kulture in velikostjo površine. Moji dve parceli sta bili navedeni pod vložno številko 2111, Homarjevih 7 parcel pa pod št. 374.

Zelo sem se moral truditi, da sem pred Lojzetom ostal miren. Do sedaj sem v življenju doživel in preživel mnogo krivic, vendar pa je to presegalo vse meje. Spomnil sem se na izgubljeno bitko kmetov proti režimu v letu 1961, ko jim je bila protizakonito odvzeta zemlja na poljih, ki ležijo med Kamnikom, Komendo, Mengšem in Domžalami. Vse sem imel zopet pred očmi. Njihovo ponižanje, žalost in nemoč. Njihove pritožbe in zavračanje pritožb, čeprav ni bilo prav nobenih zakonskih podlag za odvzem zemlje. Takratna sodišča so bila popolnoma pod vplivom partije in so čisto odpovedala. Veljal je samo zakon moči. Čeprav so bila petindvajset let kasneje sodišča nekoliko bolj samostojna, pa sem bil prepričan, da bi mi zopet potegnili krajši konec.

"Lojze, tokrat so šli očitno predaleč. Mi lahko to bitko dobimo samo, če smo pripravljeni na vse. Oprijeti se moramo istih sredstev in metod kot komunisti."

"Kako jih boš premagal, ali ne vidiš, da imajo vse pod kontrolo," je deprimirano odgovoril Lojze.

"Nesporno lahko zmagamo, saj tokrat niso prizadeti samo kmetje. Tokrat je za razlastitev predviden celoten Kamnik na levem bregu Bistrice, vse, kar leži južno od

Starega gradu. Prizadeti so tako kmetje kakor tudi delavci, obrtniki in inteligenca," sem ga poskušal prepričati.

Ko je Lojze odšel, sem si najprej ogledal listo delegatov zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti. Vseh sicer nisem poznal, vendar pa sem ugotovil, da je med tistimi, ki sem jih poznal, večina članov Zveze komunistov. Verjetno je bilo podobno tudi med tistimi delegati, ki jih nisem poznal. To je bilo za nas slabo znamenje. Problem pa je bil tudi v tem, da so se delegati od seje do seje menjali. Nato sem vzel drug kriterij: koliko od delegatov, ki sem jih poznal, ima lastno družinsko hišo. Ta podatek pa je bil bolj opogumljajoč.

Še isti večer sem poklical svojega dobrega znanca, ki je bil blizu vrha kamniške politične hierarhije, po prepričanju pa nikoli ni bil komunist. Bil je eden od pragmatikov v stotisočglavi množici slovenskih komunistov. Po telefonu ni želel govoriti. Naslednji dan, ko se je znočilo, sem se zapeljal do njega. Sedla sva v moj avto in se odpeljala proti Kamniški Bistrici. Bil je zelo previden, stalno se je obračal nazaj, če naju morda kdo ne zasleduje.

"France, prav nobene možnosti ne vidim za vas. Vse je že dogovorjeno. Delegati zbora združenega dela za 5. sejo, ki bo 25. septembra 1986 ob 16. uri, so že izbrani in preparirani. Vseh sicer ne poznam, vendar so delegati iz večjih podjetij, kot so Titan, Stol, Svilanit in Smodnišnica, stoprocentno na njihovi strani. Med delegati, še več pa med občinskim vrhom, je veliko takih, ki bi želeli poceni priti do najlepših gradbenih parcel v Kamniku. Tudi spisek 'interesentov' sem že videl," mi je razburjeno pripovedoval.

Nato sem ga prosil, naj mi v kratkih obrisih predstavi in okarakterizira občinski politični vrh, s katerim se bomo morali spoprijeti. Pričel je s predsednikom skupščine občine Kamnik Antonom Ipavicem, prešel nato na Janka Gedriha, predsednika izvršnega sveta, in nadaljeval z Davorinom Gregoričem, predsednikom občinske konference SZDL, Albertom Rejcem, predsednikom komiteja za urejanje prostora in varstvo okolja, in končal z Mihom Jazbinškom, direktorjem zavoda za urejanje prostora v Kamniku.

Iz povedanih karakteristik sem zaključil, da bi se dalo priti do kakšnega kompromisa edino z Mihom Jazbinškom.

Ko sva se pozno zvečer vrnila v Kamnik, mi je dejal, naj ga ne kličem v službo, če želim še naprej ostati v stiku z njim. Tudi sedaj, skoraj deset let po izletu v Kamniško Bistrico, ko nastaja ta zapis, ne želi biti imenovan. Pravi, da je še vedno možno, da se mu kdo od teh maščuje v službi, saj je mnogo teh oseb še vedno na položajih. Seveda sem upošteval njegovo željo, čeprav sem prepričan, da je igral svojo dvojno vlogo zato, da bi tudi pri nas končno zmagali pravica in demokracija. V nadaljevanju ga bom zato imenoval Peter Novak.

V nedeljo dopoldne 14. septembra sem poklical vrsto znancev in kolegov, za katere sem menil, da lahko na tak ali drugačen način vplivajo na potek dogajanj. Večina je z nami simpatizirala, kaj dosti več pa mi niso obljubili. Nekateri so mi dejali, da ne morejo veliko storiti, drugi, da bo boj z mlini na veter. Upanje pa sta mi dala ing. France Pucelj in ing. Nande Škarja, delegata zbora KS iz Šmarce in Kamnika, ki sem ju poznal še iz študentskih let.

Popoldne tega dne je prišel k meni moj severni sosed Marjan Dolinšek, eden izmed šestih preživelih partizanov Kamniškega bataljona. Marjan je bil eden od tiste večine partizanov, ki nikoli ni bil za komunizem, v partizane pa je šel zaradi patriotizma in upanja v zmago nad okupatorjem. Dolinškove bi razlastitev še bolj prizadela kot nas. Za razlastitev je bilo predvidenih kar sedem njihovih parcelnih številk. Najbolj pa ga je ponižalo in razjezilo dejstvo, da so mu v sadovnjak za hlevskim poslopjem vrisali kar tri hiše; ko pa je pred letom dni na občino oddal vlogo, da bi smel tudi njegov sin Marjan graditi hišo za štiričlansko družino, so mu jo grobo zavrnili, češ da tam še 50 let ne bo zazidljivo, ker je to zeleni pas Kamnika.

Čeprav je Marjan sedemnajst let starejši od mene, tega generacijskega "prepada" nisem nikoli občutil. Najini pogledi na bistvene človeške vrednote so zelo podobni. Predlagal je, da takoj pričnemo v Novem trgu in na Perovem z zbiranjem podpisov proti nasilnemu razlaščanju. O tem je že govoril tudi z nekaterimi drugimi. "Marjan, ideja o peticiji ni slaba in jo bomo tudi izvedli," sem dejal, "vendar bodi prepričan, da jih to ne bo odvrnilo od njihovih namer. Imam zanesljive informacije, da se vrsta funkcionarjev iz partijsko-političnega vrha občine že vidi v vlogi lastnikov gradbenih parcel na razlaščeni zemlji. Storiti bomo morali precej več kot napisati peticijo. Naš boj za naše pravice bo naporen in dolg. Naš nasprotnik ni samo občinska partija, zanj dela dobro utečen in dobro plačan občinski aparat, ki ga bodo podpirala podjetja, vključno s partijskim sindikatom, ki ima največji vpliv na izbiro delegatov za zbor združenega dela. Samoumevno je, da jih bodo podpirale republiške strukture, da o medijih niti ne govorim. Če propadejo v Kamniku, bo to znak za občane tudi drugih občin. Krivice se ne delajo samo nam, pred nedavnim sem bral o podobnih primerih, ki se dogajajo v Izoli, v Mariboru, na Ježici in tudi v Novem mestu. Partija se zaveda, da ne gre samo za zemljo, temveč istočasno za merjenje politične moči. Zmagamo lahko samo, če se organiziramo kot opozicija partiji, npr. v odboru proti nacionalizaciji."

Kasneje tega dne sem se srečal še z ing. Nandetom Škarjo in ing. Igorjem Podbrežnikom ter njegovim bratom Branetom. Vsi smo bili odločeni, da se upremo občinski samovolji. Nande in Brane sta bila tudi člana sveta KS. Naša strategija za naslednjo sejo

sveta KS in do zborov SO Kamnik je bila jasna:

a) Preprečiti, da bi nas v zboru krajevnih skupnosti zastopali napačni delegati; to moramo doseči že na seji sveta oziroma seji skupščine KS ali na sestanku delegacije KS, ki bo 23. septembra. Na delegacijo ZZD pa smo imeli majhen vpliv.

b) Storiti vse, da se 25. septembra 1986 z dnevnega reda seje obeh zborov – zbora krajevnih skupnosti in zbora združenega dela – doseže umik obeh spornih točk.

c) Oblikovati moramo (neformalni) odbor proti nasilni nacionalizaciji. Člani tega odbora bi se medsebojno obveščali in si razdelili naloge. V naslednjih dneh se bomo morali močno naprezati, da do 25. septembra 1986, do 5. seje zbora krajevnih skupnosti SO Kamnik, pravilno obvestimo vse delegate, za katere menimo, da obstaja minimalna možnost, da nam prisluhnejo. Če bomo uspeli v teh treh točkah, si bomo pridobili čas za nadaljnje akcije civilnega upora.

V naslednjih dneh smo pospešili akcijo podpisovanja peticije. Skoraj da ni bilo hiše ali stanovanja v Novem trgu in na Perovem, kjer je ne bi podpisali. Med podpisniki so bili tudi mnogi člani ZK, ker so se bali, da bi jih sosedje sicer prezirali, nekateri pa so bili tudi sami prepričani, da se nam godi krivica. Osnutek besedila peticije, ki ga je napisal ing. Alojz Bratina iz Novega trga, dopolnil pa njegov sosed ing. Nande Škarja, je bil napisan v spravljivem tonu. V tistem času v Sloveniji peticije še niso bile prav pogost način izražanja protestov, posebno ne, če je bila ta uperjena proti "nezmotljivi" partiji. Peticija, ki je bila naslovljena na občinsko konferenco SZDL Kamnik, se je glasila:

Krajani in krajanke KS Novi trg!

Protestiramo zoper predvideno razlastitev naših stavbnih zemljišč s strani občine Kamnik. Ker dosedanji ustni ugovori na več sestankih niso prinesli nam ustreznih rešitev, podajamo s tem pisni protest proti razlastitvi in proti postopku priprav za razlastitev. To utemeljujemo s sledečim:

1. Ob sprejetju zazidalnega načrta BS-3 smo bili zavedeni s strani občine, saj nam na naših obravnavah v KS ni bilo pojasnjeno, da po sprejetju zazidalnega načrta sledi razlastitev.

2. Prepričani smo, da se v tem primeru za družbenim interesom skriva predvsem interes zasebnih graditeljev hiš, da bi prišli z razlastitvijo do materialnih prednosti na račun razlaščenih lastnikov zemljišč. To pa ne sme biti razlog za razlastitev. Pripominjamo, da ne oviramo gradnje objektov skupnega pomena, kot so bloki in komunalne naprave.

3. Po zakonu o stavbnih zemljiščih iz leta 1984 določa občina meje območja za razlastitev, zato zahtevamo spremembo zazidalnega načrta BS-3 in s tem tudi območja predvidenega za razlastitev tako, da krajanom, ki so s trdim delom kupili zemljo in na njej zgradili domove, le-ta ne bo razlaščena. Tako je bilo tudi predlagano na zboru krajanov skupnosti Novi trg.

Člani odbora pa smo se tudi zavedali, da samo s peticijo in političnim osveščanjem krajanov Novega trga bitke ne bomo dobili. Za našo stvar je bilo potrebno pridobiti tudi ostalih 24 krajevnih skupnosti in širšo slovensko javnost. Tu pa so nastali problemi. Javni mediji so nas v začetku skoraj popolnoma blokirali. Tudi Kamniški občan je o problemu razlaščanja pisal tendenciozno in površno (kako tudi ne, saj je bilo to glasilo SZDL).

Nastajanje politične opozicije

V odboru proti nacionalizaciji dolgo nismo izvedeli za datum seje, na kateri se bosta, sedaj že tretjič, obravnavala oba sporna odloka. Edino kar smo vedeli, je bilo to, da so seje vedno konec meseca. Eden od možnih znakov, da se bližamo seji, je bilo pospešeno lobiranje po KS. Na teh sestankih in sejah, kjer so občinarji obljubljali, prepričevali in grozili ("Če odloka ne bosta sprejeta, ne bo sprejet družbeni plan, potem tudi za vašo cesto, vaš telefon in vašo kanalizacijo ne bo denarja!"), je bil povsod prisoten tudi vsaj en član našega odbora. Na ta način smo v začetku marca prišli do zaključka, da bosta odloka o nacionalizaciji lahko uvrščena že na marčevsko sejo.

12. marca me je v Litostroj poklical Igor Podbrežnik in mi sporočil, da je seznanjen z dnevnim redom 9. seje zbora krajevnih skupnosti SO Kamnika. Tako sem izvedel, da se bosta odloka obravnavala 31. marca 1987 kot 11. in 12. točka dnevnega reda.

Od 12. marca dalje smo člani odbora, ki se je stalno povečeval, pospešili naše aktivnosti. V teh dneh sta k nam pristopila tudi Iva in Miro Šubelj, moja soseda. Njiju sem bil še posebno vesel, zato ker sta bila oba člana ZK. Končno sta spregledala to umazano igro, sem razmišljal.

Kakor bolj se je bližal 31. marec, bolj smo bili nervozni. Podatki, ki smo jih dobivali od posameznih KS, za nas niso bili opogumljajoči. Posebno sem bil razočaran nad sklepom skupne seje delegacije iz Komende in Most, o kateri mi je 25. marca poročal moj sošolec Miro Kepic iz Most. Dejal je, da ni mogel nič doseči, da je imel občutek, da je bila večina delegatov že "obdelana" pred sejo. Ravno za delegata iz Komende in Most sem bil prepričan, da nas bosta podprla, saj sta se pred kratkim v svoji KS srečala s podobnim problemom. To je še eden od dokazov, kako odtujeno od občanov so delovale delegacije.

Še bolj sem bil razočaran nad izidom glasovanja delegacije v mojem rodnem kraju, Šmarci. Ker so verjetno krajevni politiki izvedeli, da se želim udeležiti seje delegacije, ki je bila napovedana za 26. marca ob 18.

uri v Šmarci, so sejo tik pred zdajci prestavili za dve uri naprej. Ko sem prišel tja, sem srečal samo Franceta Puclja – verjetno tudi njemu niso zaupali in mu spremembe niso javili. Delegacija Šmarce je sklenila, da se glasuje za nacionalizacijo. Za delegata so izvolili Tomaža Slaparja.

Že iz teh dveh primerov lahko zaključimo, kako demagoški je bil tako imenovani socialistični samoupravni delegatski sistem, ki je bil vseskozi igrača v rokah partije.

Zadnja dva tedna pred 9. sejo nisem preživel doma niti enega popoldneva ali večera. Domov sem se vračal samo še spat. Podobno so bili obremenjeni tudi ostali člani neformalnega vodstva odbora. Občino smo prečesali podolgem in počez, spoznali in informirali smo večino predsednikov KS in njihovih delegatov. Nekateri so nam očitali, da sklicujemo protizakonite in ilegalne sestanke. Seveda so bili tisti, ki niso mogli preprečiti podiranja monopola nad informiranjem, ki jim je do sedaj zagotavljal obvladovati množice, na nas najbolj besni.

Nekaj dni pred 9. sejo sem imel polurni pogovor s predsednikom SO Kamnik Antonom Ipavicem. Dogovorila sva se, da bo na 9. seji skrbel za demokratičen in kulturen dialog, da bo predstavnikom Novega trga odmerjeno na seji več časa, da se bo lahko razvil enakopraven dialog. Povedal mi je, da je občina upoštevala naš predlog in je že dala pobudo skupščini SRS za spremembo zakona o stavbnih zemljiščih, tako da kasneje ne bo več prihajalo do takih sporov.

S pogovorom z županom sem bil zadovoljen, o tem sem poročal tudi odboru. Ta nenadna sprememba, ta naklonjenost se nam je zdela nekoliko sumljiva. Na posameznih sejah organov KS Novega trga pa smo zadnji čas tudi lahko opazovali, da se krajevni funkcionarji zopet vračajo na našo stran. Kaj se dogaja? Kaj vse to pomeni? Odgovor bo dan že čez nekaj dni, sem razmišljal.

Ko sem v torek, 31. marca 1987, slabe četrt ure pred pol peto uro popoldne stopil v malo avlo kamniške občine, se je tam že drenjalo vsaj 20 občanov Novega trga. Ob vhodu v veliko avlo in ostale prostore občine sta stala dva varnostnika. V notranjost sta spuščala samo občinske funkcionarje in delegate z vabili.

Pristopil sem k enemu od varnostnikov in mu dejal, naj ljudi takoj spusti notri. "Upam, da vam je znano, da so v skladu s statutom občinske seje javne, poleg tega pa sem pred dnevi o poteku seje govoril tudi z Ipavicem." "To pa ne bo držalo," mi je odgovoril, "saj je ravno on ukazal, da razen vabljenih in delegatov ne smemo nikogar spustiti noter." Torej gre še za eno njihovo prevaro, sem razmišljal, ko je k meni stopil neki visok svetlolas moški srednjih let in mi osorno dejal: "Tovariš Tomšič, v tej hiši imamo tudi policijo, zato vam svetujem, da ne komplicirate. Lahko dam takoj izprazniti avlo."

"To bomo pa še videli," sem mu precej glasno odvrnil. Dialog s tem človekom so seveda spremljali tudi vsi ostali. Obrnil sem se k občanom in takoj za sabo opazil Rudija Biča, inštalaterskega mojstra, s katerim sem se spoznal pred leti, ko je v naši hiši montiral centralno kurjavo, in Braneta Podbrežnika. "Rudi in Brane, pridita, gremo," sem ju pozval, "saj je to, kar počenjajo tukaj, protizakonito, kršijo pa tudi statut občine. Videti je, da hoče imeti Ipavic ilegalno sejo!"

Ko smo odhajali, nas je najbolj začudeno gledal varnostnik. Kako tudi ne, saj je nedvomno on sam (ali Ipavic) komandirju kamniške milice naročil, naj bodo pripravljeni, če bo prišlo do neredov. Na to, da bomo mi sami poklicali na pomoč milico, verjetno tudi "udbovec" ni pomislil. Priznam, da je bila ta poteza na prvi pogled donkihotska, vendar je učinkovala. Vsaj v javnosti, pred ljudstvom, je milica morala posredovati, če je bil očitno kršen zakon. To so bile moje misli, ko smo se bližali postaji milice. Komandir nas je že pričakoval (verjetno so mu medtem že telefonirali z občine). Povedali smo mu, kaj se na občini dogaja, da mora milica zaščititi očitno kršitev zakonov, in zahtevali, naj takoj pridejo tja, naredijo red in opozorijo župana.

Ko smo prišli nazaj, so bili občani že v veliki avli pred sejno sobo v pritiličju. Z Rudijem in Branetom smo demonstrativno vstopili v sejno sobo, v kateri je bilo že nekaj delegatov, za nami pa je vstopilo še nekaj občanov. Občinski partijski fevd pa se ni dal zmesti, takoj so našli novo "variacijo": "Saj nimam nič proti temu, da ste na seji prisotni," je spravljivo pričel župan, "vendar bo to zaradi prostora nemogoče, sejna soba ima komaj dovolj prostora za delegate." Nato je Nande Škarja dejal, da imamo v 2. nadstropju sejno dvorano, ki je dovolj velika za vse. "Res je," je odvrnil Ipavic, "vendar zgoraj zaseda zbor združenega dela." "Bomo pač počakali," sem mu odgovoril, občani pa so temu pritrdili.

Z Nandetom Škarjem sva se že pred pričetkom seje dogovorila, da bo v primeru, če bi politični vrh poskušal preprečiti, da bi bili na seji prisotni tudi občani Novega trga, sprožil o tem razpravo in bo v skladu z občinskim statutom zahteval glasovanje.

S polurno zamudo se je ob 17. uri pričela 9. seja zbora krajevnih skupnosti skupščine občine Kamnik. Vodil jo je predsednik zbora Anton Ogorevc, velik zagovornik nacionalizacije, čeprav bi moral kot delegat iz KS Križ, kjer je bila velika večina krajanov proti takim boljševističnim postopkom, zastopati v "duhu delegatskega sistema" nasprotno mnenje.

Poleg 25 delegatov (lahko si predstavljamo, koliko truda je občinska oblast vložila, da je uspela doseči 100 % prisotnost) so se seje udeležili še: Anton Ipavic, predsednik skupščine, Stanislav Peterlin, sekretar skupščine, Davorin Gregorič, predsednik občinske konference SZDL; Janko Gedrih, predsednik IS SO, Janez Brlogar, sekretar

sekretariata za ljudsko obrambo in član IS SO; Boris Bavčar, direktor uprave za družbene prihodke in član IS SO, Zvone Cvek, član IS SO, Ivo Pirc, predsednik komiteja za družbeni ekonomski razvoj in član IS SO, Vinko Poličnik, sekretar sekretariata za notranje zadeve in član IS SO, Albert Rejc, predsednik komiteja za urejanje in varstvo okolja in član IS SO, Jože Zagorc, član izvršnega sveta, Dušan Jesenik, predstavnik stanovanjsko-komunalne-cestne skupnosti in član IS SO, Franc Svetelj, družbeni pravobranilec samoupravljanja, Bogo Šest, predsednik poslovodnega organa Planinka, Andrej Skodlar, direktor Komunalnega podjetja Kamnik, Franc Poljanšek, predsednik skupščine Novi trg, Boris Zeilhofer, predsednik sveta KS Novi trg, Matjaž Puschner, predsednik krajevne konference SZDL Novi trg, Andrej Dermal, direktor zavoda za družbeni plan in urbanistično načrtovanje, Boris Zakrajšek, predsednik stanovanjske zadruge Kamnik, Zdenka Drolc, predsednica skupščine samoupravne stanovanjske skupnosti, Marjan Grilc, direktor Stanovanjskega komunalnega gospodarstva Kamnik, Janez Hren, predsednik komiteja zemljiške skupnosti. Od novinarjev pa so se seje udeležili: Romana Špende, novinarka Dnevnika, Romana Grčar, novinarka Kamniškega občana, in Janez Petkovšek, novinar Dela.

Že z liste prisotnih, ki jih je občinska oblast povabila na sejo, je bilo razvidno, da je bil njihov glavni namen občanom Kamnika, predvsem pa tudi drugim občanom v Sloveniji, pokazati, kaj bo doletelo vsakogar, ki bi se upal upreti partiji. To je bil tudi glavni vzrok, da so na vsak način hoteli preprečiti prisotnost občanov Novega trga. Partija se je bala soočenja z oškodovanci, ker se je zavedala, da so naši argumenti močnejši in bi na seji lahko prepričali enega ali drugega "omahljivca". Predvsem pa so se bali, da bi v javnost prodrli dve resnici, saj s tem niso imeli izkušenj.

Pred pričetkom seje smo na pobudo župana z enominutnim molkom počastili spomin na pred dnevi umrlega generala Mirka Jermana, narodnega heroja, nosilca partizanske spomenice in soorganizatorja vstaje na Kamniškem – kot je poudaril Anton Ipavic.

Med enominutnim molkom so mi misli uhajale v začetna šestdeseta leta, ko smo se v Šmarci, pa tudi drugod na Kamniškem, prvič srečali s prisilno nacionalizacijo kmečke zemlje. Takrat smo se Šmarčani obrnili tudi na Mirka Jermana (njegov rod izhaja iz Šmarce, tu še danes živi večina njegovih sorodnikov). Bil je proti boljševističnim metodam nacionalizacije, čeprav je bil eden od prvih predvojnih komunistov na Gorenjskem, vendar pa smo kljub njegovi pomoči bitko s tedanjo oblastjo izgubili.

Takoj po enominutenm molku je predsedujoči dal v razpravo in potrditev predloženi dnevni red. K razpravi se je javil Nande Škarja, delegat Novega trga:

"Spoštovani delegati, kot ste lahko razbrali iz dnevnega reda seje, bomo danes že tretjič obravnavali predlog in osnutek odloka o nacionalizaciji zemljišč na območju Novega trga in Zg. Perovega. Gre torej za težke odločitve, zato v imenu delegacije KS Novega trga predlagam, da sme določeno število občanov Novega trga prisostvovati na tej seji, kjer se bo odločalo o njihovem premoženju. Zaradi prostorske stiske te sejne sobe predlagam, da se takoj, ko bo končal svojo sejo zbor združenega dela, preselimo v veliko sejno dvorano, kjer bo na seji lahko prisotnih določeno število občanov. Prosim, da predsedujoči v skladu z občinskim statutom moj predlog da v odločanje delegatom z javnim glasovanjem."

Še preden je predsedujoči uspel dati ta predlog v razpravo, se je oglasil Ipavic z vehementnim glasnim zagotavljanjem, da prisotnost občanov ni potrebna, ker so bili na sejo vabljeni predstavniki družbeno-političnih organizacij iz Novega trga, pa tudi stališče KS Novi trg je bilo posredovano vsem delegatom. Za njim je razpravljal Anton Ogorevc, ki je menil, da je bistvo delegatskega sistema prenašanje volje baze, da bodo delegati o obeh odlokih glasovali tako, kot so se odločale posamezne delegacije po krajevnih skupnostih, zato je nesmiselno, da na seji prisostvujejo še občani.

Ogorevčevo misel je marsikateri delegat razumel kot logično, bila pa je čista farsa: do prave delegatske odločitve je prišlo samo v KS Novi trg, kjer smo o tem razpravljali na zboru krajanov in sprejeli sklepe proti nacionalizaciji. Povsod drugod pa je o "mnenju baze" odločala majhna elitna skupinica petih ali šestih oseb, po večini partijcev, ki so sestavljali tako imenovane delegacije krajevnih skupnosti.

Potem so razpravljali še Boris Zeilhofer, Miro Kepic, delegat KS Moste, Dušan Šešok, delegat KS Komenda, Anton Flere, delegat KS Center, in Matjaž Verbole, delegat KS Podgorje. Izmed naštetih sta se za prisotnost občanov oločno opredelila Miro Kepic in Anton Flere. Tomaža Slaparja, delegata iz KS Šmarca, pa je še zanimalo, če se s tem ne bi kršila določila poslovnika. Na to vprašanje je korektno odgovoril Franc Svetelj, družbeni pravobranilec samoupravljanja. Citiral je 304. člen poslovnika, ki določa, da so občani lahko navzoči, če delegati ne sklenejo, da se bo določeno vprašanje obravnavalo brez navzočnosti javnosti. Nato je še enkrat spregovoril Nande Škarja, ki je predvsem poudaril, da ne bi bilo pošteno do krajanov Novega trga, če bi jim onemogočili prisostvovanje ne seji, saj so izmed vseh najbolj zainteresirani za pravičen potek seje.

Predsedujoči je nato oblikoval sklep: "Zbor krajevnih skupnosti zaseda brez navzočnosti krajanov Novega trga." Ogorevc je potem, ko je najprej dal predlog na odločanje z javnim glasovanjem (z dvigom rok), tega razveljavil, češ da ni uspelo. Pa še kako je uspelo, samo rezultat mu ni bil

po volji. Glasovanje je zopet ponovil, zopet z dvigom rok, vendar glasovanje po mnenju predsedujočega zopet ni uspelo. Očitno pa je bilo, da so se delegati že drugič odločili v nasprotju s pričakovanjem partije. Na obrazih Ipavica, Gedriha in Rejca se je videlo, da se komaj še obvladujejo. Prepričani so bili v lahko zmago, sedaj se jim pa že na samem začetku zatika. Za trenutek je izgledalo, da se predsedujoči izgublja, nekaj je momljal v brado in se nemočno oziral k funkcionarjem, ki so sedeli na njegovi desnici. Ogorevc se je zopet zbral in predlagal rešitev, ki naj bi stvari ponovno postavila na svoje mesto:

"Zaradi večkratnega neuspelega glasovanja sem se v skladu s poslovnikom odločil za posamično izjavljanje delegatov," je s tresočim glasom razglasil predsedujoči.

Glasno sem protestiral, češ da je bil ta sklep že dvakrat izglasovan in da s tem krši poslovnik, vendar sem bil namenoma preslišan. Roko je imel dvignjeno tudi Nande Škarja, pa tudi on ni dobil besede.

Pričelo se je poimensko izjavljanje delegatov. Nekateri, ki so prej glasovali za prisotnost občanov, so se ustrašili posledic, saj jih je bilo precej, ki so bili na tak ali drugačen način v službi odvisni od mnenja občinske kadrovske komisije, ki je bila trdno v rokah partije. S strahom smo pričakovali izid glasovanja: "Sklep ni sprejet, zato bo zbor 11. in 12. točko dnevnega reda obravnaval v navzočnosti krajanov Novega trga v sejni dvorani drugega nadstropja," je komaj slišno povedal predsedujoči.

Zanimiv je tudi rezultat glasovanja: enajst delegatov se je izjavilo "za" (prepoved navzočnosti krajanov), samo štirje so se odločno opredelili "proti", kar deset pa se jih je "vzdržalo". Iz analize tega glasovanja je bilo v tistem trenutku težko napovedati izid glasovanja o odlokih. Odprti sta bili obe opciji.

Zbor je nato v manj kot eni uri opravil z razpravami in sprejetjem mnenj ter odločitev pri prvih desetih točkah dnevnega reda, nakar je predsedujoči sejo prekinil in dejal, da bo sejo nadaljeval takoj, ko bo s sejo končal zbor združenega dela.

Večina delegatov je prišla v veliko avlo, kjer je že dobro uro čakalo približno petdeset občanov. Tudi precej funkcionarjev je ostalo v avli. Soočanje delegatov z občani je bila enkratna priložnost za izmenjavo informacij. Tega partija ni mogla predvideti, saj so bili prepričani, da občanov sploh ne bo v zgradbi občine.

Odločilna zmaga demokratičnih sil

S triurno zamudo, ob pol osmih zvečer, se je odločilni del 9. seje zbora krajevnih skupnosti skupščine občine Kamnik končno le pričel.

Občani, 52 nas je bilo, smo zavzeli desno stran sejne dvorane, na levi so bili vabljeni funkcionarji in predstavniki strokovnih služb (njih je bilo 26 – prepričan sem, da tolikšnega števila strokovnjakov in funkcionarjev do tedaj še ni prisostvovalo na sejah), 25 delegatov pa je zasedlo srednji del dvorane. Poleg naštetih je bilo v dvorani več varnostnikov.

Najprej so nastopili poročevalci. Uvodni del je podal Anton Ipavic, predsednik skupščine. Menil je, da toliko informacij in razprav po posameznih KS, kot je bilo opravljenih v zvezi s tema dvema točkama dnevnega reda, do sedaj še niso imeli. Vsi vodje delegacij so sprejeli zapis zbora KS Novi trg. Zagotovljene so bile dodatne strokovne razlage po delegacijah. V februarju je bil organiziran razgovor s predstavniki skupščine SR Slovenije. Nato je pričel grajati nekatere delegacije KS, ki se nagibajo k oportunizmu in se želijo vzdržati. To pa kaže na nezaupanje do predlagatelja oz. na kocko se postavlja realizacija družbenega plana. Nato je opozoril delegate, da sta oba ostala zbora odloka že sprejela.

Janko Gedrih, predsednik izvršnega sveta, je dejal, da razume negodovanje združenega dela oz. kamniškega gospodarstva, ki se ne more strinjati z zavlačevanjem gradnje stanovanj za strokovnjake, ki se morajo sedaj voziti iz Ljubljane. Pomisliti pa je potrebno tudi na to, da ne moremo imeti dveh vrst občanov: enih, ki imajo tam, kjer je Janko, družinske hiše, zgrajene na družbeni zemlji, in drugih s hišami na privatni zemlji.

Ko je Gedrih končal s svojim govorom in preden je dobil besedo naslednji razpravljalec, se je oglasil Rudi Bič in navrgel: "Oba predhodnika sta govorila o združenem delu, tu pa gre za čisto običajno privatno gradnjo."

"Tišina! Samo eden od krajanov naj še črhne besedo in bom takoj dal nasilno izprazniti dvorano!" je zavpil Anton Ogorevc.

"In to naj se imenuje demokracija!" sem dovolj glasno odvrnil, da je slišal tudi Ogorevc. Vendar pa grožnje ni uresničil, ker se je zavedal, da bi s tem vse pokvaril, saj bi delegati nedvoumno zavrnili njihova odloka. Občani smo bili zgroženi nad tako surovim in nedemokratičnim obnašanjem predsedujočega. Nemir se je razširil po dvorani. Ogorevc je zopet izgledal izgubljen. Pred njega in Ipavica je stopil Marjan Dolinšek, iz žepa je potegnil sliko skupine preživelih partizanov Kamniško-Zasavskega odreda (iz Oklega nad Ihanom, kjer jih je od 101 preživelo samo 6), na kateri je bil tudi sam, in jo demonstrativno z levo roko držal tik pred obrazoma Ipavica in Ogorevca, desni kazalec roke pa je držal na ustnicah. Simbolika je bila tudi za njiju jasna: "Za boj za slovensko zemljo smo bili dobri, nismo pa dobri za vas, da bi se sedaj v svobodi vsaj z besedami smeli boriti za premoženje občanov."

Z Nandetom Škarjem sva se že v avli dogovorila, da bo v primeru, če nam ne bodo dovolili poseči v razpravo, zopet predlagal, da se o tem glasuje, kot je predvideno v poslovniku. Sedaj je bil pravi

trenutek za ta korak. Nande se je javil k besedi in s tem rešil precej nelagodno situacijo tudi za Ogorevca in Ipavica, ki sta med seboj nekaj šepetala. Predlagal je, naj predsedujoči vsaj trem predstavnikom krajanov da besedo. Ogorevc in Ipavic sta se zopet posvetovala in Ogorevc je posredoval v glasovanje naslednji sklep: "Trem predstavnikom krajanov Novega trga se dovoli 5-minutna razprava."

Delegati zbora krajevnih skupnosti so soglasno sprejeli gornji sklep.

Vedno bolj sem bil zadovoljen z Ogorevcem, saj slabše ne bi mogel voditi seje, tudi če bi ga podkupili. S svojim trdim in koleričnim vodenjem je dosegel, da so z nami pričeli simpatizirati celo nekateri od delegatov, ki bi se z nacionalizacijo osebno okoristili (tisti, ki so bili na spisku potencialnih graditeljev privatnih hiš na BS-3 in BS-8 – spisek je krožil po občini). Tega se je zavedal tudi Ipavic in svoje nejevolje ni mogel skriti. Če je bila ob začetku seje tehtnica na njihovi strani, je po teh povsem nepotrebnih zapletih (prepoved vstopa v občinsko zgradbo, prvo in drugo izsiljeno glasovanje, pri tem pa je lahko vsakdo opazil manipulacijo s prvim glasovanjem) postajala precej izenačena. Veliko bo odvisno od nadaljnjega poteka seje, sem razmišljal ob krajši nenapovedani prekinitvi. Prekinitev, ki ni trajala več kot pet minut, sta izrabili obe strani. Vodstvo občine je bilo sedaj prisiljeno spremeniti vnaprej dogovorjeno strategijo, mi pa smo ta čas uporabili, da smo izbrali tri predstavnike, ki bi se prijavili k razpravi potem, ko bo končan obvezni uradni del poročil in agitacije občinskih funkcionarjev.

Po tej prekinitvi so občinarji poslali v boj Alberta Rejca, predsednika komiteja za urejanje prostora in varstvo okolja. Delegate je seznanil, da je občinski izvršni svet pravočasno pripravil osnutek odloka o ceni stavbnih zemljišč, ki ga je skupščina Kamnik sprejela na zadnji (8.) seji. Po novi metodologiji se je cena stavbnega zemljišča povečala in bo maksimalno lahko znašala 1800 din (približno 4 DEM). Potem je predstavil tudi konkreten primer. Nato sta svojo dolžnost opravila Janez Hren, predsednik kmetijske zemljiške skupnosti, in Zdenka Drolc, predsednica skupščine samoupravne stanovanjske skupnosti, ki sta v imenu njunih organizacij podprla sprejem obeh odlokov.

Boris Zakrajšek, predsednik stanovanjske zadruge Kamnik in direktor tovarne Stol, je dejal, da bi člani zadruge želeli čimprej priti do parcel. V ta namen so vložili že precej sredstev, sedaj pa jim bo inflacija izničila prihranjena sredstva! "Če razlastitev ne bo uspela, se bojim, da se bo gradnja zavlekla za več let, alternative za gradnjo na kakšnem drugem območju pa praktično ni. Tudi združeno delo pričakuje, da se bo čim prej dejansko pričel izvajati program družbenega plana. Če hočemo, da se bo Kamnik razvijal, se mora odpreti tudi prostorsko."

Zadnji od uradnih govornikov je bil Marjan Grilc, direktor stanovanjsko-komunalnega gospodarstva, ki je izdelalo urbanistično ureditev za BS-3 in BS-8. Grilc se ni lotil strokovne razprave, pač je polemiziral s tistimi, ki govorijo o privilegijih pri pridobivanju gradbenih parcel. Dejal je, da je lista sestavljena na podlagi točkovanja.

Prepričan sem bil, da bo kdo od delegatov kasneje polemiziral z Grilcem o pravični sestavi liste, pa se to ni zgodilo. Dovolj bi bilo, da bi ga vprašal, na kakšni osnovi direktorji in šefi dobijo največ točk.

Z razpravo je pričel Nande Škarja, delegat KS Novi trg. Vprašal je, zakaj od novembra lanskega leta, ko je bila na 6. seji zbora KS dana zahteva po usklajevanju med krajevno skupnostjo in občino, do tega ni prišlo. Prav tako predstavniki KS niso bili vabljeni na razgovor s predstavniki republiških strokovnih služb. Tomaž Slapar, delegat KS Šmarca, je vprašal, zakaj predlagatelj ni uskladil stališč s KS Novi trg, kot je bilo predlagano na novembrski seji.

Odgovoril je Albert Rejc, vendar se je videlo, da je v zadregi. Dejal je, da je bilo dogovorjenih več stvari in da so zato na to sejo povabili več strokovnjakov, ki lahko odgovarjajo na posamezna vprašanja. Domenjeno je tudi bilo, da se zemlja kmetom odvzame takrat, ko je za kmeta najmanjša škoda. Kompleksno razlastitev pa zahteva zakon. Pripomnil je tudi, da do sedaj s sprejemanjem odlokov o nacionalizaciji zemlje v skupščini občine Kamnik ni bilo nikoli težav, saj so še septembra prejšnjega leta na 5. seji sprejeli dva odloka BS-2 (Perovo) in BS-17 (Duplica). "Ne razumem, zakaj so ravno pri teh odlokih taki odpori," je začudeno pripomnil.

Miro Kepic, delegat KS Moste, je vprašal: "Tovariš Rejc, zakaj niste odgovorili na vprašanje delegata iz KS Šmarca?" Nato pa je predstavil mnenje svoje delegacije: "Delegacija KS Moste je proučila gradivo v zvezi s točkama 11. in 12. in meni, da predlagatelj ni zagotovil usklajenega stališča s KS Novi trg. Zato ker predlagatelj ne želi predloga uskladiti, delegacija KS Moste meni, da o predlogu ne moremo glasovati." Od vseh delegacij se mi je zdelo stališče Most najbolj radikalno in tudi najbolj pošteno. Zanimalo me je, kako bo to stališče vplivalo na druge delegate.

Končno je Albert Rejc v odgovoru izpustil mačka iz žaklja: "Predlagatelj zahtevam KS Novi trg ne more ugoditi, ker bi bilo to v nasprotju z zakonom." Seveda se je Rejc s to trditvijo zapisal med ljudi, ki uporabljajo tudi neresnice. Od delegatov pa na to laž ni nihče reagiral, saj delegati niso poznali zakona o stavbnih zemljiščih, zato bi jim Rejc lahko še marsikaj "natrosil" in bi vse sprejeli za čisto zlato.

Franc Poljanšek, predsednik skupščine KS Novi trg, je dejal, da smo krajani proti kolektivni razlastitvi in proti poseganju v staro naselje. Poudaril je, da krajani ne nameravamo zavirati izgradnje infrastrukture in ne

bomo delali težav zaradi potrebnih prekopov zemljišč. Predlagatelj bi se moral temeljiteje posvetiti prizadetim kmetom. Vprašal se je, koliko časa bodo kmetje sploh smeli kmetovati v strnjenih naseljih.

Ko sem poslušal Poljanška, sem bil zadovoljen, ker se je iz njegovih besed lahko sklepalo, da je na strani krajanov.

Janko Gedrih je prišel k zaključnemu zagovoru: ocenil je, da je bilo vse dovolj pojasnjeno, tako s področja naše zakonodaje kot s področja občinskega prostorskega plana. Na vsa vprašanja je bilo odgovorjeno, predlagatelj pa se ni pripravljen pogajati o zahtevah Novega trga, ker je nad njim še javni pravobranilec, ki pogodbe nadzoruje. Proces individualnih razlastitev pa bo tekel dalje ne glede na to, kako se bodo delegati na tej seji odločili, ker to zahtevata zakon in družbeni plan.

Za Gedrihom sem se prvi od občanov javil k besedi (tako je bilo odločeno med prekinitvijo). Ker smo imeli razpravo omejeno na 5 minut, sem si že prej naredil koncept, da me predsedujoči ne bi prekinjal:

"Spoštovane delegatke in delegati, opažam, da je danes med nami mnogo novih obrazov. Če bi bili že na septembrski in novembrski seji, bi problematiko o nasilni nacionalizaciji zemlje v Novem trgu že mnogo bolje poznali, tako pa je večina danes prvič soočena z njo. Da bi se lažje pravilno odločili, morate poznati nekaj dejstev:

- Več kot 90 % krajanov Novega trga je proti nasilni razlastitvi.
- Novotržani smo za razvoj občine in našega kraja, vendar striktno nasprotujemo, da nam občina vsili svoj koncept, brez uskladitve naših in občinskih interesov na gradnjo ne bomo nikoli pristali.
- Ni res, da zakon o stavbnih zemljiščih določa, da je potrebno izpeljati proces razlaščanja celotnega kompleksa, predsednik izvršnega sveta Gedrih to dobro ve, saj je bil 13. oktobra lansko leto z nami na posvetovalnem razgovoru na republiškem komiteju za urbanizem, kjer je pravni svetovalec Mohar izrecno povedal, da zakon predvideva različne možnosti pridobivanja zemljišč ter da se v zadnjem času vedno pogosteje uporabljajo individualne kupoprodajne pogodbe.
- Družbeni pravobranilec ne bo imel nič proti zakonitemu pridobivanju zemlje.
- Naj se dotaknem še teorije o dveh vrstah občanov, tistih, ki imajo družinske hiše, zgrajene na družbeni zemlji, in tistih, katerih hiše stojijo na privatni zemlji. Rešitev je enostavna: tisti, ki z lastniškim statusom družbene lastnine niso zadovoljni, naj dajo pobudo za spremembo zakona.
- Tudi ne drži, da delegati ne morejo drugače glasovati, kot se je odločila njihova delegacija. Poslovnik pravi, da se delegati lahko drugače odločijo, če so bili na sami seji seznanjeni z novimi dejstvi in argumenti. Prepričan sem, da ste danes slišali mnogo novih dejstev.
- Na koncu bi rad poudaril, da bi se morali delegati zavedati, da niste le delegati male skupinice, ki oblikuje delegacijo, temveč ste delegati in vest celotne krajevne skupnosti. Če se boste danes vsi ali vsaj velika večina odločili proti odlokoma, ki ne upošteva niti najmanjšega predloga Novega trga, bo občina v bodoče dobro premislila, kaj bo predlagala. Ne dovolite, da vas uporabljajo le kot "stroj" za dviganje rok."

Doživel sem prvi aplavz v občini, priznam, da sem bil zelo presenečen, ker sem mislil, da so občani še vedno prestrašeni zaradi prejšnje grožnje o prisilni izpraznitvi dvorane.

Za mano je spregovoril Rudi Bič. Pričel je s kritiko izvršnega sveta, ki spremlja odloke, ki so popolnoma odtujeni od življenja. "Ne vem, ali je IS sestavljen iz delegatov občanov ali iz mogotcev, ki mislijo, da nam lahko samo diktirajo. Ali ni sramota za celo občino, da je v socialistični družbi prišlo tako daleč, da komunist stoji pri občinskih vratih in ne pusti občanov v občino. Bati se je, da bo drugič stal pred vrati varnostnik z brzostrelko kot včasih gestapovci."

"Opozarjam vas, da si takih žalitev ne bomo dovolili in bom drugače prisiljen občanu vzeti besedo!" je posegel vmes Ogorevc.

Izmed občanov je svojih pet minut smel v obrambo lastne zemlje povedati tudi Marjan Dolinšek:

"Dovolite mi, da vam spregovorim nekaj misli, ki me tarejo kot prizadetega krajana, ob tem za nas težkem trenutku, ko boste vi, spoštovani delegati, usodno odločili o premoženju krajanov Novega trga. Rad bi izvedel, kdo ima pravico izdati dovoljenje štirim ali petim funkcionarjem občine, ki smejo odločati o našem premoženju. Ali se ti ljudje ne zavedajo, da je to premoženje nastalo z našimi žulji in žulji naših prednikov? Včasih so se morali naši predniki odpovedati tudi hrani, da so lahko obdržali za nas potomce to, kar imamo danes. Prepričan sem, da se nam s tem ne dela samo v nebo vpijoča krivica, pač pa gre tu tudi za kršenje osnovnih človekovih pravic, saj to ogroža obstoj naših krajanov.

Vprašam vas, kamniške komuniste, ali nas s tem hočete kaznovati, ker smo med okupacijo uspešno branili zemljo pred sovražnikom? Ali veste koliko življenj Novega trga je padlo za obrambo tega kraja? Ali ni sramotno, kako zavajate kmete! Na zboru občanov Novega trga je občinska predstavnica Križnikova kot nadomestilo za nacionalizirano zemljo kmeta Pirša ponudila 'primerno zemljo za kmetovanje'; izkazalo se je, da je bila ta primerna zemlja na kamniškem Starem gradu.

Spoštovani delegati, proden se boste odločili, kako boste glasovali, pomislite, če bodo tako nespametno z zemljo ravnali tudi

v drugih občinah, boste tudi vi kmalu lačni. Zavedajte se, da vas bomo vse, ki boste sodelovali pri tej zaroti proti krajanom Novega trga, globoko prezirali. Tako početje pa mora biti tudi kaznovano!"

Marjan je s tem zagovorom požel velik aplavz. Nato se je še enkrat obrnil proti delegatom: "Dovolite mi, spoštovani delegati, da vam preberem še nekaj misli, ki so se mi utrnile včeraj, ko sem razmišljal o današnji za nas usodni seji:

Kadarkoli kdo vas vpraša,
kdo živi na zemlji tej,
zemlja ta je naša,
naš rod živi na njej,
naši dedje spijo v njej,
zato borimo hrabro se naprej.
Če tujec pije našo kri,
razdira nam družine,
vihar nad njim naj zabrumi,
njegova moč naj mine ....

Slovenska mati me je rodila,
ob zibki tako je govorila:
"Kadar koli pride tujec k nam,
ti hoče vzeti rojstni hram,
postavi hrabro se mu v bran!"

Na tem mestu je bil Marjan Dolinšek prekinjen z aplavzom. Ko se je ta polegel, mu je Ogorevc jezno zabrusil: "Tovariš Dolinšek, vaš čas ste prekoračili za celo minuto!"

Po ponovni krajši prekinitvi, ki jo je povzročilo negodovanje in protestiranje krajanov zaradi te nesramne pripombe predsednika zbora, je Brane Podbrežnik, član delegacije, delegate informiral, da občina kmete z nadomestno zemljo samo zavaja, ker te enostavno nima, razen če misli na 30 manjših parcel v skupni izmeri 4 ha, ki bi bile primerne kvečjemu za vrtičkarstvo, ne pa za kmetovanje.

Na Podbrežnikovo ugotovitev je reagiral Janez Hren, ki je bil po svoji funkciji na občini zadolžen za kmetijstvo. Hren se je sicer trudil, da bi izpodbil Podbrežnikovo trditev, vendar mu to ni uspelo.

Razprava se je bližala h koncu, bližal se je trenutek, ki smo se ga vsi bali. Iz nervoznega obnašanja in reagiranja občinskih funkcionarjev smo lahko razbrali, da tudi oni niso popolnoma prepričani v izid, ki bi si ga oni želeli.

Še enkrat sem dvignil roko. Ker sem "svojih pet minut že izrabil", nisem bil prepričan, da bom dobil besedo. Ne vem, komu se imam zahvaliti za to – ali je na Ogorevca vplival prejšnji protest krajanov ali pa se je enostavno utrudil. Dal mi je besedo s pripombo: "Bodite kratki, prehajamo h glasovanju."

"Spoštovane delegatke in delegati, k temu, kar sem povedal prej, nimam veliko dodati. Sami ste slišali, da predlagatelji niso prišli na dan z nobenim novim argumentom. Če na kratko povzamem, lahko ugotovimo, da občina za zaščitene kmete nima primerne nadomestne zemlje. Čeprav je bilo že dvakrat obljubljeno, do danes ni prišlo do usklajevanja stališč med interesi krajanov Novega trga in občino. To, kar se hoče narediti z nami, je samovolja, ki ni v skladu z zakonom o stavbnih zemljiščih niti z delegatskim sistemom. Zato vam spoštovani delegati predlagam, da oba odloka o nacionalizaciji zavrnete. Z njima naj se ne pride več pred skupščino, dokler se KS Novi trg in občina ne uskladita, ker je to, kar se je dogajalo do sedaj, izzivanje in vznemirjanje krajanov Novega trga in tudi vas delegatov."

Na to je protestiral Ogorevc in dejal, da ne gre za nobeno vznemirjanje ali spor, ampak samo za realizacijo družbenega plana.

Potem, ko nas je podprla Ančka Vrankar, delegatka iz KS Godič, ki je menila, da tudi njena KS meni, da bi najprej moralo priti do uskladitve, je Ferdinand Škarja predlagal, naj predsedujoči da na glasovanje še alternativni predlog: "Dokler se krajani Novega trga in občina ne uskladijo, se o obeh odlokih ne bo glasovalo."

Ogorevc je predlog o alternativnem glasovanju odklonil, ker predlog ni bil podan pred sprejetjem dnevnega reda. Ogorevčev argument je bil privlečen za lase, saj bi alternativni predlog v skladu s poslovnikom lahko dal na glasovanje, le da bi morali delegati o tem predhodno glasovati. Seveda bi jaz takrat lahko to povedal naglas, vendar sem bil prepričan, da bodo delegati oba odloka zavrnili, zato sem bil tiho, čeprav je predsedujoči že drugič kršil poslovnik.

Ogorevc je oblikoval prvi sklep:

"Zbor sprejme predlog odloka o prenehanju lastninske pravice na območju BS-3 Novi trg Kamnik."

Najbolj razburljiv trenutek je nastopil, ko je Ogorevc vprašal delegate: "Kdor je za sprejetje odloka, naj dvigne roko!"

Najprej je demonstrativno dvignil roko Ogorevc, nato delegati iz KS Podgorje, KS Nevlje ter KS Volčji Potok. Pogledi Ipavica, Ogorevca, Gedriha in Rejca so vrtali v delegate. Počasi so še dvignili roko delegati iz KS Šmarca, KS Perovo in še dva delegata, ki ju nisem poznal. Potem je nastala mučna tišina. Občani smo upali, da bo pri tem ostalo, občinarji pa nasprotno. Za sprejetje odloka bi bilo potrebnih 13 glasov "za". Zadrževali smo dih in upajoče gledali v delegate. Za sprejem odloka se jih je odločilo samo 8. Ogorevc pa je kar čakal in čakal, saj ni hotel priznati, da so poraženi. Ti trenutki so bili neznansko dolgi, končno je Ogorevc le izdavil: "8 glasov je za odlok. Kdo je proti sprejetju odloka?" Proti je glasovalo 8 delegatov, prav toliko pa se jih je vzdržalo.

Delegati so nato zavrnili tudi osnutek odloka o prenehanju lastninske pravice na območju BS-8 Zgornje Perovo.

Nihče od 52 občanov, ki smo bili 31. marca 1987 priča porazu partije in zmagi pravičnega nad zlim ter triumfu demokracije

nad enoumjem, tega trenutka ne bo nikoli pozabil. Spontano smo zaploskali tistim delegatom, ki so lahko v sebi premagali strah in se odločili za pravično pot.

Za občinsko partijsko strukturo je bila 9. seja velika šola, od 31. marca dalje se je njen odnos do vprašanja nacionalizacije bistveno spremenil.

Izvršni svet, uprava in partija občine so se sprijaznili s spremembami zazidalnih načrtov v skladu s predlogi KS Novi trg. Prav tako so se občinski organi strinjali, da bo zemljišča na BS-3 Novi trg in BS-8 Zgornje Perovo mogoče pridobivati samo na osnovi sporazumnih odkupnih pogodb oziroma s sporazumno zamenjavo zemlje.

Pol leta po tem zgodovinskem dogodku, 29. oktobra 1987, pa je partija na volilni konferenci SZDL doživela nov poraz. Članom odbora nam je uspelo prevzeti večinski nadzor nad krajevno organizacijo SZDL Novi trg, kjer so ostali komunisti v manjšini.

Od oktobra 1987 sta v Novem trgu de facto delovali dve stranki: pozicijska stranka odbora proti nasilni nacionalizaciji, ki je imela tudi večinsko podporo v organih in občanih, ter opozicijska stranka ZK.

Že 9. sejo zbora KS skupščine občine Kamnik v marcu 1987 kljub nedemokratičnemu vodenju in manipuliranju z glasovanjem lahko v primerjavi s takratno prakso v drugih občinah pojmujemo kot velik korak proti procesu demokratizacije. Na tej seji so se že takrat, tri leta pred pravimi parlamentarnimi volitvami v Sloveniji, v praksi pričeli uveljavljati osnovni elementi parlamentarnega odločanja. Na njej sta jasno delovali pozicija (ZK) in opozicija, ki je dobila prvo bitko, do zmage v vojni pa je bila še dolga pot.

Naloga zgodovinarjev pa je, da kasneje, ko se bodo politične strasti pomirile, raziščejo, v kolikšni meri je kamniška nacionalizacijska afera vplivala na premike v miselnosti slovenske partije in v kolikšni meri je pospešila proces demokratizacije v Sloveniji in to v letu, ko se je v daljni Sovjetski zvezi pod Mihaelom Gorbačovom pričela šele "glasnost", ki smo jo v Sloveniji imeli že vsaj deset let.

ZUSAMMENFASSUNG

Am 25. Sept. 1986 wollte die Delegiertenversammlung der Kreisstadt Kamnik ein Erlaß über der Nationalisierung des gesammten Landes und Baulandes im Stadtviertel Novi trg verabschieden.

Sollche Erlässe waren im damaligen komunistischen Jugoslawien eine alltaegliche Sache, auch in Slowenien und in Kamnik. Obwohl (über 90 % der Bevölkerung) gegen der Nationalisierung war, konnten die Kommunisten in der Delegiertenversammlung durch die Parteidisziplin alles durchbringen.

Doch, diesmal war es anders. In Novi trg geling uns sich in eine Buergerinitiative gegen der Nationalisierung zu organisieren. Wir schrieben die Petitionen und organisierten Bürgerversammlungen.

Die Partei versuchte der Erlass dreimal durch die Delegiertenversammlung zu bringen, am 31. März 1987 gab sie es auf. Im Okt. 1987 übernahm die Bürgerinitiative auch die politische Fürung in Gemeinde Novi trg.

Der lange Weg zur parlamentarischen Demokratie hat begonnen.

Kako prelomiti stagnacijo in zaostajanje Kamnika?

Cene Matičič

1. NAMESTO UVODA

Mag. Cene Matičič,
Zikova ulica 5,
1240 Kamnik

Nihče od Kamničanov si ne more zatiskati oči pred dejstvom, da mesto Kamnik že leta in leta zaostaja za dinamičnim razvojem drugih, predvsem mlajših slovenskih mest.

Stoletja, ko je bil med prvimi v Sloveniji na ekonomskem, kulturnem in splošnem področju, so sicer za nami, ne da bi na "veličino" te skoro tisočletne tradicije že pozabili ali pa jo celo razvrednotili. Kamničani jo spoštujemo, cenimo in negujemo, nismo pa vanjo niti zaverovani niti z njo obsedeni.

Tradicijo cenijo povsod po svetu in se ne da nadomestiti. Kot primer naj omenim Američane, ki bi rade volje žrtvovali na desetine milijard svojih dolarjev za kako dodatno stoletje Kolumbovega odkritja njihovega kontinenta.

To je ena naših največjih "komparativnih" danosti, ki pa jo s predznakom retrogradnosti usmerjamo zgolj nazaj, v našo tisočletno zgodovino. Malo ali pa skoro nič pa ne mislimo na to, da bi to lahko uporabili pri načrtovanju bodočega razvoja našega mesta oziroma celotnega področja.

Menim torej, da se kar pretirano in s kančkom nostalgije sklicujemo in ponašamo s prednostmi, dosežki in nacionalno zavednostjo Kamnika in našega področja v preteklih desetletjih in stoletjih. Ta razmišljanja bi bilo smotrno preusmeriti v prihodnost, in s tem vse nekdaj doseženo racionalno integrirati v daljnoročno vizijo.

Nesporno je, da je prihodnost polna nepredvidljivih neznank, vendar to ne more in ne sme biti opravičilo za Kamnik, da se namesto v bodočnost še kar naprej ozira nazaj in se tako po pomembnosti vedno bolj pomika proti spodnji polovici mest v Sloveniji.

Menim tudi, da smo v tem trenutku kar daleč od pojma sodobne družbe in da smo celo bližji navadam tretjega sveta. Naše sicer zavidljivo ocenjene delovne navade so bolj individualne kot skupinske, naš prestiž je bolj družinski kot skupinski, naša kultura je predvsem urbana. Vidno je nezaupanje v javno sfero. Afirmacija Kamničanov zunaj Kamnika je primarno osebna, ne pa kamniška in slovenska.

Z mnenjem, da smo družba videza, družba brez vizij, je treba prekiniti. Načrtovano vključevanje naše dežele v Evropsko unijo nas v to še kako intenzivno zavezuje, kajti EU ni in ne bo skupnost povsem enakopravnih dežel.

2. ZGODOVINSKO IZHODIŠČE VIZIJE PRIHODNOSTI

Čeprav je zgodovina našega mesta tisočletna, se bom za izhodišče predlagane vizije mesta in celotnega področja dotaknil le nekaterih zgodovinskih, kulturnih in gospodarskih značilnosti IX. in XX. stoletja.

2.1 Zgodovinske posebnosti

- Kamnik postane okrajno središče leta 1849 (leto dni po marčni revoluciji).
- V obdobju od 1849 do 1952, ko so okraji ukinjeni, so v okraj Kamnik vključeni vsi kraji nekdanje kamniške in domžalske občine (Kamnik, Mengeš, Domžale, Črni graben in Moravče).
- Kamnik se kot takrat edino mesto tega področja pojavlja kot gospodarsko in kulturno središče. Od tod se širijo ideje in akcije nacionalne zavesti in pripadnosti tako v prostor okraja kot v prostor Slovenije.
- Domžale se kot kraj, ki se razvije v mesto, pojavljajo kot središče predelovalne industrije, obrtništva in drugih aktivnosti sekundarne ekonomije, kar v nemajhni meri vpliva na podobne razvojne tendence v ostalih krajih tega področja (Mengeš, Moravče in Črni graben).
- Spričo ugodnih naravnih in načrtno domišljenih gospodarskih pogojev se večja naselja (Kamnik, Domžale, Mengeš) zlasti po drugi svetovni vojni nadpovprečno hitro razvijajo v pomembna industrijska in kulturna središča.
- Za obe osrednji središči, zlasti še za Domžale, je značilno hitro nastajanje institucij in organizacij terciarne in v zadnjem desetletju tudi kvartarne ekonomije.
- Kamnik in Domžale injicirata in vodita organizacijo vstaje proti okupatorju.
- Vojaška akcija ob osamosvajanju leta 1991 (Trzin) je bila rezultat skupnega nastopanja pripadnikov TO Kamnika in Domžal.

Kriteriji zgodovinskih danosti so po naravi usmerjeni nazaj. Njih pomen je zlasti v tem, da dokazujejo smotrnost organizacije, kot je bila, ter nakazujejo verjetnost, da bi bila podobna teritorialna organiziranost smotrna in smiselna tudi daljnoročno.

2.2 Kulturne posebnosti

Med kulturnimi posebnostmi je treba razlikovati tiste, ki v tej ali oni obliki že karakterizirajo obstoj preteklih in sedanjih kulturnih povezav, od onih, za katere menim, da lahko s časom evoluirajo, obogatijo in popestrijo obstoječe. Med prvimi imajo trajno tradicionalno vrednost naslednje:

- široka mreža šolskih ustanov, ki omogočajo izobraževanje večine splošnih in strokovnih profilov do univerzitetne ravni;
- simfonični orkester Domžale-Kamnik;

- vseslovenska manifestacija narodnih noš v Kamniku;
- mednarodne manifestacije pevskih zborov in gledaliških skupin (Kamnik, Domžale);
- mednarodna manifestacija orkestralnih in solističnih skupin (Domžale);
- prikaz zgodovinskih in tradicionalnih običajev (Lukovica);
- skupni TV-program;
- skupne športne manifestacije.

Ob uspešnosti naštetih lahko načrtujemo še naslednje:

- specializirani letni gospodarski sejmi za Kamnik in Domžale oz. Mengeš, npr.: upognjenega pohištva (Stol), ključavnic in varnostnih naprav (Titan), usnjene galanterije (Toko), specialnih, ognjevarnih in okolju prijaznih premazov (Helios), sanitetnih sredstev (Tosama), tekstilnih izdelkov ipd;
- skupne razstave umetniških del.

2.3 Gospodarske posebnosti

Ti kriteriji, ki so deloma že nakazani v prejšnjem razdelku, so nedvomno najpomembnejši pri dokazovanju smotrnosti skupne vizije razvoja celotnega področja.

Gledano celovito, se področje lahko ovrednoti takole:

- je gospodarsko zaključena in celovita enota;
- leži v osrednjem delu Slovenije, čezenj so speljane najpomembnejše cestne, energetske in druge infrastrukturne povezave med zahodnim in vzhodnim delom Slovenije;
- je nadpovprečno visoko gospodarsko razvito.
- ima vse danosti tako imenovane metropolitansko tipične regije;
- je gosto in strnjeno naseljeno, razen goratih predelov;
- značilna zanj je koncentracija klasičnih sekundarnih in terciarnih dejavnosti, kar je osnova dosedanjega in bodočega razvoja;
- obstajajo optimalne možnosti razvoja kvartarnih dejavnosti;
- infrastruktura omogoča relativno hitro in neovirano povezavo med naselji ter dostop prebivalcev do vseh uradnih institucij;
- dobre so tudi povezave z državnim središčem;
- na razpolago so ustrezne stavbe in drugi za racionalno delovanje nujni infrastrukturni objekti, ustanove in kvalificirano strokovno osebje;
- dnevni migracijski tokovi Kamnika potekajo na relaciji Kamnik–Ljubljana in Kamnik–Domžale, migracijski tokovi Domžal pa na relaciji Domžale–Ljubljana in Domžale–Kamnik.

Med elemente vizije prištevam tudi naslednje:

- razvoj višinskega in dolinskega turizma na vseh za to dejavnost primernih področjih z vključevanjem raznih turističnih dejavnosti (konjski šport, vodni športi, muzejski vlak, hoja v gore, alpinizem ipd.);
- ustanovitev proste carinske cone;
- gradnja reprezentančnih objektov za skupne potrebe okraja in še zlasti za potrebe glavnega mesta Slovenije;
- nudenje strokovnih in rekreativnih uslug tujim organizacijam in ustanovam, ki se ustanavljajo zaradi državnosti Slovenije;
- organiziranje specializiranih sejmov in razstav, tudi mednarodnih;
- organiziranje skupnih za področje in ljubljansko regijo pomembnih ekonomskih in kulturnih projektov.

3. TEMELJI, NA KATERIH VIZIJA SLONI IN PADE

Vsi ti deloma že obstoječi dejavniki razvoja so le možne smeri, ki pa so dolgoročne narave. Njihova intenziteta in časovna razporeditev pa sta odvisni predvsem od odločitev in danosti v nekem časovnem in prostorskem okolju. Gledano iz tega zornega kota, se je potrebno načrtno odločiti o tem, čemu dati prednost.

Ne trdim, da poleg tu navedenih ne obstajajo tudi drugi, mogoče celo bolj utemeljeni faktorji. Vsi imajo svoj pomen in nobenega ni mogoče neutemeljeno zanemariti. Odločanje je vsekakor sila tvegano, nehvaležno in vsaj v večini primerov lahko tudi sporno.

Izhajajoč iz teh "dilem in tveganj", želim navesti tiste temeljne kriterije, ki jih kaže kot nujne in obvezne upoštevati pri vrednotenju, ocenjevanju in perspektivnosti katerega koli faktorja. Na njih namreč sloni perspektivna vizija našega mesta in celotnega področja.

1. Nadaljujemo s predpostavko, da je prostor skupna, enovita in zaključena celota, ki jo vežejo neštete tradicionalne in zgodovinsko utrjene vrednote gospodarske, kulturne in splošne narave.

2. Ohranjamo izjemne danosti lege tega prostora v osrednjem delu Slovenije, saj so čezenj speljane najpomembnejše cestne, energetske in druge infrastrukturne povezave med zahodnim in vzhodnim delom Slovenije.

3. Prostor mora vsaj zadržati stanje nadpovprečno visoke gospodarske razvitosti.

4. Prostor ne sme izgubljati značilnih danosti tako imenovane metropolitansko tipične regije.

5. Prostor mora ohraniti in racionalno razvijati sekundarne in terciarne gospodarske dejavnosti.

6. Nadpovprečno hitro se mora razvijati in uveljavljati kvartarni sektor.

7. Prednostno je treba razvijati informatiko in jo praktično implementirati v vse ekonomske in družbene sektorje.

ZAKLJUČEK, KI OSTAJA ODPRT

Vstopamo v obdobje tehnoloških sistemov avtomatizacije, kompjuterizacije in informatike, ki postavljajo "na glavo" stoletja znane in preverjene ekonomske postulate. Zlasti tiste o razmerjih med proizvodnimi tvorci in proizvodnjo, še zlasti o mutaciji tvorca delo "L" v novo formo povsem drugače pojmovanega tvorca kapitala "K". Ti sistemi so diametralno oddaljeni od prvih, "starejših", ki so, od parnega stroja dalje hitro se razvijajoči, omogočili sedanjo stopnjo industrializacije.

Ekonomska evolucija, ki jo sprožajo nove tehnologije, je pozitivna in perspektivna. Njeno geslo "Z manj dela doseči večje bogastvo" je povsem skladno z večnim prizadevanjem doseganja večje efektivnosti. Tudi sedanji problemi niso nič posebno novega, kajti s podobnimi se je človeštvo spopadalo že v prejšnjih stoletjih. Razlika je le v tem, da so dandanašnji mnogo bolj kompliciran, zaostreni in navidezno nerešljivi.

Dileme o delokalizaciji kapitala in o zaostreni konkurenci porajajo tudi dvome o smotrnosti aplikacije tistih ekonomskih modelov, ki slonijo na "univerzalno" deklarirani ideji liberalizma o prosti menjavi. Tudi v našem prostoru so že vidne napetosti glede finansiranja pokojnin in zdravstvenega ter socialnega skrbstva, vendar so te v primerjavi z grozeče naraščajočo nezaposlenostjo mnogo manjše in prej rešljive.

Verjetno bo treba prisluhniti sodobnemu mnenju, celo teoriji, ki trdi, da je "starejša" demografija dandanes bolj inovativna in bolj kreativna v ustvarjanju nacionalnega bogastva. Demografska politika, ki sloni na nekoliko nižji, zmernejši demografski stopnji, omogoča namreč distribucijo in koncentracijo ustvarjenega bogastva na manjše število individuov, ki so zaradi tega lahko boljše izobraženi in bolj prilagojeni zahtevam in potrebam novih produkcijskih sistemov. In ker je takšen proizvodni sistem sposoben, da ob številčno manjši angažiranosti tvorca dela "L" ustvarja precej večje bogastvo, posredno pa tudi finansiranje pokojnin in zdravstvenega ter socialnega skrbstva, ta (sistem) ne more biti več zaviralni moment.

Demografsko zaviranje ima namreč to prednost, da omogoča kapitaliziranje na manjše število mlajših, vendar zelo dobro izobraženih in usposobljenih individuov, ne pa na multipliciranje slabo izobražene in sodobnim sistemom neadaptirane armade proletarcev. Njegova druga prednost je v višji stopnji varčevanja, ki omogoča večjo in močnejšo rast bruto družbenega produkta na glavo prebivalca. V luči starejših, stoletja veljavnih pravil, ki se jih še vedno držimo v Sloveniji, so takšna razmišljanja paradoksalno zgrešena. Tradicionalne teorije, ki poudarjajo bolj ali manj tesno korelativno povezavo med demografsko rastjo in bogatenjem, izhajajo iz naslednjih dveh hipotez:

- da je "delo L" redka dobrina, torej relativno omejen proizvodni tvorec, in
- da je substitucija med kapitalom in delom vedno mogoča (Ricardo-Marx-Solow).

Znanost, še zlasti pa praksa v nastajajočem ekonomskem kontekstu dokazujeta, da nobena teh starih hipotez (zlasti pa ne druga) ne drži več. Vse hitreje prevladujejo nove, torej tiste, ki dajejo primarno prednost kapitalu, v katerem je akumulirana profesionalna, tehnološka, tehnična in široko kulturna izobrazba. Torej bo potrebno staro stališče, ki pravi: "Čim številčnejša je mlajša populacija, tem večja je tudi verjetnost, da se iz nje izlušči kreativna genialnost", zamenjati z novim, sodobnejšim, ki se glasi: "Le iz vrst demografsko racionalno omejenega števila mlade populacije je moč pričakovati vrhunsko sposobne, kreativne, pa tudi genialne posameznike."

Drugače povedano: V novih proizvodnih sistemih evoluira zakonitost o marginalnih stroških v zakonitost fiksnih stroškov, kjer je poljubna multiplikacija dobrin skoro brez cene. Vse vidnejši so znaki degradacije pozitivne korelacije med družbenim bruto produktom in tvorcem dela "L", s tem pa tudi degradacija delitvenih sistemov, ki temeljijo na vrednoti delo "L". Pestrost in različnost proizvodnje, globalizacija menjave in novo pojmovanega kapitala "K", v katerem so akumulirane sposobnosti, izkušnje, vedenje in znanje, so novodobni kamni nacionalnega bogastva. V procesu avtomatizacije in informatike izginja klasično delo za strojem. Razreševanje številnih dilem in grozečih socialnih napetosti zahteva novo in premišljeno demografsko politiko. S tem ne plediram niti na "družbo starcev" niti na vračanje k Malthusu. Želim le opozoriti, da je demografska politika eden najpomembnejših aspektov ne le procesa tranzicije, pač pa tudi vizije, o kateri smo govorili v tem članku. Temelj vseh kriterijev je torej v izobraževalnem sistemu, splošni izobrazbi, kulturi in znanosti.

Summary

In the article Vizije razvoja (Visions of development), the author's basic statement is that Kamnik does not keep up with dynamic development of other towns, particularly the new ones. The reasons for this can be found in the cultural, historical, and economical advantages of the past which were all justified, but prevented the town from turning towards the future.

In the second part, the author analyzes all significant circumstances that made Kamnik a centre of the whole region centuries ago. Following these circumstances today, the author is developing ideas about a vision of development of the whole region, and he is introducing nine basic macrocriteria of

place, economy, culture, and education. Taking the characteristic analyses and peculiar point of view of permanent and modern mutation of work-producer "L", and capital-producer "K" into consideration, the author is stating that the base of any criterion consists of: educational system, general education, culture, and science.

Skupina mladih za zdravo življenje

Andrej Perko

Mag. Andrej Perko, Cankarjeva cesta 39, 1240 Kamnik

V Kamniku smo v okviru Karitasa lansko leto ustanovili skupino mladih za zdravo življenje. Zakaj se je pojavila potreba, da je treba k mladim pristopiti prav na poseben način, drugačen od večine, ki so nam znani in ki jih lahko srečujemo v šolah in drugih ustanovah?

Nekaj let že z vso močjo bijemo plat zvona zaradi vse večjega uživanja, zlorabe in preprodaje drog (potekajo okrogle mize, predavanja, sredstva javnega obveščanja so vsak dan polna te problematike itd.).

Nedvomno je pojav širjenja uživanja in zlorabe drog med mladimi zelo pereč in pred dvema letoma so bili končno storjeni prvi smiselni koraki v smeri reševanja te problematike. Ustanavljajo se prve komune za zdravljenje narkomanov. Ministrstvo za zdravstvo je odobrilo, da se tako strokovnjaki kot prostovoljci usposobijo za takšno delo po italijanskem modelu (projekt Človek) in ga prenesejo k nam. Poleg komun skušajo v našem prostoru pomagati narkomanom tudi z drugimi programi, npr. metadonski program itd.

Ob porajajočem se problemu narkomanije je ostal problem alkoholizma (zopet!?) na stranskem tiru. Absurdno pa je pričakovati, da bomo problem zlorabe drog rešili brez reševanja vprašanja alkoholizma – zlasti med mladimi.

To prepričanje se mi je oblikovalo ob spoznanjih, ki jih prinašajo različne raziskave v svetu, dodatno pa se mi je utrdilo zadnje leto, ko so bile tudi pri nas opravljene razne raziskave (objavljene in neobjavljene) o uživanju alkohola med mladimi.

Neobjavljena raziskava centrov za socialno delo gorenjske regije o uživanju alkohola in droge (1992) je pokazala, da je alkohol uživalo že več kot 90 odstotkov osnovnošolcev in srednješolcev. Ogromen odstotek mladih se je tudi že opijanil itd.

Eva Stergar iz Inštituta za varovanje zdravja je v raziskavi Mladi in njihov odnos do alkohola, ki jo je izvedla leta 1990 na reprezentativnem vzorcu 1310 slovenskih srednješolcev, ugotovila, da ima 95 odstotkov anketirancev določene izkušnje z uživanjem alkohola. Polovica anketiranih srednješolcev je prvič pila alkoholne pijače doma, tretjina pa na zabavi pri prijateljih. V obdobju med prvim in tretjim letnikom so se določene pivske navade utrdile. Stergarjeva meni, da bomo morali s preventivo poseči v obdobje pred 10. letom in da bo potrebno vključiti v program starše in učitelje.

Tudi tuje raziskave kažejo, da je uživanje alkohola med mladimi razširjeno dosti bolj, kot bi pričakovali. Anketa med 31610 učenci beograjskih osnovnih šol je pokazala, da je 40 odstotkov "rado pilo alkoholne pijače", 20 odstotkov je izjavilo, da pijejo pretežno žgane pijače, 35 odstotkov jih pije vino itd./4/

Britanska raziskava najstnikov (1960) kaže, da je med 2000 mladostniki in mladostnicami pilo alkohol 92 odstotkov. Raziskava na dveh šolah v Stockholmu (1968) ugotavlja, da je bilo med 300 šestnajstletnimi učenci pijanih že 60 odstotkov. Raziskava angleške mladine osemnajstih let je pokazala, da je redno pilo 40 odstotkov fantov in 18 odstotkov deklet. Nad 90 odstotkov jih je prevzelo pivsko navado v otroštvu od staršev.

Tu zadenemo v bistvo problema. Predvsem starši so tisti, ki navajajo svoje otroke na alkohol in zastrašujoč je podatek, da 50–80 odstotkov otrok iz alkoholičnih družin sami postanejo alkoholiki. Tako govore študije Goodwina in Guzeja (4) in tudi še mnoge druge.

Tudi tisti starši, ki so zmerni pivci, imajo kar "nekaj zaslug", da njihovi otroci čimprej sežejo po alkoholu. Tisto, kar dobi otrok iz rok staršev, ima poseben čustven pomen in se zato ustrezna izkušnja usidra globoko v otrokovo zavest in podzavest, tako da je to komaj še mogoče kdaj spremeniti. Skoraj pri vsakem alkoholiku lahko ugotovimo, da se je njegov alkoholizem začel že v mladosti. Vdajanje alkoholni omami onemogoča normalno zorenje mladega človeka, ki si zaradi tega ne pridobi dovolj znanj in izkušenj za življenje. Mlad človek, ki postaja alkoholik, ne pridobi niti delovnih navad niti čustvene zrelosti, da bi probleme, ki se pojavljajo v življenju, smiselno in konstruktivno reševal.

Lahko tudi trdimo, da je pretirano popivanje pri mladih v večini primerov samo zunanji izraz motenih odnosov v družinah. Pri otrocih, ki žive v takšnih družinah (navadno alkoholičnih), se razvije cela vrsta motenj, od zdravstvenih, emocionalnih, vedenjskih pa do psihiatričnih (enureza, suicidnost, težave v seksualnih in družinskih relacijah ...) in socialnih problemov (asocialno obnašanje).

V družinah, kjer so porušeni odnosi, se navadno razvijejo tudi posebni tipi osebnosti otrok oziroma mladine.

Wegscheider je v letih 1976 in 1981 (5) podal opis štirih tipov osebnosti, ki so značilne za te otroke:

- družinski heroj,
- žrtveno jagnje,
- izgubljeni otrok,
- družinska maskota.

Za "družinskega heroja" je značilno, da je navzven zelo uspešen, vse napravi, kot je treba, ima se za nezmotljivega, odgovornega za vse, kasneje v zakonu pa postane odvisen od partnerja in je nesposoben za vodjo.

Otrok "žrtveno jagnje" je jezljiv, hitro užaljen, se obnaša negativistično in se žrtvuje za svoje starše, v šoli ima mnogo problemov, pojavi se delikventnost.

"Zgubljeni otrok" je osamljen, neopazen, je miren, ne dela problemov; pri njem se

dostikrat pojavijo razna psihotična obolenja, problemi seksualne identitete, slaba socialna odzivnost in vključenost v družbo itd.

Za osebnostni tip "družinska maskota" pa je značilna nezrelost, potreba po zaščiti, je anksiozen, preplašen, ima težave pri učenju, je kompulziven, ne obvlada stresa in hitro postane odvisen od raznih kemičnih sredstev (mamila, alkohol, tablete ...).

Black (1) je tudi raziskoval osebnost otrok, ki izhajajo iz neurejenih družin. Opisal je tri tipe: odgovorni, prilagodljivi, tešitelj.

Vsakega od teh tipov osebnosti karakterizira določena shema obnašanja, ki predstavlja kompenzatorni mehanizem za bivanje v domačih neurejenih razmerah.

"Odgovorni": Taka osebnost je tipična za edinca ali najstarejšega otroka v družini. Tak otrok je steber družine; ne samo bratom in sestram, temveč tudi staršem. Postanejo vodje. Cilji teh otrok so realni, vendar jih njihova potreba, da odgovarjajo samo sebi, vodi v nesposobnost, da bi se na druge lahko naslonili, kar jih kasneje pripelje v osamljenost.

"Prilagodljivi": To so otroci, ki so vsak dan pod pritiskom velikih sprememb v obnašanju staršev. Enkrat se starši prepirajo, drugič se razumejo, se ločujejo in zopet pobotajo itd. Takšnih otrok ne more nič več presenetiti, hitro se prilagajajo novim situacijam. Ko odrastejo, dovoljujejo drugim, da manipulirajo z njimi. Imajo probleme s samospoštovanjem in tako slabše urejajo svoje življenje.

"Tešitelj": Takšen otrok ima močno potrebo, da ublaži konflikte. Tako razvije sposobnost, da drugim pomaga, da se prilagodijo. Vse napravi za mater in očeta, prevzema njune hišne obveznosti, posluša npr. izpovedi pijanega očeta itd. Ne razume, kaj se v hiši dogaja, ima pa potrebo, da staršem pomaga. Razvije občutek moči. Ko odraste, nadaljuje s to vlogo in se ne upa posvetiti lastnim željam, potrebam in občutkom.

V Sloveniji je ogromno alkoholikov in seveda jih je ogromno tudi med mladimi. Le redki alkoholiki se odločijo za zdravljenje in še bolj redki pri tem tudi uspejo. Pri mladih, ki so že na poti v alkoholizem ali pa so že odvisni od alkohola, pa je situacija še toliko težja, kajti večinoma so še sami (samskih alkoholikov se ne da urejati), njihovi starši nimajo moči, da bi jih "prisilili" k zdravljenju in navadno zaradi nepoučenosti o alkoholizmu prepozno spoznajo, da je njihov otrok alkoholik itd. Kaj napraviti? Nedvomno je edina smiselna pot v t. i. preventivi, ki mora biti multifaktorialna, kajti takšna je tudi etiologija alkoholizma. Preventiva bi tako morala sloneti na skupnem hotenju in delovanju tako zdravstvenih, prosvetnih, ekonomskih, družbenih in političnih inštitucij. Tako bi moralo preprečevanje alkoholizma potekati v treh smereh:

- ozaveščanje ljudi o alkoholizmu. Tu bi morala imeti zelo pomembno vlogo šola, kajti osnovna alkohološka spoznanja bi morala biti vgrajena v splošno izobrazbo ljudi;
- prestrukturiranje gospodarstva, da ne bi bil velik del ljudi odvisen od proizvodnje in prodaje alkohola;
- podpiranje kulture, ki oplaja javno mnenje s pristnimi človeškimi vrednotami in bogati in osmišlja človekovo bivanje.

Pri mladih, zlasti tistih, ki so še posebej ogroženi (starši alkoholiki), je silno pomembno, da se v zdravem socialnem okolju nauče "zdravega" življenja in dobrih medsebojnih odnosov. Na žalost se navadno pri t. i. preventivi počnejo hude napake, kar je po eni strani popolnoma razumljivo. Preventivne programe izvajajo in predpisujejo ljudje, strokovnjaki, ki se navadno ukvarjajo s kurativo, in tako metode in postopke kurative avtomatično prenašajo na področje preventive. To pa ni najboljša rešitev. Zlasti v šolah navadno samo "predavajo" o škodljivosti alkohola ali drog, in učinek je dostikrat ravno nasproten. Mladi iz radovednosti posežejo po alkoholu ali drugi drogi (takšen način ozaveščanja otrok in mladih je neprimeren v smislu: ne kliči hudiča, če ni potrebno ...).

V zadnjih letih je bil pri nas storjen velik korak z oživitvijo in delovanjem "skupin za samopomoč" in s temi skupinami oziroma principi, na katerih delujejo, se na široko odpirajo vrata tudi na področje problematike mladih, ki so "rizični" in imajo veliko možnosti, da zdrsnejo v alkoholizem.

Dr. Ramovš, Tone Kladnik, Branka Knific in sodelavci v knjigi Skupine starih za samopomoč (2) opredeljujejo samopomoč takole: Samopomoč je bila od nekdaj temeljna človeška oblika spoprijema s potrebami, težavami in stiskami. Pri tem se osebna samopomoč posameznika tesno prepleta s skupinsko samopomočjo v družini, sosedstvu, sorodstvu, prijateljstvu in drugih temeljnih in sekundarnih človeških skupinah.

Sodobno samopomoč lahko razdelimo v tele skupine:

- osebna samopomoč: človek si v potrebi, težavi ali stiski najprej pomaga sam;
- družinska in prijateljska samopomoč: ljudje, ki so povezani v temeljnem človeškem odnosu, si na najbolj naraven in spontan način pomagajo zadovoljevati potrebe ter reševati stiske in težave;
- skupine za samopomoč: to je povezava dveh do tridesetih ljudi, ki temelji na samoiniciativi v skupni potrebi, težavi in stiski. To je sodobna oblika nekrajevnega sosedstva, nekrvnega "sorodstva", velike "dru-žine", saj se ljudje v njih počutijo in delujejo kot enkratne osebe – kličejo se praviloma samo z osebnimi imeni – in ne kot "člani skupine". Organizacijska oblika skupin za samopomoč je zelo pestra, nestabilna in neformalna, dejavnosti so usmerjene večinoma navznoter, sodelovanje strokovnjakov je neformalno ali ga sploh ni.

Skupine za samopomoč lahko pripo-

morejo k boljši kakovosti življenja, kajti v njih se stekata vsakdanja človeška izkušnja in življenjska iznajdljivost. Sodelovanje strokovnjakov je neformalno ali pa ga sploh ni. V te skupine se združujejo ljudje z različnimi težavami: od osamljenih do kroničnih bolnikov in zasvojencev. Skupaj se uče premagovati težave in bolezni z ustreznim načinom življenja. Zlasti pomemben je prispevek skupin za samopomoč na preventivnem področju, ko zboljšujejo življenjski in sožitni slog: učijo zdravega načina življenja, zdrave prehrane, izkoriščanja prostega časa, urejanja medčloveških odnosov, kulturnega in duhovnega poglabljanja itd. Njihova prednost je bazična dejavnost prizadetih; reševanje nalog in problemov se premakne na kraj, kjer nastajajo in se kažejo.

S svojimi raznovrstnimi dejavnostmi v veliki meri prispevajo k človekovemu zadovoljstvu, zdravju in kakovosti življenja nasploh.

Glede na probleme, ki sem jih opisal, se zastavlja vprašanje, kako pristopiti k mladim, kakšno naj bi bilo tisto pravo preventivno delo z njimi. Na šolah, centrih za socialno delo in drugih inštitucijah se srečujemo z množico programov dela z mladimi. Kateri program je "pravi", kateri je tisti, ki daje najboljše rezultate?

Sam delam z mladimi že več let in spoznal sem, da je uspešen program le tisti, ki se loti problematike mladih celostno. To pomeni, da moramo mladega človeka gledati v luči treh dimenzij, treh razsežnosti: telesne, duševne in duhovne. Temu primerno je potrebno prilagoditi tudi program, ki mladostniku omogoča rast na vseh treh področjih.

Mladim moramo pokazati, **kako morajo** živeti. Nesmiselno je upati, da bodo spremenili življenjske vzorce in stališča, če jih bomo samo podučevali in jim govorili, **kako naj bi** živeli. Tu nedvomno trčimo na zgrešenost oziroma nezadostnost našega pojmovanja vzgoje, ki je bila in je še izrazito permisivno obarvana. Seveda mora otrok in mladostnik razviti svojo avtonomijo in samoinciativnost, vendar pa ta pot vodi samo preko avtoritet, to je starejših, izkušenih ljudi, vzgojiteljev, ki živijo tako, kot tudi govorijo, katerih dejanja ne prihajajo navzkriž z njihovimi besedami. Takšni ljudje so mladim resnični vzor in jim vedno ter brezpogojno sledijo.

Za današnji čas je značilno, da ljudje zelo pogosto zapadamo malodušju. Za večino je značilna t. i. vrednostna dezorientacija. Vrednostni sistem se nam je podrl (posledica permisivnosti in liberalizma) in tako je zazevala v človeku življenjska praznina. Ne vidimo več razlogov za življenje. Znameniti psiholog E. V. Frankl govori o "noogeni nevrozi", ki je usodno zaznamovala modernega zemljana.

Pri delu z mladimi imam vedno pred očmi Franklovo učenje, da je življenje smiselno le, če živimo za nekaj ali za nekoga, če zvesto izpolnjujemo naloge, ki nam jih vsak dan prinaša življenje. Zaradi teh spoznanj je nujno, da začnemo zidati pri temeljih, in to je pri človeku telesno področje. Iz lastnih izkušenj, pa tudi iz izkušenj, ki sem jih dobil v letih dela z mladimi, sem spoznal, da sta telesni napor in vzdržljivost predpogoj, da smo tudi na psihičnem in duhovnem področju prožni in ustvarjalni. Program skupine mladih za zdravo življenje zato vsebuje vrsto aktivnosti, ki mladim omogočajo rast v celostne in zdrave osebnosti, izhaja pa iz spoznanj socialno-andragoškega urejanja ljudi v stiski (pri nas je to metodo razvil dr. Rugelj), izkušenj AA (anonimni alkoholiki) ter teoretičnih postavk Franklove logoterapije.

Najprej bi omenil sestanke skupine, ki potekajo redno enkrat na teden. Na njih obravnavamo razne teme, probleme, tudi krizne situacije itd. Zelo pomembne pa so dejavnosti, ki potekajo med samimi sestanki. Teh je veliko in omenil bi samo nekatere:

- tek: znano je, da telesno naprezanje izredno poživlja duhovno in čustveno dejavnost. Ob teku (hoji v naravi) se ljudje, odmaknjeni od mestnega hrupa, v stiku z naravo, znajdejo v posebnem miselnem svetu: bolj zrelo razčlenjujejo probleme in hitreje najdejo učinkovite rešitve vsakodnevnih nalog. Zamaknjeni vase lažje poiščejo rešitve svojih stisk in v tem je izreden psihoterapevtski pomen telesnega napora;
- planinarjenje: le-to ima v programu posebno vlogo. Današnji človek je zgubil stik z naravo in s samim seboj. Za uspešno doživljajsko prebujenost je hoja po planinah, naravi najboljše zdravilo. V hribih navadno ljudje najlažje najdejo poti do src drugih in lažje navezujejo intimne in čustvene vezi med seboj;
- biblioterapija in pisanje utrinkov ob prebranih knjigah: branje leposlovja in druge literature je za človeka še posebno pomembno. Leposlovni knjigi se moramo približati notranje zbrani in pripravljeni na posebno doživetje, ki ga omogoča naše izkustvo, bistvo, združeno in pregneteno s pisateljevim izročilom. Bralec se mora poistovetiti z glavnimi junaki, projicirati vanje svoje misli, želje, se ozavestiti in spoznati svoje napačno ravnanje ... Podobno nalogo ima tudi pisanje utrinkov ob prebranih knjigah, pa tudi o prehojenih planinskih turah;
- planinski tabori: letno organiziramo dva planinska tabora, ki imata za mlade ljudi še poseben pomen. Zaradi sproščenega vzdušja in večdnevnega skupnega bivanja se mladi med seboj še bolj povežejo in preživijo nepozabne trenutke.

V skupino večkrat povabimo kakega zanimivega gosta, se udeležujemo tekaških prireditev itd.

Dejavnosti skupine so številne in vedno znova dodajamo še nove. Organizirane so tako, da omogočajo udeležencem veliko

samoiniciativnosti in jih usmerjajo v zdravo življenje in gojenje pristnih medčloveških odnosov, v pomoč sovrstnikom in drugim ljudem v stiski. Vzgoja v teh skupinah, ki temelji na pristnih človeških vrednotah, usmerja mlade v ustvarjalno in polnokrvno življenje, ki izključuje kakršnokoli omamo. Poudariti moram, da smo vsi nekadilci in da ne posegamo po drugih oblikah omame.

Globoko sem prepričan in tudi iz lastnih izkušenj lahko trdim, da je takšno delo z mladimi res smiselno in predstavlja resnično varovalko, da mladi ne bi zašli na stranpota. Seveda pa zahteva veliko angažiranost tistih, ki na ta način delajo, saj morajo ti voditelji tudi sami gojiti zdrav življenjski slog in biti navsezadnje tudi ustrezno usposobljeni.

Jasno nam mora biti, da problema omamljanja ne bomo rešili – tudi med mladimi ne; če pa s takšnimi programi (ali podobnimi), ki sem ga opisal, rešimo samo nekaj mladih, ki bi drugače po vsej verjetnosti zakorakali na stranpota, potem smo prekinili verigo trpljenja, ki ji ni videti konca, in opravili smo ogromno delo. Vsako takšno delo pa je smiselno in človeško bogato – tako za mlade, njihove voditelje kot za celotno družbo.

Literatura:

1. C. Black: Children of Alcoholic, Alcohol World: Family Violence, Vol. 4 1: 23–27, 1979.
2. J. Ramovš, T. Kladnik, B. Knific in sodelavci: Skupine starih za samopomoč, Inštitut za socialno medicino in socialno varstvo, Ljubljana 1992.
3. J. Rugelj: Dramatična pot, Samozaložba, 1992.
4. Z. Vuletič: Deca alkoholičara, Dječje novine, Beograd 1988.
5. S. Wegscheider: The Family Trap, Crystal Minn, Nurturing 1981.

Summary

Because of the problematics of drug and alcohol abuse and addiction by the young, several institutions all over Slovenia had developed a large number of preventive programs, in which they work with them. One of such approaches is also a Group for healthy life-style, which was founded in Kamnik supported by Karitas. It is acting by a special program which is based on *recognitions of groups for self-help*, a theoretical basis of socio-andragogic method of approach to the people in distress, Frankl's logotherapy and the recognitions of the AA movement (alcoholics anonimus) which are stated in their extensive literature.

Resničnost in iluzije »narodnih noš«

Marija Marjanca Klobčar

Mag. Marija Marjanca Klobčar, Podgorje 26 D, 1241 Kamnik

Leta 1966 je Turistično društvo Kamnik, ne nenadoma in ne po naključju, osnovalo prireditev Dnevi narodnih noš. S tem se je začela tradicija osrednje kamniške turistično-folklorne prireditve, hkrati pa je bil "narodni noši"/1/ tako priznan nov pomen, ki je odseval razmere in občutja tistega časa. Pomensko mnogovrstnost, ki jo izražajo "narodne noše", je dopolnil še en zapis časa, spretno vpleten v njeno navidezno nespremenljivost. Jubilejna, petindvajseta prireditev te vrste pa ponuja in zahteva ne le razmislek o vlogi "narodne noše" v preteklosti, temveč tudi razmislek o lastnem kulturološkem samozavedanju in možnostih zanj.

/1/ Izraz "narodna noša" dajem v navednice zato, ker ta noša v resnici nikoli ni bila last vsega naroda.

Osrednji dogodek vseh dosedanjih kamniških prireditev "narodnih noš" je bila povorka. Tako ob dvajseti kot ob petindvajseti prireditvi so bile v povorko uvrščene rekonstrukcije izvirnih noš; predstavljene so bile noše, kot so jih v raznih slovenskih pokrajinah poznali sredi 19. stoletja, nekatere, kot na primer nošo pastirjev z Velike planine, ki prav tako sodi med tovrstne rekonstrukcije, pa še v tem stoletju.

Ta del povorke je kot živi muzej nazorno predstavil oblačilno kulturo na Slovenskem v predindustrijski dobi. Ponazoril je čas, ko so na nošo, tako kot na stavbarstvo in na ljudsko kulturo nasploh, še močno vplivali razdeljenost slovenskega etničnega ozemlja na dežele, različna razvitost in značilnosti posamičnih pokrajin, izdelovanje blaga oziroma obleke po domovih itn. ali pa posebni nameni. Oblačilna kultura na Slovenskem je namreč približno do srede 19. stoletja še močno odsevala pokrajinske, včasih tudi krajevne značilnosti: po obleki so tedaj še lahko ločili, od kod je kdo. Če spregledamo podrobnosti, je bilo tedaj v grobem še mogoče razločevati osrednjeslovenski, primorski in panonski tip oblačenja.

V turistično-folklornih prireditvah ne more priti do izraza dejstvo, da noša tedaj ni poznala samo pokrajinske različnosti, temveč tudi socialno: že po obliki se je namreč moralo ločiti, kdo je kmet ali sluga in kdo gospod. Oblačilni redi, ki jih je predpisovala oblast, sredi 19. stoletja sicer niso več veljali, tovrstno ločevanje po obleki pa je bilo še vedno pomembno, saj je, čeprav v drugi obliki, veljalo vse do druge svetovne vojne.

Kljub temu pa kmečka noša ni imela tolikšne enkratnosti, kot ji jo pripisujemo danes: nižji sloji so si stalno prizadevali, da bi v kroju ali v blagu posnemali gospodo. Kdo se danes ob kranjskih irhastih hlačah spomni na Mozarta? In ko je kmet, čeprav morda samo po kroju, posnemal gospoda ali ko je služkinja dobila v last staro ponošeno obleko gospodarice, si je morala gospoda omisliti drugače ukrojeno obleko, takšno, kot je bila tedaj v modi. Iz tega procesa, torej posnemanja gospode, so bili izključeni samo najrevnejši sloji ali najrevnejši predeli Slovenije: ti namreč gospodi v oblačenju, čeprav s časovnim zamikom, niso mogli slediti.

Stare, "kranjske" noše niso nosili samo kmetje na podeželju, temveč tudi nekateri srednje premožni kamniški meščani, "purgarji", kot na primer gostilničarji. (Detajl s kamniške skrinje iz leta 1829. Foto: Primož Hieng.)

V javnost še ni dovolj prodrla zavest, da je bila tudi noša, ki jo danes poznamo kot "gorenjsko narodno nošo", del tega procesa. Turistično-folklorne prireditve namreč večkrat bolj zastirajo pogled na resnično podobo oblačilne kulture, kot pa jo odkrivajo. Prav tako je premalo poznano, odkod tolikšna slikovitost gorenjske noše. Osrednjeslovensko območje je bilo tedaj bolj razvito od obrobnih pokrajin, zato je bila tudi kmečka pražnja noša bogatejša; zanjo je bil značilen večji delež kupljenega blaga, predvsem bombaža in svile, in modnih dodatkov.

Doslej je veljalo prepričanje, da so to nošo kot izvirno praznično nošo nosili predvsem premožnejši kmetje ali tržani. Odkrivanje načina življenja v Kamniku v prejšnjem stoletju pa je to védenje dopolnilo z novim spoznanjem: "kranjsko" nošo so nosili tudi Kamničani, in sicer tisti srednji sloj, ki ni bil dovolj premožen, da bi se v oblačenju zgledoval po tujih vzorih, in ni čutil pripadnosti višjemu sloju ali pa je bil tako zavezan zemlji in okolju, da je to pokazal tudi z obleko. Josip Ogrinec je leta 1870 pisal o Kamničanih, ki so si pridobili

Od konca 19. stoletja naprej so meščani z oblačenjem v staro "kranjsko" nošo poudarjali narodno, pozneje tudi meščansko zavest. (Kamničani v "narodni noši" po prvi svetovni vojni; izvirnik last Aleša Koželja, Kamnik.)

"hvalevredno blagostanje /.../ bolj s svojo umno kakor učeno glavo – navadno tudi še v domačih, kranjskih, irhastih hlačah!"/2/ Navzočnost "domače" noše v Kamniku ponazarja tudi detajl s skrinje iz leta 1829,/3/ ki je kot simbol pospremil petindvajseto prireditev "narodnih noš", prireditev leta 1995.

O tem, da so v samem Kamniku nosili "kranjsko nošo", je pisal tudi Kamničan Josip Suchy, ki se je v Spominih Krištofovega Pepčka spominjal "staroverskih časov". S svojim zapisom je nevede zabeležil, kako so preprostejši meščani prevzemali nošo boljše gospode. Nekatere starejše Kamničanke, vajene avb in peč, so namreč sredi 19. stoletja začele nositi krinoline: *"Kamniške dame in damice so se ponašale z dolgimi lasmi ter jih spletale v dve debeli kiti. /.../ Takrat je bila še krinolina v modi. /.../ Vse boljše dame so nosile židane obleke in tudi one postrišne kamniške mamice, ki so nastopale v avbah in pečah, so nosile svilena, široko nabrana krila na obroče."*/4/

Že v tem času so nekateri izobraženci obsojali opuščanje noše, ki je imela slovenske značilnosti: s tem so namreč po njihovem mnenju tajili narodno zavest in dajali priznanje Nemcem. Josip Ogrinec leta 1870 še ni slutil, da bo ta noša kmalu postala simbol slovenske narodne prepoznavnosti, vendar je modno oblečene Kamničane zgovorno poučil in jim za zgled postavil "po kranjsko" oblečene purgarje: *"Naj bi tedaj oni, ki v eno mer trobijo, da edino le nemška kultura leže kapital, pogledali na nje; in naj bi pač tega tudi ne pozabili njihovi sinovi, ki bi se dandenašnji sramovali nositi kranjske golenice (štibale), katere je nategoval njih pošteni slovenski oče, ter v njih pridobil in privarčeval si toliko, da se potomci njegovi zdaj lahko obuvajo in oblačijo po modernem kopitu in kroji!"*/5/

"Kranjska noša" je tedaj v mestu že pomenila posebnost, ki je označevala samo še določene posameznike: *"Stara mati je bila silo okrogla krčmarica, vedno s pečo na glavi – menda je še spala v njej."*/6/ Peče so bile v kamniških predmestjih, še bolj pa v bližnjem Podgorju in okolici, predvsem v povezavi s t. i. črno nošo, ob posebnih priložnostih v rabi skoraj do konca 19. stoletja. Za meščane pokrajinsko opredeljevanje z nošo ni bilo več vrednota, saj so želeli biti svetovljani.

Ob koncu 19. stoletja so se Kamničani velikokrat soočali s pisanostjo noš slovenskega etničnega ozemlja, vendar razlog za te stike ni bilo srečevanje noš. Zelo pomembna priložnost za srečevanje ljudi iz raznih slovenskih pokrajin so bili sejmi, saj je bil Kamnik daleč naokrog poznan kot pomembno tržno središče. V Kamnik pa so od daleč prihajali tudi po izdelke zelo cenjene keramične industrije; Kamničani so se še dolgo spominjali, da so Rezijani prihajali po keramiko v svoji izvirni noši, z dvokolesnimi vozovi, v katere so bili vpreženi majhni konjički./7/

Kamniški meščani so se medtem v noši oddaljili od kmečkih oblačilnih vzorcev. Leta 1883 je mesto obiskal "premilostljivi vladar" Franc Jožef. Kamničani so mu pripravili izreden sprejem, ob vhodu v mesto, okrašeno s slavoloki, z zelenjem in s cesarskimi in "narodnimi" zastavami, pa so ga pozdravila belo oblečena dekleta./8/ Kamnik tedaj nove vloge nekdanje noše, torej "narodne noše", še ni poznal. Meščanska samozavest je bila namreč v tem času kljub narodni zavesti še močno v ospredju, to samozavest pa sta tedaj ob posebnih priložnostih ponazarjala "žaket" in cilinder./9/

Deset let pozneje, ko je mesto zaradi železniške zveze z Ljubljano že bolj čutilo utrip drugih slovenskih in slovanskih mest, zaradi Sadnikarjevega muzeja pa se je bolj zavedalo vrednot lastnega izročila, se je nekdanja noša začela vračati v novi vlogi, torej kot "narodna noša". V kamniški Narodni čitalnici so te noše začeli zbirati za svojo garderobo in leta 1898 so zbrali že toliko "garderobe in drugih zanimivih starin", da je čitalnica priredila prvo razstavo./10/

Nekdanja "domača" noša je tako že opravljala novo poslanstvo: izražala in krepila je narodno zavest in s tem nastopala proti kulturni, politični in gospodarski prevladi nemštva. Narodno zavedni meščani so se ob slovesnih priložnostih oblačili v "narodno nošo". Nekateri, ki so se še spomnili izvirnega, neponarejenega oblačenja v to nošo, pa so njeno novo vlogo težko sprejeli.

V Kamniku je bil ta razloček močno viden, saj so si "narodne dame" in gospodje

/2/ Josip Ogrinec, Kamnik. Letopis Matice slovenske 1870, str. 229.

/3/ Skrinja je last Boža Matičiča, Kamnik.

/4/ Josip Suchy, Spomini Krištofovega Pepčka, Ljubljana 1928, str. 94–95.

/5/ Josip Ogrinec, Kamnik, str. 229.

/6/ Josip Suchy, Spomini Krištofovega Pepčka, str. 21.

/7/ Slovenec, 11. marec 1932, št. 59.

/8/ Slovenski narod, 16. julij 1883, št. 160.

/9/ Marija Klobčar, Kamničani med izročilom in sodobnostjo. Doktorska disertacija, tipkopis.

/10/ Slovenski narod, 11. avgust 1898, št. 181.

nošo kot simbol narodne prepoznavnosti nadeli približno v istem času, ko so jo v bližnjem Podgorju dokončno opustili: *"Kdor pozna Kamnik, ve, kdo so Podgorčani. Podgorčani so posebne vrste ljudje, ki imajo svoje šege in navade, svojo nošo in svoje križe in težave. So pravi Ribničani, kar se tiče odrezavosti in šegavosti. V čemer pa prekašajo druge, je dejstvo, da so najdlje ohranili pristno kmečko nošo. Kaj so napram njim današnje 'narodno' nacifane dame in damice, kaj tisti ob svečanih prilikah z rdečimi marelami po ljubljanskem tlaku besneči talmi – Gorenjci! Ni vsakdo za našo narodno nošo. Zanjo je treba: rasti, pristnosti, rdečeličnosti, oni težki pretehtani korak in prirodnost ter preproščina."*/11/

/11/ Josip Suchy, Spomini Krištofovega Pepčka, str. 86.

Lastnosti, kot so pristnost, prirodnost in preproščina, so pri novi vlogi noše kljub temu zbledele, prav tako je, predvsem po 1. svetovni vojni, začela stopati v ozadje njena vloga buditeljice narodne zavesti. "Narodna noša" je postajala vedno bolj okras določenih prireditev, izraz njihove pomembnosti. V Kamniku so se v času med obema vojnama v "narodnih nošah" udeleževali celo volitev. "Narodne noše" pa so spremljale tudi tiste prireditve, ki so imele še iz preteklosti narodnomanifestativen značaj, na primer sokolske. Hkrati so se pojavljale nove različice noš, bolj ali manj podobne starim izvirnikom, z njimi pa so se začeli oskrbovati tudi premožnejši podeželani.

Druga svetovna vojna je zabrisala sledi za dediščino Narodne čitalnice, predvsem za njeno bogato zbirko noš. Simbol, ki ga je ponazarjala noša, pa so Kamničani samodejno vnesli v nov čas: partizane, ki so po osvoboditvi vkorakali v Kamnik, so nekateri meščani pričakali v "narodnih nošah". To je bil čas novih nasprotij, ki so na svoj način odsevala tudi na tem področju. Povojna leta so namreč močno predrugačila odnos do izročila, tako do kmečkega kot do meščanskega. "Narodna noša" pa je pomenila oboje. Obenem je bila ena tistih kulturnih prvin, ki zaradi novega ideološkega ozračja ni bila sporna, kot okras pa je bila uporabna ob najrazličnejših priložnostih – tako za politične kot za verske slovesnosti.

Naglo spreminjanje načina življenja in priseljevanje v mesto sta ponujala nove razloge za živost "narodnih noš": v ospredje so namreč prihajale potrebe posameznika. V Kamniku je, tako kot v drugih mestih, naglo naraščalo število priseljencev. Ljudje, vajeni življenja na vasi, so začeli delati v tovarnah, se naseljevati v mestih ali na njihovem obrobju. Na živost noš je vplivalo hitro spreminjanje načina življenja. Z "narodnimi nošami" so se začeli oskrbovati ljudje, ki z njimi dotlej niso imeli nikakršnih stikov: odtujeni in vedno bolj zaprti v lastni svet, v anonimnost med štirimi stenami svojih stanovanj, in hrepeneči po domačnosti, ki so jo pustili doma, so potrebovali nekaj, kar bi jim nadomestilo vez z izgubljenim.

Slavnostna povorka "narodnih noš" ponazarja preteklost, kot jo vidijo udeleženci in številni gledalci. (Povorka leta 1995. Foto T. Mavrin.)

Za spremenjen odnos do "narodne noše" je bilo tudi več družbenih razlogov. Ukinjeni so bili slovesni sprevodi, ki so jih bili ljudje vajeni pred vojno, predvsem v okviru sokolskih in orlovskih slovesnosti, iz javnosti so se umaknile nekatere procesije, zamrli so sejmi, ukinjene so bile meščanske promenade. Zaradi naraščajočega prometa so se ljudje s ceste umaknili na pločnike in s pločnikov za vrata svoje zasebnosti.

Odločitev Turističnega društva Kamnik, ki je leta 1966 prvič priredilo povorko "narodnih noš", zato ni bila naključje. Ne zato, ker so imele noše v Kamniku dotlej pomembno vlogo, temveč zaradi potreb tedanjega trenutka. Prvotni namen je sicer bil, *"da bi Kamničani vzeli iz skrinj svoje originalne noše in jih prikazali mestu,"*/12/ vendar se je s tem na zelo zastrt način izražala kamniška meščanska zavest. Ta je prireditev dvigala nad povprečni folklorizem, zato je imela v tem času prireditev "narodnih noš" zelo pomembno vlogo.

/12/ Inf. Mara Pucelj, Kamnik.

Z gostujočimi skupinami in njihovimi

nastopi je prireditev dobila značilnosti folklornega festivala, čeprav to ni bila, hkrati pa je sprevod noš ponujal vedno več možnosti za osebne pobude posameznikov. Povorka je pridobivala vedno več udeležencev, sodelovali so planšarji in godbena društva, v sprevodu so začeli na vozovih prikazovati kmečka opravila, leta 1982 pa so praznik, razširjen na več dni, dopolnili s prodajo na stojnicah.

Prireditev, sprva dokaj čisto zasnovana, namreč ni bila deležna strokovne pozornosti lokalne muzejske inštitucije, ki tudi sicer raziskovanju oblačilne kulture kamniškega območja ves čas svojega delovanja ni posvečala nikakršne skrbi. V turistično-folklorni prireditvi Dnevi narodnih noš je zato dobival vedno večjo težo zabavni vidik, tako kot je noša sama, predvsem gorenjska, zaradi skoraj splošne uporabe v narodnozabavne namene v javnosti začela dobivati narodnozabavni značaj. Resnična podoba oblačilne kulture Kamnika in njegove okolice pa je zaradi naglega spreminjanja načina življenja in "odsotnosti" kamniškega muzeja šla v pozabo.

/13/ Prireditev Dnevi narodnih noš ni bila organizirana vsako leto.

Leta 1990, ob dvajseti prireditvi,/13/ se je zdelo, da je povorka "narodnih noš" prispela na cilj. Kazalo je, da so se z osamosvojitvijo odprle nove možnosti za izražanje slovenske narodne samobitnosti in v ozadje potisnjenega meščanskega sveta in se pojavile nove naloge. Leta 1993 je praznik "narodnih noš" obogatila predstavitev bogate zasebne zbirke noš Mare Pucelj, organizirana v okviru Zveze kulturnih organizacij Kamnik./14/ Ta razstava pa je hkrati ponovno opozorila na potrebo po raziskovanju oblačilne kulture in načina življenja kamniškega področja.

/14/ Marjanca Klobčar, Vsa mi v svatovskem bleščiš (zloženka ob razstavi).

Praznik "narodnih noš" je tudi po osamosvojitvi Slovenije ostal osrednja kamniška turistična prireditev. Preveč je namreč stvari, ki jih je ta povorka nadomestila, da bi se ji bila javnost pripravljena odpovedati. Čeprav zakriva nekdanjo revščino podeželja in ustvarja vtis lažnega blišča preteklosti, ljudem še vedno nadomešča izgubljeni stik z domom, z otroštvom ali s časom, oddaljenim od sodobne informacijske družbe. Marsikomu noša, naj bo še tako uniformirana, omogoča izstop iz anonimnosti. Povorka, ki poteka pred očmi številnih gledalcev, nosi v sebi vse značilnosti nekdanjih slovesnih kamniških sprevodov in promenad, hkrati pa vsebuje tudi veliko značilnosti ljudskega gledališča: ponazarja preteklost, kot jo vidijo udeleženci in številni gledalci.

Kamniška povorka "narodnih noš" je torej svojevrsten odsev ne toliko obdobij, ki so nošam dajali posamične pomene, temveč potreb današnjega časa. Je odsev mnogovrstnosti pomenov, ki jih skriva in razkriva, in svojevrsten izziv odnosu do lastnega mesta. V Dnevih narodnih noš namreč Kamnik oživi čisto drugače: ljudje hodijo po mestu, ne da bi hiteli, se pogovarjajo, kot da se ne bi nikoli odtujili, in čutijo, da je Kamnik njihovo mesto. Zato v teh dneh Kamnik ne govori samo z govorico noš, temveč tudi z oživljenostjo svojih ulic in trgov in s svojim sproščenim ozračjem. Morda se mesto prav zato oklepa te prireditve, ki je s svojo današnjo podobo precej oddaljena od prvotnega namena.

Kljub temu praznik "narodnih noš" postavlja pred nas ogledalo in odpira pomembno dilemo: kaj se moramo res preobleči, da se v svojem lastnem mestu počutimo doma, da znamo sesti skupaj in v mestu preživeti lep večer? Ali nam bodo "narodne noše" nadomestile izgubljeni stik z mestom? Ali pa nam bodo nadomestile tudi trezen pogled na resnično podobo oblačilne kulture kamniškega območja? Morda pa bi prav navzočnost strokovne zavesti na ustreznem mestu omogočila, da bi bilo izročilo lahko predstavljeno kot izročilo, mesto pa bi se, obogateno s samozavestjo lastne kulture, lahko predstavljalo navzven s kulturološko dediščino svoje nedavne vsakdanjosti. Ta pa ne potrebuje množic, temveč kakovost, ki ji zmore prisluhniti izbranejši okus. In čas je, da kakovost tudi na teh ravneh, torej na ravneh stika mesta z obiskovalci, ponovno postane del kamniške prepoznavnosti.

Summary

This piece of work briefly analyses the phenomenon of a costume, today known as national costume – narodna noša, explains the role of the festival of folklore and tourism, called Dnevi narodnih noš which has appeared to be a significant element of tourism in Kamnik from the sixties until the present day, and tries to answer the question what role this festival has got today. However, it also exposes the need of professional disclosing of clothing culture in the Kamnik region.

The costume, today known as Carniolan national costume (gorenjska narodna noša), was present not only in the country, but among town's people ("purgarji") in Kamnik as well in the middle of the 19th century. At the end of the 19th century the almost forgotten costume was brought into life as a symbol of Slovenian national feelings, and of defence against germanization. It was after the World War Two that such a significance of the costume was manifested clearly.

However, in Kamnik the national costume has expressed bourgeois feelings, somehow shyly veiled, which were manifested in the time of Dnevi narodnih noš festival. The costume itself has become a sort of substitute for quickly disappearing folk culture. Because of adapting to the taste of numerous visitors the festival in Kamnik lost its touch with the genuine idea, but at the same time a true picture of clothing culture in the Kamnik region never attracted attention of museology.

Stražni stolp na Malem gradu

Tom. Schlegel

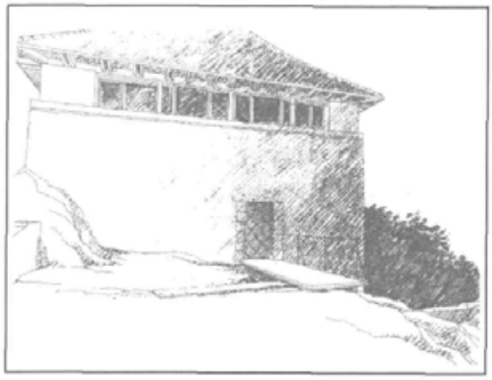

ZGODOVINSKI ORIS

Tomaž Schlegel, inž. arh., Tunjiška cesta 21, 1240 Kamnik

Mali grad s svojimi strmimi stenami, grajskimi razvalinami in nenavadno dvojno kapelo je od nekdaj ovit z vencem zgodb in legend. Zgodba o zakleti grajski deklici, ki ob bogatem zakladu čaka odrešitve, je bila prvič zapisana že pred več kot tremi desetletji.

Starejša, kot je zgodba o Veroniki, pa je zgodovina Malega gradu. Nastal naj bi bil nekje v 12. stoletju, v času, ko je Evropa živela v znamenju križarskih vojn. Grad naj bi bili zgradili grofje Andeški, ki so si na tem delu Gorenjske pridobili ogromno kronsko posest. Kamniški Mali grad je bil središče njihove posesti.

Dvonadstropna romanska kapela, ki je nastala sočasno z gradom, ima dva samostojna bogoslužna prostora. Pod njima je kripta, obdana z mogočnim zidovjem. Na mestu današnjega Stražnega stolpa se je takrat dvigoval mogočen stolp – "bergfrid". Z močnimi, več kot tri metre debelimi zidovi je služil obrambi.

S propadom andeške dinastije v 13. stoletju se je pričelo tudi počasno umiranje Malega gradu. Na njem so se, vse do srede 15. stoletja, menjavale razne viteške rodbine, zatem pa je življenje na gradu popolnoma presahnilo. Po vsej verjetnosti so meščani porušili vojaško zastarel romanski bergfrid in na njegovem mestu zgradili novo utrdbo za obrambo mesta.

Mali grad je dokončno porušil potres leta 1511. Grajske ruševine so postale mestni kamnolom, s pomočjo katerega so meščani obnovili obzidje. Od grajskih stavb sta se ohranila le kapela in Stražni stolp.

Stolp v drugi polovici 19. stoletja izgubi svoj pravi pomen. Zruši se njegova streha, debeli zidovi pa začno postopoma propadati.

Ob začetku druge svetovne vojne je Stražni stolp že v razvalinah. Zaradi strateško pomembnega položaja ga okupator spremeni v bunker, od koder nadzoruje celotno mesto. V tem času nastane tudi rov pod malograjskim pobočjem, ki ga Nemci uporabljajo kot glavno mestno zaklonišče.

Po vojni se propad Stražnega stolpa nadaljuje. V osemdesetih letih so njegove razvaline že tako načete, da je obnova neizbežna. Po takratni gradbeni sanaciji obstoječih zidov so romantične grajske ruševine dobile togo, škatlasto obliko, ki je kar klicala po prekritju s streho.

V začetku devetdesetih let se začno zamisli o prekritju Stražnega stolpa uresničevati. Po smernicah, ki jih je postavil Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, je bil izdelan projekt, tako da se je, po več kot desetletnih zapletih, vendarle pričelo z obnovo Stražnega stolpa. Zahtevna gradbena dela je opravil mojster Franc Pelko z Bleda. Strešno konstrukcijo, ki je spričo svoje nenavadne oblike pomenila precejšen tehnični izziv, pa so po načrtih arh. Tomaža Schlegla izvrstno opravili kamniški obrtniki Emil Grzinčič, Franc Kosirnik in Srečo Koželj.

Kamnik je s streho na Stražnem stolpu nenadoma dobil pred stoletjem izgubljeno in za mesto značilno silhueto, hkrati z novimi prostori pa tudi upanje, da se bo Mali grad vendarle pričel zbujati iz svojega zaspanega prekletstva.

Žal pa nova streha ni prekinila nadaljnjega životarjenja malograjskega kompleksa; edinstvena romanska kapelica je obiskovalcem dostopna zgolj enkrat letno (ob maši na dan sv. Roka), vrata Stražnega stolpa so že leta zaklenjena, njegove okenske odprtine so zaprte z deskami, v pozabljenem podzemnem rovu pa vlada večna tema.

V dolgih stoletjih se je mesto razraslo okrog Malega gradu, ki se kot krona dviguje nad njim. Pobočje pa je prekrito s prahom pozabe, pod katerim se skrivajo sledovi minule slave.

PROGRAMSKA ZASNOVA ZA OŽIVITEV MALEGA GRADU

Bogata zgodovina, mogočni Stražni stolp, dvonadstropna romanska kapela in dominantna lega v srcu mesta so zakladi Malega gradu, ki bodo prišli do polnega izraza šele s kvalitetnim programom.

Prenovljeni malograjski kompleks bo namenjen predvsem kulturno-turistični dejavnosti. Tu naj bi vsakdo lahko našel kaj zase: turist naj bi užival v ogledu kulturno-zgodovinskih spomenikov in v lepem razgledu na mesto in planine, medtem ko naj bi meščan užival v miru zelenja. Oba pa bi se lahko zabavala kot obiskovalca prireditev, ki bi priložnostno potekale na Malem gradu.

Poleti naj bi bile na Malem gradu tradicionalne poletne gledališke igre, ki bi potekale v letnem gledališču za kapelo, urejenem znotraj arheoloških izkopanin.

Romanska kapela je najpomembnejši spomenik malograjskega kompleksa. V pokriti lopi pred njenim vhodom naj bi bila

predstavljena zgodovina stavbe ter ostale zanimivosti, povezane s kapelo.

Glede na arhitekturno-zgodovinski pomen naj bi kapela tudi v programskem smislu dobila prestižni značaj med sakralnimi objekti v bližnji okolici. Tu naj bi potekali najpomembnejši dogodki, ki zaznamujejo človeško življenje: krsti, poroke, praznični obredi ...

Kapela bi lahko služila tudi kot eminenten protokolarni objekt, kjer bi se v skladu s starimi običaji podpisovale pomembne državne in mestne listine ter podeljevala mestna priznanja in odlikovanja.

Celotno ponudbo Malega gradu bi zaokroževal prenovljeni Stražni stolp, v katerem je predvidena restavracija visokega razreda, ki bi s svojo kvalitetno ponudbo in čudovitim razgledom enakovredno dopolnjevala svečano dogajanje v malograjski kapeli. Sama restavracija ne bi bila zgolj prostor, kjer se streže hrana, temveč bi v njej občasno potekale tudi manjše kulturne prireditve in svečanosti. Z ureditvijo restavracije v Stražnem stolpu bi mesto dobilo prostor, ki bi ga lahko uporabljalo v protokolarne namene.

Dodatna zanimivost je tudi rov pod Malim gradom, ki je bil zgrajen iz najnizkotnejših človeških vzgibov – v vojne namene, vendar bi z ureditvijo dobil namembnost, skladno s celotnim malograjskim kompleksom. Njegovi podzemni prostori se kot nalašč vključujejo v starodavno legendo o Veroniki, ki v kleteh Malega gradu čuva svoj zaklad. Tako bi se v rovu, ki bi sicer služil kot pot do dvigala v Stražni stolp, uredil atraktiven prikaz malograjske legende.

(Idejo o povezovalnem dvigalu s Stražnim stolpom sem pri raziskovanju pobočja Malega gradu dobil skorajda povsem naključno, vendar se je izkazalo, da je očitno tako dobra, da so si jo "izposodili" kot izhodiščni pogoj pri razpisu natečaja za ureditev Stražnega stolpa /op. av. čl./.)

PREDLOG PRENOVE

ZUNANJA UREDITEV

Za nemoteno in kvalitetno izvajanje programa bi bilo treba urediti celoten kompleks Malega gradu.

Sedanji dostop na grad je za hojo precej neprimeren. Zato bi bilo treba urediti zunanji dostop s tlakovanjem sredinskega pasu okroglic z večjimi ploščami iz rezanega kamna, kar bi omogočalo lažjo hojo.

Po vstopu skozi Veronikin portal bi se pot iz valjanega peska razširila proti kapeli, s čimer bi se poudarila pomembnost tega spomenika. Predel z drevoredom stoletnih lip še ni arheološko raziskan, zato bi bil zaenkrat zasnovan kot park z razgledišči in počivališči.

Dostop do Stražnega stolpa bi bil urejen s stopnicami, ki bi bile speljane ob ostankih zidov nekdanjega gradu. Zasnovane bi bile tako, da bi ločevale arheološke ostanke (zidovje) od parkovne ureditve pod lipami. Ostaline nekdanjih zidov bi bilo smiselno nekoliko nadzidati, kar bi ustvarilo nazornejšo podobo mogočnosti nekdanjega gradu, obodno zidovje nad previsnimi stenami pa bi bilo potrebno dvigniti že iz varnostnih razlogov.

Osnovna razsvetljava zunanjščine bi bila dosežena z osvetlitvijo kapele, ostalin in Stražnega stolpa, medtem ko bi bile prostostoječe svetilke nameščene v liniji med stolpom in kapelo ter bi tako simbolno nakazovale nekdanjo povezavo teh dveh objektov.

STRAŽNI STOLP

Pri arhitekturni prenovi Stražnega stolpa se soočimo s problemom optimalnega sožitja med njegovo umetnostno-zgodovinsko pričevalnostjo in njegovo uporabno vrednostjo, saj je potrebno spomenik oživiti, pri tem pa ga kar najmanj spremeniti. Takšno sožitje bi nam brez škode za spomenik omogočila dva notranja konstrukcijska posega, ki ne bi spremenila zunanjega videza Stražnega stolpa, zagotovila pa bi nemoteno izvajanje programa.

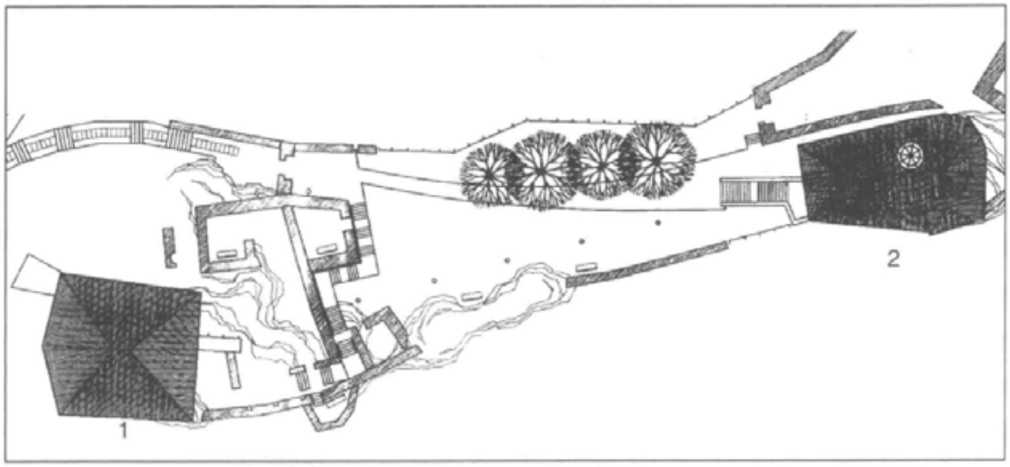

Zunanja ureditev
1 Stražni stolp
2 kapela

Prvi poseg je dvigalo do Stražnega stolpa. Rov je 28 m globoko pod stolpom in poteka točno pod njim. Na tem mestu bi bil potreben izkop 25,5 m dolgega vertikalnega jaška od podzemnega rova do Stražnega stolpa. V njem bi bilo nameščeno dvigalo in vse potrebne inštalacije (elektrika, vodovod, kanalizacija, plinovod ...), ki bi bile v kineti pod podzemnim hodnikom speljane na Trg svobode, kjer bi bile priključene na javno infrastrukturo.

Kar precej ljudi ni nikoli obiskalo Malega gradu, ker tega zaradi vzpetine ne zmorejo (starejši ljudje, invalidi), pa tudi tistih je veliko, ki zaradi težavnega dostopa tja gor sploh nočejo (ženske v visokih petah). Dvigalo bi bilo namenjeno predvsem njim, saj bi omogočilo enostaven dostop na stolp.

Zaradi transporta večjih stvari (pohištvo, kuhinjska oprema ...) in da bi se izognili občutku utesnjenosti, bi bile dimenzije dvigala nekoliko večje (za 8 oseb).

Drugi večji poseg bi bila podkletitev južnega dela Stražnega stolpa.

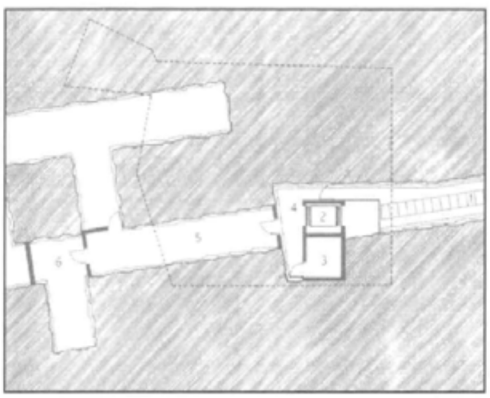

STRAŽNI STOLP
tloris podzemlja
1 podzemni hodnik
2 dvigalo
3 strojnica dvigala
4 interni predprostor
5 skladišče restavracije
6 vinska klet

Podkletitev bi bila nujno potrebna zaradi programa restavracije. Sam poseg bi bil razmeroma enostaven in poceni, saj skalo lahko režemo. Na tem delu ni nobenih arheoloških najdb in s posegom ne bi naredili nobene škode. V novopodkletenem delu Stražnega stolpa bi pridobili prostorno kuhinjo in sanitarije za osebje. Kuhinja bi bila z dvigalom povezana s skladiščem v podzemnem rovu, kar bi omogočalo lahko in nemoteno dostavo. Pripravljena hrana bi se dostavljala v restavracijo s pomočjo malotovornega hidravličnega dvigala.

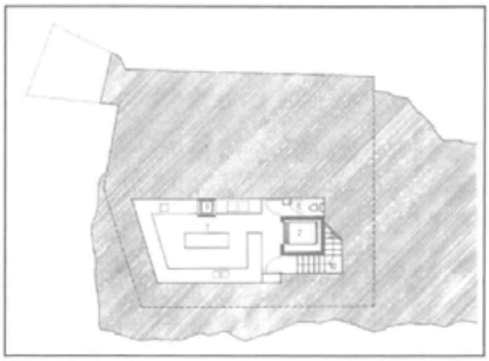

STRAŽNI STOLP
tloris kleti
7 kuhinja
8 sanitarije za osebje
9 tovorno dvigalo
10 interno stopnišče

Severni del pritličja, kjer so ostanki nekdanjega bergfrida, bi bil namenjen stalni zbirki Malega gradu, predvsem stavbni zgodovini Stražnega stolpa. Skozi prostor bi peljal lesen mostovž, dvignjen nad arheološke ostaline, od koder bi bili lepo razvidni ostanki romanskega stolpa. Prostor bi zaključevala fontana, ki bi simbolno združevala legendo o Veroniki in Kamniškem jezeru.

V južnem delu pritlične etaže bi bila avla, kamor bi pripeljalo dvigalo iz podzemnega hodnika. Na jugozahodnem delu bi bile sanitarije za obiskovalce, jugovzhodni del stolpa, ki gleda proti industrijskemu delu mesta, pa bi bil izkoriščen za stopnišče v restavracijo.

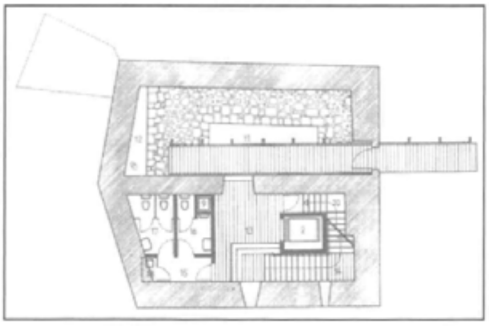

STRAŽNI STOLP
tloris pritličja
11 razstavni prostor
12 fontana s kipom Veronike
13 avla
14 stopnišče
15 predprostor
16 sanitarije moški
17 sanitarije ženske
18 čistila

Nadstropje bi bilo namenjeno luksuzni restavraciji, ki bi hkrati opravljala tudi funkcijo razgledne ploščadi. Zaradi tega bi

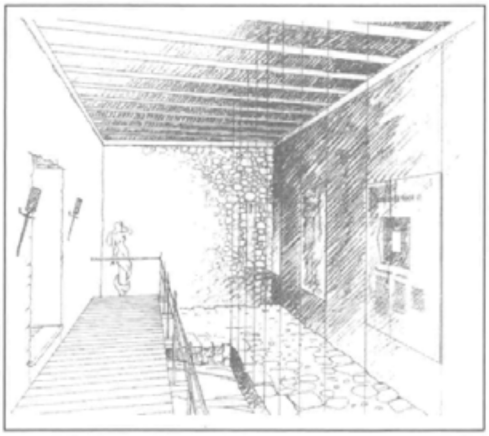

bil strežni pult nameščen na sredino prostora, da ne bi oviral pogledov na mesto in okolico. Sam pult bi bil zasnovan kot prostorska skulptura s štirimi različnimi fasadami. Vsaka komunicira z eno od stranic Stražnega stolpa in s tem v restavraciji ustvarja različne ambiente.

Glede na prestižnost restavracije bi bila tudi razporeditev miz izvedena tako, da bi obiskovalec ob hrani in pijači užival izjemen razgled, ki ga nudi Stražni stolp. Zato bi se mize s krajšo stranico stikale z obodno steno, tako da bi bil stik z zunanjostjo čimbolj neposreden. Pomemben element opreme bi bil posebej za ta ambient izdelan stol, ki bi bil oblikovno izpeljan iz renesančnega stola (sedia a braccioli), ki se je ohranil v kapeli. Vsa oprema bi bila mobilna, kar bi omogočilo različne postavitve v primeru organiziranja raznovrstnih prireditev.

Osnovna razsvetljava v restavraciji bi bila subtilna osvetlitev ostrešja (lesenih spojev) in sredinskega dela stolpa ob strežnem pultu. Premočna svetloba nad mizami bi namreč motila nočni razgled. Na mizah bi bili le kovani svečniki.

Odprtine med betonskimi vogalnimi slopi bi bile zastekljene z drsnimi okni, ki bi jih bilo mogoče v poletnih mesecih odpreti. Ker bi bil pas zasteklitve popolnoma nov element v grajski arhitekturi, bi bilo njegovo oblikovanje podrejeno funkciji. Zastekljene površine bi bile zato čim večje, da ne bi ovirale pogledov s stolpa.

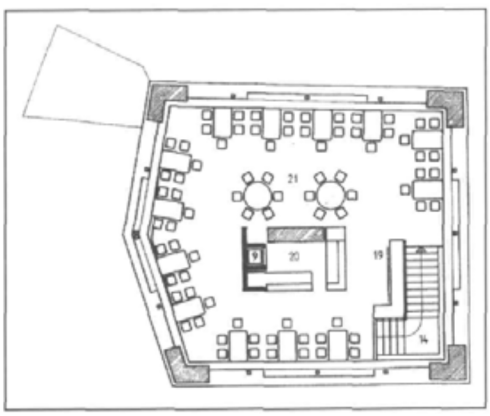

STRAŽNI STOLP
tloris nadstropja
19 garderoba
20 strežni pult
21 restavracija

Stolp bi s takšnim programom in z izvirno arhitekturno rešitvijo nedvomno predstavljal svojevrstno mestno atrakcijo, ki bi poleg meščanov pritegnila tudi obiskovalce od

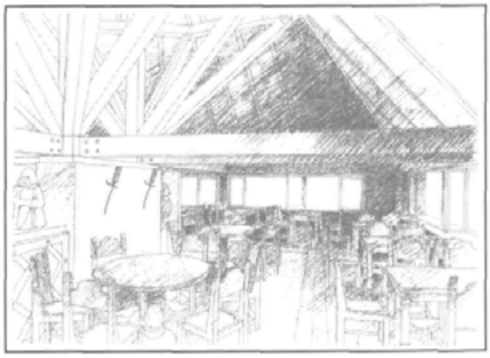

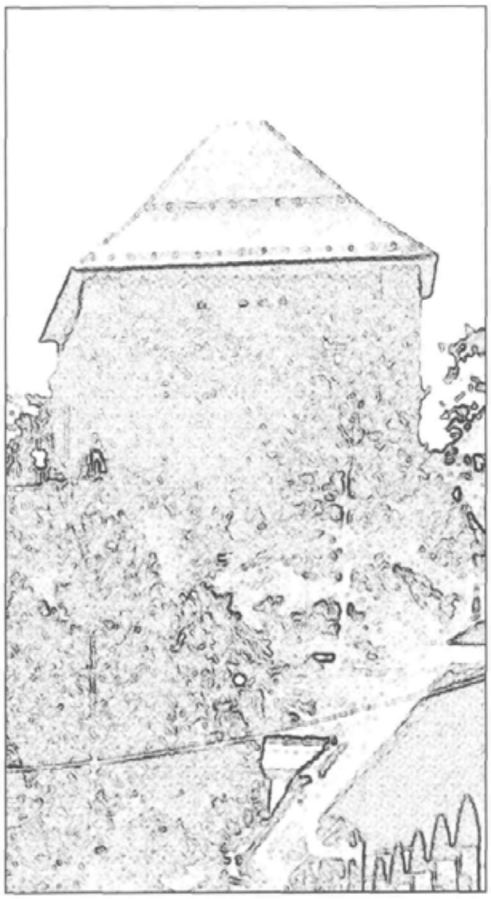

drugod. Žal pa kaže, da mesto oz. njegova mestna oblast te ideje ne zmore vizualizirati niti domišljijsko, zato izgleda, da bo malograjski kompleks s Stražnim stolpom še leta in leta solidaren z zakleto Veroniko, ki spi v grajskih kleteh.

(V članku so objavljeni povzetki natečajnega elaborata za ureditev Stražnega stolpa ter diplomskega dela z naslovom Programsko-arhitekturna rešitev Stražnega stolpa v Kamniku.)

Summary

From old Mali grad with its position has represented a very important spot around which the town has grown. Numerous archaelogical discoveris and finds testify of special importance of Mali grad. Unfortunately Mali grad somehow cannot be brought into life despite its sights.

This piece of work introduces one of the possibilities how to revive the whole complex both culturally and from tourist point of view. The project is based on connecting the underground tunnel with the watchtower where the restaurant would also function as a gazebo. A connecting lift would offer easier access to Mali grad even for olders, disable persons, and after all also to ladies with high heels which would revive the whole complex of Mali grad as a pleasant cultural, tourist, and social ambience.

Dragulj preteklosti – cerkev sv. Boštjana v Mostah

Tone Špenko

Cerkev sv. Boštjana v Mostah

Tone Špenko, str. teh., Moste 92 b, 1218 Komenda

Tam, kjer venec Kamniških ali Savinjskih Alp objame večjo ravnino polj in gozdov, ležijo v podnožju tunjiških in suhadolskih gričev vasi Žeje, Suhadole in Moste. Tako lepo kuliso Grintovcev, če se ozreš proti zahodu celo Karavank in Julijcev, vidiš redko kje. Hiše so razporejene in stisnjene ob bregove potokov Pšate in Tunjice in ob zelo prometne ceste proti Kamniku, Mengšu, Vodicam in Kranju.

V sotočju Tunjice in Pšate stoji starodavna gotska cerkev sv. Boštjana v Mostah – dragulj preteklosti, umetnostni biser občine Kamnik. Zadnja obnova te cerkve v letu 1995 je v mnogočem presenetila strokovnjake, ki so imeli priložnost videti posamezne fragmente na fasadi, s katere je bil odstranjen omet, odkopanih temeljih, še zlasti pa pri zamenjavi tlaka v osrednjem, tj. najstarejšem, delu cerkve, v ladji.

Vsa dela so potekala izredno hitro; prehitro, da bi lahko pritegnili več strokovnjakov, ki bi gotovo odkrili še marsikateri dragoceni fragment, s katerim bi verjetno bolj natančno opredelili starost cerkve. To, kar se je našlo, pa gotovo uvršča cerkev v Mostah med najstarejše v Sloveniji.

V ladji, ki ima približno kvadraten tloris in meri v dolžino 9,80 m in širino 8,40 m, smo v vzdolžni osi 4,47 m od slavoločne stene prezbiterija našli v tleh odlomljen marmorni steber s premerom 60 cm, ki je bil obdelan kar na samem kraju postavitve v cerkvi, saj je spodnji – večji del stebra, ki je v zemlji, še neobdelan blok marmorja. Marmor je sivkaste barve in ima fino strukturo, podobno granitu. Približno 1,30 m od slavoločne stene je kamnita obokana grobnica rodbine Bobič (Wubitsch), pokopane v 17. stoletju, ki je dolga čez 2 m in leži v smeri vzdolžne osi proti stebru. Pred vrati v zvonik, ki so bila, kot kaže, postavljena kasneje, smo v tleh našli 33 cm od zdajšnjih vrat proti notranjosti cerkve prvotni prag iz rumenobelega marmorja, širine 43 cm in dolžine 152 cm. Prag je bil zelo obrabljen od hoje, zlasti na prednjem robu, in je imel ob steni izklesan utor v obliki lastovičjega repa za nosilec tečaja vrat. Ta utor je bil verjetno prekrit z navpičnim kamnitim podbojem vrat, vzidanim v steno, širokim 47 cm in z obeh strani približno pod kotom 30 stopinj posnetima robovoma, širokima 15 cm.

Pri zadnji prezidavi pred približno 150 leti so strop gotske ladje iz neznanih vzrokov podrli in ga nadomestili z barokizirano kupolo. Takrat so podrli tudi podboje vrat, prestavili okna in oboja vrata, luknje od odstranjenih podbojev pa zapolnili z običajnimi zidaki. Posamezne kamnite klesane fragmente so vzidali v nov pevski kor, zapolnili stara okna, nadzidali zgornji del ladje in jo dvignili na južni steni za več kot 1 m – kar je bilo lepo vidno, ko je bil s fasade odstranjen omet. S tem so najstarejši del cerkve povsem predelali in odstranili verjetno še romanske portale vrat v južni steni ladje, pod zvonikom pa romanske podboje vrat. Sam romanski portal pod zvonikom je bil verjetno odstranjen pri dozidavi zvonika, ki je bil prostostoječ, in del obrambnega zidu na severozahodni strani cerkve. Zdajšnji zvonik je tudi že zelo star, saj je bil povišan že 1762. leta. Zvonik ima nad južnimi vrati v sredini poseben znak – hišno znamenje, ki se ne da razbrati. Verjetno gre za znak graditelja. Prvotna vrata so bila nameščena točno na sredini zahodne stene, to kaže, da je bil zvonik kasneje prizidan k cerkvi. Tudi v odprtini vrat na koru, še bolj pa v odprtini, kjer se pride na podstrešje cerkve, je vidna široka špranja med steno ladje in steno zvonika. Prav tako je tudi nekaj kamnoseških fragmentov na podstrehi v stičišču prezbiterija in kapele sv. Frančiška Ksaverija, ki nakazujejo romansko obliko portalov. Zelo veliko kamnoseških delov pa je vzidanih v stene, stopnišče in tlak pevskega kora, saj smo pri odstranitvi dela ometa našli zelo veliko kamnitih reber iz rumenkastega peščenca, ki merijo v prerezu 17 x 10 cm, so klinaste oblike in imajo obojestranski žleb; pod streho pa še vitkejša rebra z globokim žlebastim profilom svetlo sive barve. Del fragmenta v nadzidavi v stičišču ladje in prezbiterija bi lahko bil obrnjeni timpanon romanskih vrat.

Pred dokončno ureditvijo kinete za osuševanje temeljev zunaj cerkve sta bila desno od sedanjih vhodnih vrat vidna dva podstavka nekdanjih vrat v globini 20 cm od prejšnjega nivoja terena, ki je sedaj nasut za dodatnih 15 cm, in dva temelja opornikov. Južna stena je bila torej razdeljena na štiri polja, ki so jih ločili trije okrasni oporniki, enaki tistim na zunanjem zidu prezbiterija. V vseh poljih nad nižje ležečimi gotskimi okni so bile freske do višine še obdelanih kamnitih vogalnikov. Te so zdaj obnovljene, vendar ne v celoti. Ostali so le manjši fragmenti zaradi prestavitve novejših večjih oken in vrat. Novejšega datuma so štiri freske, ki prikazujejo svetnike: sv. Krištofa (ohranjen zelo majhen del), sv. Boštjana in sv. Roka, Križanega in sv. Frančiška Ksaverija. Na freski sv. Boštjana in sv. Roka je vidna samo popotna palica sv. Roka. Levo od te freske pa je ozek, približno 30 cm širok pas zelo stare prvotne freske, na kateri je upodobljena Eva.

Znotraj cerkve so v južni in severni steni ladje na tleh v tlaku štirje osmerokotni polstebri, široki 23 cm, po dva in dva na vsaki strani, točno v simetriji s prej omenjenim stebrom v sredini, na istih mestih, kot so zunanji dekorativni oporniki. Na vsaki strani manjka sredinski osmerokotni polsteber, ker je na tem mestu na južni steni odprtina vrat, na severni pa odprtina kapele sv. Frančiška Ksaverija. Sedaj so polstebri prekriti s tlakom in se precej razlikujejo od polstebrov v prezbiteriju.

Tudi maske (glave) v zgornji tretjini polstebrov v prezbiteriju so povsem drugače oblikovane in so verjetno delo kamniške delavnice. Štiri maske po dve na vsaki strani prezbiterija predstavljajo štiri letne čase, na desni maski za glavnim otarjem je letnica graditve prezbiterija 1512 (po potresu 1511) in ne letnica graditve prvotne cerkve. Maske ali konzole v ladji pa so bile že zelo davno odvzete in so štiri od njih vzidane v sosednji hiši cerkovnika. So povsem drugačnih oblik in iz drugačnega kamna – podobnega marmorju, iz katerega je steber v sredini cerkve, odkrit pri zadnji obnovi – lahko bi bile s tega stebra. Večinoma predstavljajo angele z napisnim trakom ali samo njihove glave. Glave imajo bolj mile poteze, so manjše in navidez precej starejše od mask v prezbiteriju. Verjetno so iz časov nastanka cerkve.

Ivan Komelj v knjigi z naslovom Gotska arhitektura na Slovenskem opredeljuje cerkev sv. Boštjana v Mostah kot dvoladijsko dvoransko cerkev z dvema stebroma po sredini, podobno cerkvi sv. Petra nad Begunjami, z izrazito osredotočenim prostorom. Podobno jo obravnava tudi dr. F. Stelè v delu Politični okraj Kamnik. Zaradi zadnjih odkritij ob obnovi cerkve pa bi bilo treba nastanek cerkve ponovno datirati.

Moščanska cerkev sv. Boštjana doslej ni bila velikokrat predstavljena v publikacijah, prav tako se niti ne omenja v turističnih vodnikih Kamnika, čeprav je verjetno poleg Malograjske kapele in prvotne cerkve sv. Primoža iz 12. stoletja, kot navaja dr. Emilijan Cevc, med najstarejšimi v občini Kamnik.

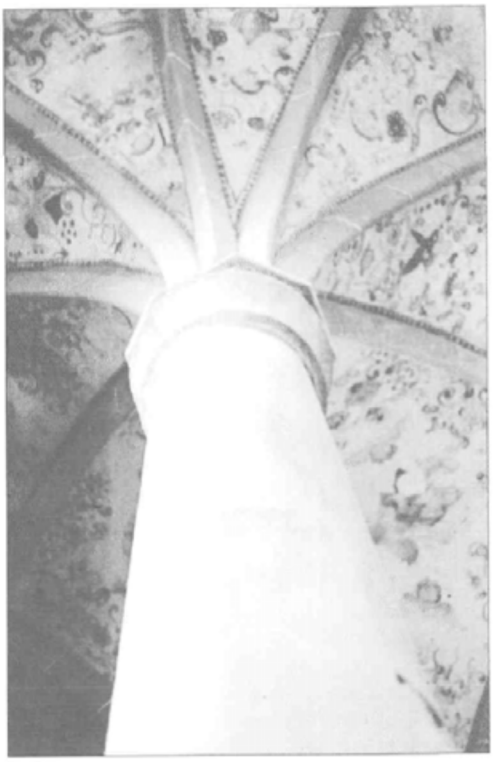

Nosilni steber stropa ladje v cerkvi sv. Pankracija na Gradu v Starem trgu nad Slovenj Gradcem.

V Sloveniji je znana samo ena cerkev, ki ima še danes enako zasnovo, kot jo je nekoč imela cerkev v Mostah in se je razkrila pri obnovi, namreč en sam steber v sredini prostora, in sicer cerkev sv. Pankracija na Gradu nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu. V knjigi Romanika v Sloveniji avtor Marijan Zadnikar navaja, da njena arhitektura izdaja že močno bližino gotike, a je v občutju prostora, ki je poglavitna sestavina arhitekture, in tudi v mnogih podrobnostih, še zaznavna romanska tradicija. Neka cerkev na področju Slovenj Gradca se omenja že leta 1090, leta 1106 pa tudi že fara, pri čemer smemo po mnenju dr. F. Kosa misliti na faro sv. Pankracija v Starem trgu oziroma na grajskem hribu nad njim. Po odkritju starih delov v moščanski cerkvi sem si ogledal tudi cerkev v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. Tudi ta ima zelo lep romanski portal in steber, klesan iz enega kosa. Da je trditev o povezanosti obeh cerkev kljub oddaljenosti lahko kaj več kot hipoteza, potrjuje zgodovinsko dejstvo, da sta obe cerkvi: v Mostah in v Starem trgu pri Slovenj Gradcu spadali pod oglejskega patriarha, ki je bil tudi svetni gospod na Kranjskem. Poleg tega pa sta imela Slovenj Gradec in Kamnik istega zemljiškega gospoda v grofih Andeških (von Andechs), ki so bili gospodarji obsežnega ozemlja od Kokre do Trojan in Motnika.

Vse cerkve južno od Drave so pripadale oglejski cerkvi. Po sporu med škofijama iz Solnograda (Salzburga) in patriarhije iz Akvileje (Ogleja) je frankovski cesar Karel Veliki leta 811 določil mejo od izvira do izliva Drave v Donavo kot mejo obeh škofij,

ki je bila v veljavi do leta 1751.

V tistem času je torej imela oglejska cerkev veliko moč in vpliv na Slovenskem.

Vas Moste se v danes znanih pisnih virih omenja prvič leta 1362, ko sta grofa Ulrik in Herman Celjska kupila od ljubljanskega meščana Tomaža Oglejca tri kmetije v Mostah (Prukk), od katerih je bila ena takrat nezasedena. Leta 1389 je Oton s Turna prodal Juriju Paumkirchnerju šest kmetij v raznih krajih, med njimi tudi v Mostah, Pirničah in Brniku (glej Kamniški zbornik ob 750-letnici Kamnika – avtor Božo Otorepec). V Arhivu Slovenije hranijo več listin, kjer se tudi omenja vas Moste – Prukk.

Glede na druga zgodovinska dejstva je verjetna ali vsaj mogoča povezava med obema cerkvama. Cerkev v Slovenj Gradcu ima steber s podstavkom v obliki kvadra, dočim je steber v Mostah brez podstavka in se takoj začenja z okroglim prerezom. Takšni stebri iz enega kosa so običajno antičnega izvora. Ker je bil steber v Mostah v vzdolžni osi ladje premaknjen nekoliko naprej za 86 cm proti prezbiteriju, mislim, da je bil na zahodni steni lesen kor za zemljiškega gospoda z direktnim vhodom skozi vrata, ki vodijo zadaj v zvonik, saj je na načrtu franciscejskega katastra Most iz leta 1826 stala v neposredni bližini cerkve stavba večjih mer, kot je dolžina cerkve v isti smeri vzhod–zahod, in tudi pri vhodu pod zvonikom ob zunanjem delu obzidja še vedno stoji zelo star kamnit vodnjak.

Povsem prvotne stene ladje so: zahodna stena v celoti, vsi štirje vogali, severna in južna stena do novih oken ali do dekorativnih zunanjih opornikov, le-te so zidane iz zelo velikih skal, obdelanih po zunanji in notranji strani stene. Do višine, kjer so vogalniki klesani in lepo oblikovani, je bila prvotna zidava, zato je imela prva stavba verjetno priramidalno streho s kapom v isti višini z vseh štirih strani. Ni znano, ali je bil prezbiterij v obliki polkrožne ali kvadratne apside ali je bil šele kasneje prizidan k ladji. Ostanki temeljev stranskega oltarja so bili tudi v levem kotu ladje ob prižnici. Slavolok je bil širši in poravnan s steno prezbiterija brez dodatnega robu, ki je bil dozidan z opeko v času, ko so predelali strop ladje v kupolo. Tla so bila zbita iz zemlje in zglajena z apnenim estrihom, kar je bilo pri obnovi še vidno pred stranskim oltarjem sv. Roka. Kasneje so bila tla tlakovana z opeko.

Pa še nekaj zanimivih drobcev iz zgodovine cerkve v Mostah. Pri obnovi cerkve v Mostah po potresu leta 1895 je Andrej Mejač iz Kaplje vasi vzel štiri sklepnike in gotska vratca, ki jih omenja dr. France Stelè v knjigi Politični okraj Kamnik kot komenška. Kar verjetno ne drži, saj v Mostah še vedno zapira gotsko nišo v steni poleg glavnega oltarja zelo površno izdelana mreža, podobna "gavtrom", in je točno enakih mer, kot navaja dr. Stelè. Eden od omenjenih sklepnikov pa se je ohranil po požigu Mejačeve hiše med drugo svetovno vojno in je vzidan v Žurbijevo hišo v Komendi, Glavarjeva 60. Sklepnik predstavlja bradatega moža, sedečega na stolu, verjetno sv. Petra. Eden od sklepnikov je bil odvzet iz zunanje fasade cerkve nad glavnimi vrati, kjer je okrogla praznina zapolnjena z malto in ne z zidaki.

V zazidanem gotskem oknu za glavnim oltarjem pa se je ohranilo staro gotsko krogovičje. Po tem vzorcu so ob obnovi izdelali nova krogovičja s stebri in jih vgradili v vsa gotska okna v prezbiteriju, ki so bila pred tem barokizirana. Okna so dobila tudi nova barvna stekla, izdelana v gotskem stilu.

Notranja oprema cerkve je zelo bogata. Ima dva zelo lepa zlata oltarja sv. Boštjana in sv. Roka iz 17. stoletja, prav tako zelo zanimiv in nekaj posebnega je oltar sv. Frančiška v "Žejski kapeli", kjer so svetniki oblečeni v duhovniške obleke. Tudi Čeferinov križev pot ima zelo bogat kolorit.

Nekaj posebnega pa je slika Marijinega vnebovzetja, ki je delo v 17. stoletju živečega slikarja – domačina iz Most, Jurija Bobiča. Jurij Bobič je bil sin Jerneja Bobiča, ki ga je nemško-rimsko-madžarsko-češki cesar Matija (1612–1619) 3. junija leta 1613 povzdignil v plemiški stan zaradi njegovih zaslug za krščanstvo, pridobljenih v bitkah s Turki, zlasti pri Sisku, pri osvojitvi Petrinje, Bihača, Kostanjice, Kaniže in nazadnje pod Šumekom, in mu podelil grb in plemiško listino. V omenjenem grbu je verjetno prvič upodobljena triglava zelena gora, kar imamo sedaj v slovenskem grbu (glej grb in plemiško listino, ki jo hrani Arhiv Slovenije). Triglavo zeleno goro predstavljajo, gledano iz okolice Most, trije vrhovi: Storžič v sredini, Tolsti vrh na levi in Zaplata na desni. Da je slika Marijinega vnebovzetja, ki je izdelana po kopiji grafike P. P. Rubensa, res delo Jurija Bobiča, dokazuje ena izmed več kot 50 grafik, ki so bile Bobičeva last in jih je kasneje prevzel J. V. Valvasor. Sedaj so v Kabinetu grafike Akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu.

Najnovejša razkritja ob obnovi moščanske cerkve kažejo na to, da bo njeno zgodovino treba nanovo napisati.

Summary

The church of St. Sebastian in Moste, in all expert works known as a double-nave church with two pillars of the same concept in the centre, with a presbytery and extremely centered space was believed to be built in 1512.

However, the last renovation in 1995 proved that the church was built much earlier. When removing the floor in the centre of the nave they found a broken marble column, 60 cm in diameter. The church is of the same design as the church of St. Pankracij on Grad above Stari trg near Slovenj Gradec where only one marble column carries the vault of the nave. The ground plan of the nave is 9,80 X 8,40 m.

Trženje naravne in kulturne dediščine – da, toda ...

Mirina Zupančič

Mirina Zupančič, dipl. arheolog, muzejska svetovalka, Kulturni center Kamnik

S pojmom varovanje naravne in kulturne dediščine označujemo v naši zakonodajni in vsakdanji praksi skrb za ohranjanje premičnih in nepremičnih naravnih in kulturnih dobrin. To je predelov in delov narave, predmetov in spomenikov, za katere skrbijo ali naj bi skrbeli država – v okviru nacionalnega programa kulture – lastniki, uporabniki in vsak posameznik s svojim vedenjem.

Slovenci smo kot majhen narod pri poudarjanju samobitnosti vedno postavili na prvo mesto jezik – svojo pisano besedo, pri tem pa nerazumljivo zanemarjali materialne dokaze o nacionalni identiteti, ki jih razberemo prav iz kulturnih spomenikov in kulture v širšem smislu: arheoloških izkopanin, arhivskih virov, arhitekturnih oziroma umetnostnozgodovinskih elementov spomeniške dediščine, glasbe, slikarstva itd. Celotno področje varovanja naravne in kulturne dediščine je danes podcenjeno oziroma nerazumljeno.

Kulturna in naravna dediščina pa ne pomeni samo simbolne identifikacijske podobe, ki bi jo slepo častili na narodovem oltarju, temveč je tisto področje, na katerem lahko razvijemo danes v svetu najbolj donosno gospodarsko vejo – t. i. kulturni turizem. Govorimo o ponudbi oziroma trženju naravne in kulturne dediščine. Trženje postaja imperativ v vseh okoljih in tako seveda tudi v kulturnih inštitucijah, ki jim je zaupana naloga varovanja naravne in kulturne dediščine.

Kulturna in naravna dediščina pomeni bogastvo, predvsem pa odgovornost tako posameznika (obnašanje) kot države (zakonodaja, vzpostavitev pogojev za ohranjanje in trženje) in predstavlja breme permanentnega zagotavljanja finančnih sredstev za njeno vzdrževanje, ki jih ni nikoli dovolj. Še posebno to velja za majhen narod, ki pa je na področju kulture izredno produktiven. V svoji zgodovini nima slavnih vojskovodij, ampak tudi v svetu priznane znanstvenike, pisatelje, arhitekte, slikarje, igralce, freskante ipd. In če ta narod živi na tako pestrem končku sveta, kot je Slovenija, ki je vendarle še dokaj ohranjena v prvobitni lepoti pokrajine, potem bi lahko zaokrožili zgodbo o srečnih in uspešnih ljudeh. Ker pa je kultura le del vsakdanjega življenja in po naši novi ustavi (1991) tudi ni več "posebnega družbenega pomena", deli usodo z vsemi v državi "v tranziciji". To pa žal pomeni, da ji je določeno mesto za izobraževanjem, znanostjo, zdravstvom, socialo. Če tem ugotovitvam pridamo še nekaj pelina zgodovinskih dejstev: odlok Avnoja kot pravna podlago za povojne zaplembe in razlastitve kulturne dediščine, kasnejše formiranje zbirnih federalnih centrov po Sloveniji (v Kamniku je ta center dolga leta veljal za privatno zbirko Kratnar), kraje in ropanja kulturne dediščine v medvojnem in povojnem času, skratka barbarsko početje s svojo lastno kulturno dediščino, potem bomo lažje razumeli neki prastrah in obotavljanje stroke že pred samo besedo trženje!

Na pogorišču vrednot, desetletja trajajoči negaciji in zapostavljanju "starega" je stroka – tako spomeniška kot muzejska – vendarle vzpostavila mrežo inštitucij za skrb in reševanje kulturne dediščine. Kakšna bo ta mreža v prihodnje, naj bi opredelil v svojih izhodiščih za nacionalni program kulture Svet za kulturo oziroma novi zakon o varstvu kulturne dediščine. Danes je v Sloveniji 58 muzejev in galerij (po registru muzejev in galerij članov Zveze muzejev Slovenije), 8 zavodov za varstvo kulturne dediščine, 6 arhivov, neznano število zbirateljev, privatnih galerij in razstavišč itd. Vsi našteti se posredno ali neposredno ukvarjajo predvsem ali pa tudi s kulturno dediščino, njenim raziskovanjem, ohranjanjem, popularizacijo, trženjem in s priznanjem privatne lastnine tudi s prodajo.

Kdo, kaj, kako, kdaj, do katere mere in pod kakšnimi pogoji tržiti naravno in kulturno dediščino je strokovno zahtevna naloga, pri kateri je potrebno upoštevati:
- enkratnost in nenadomestljivost naravne in kulturne dediščine, zato tudi
- objektivne omejitve, ki iz tega izhajajo.

Kdo lahko v Sloveniji trži kulturno in naravno dediščino? Je to pravica lastnika spomenika? Je to pravica države, ki je obnovila z državnim denarjem streho, freske, portal ...? Je to lahko privatni fotograf, ki posname freske v spomeniku evropske kvalitete, iz slabih fotografskih posnetkov napravi razglednice in jih za svoj račun prodaja? Je to strokovna organizacija, ki izda in trži vodnik po spomeniku? Na ta in podobna vprašanja bomo zaman iskali odgovor, ker je trenutno dovoljeno prav vse in se zaradi prenesene socialistične miselnosti, ko smo "vsi vse znali", dela sramota in škoda naši kulturni dediščini.

Kdo, kaj, kako, kdaj, do katere mere in pod kakšnimi pogoji tržiti je kompleksno strokovno vprašanje, na katero lahko odgovorimo šele, ko poznamo odgovore, pridobljene z raziskavami posameznih delov ali sklopov naravne in kulturne dediščine. Tako pri naravni kot kulturni dediščini pa moramo upoštevati omejitvene faktorje in je zato potrebno določiti npr. še dopustno število obiskovalcev Postojnske jame, aragonitne Ravenske jame v Ravnah pri Cerknem, Triglava, Triglavskega narodnega parka, visokogorij, naravnih rezervatov, obiskovalcev cerkva s fresko poslikavami, npr. Sv. Primož nad Kamnikom, Preskarjeva bajta na Veliki planini (izdihani topli zrak, telesna temperatura človeka, vlaga ...).

Z uvedbo privatne lastnine in trga tudi za naravno in kulturno dediščino pa morajo biti tudi zaradi spoštovanja do kulturne dediščine in zaradi profesionalnega odnosa do kupca ti odnosi urejeni na podlagi licenc in overovljenih certifikatov, ki potrjujejo strokovno znanje prodajalca in pristnost predmeta, ki se prodaja. Prodajalci, fotografi, restavratorji ipd. morajo imeti strokovno znanje, na podlagi katerega država izda licenco o opravljanju dela. O podeljevanju licenc se razpravlja že nekaj let, praksa pa gre svojo pot: (nekateri) galeristi prodajajo ponaredke, umetnine so ocenjene previsoko v primerjavi z evropskim trgom, na tem pomembnem segmentu kulture vlada anarhija.

Odprtost Slovenije v svet, privatizacija, trženje, množični turizem, "kulturni turizem", nove športne discipline (prosto plezanje, gorsko kolesarjenje ...) so v naš razmeroma majhen prostor prinesle spremembe, na katere naša zakonodaja ni bila pripravljena. T. i. "kulturne" zakone dobivamo v obratnem vrstnem redu, krovni zakon o varovanju naravne in kulturne dediščine še sploh ni bil vložen v parlamentarno proceduro! Posledice sproščanj privatne iniciative postajajo neobvladljive, vsak počne, kar hoče, še huje, zaradi neznanja in neodgovornosti prihaja do zlorab – posamezniki uničujejo dediščino in bogatijo z dediščino, ki ni njihova! Zato je potrebno čim prej sprejeti vse potrebne zakone in podzakonske akte in strokovne podlage za širšo ponudbo, tudi trženje naše naravne in kulturne dediščine.

Strokovne podlage so rezultat raziskovanja spomenikov z vnesenimi predlogi oblike tržne ponudbe, ki jih dobimo na podlagi kompleksne raziskave spomenika.

Na obstoj spomenika, **O** $_{sp.}$ (premičnega ali nepremičnega, naravnega ali kulturnega) vplivajo:

čas, *namembnost*, *okolje*, človek

torej po formuli: **O** $_{sp.}$ = Č + N + O + Čl.

Na spodnji tabeli je prikazana razgraditev formule:

O $_{sp.}$ **– OBSTOJ SPOMENIKA**

Ohranjenost spomenika (pomeni lahko tudi propad spomenika – **P** $_{sp.}$) je odvisna od časa – Č, okolja – **O**, namembnosti spomenika – **N** – in človeka oziroma njegovega ravnanja – Čl.

Č – ČAS

Od nastanka spomenika dalje pomeni njegovo starost, z večjo starostjo pa tudi njegovo večjo "spomeniško" vrednost. Če gre za kulturni spomenik ali oblikovano naravo, se človek pojavi na njegovem začetku kot *kreator spomenika in nato (lahko tudi skozi* stoletja) kot njegov "uporabnik", vzdrževalec, raziskovalec, ocenjevalec, pa tudi uničevalec. Čas naravnega propadanja lahko upočasni le s permanentnim, strokovno utemeljenim vzdrževanjem.

O – OKOLJE

Pomeni lego spomenika, ki je lahko

- **v naravi, se pravi zunaj, z vsemi vplivi tega okolja:**
- nadmorska višina (dostopnost spomenika)
- vremenske razmere (padavine)
- vlaga (posledica meteorne vode, talna voda)
- sončna svetloba
- vegetacija
- temperatura
- geološki pogoji (vsebnost tal)
- specifična mikroklima idr.

- **v notranjosti:**
- vlaga
- temperatura
- UV-žarki
- prah
- mikroorganizmi idr.

Delovanje okolja na spomenik pomeni njegovo permanentno ogroženost. Na okolje spomenika lahko človek vpliva le delno, še posebej to velja za spomenike v naravi.

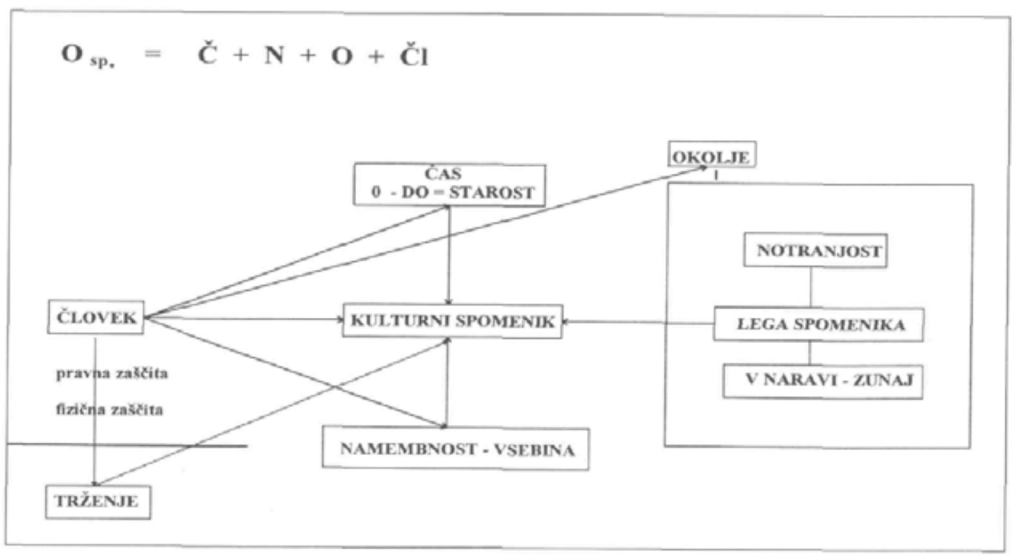

N – NAMEMBNOST

Namembnost ali vsebina spomenika je pogojevala njegov začetek, je vzrok, da je spomenik sploh nastal. Zato je nepretehtano spreminjanje namembnosti spomenika zanj lahko usodno.

ČI – ČLOVEK

Človeku, njegovi zavesti oziroma vesti, védenju pa tudi vedênju, znanju in seveda možnostim (to posebej poudarjam zaradi naših razmer) je v njegovo ravnanje predana (naravna) kulturna dediščina.

Za kulturno zavest Slovencev bo potrebno še veliko narediti, prav tako za njihovo védenje in znanje o lastni kulturni in naravni dediščini. Tudi gmotne možnosti glede na naše bogastvo kulturnih dobrin in gmotni položaj naše države (še) nista vzpodbudna. Odgovornost človeka do kulturne in naravne dediščine je ogromna, saj z napačnimi odločitvami pospeši naravno propadanje spomenika oziroma njegovo dokončno uničenje.

VÉDENJE IN ZNANJE O SPOMENIKU sta osnovna pogoja za varstveni poseg:

- raziskovanje z znanstveno metodo dela (pregled arhivskega gradiva, arheološka izkopavanja, pregled primerjalnega gradiva, sondiranje, dokumentiranje, objava raziskav in rezultatov ...).

ZAŠČITA SPOMENIKA

Pravna zaščita: ustava, zakoni, konvencije, resolucije, deklaracije, priporočila.

Fizična zaščita:

- zapore (ključavnice, varnostni sistemi)
- spomeniškovarstveni posegi na nepremičnem spomeniku (gradbeni posegi z upoštevanjem statičnih izračunov, odvodnjavanje, drenaža, zamenjava kritine, obnova ometov, restavriranje stenskih poslikav) ...
- restavratorski in konservatorski posegi na premični naravni in kulturni dediščini

Šele ko so na spomeniku opravljena vsa raziskovalna dela,

- fizična in tudi
- pravna zaščita spomenika, je to prva podlaga za nadaljnjo pripravo podlog za

TRŽENJE SPOMENIKA

Podlaga za trženje mora vsebovati tudi program priprav na obisk spomenika, to je določitev maksimalnega števila obiskovalcev. Zakaj? Obiskovalci s svojim prihodom predstavljajo potencialno nevarnost poškodb tal (naravna površina, trava, cvetje, gorske poti, originalne arheološke površine, kasetirani parket), s svojo telesno temperaturo in izdihanim zrakom spremenijo mikroklimo v spomeniku; prinesejo nemir v visokogorje, onesnažujejo jezera, vodotoke, podzemlja itd. Vse to je potrebno upoštevati pri načrtovanju števila obiskovalcev. Poleg rednega vzdrževanja spomenika je prav zaradi obiskovalcev potrebno predvideti tudi interventne posege.

Summary

Who, what, how, when, to what extent and under what circumstances may trade in natural and cultural inheritance – it is a complex professional question to which the answers can be given after we had known the results, obtained by doing the researches on individual parts or the complex of the natural and cultural inheritance.

A formula of influences on the existence of a monument (either mobile or fixed one, either natural or cultural one) has been presented in this article.

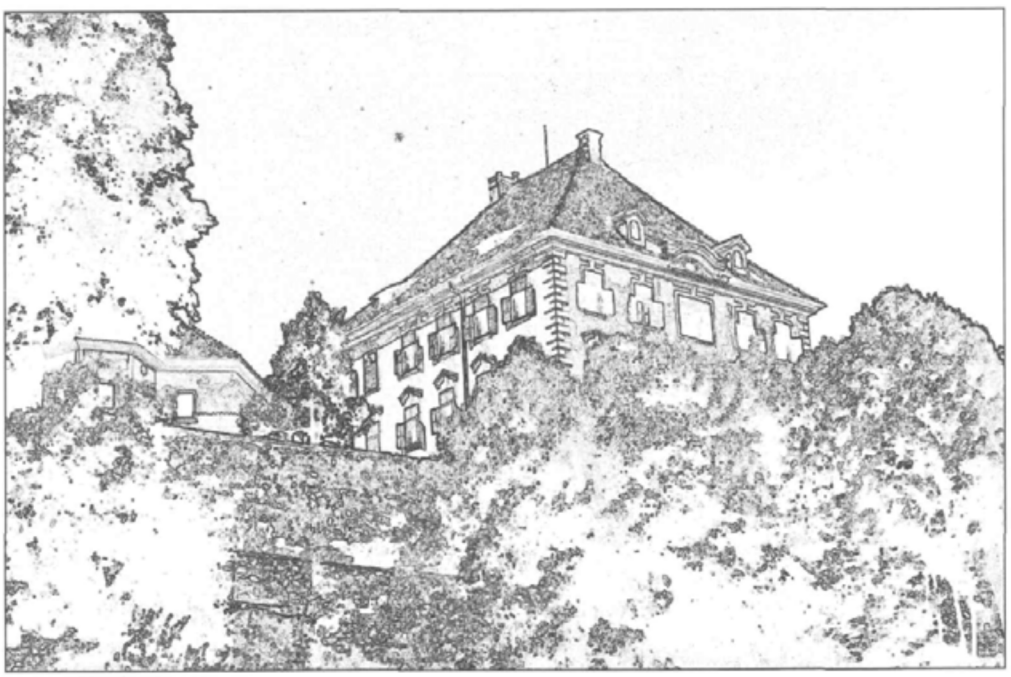

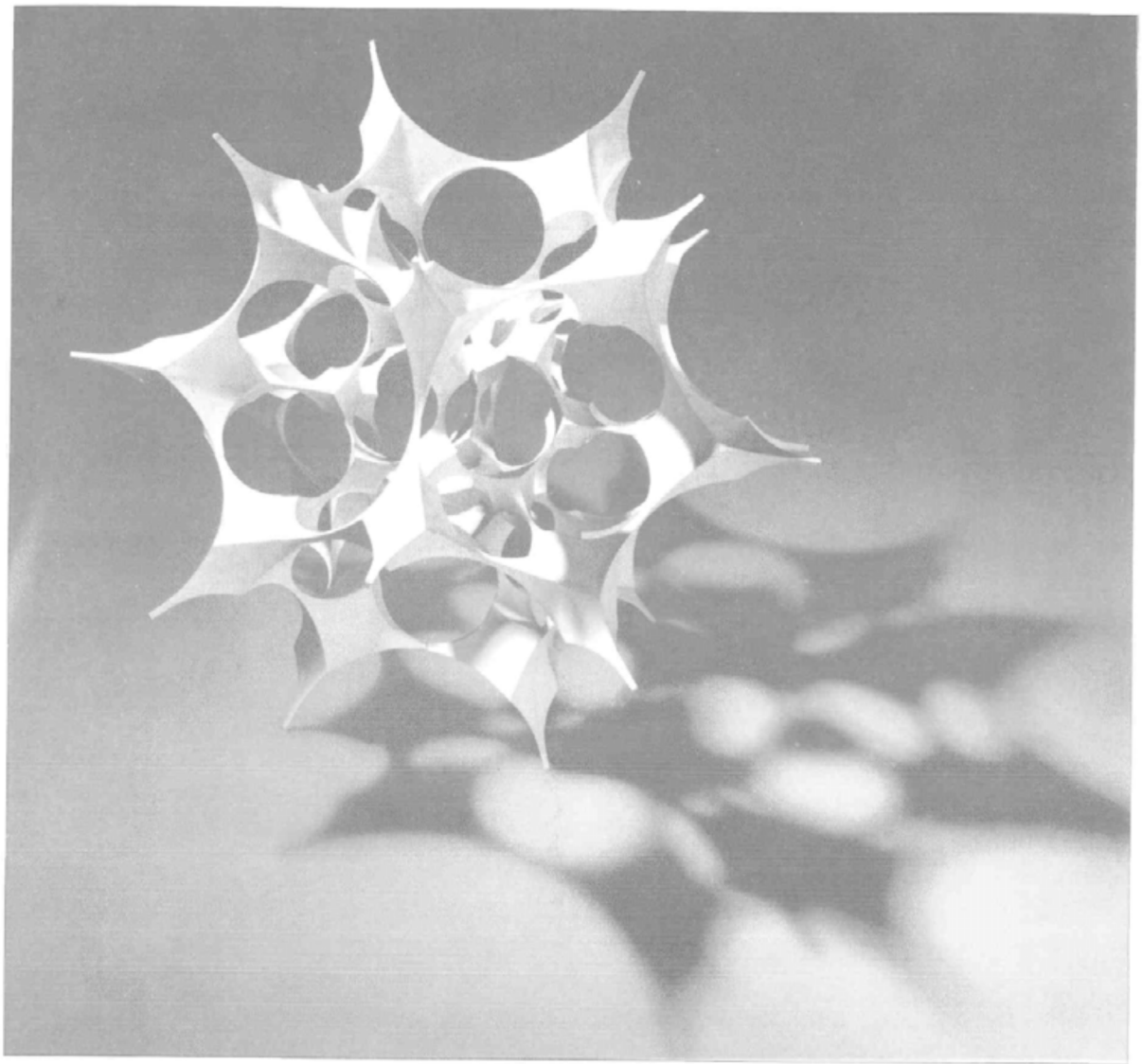

Tone Žnidaršič

Dušan Lipovec

V strokovnih krogih je Tone Žnidaršič cenjen kot odličen in precizen risar. Dolga leta, od 1951 do 1977 je poučeval študijsko risanje in posredoval svoje veliko risarsko znanje generacijam učencev na Šoli za oblikovanje v Ljubljani. Širši javnosti so poznane predvsem Žnidaršičeve ilustracije strokovnih učbenikov (Nauk o človeku, Prva pomoč), ilustriral pa je tudi literarna besedila. Ilustracije in vinjete v njegovem razpoznavnem slogu v tehniki risbe, včasih pa linoreza, so raztresene po različnih publikacijah: časopisih, revijah in zbornikih.

Manj znani so Žnidaršičevi prostorski, geometrijski eksperimenti – geometrijska telesa kot eksaktne plastike iz papirja. Predvsem iz krogle izpeljane mnogostranične tvorbe ali zgolj estetski dekorativni elementi. So več, so skozi racionalno razmišljanje in raziskovanje izpeljane umetniške vizije o naši prihodnosti, univerzumu in absolutnosti.

Tone Žnidaršič: Geometrijske oblike I. Foto: Marjan Smerke.

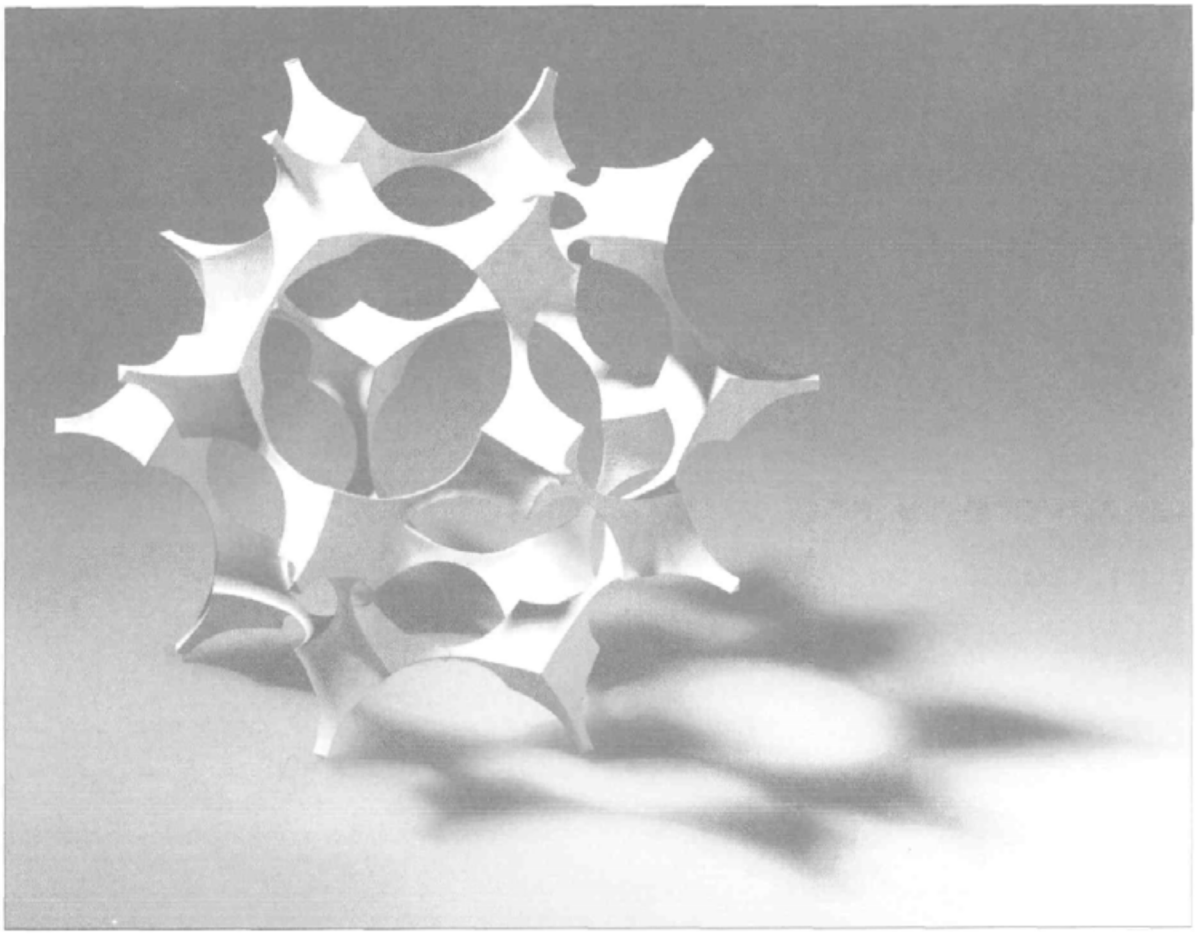

Tone Žnidaršič: Geometrijske oblike II. Foto: Marjan Smerke.

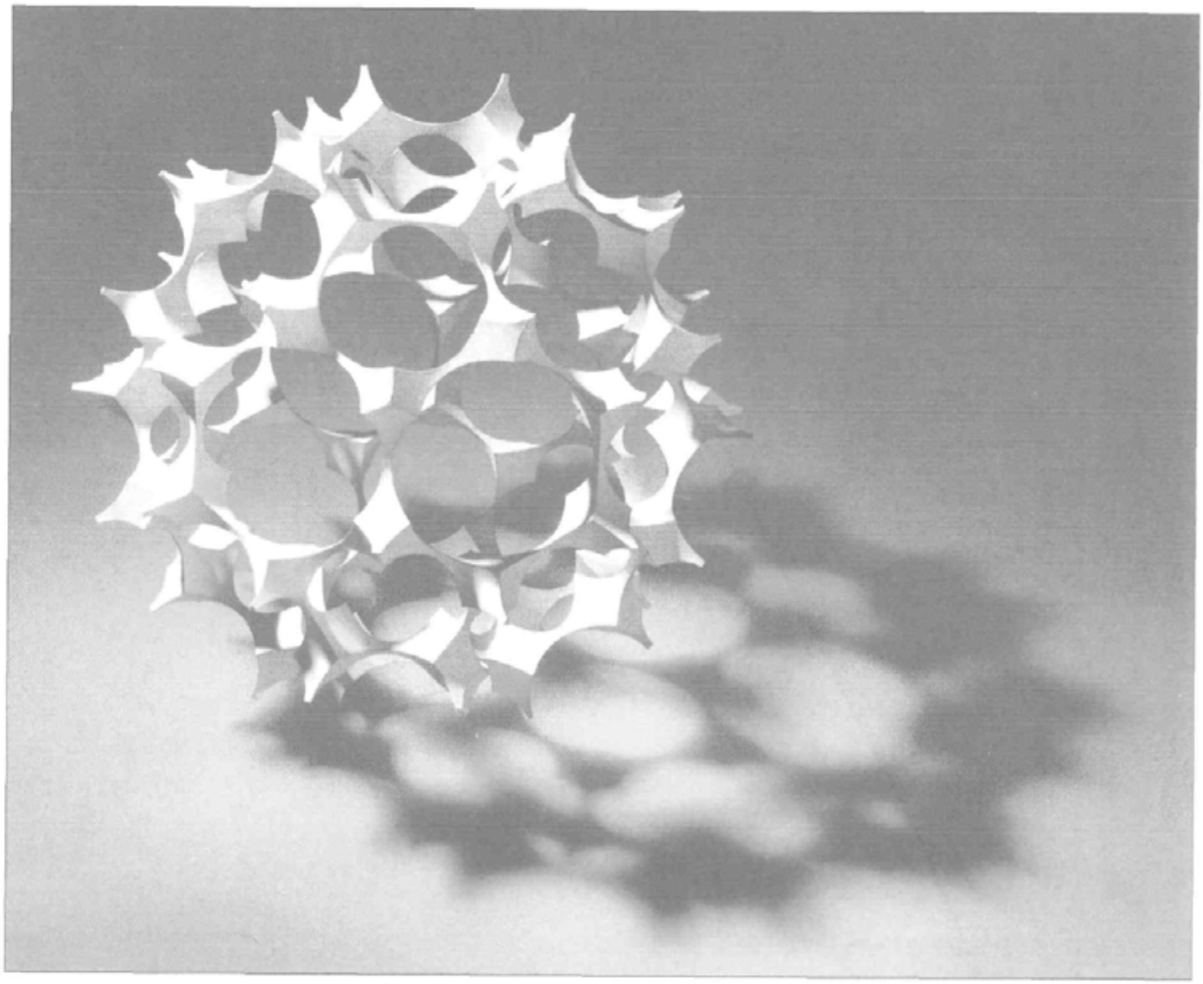

Tone Žnidaršič: Geometrijske oblike III. Foto: Marjan Smerke.

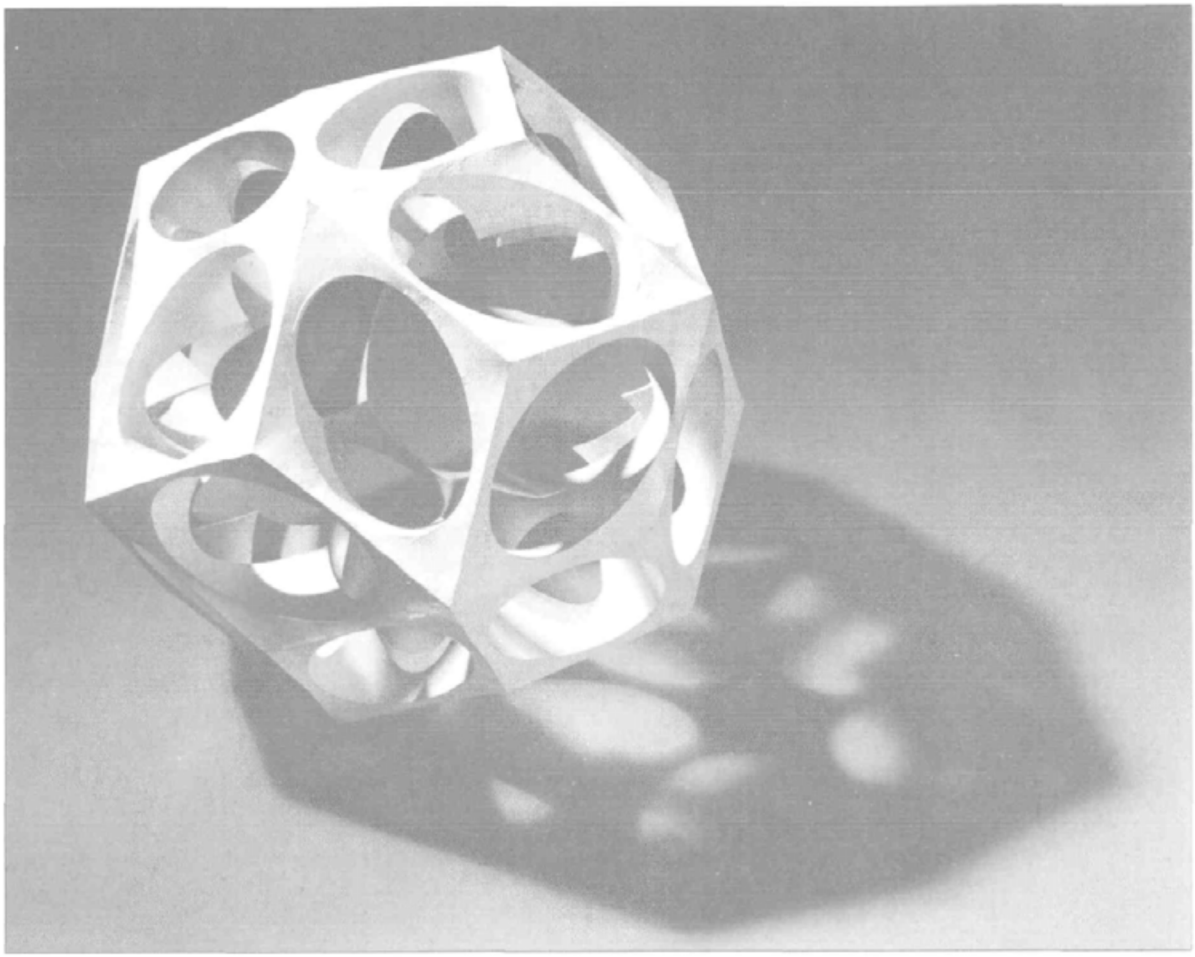

Tone Žnidaršič: Geometrijske oblike IV. Foto: Marjan Smerke.

Jernejka Drolec

Jernejka Drolec se je rodila 10. 12. 1964. Po poklicu je diplomirana inženirka agronomije. Kot novinarka je zaposlena na Radiu Slovenija.

S pesništvom se je začela ukvarjati že v gimnaziji, objavljala pa je v Mentorju, Sejalcu in v zborniku Tempora mutantur. Sodelovala je na Srečanju mladih pesnikov gorenjske regije, kjer je prišla v ožji izbor za najboljše mlade pesnike.

Čeveljca

Samo enkrat,
babica,
mi posodi
poročna čeveljca.

Reci jima,
babica,
naj me poneseta
pred zlat oltar.

V njima
bi rada stopila
na riževo pot.

Semenje

Vse tvoje ljubeče dotike
sem posrkala skozi kožo.
Rožnati popki spominov
se napajajo od tod
in moja zadnja obleka
bodo pisani cvetovi.

Evin greh

Ne pusti me umreti
koprnečo,
z razprtimi nogami in
željo po grehu.

Stori, da me smrt
zaloti klečečo,
z rožnim vencem in
kesanjem v srcu

Jadrnica

Čakam veter
za svoja bela jadra,
naj jih napne od strasti,
da mu zaječim,
ko na robu užitka
poidejo moči.

Sreča

Ti si mi poletje dal
in jaz sem se kopala.
Na obali zlatobleščeči
sva plimovala.
So školjkice in luskice
na tvojih rokah rasle,
sva v mehki pesek legala,
v čereh srca
drug drugega iskala.

Metka Tušar

Metka Tušar se je rodila 5. 6. 1972. Je absolventka ekonomske fakultete. Z literarnim ustvarjanjem se ukvarja že od gimnazijskih let dalje. Takrat je sodelovala na literarnih natečajih za kratke zgodbe in bila nagrajena celo z Andrićevo nagrado.

Svoje pesmi je objavila v zborniku Tempora mutantur, ki ga je izdalo Mladinsko kulturno društvo Pedenjmožic.

Tik pred izidom je njen pesniški prvenec Namesto pravljice, ki bo izšel pri založbi Mondena.

Poletje

Včasih sem rada sama
z belino papirja
s tišino glasbe
z globino morja.
Včasih sem rada morska deklica
z zgodbami v valovih
s šepetom peska
z obljubami v vetru ...
Včasih bi za vedno ostala
močna
in čista
in svoja.

Iluzija

Danes sem slikarka.
Najprej izbrišem resničnost.
Naslikam vizijo.
Tebe, mene, naju.
Spet.
Po toliko letih.
A v očeh še vedno ista žalost.

Sitnost

Danes sem sitna kot že dolgo ne.
In si težim.
Saj bi še komu, pa ni nikogar
doma.
Težim si še naprej.
In bi še komu,
pa ni nikogar na obisk.
Še jaz bi kam šla
in se pustila doma.

Tone Ftičar

Tone Ftičar se je rodil leta 1957. Po študiju slavistike se je leta 1982 zaposlil kot kulturni animator in vodja strokovne službe pri Zvezi kulturnih organizacij Kamnik.

Skrb za uveljavljanje ljubiteljske kulture dopolnjuje tudi kot organizator, producent, scenarist in povezovalec na kulturnih prireditvah. Za svoje delo na področju kulture je dobil več priznanj, med drugim tudi Srebrno plaketo občine Kamnik leta 1996.

Razen nekaterih zgodnjih objav pesmi v osnovnošolskih, gimnazijskih in mladinskih glasilih ter radijskih objav je njegovo pesništvo domala neznano. Literarno snovanje Toneta Ftičarja ostaja tako bolj ali manj del njegovega intimnega sveta.

Romarja

Besede
kot z jesenjo ptice
so se odselile
proč od svojih
gnezd.
Zven tišine
naju vabi
z obrežja govorice
med sipine molka,
stran od glasnih
mest.

Potihoma
v svetišče svoje znano
romava: predano
in spoštljivo,
da drug drugemu
v tihoti posvečeni
prisluhneva
in izgovarjava
neizrekljivo.

Sozvočje
molka med nama
ni onemelost,
ne zamolčanost;
in ni globota,
ki bi karkoli
prikrila:
v tej dvoedini tišini
ni ene same besede,
ki bi se v neslišnost
zgubila.

Molčiva
in brez besed govoriva ...
... vse tiše, dokler
ne obnemiva
v glas
iz daljne bližine:
Si res oba
še romanj želiva
med te skrivnostne
sipine?
Odgovarja
tišina molka,
molčeča
zgovornost
tišine ...

Večernica

Jesenski dež prši
in zadnje liste
veter s krošenj šteje.
Podobo tvojo
pred oči nevidno tke
iz mokre preje
megle, ki na obronkih
čaka, da jo ogreje
sivi plašč oblaka.

Prihajaš? Bliže, vedno bliže,
kot se svetloba dneva oži?
Le pridi. Pridi, veš,
po tebi se mi toži.
Po tebi se mi toži.

Nemirna misel nate
rojena je s poletjem,
in drobnim, samo zate
nabranim poljskim cvetjem ...
– Zdaj je drug čas. Jesen.
Vendar za srčne rože
mraz ni strupen:
še cvetejo. Pripravljene,
da tebi jih podarjam,
in te zvesto, zvesto
v samotni svoj privid
ustvarjam.

Veš, rad se s tabo
pogovarjam ...
– A spet med nama
hlad zakroži,
in spet greš stran. Še bolj
se mi po tebi toži,
po tebi se mi toži ...

Pomladna

Iz tebe
kot iz plodne zemlje
klijem v novo rast.
V mehkobo trav,
ki čaka zaustavljene korake,
v mogočni hrast,
ki k nebu drznih upov sega
med jasnino in oblake.

Na pisane
cvetove v meni lega
tvoja blagodejna rosa.
Svetloba si, ki preko brezen
skozme, ko sem vsemu tuj
kot gozdu jerebika,
se med prosojno krošnjo
mi v podrast
do korenin svetlika.

Hvaležno,
željno te
s poslednjim vlaknom
pijem:
tako, Ljubezen,
v novo rast
iz tebe
klijem.

Prostorski in gospodarski potencial občine Kamnik

Martina Koncilia

Mag. Martina Koncilia, Oddelek za gospodarske dejavnosti in finance občine Kamnik

Občina Kamnik je rezultat zgodovinskega razvoja, tradicij, političnih kompromisov, geografskih in drugih danosti. Ni proizvod zavestne in racionalne družbene organizacije oziroma reorganizacije, je sociološka stvarnost obstoja naseljenih krajev najrazličnejših velikosti in najrazličnejšega pomena, kakor jih je izoblikoval razvoj v dolgih stoletjih. Izoblikovalo jo je torej življenje samo, obstoječa zakonodaja pa jo je sprejela in pravno sankcionirala njen obstoj.

Sedanja občina Kamnik je nastala leta 1955 po združitvi občin Kamnik, Kamniška Bistrica, Motnik, Nevlje in Tuhinj in delno občin Homec (kraj Šmarca) in Komenda (vsi kraji razen Cerkljanske Dobrave, Glinj, Lahovč, Vopolj in Zaloga). Navedene občine so pripadale do leta 1952 kamniškemu okraju, dokler ni bil ukinjen. Po reformi lokalne samouprave v letu 1994 je teritorialna podoba občine Kamnik ostala nespremenjena.

Podobo občine pa poleg teritorija oblikuje tudi njena funkcionalna vsebina; njeno delovno področje in njene naloge, ki pokažejo, kakšno vlogo ima občina v družbenem sistemu – zlasti v sistemu današnje države in njene javne uprave.

Prostor kot dobrina in razvojni potencial

Tehnološki in ekonomski razvoj, še posebej pa industrializacija in urbanizacija zmanjšujeta relativni pomen prostorske bližine in neposrednega okolja. Po drugi strani pa se hkrati povečujejo potrebe po prostoru in postaja vse bolj pomembna dobrina, s katero bolj ali manj razpolaga posamezna občina.

Občina Kamnik meri 289,27 km^2 in leži na severovzhodni strani Ljubljanske kotline. Obsega visokogorski svet Kamniško-Savinjskih Alp, del predalpskega hribovja in Kamniško-komendsko ravnino. Preko njenega ozemlja ali v neposredni bližini so speljane najpomembnejše cestne, energetske in druge infrastrukturne povezave med vzhodnim in zahodnim delom Slovenije, kar je vsekakor pomembna potencialna prednost občine.

Največja je naselitev na območju mesta Kamnik, Mekinj in Duplice (to je jedro občine), na Komendskem in ob Kamniški Bistrici med Stahovico in Kamnikom. Precej manj sta naseljeni Tuhinjska dolina in dolina Črne.

Obstoječe infrastrukturne danosti omogočajo relativno hitro in neovirano komunikacijo in povezavo med temi naselji, ter optimalno možen dostop do industrijskih, obrtnih in trgovinskih dejavnosti, tako da je vse manj pomembna njihova lokacija v fizičnem prostoru.

Podatki namreč kažejo, da je v domačem kraju zaposlenih izredno malo ljudi in da potekajo dnevni migracijski tokovi v Kamnik (predvsem iz Tuhinjske doline) in v območje med križajočimi se vplivi Kamnika, Kranja, Domžal, Ljubljane (iz kamniškobistriškega in komendskega področja).

Dnevni migracijski tokovi Kamnika pa potekajo na relaciji Kamnik–Ljubljana in Kamnik–Domžale.

V današnjem času je prostorsko urejanje postalo eden izmed najmočnejših instrumentov, s katerim občinski organi neposredno vplivajo na realizacijo prostorskih programov.

Čim več alternativ možnosti izrabe zemljišča se pojavlja, tem bolj je potreben selektiven odnos do različnih alternativ in zavestno usmerjanje organizacije različnih dejavnosti v prostoru. V občini Kamnik, kot razmeroma bolj razviti občini, občinski organi s svojimi plani in programi prevzemajo predvsem vlogo "selektorja" – v smislu dovoljevanja ali preprečevanja usmeritev gospodarskih dejavnosti na določenih lokacijah. Nove površine naj se ne oddajajo nenačrtno, kakor se pač kdo pojavi in ima več sredstev in izključno glede na njegove interese, ampak je potrebo s prostorom racionalno gospodariti in zagotoviti skladen razvoj tako gospodarstva, turizma kot objektov za zadovoljevanje potreb vseh občanov.

Arhitekturni posegi v prostor niso vedno upoštevali krajevnih značilnosti, tradicije in kulture okolja, zato je vse preveč tujkov v okolju, ki zmanjšujejo njegovo privlačnost.

Predvsem na področjih, ki so po svoji izvirnosti lahko turistično zanimivi, morajo biti v bodoče posegi pretehtani, dolgoročno načrtovani in po potrebi primerno zaščiteni.

V občini Kamnik je dobra kakovost turističnega prostora, saj je že v bližini mesta narava in lahko dostopno in pestro zaledje, kar je posledica manjše poselitve ter manjše koncentracije prebivalstva in dejavnosti v prostoru (izstopa le mesto Kamnik in nekatera že prej našteta področja).

Naravnim in zgodovinskim potencialom pa v občini Kamnik ne sledi turistična infrastruktura, saj ne razpolagamo z zadovoljivimi prenočitvenimi in gostinskimi zmogljivostmi.

Vendar vsi prostorski in kulturno-zgodovinski potenciali niso izkoriščeni, saj se je v preteklosti posvečala velika pozornost razvoju industrije, ki je turizem in z njim povezan razvoj storitev, predvsem pa gradnjo spremljajočih infrastrukturnih objektov potisnila ob stran. Danes se ta enostranskost kaže v pomanjkanju osnovnih elementov, ki opredeljujejo turistično ponudbo; neustrezni organiziranosti integralnega turističnega trženja,

strukturi in kakovosti turističnih storitev in predvsem v neustreznih prenočitvenih in gostinskih zmogljivostih. Zato bo v občini v bodoče potrebno posvetiti posebno pozornost izgradnji dodatnih zasebnih penzionov in hotelskega objekta, kar ovirajo predvsem dolgi in zapleteni denacionalizacijski postopki.

Gospodarstvo

Živimo v obdobju velikih in hitrih družbenih sprememb, kar je vsekakor izziv za občine. Občina je namreč dinamična gospodarska in socialna celota, središče občanov, proizvodnje in porabe z vodilno vlogo v razvoju regionalnih in nacionalnih ekonomij.

Že v srednjem veku se je v Kamniku razvila najrazličnejša obrt. Veliko obrtnih delavnic je bilo ob potoku Mlinščici, ki je bil izpeljan iz reke Kamniške Bistrice in je nekdaj tekel skozi mesto Kamnik. Največ je bilo kovaških in usnjarskih delavnic. V Mekinjah so izdelovali svilo, v Komendi lončarske izdelke. Obrt se je ugodno razvijala vse do današnjih dni.

Po prvi svetovni vojni je Kamnik postal pomembno industrijsko središče. Iz obrtnih delavnic je nastala današnja kovinska (Titan), lesna (Stol), kemijska (Kemostik, Trival), tekstilna (Svilanit) in živilska industrija (Eta). Šele industrializacija in urbanizacija sta ustvarili množično proizvodnjo za tržišče ter raznovrstnost in povezanost na temelju teritorialne delitve dela – znotraj in preko lokalnih okvirov.

Industrijska proizvodnja, ki ni bila več vezana na prostorsko zakoličene energetske vire (Kamniška Bistrica), je postala bolj fleksibilna. To je ena izmed osnov, ki pojasnjuje vse večjo mobilnost ljudi in dobrin, predvsem pa intenzivnejše prepletanje mesta Kamnik in okoliških vasi.

V spremenjenih gospodarskih razmerah po letu 1990 se tudi v Kamniku širi val novega podjetništva. Kamniško gospodarstvo se vključuje v proces izgradnje tržnega sistema, stabilizacije novonastalega samostojnega gospodarstva in v iskanje načina optimalnega vključevanja majhnega gospodarstva v nacionalno ekonomijo.

Poleg prestrukturiranja obstoječih podjetij, posledica tega je tudi slabša zaposlenost v velikih in srednjih podjetjih, ki imajo še vedno večinski delež v proizvodnji (Svilanit, Menina, ...), ustanavljajo posamezniki tudi večje število novih podjetij v privatni in mešani lasti.

Vloga podjetnika in obrtnika (samostojnega podjetnika) je ključna za gospodarski razvoj. Podjetnik je povezan z inovacijami, investicijami, z novimi podjetji. Treba je vedeti, da so motivi, ki ženejo podjetnika, po eni strani ekonomski in po drugi psihološko in družbeno pogojeni, zato je na nivoju občine potrebno poskrbeti, da se ustvari klima, ki bo ugodna za podjetniško dejavnost.

Obstajati mora torej eksplicitno družbeno priznanje podjetništvu, prizadevanje za razširitev mnenja o njegovem pomenu, organizirana mora biti mreža za spodbujanje podjetništva in uvedene konkretne nagrade za uspešne podjetnike v novih in obstoječih organizacijah. Obstajati morajo možnosti, ki se lahko izkoriščajo ob politično stabilnem okolju, prežetem s politiko in programi, ki podpirajo vsakovrstna prizadevanja za razvoj. Če želi biti občinska politika učinkovita, mora temeljiti na značilnostih družbe (podjetniška kultura, različnost organizacij, viri, informacijske mreže, ...), ki podpirajo podjetništvo.

V Kamniku je ,po zadnjih podatkih registriranih 662 gospodarskih družb, med njimi največ majhnih, in sicer 642 (97,0 %),

KAZALCI RAZVITOSTI OBČINE KAMNIK

		Leto	Kamnik	Slovenija
1	INDEKS RASTI PREBIVALSTVA	91/81	108,9	103,9
2	DELEŽ KMEČKEGA PREBIVALSTVA	91	5,1	7,6
3	ŠT. PODJETIJ NA 1000 PREBIVALCEV	91	22,7	29,6
4	DELEŽ ZAPOSL. V SKUP. PREB.	95	40,2	37,4
5	DELEŽ S SREDNJO IZOBRAZBO	91	34	34
6	DELEŽ Z VIŠJO IZOBRAZBO	91	3,1	3,6
7	DELEŽ Z VISOKO IZOBRAZBO	91	2,7	3,4
8	DELEŽ BREZPOSELNIH	95	13,3	14,3
9	ZAPOSLENI V PRIMARNEM SEKTORJU	91	8,4	6,5
10	ZAPOSLENI V SEKUNDARNEM SEKTORJU	91	50,2	55,7
11	ZAPOSLENI V TERCIARNEM SEKTORJU	91	41,4	37,8
12	ŠT. TELEFONOV NA 1000 PREBIVALCEV	92	216	
13	DELEŽ ŠTUDENTOV	91	1,5	1,8

velikih družb je bilo 9 ter 11 družb, ki po svoji velikosti spadajo med srednje. Če pogledamo registrirane gospodarske družbe po lastnini, vidimo, da jih je bilo v septembru 1995 z družbeno lastnino še 17, 625 z zasebno lastnino, 3 z zadružno lastnino ter 17 z mešano lastnino.

Največ gospodarskih družb je bilo registriranih za opravljanje finančnih, tehničnih in drugih poslovnih storitev, in sicer 224 (33,8 %), 147 (22,2 %) naj bi se jih ukvarjalo s trgovino, 106 (16,0 %) z industrijo, 74 (11,2 %) z obrtjo in osebnimi storitvami, 55 (8,3 %) z gradbeništvom, 21 (3,2 %) s prometom in zvezami, 20 (3,0 %) z gostinstvom in turizmom, 10 s kmetijstvom, 3 s stanovanjsko-komunalno dejavnostjo ter 2 z gozdarstvom.

Čeprav je v strategiji gospodarskega razvoja Slovenije zapisano, da se bo povečeval delež storitvenih dejavnosti na račun zmanjšanja deleža industrije, si je težko predstavljati, da bi lahko finančne storitve, turizem, promet in trgovina v tako kratkem času prevzele vodilno vlogo na račun propadanja industrije (v Kamniku 70,4 % prejemkov industrijske družbe).

V prvih devetih mesecih lanskega leta je imelo 534 gospodarskih družb skupaj 46.482 milijonov tolarjev prejemkov, kar je 11 % več kot v prvih devetih mesecih leta 1994. Enako rast kot prejemki so imeli tudi izdatki gaospodarstva. Njihova rast je nekoliko počasnejša od rasti cen industrijskih izdelkov, ki so se v enakem času povečale za 14,4 %. Najvišjo rast so imeli prejemki v obrti in osebnih storitvah, kjer so bili višji za 74 %, kar je lahko posledica pravilnega usmerjanja in spodbujanja potencialnih podjetnikov, predvsem v smislu informiranosti in transparentnosti za aktivnosti privatnega sektorja.

Iz navedenega je razvidno, da ima v občini Kamnik še vedno pomembno vlogo industrija, da pa se intenzivno uveljavljajo tudi manjša podjetja. Prav slednjim bo tudi v bodoče namenjeno prizadevanje občine za strokovno informiranje, svetovanje in spodbujanje razvoja in rasti.

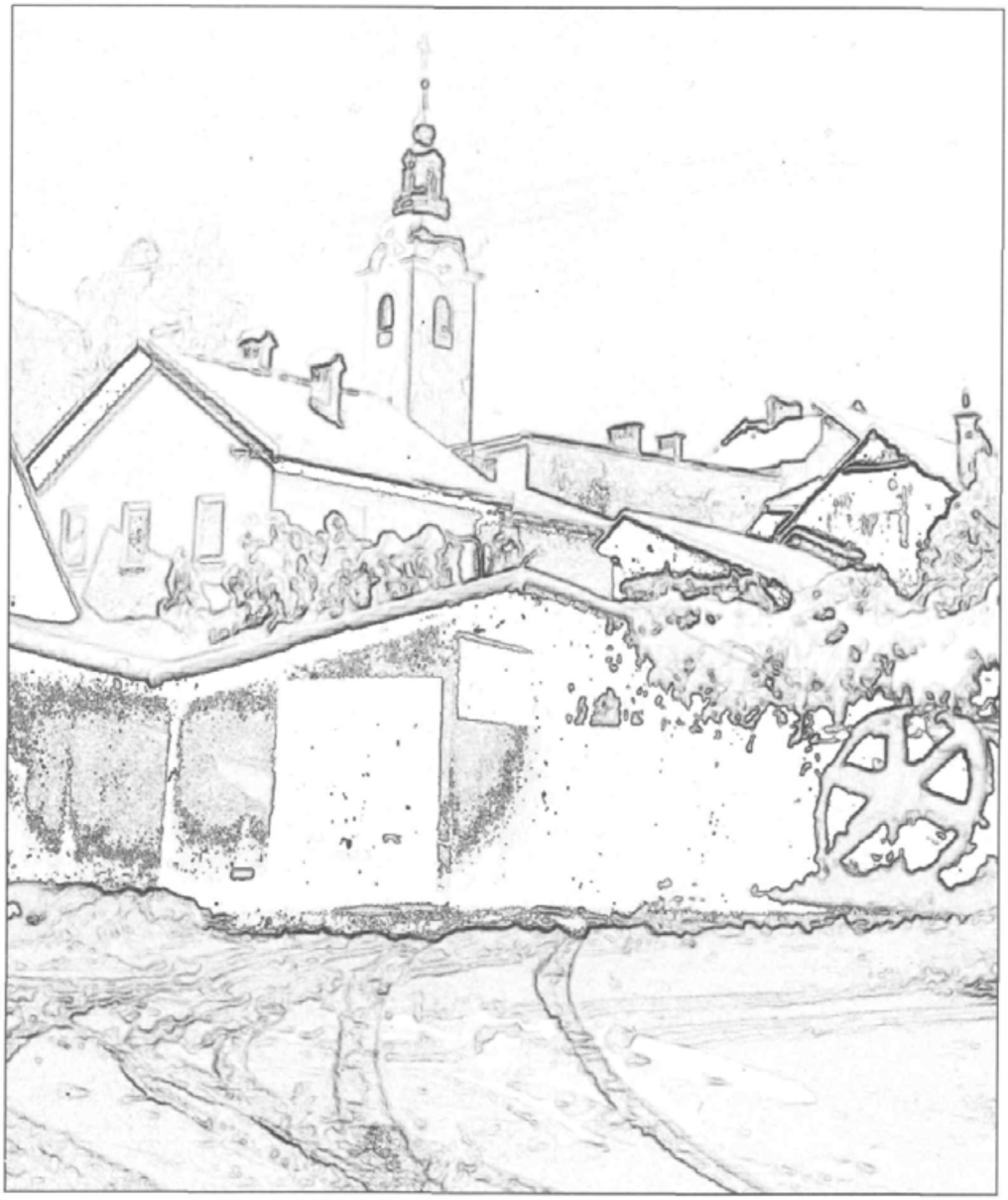

ALBERT ČEBULJ (1918–1995)

Tina Romšak

Tina Romšak, prof., Vrhpolje 215, 1240 Kamnik

4. decembra 1995 je v Kamniku na svojem domu na Grabnu, Medvedova 28, mirno zaspal prof. dr. Albert Čebulj, znameniti Kamničan.

Sin Titanovega ključavničarja in v kriznih letih iskalca zaposlitve po Evropi se je rodil v švicarskem Glarusu 25. marca 1918. Mati, mlada Čehinja, je v Švici našla svoj kruh v tovarni upognjenega pohištva in tudi življenjskega sopotnika.

Ko se je družina v Albertovem petem letu zaradi dediščine preselila v Kamnik, bi deček najbrž tudi sam pristal v tovarni ob Mlinščici, če ga nadarjenost in želja po šolanju ne bi gnali na ljubljansko realko, kjer je 1937. leta maturiral in hkrati na poklicni šoli opravil praktične in teoretične izpite za strojnega in splošnega ključavničarja. Vpisal se je na strojni oddelek tehniške fakultete univerze v Ljubljani in po medvojnem zaporništvu v taborišču Gonars in begunjskih celicah, prisilnem delu na Nemškem, v Salzburgu in na Dunaju 1947 diplomiral na ljubljanski univerzi za inženirja elektrotehnike. Tu je deloval kot asistent, docent (1960), izredni profesor (1966), doktorand (1969), prodekan, dekan in redni profesor (1971) ter po upokojitvi (1985) kot zaslužni profesor. Vsa ta imenovanja sicer določajo profesorjevo znanstveno delo, ne morejo pa ga povsem izraziti, saj je bil raziskovalno in osebnostno preširok, da bi mogel ostati v omejenih okvirih elektrotehnike; s svojo stroko je povezoval znanja iz metalurgije, kemije in strojništva. Njegovi izumi so močno posegali v modernizacijo in humanizacijo delovnih procesov. Dve obdobji je bil dekan svoje fakultete. V tem času je ustanova dobila novo stavbo, katere odprtje je zaznamovala tudi Lira s svojim koncertom.

Kljub obsežnemu znanstvenemu, vodstvenemu in pedagoškemu delu se je profesor vedno vračal v svoj Kamnik. Tu so bili njegove korenine, dom in druga ljubezen – Lira.

Od 1937. do 1987. leta, torej polnih petdeset let, je pel in organizacijsko delal pri Liri (že pred 2. svetovno vojno je bil dve leti tajnik društva).

Ko so hotele oblasti po vojni, leta 1945 in 1946, društvo razpustiti in ga kot sekcijo vključiti v sklop delavskih kulturno-umetniških društev Svoboda, se je s skupino Lirašev temu uprl in dosegel, da je po 15. juliju 1947 društvo pod svojim imenom moglo nadaljevati samostojno pot; hkrati je tudi delavsko kulturno društvo Solidarnost ohranilo svoje ime in kulturno naravnanost.

Od 1959 do 1977, 26 let, je bil prof. Čebulj Lirin predsednik, nato vse do smrti častni predsednik.

To in tudi še kasnejše obdobje je bilo sloveče zaradi zborovih nastopov v tujini – na turnejah po vsej Evropi: v velikih dvoranah Avstrije, Nemčije, Holandije, Švice, Poljske, Češke – ter uspešnih tekmovanj v Arezzu in Celju, domačih gostovanj – od Celovca, Prevalj na Koroškem do Opčin na Tržaškem. Kamničani so s svojo Liro že zdavnaj stopili v Evropo, zlasti ker so tudi številni evropski zbori prinašali svojo pevsko kulturo v vedno polno dvorano kina Dom.

Čemu pišem o Liri, ko mislim na doktorja? Zato, ker je organizacijsko delo v zvezi s turnejami in gostovanji slonelo na njegovih ramenih in temeljiti korespondenčnosti njegove žene Mile. Poliglot v znanju tujih jezikov je preko osebnih in strokovnih znanstev vse pripravil tako, da pevci v deželah, kamor so prišli, niso samo peli, temveč so spoznavali tudi ljudi in kulturo pokrajin, kjer so prepevali slovenske pesmi, in spletali mnoge trajne prijateljske vezi.

Stoletnica obstoja Prvega slovenskega pevskega društva Lira je bila za Kamnik poseben dogodek. Publikacija, ki je izšla ob jubileju (Lira 1882–1982), je v besedilnem delu in kronologiji Lirinega delovanja predvsem njegovo delo.

Tako je bil prof. Čebulj kot znanstvenik in kamniški domačin razpet med Kamnikom in Ljubljano. Domov se ni vračal počivat, temveč delovat na različnih področjih javnega življenja. Dlje časa je bil mentor Društva izumiteljev in avtorjev tehničnih izboljšav v Kamniku. Več mandatnih dob je bil član komisije za urbanizem, gradbene in komunalne zadeve občine Kamnik, član sveta oziroma izvršnega odbora za šolstvo.

Ob mislih na to njegovo delo se človeku

utrne spomin: profesor je bil zgrožen ob ukinitvi mature in uvedbi usmerjenega izobraževanja v srednjem šolstvu. Ob dolgoletnem preverjanju študijske uspešnosti študentov elektrotehnike je spoznal, da so bili študijsko najuspešnejši abiturienti gimnazij, ki so ob naravoslovni pridobivali tudi temeljito humanistično izobrazbo in vzgojo. O tej problematiki je napisal obširno predavanje, ki ga je želel letos posredovati dijakom kamniške gimnazije, a mu je smrt žal to preprečila.

S svojim strokovnim znanjem in ugledom, pa tudi z ljubiteljskim delom je doktor skrbel za urejanje elektroenergetske problematike na Kamniškem.

Prof. Čebulj je bil preprost človek in velik znanstvenik, zato je mogel biti hkrati meščan malega provincialnega mesta in profesor evropskega slovesa, zato je znal občevati s preprostim pevskim tovarišem, kmetom ali delavcem, jezno zagrmeti nad demagoškim, nerazumnim odločanjem političnih izbrancev, ki duše njegovega mesta pod Kamniškimi planinami niso zaznali, kaj šele, da bi jo odkrili in vzljubili.

ZVONE VERSTOVŠEK (1924–1984)

Tina Romšak

Kot mlad profesor maternega jezika je septembra 1954 prišel na kamniško gimnazijo. Pridružil se je uredniškemu odboru Kamniškega zbornika v nastajanju in se delavno vključil v delavsko kulturno društvo Solidarnost ter v družbeno življenje mesta.

Zvone Verstovšek se je rodil 9. marca 1924 v Mariboru. Otroštvo in zgodnjo mladost je preživel v Sevnici, gimnazijsko pa se je šolal v več mestih: Mariboru, Celju in Brežicah. Vojna je prekinila njegovo šolanje, kot toliko mladim mu je odvzela brezskrbnost mladosti. Odšel je v partizane. Po demobilizaciji je maturiral v Mariboru, se vpisal na slavistiko v Ljubljani in leta 1949 diplomiral. Njegovo prvo službeno mesto je bilo na Šoli za umetno obrt v Ljubljani; po nekaj letih pa se je odločil za življenje in delo v Kamniku.

Leta 1958 je po reorganizaciji srednjega šolstva (nastanek osemletk) postal ravnatelj gimnazije, a je obdržal še del učne obveznosti in s tem ohranil neposredno povezanost z mladimi.

Njegovo vodstveno in pedagoško delo na gimnaziji je trajalo, z enoletno prekinitvijo zaradi zaposlitve na kamniško-domžalskem zavodu za prosvetno-pedagoško službo, do 1969, ko se je utrudil ob nenehnih navideznih sporih in prikritih spopadih zaradi nevrednotenja in omalovaževanja učiteljskega dela in tudi njegovih prizadevanj. Odšel je na republiško izobraževalno skupnost v Ljubljani.

Boj za gimnazijo, ki je komaj polnoletna z uglednimi osebnostmi v strokovnem, javnem in umetniškem življenju doma in po svetu že dokazala upravičenost obstajanja, je bil krut. Pogosto, v nekakšnih časovnih valovih, so se porajala vprašanja v zvezi z njeno ekonomsko upravičenostjo, češ da je šola s približno dvesto dijaki izredno draga, čeprav, po skromni presoji, z njo ni bilo veliko stroškov – ne s prostori, saj je gostovala v utesnjenosti obeh osemletk, ne z minimalnimi plačami profesorjev in njihovega ravnatelja.

Najbrž v teh kritičnih časih ne bi obstala, če ne bi bil v vodstvu občine, ustanoviteljice šole, Franc Vidervol, ki je bil ustanovi izredno naklonjen. S svojo pragmatično ribniško naturo je spoznal, da ima gimnazija vsestranski pomen za obe sosedski občini in zlasti za mesto Kamnik.

V novi službi se je začel profesor Verstovšek studiozno pripravljati na magisterij. Magistrsko delo je s področja prenove srednjega šolstva, kakršnim smo bili v povojnem obdobju kar nekajkrat priča; naslov dela je Plan za rekonstrukcijo sistema srednjega šolstva v SR Sloveniji. Zagovor naloge je opravil 1973. leta in postal predavatelj na Visoki šoli za organizacijo dela v Kranju. Za študente je objavil dva zvezka zapiskov predavanj s področja industrijske andragogike in izobraževalnih sistemov.

Ko se je pripravljal na upokojitev, je 25. maja 1984 po kratki in hudi bolezni umrl.

Pedagoško delo je najprej in najintenzivneje zaznamovalo profesorja Verstovška. Dijakom ni bil le učitelj, temveč tudi mentor pri njihovem kulturnem delu in vsestranskem zorenju. Iz njegovih rok so se izvili številni ugledni izobraženci, med katerimi omenjam le dvoje imen, teologa dr. Rudija Koncilja in filozofa dr. Tineta Hribarja, sošolca. Neprecenljivo pa je tudi njegovo mentorstvo mladim pedagogom. Profesor je

znal v posrečeno simbiozo povezati dva skorajda nezdružljiva pola: izredno tovarištvo, prijateljstvo in skorajda strog, profesionalen odnos do dela ob šolskih obveznostih.

Kot literarnega zgodovinarja so ga zanimali kamniški ustvarjalci, zlasti Fran Albreht, njegove pesmi, objavljene v dveh zbirkah in različnih revijah, ter njegovo mnogovrstno esejistično, gledališko, kritiško in uredniško delo.

Peti letnik Kamniškega zbornika (1959) je bil v pretežni meri posvečen 70-letnici Frana Albrehta. V njem je objavljen tudi pesnikov spominski zapis Ob jubileju, droben biser v memoarski prozi kamniških literarnih ustvarjalcev.

Leta 1966 je Zvone Verstovšek izbral in uredil Albrehtovo pesniško gradivo, ga objavil v zbirki z naslovom Pesmi ter napisal spremno besedilo. Tu so pesmi iz zbirk Misteria dolorosa (1917) in Pesmi življenja (1920) ter iz revialnega tiska po 1920. letu. Ob Albrehtovi 70-letnici je pripravil v dvorani kina Dom proslavo, na kateri sta slavljenčeve pesmi recitirala Stane Sever in Jože Tiran.

Največ njegovega časa in energije je zahtevalo uredniško delo pri Kamniškem zborniku ter zbiranju gradiva zanj.

Publikacija je začela izhajati 1955, ko je v uredniškem odboru ob glavnem uredniku prof. Avguštinu Lahu sodeloval tudi sam. Od 1958. leta pa vse do odhoda z gimnazije leta 1969, do 12. številke, je bil Zbornikov glavni urednik.

Kamniški zbornik je z njegovim delom povsem uresničil svoje cilje, zapisane v prvem zvezku, "zbrati vse, kar iz kamniške preteklosti ne sme utoniti v pozabo ..., tisto, kar je dajalo Kamniku nekdaj njegovo mesto v zgodovini ...," hkrati pa se je odpiral sodobnemu življenju v kulturi, gospodarstvu in turizmu.

Ob uredniškem delu je pisal tudi o kamniški kulturni zgodovini v Zborniku in v revialnem tisku.

Zvone Verstovšek je bil več let predsednik Solidarnosti. Leta 1959 je v okviru praznovanja 40-letnice društva objavil spominsko brošuro; podobna publikacija je nastala ob društveni 60-letnici leta 1979.

Sodeloval je v občinskem Svetu Svobod in prosvetnih društvih in si prizadeval tudi za materialne možnosti društvenih delovanj.

Bogato pedagoško, kulturno in družbeno življenje je odlikovalo profesorja Verstovška z nekaterimi spoštljivimi znamenji: z nagrado sklada Toma Brejca, s srebrno plaketo občine Kamnik, priznanjem gimnazije Kamnik, medaljo s srebrnimi žarki za zasluge za narod in drugimi.

IVAN ZIKA (1908–1976)

Tina Romšak

Letos bo minilo dvajset let od smrti profesorja Ivana Zika.

Kakšna je bila življenjska pot tega zanimivega človeka, profesorja francoskega jezika, raziskovalca kamniške preteklosti in pedagoga, ki je vedel za vse skrivnosti svojih dijakov?

Dolga leta je bil s svojim rdečim "biciklom" kamniška znamenitost, vsepovsod pričujoč, tudi tam, kjer ga njegovi dijaki niso pričakovali, in je bilo bližnje srečanje z njim pravi stres. Posledice največkrat niso bile usodne; drugo jutro je grešnika zadel le hudomušen, malce ironičen "vpoklic" pred tablo.

Ivan Zika se je rodil 17. septembra 1908 v Novem trgu materi Mariji Vegh, madžarskega rodu, in očetu Ivanu, delavcu v smodnišnici, potomcu priseljenega Čeha. Iz skromnih razmer novotrškega okolja se mu je uspelo prebiti v šole. V gimnazijo je odšel v Novo mesto, kjer je stanoval pri frančiškanih, s hrano pa so mu pomagale tudi sorodnice njegovega sošolca Francija Bervarja. Po maturi se je vpisal na oddelek za francoski jezik ljubljanske filozofske fakultete. Med študijem je nekaj mesecev prebil v Parizu, kjer je v tamkajšnjem univerzitetnem okolju poglabljal svoje znanje jezika.

Po diplomi, 24. oktobra 1933, in odsluženi vojaščini zanj v domovini ni bilo zaposlitve, prosvetne oblasti so ga z dekretom poslale na jug. Leta 1936 se je zaposlil na državni gimnaziji v Peči na Kosovu; čez dve leti (1938) so ga premestili na gimnazijo v Mursko Soboto, kjer je poučeval do 6.

aprila 1941. Ta leta so bila v njegovem spominjanju najlepši časi. Ker je bil tudi sam širok in odprt človek, so se mu ljudje onkraj Mure močno priljubili; še po mnogih letih se je spominjal njihove gostoljubnosti in dobrote.

Julija 1941 so ga madžarske oblasti poslale v Subotico, kjer je ostal kot profesor še po končani vojni, vse do 1947. leta. Njegovo službovanje v Subotici je potekalo na dveh gimnazijah; najprej je do 1944 poučeval na popolni moški gimnaziji, nato do odhoda v domovino na ženski. Njegova pot domov 1947. leta spominja na odisejsko popotovanje, ki se je srečno končalo v naročju domačega kraja.

V šolskem letu 1947/48 je na kamniški nižji gimnaziji pričel svoje najdaljše in poslednje pedagoško obdobje.

Sprva je poučeval predvsem srbohrvaški jezik, kasneje, na višji gimnaziji, francoski in latinski jezik. Med tem je gimnazija dobila svoje ime po generalu in pesniku Maistru. Na šoli je ostal do upokojitve septembra 1973, a je vse do smrti, do poslednjega večera 17. decembra 1976, redno zahajal v zbornico, kjer je pokramljal s prijatelji, ob večerih in sobotah pa je lahko v miru pisal.

Z ljubiteljskim novinarstvom se je prof. Zika ukvarjal že v študentskih letih. Njegovo prvo novico je prineslo Jutro 1923. leta. Tudi kasneje je največ objavljal v Jutru, Slovenskem narodu, Slovencu. Pisal je o zanimivih dogodkih v Kamniku, kot npr. o odprtju kopališča 1931 ali prvi slovenski in jugoslovanski hokejski tekmi 1932 na drsališču pod Starim gradom ...

Po "jugoslovanskem" obdobju se je z vsem žarom spet predal svojemu ljubiteljskemu delu. Ob ustanovitvi Kamniškega občana je postal član uredniškega odbora in glavni dopisnik, kronist in krajevni zgodovinar. Najodmevnejši je bil njegov zgodovinski podlistek 750 let mesta Kamnik, katerega dokončanje je žal preprečila njegova nenadna in prezgodnja smrt. Feljton, ki je nastajal kar nekaj let, je bil sinteza profesorjevih neštevilnih pregledovanj arhivov, župnjiskih kronik, obiskov NUK-a in dopisovanj s tujimi ustanovami in posamezniki.

Dolga leta v Kamniku ni bilo kulturnega dogodka, ki mu profesor ne bi bil namenil zapisa v Občanu.

Zelo pomembno je bilo njegovo sodelovanje v Kamniškem zborniku. Tu je objavljal biografske in bibliografske zapise o znamenitih Kamničanih, ki so doma ali po svetu delovali za človeštvo in njegov napredek. To so bili misijonar in prosvetitelj Andrej Smolnikar, pisatelj in šolnik F. M. Paglavec, oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki Franc Pirc, začetnik slovenske in jugoslovanske šahovske književnosti Josip Ogrinec, kamniški mecen Janko Šlakar in drugi.

Tretje področje profesorjevega delovanja, a hkrati integralni del njegovega ljubiteljstva, pa je bil šah in njegova zgodovina. Desetletja je z Marjanom Iskro vodil šahovsko sekcijo Solidarnosti, navduševal mlade za kraljevsko igro in pisal zgodovino slovenskega šaha. Njegovo področje je bila raziskava starih pisnih virov, zlasti iz 19. stoletja, zanimali so ga predvsem problemisti in med prvimi Josip Ogrinec. Ni naključje, da se je zelo razveselil izida knjige Slovenski šah, s podnapisom Mojstri šaha, partije, problemi, zgodovinski prikaz, ki je v njegovem soavtorstvu izšla pri DZS 1972. Za to in drugo delo je bil istega leta odlikovan z redom dela z zlatimi žarki, ki je bilo zanj eno redkih javnih priznanj. Brejčevo nagrado, priznanje mesta Kamnik, je dobil šele postumno.

Prezreti tudi ne gre njegovega dela v občinski komisiji za imenovanje ulic, saj je kot malokdo poznal vse rojake, ki so skozi stoletja žlahtnili podobo rodnega mesta; le-to pa jim je v zahvalo na pročelja hiš zapisalo imena: J. Ogrinca, Stiasnyja, Marije Vere, Koželjev, Smolnikarja, Petruške, Maistra idr.

Prisluškujem okruškom spomina na dragega profesorja – in se mi zazdi, kot da sem izstopila iz usodnosti časa, kot da sem spet v zbornici in poslušam pomirjujoči glas svojega kolega, prijatelja ...

Na mestnem obrobju, na nekdanjih nunskih njivah, je danes Zikova ulica ...

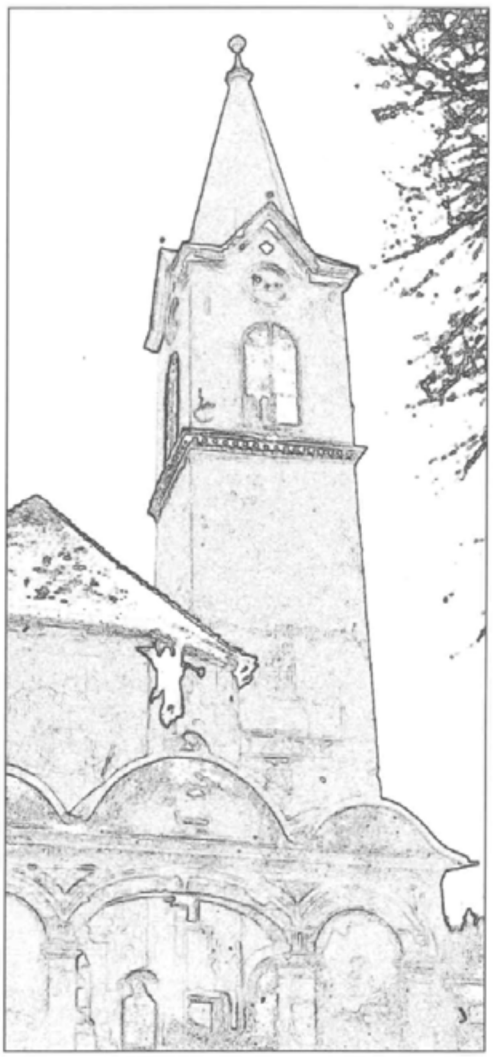

Lojze Perko (1909–1980)

Dušan Lipovec

Dušan Lipovec, akad. slikar in kritik, Cankarjeva ulica 7, 1240 Kamnik

Slikar Lojze Perko je bil sicer rojen v Starem trgu pri Ložu, pa tudi najbolj ustvarjalni del svojega življenja je posvetil svoji ljubi Notranjski, kjer je do smrti živel in ustvarjal. Vendar ga lahko imamo tudi za Kamničana, saj se je vedno rad vračal v naše mesto, kjer si je ustvaril družino. Tudi podatek, da je bila pregledna razstava ob umetnikovi osemdesetletnici leta 1979 v rojstnem Starem trgu in Kamniku in da je istega leta prejel srebrno plaketo občine Kamnik, pove marsikaj. Zato lahko slikarja mirno poimenujemo za našega someščana in kamniškega slikarja.

Slikarska pot Lojzeta Perka se je začela razmeroma pozno, saj se je po opravljeni državni moški obrtni šoli (kiparski in rezbarski oddelek) v Ljubljani že tridesetleten vpisal na zagrebško likovno akademijo. Tu je študiral le en semester in se naslednje leto (1940) vpisal na akademijo v Sofiji. Leta 1941 mu je vojna preprečila nadaljnji študij, tako da je šolanje nadaljeval šele po vojni v letih 1945 do 1949 na akademiji v Beogradu, kjer je diplomiral pri P. Lubardi.

Razpet med Kamnikom, kjer je živela njegova družina, in rodno Notranjsko, se je leta 1968 dokončno stalno naselil v Dolenji vasi pri Cerknici v bivši mežnariji pri cerkvi sv. Lovrenca, kjer se je izredno intenzivno posvetil risanju in slikanju.

Lojze Perko je bil predvsem odličen krajinar in portretist, slikal pa je tudi žanrske motive in cvetlična tihožitja. Tudi njegove številne risbe, predvsem bežne skice in krokiji, bi zaslužili obsežnejšo strokovno obdelavo. Najbolj so znani njegovi portreti otrok, kjer je dosegel zavidljivo stopnjo likovne svežine. Sprejemal je vzglede svojih učiteljev: Franceta Kralja, P. Lubarde in M. Čelebonovića. V krajinarstvu pa je zaznaven vpliv našega velikega pejsažista Franceta Pavlovca. Lojze Perko je ustvarjal predvsem v olju, redkeje v tehniki akvarela in gvaša. V svojih portretih, figuralnih kompozicijah in še posebej v krajinarstvu je dosegel svojski, spoznavni, lirični realizem z ekspresivnimi podtoni, predvsem v žanrskih prizorih. Lojze Perko je bil bard slovenske zemlje, še posebno Cerkniškega jezera in Notranjske. V svojih številnih slikah nam je ohranil izginjajoče podobe slovenske pokrajine, vaške arhitekture in kmečkega življa. Zgovorni žanrski motivi iz vaškega življenja: kmečka dela in opravila, delo na polju, vaška proščenja, podeželski sejmi, ljudski običaji, gostilniški prizori in podobno. V teh slikah sta si motivno in izpovedno blizu s starejšim notranjskim rojakom Maksimom Gasparijem (ki je bil v mladosti prav tako vezan na Kamnik!), saj sta nam vsak po svoje ohranila del našega ljudskega izročila v svojem slikarstvu.

Kot mlad slikar sem Lojzeta Perka dobro poznal, saj je bil prijatelj mojega pokojnega očeta. S slikarjem sem zadnjikrat govoril – če verjamete ali ne – na retrospektivni razstavi slavnega španskega slikarja Salvadorja Dalija v Parizu leta 1980. Čez nekaj mesecev je umetnik Lojze Perko umrl za posledicami prometne nesreče.

Slikarja se njegovi znanci in prijatelji spominjamo kot človeka, ki je znal živeti s preprostimi ljudmi, kot človeka s široko dušo in odprtim srcem.

Leon Homar (1914–1986)

Dušan Lipovec

Akademski kipar in likovni pedagog, Kamničan, Leo Homar se je pred vojno šolal na obrtni šoli v Ljubljani pri Francetu Kralju ter na beograjski in zagrebški akademiji za likovno umetnost. Zaradi vojne je študij končal razmeroma pozno na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani pri profesorju Zdenku Kalinu. Omeniti velja tudi njegovo študijsko potovanje v Pariz v petdesetih letih. Vrsto let, do upokojitve, je posredoval likovno znanje učencem na kamniški gimnaziji in nato v osnovni šoli. Že ti skopi biografski podatki govore o široko razgledanem likovnem ustvarjalcu, ki zaradi ozkosti razmer in pedagoške angažiranosti nemara ni uresničil vseh svojih ambicij in umetniških potencialov. Leon Homar tudi sicer ni veliko razstavljal, morda zaradi osebne skromnosti, tako da je njegov dokaj obširni umetniški opus širši javnosti precej neznan. Glavno Homarjevo področje v kiparstvu je bila mala plastika, predvsem ženske figure in akti, pa tudi portreti, čeprav ni zanemarjal reliefnega kiparstva, občasno pa je tudi risal in slikal. Leon Homar je izhajal iz šole solidnega kiparskega realizma, njegovo delo pa se navezuje na sočasne vzore v dosežkih figurativnega kiparstva znanih slovenskih mojstrov petdesetih let.

V mali plastiki je kipar dosegel zavidljivo raven in osebno videnje. Lahko rečemo, da je s svojimi ženskimi figurami in akti v žgani in patinirani glini, ki so poizkus vzpostavitve razmerja med tradicijo in modernizmom, dosegel najvišjo ustvarjalno stopnjo. Figure v vseh mogočih pozah so v razponu od skoraj klasičnega realizma in neoklasicizma do drznejših in osebnejših, deloma stiliziranih rešitev. To je liričen kiparski opus, ki bi ga lahko poimenovali kar "hvalnica ženski". Te skulpture so artefakti klasične ženske lepote, arhetipi žene – Venere; ženska kot umetniški kanon, kot estetska kategorija, kot mit; aluzija na vestalke, odaliske, nimfe, muze ... Ženske in moške figure se pojavljajo tudi na Homarjevih mavčnih reliefih in z reliefi okrašenih vazah. Figure so rahlo stilizirane, so svojski manierizem, poskus oblikovanja po obrazcu antične umetnosti.

Homarjeva portretna plastika je realistična. Želi ustvariti karseda natančno podobo portretiranca. Kipar je v Kamniku ustvaril tudi nekaj javnih spomeniških plastik: figuralni portal na Osnovni šoli Toma Brejca v reliefni tehniki, spomenik pesniku Antonu Medvedu in reliefni portret na spominski plošči igralki Mariji Veri.

Strokovno še dokaj neraziskana zapuščina Leona Homarja, predvsem njegov risarski in slikarski opus, nam odkriva nova presenečenja. Tako smo v galeriji Majolika lahko videli razstavo njegovih laviranih risb s tušem – kamniških uličnih, vedutnih in panoramskih pogledov v solidnem realizmu, ki imajo poleg umetniške še povsem dokumentarno vrednost. Ravno tako pa smo si v Majoliki lahko ogledali Homarjeve akvarele, gvaše in tempere – cvetlične motive. Avtor jih je upodobil v sicer neproblematičnem klasičnem realizmu, vendar z izbrušenim občutkom za barve in prostorsko plastičnost. Njegove rože nam posredujejo prijetna razpoloženja, nagovarjajo nas z barvnim šepetanjem in nas radostijo.

Kamniškega rojaka kiparja Leona Homarja se bodo poleg prijateljev, znancev in someščanov spominjale številne generacije njegovih nekdanjih osnovnošolskih in gimnazijskih učencev, številni portretiranci, ki jih je mojster iztrgal pozabi časa, in ljubitelji ter poznavalci njegove kiparske in slikarske umetnosti.

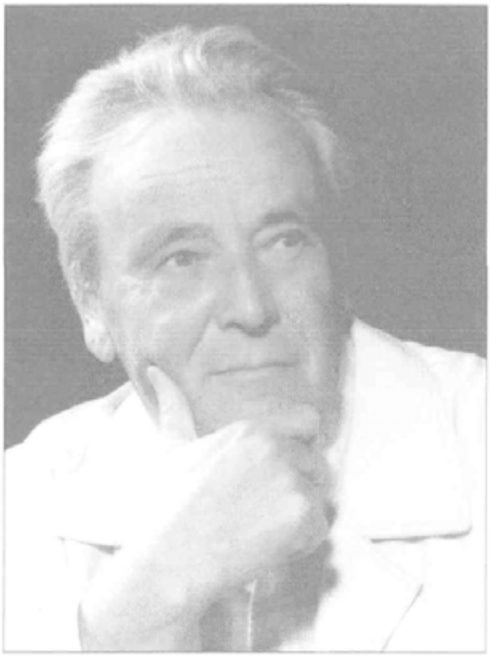

Miha Maleš (1903–1987)

Dušan Lipovec

V petinosemdesetem letu je končal svojo življenjsko pot slovenski slikar, grafik, ilustrator, umetnostni organizator, publicist, založnik in kolekcionar, kamniški rojak Miha Maleš.

Z delovanjem tako imenovane "četrte generacije", kakor se navadno imenujejo nasledniki slovenskih ekspresionistov, smo Slovenci dobili enega izmed pionirjev in utemeljiteljev sodobne grafike. Po obširnosti umetniškega opusa, kvaliteti in novitetah, ki jih je posredoval v slikarstvu in grafiki, je Miha Maleš nedvomno eden izmed naših največjih likovnih umetnikov. Miha Maleš je začel svojo umetniško pot na kiparskem oddelku umetnoobrtne šole v Ljubljani, študij pa nadaljeval na umetnostni akademiji v Zagrebu in na Dunaju v privatni slikarski šoli.

Njegov pravi umetniški razvoj se je začel šele na grafični specialki v Pragi, kjer je diplomiral leta 1927. V šolskem obdobju 1925–28 je spoznal in tehnično osvojil vse takratne grafične postopke in zaznal vplive ekspresionistično navdihnjenega desetletja s takrat občudovanim Edvardom Munchom kot vzornikom generacijam ekspresionistov. Vendar je bil ekspresionizem v Maleševem umetnostnem razvoju le kratka epizoda, kajti že njegova zgodnja dela so poetično navdahnjena in prežeta z mladostno sanjavim erotičnim lirizmom. Vzporedno je obravnaval tudi socialne vsebine iz velemestnega življenja in delavskih predmestij, teme, ki so znane iz ekspresionizma povojnih let. V grafiki in risbi je uporabljal lepotno poenostavljen obris in vse bolj preprosta izrazna sredstva, obenem pa so njegova dela polna grafično pristnih in v materialu kar najbolj bogatih tehničnih učinkov.

V njegovem umetniškem opusu je toliko enkratnega in samosvojega, da ga spoznamo po sleherni subtilni črti, predvsem po njegovih dekletih in ženskah: neminljivih, lepih, nežnih kot dih.

Maleševo slikarstvo obsega vse klasične tehnike od akvarela, gvaša, olja do freskantstva in celo keramike, motivno pa od krajine in tihožitja do figure in portreta, pa vse do ornamenta. Stilno sega njegov opus od secesijskega in deloma ekspresivnega liričnega erotizma zgodnjega obdobja, preko vplivov fauvizma, nadrealizma, odzivov na slikarstvo Matissa, Duffyja, pariške šole in sploh sodobnikov, sočasnih ustvarjalcev evropske avantgarde do realističnih variant, ki nosijo v sebi tudi izročilo ljudske umetnosti izpod Kamniških planin. Navsezadnje pa stili, pri katerih se je oplajal, sploh niso več pomembni, kajti kot samostojna umetniška osebnost je Maleš postal sinonim za slog; enotnost in veličina v različnosti: biti zvest samemu sebi, biti originalen, hkrati pa tako različen (kot Maleš), pesniško nežen, čudovito pravljičen, ljudsko dekorativen, frapantno igriv, asketsko preprost, akademsko resen ali aristokratsko vzvišen. Poleg simbolnih poetskih vizij, alegoričnih razmišljanj, spiritualnih poglabljanj, nadrealističnih ekskurzov in povojnih folklornih in redkih žanrskih prizorov ter seveda tihožitij in krajin so poglavitni motivi Maleševega slikarstva figura, portret, predvsem ženski akti, ki so morda najlepši kompliment lepoti ženske v slovenskem slikarstvu. Miha Maleš je bil za slovenske razmere pred vojno izrazito moderen slikar; aktualen je še danes.

Omeniti velja še Maleševa publicistična, založniška in organizacijska prizadevanja in napore za uveljavitev slovenske umetnosti in grafike še posebej. Leta 1930 je v Ljubljani odprl Umetniški salon za rezbarstvo, prodajo umetnin, izdelovanje umetniških reklamnih osnutkov. Izdal je vrsto naših prvih grafičnih map in bibliofilskih izdaj ter revijo Umetnost, ki je bila prva slovenska periodična publikacija te vrste. Kot publicist je pisal o umetnosti v različne revije, znan pa je tudi kot odličen ilustrator. Končno omenimo še Maleša kolekcionarja. Zbral je bogato in številno zbirko umetnin, v kateri najdemo dela večine pomembnih likovnih umetnikov, slikarjevih sodobnikov iz domovine in tudi iz širšega evropskega prostora.

Veliki slovenski umetnik in likovni svetovljan Miha Maleš nam je zapustil neizčrpen vir lepote v velikanskem umetniškem opusu, katerega velik del lahko občudujemo v Maleševi galeriji v Kamniku – njegovem volilu rodnemu mestu.

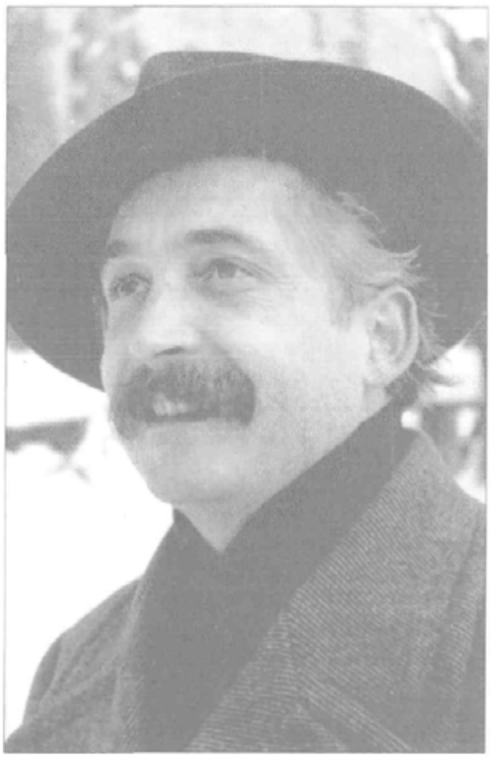

Aladin Lanc (1917–1990)

Dušan Lipovec

Barve jesenske narave, ki jo je tolikokrat in tako rad upodabljal, so pospremile na zadnjo pot slikarja in pesnika, Kamničana Aladina Lanca.

Umetnik je na likovni akademiji v Beogradu diplomiral na oddelku za kiparstvo, po vojni pa je bil priljubljen likovni pedagog mnogim generacijam mladih Kamničanov. Skoraj vso svojo ustvarjalnost je namenil akvarelnemu slikarstvu in literaturi, predvsem poeziji. V obvladovanju akvarelne slikarske tehnike, ki je po svoje dokaj zahtevna, je slikar dosegel dovršenost in mojstrstvo.

Ob slikarjevi retrospektivni razstavi v kamniškem razstavišču Veronika leta 1987 sem zapisal, da so Lančevi akvareli razpoloženja iz narave, ujeta v trenutkih, bežnih hipih, ki so enkrat polni svetlobe, drugič v zamolklih teminah – kot življenje samo. So resničnost naključij in naključja resničnosti. Aladin Lanc je bil izrazit lirik. Prelivajoče barve, ki jih dopušča le akvarel, pojejo kot njegova poezija: nežno in radostno ali trpko in zamolklo. Pesmi in krajšo prozo je objavljal v periodičnih publikacijah, predvsem v Obzorniku. Liriko je objavil v dveh zbirkah: Šatulja utrinkov (1987) in Cvetovi košenin (1989). Aladin Lanc je kljub dolgoletnemu razdajanju v pedagoškem poklicu živel bogato, ustvarjalno življenje, katerega zreli plodovi so se potrdili na pogostih razstavah in v njegovi poeziji. Življenjska modrost slikarja pesnika se je strnila v pesmi Na previsu večera iz zbirke Cvetovi košenin:

Poznaš razsipni čas trgatve –
osip žuljavih rok
na previsu večera?
Veš za dvojno spremljavo bregov –
strugo, s popotnim odsevom palete,
ki odnaša neutešene sle hrepenenja?

Na kamniških ulicah pogrešamo prijaznega, markantnega moža, ki je rad z nami pokramljal, se duhovito pošalil in širil okoli sebe neizmeren optimizem. Takšen je bil Aladin Lanc, takega smo ga poznali in se ga bomo spominjali someščani, znanci, prijatelji in stanovski kolegi.

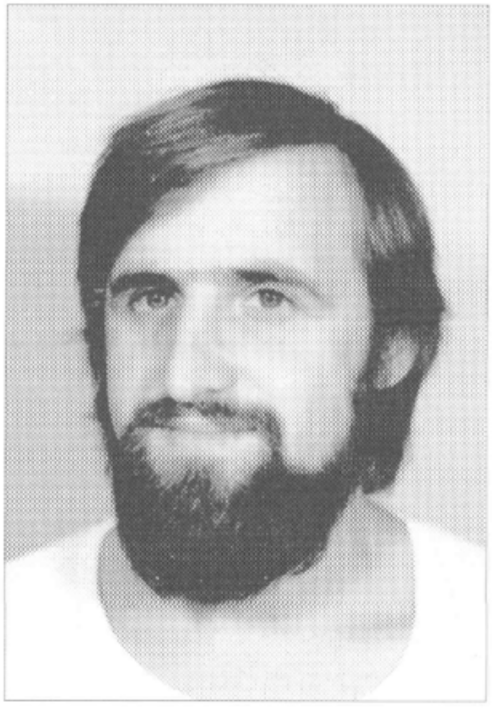

Janez Klemen (1951–1990)

Dušan Lipovec

Vsaka smrt je boleča in nesmiselna, še toliko bolj je nedoumljiva izguba mladega človeka, ustvarjalca, umetnika. V juliju 1990 smo se na kamniških Žalah poslovili od 39-letnega akademskega kiparja in restavratorja, Kamničana Janeza Klemena.

Janez Klemen je po končani srednji šoli za oblikovanje v Ljubljani diplomiral na kiparskem oddelku Akademije za likovno umetnost v Ljubljani, kjer so mu bili profesorji znani slovenski kiparji Zdenko Kalin, Slavko Tihec in Drago Tršar. Nadaljeval

in zaključil je še podiplomski študij na specialki za restavratorstvo, prav tako na ljubljanski akademiji. Po opravljenem študiju je nekaj časa delal v pedagoškem poklicu, potem pa se je povsem posvetil restavratorstvu in se zaposlil v restavratorskem ateljeju Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Ljubljani. Kot uspešen restavrator in tudi inovator na tem področju je bil poslan na študijsko izpopolnjevanje na Nizozemsko. Zaradi bolezni se je predčasno vrnil domov in je zadnja leta, kolikor mu je zdravje dopuščalo, delal kot samostojni restavrator v svobodnem poklicu.

Zaradi poklicne restavratorske dejavnosti in prezgodnje smrti Klemenov kiparski opus ni posebno obširen. Obsega predvsem portretne in figuralne študije, ki so nastale pretežno v času obiskovanja akademije. V obdobju pred smrtjo se je spet posvetil kiparjenju, predvsem oblikovanju ženskega akta v glini in betonu. Na to temo je celo načrtoval razstavo, ki naj bi bila v kamniški Veroniki v letu 1991. Žal sta mu huda bolezen in smrt preprečili izpeljavo tega projekta. Zato naj bo dolg stroke in kulturnih organizatorjev, da dela nesrečnega kiparja predstavijo na pregledni razstavi njegovega kiparstva, restavratorstva in – tudi risarskih veščin. Njegovo delo ni zanemarljivo, saj je bil v ožjem krogu prijateljev in stanovskih kolegov znan kot odličen karikaturist in pronicljiv satirik. To zapuščino bo treba še zbrati in ovrednotiti.

Znanci, prijatelji in stanovski kolegi ohranjamo Janeza Klemena v lepem spominu kot široko razgledanega intelektualca, pronicljivega sogovornika, veščega strokovnjaka, predvsem pa kot dobrega človeka.

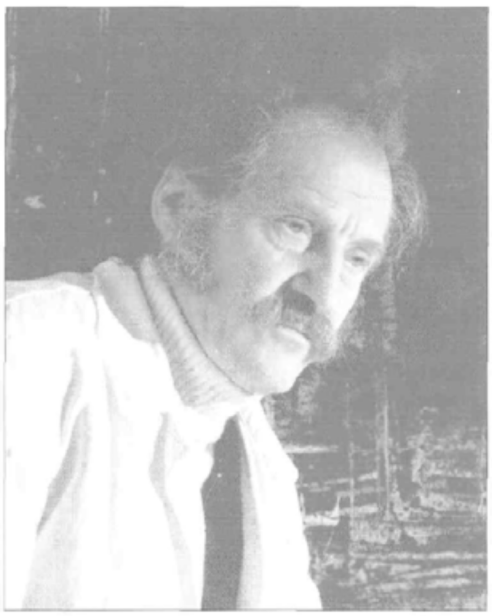

Ferdo Mayer (1927–1994)

Dušan Lipovec

Sredi marca 1994, na pragu pomladi in še poln ustvarjalnih načrtov, je umrl akademski slikar in dolgoletni likovni pedagog Ferdo Mayer. Zadnja leta je slikar sicer živel na Lomu nad Tržičem, vendar ga lahko mirno in s ponosom imenujemo Kamničana in kamniškega slikarja, saj je preživel svoja najbolj ustvarjalna in likovno plodna leta prav v Kamniku. Dolga leta, vse do upokojitve 1987, je poučeval likovno vzgojo generacije mladih Kamničanov.

Ferdo Mayer se je rodil 1927 v Mariboru. Po srednji šoli, kjer je že leta 1941 prvič razstavljal, je nadaljeval šolanje na umetnostni srednji šoli v Gradcu in končno na novo ustanovljeni Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, v katero se je vpisal med prvimi generacijami leta 1946. Risbo je študiral pri profesorju Francetu Miheliču, grafiko pri profesorju Božidarju Jakcu in slikarstvo pri Antonu Gojmiru Kosu. Po diplomi leta 1950 je nadaljeval študij monumentalnega slikarstva na specialki pri profesorju A. G. Kosu. Po končanem šolanju se je zaposlil kot profesor risanja na gimnaziji v Mariboru. Leta 1954 pa je prišel v Kamnik in do upokojitve poučeval v Osnovni šoli Frana Albrehta. Kljub dolgotrajnemu pedagoškemu poslanstvu se je ves čas intenzivno posvečal likovnemu ustvarjanju. Svoj talent in slikarsko znanje je ostril in dopolnjeval na mnogih študijskih potovanjih v tujino, dvakrat tudi kot dobitnik državne študijske štipendije. Predvsem po letu 1970 se je rad udeleževal slikarskih kolonij, ki so mu bile pobuda za nova slikarska gledanja in dognanja. Slikar Ferdo Mayer je že od začetka svojega ustvarjanja razmeroma veliko in uspešno razstavljal doma in v tujini. Svoja slikarska prizadevanja je strnil v retrospektivno razstavo olj, monotipij in akvarelov v svoji lastni galeriji leta 1979.

Slovenska malteška bolniška pomoč (SMBP)

Jože Pavlič

Jože Pavlič, dipl. teol., Suhadole 61 g, 1218 Komenda

Prispevek govori o novi slovenski dobrodelni ustanovi, oživljeni na osnovi duhovnega izročila in večstoletne tradicije dobrodelnosti Suverenega malteškega viteškega reda po svetu in v Sloveniji; zlasti še v Komendi, kjer je "hospitale Sancti Petri"/1/ prvič zgodovinsko zanesljivo omenjen že leta 1296.

/1/ Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije I., 265.

Slovenska malteška bolniška pomoč (SMBP) je nova slovenska katoliška dobrodelna ustanova v okviru Suverenega malteškega viteškega reda (SMVR). Ustanovljena je bila 19. marca 1995 v župnijski cerkvi sv. Petra v Komendi, ko so prvi trije kandidati med slovesno mašo, ki jo je vodil ljubljanski nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar, veleposlaniku SMVR v Sloveniji knezu Maximilianu von Khevenhueller-Metschu obljubili, da se bodo v duhu reda borili proti osmerim stiskam in slabostim sveta (bolezni in zapuščenosti, brezdomovinstvu in lakoti, trdosrčnosti in krivdi, brezbrižnosti in neveri)./2/

/2/ Obrednik sprejema, prirejen in preveden po avstrijskem.

Takrat je še nosila naslov Slovenska malteška bolniška služba (SMBS), pozneje pa se je zaradi pravilnega razumevanja svojega dela in poslanstva preimenovala v Slovensko malteško bolniško pomoč (SMBP).

Njen statut je 10. oktobra 1995 na redni seji obravnavala in 18. oktobra potrdila Slovenska škofovska konferenca, obsega pa 32 članov. Prvim članom se je poleg predsednika grofa Carla de Villavicencie-Margherija, viteza SMVR – za voditelja ustanove ga je junija 1995 imenoval hospitalier/3/ baron Albrecht von Boeselager v Rimu – 26. novembra 1995 na sprejemu v Novem mestu pridružilo osem novih, tako da je SMBP ob koncu leta 1995 štela dvanajst članov. Za duhovnega voditelja je bil na prvem rednem letnem občnem zboru 20. januarja 1996 v Komendi izbran komendski župnik in dekan Nikolaj Pavlič, poleg njega pa tudi drugi člani vodstva. Sedež SMBP je v Komendi, ker je bila nekdanja tukajšnja komenda/4/ starodavna in najpomembnejša posest malteškega viteškega reda v Sloveniji,/5/ zaradi njene ohranjenosti, obnavljanja in vzdrževanja, pa tudi zaradi osrednje lege v Sloveniji.

/3/ Član Suverenega sveta SMVR (vlade), odgovoren za področji zdravstva in socialne ter dobrodelne ustanove.

/4/ Najmanjša upravna enota viteškega reda; posestvo, premoženje viteškega reda.

/5/ Jože Mlinarič, Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 51 (16) 1980, 224.

V Komendi je že leta 1296 (700-letnica!) prvič zgodovinsko verodostojno omenjen – v seznamu cerkvenih desetin na Kranjskem – "hospitale Sancti Petri", ki je prav gotovo pripadal ivanovcem;/6/ po vsej verjetnosti je šlo za dobrodelno dejavnost manjšega obsega (podeželje!), kakršno so v skladu s tedanjimi redovnimi pravili takrat po Evropi izkazovali ljudem v stiski in potrebah člani omenjenega reda. Njihovo tradicijo dobrodelnosti je v Komendi nadaljeval Peter Pavel Glavar, ko je v svoji oporoki z dne 21. januarja 1784 namenil denar od prodane graščine na Lanšprežu postavitvi bolnišnice s popolno oskrbo za revne in onemogle komendske župljane in lanšpreške podložni-ke. Iz tega premoženja je bila leta 1804 bolnišnica tudi sezidana./7/ V zadnjem obdobju je bila predvsem ubožnica in hiralnica, po drugi svetovni vojni pa podržavljena.

/6/ Tako poimenovani po zavetniku sv. Janezu Krstniku Jeruzalemskemu; tudi johaniti, špitalarji (hospitalarji); kasneje po Malti malteški vitezi.

/7/ Prim. Viktorijan Demšar, Usoda Glavarjeve oporoke, v: Komenda, 1992, 56–64.

SMBP ima svoj znak in žig. Znak je bel malteški križ, obdan z belo črto v obliki ščita in kratico SMBP nad črto, vse to pa je na rdeči podlagi v obliki ščita. Žig je krog s premerom 30 mm z enakim znakom v sredini in krožnim napisom SLOVENSKA MALTEŠKA BOLNIŠKA POMOČ./8/

/8/ Statut SMBP, 3. člen.

"Glavni namen SMBP je v evangeljskem duhu in v skladu z usmerjenostjo in cilji SMVR pomagati ubogim, bolnim, trpečim in osamljenim ljudem; med temi prav posebej invalidom. To pomoč nudi na območju Republike Slovenije pa tudi zunaj njenih meja, če je naprošena za takšno pomoč, oziroma če pride kje do kakšne hude naravne ali druge nesreče."/9/ Je pravna oseba zasebnega prava, sicer pa "prostovoljna, samostojna in neprofitna katoliška dobrodelna organizacija"./10/ Ima redne in podporne člane. Redni član lahko postane vsak državljan Slovenije ali tujec, ki je bil krščen v katoliški Cerkvi, je star vsaj osemnajst let, poučen v katoliški veri pa tudi o delu, zgodovini in pomenu SMVR in SMBP, živi po evangeliju in je opravil tečaj prve pomoči./11/ Podporni član pa tisti, ki z denarjem in moralno podpira delo ustanove./12/ Redni član je dolžan pomagati bližnjemu v stiski vsaj dvanajst ur mesečno, o čemer mora voditi dnevnik opravil./13/

/9/ Prav tam, 4. člen.

/10/ Prav tam, 1. člen.

/11/ Prav tam, 8. člen.

/12/ Prav tam, 9. člen.

13/ Naročilo voditelja SMBP na srečanju 18. novembra 1995 v Komendi.

Članice in člani SMBP nosijo pri opravljanju svojega dela (zaradi razpoznavnosti) in na slovesnostih predpisano uniformo z ustreznimi oznakami pripadnosti ustanovi in državi ter imajo pri sebi izkaznico o članstvu./14/ Udeleževati se morajo predpisanih srečanj, vsaj enkrat letno pa duhovnih vaj ali duhovne obnove./15/ SMBP se vzdržuje iz darov za storjene usluge, darov vernikov in drugih ljudi, darov na dobrodelnih prireditvah, pomoči iz tujine in drugimi z zakonskimi sredstvi dovoljenimi viri./16/ Pri svojem delu sodeluje z drugimi slovenskimi in tujimi cerkvenimi in civilnimi dobrodelnimi organizacijami. Ne predstavlja jim nikakršne "konkurence", saj poudarja, da je dela na področju pomoči ljudem v stiski za vse dovolj. Sama si je v skladu s tradicijo SMVR izbrala sebi primerno področje, pomaga pa tudi na drugih, če jo za to prosijo in oceni, da je njena pomoč potrebna ter koristna.

/14/ Statut SMBP, 12. člen.

/15/ Prav tam, 13. člen.

/16/ Prav tam, 28. člen.

Glede svoje osnovne naravnanosti in delovanja ostaja v bistvu zvesta stoletja staremu izročilu SMVR "tuitio fidei et obsequium pauperum" (obramba vere in pomoč ubogim)/17/ s poudarkom, da ju skuša udejanjati sedanjemu času, slovenskim ra-

/17/ Geschichte und Organisation, Ausbildungsskriptum, MHDA-9/93, 2. Auflage, 1.

zmeram in možnostim primerno. Pri tem se zgleduje pri sorodnih organizacijah v tujini in tudi sodeluje z njimi; zlasti z avstrijsko in nemško malteško bolnišnično službo (MHDA in MHD). Bolnik je za njene člane "gospod bolnik";/18/ človek, ki mu je treba pomagati. Pa ne le bolnik, marveč vsak človek v stiski.

/18/ Prav tam, 2; prvo redovno pravilo iz leta 1182 je določalo: "Obljubite, da boste služabniki naših gospodov bolnikov."

Da bi bila pri tej pomoči uspešna, si prav posebej prizadeva dobiti v svoje vrste požrtvovalne člane, ki imajo čut za bližnjega v težavah, bolezni, nesreči, so mu pripravljeni resnično pomagati.

Prvo leto svojega delovanja je SMBP (SMBS) posvetila predvsem obveščanju slovenske javnosti o svojem obstoju, namenu in cilju, iskanju svoje prave podobe, pridobivanju članov, prvim izkušnjam dela z ljudmi v stiski in težavah, sodelovanju v več dobrodelnih akcijah širšega pomena in njih soorganiziranju, pa tudi posamičnim dejanjem in oblikam pomoči. Drugo leto – 1996 – pa bo zlasti namenila pomoči bolnim, onemoglim, ostarelim in invalidom pri slovesnostih in srečanjih s papežem ob njegovem obisku od 17. do 19. maja v Sloveniji, sprejetju novih kandidatov in njihovemu duhovnemu oblikovanju kot tudi čisto določenim oblikam pomoči ljudem.

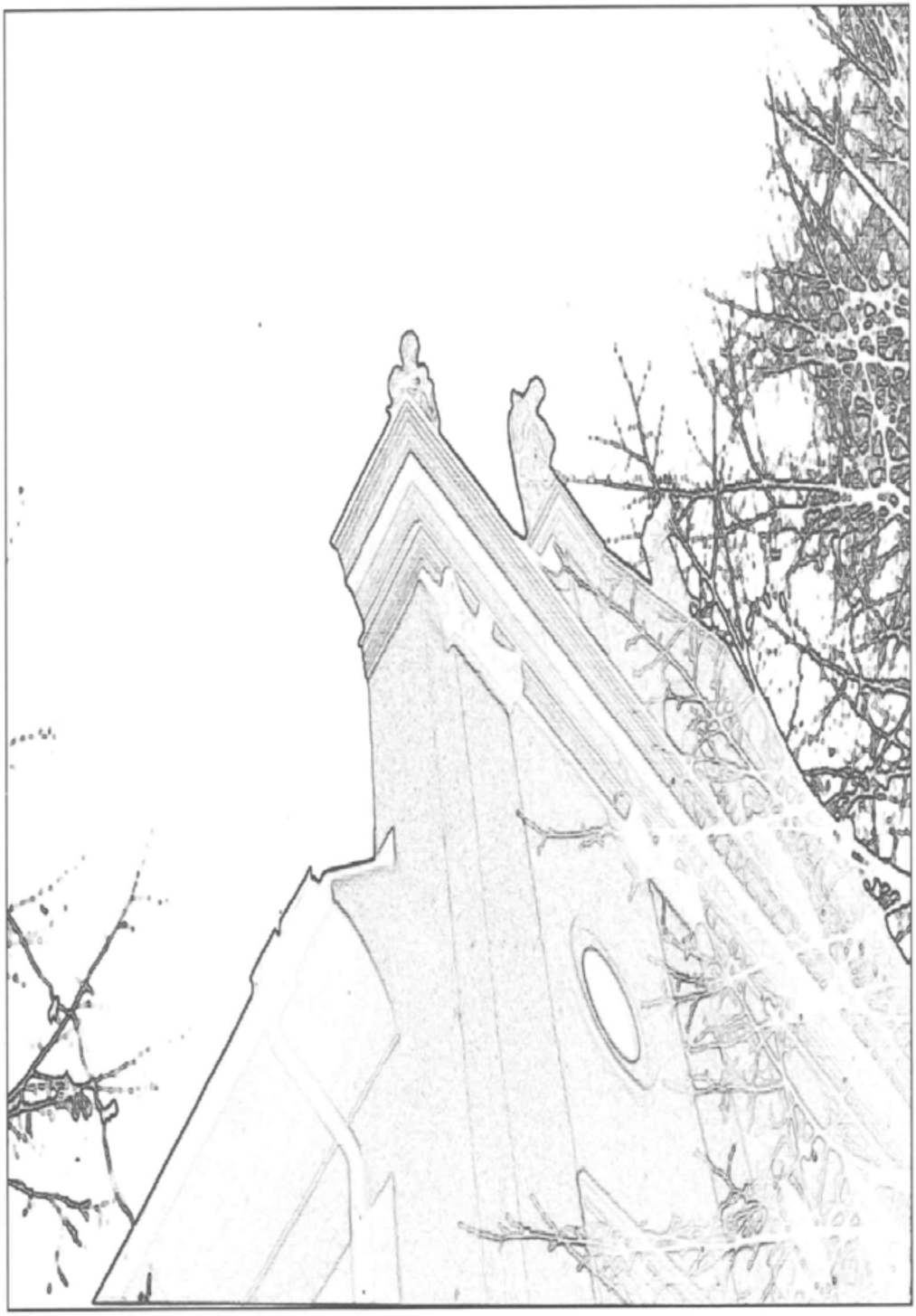

Ob srebrnem jubileju Simfoničnega orkestra Domžale-Kamnik

Martina Golob - Bohte

Martina Golob - Bohte, prof., Ekslerjeva ulica 1, 1240 Kamnik

Besede, da je uspeh otrok predrznosti, volje in zmaga vztrajnosti, so resnične. Te besede so primeren uvod za predstavitev 25-letnega delovanja Simfoničnega orkestra Domžale-Kamnik.

Medtem ko nekateri kulturni kronisti kar tekmujejo med seboj v medijskem proslavljanju različnih obletnic, bi se bilo potrebno ob tej priložnosti nostalgično ozreti nazaj v leto 1950, ko je v Domžalah dozorela zamisel o ustanovitvi glasbene šole. V istem času se je ta potreba pojavila tudi v Kamniku. Tako se je nekako hkrati začelo glasbeno šolstvo na kamniško-domžalskem območju in se soočalo s problemi časa, kraja in okolja. Šole so dobile še simfonični oziroma komorni orkester, komorni zbor (Domžale) in druge zbore. Po uspešnem delovanju orkestra Zavoda za glasbeno izobraževanje Domžale in Kamniškega komornega orkestra je bil v Domžalah leta 1970 ustanovljen Simfonični orkester Domžale-Kamnik. Veliko zaslug za to je imel zlasti dolgoletni ravnatelj domžalske glasbene šole, gospod Stane Habe.

Vodstvo orkestra je ob ustanovitvi prevzel prof. Tomaž Habe, ki je študiral dirigiranje na Akademiji za glasbo v Ljubljani pri prof. Danilu Švari in končal študij kompozicije pri prof. L. M. Škerjancu. Orkester je uspešno vodil 23 let, t. j. do leta 1993, nato pa je dirigentska palica prešla v roke dirigenta Aleksandra Spasića, ki je študiral dirigiranje v Ljubljani, v razredu prof. A. Nanuta, in diplomiral na konservatoriju R. Korsakova v St. Petersburgu pri prof. J. Alievu.

V vseh letih delovanja je orkester izoblikoval širok in bogat koncertni repertoar, ki je zajemal skladbe različnih stilnih obdobij. To je edini neprofesionalni simfonični orkester, ki v Sloveniji deluje že četrt stoletja in uspešno prodira na profesionalne umetniške odre. Simfonični orkester Domžale-Kamnik združuje glasbenike ljubitelje, poklicne glasbenike in požrtvovalne pedagoge obeh glasbenih šol. Vseh članov je sedaj 42.

Resnost, predanost in vztrajnost so odlike, ki spremljajo delo tega ansambla, rezultati dela so vidni in slišni. To je uspeh, ki se odraža v rasti kvalitete v tehničnem in v muzikalnem smislu.

Orkester vseskozi ni imel ustreznega prostora za delo. Prostorsko stisko so reševali na najrazličnejše načine: vaje so potekale v improviziranih neakustičnih prostorih, v prostorih utrujenega poslopja društvenega doma v Domžalah, v Godbenem domu v Domžalah in v mengeški glasbeni šoli, tako da iz vsega tega vejeta resnično veselje in neomajna volja vseh do sedaj sodelujočih članov. Prenova poslopja glasbene šole v Domžalah, ki se je žal nekoliko zavlekla, bo omogočila tudi nemoteno delo orkestra.

Sedanje delo in koncept kažeta na že utečeno pot. Medse vabi goste, ki so jim odprta vrata širših slovenskih koncertnih odrov. Delovanje orkestra simfonikov obsega celovečerne koncerte simfonične in komorne glasbe ter nastope ob otvoritvah razstav in drugih priložnostih. Med najbolj znanimi so vsekakor tradicionalni novoletni koncerti, prvi tovrstni na slovenskih tleh, ki že 25 let navdušujejo občinstvo v Kamniku, Mengšu in Domžalah. Orkester sodeluje tudi na mednarodnem poletnem festivalu v baročni cerkvi sv. Fortunata v Grobljah, saj v okviru simfonične zasedbe deluje tudi komorni orkester s pihali. Program obsega tudi koncerte sakralne glasbe (v frančiškanski cerkvi v Kamniku), večer popularne glasbe, Veronikin ples, vsakoletno gostovanje na Zimskih glasbenih večerih v Bovcu, koncert v dvorani Slovenske filharmonije v Ljubljani ter gostovanje na Hrvaškem in v Italiji.

Poleg domačih glasbenikov so se z orkestrom predstavili tudi številni ugledni slovenski poustvarjalci; violinisti: T. Lorenz, M. Skalar, V. Balžalorsky, K. Žužek; violista: M. Kosi in M. Šarc; klarinetisti: A. Zupan, D. Brlek in J. Kotar; fagotist: Z. Mitev, hornist J. Falout; trobentači: S. Arnold, A. Grčar, S. Praprotnik; pianist: A. Bertoncelj ter vokalni solisti: Z. Ognjanovič, O. Gracelj, I. Baar, N. Radovan, E. Novšak - Houška, J. Reja, M. Gregorač, M. Trček, brata Koritnik, L. Korošec in F. Javornik. Na lanskoletnem koncertu v Grobljah je sodeloval tudi ruski violončelist Damir Khamidoullin.

Srebrni jubilej je ob načrtih za nadaljnje delo tudi priložnost za pregled dosedanje uspešnosti. O tej pričajo objavljene ocene in mnenja uglednih slovenskih glasbenikov in kritikov.

Akademik prof. Primož Ramovš: "V zadnjem času je Simfonični orkester Domžale-Kamnik dosegel lep napredek. Pod vodstvom mladega dirigenta A. Spasića obeta, da bo postal pomemben orkester, sicer sestavljen iz neprofesionalnih kadrov ..."

Festival Ljubljana, umetniški vodja Darko Brlek: "S svojimi koncerti je orkester dokazal, da ima pomemben delež pri ustvarjanju glasbene in kulturne podobe Domžal in Kamnika kot tudi slovenskega glavnega mesta z okolico. Mnenja sem, da je orkester ponos in razpoznavni znak okolja, v katerem deluje."

Akademik prof. Dane Škerl: "Letošnji koncert v okviru grobeljskih mednarodnih koncertov pa je gotovo dosežek, ki je s svojim pretehtanim programom ter, lahko rečem, profesionalno izvedbo, tisti mejnik, ki na široko odpira možnosti za uveljavitev

regijskih dosežkov na širšem kulturnem prostoru ..."

V. d. direktorja SNG Ljubljana Igor Švara: "Domžalski simfonični orkester je eden redkih orkestrov pri nas, ki je kljub amaterskemu statusu dosegel profesionalni nivo, kar je dokazal skozi vsa leta svojega delovanja ..."

Delo, junij 1993 (Bogdan Učakar): "Komorni orkester Domžale-Kamnik je amaterska merila potisnil vsekakor navzgor in obetavni zvočni vtis je tudi prevladal. Zelo uspešen nastop, napredujoč domači oder ljubiteljskega muziciranja orkestra ..."

Delo, julij 1994 (Bogdan Učakar): "Godala komornega orkestra in dirigent A. Spasić sta pomenila vrh uvodnega koncerta z obetavnim nakazilom za še bolj uspešen umetniški razvoj ..."

Ob vsem tem je torej jasno, da so rezultati 25-letnega delovanja Simfoničnega orkestra Domžale-Kamnik več kot vzpodbudni, pokazali so celostno podobo glasbene tvornosti in kvalitetne poustvarjalnosti.

Tako sta ZKO občine Domžale in ZKO občine Kamnik ter jubilant Simfonični orkester pripravila jubilejni 25. novoletni koncert z dirigentom Aleksandrom Spasićem v prvem delu in v drugem delu z gostom dirigentom Tomažem Habetom ter solisti (Irena Baar – sopran, Marjan Trček – tenor, Eva Bohte – klavir in Andrej Trampuž – harmonika). Koncert je povezoval Tone Ftičar, vodja strokovne službe ZKO Kamnik.

Ljubitelji dobre simfonične glasbe želimo, da bi Kamnik še naprej podpiral to zvrst umetnosti, kajti glasba nas notranje bogati in presega, je pač nekaj, kar ni samo naše, je nekaj božanskega ... Za vse to pa rabimo tudi hram kulture, ki ga v Kamniku zdaj na žalost nimamo. Mislim, da sta kultura in odnos do umetnosti v širšem pomenu besede razpoznavni znak okolja, v katerem živimo, in da je potrebno tudi v Kamniku zagotoviti materialne in moralne pogoje za uspešno umetniško delovanje.

Bibliografija Kamniškega zbornika 1955-1979

ALBREHT, Fran: Iz neobjavljene poezije, 1963, str. 7–10
ALBREHT, Fran: Ob jubileju, 1959, str. 15–23
BAŠ, Angelos: Gotska in renesančna noša v kamniškem območju, 1956, str. 101–112
BAŠ, Angelos: Stavbni značaj Kamnika v franciscejskem katastru, 1957, str. 62–68
BITENC, Peter: Glasbena šola v Kamniku, 1955, str. 181–184
BREJC, Marica: Dijaški dom v Kamniku, 1955, str. 185
BREJC, Marica: Nekaj pričevanj o udeležbi žena v predvojnem in vojnem revolucionarnem gibanju na Kamniškem, 1969, str. 39–52
BREJC, Marica: Srečanja s Prežihovim Vorancem v Kamniku, 1959, str. 159–160
BREJC, Tomo: Andrejeva povest ali zgodba o žegnani vodi, 1957, str. 143–148
BREJC, Tomo: Borci in aktivisti bivšega kamniškega okrožja ob jubileju ZKJ, 1959, str. 3–6
BREJC, Tomo: Ob deseti obletnici osvoboditve, 1955, str. 3–5
BREJC, Tomo: Ob petnajsti obletnici, 1956, str. 5–10
BREJC, Tomo: Polde Miš, zaveden kmet, borec in rodoljub, 1961, str. 307–312
BRICL, Stane: Vodnogospodarska vprašanja pri urejanju glavnih vodotokov in melioracijskih področij na Kamniškem, 1959, str. 234–244
BRODAR, Mitja: Ledenodobni človek v Mokriški jami, 1959, str. 161–164
CERKVENIK, Danilo: Talci na Kamniškem, 1961, str. 339–350
CESAR, Emil: Anton Medved in F. S. Finžgar v Cirilskem društvu, 1955, str. 125–141
CESAR, Emil: Bibliografija del pesnika Antona Medveda, 1960, str. 49–66
CESAR, Emil: Bogo Flander - Klusov Jože, 1957, str. 176–181
CESAR, Emil: Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega boja, 1965, str. 5–34
CESAR, Emil: Jerica Podbojeva in Prešeren, 1955, str. 152–153
CESAR, Emil: Kamnik in okolica v slovenski književnosti, 1958, str. 146–168
CESAR, Emil: Nekaj misli o življenju in delu Antona Medveda, 1956, str. 53–66
CESAR, Emil: Nekaj podrobnosti k Medvedovi izdaji Gregorčičevih poezij, 1955, str. 142–151
CESAR, Emil: Primeri ljudskega ustvarjanja v letih NOB na Gorenjskem, 1963, str. 95–114
CESAR, Emil: Razvoj in delo ilegalnih in partizanskih tehnik na Kamniškem, 1962, str. 57–120
CEVC, Emilijan: Kamnik v starih podobah, 1960, str. 24–42
CEVC, Emilijan: Kamniški mestni obrambni jarek, 1960, str. 87–89
CEVC, Emilijan: Poznoantični mozaik iz Tuhinjske doline, 1960, str. 35–48
CEVC, Emilijan: Poznogotsko kamnoseštvo v okolici Kamnika, 1955, str. 11–124
CEVC, Emilijan: Veronika z Malega gradu, 1958, str. 111–145
CEVC, Emilijan: Umetnostni vzponi in upadi kamniškega mesta, 1979, str. 56–64
CEVC, Tone: Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki Planini nad Kamnikom, 1967, str. 47–86
CHRISTOF, Miloš: Življenje in delo Josipa Ogrinca, 1959, str. 86–158
ČEBULJ, Albert, Samo VREMŠAK: Zgodovina "Lire", 1955, str. 191–196
DROBNE, Franc, PAVLOVEC Rajko, ŠERCELJ Alojz: Nekaj analiz ter problematika pleistocenskih sedimentov v Lokarjih pri Vodicah, 1960, str. 163–194
DROLC, Franc: Tri pesmi, 1957, str. 182–185
FERENC, Tone: Ljudska oblast v kamniškem okrožju leta 1944, 1979, str. 168–183
FILIPČIČ, France: Delovanje Franca Wankmullerja, člana pokrajinskega vodstva KPJ za Slovenijo, leta 1923 v Kamniku, 1979, str. 136–146
FISTER, Majda, FISTER, Peter: Kašče v Tuhinjski dolini, 1969, str. 91–128
FRANTAR, Svetozar: Kamnik – turistično mesto, 1955, str. 265–269
GABROVEC, Stane: Kamniško ozemlje v prazgodovini, 1965, str. 89–134
GABROVEC, Stane: Mesto Kamnika v prazgodovini Slovenije, 1979, str. 5–9
GESTRIN, Ferdo: Trgovsko-prometni položaj Kamnika do 17. stoletja, 1979, str. 45–51
GRAFENAUER, Bogo: Srednjeveška kolonizacija in izgradnja fevdalne oblasti vzhodno od Kokre na Gorenjskem, 1979, str. 10–13
GUČEK, Svetozar: Zgodovina zimskih športov v Kamniku, 1979, str. 120–127
Izbor pesmi, proze in člankov Frana Albrehta, 1959, str. 24–85
JANKO, Alfred: O kamniški komuni, 1955, str. 154–158
JANKO, Uroš: Kmetijsko gospodarstvo Tuhinjske doline, 1957, str. 198–255
JEGLIČ, Ciril: Arboretum Volčji potok in njegov kulturnoprosvetni pomen, 1958, str. 251–255
JEGLIČ, Ciril: Poglejmo spet v Volčji potok, 1965, str. 167–169
JEGLIČ, Ciril: Pogovor na Krvavcu, 1960, str. 90–96
JENKO, Jože: Finančno vprašanje pri gradnji proge Ljubljana–Kamnik. 1965, str. 135–146
JENKO, Jože: Vloga mesta Kamnika in okolice v železniškem omrežju, 1962, str. 121–150
JERAS, Josip: Borba na Kostavski planini, 1956, str. 35–40
JERAS, Josip: Razvoj OF v Tuhinjski dolini, 1961, str. 333–338
JEROVŠEK, Janez: Iz zgodovine slamnikarske industrije v Domžalah, 1957, str. 322–325
JEROVŠEK, Janez: Uporabnost psihologije v industriji, 1960, str. 97–107
KASTELIC, Ana: Šola v Kamniku do druge svetovne vojne, 1979, str. 97–101
KLAUTA, Boštjan: Odonatna favna v porečju Kamniške Bistrice, 1963, str. 137–153
KIRN, Milan: Zdravstveni problemi občine Kamnik, 1956, str. 198–202
KLAVČIČ, Peter: Nekaj podatkov o prisilnem izseljevanju Kamničanov v letih 1941 do 1945, 1961, str. 387
KLEMENČIČ, Vladimir, JERŠIČ Matjaž: Nekateri elementi transformacije Bistriške ravnine, 1967, str. 3–46.
KOBOL, Bogdan: Komunalna ureditev in gospodarstvo kamniške občine, 1956, str. 218–233
KOBOL, Bogdan: Pregled gospodarskega razvoja in stanja mesta Kamnik, 1955, str. 197–220
KODER, Lojze: Od mlina do tovarne, 1955, str. 232–236
KOS, Peter: Srednjeveška kovnica v Kamniku, 1979, str. 42–44

MATIČNA KNJIŽNICA

KRALJ, Niko: Naše prizadevanje za sodobno opremo stanovanj, 1956, str. 180–192
KRALJ, Niko: Umetnost - industrija, 1960, str. 157–162
KRAUT - Šifrer, Tatjana: Geografski momenti v razvoju Kamnika do začetka XIX. stoletja, 1957, str. 5–23
KUNAVER, Pavel: Kamniška Bistrica, 1956, str. 120–136
KUNAVER, Pavel: Kras v Kamniških planinah, 1957, str. 272–286
LAH, Avguštin: Historia vitae magistra. Nekaj beležk iz obče, narodne in kamniške mestne zgodovine, 1955, str. 22–50
LAH, Avguštin: Problem ribištva na kamniškem področju, 1955, str. 259–264
LAH, Avguštin: Zanimivi podatki iz življenja mladine, 1956, str. 41–52
LANC, Aladin: Vojna poema, 1957, str. 132–142
LEVEC, Peter: Božični obisk, 1961, str. 283
LEVEC, Peter: Naša ljubezen, 1961, str. 282
LEVEC, Peter: Spomini, 1961, str. 285
LEVEC, Peter: Vas v mesečini, 1961, str. 281
LEVEC, Peter: Večerna idila, 1961, str. 284
LEVEC, Peter: Žareči pepel, 1961, str. 286
LIPAR, Ivan - Iztok: Narodni heroji na Kamniškem, 1961, str. 294–306
LIPOVEC, Franjo: Kamniška tekstilna industrija. 1955, str. 245–249
LOVŠE, Janez: Življenjepis Jakoba Zupana, 1963, str. 45–52
LUKANC, Mara: Socialno zavarovanje delovnih ljudi, 1956, str. 210–217
MAKAROVIČ, Marija: Razmerje vaščanov Kostanja do dela in poklica, 1979, str. 200–212
MATJAŠIČ, Janez: Živalske zanimivosti, 1956, str. 172–179
MEHORA, Drago: Delavsko prosvetno društvo "Solidarnost" v Kamniku, 1955, str. 186–190
MELIK, Vasilij: Razvoj krajev, občin in okrajev na ozemlju kamniške občine, 1979, str. 52–55
MOŽEK, Franc: Oris razvoja tehnologije in oblikovanja upognjenega pohištva in razvoj tovarn upognjenega pohištva na Slovenskem, 1969, str. 167–174
Nekaj statističnih podatkov o šolstvu domžalske in kamniške občine, 1962, str. 157–162
Neznani avtor: In memoriam (akademiku prof. dr. Janku Polcu), 1957, str. 342
Neznani avtor: In memoriam (slikarju Maksu Koželju), 1957, str. 343
OGRINEC, Marijan: Ureditev kmetijstva v Podgorju pri Kamniku, 1959, str. 206–233
OTOREPEC, Božo: Donesek h gospodarski zgodovini Kamnika XVI. stol., 1957, str. 43–61
OTOREPEC, Božo: Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku, 1956, str. 67–100
OTOREPEC, Božo: Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528, 1958, str. 87–110
OTOREPEC, Božo: Doneski k zgodovini srednjeveškega Kamnika, 1979, str. 14–18
OTOREPEC, Božo: Listina iz 1232 in starejša zgodovina Kamnika, 1979, str. 23–32
OTOREPEC, Božo: Iz najstarejše zgodovine krajev v kamniški občini, 1979, str. 33–41
PAVLIN, Albin: Domžale v svojem razvoju, 1957, str. 300–321
PAVLIN, Albin: Gospodarstvo občine Domžale, 1958, str. 256–281
PEGAN, E., ZUPANČIČ, M.: Najdba novcev iz druge polovice 16. stoletja, 1963, str. 115–132
PETERLIN, Anda: Detela in pokrajina njegovih junakov, 1958, str. 169–200
PLEŠNAR, Vojko: Kamniški industrijski okoliš z ozirom na lastno proizvodnjo vrtnin, 1958, str. 227–250
PODBEVŠEK, Elka: Krik iz plamenov, 1961, str. 275
PODBEVŠEK, Elka: Pogreb, 1961, str. 277
PODBEVŠEK, Elka: Pomlad, 1961, str. 276
PODBEVŠEK, Lado - Mirko: Zapiski iz NOB na Kamniškem, 1957, str. 149–175
PODBEVŠEK, Miro: Nekaj zapiskov o kamniških partizanih, 1956, str. 11–34
PODSTUDENŠEK, Franc - Rok: Partizanske bolnišnice na Kamniškem, 1961, str. 313–332
POLEC, Janko: Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvesto letih, 1955, str. 51–110
PREŠEREN, Miha: Sadjarstvo kamniškega okoliša, 1956, str. 160–171
PREŠEREN, Miha: Živinoreja in planšarstvo v kamniški komuni, 1955, str. 221–231
PRUNK, Janko: Kamniška izjava krščanskih socialistov in ljudskofrontno sodelovanje 1938, 1979, str. 147–151
PUCELJ, France: Dvajset let protituberkuloznega dispanzerja, 1957, str. 326–341
PUPPIS, Karel: O vodnem gospodarstvu Kamniške Bistrice, 1958, str. 33–40
RAKOVEC, Ivan: Geološki razvoj kamniške pokrajine, 1958, str. 5–32
RAVNIK, Roža: Ob petdesetletnici tovarne "Stol", 1955, str. 237–244
RAZPOTNIK, Jože: Problemi zadružništva na Kamniškem, 1956, str. 137–159
REBOLJ, Viktor: Plavljenje lesa po hudourniku Kamniški Bistrici, 1958, str. 282–290
REBOLJ, Viktor: Spomeniško varstvo v Kamniku, 1958, str. 291
REBOLJ, Vladimir: Lesna industrija v območju bivšega Kamniškega okraja, 1957, str. 287–299
ROT, Srečko: O zavodu za usposabljanje invalidne mladine Kamnik, 1956, str. 203–209
ROVŠNIK, Borut: Izdelki tiskarne Antona Slatnarja iz Kamnika in njihova likovna oprema, 1979, str. 102–110
SEVNIK, Franjo: Silva, gozdno in lesno gospodarstvo Fakultete za agronomijo, gozdarstvo in veterinarstvo univerze v Ljubljani, 1960, str. 195–221
STIPLOVŠEK, Miro: Dve akciji kamniških komunistov 1920. leta, 1969, str. 7–26
SVETELJ, Franc: Občina Kamnik: od narodnoosvobodilnih odborov do delegatske skupščine, 1979, str. 184–190
SVETELJ, Franc: Razvoj občine Kamnik v sedemdesetih letih, 1979, str. 191–199
ŠAPEK, Stane: Rudarska raziskovalna dela v okolici Sel v Tuhinjski dolini, 1967, str. 87–114
ŠAŠEL, Jaroslav: Zgodovina nagrobnikov, 1979, str. 10–13
ŠIFRER, Milan: Pleistocenski razvoj Kamniške Bistrice in pritokov, 1957, str. 256–271
ŠIMENC, Stanko: Jezik Franca Mihe Paglavca, 1962, str. 151–156
ŠIRCA, Natalija: Zgodovinski oris osnovne šole v Kamniku, 1955, str. 177–180
ŠIVIC, Anton: Knežja miza v Kamniški Bistrici, 1963, str. 133–136
ŠKARJA, Tone: Alpnizem na Kamniškem, 1965, str. 147–166
ŠTOK, Jože - Korotan: Milena, 1957, str. 115–131
ŠTOK, Jože - Korotan: Šlandrovci na Kamniškem, 1955, str. 6–21
TERPINC, Milan: Tekstilna industrija, 1956, str. 193–197
VALENČIČ, Vlado: Bistriški gozd in kamniški meščani, 1957, str. 69–103
VALENČIČ, Vlado: Iz kamniškega gospodarstva v XVIII. stoletju, 1960, str. 5–34

VALENČIČ, Vlado: O slamnikarski domači obrti, 1959, str. 165–193
VALENČIČ, Vlado: Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja, 1958, str. 41–86
VERSTOVŠEK, Zvone: Fran Albreht (ob sedemdesetletnici), 1959, str. 7–14
VERSTOVŠEK, Zvone: Fran Albreht in Ljubljanski zvon, 1958, str. 201–222
VERSTOVŠEK, Zvone: Kazalo za prvih deset letnikov Kamniškega zbornika, 1967, str. 188–193
VERSTOVŠEK, Zvone: Manom Frana Albrehta, 1963, str. 3–6
VERSTOVŠEK, Zvone: Ob desetletnici kamniške gimnazije, 1955, str. 159–176
VERSTOVŠEK, Zvone: Partizanski kraji na Kamniškem, 1961, str. 351–386
VERSTOVŠEK, Zvone: Socialne pesmi druge Albrehtove pesniške zbirke, 1957, str. 186–195
VERSTOVŠEK, Zvone: Tomo Brejc, 1969, str. 27–38
VERSTOVŠEK, Zvone: Župančičevi verzi v Kamniku, 1957, str. 196–197
VERSTOVŠEK, Zvone: Župančičevi verzi v spominski knjigi, 1958, str. 223–226
VIDALI, Ivan: Pesniška zapuščina Franje Trojanšek - Zorane, 1963, str. 11–44
VIDALI, Ivan: V boj za svobodo, 1961, str. 7–276
VIDALI, Ivan: Razvoj OF v kamniškem okrožju leta 1941 in pozimi 1942, 1979, str. 152–167
ZABRIČ, Srečko: Delavsko gibanje med obema vojnama na Kamniškem, 1962, str. 3–56
ZABRIČ, Srečko: Muzej v Kamniku. 1962, str. 163–170
ZADNIKAR, Marijan: Sadnikarjev muzej v Kamniku, 1956, str. 113–119
ZIKA, Ivan: Anton Stražar, ljudski pisatelj, 1967, str. 115–138
ZIKA, Ivan: Dalmatinov prevod pentatevha v kamniškem muzeju, 1967, str. 180–184
ZIKA, Ivan: Dodatek k seznamu kamniških meščanskih hiš, 1967, str. 139–158
ZIKA, Ivan: Franc Pirc, oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki, 1965, str. 35–88
ZIKA, Ivan: Iz zgodovine kamniške keramike, 1960, str. 222–225
ZIKA, Ivan: Iz zgodovine kamniške tiskarne, 1956, str. 234–241
ZIKA, Ivan: Josip Ogrinec, začetnik slovenske in jugoslovanske šahovske književnosti, 1967, str. 159–166
ZIKA, Ivan: Kamniški mecen Janez Šlakar, 1969, str. 155–162
ZIKA, Ivan: Kamniški Stari grad, 1957, str. 107–114
ZIKA, Ivan: Kronika Franca Mihaela Paglovca, 1963, str. 53–94
ZIKA, Ivan: Ljudski pisatelj Anton Stražar, 1960, str. 67–68
ZIKA, Ivan: Lovčeve sanje pod Mokrico, 1957, str. 104–106
ZIKA, Ivan: Našemu sodelavcu v spomin, 1960, str. 266
ZIKA, Ivan: Ob stoletnici smrti družbenega reformatorja Andreja Bernarda Smolnikarja, 1969, str. 163–166
ZIKA, Ivan: Še o knežji mizi v dolini Kamniške Bistrice, 1967, str. 167–179
ZIKA, Ivan: Trije Pirci v Ameriki, 1969, str. 129–154
ZIKA, Ivan: V Kamniku zložena in uglasbena pesem, 1967, str. 185–187
ZIKA, Ivan: Življenje in delo Andreja Smolnikarja, 1960, str. 69–86
ZORE, Franc: Živilska industrija v Kamniku, 1955, str. 250–258
ZUPANČIČ, Mirina, ŽONTAR, Majda: Gradovi na kamniško-domžalskem območju, 1969, str. 58–90
ZUPANČIČ, Franc - Marjan: Boj pod Rzenikom na Veliki planini, 1961, str. 287–293
ŽAGAR, Slavko: Leto dni industrijske psihologije v gospodarski organizaciji Induplati Jarše, 1960, str. 108–156
ŽIGON, Andreja: Matija Koželj in stensko slikarstvo, 1979, str. 89–96
ŽONTAR, Majda: Kamniško območje od srede 18. do srede 19. stoletja, 1979, str. 56–64
ŽONTAR, Majda: Delovanje kulturnih društev v Kamniku od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne, 1979, str. 75–88

Pripravile strokovne sodelavke Matične knjižnice Kamnik.

Kazalo

Tone Smolnikar:
Kamniškemu zborniku na (obujeni) poti 5
Marjeta Humar:
Kamniški zbornik 1996 5
Marko Žerovnik:
Narodove in narodnostne spremembe 7
Angelca Žerovnik:
Vrednote na podeželju 17
Vlado Motnikar:
Ivo Zorman – sedemdesetletnik 24
Franc Križnar:
Ciril Vremšak (1900–1968)
slovenski glasbenik – Kamničan
(skladatelj in zborovodja) 29
Breda Podbrežnik Vukmir:
Slovenski ahasver –
Radivoj Peterlin - Petruška 39
Zora Torkar:
Vtis blagostanja 51
Janez Humar:
Tovarna ščetk in čopičev brata Naglič 64
France Malešič:
Franc Hohenwart iz Zoisovega kroga 73
Ferdinand Šerbelj:
Metzingerjev pasijonski cikel
iz cerkve na Žalah 79
Dušan Lipovec: Alojz Berlec 87
Alojz Berlec:
Kamnik pozimi 87
Žalę 88
Bohinj 89
Metoda Kemperl:
Nekaj še neobjavljenih kipov
frančiškanske delavnice in problem šolanja
njenih umetnikov 90
Andreja Pogačar Špenko:
Arboretum Volčji Potok 96
Božidar Drovenik:
Pregled raziskav in posebnosti v favni hroščev
(Coleoptera) na Kamniškem 102
Rajko Slapnik:
Kronološki pregled bioloških raziskovanj v jamah
Kamniško-Savinjskih Alp v okviru Jamarskega
kluba Kamnik 106
Milan Sagadin: Prazgodovinske najdbe z Malega
gradu v Kamniku 110
Tilka Jesenik Balantič: Zaznamovani 116
Janez Majcenovič:
Zlata leta plavalnega športa v Kamniku 120
Viktorijan Demšar - Jože Pavlič:
Razvoj šolstva v Komendi in v Mostah od leta
1945 do 1960 129
Bojan Pollak:
Oris zgodovine Alpinističnega odseka Planin-
skega društva Kamnik med 1965 in 1979 134
France Tomšič: Pričetki procesa demokrati-
zacije na Kamniškem 145
Cene Matičič:
Kako prelomiti stagnacijo in zaostajanje
Kamnika? 155
Andrej Perko:
Skupina mladih za zdravo življenje 159
Marija Marjanca Klobčar:
Resničnost in iluzije "narodnih noš" 163
Tomaž Schlegel:
Stražni stolp na Malem gradu 167
Tone Špenko:
Dragulj preteklosti – cerkev sv. Boštjana
v Mostah 171
Mirina Zupančič:
Trženje naravne in kulturne
dediščine – da, toda 174
Dušan Lipovec:
Tone Žnidaršič 177
Tone Žnidaršič:
Geometrijske oblike I 177
Geometrijske oblike II 178
Geometrijske oblike III 179
Geometrijske oblike IV 180
Jernejka Drolec:
Čeveljca 181
Semenje 181
Evin greh 181
Jadrnica 181
Sreča 181
Metka Tušar:
Poletje 181
Iluzija 181
Sitnost 181
Tone Ftičar:
Romarja 182
Večernica 182
Pomladna 182
Martina Koncilia:
Prostorski in gospodarski potencial
občine Kamnik 183
Tina Romšak:
Albert Čebulj (1918–1995) 186
Zvone Verstovšek (1924–1984) 187
Ivan Zika (1908–1976) 188
Dušan Lipovec:
Lojze Perko (1909–1980) 190
Leon Homar (1914–1986) 191
Miha Maleš (1903–1987) 192
Aladin Lanc (1917–1990) 193
Janez Klemen (1951–1990) 193
Ferdo Mayer (1927–1994) Kamnik 194
Jože Pavlič:
Slovenska malteška bolniška pomoč (SMBP) .. 195
Martina Golob - Bohte:
Ob srebrnem jubileju Simfoničnega orkestra
Domžale-Kamnik 197
Bibliografija Kamniškega zbornika
1955–1979 199
Kazalo 202

MESTNA KNJIŽNICA KAMNIK

cip - kataloški zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Kamniški zbornik XIII

ISSN 1318-9069

MATIČNA KNJIŽNICA KAMNIK

Kamnik (centrala)
do 908
KAMNIŠKI

949.712 Kamnik(058)

0088433

COBISS

